



KOVÁCS PÉTER

Fontes Sarmatarum in Hungaria
habitantium – A magyarországi
szarmatákra vonatkozó antik forrásaink

KOVÁCS PÉTER

**Fontes Sarmatarum in Hungaria
habitantium – A magyarországi
szarmatákra vonatkozó antik forrásaink**

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 51.

KOVÁCS PÉTER

**FONTES SARMATARUM IN
HUNGARIA HABITANTIUM –
A MAGYARORSZÁGI
SZARMATÁKRA VONATKOZÓ
ANTI-K FORRÁSAINK**



Magyarságkutató Intézet

Budapest, 2022

Szakmai lektor: Vaday Andrea

Nyelvi lektor: Kardos Tamás

A külső borító roxolán lovasokat bemutató illusztrációja Conrad Cichorius:
Die Reliefs der Traianssäule I. Berlin, 1896, Taf. XXVIII felhasználásával
készült.

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Mati Márton, Pomozi Péter

A kötet megjelenését támogatta a



KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

ISBN 978-615-6117-52-6

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Előszó	7
A foglalás kora és megtelepedés Domitianus uralkodás előtt (Augustus kora – Kr. u. 81)	11
A Domitianus alatti háborúk (Kr. u. 89, 92, 96)	57
Az Antoninusok kora (Kr. u. 97–161)	87
Traianus oszlopának szarmata ábrázolásai (Novotnik Ádám)	99
Hadrianus uralkodása (Kr. u. 117–138)	119
A markomann háborúk és Marcus Aurelius (Kr. u. 166–180)	137
A Marcus-oszlop jelenetei és a szarmaták	180
Szarmaták Britanniában (Novotnik Ádám)	203
Commodus uralkodása (Kr. u. 180–192)	213
A Severusok kora (Kr. u. 193–235)	225
A katonacászárok időszaka (Kr. u. 235–284)	229
A tetrarchia kora Diocletianus és Galerius uralkodása (Kr. u. 285–312) ...	257
Constantinus uralkodása (Kr. u. 314–337)	279
Constans (Kr. u. 337–350)	325
II. Constantius (Kr. u. 350–363)	333
Iulianus Apostata uralkodása (361–363)	387
Valentinianus uralkodása (Kr. u. 364–375)	395
Theodosius és Honorius uralkodásának első fele (Kr. u. 379-től 406-ig) ...	429
A szarmaták kései említései	455
Szarmaták Nyugaton a Kr. u. 5. században	469
Bibliográfia	483
Képek jegyzéke	537

ELŐSZÓ

A Krisztus születése utáni évtizedekben a szkíták után egy újabb keleti nomád nép telepedett le a Kárpát-medence, a mai Alföld területén, az iráni eredetű szarmata törzsek legnyugatibb ága, a jazigok. Történetük során végig szoros kapcsolatra törekedtek keleten maradt testvéreikkel, a roxolánokkal, akik legalábbis régészeti adataink szerint az erősödő keleti nyomás hatására több hullámban később szintén beköltöztek az Alföld területére.

A jazigok megérkezésük után szövetségre léptek a szomszédos quadokkal, szövetségük a császárkor végéig töretlen maradt. Életüket később meghatározta Rómával való kapcsolatuk, mivel Traianus császár dák hódítása után három római tartomány, Pannonia, Moesia és Dacia közé beszorítva éltek. Ekkor alakult ki az Alföldi András szerinti „pannon zsák”, mivel északnyugatról és északról a germán törzsekkel, a quadokkal és a markomann háborúk következtében a hasding vandálokkal voltak szomszédosak, akikkel a szarmaták rendszerint szövetségben támadtak a római provinciákra. A törzs katonai jelentőségét mutatja, hogy Rómának igen komoly védelmi vonalat kellett ellenük felépíteni és jelentős számú katonaságot állomásoztatni a Duna mentén, amelyet a fő ellenfélről *ripa Sarmaticának* neveztek el, de ennek ellenére véglegesen soha nem győzték le a barbárokat. Bár sokszor álltak a hatalmas birodalommal háborúságban, régészeti leleteink a békés együttéléstről és kereskedelemről is beszámolnak. A szarmaták megélték Dacia (Kr. u. 270-es évek) és Pannonia (Kr. u. 5. sz. első fele) római tartományok feladását is, de ugyanekkor ők is a hunok uralma alá kerültek. Munkánkban történetüket eddig az időpontig tárgyaljuk.

A szarmata régészeti emléanyagot már régen sikerült azonosítani, hatalmas kiterjedésű telepeiket, temetőiket, halomsírjaikat az Alföld területéről pedig szinte mindenhol ismerjük. Ennek alapján elmondható, hogy rájuk is teljesen igaz az a tétel, mely szerint a Kárpát-medence területére érkező nomád-

dok néhány generáción belül életmódváltásra kényszerültek, és szükségszerűen letelepedtek.

A jelen munkában – a mai Magyarország területén lakó és a legalábbis részben innen a Római Birodalom területére letelepített – szarmatákra vonatkozó görög–latin írott és feliratos (továbbá numizmatikai) forrásokat igyekeztünk összegyűjteni, és az adott forráshelyeket fordítással és kommentárral együtt kiadni. Utóbbihoz jelentős részben támaszkodhattunk korábbi *Fontes Pannoniae Antiquae* sorozatunkra, amelyben Pannonia tartomány forrásait tettük mindenki számára magyarul is elérhetővé. A mű szerkezete is ezen sorozatét követi, azaz kronológiai sorrendben haladva típusonként tárgyaljuk az egyes forrásadatokat a foglalás korától a Kr. u. 5. század legelejéig, a hun hódítás koráig. A munka végén a nyugatra költöző, illetve a Kárpát-medencében maradó szarmatákra vonatkozó egyre fogyatkozó számú tudósítások kaptak helyet. A beköltözés előtti, illetve az erre az időszakra vonatkozó későbbi (pl. földrajzi) adatokból csak azok szerepelnek, amelyeken a jazigok már nevesítve vannak, vagy bizonyosan velük állnak kapcsolatban. A roxolánoknak is csak a Kárpát-medencével, Daciával kapcsolatos említéseire térünk ki. Az egyes fejezetekben belül is az antik szerzők időrendben állnak, amelyeket az epigráfiai és esetleges numizmatikai adatok követnek. Az esetek túlnyomó részében korábbi, császárkori szerzőkre visszamenő bizánci szerzőket csak abban az esetben tárgyaljuk, amennyiben a korábbi forrás elveszett. Az auctorhelyek és feliratok mellett a szarmatákat ábrázoló képi forrásokat is összegyűjtöttük, így külön tárgyaljuk a Traianus- és a Marcus-oszlop azon jeleneteit, amelyek szarmatákat ábrázol(hat)nak. Ugyancsak külön tárgyaljuk a birodalom területére betelepített szarmaták sorsát. Az adott forráshelyekre vonatkozó történeti-filológiai problémákkal csak a kommentárokból foglalkozunk, egy bővebb történeti összefoglaló megírása alól felment minket számos, korábban már megjelent mű¹, illetve a pannoniai forrásokat tárgyaló sorozatnak az adott korszakra vonatkozó kötetei

1 A régészeti anyag alapján: Párducz 1941, Párducz 1944, Párducz 1950, Párducz 1956. Történeti és auctor szempontból: Alföldi 1942., Alföldi 1942b, Harmatta 1949, Harmatta 1950. Legutóbb: Istvánovits–Kulcsár 2017. A korábbi kutatások máig alapos összefoglalásai: Sulimírski 1970, Lebedynsky 2016.

és saját Pannonia-könyveim.² A fordítások egy részét a Fontes Pannoniae Antiquae idevágó köteteiből, a hosszabb szövegeket (mint Tacitus, Ammianus Marcellinus) nálam szakavatottabb fordítók munkáiból vettem át. Nevüket mindig teljesen kiírom. A Marcus-oszlopról készített felvételek a sajátjaim, a Traianuséról való jelenetek Cichorius munkájából származnak.

A britanniai szarmatákkal és a Traianus-oszloppal kapcsolatos részeket Novotnik Ádám írta. Ezúton köszönöm Vaday Andrea alapos lektori munkáját és hasznos baráti tanácsait. Jelen kötetet neki ajánljuk. A kéziratot 2021 tavaszán zártuk le.

Kovács Péter

2 Kovács 2014, Kovács 2016, Kovács 2019.

A FOGLALÁS KORA ÉS MEGTELEPEDÉS DOMITIANUS URALKODÁSA ELŐTT (Augustus kora – Kr. u. 81)

Ovidius

Tristia

Kiadás: P. Ovidii Nasonis Tristia. Ed. J. B. Hall. Stuttgart–Leipzig 1995.

I.191.

*Iazyges [mss. Ciziges] et Colchi Metereaque turba Getaeque
Danuvii mediis vix prohibentur aquis ...*

Jazigok (cizigek), colchisiak, metereusok és a geták tömegét
alig tartja vissza a Duna árja...

Var:

Iazyges et Iurgi, metanastea turba, Getaeque

Jazigokat, iurgokat, a nomád hordát és a getákat
(Fordította: Kovács Péter)

Ezen a helyen a jazigok helyett a Ciziges népnév szerepel a kéziratokban. Mivel utóbbi jóval távolabbi, Donon túli nép volt (Plin. Nat. hist. VI.19 *Cizici* alakban), gyakran és teljes joggal merül fel a jazigokra javítás, hiszen a getákkal együtt a jazigok kelhettek át gyakran a Dunán. Hindben a további népnevek

(colchisiak: Strab. XI.2.15–17, Xen. An. V.6.37, Plin. Nat. hist. III.52) is kétséget ébresztettek, ezért adja a fenti logikusabb, ám kevésbé valószínű emendatiót. Mások a colchisiak helyett az ázsiai szarmata törzs *Coitae* olvasatát preferálják (Plin. Nat. hist. VI.7 alapján). A *metanastea* jelző mindenestre jó párhuzama lehetne a Iazgyes Metanastae-Sarmatae vagi alakoknak. A *Meterea turba* talán a Ptolemaiosnál adatolt Ματῆροι népnévvel rokonítható (Ptol. V.8.12, V.9.17), vagy a pontusi/caucausi *Toretæ* név romlott változata (Plin. Nat. hist. VI.17, Strab. XI.2.11, Steph. Byz. T155, APoll. FGH 214 F319).

Nem zárható ki, hogy a jazig (latin helyesírás szerint: *iazyg*) népnév írási módjából görögbe, majd latinba való átírásának bizonytalanságát mutatják azok a korábbi névalakok, amelyek talán szintén ezt a törzset takarják: *iazamata*: Démétrios Kall. 85 F1=Anon. Per. Pont. Eux. 45=Pseudo-Skymnos 878–879 γένος Ἰαζαματῶν λεγόμενον; *iazabata*: Ἰαζαβάται Ephoros FGH 70 F 160a–b, Steph. Byz. I 3; *Ixibatai*: Hek. Frag. 216, Steph. Byz. I 71; *Iaxamatae*: Amm. XXII.8.31; *Ixamatas*: cf. Mela I.114, Polyænus VIII.55, Val. Flacc. Arg. VI.143, Ptol. V.9.16–17.³

Cf. Ptol. III.7.1, 7.2, 8.1, VIII.11.1, Tab. Peut. Seg. V.5–VII.1.

Irodalom:

P. Ovidius Naso, *Tristia*. Herausgegeben, übersetzt und erklärt von Georg Luck I–II. Heidelberg 1967–1977, Podossinov 1987, 166, Hind 2007, Mantzilas 2014, 19–20.

3 GGM I, p. 232 adn. teljes irodalommal. Utóbbiakat minden forrás a Maeotisban lokalizál, valószínűleg ott is kell keresni őket: cf. Talbert, 2000, 1205. Ld. még Harmatta 1941, 52–53, Gardiner-Garden 1986, 192–225. Ammianus Marcellinus XXII.8.31 mindenestre a maeotisi népek között külön említi a jazigokat és a iaxamatákat. Azt azonban nem lehet kizárni, hogy ugyanazon törzs két különvált ágáról – és ezért eltérő névalakjairól – van szó.

Epistulae ex Ponto

Kiadás: P. Ovidii Nasonis Ex Ponto libri quattuor. Ed. J. A. Richmond. Leipzig 1990.

I. 2.75–80.

*nec vacat in qua sint positi regione Tomitae
uacere – finitimo vix loca nota Getae –
aut quid Sauromatae faciant, quid Iazyges acre
cultaque Oresteae Taurica terra deae
quaeque aliae gentes, ubi frigore constitit Hister,
dura meant celeri terga per amnis equo.*

Nincs ideje megkérdezni, merre van Tomi határa, az alig ismert föld a getákkal szomszédos, mit csinálnak a sazuromaták és a vad jazigok, és a taurus földje miféle orestési istennőt tisztel, miféle törzsek kelnek át gyors lovaikon a folyó kemény jegén, mihelyst az Ister vize befagy.

(Fordította: Kovács Péter)

IV. 7.9–10.

*ipse vides onerata ferox ut ducat Iazyx
per medias Histri plaustra bubulcus aquas.*

látod, az ökörhajtó, vad jazig hogyan vezeti súlyos szekerét az Ister árján keresztül.

(Fordította: Kovács Péter)

E két helyen a szokásos módon a száműzött költő említi a Dunán, különösen annak jegén átkelő szarmatákat. Ami újdonság, hogy itt néven is nevezi az általa megismert törzset, a jazigokat, akiknek al-dunai tartózkodása éppen a költő száműzetésének idejére esik (Kr. u. 8–17). Így a vándorlásnak, különösen a

Duna partjára való érkezüknek a költő a legkorábbi kortárs forrása. A szekér a szarmata népek kifejezett jellemzője, ld. az amaxobili népvét (Plin. Nat. Hist. IV.80, Tab. Peut. Seg. VII.2–3, Strab. VII.2.4 ἀμαξοῖκοι, Ptol. III.5.7). A szarmata név különösen gyakran fordul elő a számkivetett Ovidius költészetében, de természetesen a szokásos költői túlzásnak kell tartanunk, hogy a görög nyelvű városban arra kényszerült volna, hogy dákul vagy szarmatául kelljen tanulnia (amit tényként említ: *didici*: Trist. I.2.58), főleg nem verselnie: Syme 1978, 17.

Cf. Tristia, I.5.62, I.8.40, II.198, III.3.6, III.3.63, III.10.5, III.10.34, IV.1.94, IV.8.15–16, IV.10.109–110, V.1.13, V.7.13, V.7.56, V.12.58, Ex Ponto, I.2.45, I.2.58, I.2.77, I.2.112, I.3.59–60, I.5.49–50, II.7.72.

Irodalom:

Ovid, Briefe aus der Verbannung. Tristia, Epistulae ex Ponto. Übersetzt von Wilhelm Willige. Eingeleitet und erläutert von Niklas Holzberg. München–Zürich 1995, A. J. Martin, Was ist Exil? Ovids Tristia und Epistulae ex Ponto. Spudasmata 99. Hildesheim–Zürich 2004, 12, 15, 112, Syme 1978, 165, Podossinov 1987, 54, 123, 126, 134, 137–141, 204, Istvánovits–Kulcsár 2017, 116–117.

Ibis

Kiadás: Ovid, Tristia, Ibis, Epistulae ex Ponto, Halieutica, Fragmenta. Ed. S. G. Owen. Oxford 1915.

138.

Pugnabunt arcu dum Thraces, Iazyges hasta ...

amíg a trákok íjjal, addig a jazigok lándzsával harcolnak majd ...

(Fordította: Kovács Péter)

Szintén a száműzetésben írta Ovidius egy meg nem nevezett ellenfele, hűtlen barátja ellen Kallimakhos mintájára az Ibis című hexameteres munkáját. Utóbbi sor problémáját az okozza, hogy az íjjal nem a szarmatákat, hanem a thrákokat párosította a költő, míg az előzőekhez a lándzsát. Ezért a fegyverek

miatt a sor olvasatát egyesek meg is fordították (Pontanus), vagy igen kevésbé valószínűen az itáliai Iapygesre javították a népvét. A lándzsa azonban szintén a szarmaták tipikus fegyverének tartható (Cf. Tac. Hist. I.79).⁴

Irodalom:

G. Williams, On Ovid's Ibis. A poem in context. *Proceedings Cambridge Philological Society*. 38, 1992, 171–189, McGowan 2009, 4–5 és passim. Ferenczi A., In medio tutissimus Ibis. Az Ibis biografikus olvasatának lehetőségei. In: Krupp J. (Szerk.), *A 2000 éves Ovidius*. Budapest, 2019, 149–161, R. Guarino Ortega, *Los comentarios al Ibis de Ovidio. El largo recorrido de una exégesis*, Frankfurt 1999, 163–164, R. Guarino Ortega, *El Ibis de Ovidio. Introducción, traducción y notas*. Murcia 2000, 135, Syme 1978, 217.

Összefoglalóan: Alföldi 1942, 180 j. 99, Harmatta 1970, 41, Syme 1978, Podossinov 1987, Batty 1994, Batty 2007, 320–342, Hind 2007, McGowan 2009, Mantzilas 2014, Bărcă 2013, McCullagh 2016, Dan 2017, Matei-Popescu 2017.

Strabón

Geographica

Kiadás: Strabonis Geographica. Ed. A. Meineke. Leipzig 1877.

VII.

2.4.

τί δ' ἐστὶ πέραν τῆς Γερμανίας καὶ τί τῶν ἄλλων τῶν ἐξῆς, εἴτε Βαστάρνας χρῆ λέγειν, ὡς οἱ πλείους ὑπονοοῦσιν, εἴτ' ἄλλους μεταξύ ἢ Ἰάζυγας ἢ Ῥωξολανούς ἢ τινὰς ἄλλους τῶν ἀμαξοίκων οὐ ράδιον εἰπεῖν, οὐδ' εἰ μέχρι τοῦ ὠκεανοῦ παρήκουσι παρὰ πᾶν τὸ μῆκος, ἢ ἔστι τι ἀοίκητον

⁴ Simonenko, 2015, 82–101.

ὕπὸ ψύχους ἢ ἄλλης αἰτίας, ἢ εἰ καὶ γένος ἀνθρώπων ἄλλο διαδέχεται μεταξύ τῆς θαλάττης καὶ τῶν ἐφῶν Γερμανῶν ἰδρυμένον. τοῦτο δὲ τὸ αὐτὸ ἀγνόημα καὶ περὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐφεξῆς προσαρκτίων ἐπέχει. οὔτε γὰρ τοὺς Βαστάρνας οὔτε τοὺς Σαυρομάτας καὶ ἀπλῶς τοὺς ὑπὲρ τοῦ Πόντου οἰκοῦντας ἴσμεν, οὔθ' ὅποσον ἀπέχουσι τῆς Ἀτλαντικῆς θαλάττης, οὔτ' εἰ συνάπτουσιν αὐτῇ.

Mi van Germanián túl, és mi azután a többin: vajon bastarnákról kell beszélnünk, ahogy a többség gyanítja, vagy közöttük másokról, akár iazygokról, akár rhóxolanosokról vagy valami más szekérlakó népekről, azt nem könnyű megmondani, s azt sem, hogy teljes hosszában az óceánig terjednek-e, vagy van egy lakatlan terület a hideg miatt vagy más okból, vagy még más emberfajta is a helyükbe lép, amely a tenger és a keleti germánok közt települt meg. Ugyanez az ismerethiány uralkodik a többi más északi népeket illetőleg. Ugyanis sem a bastarnákat, sem a sauomatákat, és egyáltalán a Fekete-tengeren túl lakókat nem ismerjük, azt sem, hogy milyen távolságra vannak az Atlanti-óceántól, vagy elérnek-e odáig.

(Fordította: Fehér Bence)

3.17.

ἢ δὲ ὑπερκειμένη πᾶσα χώρα τοῦ λεχθέντος μεταξύ Βορυσθένους καὶ Ἰστρου πρώτη μὲν ἐστὶν ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία, ἔπειτα οἱ Τυρεγῆται, μεθ' οὓς οἱ Ἰάζυγες Σαρμάται καὶ οἱ Βασίλειοι λεγόμενοι καὶ Οὔργοι, τὸ μὲν πλέον νομάδες, ὀλίγοι δὲ καὶ γεωργίας ἐπιμελούμενοι: τούτους φασι καὶ παρὰ τὸν Ἰστρον οἰκεῖν, ἐφ' ἐκάτερα πολλάκις.

A mondott [területtől] északra fekvő egész vidék a Borysthenés és az Istros közt először a geták pusztasága, majd a tyregeták [jönnek], azok után a jázig szarmaták, az ún. királyi [szarmaták] és az urgosok. Nagyobbrészt nomádok, egy kevesen pedig földműveléssel is foglalkoznak; azt mondják, ezek laknak az Istros mentén is, gyakorta mindkét oldalán.

(Fordította: Fehér Bence)

Sarmatia déli határa a Duna: Mela III.33.1, Divisio 14.11, Dimensuratio 8.19. A szarmata törzsek (név nélkül) Dunáig, sőt azon túli elterjedéséről ld. még Strabo VII.3.2, 3.18, Curtius Rufus VII.7.3. A szekéren lakókhoz cf. Amaxobili: Plin. Nat. Hist. IV.80, Tab. Peut. Seg. VII.2–3.

A szarmata törzsek legnyugatibb ágának a Dnyesztertől nyugatra, a Dunáig terjedő, sőt azon túl terjedő megtelepedéséről elsőként az Augustus-korban (még Tiberius uralkodásának elején) alkotó Strabóntól értesülünk. Kérdéses azonban adatának, forrásának a kora. Harmatta J. egy korai forrásból (Artemidóros, vagy Poseidónios: a forrásokhoz részletesen ld. Engels 1999) kiindulva egy, a dák nagyhatalom kora előtti (Kr. e. 1. sz. közepe) szarmata megtelepedést feltételez, amelyet Boirebistas uralmának összeomlása után egy újabb expanzió követett volna. Ezt a feltételezést azonban régészeti adataink egyáltalán nem erősítik meg, ezért vagy egy későbbi forrásra, vagy Hérodotos saját, Augustus-kori bejegyzésére kell gondolnunk. A törzsszövetség – amelynek vezető ereje a közepén tartózkodó királyi szarmaták voltak – legnyugatibb ága volt a Dunánál ténylegesen megjelenő jazig törzs, míg a legkeletibbek a roxolánok voltak. Kérdéses természetesen, mi történt a forrásokból eltűnő királyi szarmatákkal, ezért jogosan felmerült annak lehetősége is, hogy éppen a jazigok és roxolánok lettek volna a törzsszövetség vezető ereje. Így a jelen helyet úgy értelmezték, hogy „a jazigok, azaz a királyi szarmaták”. Strabón jelen helye a kéziratilag hagyományban a központosítás hiánya miatt azonban ezt az értelmezést még nem bizonyítja. Appianos felsorolása még a korábbi, a Dnyesztertől keletebbre lévő állapotot rögzíthette Mithridates Róma-ellenes hadjárata idejére vonatkozóan.

Cf. Appianos Mithridatica 10.69.2.

Irodalom:

Baladié 1989, Engels 1999, Radt 2002–2011, kül. 5 (2002) 246, 268–269, Roller 2014, Strabón, *Geographika*. Ford. Földy József. Budapest 1984, Täubler 1909, Harmatta 1949, 32–34, Harmatta 1970, 12–15, Simonenko 1993, Alemany 2000, 104–107, Batty 2007, 297–319, Hind 2007, Istvánovits–Kulcsár 2017, 98–104, 114–116, Roller 2018, 347, 360.

Seneca

Naturales Quaestiones

Kiadás: Sénèque, Questions Naturelles I–II. Ed. P. Oltramare. Paris 1929.

I. Prol. 9.

O quam ridiculi sunt mortalium termini! Ultra Istrum Dacus non exeat: Strymo Thracas includat: Parthis obstet Euphrates: Danubius Sarmatica ac Romana disterminet!

Ó, mennyire nevetségesek a halandók határai! A Dunán túlra ne jöjjön a dák, a Strymon vegye körbe a trákokat, az Euphrates ne engedje át a partusokat: a Duna válassza el a szarmaták és rómaiak területét!

(Fordította: Kovács Péter)

VI.7.1

hinc, qui medius inter pacata et hostilia fluit, Danuvius ac Rhenus, alter Sarmaticos impetus cohibens et Europam Asiamque disterminans, alter Germanos, avidam belli gentem, repellens.

Innen, amely a békés és az ellenséges között folyik, a Duna és a Rajna; az egyik a szarmata támadásokat hárítja, és szétválasztja Európát és Asiát, a másik a germánokat, a háborúra éhes népséget tartja vissza.

(Fordította: Kovács Péter)

A sztoikus Seneca Kr. u. 62–65 körül filozófiai szempontból írott – korábbi források alapján természeti és meteorológiai jelenségekkel (mint a vizek, szelek, üstökösök, mennydörgés, földrengés) foglalkozó – művében két helyen is szerepel a Duna (a 6. könyvben a Nílus forrásaival kapcsolatban) mint a szarmatákat elválasztó határ. Az első helyen (a kézirati hagyományban ez a VII. könyv volt) szinte bizonyosan már az Alföldre betelepült jazigokra gondolhatott a szerző. Utóbbi az a tény is bizonyítja, hogy az Al-Duna külön Isterként szerepel, míg a

felső folyásra használatos Danuvius nevet a szarmatákhoz kapcsolja. A másodikon már a jazigok helyére érkező roxolánokra is gondolhatott az Európa–Ázsia határ felemlegetése miatt.

Irodalom:

Seneca, *Natural questions*. Translated by H. M. Hine. Chicago 2010, 208 n. 6, Mócsy 1977, 440, Harmatta 2002, FPA 1, 136–137, G. D. Williams, *The Cosmic Viewpoint: A Study of Seneca's 'Natural Questions'*. Oxford 2012, 42, Istvánovits–Kulcsár 2017, 95, 116.

Lucanus

Bellum civile

Kiadás: M. Annaei Lucani Belli Civilis Libri Decem. Ed. C. Hosius. Leipzig 1913³, M. Annaei Lucani Belli Civilis Libri X. Ed. D. R. Shackleton-Bailey. Berlin–New York 2009.

III.93–96

*di melius, quod non Latias Eous in oras
nunc furor incubuit nec iuncto Sarmata velox
Pannonio Dacisque Getes admixtus: habenti
tam pavidum tibi, Roma, ducem fortuna pepercit,*

Jobb is, egek, hogy nem párt-harcok mérge emészti
Szép Latium földjét, sem a pannoniakkal a fürge
Sarmata nép, sem a dák hordákkal a Géta vadoncok
Nem rontottak rád: megkímélt, Roma, szerencséd
Gyáva vezéred (sc. Pompeius) alatt ...

(Fordította: Laky Demeter)

Seneca unokaöccse, Lucanus művében (Kr. u. 63 körül), ismertebb nevén a Pharsaliában két helyen is említi Pannoniát, illetve a pannonokat (a másik: VI.220). Az utóbbi, Pompeius itáliai menekülésével kapcsolatos hely a legkorábbi írott kortárs forrás arra vonatkozóan, hogy a szarmaták alföldi áttelepedése már megtörtént, hiszen elsőként már nem a dákokkal, hanem a pannonokkal összekötve (cf. a *iuncto Pannonio* ablativus absolutust) említik a Rómára veszélyes szarmatákat. Ezek pedig, mintha már száz éve is ott éltek volna, szerepelhetnek a pannonokkal együtt a birodalom veszélyes ellenségei között. Szarmatákat még több helyen említi a művében, de azonosításuk (de vagy csak általánosságban, vagy konkrétan nem az alföldi szarmatákra vonatkozóan) aligha lehetséges: I.430, III.201–202 (Peuce említése), 282–283, VII.430, VIII.369. A massageták Dunánál való említései esetén joggal merül fel a kérdés, hogy azok nem a velük azonosított alánokra (cf. Amm. XXXI.2.12) és nyugati vándorlásukra, hanem nyugati testvéreikre, a roxolánokra vonatkoznak-e, akik már ténylegesen az Al-Dunánál éltek (különösen a *Scythicus Hister* kifejezés nyomán): II.50, III.283 (ugyanez vonatkozik konkrétan az alánok dunai említéseire is, ld. még Sen. Thy. 629–630): Täubler 1909, Bachrach 1973, 8–9, Alemany 2000, 21–22).

Irodalom:

La guerra civile di Marco Anneo Lucano. Testo et traduzione a cura di R. Badali. Torino 1988, Alföldi 1939, 532, Alföldi 1942, 181, Mócsy 1977, 440, PRK 284 j. 26, Fitz 1993–95, 101, FPA 1, 232–233, Colombo 2006, Istvánovits–Kulcsár 2017, 195.

Plinius

Naturalis historia

Kiadás: C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII I–V. Ed. C. Mayhoff. Leipzig 1892–1909.

IV.80.

Ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, varie tamen litori adposita tenuere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Graecis Sauromatae, eorumque Hamaxobili aut Aorsi, alias Scythae degeneres et a servis orti aut Trogodytae, mox Alani et Rhoxolani, superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium, campos et plana Iazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab iis Daci ad Pathissum amnem, 81 a Maro, sive Duria est a Suebis regnoque Vanniano dirimens eos, aversa Basternae tenent aliique inde Germani. Agrippa totum eum tractum ab Histro ad oceanum bis ad decies centenum milium passuum in longitudinem, quattuor milibus minus CCCC in latitudinem, ad flumen Vistlam a desertis Sarmatae prodidit. Scytharum nomen usquequaque transiit in Sarmatas atque Germanos.

Ettől kezdve gyakorlatilag minden törzs scytha, egyesek különféle tengerpart menti helyeket birtokoltak, némely részeket a rómaiak által dáknak nevezett geták, másokat a szarmaták, akiket a görögök sauromatának neveznek, közülük valók a hamaxobilisek, az aorsusok, megint másokat elfajzott és szolgáktól eredetű törzsek, a trogloditák, majd rögtön az alánok és a roxolánok, A Duna és a hercyniai erdő közötti felsőbb részek egészen a pannoniai Carnuntum tábora és a germánokkal közös határig, a síkság és a laposabb részek a szarmata jazigokhoz tartoznak, a hegyek és az erdős részek pedig a dákokhoz, akiket a Marustól a szarmaták űztek el egészen a Tisza folyóig. Vagy a Duria az, amely elválasztja őket (sc. a szarmatákat) a suebektől és a Regnum Vannianumtól; a terület másik részét a bastarnák és más germánok birtokolják.

(Fordította: Kovács Péter)

Id. Plinius az ókor egyik legnagyobb hatású, fantasztikus munkabírájáról híres polihisztor volt, aki hadászati, történeti, retorikai szakkönyvei mellett a 37 könyvben megírt *Naturalis historia* (A természet története) című művétől vált híressé. Ez a munka valóságos kincsház, az ókor tudásának teljességét óhajtott magába foglalni. Hatása a középkorra leírhatatlan. Tudását más szerzők

alapján gyűjtötte össze, maga is büszkén hangsúlyozta, hogy munkája során 20 000 dologra tért ki, és száz szerző 2000 könyvét használta fel. A mű 3–6. könyvei foglalják magukba a teljes ismert világ földrajzi leírását. Forrásai a számos görög és latin (pl. Mela) földrajzi szerző mellett a római állami levéltár hivatalos adatai (pl. az egyes tartományok legfontosabb adatait tartalmazó ún. *formula provinciae*-k), Agrippa világtérképe és annak számításai (*Commentarii*), Italia leírása (*Discriptio Italiae*), továbbá személyes tapasztalatai, sőt feliratok is voltak. Italia mellett az összes római provinciát végigtárgyalva sorra vette azok földrajzi leírását (hegy- és vízrajzát, a tartományok határait és a legfontosabb távolságadatokat is közli), valamint megadja az ott élő népek és városok jegyzékét.

Plinius művének egyik legproblematisabb, kétségkívül későbbi betoldásokkal nehezített locusával állunk szemben. A szöveg többféleképpen tagolható, ezért több értelmezési lehetőség is van. Az eredeti szövegben, amelyet Mócsy A. tudott rekonstruálni, több későbbi betoldás található: 1. a dákokra vonatkozó meghatározás: *ad Pathissum amnem* 2. a *Maro* meghatározása 3. regnum Vannianumot említő, és annak keleti terjeszkedésére utaló *sive* kezdetű mellékmondat. További nehézség, hogy az *eos* személyes névmás szarmatákra vagy dákokra (vagy bastarnákra) egyaránt vonatkozhat, és az *a Maro* határozó értelmezése (a *confinium*hoz vagy a dákokhoz tartozik a Tisza említésével együtt, esetleg az utolsó mondatrészhez kapcsolódik). Az eredeti germán–szarmata határ leírása egy korábbi idősíkot jelenhet a szarmatákkal való szomszédsága miatt (a regnum Vannianum létrejötte előtt), ezért Kr. u. 20 előttre tehető a szarmaták Kárpát-medencébe való átköltözése. Ugyancsak problémás a regnum Vannianum helyének azonosítása a folyónevek alapján. Egyedül a Marus–Morva azonosítás biztos, ettől keletre és nyugatra is elképzelték Vannius királyságának kiterjedését. A korai germán leletek felvidéki elterjedése inkább az előbbi valószínűsíti (Bóna 1963, 303), ahogy Tac. Germ. 43, 2 is, mivel a szerint a Cotini és az Osi részben a quadok, részben a szarmaták adófizetői. Az utóbbi hely alapján a pliniusi *eos* névmás egyértelműen a szarmatákra vonatkozik. A Duria pedig egyetlen mai folyónévvel sem azonosítható (PWRE V (1905) 1852), eddig a felvidéki folyók közül a Vág vagy valamelyik mellékfolyója, a Garam és a Túróc merült fel.

Cf. Ann. XII.29–30.

Irodalom:

D. Detlefsen, Die Anordnung der geographischen Bücher des Plinius und ihre Quellen. Berlin 1909, A. Klotz, Quaestiones Plinianae geographicae. Berlin 1906, 136, K. G. Sallmann, Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro. Versuch einer Quellenanalyse. Berlin-New York 1971, Pline l'Ancien, Histoire naturelle. Livre IV (Géographie de l'Europe, suite). Texte établi et traduit par Alain Silberman, Hubert Zehnacker. Paris 2015, 283–284, Alföldi 1940, 103–107, Alföldi 1942, 182–184, 210–212 j. 84, Alföldi 1956, Swoboda 1964, 239–240, Mócsy 1977, Kolnik 1977, Nagy 1989, 66–68, Fitz 1993–95, 109–112, GLQFM I, 563–564, Alemany 2000, 15–16.

Josephus Flavius

Bellum Iudaicum

Kiadás: Flavii Josephi opera. Ed. B. Niese. Berlin 1885–1895.

VII.4.3

Τῇ δὲ προειρημένη Γερμανῶν ἀποστάσει κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας καὶ Σκυθικὸν τόλμημα πρὸς Ῥωμαίους συνέδραμεν. οἱ γὰρ καλούμενοι Σκυθῶν Σαρμάται, πολὺ πλῆθος ὄντες, ἄδηλοι μὲν τὸν Ἰστρον ἐπεραιώθησαν εἰς τὴν ἐπιτάδε, πολλῇ δὲ βία καὶ χαλεποὶ διὰ τὸ παντάπασιν ἀνέλπιστον τῆς ἐφόδου προσπεσόντες πολλοὺς μὲν τῶν ἐπὶ τῆς φρουρᾶς Ῥωμαίων ἀναιροῦσι, καὶ τὸν πρεσβευτὴν τὸν ὑπατικὸν Φοντήιον Ἀγρίππαν ὑπαντίασαντα καρτερῶς μαχόμενον κτείνουσι, τὴν δ' ὑποκειμένην χώραν ἅπασαν κατέτρεχον ἄγοντες καὶ φέροντες ὅτῳ περιπέσοιεν. Οὐεσπασιανὸς δὲ τὰ γεγενημένα καὶ τὴν πόρθησιν τῆς Μυσίας πυθόμενος Ῥούβριον Γάλλον ἐκπέμπει δίκην ἐπιθήσοντα τοῖς Σαρμάταις. ὕφ' οὗ πολλοὶ μὲν αὐτῶν ἐν ταῖς μάχαις ἀπέθανον, τὸ δὲ περισωθὲν μετὰ δέους εἰς τὴν οἰκείαν διέφυγεν. τοῦτο δὲ τῷ πολέμῳ τέλος ἐπιθεῖς ὁ στρατηγὸς καὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον ἀσφαλείας προυνόησε: πλείοσι γὰρ καὶ μείζοσι φυλακαῖς τὸν τόπον

διέλαβεν, ὡς εἶναι τοῖς βαρβάροις τὴν διάβασιν τελέως ἀδύνατον. ὁ μὲν οὖν περὶ τὴν Μυσίαν πόλεμος ταχεῖαν οὕτως ἔλαβε τὴν κρίσιν.

A germán lázadás iménti hírével egyidejűleg érkezett Rómába a skytha lázadás híre is. A sarmaták, ez a népes skytha törzs, észrevétlenül átkeltek az Istroson, benyomultak Moesiába, s hatalmas lendülettel váratlan, éppen ezért félelmetes támadást intéztek a rómaiak ellen, az ottani helyőrség jó részét lekaszabolták, Fonteius Agrippa helytartót hősiessé védekezése után megölték, és a római uralom alatt álló tartományt végigdúlták és fosztogatták. Mikor Vespasianus értesült az eseményekről és Moesia elpusztításáról a sarmaták megfenyítésére kiküldte Rubrius Gallust, akinek sikerült is a lázadók javarészt csatában megölnie, a többi pedig rémülten haza menekült. Ezzel vége is volt a háborúnak, mert a helytartó most gondoskodott a tartomány biztonságáról: több és erősebb helyőrséggel rakta meg, úgyhogy ezentúl a barbárok nem tudtak többé átkelni az Istroson. Így a moesiai hadjárat gyorsan bevégeződött. (Fordította: Révay József)

Josephus Flavius a zsidó háborúról írott történeti munkájában a hadjárat eseményei mellett részletesen beszámol a polgárháború eseményeiről, így a roxolán betörésről is. Tacitus mellett a zsidó történetíró rövid beszámolója az egyedüli forrás a 67/68. évi moesiai eseményekre vonatkozóan. Ez utóbbi hely számunkra azért különösen fontos, mert jól mutatja, mennyire eltérően viselkedett (még Traianus dáki háborúja alatt is) a két rokon nép. A jazigok általában (Augustus és Domitianus között bizonyíthatóan) békében éltek Rómával, míg a roxolánok számlájára több más betörés is írható. A helytartó (Fonteius Agrippa) eleste jól mutatja a háború komolyabb jellegét. Josephus műveiben más helyeken pedig kitér még az alánokra is: Ant. Iud. XVIII.96–98, Bell. Iud. VII.7.4.

Cf. Tac. Hist. I.79.; Ann. XII.29–30.

Irodalom:

Josephus Flavius, A zsidó háború. Fordította Révay József. Budapest 1948, Alföldi 1940, 534, Alföldi 1942, 175–178, Mócsy 1966, 205, Mócsy 1974, 42, Wellesley 2000, 44–45, Alemany 2000, 90–93, Istvánovits–Kulcsár 2017, 131–132.

Cornelius Tacitus

Annales

Kiadás: Cornelii Taciti libri qui supersunt. 1/2. Ab excessu Divi Augusti. Iterum edidit E. Koestermann. Leipzig 1965².

XII.29.2

Scrispsitque Palpellio Histro, qui Pannoniam praesidebat, legionem ipsaque e provincia lecta auxilia pro ripa componere, subsidio victis et terrorem adversus victores, ne fortuna elati nostram quoque pacem turbarent. 3 Nam vis innumera, Lugii aliaeque gentes, adventabant, fama ditis regni, quod Vannius triginta per annos praedationibus et vectigalibus auxerat. ipsi manus propria pedites, eques a Sarmatis Iazugibus erat, impar multitudini hostium, eoque castellis sese defensare bellumque ducere statuerat.

30.1 Sed Iazuges obsidionis impatientes et proximos per campos vagi necessitudinem pugnae attulere, quia Lugius Hermundurisque illic ingruerant.

... s írt Palpellius Histernek, Pannonia parancsnokának, hogy egy legiót s a tartományból toborzott segédcsapatokat a Danuvius partján tartson készenlétben, oltalmul a legyőzötteknek és ijesztésül a győzteseknek, hogy szerencséjüktől elkapatva a mi békénket is meg ne zavarják. Mert megszámlálhatatlan tömeg közeledett, lugiusok s egyéb törzsek, az ország gazdaságának hírére, amit Vannius harminc éven át zsákmányolással és vámszedéssel halmozott fel. Ő maga csak gyalogsággal rendelkezett, lovassága a szarmata iazygokból került ki, így nem mérkőzhetett meg az ellenség sokaságával: ezért úgy határozott, hogy erősségekben védekezik s a háborút elhúzza.

30 De a iazygok, kik az ostromot nem bírták és a közeli síkságokon kószáltak, elkerülhetetlenné tették az összecsapást, mivel a lugiusok s a hermundurok ott törtek be.

(Fordította: Borzsák István)

Az utóbbi fejezetekben a regnum Vannianum bukásáról van szó, amely Kr. u. 50-ben alapjaiban rengette meg a 30 éve fennálló status quot a pannoniai limes előterében. Vannius bukása után híveivel római területre menekül, és itt telepítik le. A szolgálatában álló jazig zsoldosok említése a legkorábbi időpont (Kr. u. 50) a szarmaták alföldi betelepülésére; a passus a római dunai flotta (classis) első említése is egyben. A zsoldosokat aligha a Havasalföldről bérelte fel Vannius, ezért az Alföld birtokbavételének addig már meg kellett történnie.

Cf. Plin. Nat. hist. IV.80–81.

Irodalom:

E. Koestermann, Tacitus. Annalen I–IV. Heidelberg 1963–1968, kül. III, 155–158, Alföldi 1939, 103–107, Alföldi 1940, 532–533, Alföldi 1942, 183–184, Mócsy 1974, 41, Mócsy 1977, Kovács 2014, 39–40, Istvánovits–Kulcsár 2017, 131–132.

Historiae

Kiadás: P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. II/1. Historiae. Ed. E. Köstermann. Leipzig 1950.

I.

79.1.

Conversis ad civile bellum animis externa sine cura habebantur. eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe Moesiam inruperant, ad novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenta. Igitur vagos et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. 2 Apud Romanos omnia proelio apta: Sarmatae dispersi aut cupidine praedae graves onere sarcinarum et lubrico itinerum adempta equorum pernecitate velut vincti caedebantur. Namque mirum dictu ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere vix ulla acies obstiterit. 3 Sed tum umido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque

manu regunt, usui, lapsantibus equis et catafractarum pondere. Id principibus et nobilissimo cuique tegimen, ferreis lamminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum, simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. 4 Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est) comminus fodiebat, donec pauci qui proelio superfuerant paludibus abderentur. Ibi saevitia hiemis aut vulnerum absumpti.

A polgárháború felé fordult a figyelem, ezért a külső gondokkal nem törődtek. Annál vakmerőbbé váltak a rhoxolanok, ez a szarmata törzs, s miután télen két cohorsot lemészároltak, felajzott reményekkel törtek be Moesiába: a sikertől fékevesztett kilencezernyi lovas inkább zsákmányra, mint harcra törekedett. Így aztán a szertekószáló és elővigyázatlan ellenséget a harmadik legio a melléje adott segédcsapatokkal hirtelen megtámadta. Római részről minden készen állt a csatára: a szarmaták prédavágyukban szétszéledtek, vagy súlyos terhek alatt roskadoztak és a síkos utakon lovaik gyorsaságát sem használhatták ki, így szinte helyükre szögezve hullottak a csapások alatt. Mert csodálatos, hogy a szarmaták minden harci erénye mennyire mintegy rajtuk kívül van. Senkinél nem alkalmatlanabbak a gyalogharcra, ám ha lovasosztagban jönnek, alig áll meg ellenükben egyetlen csatasor. De akkor a nedves időben és a fagy felengedtével sem lándzsáiknak, sem két kézzel forgatott hosszú kardjaiknak nem vették hasznát: csúszkáltak a lovak, és annyira súlyos pikkelypáncélzatuk. Ez a főemberek és a legelőkelőbbek vértete, amelyet vaslemezekéből vagy igen kemény bőrből illesztnek össze, s amennyire nem járja át a fegyver, annyira akadályozza is az ellenséges rohamtól letaszított harcost a feltápáskodásban. Ráadásul a mély és puha hóban is valósággal elmerültek. A könnyűfegyverzetű katonaság bőrpáncélban és dobásra kész gerellyel vagy lándzsával ott termett, és ha úgy adódott, könnyű kardjával közelről döfte át a kiszolgáltatót szarmatát – mert pajjssal védekezni nem szokás náluk, – míg csak az a kevés, aki a csatát túlélte, a mocsarakba nem rejtőzött. Itt aztán a kegyetlen tél vagy a seb végzett velük. (Fordította: Borzsák István)

Josephus mellett Tacitus számol be a moesiai eseményekről, magát a roxolán betörést és a helytartó elesét a történetíró „elfelejti” megemlíteni, ellenben a roxolánok fegyverzetére való kitérő (pikkelypáncél, hosszú kétkezes kard, lándzsa) igen jó adalék a Traianus-oszlop XXXI. és XXXVII. jelenetein (Cichorius 1896, 149–151, 181–184) látható roxolán lovasokhoz, ill. Arrianos sajnós töredékes Ektaxisához.

Cf. Jos. Bel. Iud. VII.4.3.

Irodalom:

Alföldi 1940, 534–535, Alföldi 1942, 175–178, Heubner 1968, 163–167, Mócsy 1974, 42, Ryle 1987, Wellesley 2000, 44–45, Alemany 2000, 27–29, J. C. N. Coulston, Tacitus, *Historiae* I.79 and the impact of Sarmatian warfare on the Roman empire: in: C. von Carnap-Bornheim (eds.), *Kontakt – Kooperation – Konflikt: Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und 4. Jahrhundert n. Chr.* Neumünster 2003, 415–433, Istvánovits–Kulcsár 131–132.

III.

5.1.

Ceterum ut transmittere in Italiam impune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Moesico celeraret. Ac ne inermes provinciae barbaris nationibus exponerentur, principes Sarmatarum Iazugum, penes quos civitatis regimen, in commilitium adsciti. Plebem quoque et vim equitum, qua sola valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur aut maiore ex diverso mercede ius fasque exuerent. Trahuntur in partis Sido atque Italicus reges Sueborum, quis vetus obsequium erga Romanos et gens fidei ~commissior~ patientior.

Egyébként, hogy a hadszínteret baj nélkül, sőt haszonnal lehessen Italiába áttenni, írtak Aponius Saturninusnak: igyekezzék a moesiai hadsereggel. És hogy a csapatoktól megfosztott tartományokat a barbár népeknek oda ne vessék, a szarmata iazygok főembereit, akik a kormányzást kezükben tartották, szövetségükbe fogadták. Ezek népüket és tömérdek lovasukat –

egyedüli erősségüket – is ajánlgatták: szolgálatukat azonban visszautasították, hogy sem belviszályok közepette külső háborúkat ne kezdjenek, sem az ellenféltől remélt nagyobb jutalom fejében az emberi s isteni jogot meg ne tagadják. Megnyerik pártjuknak Sidót és Italicust, a suebusok királyait, akik régi barátai voltak a rómaiaknak, és népük is inkább hajlott a hűségre, mint parancsok elviselésére.

(Fordította: Borzsák István)

A megelőző fejezetekben a Vespasianust támogató pannoniai főemberek (Antonius Primus, Tampus Flavianus és Cornelius Fuscus) Poetovióban tartott tanácskozásáról esett szó Kr. u. 69-ben (III.1.4). Ez a haditerv része volt a hátország biztosítására az itáliai hadjárat idején. A jelen esetben a cél a legfőbb ellenfél, az alföldi jazigok jóindulatának biztosítása volt. Mint láthattuk, Augustus és Domitianus uralkodása ideje között római–jazig háborúskodásra nincs adatunk (ellentétben a roxolánokkal). Ez azonban nem jelentett fegyveres segítséget, csak foedus kötését és ezzel együtt túszok küldését (ld. Tampus Flavianus feliratát). A szövetségesként (*commilitia*) felhasznált (III.21) quadok Róma által kinevezett vezetői (Sido és Italicus) megbízhatóbbak voltak, segédcsapataik részt is vettek a bedriacumi ütközetben. Ennek alapján viszont arra kell gondolnunk, hogy foedus korábban nem létezett, aminek alapján hívhatták volna őket. Így ez az adat arra is bizonyíték lehet, hogy jazigok beköltözése Róma szövetsége nélkül történt. Kérdéses, hogy mit jelentett a jazigok esetében használt *principes*, míg a suebeknél *rex* szó használata. Mindezt azonban nem szabad túlértékelnünk, Sido és Italicus Róma által kinevezett és elismert vazallus király (*rex datus*) voltak, addig foedus megkötésére 69 előtt nincs adat, így Róma által elismert királyuk sem lehetett még.

Cf. CIL X 6225=ILS 985=AÉp 1966, 68.

Irodalom:

Heubner 1972, 22–23, Alföldi 1939, Alföldi 1942, 173, 183, Mócsy 1966, Mócsy 1974, 41–42, Wellesley 2000, 131–132.

IV.

54.1.

... vulgato rumore a Sarmatis Dacisque Moesica ac Pannonica hiberna circumsederi ...

... azt suttozták, hogy a szarmaták s a dákok körülfozták a moesiai és pan-
noniai téli táborokat ...

(Fordította: Borzsák István)

A többi fejezetben arról esik szó, miért is nyerték vissza újra önbizalmukat Vitellius hívei a háború előtt, így különösen jól jött volna számukra, ha a Vespasianust támogató teljes illyricumi sereg a szarmatákkal lett volna elfoglalva. Ez azonban csak részben (Moesiában dákok betörés: III.46) és csak időlegesen volt igaz, a Pannoniával szomszédos jazigok nyugalomban maradtak.

Cf. Tac. Hist. III.5, Jos. VII.4.3.

Irodalom:

G. E. F. Chilver, A historical commentary on Tacitus' Histories IV–V. Oxford 1985, 64, Heubner 1976, 129, Patsch 1937, 78, Mócsy 1966, 205.

Germania

Kiadás: P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. II/2. Germania. Agricola. Dialogus de oratoribus. Ed. E. Köstermann. Leipzig 1962.

1.1.

Germania omnis a Gallis Raetisque et Pannoniis Rheno et Danuvio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur ...

Germania egészét a galloktól, raetusoktól és pannonoktól a Rhenus és a Danuvius folyó, a szarmatáktól és dákoktól a kölcsönös félelem, vagy a hegyek választják el ...

(Fordította: Borzsák István)

43.1.

Retro Marsigni, Cotini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. E quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suebos referunt: Cotinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt: Cotini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. 2 Omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium iugumque insederunt.

Visszafelé a markomannok és quadok hátában a marsignusok, cotinusok, osusok, burusok zárják a sort. Közülük a marsignusok és burusok nyelvben és életmódban a suebekhez hasonlítanak, a cotinusokra a gall, az osusokra a pannoniai nyelv bizonyítja rá, hogy nem germánok, valamint az, hogy eltűrik az adót. Az adójuk egy részét a szarmaták, más részét a quadok róják ki rájuk, mint idegenekre, a cotinusok, hogy még több okuk legyen a szegyenkezésre, vasat is bányásznak. S mindezek a népek csak kevés mezőséget, különben erdőket, hegycsúcsokat s hátságokat szálltak meg.

(Fordította: Borzsák István)

Cornelius Tacitus 98 körül írt Germaniájának földrajzi részeiben szükségszerűen megemlíti a szomszédos népeket, így a szarmatákat, illetve a quadok és köztük lakó népeket is. A történetíró által leírt állapot, mely szerint ezek részben a szarmaták, részben a quadok alávetettjei, már az új, Vannius birodalma utáni helyzetet írja le, ami még az ő korában is fennállt. A hegyes területek belakása részben a kelta, részben a germán népekre vonatkozik, és jól jellemzi a felvidéki területeket, amelyeket részben a cotinusokkal is azonosítható régészeti Púchov-kultúra fed le.

A szarmaták és quadok közötti területen lakó cotinusokhoz: cf. Dio LXXI.12.3, Marcus Aurelius hamisított levele: A. Harnack, *Das Regenwunder im Feldzuge Mark-Aurels gegen die Quaden*. SBAW 1894, 848–849.

Púchov-kultúra: cf. K. Pieta, *Die Púchov-Kultur*. Nitra 1982, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 23 (2003) 597–601, de ld. Szabó M., *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Budapest 2003, 68–70.

Irodalom:

R. Syme, Tacitus I–II. Oxford 1958, Tacitus Összes művei. I–II. Fordította Borzsák I. Budapest, 1970, I. Borzsák, Tacitus. In: PWRE Suppl. XI (1968) col. 373–512, R. Much, Die Germania des Tacitus. Heidelberg 1967³, 35, GLFQM II, 128, 245–246, Alföldi 1942, 147–148, 156, Mócsy 1962, 533, Mócsy 1974, 19, 59–60, PRK 29.

Suetonius

Kiadás: C. Suetoni Tranquilli opera I: De vita Caesarum libri VIII. Ed. Maximilianus Ihm. Leipzig 1958 (München–Leipzig 2003).

Tib. 41

... *Moesiam a Dacis Sarmatisque ... vastari neglexerit ...*

... és hagyta (ti. Tiberius), hogy Moesiát ... a dákok és szarmaták pusztítsák

...

(Fordította: Kovács Péter)

Suetonius Tiberius-életrajzában az uralkodónak Caprira való visszavonulását követő legelső bűnei közé sorolta a birodalom helyzetének meggyengülését. Erre volt példa Armeniának a parthusok, Galliának a germánok, illetve Moesiának a dákok és szarmaták általi feldúlása. Jogosan felmerülő kérdés, hogy utóbbiak a jazigok vagy már a roxolánok lehettek-e. Mindenképpen az utóbbiak mellett szól, hogy Domitianusig a jazigok nyugalomban maradtak, illetve Plinius IV.80 alapján tudjuk, hogy az Alföldre való érkezésükkor fegyveres konfliktusban kellett legyőzniük a dákokat. Így velük szövetségben aligha támadhattak Moesiára, ráadásul a roxolánok lettek a dákok hagyományos szövetségesei még Traianus dák háborúja időszakában is (ld. lejjebb). Az esemény időpontja mindenképpen a harmincas évek elejére tehető, mivel Tiberius már Capri szigetén élt Kr. u. 27-től, továbbá Tacitus Annalesének valamelyik töredékes Tiberius-kori kötetében (az V–VI. könyv 29–31 közötti eseményeket tag-

laló fejezeteiben) számolhatott be az eseményről. Ennek alapján arra kell gondolnunk, hogy a jazig beköltözés valóban Tiberius korának első felére tehető.

Irodalom:

J. Gascou, Suétone historiène. Rome 1984, A. Wallace-Hadrill, Suetonius. London 1995, Suétone, Vies des douze Césars I–III. Texte établi et traduit par Henri Ailloud. Paris 1931–1932, II, 33, Patsch 1937, 125, Alföldi 1941, 181, Bărcă 2013, 102, Istvánovits–Kulcsár 2017, 117.

L. Annius Florus

Epitome

Kiadás: L. Annaei Flori quae exstant. Ed. E. Malcovati. Roma 1972, P. Annii Flori opera omnia quae supersunt. Ed. L. Havas. Debrecen 1997.

II.29.

BELLVM SARMATICVM

Sarmatae patentibus campis inequant. Et hos per eundem Lentulum prohibere Danuvio satis fuit. Nihil praeter nives pruinasque et silvas habent. Tanta barbaria est, ut nec intellegant pacem.

A szarmata háború

A szarmaták lovakon száguldoznak a tág mezőkön. Lentulus egymagában is képes volt távol tartani őket a Dunától. Nincs nekik semmijük a havon és a zúzmarán meg a rengeteg erdőkön kívül. Barbárságuk olyan határtalan, hogy még azt sem képesek felfogni, mi a béke.

(Fordítás: Havas László)

Cn. Cornelius Lentulus (PIR² C 379, cos. ord. 14) al-dunai megbízatása során a dákokat és szarmatákat a Duna túlsó partjára szorította vissza, és elsőként helyezte el a későbbi limes vonalában a Duna partján erősségeket (Tac. Ann.

IV.44.1, Florus II.28–29).⁵ Hivatali rangja, helye (Illyricum és/vagy Moesia) és annak ideje (Kr. e. 14/13. – Kr. u. 11/13. közötti időpontokat javasoltak) sokat vitatott kérdés, mindenképpen későbbi a dákok Kr. e. 10-es pannoniai betörésénél. Nem zárható ki az sem, hogy a fent tárgyalt dionysiopolisi decretumban említett hadjárat Lentulus tevékenységével áll kapcsolatban. Ugyanakkor mellékneve, a Gaeticulus (Ann. IV.42.3) és Florus szövege alapján hadjáratának fő célpontja a dákok voltak.

Irodalom:

Florus, Róma háborúi. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Havas László. Budapest 1979, R. Syme, Lentulus and the Origin of Moesia, JRS 24, 1934, 113–137=Syme 1971, 40–72, Thomasson, Laterculi Nr. 18:002, 20:007, Mócsy 1974, 36, Mócsy 1977, 441, Fitz 1993–95, 58–61, No. 8, K. Strobel, Dakien, der Donauraum und Rom: Ein spannungsreiches Wechselverhältnis. In: L. Ruscu et al. (eds), Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis. Cluj–Napoca 2004, 153–154, Kovács 2014, 30.

Arrianos

Anabasis

Kiadás: Flavii Arriani quae exstant omnia I. Alexandri Anabasis cum excerptis Photii tabulaeque phototypica. Ed. A. G. Roos–G. Wirth. München–Leipzig 1967.

I.3. 1–2.

1 ἀπὸ δὲ τῆς μάχης τριταῖος ἀφικνεῖται Ἀλέξανδρος ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν Ἰστρον, ποταμῶν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην μέγιστον ὄντα καὶ πλείστην γῆν

5 Fitz 1993–1995, 58–61. (Nr. 8: teljes irodalommal).

ἐπερχόμενον καὶ ἔθνη μαχιμώτατα ἀπείργοντα, τὰ μὲν πολλὰ Κελτικά, ὄθεν γε καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῷ ἀνίσχουσιν, ὧν τελευταίους Κουάδους καὶ Μαρκομάνους: 2 ἐπὶ δὲ Σαυροματῶν μοῖραν, Ἰάζυγας: ἐπὶ δὲ Γέτας τοὺς ἀπαθανατίζοντας: ἐπὶ δὲ Σαυρομάτας τοὺς πολλούς: ἐπὶ δὲ Σκύθας ἔστε ἐπὶ τὰς ἐκβολάς, ἵνα ἐκδιδοῖ κατὰ πέντε στόματα ἐς τὸν Εὐξείνιον πόντον.

Három nappal az ütközet után érte el Alexandros az Istrost, Európa legnagyobb folyóját, amely a legtöbb földön halad keresztül, és igen harcias törzseket, legnagyobbbészrt a keltákat választja el (a Római Birodalomtól), forrásai is a kelták területén erednek. Elhalad a legtávolabbi quadok és markomannok, szarmaták, azaz a jazigok vidéke mellett, utána a magukat halhatatlannak tartó geták, majd a többi szarmata következik, azután a torkolatig a szkíták, hogy öt ágra szakadva ömöljön a Pontos Euxeinosba.

(Fordította: Kovács Péter)

A Hadrianus császár korában alkotó Arrianos Nagy Sándor hadjáratainak elbeszélését a Macedoniával szomszédos barbárok elleni eseményekkel kezdte. Ennek kapcsán írta le a történetíró saját kora állapotának megfelelően a Dunát és a birodalommal szomszédos barbár törzseket a markomannokkal kezdve a torkolatig. Így kerültek szóba a jazigok is, akik akkor már régóta a Kárpát-medencében laktak. A roxolánok alighanem szándékosan maradtak ki a felsorolásból, talán a Hadrianus uralkodása alatti események miatt. A Dunát műveiben máshol is említi a szerző.

Cf. Indica 4, Periplus 68.

Irodalom:

Arrian, *The campaigns of Alexander – Anabasis Alexandrou. A New Translation by Pamela Mensch with Maps, Annotations, Appendices, and Encyclopedic Index.* Edited by James Romm with an introduction by Paul Cartledge. New York 2010, FPA 1, 180–183, Batty 2007, 358–359.

Claudius Ptolemaios

Geographia

Kiadás: Claudii Ptolemaei Geographia. Ed. C. F. A. Nobbe, Leipzig 1898 (repr. Hildesheim 1966), Claudii Ptolemaei Geographia. Ed. C. Müller, Paris 1883.

III.

5.1.

... ἀπὸ δὲ δυσμῶν τῶ τε Οὐϊστούλα ποταμῶ καὶ τῶ μεταξὺ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ τῶν Σαρματικῶν ὀρέων [μέρει] Γερμανίας καὶ αὐτοῖς τοῖς ὄρεσιν, ὧν ἡ θέσις εἴρηται· ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τοῖς τε Ἰάζυξι τοῖς Μετανάσταις ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὀρέων πέρατος μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Καρπάτου ὄρους, ὃ ἔχει θέσιν

μς´ μη´ L´´

... nyugatról a Visztula folyó és Germaniának az annak forrása és a Szarmata-hegyek közé eső része, s maguk a hegyek, amelyeknek a fekvéséről már volt szó; délről pedig az áttelepült iazygok a Szarmata-hegység déli határától a Kárpátok hegyének a kezdetéig, amelynek helyzete

46° 48° 30´

(Fordította: Fehér Bence)

5.6.

ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τοῖς τε Ἰάζυξι τοῖς Μετανάσταις ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὀρέων πέρατος ὃ ἐπέχει μοίρας

μβ´ L´´ μη´ L´´

μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Καρπάτου ὄρους, ὃ ἔχει θέσιν

μς´ μη´ L´´

15. ... [καὶ] ὁ Καρπάτης ὄρος, ὡς εἴρηται

μβ´ L´´ μη´ L´´

Dél felől pedig az áttelepült iazygok (határolják) a Szarmata-hegység déli határától, amelynek a helyzete

42°30´ 48°30´

a Kárpátok hegyének kezdetéig, amelynek a helyzete 46° 48'30"
 15. ... és a Kárpátok hegye, mint már volt róla szó 42°30' 48°30'
 (Fordította: Fehér Bence)

5.7.

Κατέχει δὲ τὴν Σαρματιαν ἔθνη μέγιστα οἷ τε Οὐενέδαι παρ' ὄλον τὸν Οὐενεδικὸν κόλπον· καὶ ὑπὲρ τὴν Δακίαν Πευκινοὶ τε καὶ Βαστέρναι· καὶ παρ' ὄλην τὴν πλευρὰν τῆς Μαιώτιδος Ἰάζυγες καὶ Ῥωξολανοί, καὶ ἐνδοτέρω τούτων οἷ τε Ἄμαξόβιοι καὶ οἱ Ἄλανοι Σκύθαι.

Sarmatiát hatalmas népek birtokolják, úgymint a venedák az egész Veneda-öböl mentén, és Dakia felett a peukinosok és bastarnák, és a Maeotis egész oldala mentén a iazygok és rhóxolanosok, ezeknél beljebb pedig a szekérlakók (hamaxobioi) és az alán szkíták.

(Fordította: Fehér Bence)

7.

Ἰαζύγων Μεταναστῶν θέσις.

[Εὐρώπης πίναξ θ']

1. Ἰάζυγες οἱ Μετανάσται ὀρίζονται ἀπὸ μὲν ἄρκτων Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ τῷ εἰρημένῳ μέρει ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὀρέων ἕως τοῦ Καρπάτου ὄρους· ἀπὸ δὲ δύσεως καὶ μεσημβρίας τῷ τε εἰρημένῳ μέρει τῆς Γερμανίας τῷ ἀπὸ τῶν Σαρματικῶν ὀρέων ἐπὶ τὴν <κατὰ> Κάρπιν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ ἐπιστροφῆν, καὶ τῷ ἐντεῦθεν μέρει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τῷ μέχρι τῆς ἐκτροπῆς Τιβίσκου τοῦ ποταμοῦ, ὅστις φέρεται πρὸς ἄρκτους, οὗ ἡ θέσις τῆς ἐκτροπῆς ἐπέχει μοίρας

μς' μδ' δ''

ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν Δακία κατ' αὐτὸν τὸν Τίβισκον ποταμὸν, ὃς ἐπιστρέψας πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τὸν Καρπάτην τὸ ὄρος λήγει, ἀφ' οὗ καὶ φέρεται· οὗ ἡ θέσις ἐπέχει μοίρας

μς' μη' L''

2 Πόλεις δὲ εἰσὶν ἐν τοῖς Ἰάζυξι τοῖς Μετανάσταις αἶδε

Οὔσκενον	μγ' δ''	μη' γ''
Βόρμανον	μγ' γο''	μη'' δ''
Ἀβίητα	μγ' γο''	μη'
Τρισσόν	μδ' ζ''	μζ' Λδ''
Πάρκα	μγ' L''	μζ' γο''
Κάνδανον	μδ'	μζ' γ''
Πέσσιον	μδ' γο''	μζ'
Πάρτισκον	με'	μς' γο''

Apparatus. 1 Τιβίσκον A. – 2 Οὔσκαινον A Ουέσκενον X. – Γόρμενον LRW
 ςα, Φόρμανον S. – Ἄβικτα EZ, Ἄβιντα ΣΦΧ, Ἀβρήητα W, Ἀδρίητα A. –
 Κάνδακον EZ. – Πάσσιον ΣΦΨ, Πέσσιον SX. – Παρτίσκον Z.

Az áttelepült iazygok fekvése

[Európa 9. táblája]

1. Az áttelepült iazygokat északról az európai Sarmatiának az említett része határolja, a Szarmata-hegység déli részétől a Kárpátok hegyéig, nyugatról és délről Germania említett része a Szarmata-hegységtől a Duna folyó Karpis melletti kanyarulatáig, és a Duna folyó onnan következő szakasza, amely a Tibiskos folyó torkolatáig tart, amely észak felé folyik, és a torkolatának a helyzete

46° 44°15'

Kelet felől Dakia, eme Tibiskos folyó mentén, amely kelet felé fordulva a Kárpátok hegye alatt végződik, ahonnan folyik is le: ennek a helyzete

46° 48°30'

2. Az áttelepült iazygok közt ezek a városok vannak:

Uskenon (varia lectio: Uskainon)	43°15'	48°20'
Bormanon	43°40'	48°15'
Abiéta (varia lectio: Abikta, Abinta)	43°40'	48°
Trisson	44°10'	47°45'
Parka	43°30'	47°40'
Kandanon (varia lectio: Kandakon)	44°	47°20'

Pession	44°40'	47°
Partiskon	45°	46°40'

(Fordította: Fehér Bence)

Mivel a jазig „városnevek” hapax legomenonok, a helyes alakot varia lectiók esetén abszolút bizonyossággal nem tudjuk meghatározni, kivéve talán Βόρμανον esetét, ahol a név kelta etimológiája elegendő támpontot ad. Némi-
leg talán az egyedi Οὔσκαινον alak mellett szól, hogy hasonló archaikus forma elsődlegességét lehet igazolni Brigaetio > Brigetio esetében is. Ἀβίητα (?) eseté-
ben azonban a helyes névalak teljesen bizonytalan.

Irodalom:

Vaday 2002, Fehér 2010, Fehér 2015.

8.

Δακίας θέσις.

[Εὐρώπης πίναξ θ.]

Ἡ Δακία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων μέρει τῆς Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ
τῷ ἀπὸ τοῦ Καρπάτου ὄρους μέχρι πέρατος τῆς εἰρημένης ἐπιστροφῆς τοῦ
Τύρα ποταμοῦ, ἣ ἐπέχει μοίρας, ὡς εἴρηται,

νγ' μη'

ἀπὸ δὲ δύσεως τοῖς Ἰάζυξι τοῖς Μετανάσταις κατὰ τὸν Τιβίσκον ποταμόν,
ἀπὸ δὲ μεσημβρίας μέρει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τῷ ἀπὸ τῆς ἐκτροπῆς τοῦ
Τιβίσκου ποταμοῦ μέχρις Ἀξιουπόλεως ...

1. Dakiát északról az európai Sarmatiának az a része határolja, amely a Kár-
pátok hegyétől a Tyras folyó említett kanyarulatának határáig, amelynek a
helyzete, mint már volt róla szó,

53° 48°

Nyugat felől az áttelepült iazygok a Tibiskos folyó mentén, dél felől pedig a Duna
folyónak az a része, amely a Tibiskos folyó beletorkollásától Axiúpolisig tart.

(Fordította: Fehér Bence)

VIII.

6.2.

Περιορίζεται δὲ ὁ πίναξ ἀπὸ μὲν ἀνατολῶν Ἰάζυξι Μετανάσταις, καὶ Σαρματία τῇ ἐν Εὐρώπῃ ...

2. Ezt a táblát [Európa 4. táblája = Nagy-Germania] keletről az áttelepült iazygok és az európai Sarmatia határolja ...

(Fordította: Fehér Bence)

11.1.

Ὁ ἔννατος πίναξ τῆς Εὐρώπης περιέχει Ἰάζυγας Μετανάστας καὶ Δακίαν, καὶ τὰς δύο Μυσίας, καὶ Θράκην, καὶ Χερσόνησον.

2. Περιορίζεται ... ἀπὸ δὲ δύσεως Παννονία τῇ κάτω καὶ Δαλματία, ἀπὸ δὲ ἄρκτων Σαρματία τῇ ἐν Εὐρώπῃ.

3. Τὸ μὲν οὖν Βόρμανον τῶν Ἰαζύγων τὴν μεγίστην ἡμέραν ἔχει ὠρῶν ις', καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσεις ὦρα α' ιβ'.

1. Európa 9. táblája magába foglalja az áttelepült iazygokat, Daciát, a két Moesiát, Thraciát és a Chersonesust.

2. ... nyugatról Alsó-Pannonia és Dalmatia határolja, északról az európai Sarmatia.

3. A iazygok közt Bormanon leghosszabb nappala 16^h, távolsága Alexandriától nyugat felé 1^h5'.

(Fordította: Fehér Bence)

29.

Ἐκθεσις χωρῶν τῆς οἰκουμένης

9. πίναξ θ'. Ἰάζυγες Μετανάσται, Δακία, Μυσία ἡ ἄνω, Μυσία ἡ κάτω, Θράκη, Χερρόνησος.

A lakott világ tábláinak magyarázata

9. tábla: áttelepült iazygok, Dacia, Felső-Moesia, Alsó-Moesia, Thracia, Chersonesus.

(Fordította: Fehér Bence)

A Kr. u. 2. században élt alexandriai Claudius Ptolemaios a róla elnevezett geocentrikus világkép alapján is az ókor talán legnagyobb hatású matematikusa, asztrológusa és földrajztudósa volt. Legfontosabb földrajzi munkája a nyolc könyvből álló *Geographiké hyphégésis* [Bevezetés a földrajzba] volt, amelyben saját koordináta-rendszere szerint egy fenn nem maradt térkép számára az egész ismert görög-római világot, így a Római Birodalom minden tartományát és a környező barbár népeket is leírta. A leírásokban a terület legfontosabb hegyei és folyói, valamint az egyes törzsek, települések szerepeltek hosszúsági és szélességi adatokkal. Fő forrása a Kr. u. 1. század második felében élt Tyrosi Marinus volt (a tartományok esetében a *formae provinciae*), de egyes adatai (így a pannoniai Mursa colonia hadrianusi alapítása) saját korából származtak. Itáliára és Kelet-Európára vonatkozó adatai a III. könyvben (részben a VIII. könyv összesítésében) találhatóak. Számunkra a legérdekesebb a már az Alföldre betelepült jazigok városainak (poleis) [nyilván nagyobb falusias települések] listája volt, amelyek közül több nyilvánvalóan korábbi, kelta helynévre megy vissza. Így jelentése alapján Bormanon valószínűleg egy fürdőhely lehetett valahol a mai Nógrád vagy Heves megye területén. A dél-észak irányban, nagyjából a Tisza mentén (annak jobb partján) felsorolt nyolc helynév azonosítása felettébb bizonytalan, leginkább Partiskon azonosítható a mai Szegeddel⁶ (a Tisia/Tisza folyó nevéből való eredeztetés azonban legalábbis jogosan merül fel; vö. a Parthiscus alakot Ammianusnál: XVII.13.4, vö. Pathis(s)us: Plin. Nat. hist. IV.80, Strabo VII.5.2).⁷ Szabályos római felmérés aligha készülhetett a területről, de jogos az a feltételezés, hogy utóbbi településeken római útállomások/kereskedelmi is állhattak, de a mai Alföld területén feltételezett római utak kérdése még bizonytalanabb. Pusztán importból vagy zsákmányból származó római leletek, érmék alapján

6 Cs. Sebestyén 1926; Lakatos 1966.

7 Szádeczky-Kardoss 1953, Szádeczky-Kardoss 1959.

az úthálózat rekonstruálása több mint bizonytalan.⁸ Kérdéses, hogy a lista a Dacia alapítása előtti vagy az azt követő állapotot mutatja-e, de a római útállomások, illetve a Temes mint határ megadása inkább a későbbi állapotot tükrözi.

Irodalom:

P. Schnabel, Text und Karten des Ptolemäus. Leipzig 1938, E. Polaschek, Ptolemaios, in: PWRE Suppl. X. Stuttgart 1965, col. 680–833, Claudius Ptolemy, The geography. Translated and edited by Edward Luther Stevenson with and introduction by Joseph Fischer. New York 1991, A. Bernecker, Die Feldzüge des Tiberius und die Darstellung der unterworfenen Gebiete in der „Geographie des Ptolemaeus“. Bonn 1989, 412–421, GLQFM II, 553–589 Nr. 59, Klaudios Ptolemaios, Handbuch der Geographie I–II. Herausgegeben von Alfred Stückelberger und Florian Mittenhuber. Basel 2017², Ptolemaios, Handbuch der Geographie. Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte. Herausgegeben von Alfred Stückelberger und Florian Mittenhuber. Basel 2009, Fehér B., FPA 1, 64–97.

Appianos

Mithridatica

Kiadás: Appiani Historia Romana I. Ed. P. Viereck et A. G. Roos., addenda et corrigenda adiecit E. Gabba.

10.69.293.

τοσαῦτα μὲν ἐπὶ τοῖς προτέροις αὐτῷ περὶ τὴν Ἀσίαν προσεγίγνετο, περάσαντι δ' ἐς τὴν Εὐρώπην Σαυροματῶν οἱ τε βασιλῆες καὶ Ἰάζυγες καὶ Κόραλλοι, καὶ Θρακῶν ὅσα γένη παρα τὸν Ἰστρὸν ἢ Ῥοδόπην ἢ τὸν Αἴμον οἰκοῦσι, καὶ ἐπὶ τοῖσδε Βαστέρναι, τὸ ἀλκιμώτατον αὐτῶν γένος.

8 Ld. ehhez összefoglalóan: Gabler 2010, 43–54.

Ezeket erősítéseket szerezte meg [Mithridates] asiai seregéhez, ahogy átkelt Európába: a szarmaták közül a királyiak, a jazigok, a korallok, és a thrákok közül azok, akik a Dunánál vagy a Rhodope, vagy Haemus hegységben laktak, és még a bastarnák, közülük a legbátrabb nép.

(Fordította: Kovács Péter)

A római történelemben a jazigok először Mithridates tervezett Róma-ellenes 3. (európai) hadjáratának résztvevői között tűnnek fel más dunai népek társaságában Kr. e. 74-ben. A korallok Scythia minorban élő, Ovidius által is említett (Ep. IV.2.37, 8.83) enigmatikus (trák, kelta, germán?) népcsoport (cf. Valerius Flaccus VI.89, Syme 1978, 165–166, Mantzilas 2014, 22).

Cf. 10.15.53, Strab. VII.3.17.

Irodalom:

Šašel Kos 2005, Smirnov 1984, 119–120, Istvánovits–Kulcsár 2017, 101–102.

Cassius Dio

Cassius Dio, a római császárkor legjelentősebb görög történetírója a bithyniai Nikaiából származott, előkelő hivatalnokcsalád sarja. 180 körül ment Rómába. Előbb praetor, majd consul lett. Africai, dalmatiai helytartósága után Felső-Pannonia legatusa lett Severus Alexander uralkodása alatt (Kr. u. 226–228: Fitz 1993–1995, 1020–1021, Nr. 664). Túlságosan szigorú fegyelmet követelt, emiatt a katonák előtt ellenszenvéssé vált, úgyhogy maga a császár ajánlotta neki, hogy második consulsága után maradjon távol Rómától. Ezután szülővárosába vonult vissza, és befejezte fő művét (amelyen már évtizedek óta dolgozott): a Római Birodalom történetét 80 könyvben Aeneas Italiába való érkezésétől Kr. u. 229-ig (saját 2. consulságának éve). Eredetiben csak a 30–60. könyv maradt fenn részben vagy egészben (Kr. e. 68. – Kr. u. 47.). Az utolsó két könyv (LXXIX–LXXX.) is jórészt fennmaradt. Cassius Dio művének számos excerptuma ismert Constantinus Porphyrogenetus jóvoltából: *Excerpta de legationibus* (Ursiniana), *Excerpta de virtutibus et vitiis* (Salmasiana and Valesiana) és

Excerpta de sententiis, Vaticana, amelyet Petros Patrikiosnak tulajdonítanak. A LXI–LXXX. könyv Ioannes Xiphilinos (XI. sz.) kivonatában maradt fenn, aki a XXXVI. könyvtől készített epitomékat. Dio történeti munkájának ugyancsak fontos epitomatora volt a következő században (XII. sz.) Zonaras, akinek a jóvoltából a mű Aeneastól Kr. e. 146-ig terjedő részei ismertek (VII–IX. könyv). Irodalom: Cary. 1914–1927; GLQFM III, 602–624; Šašel Kos 1986; PWRE III (1899) 1684–1722; Millar 1964; Lange–Madsen 2016; Madsen 2020; FPA 3, 12–29.

Kiadás: U. P. Boissevain, Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt I–III. Berlin 1895, 1898, 1901 (repr. 1955).

LIV. 20.3.

... ἔπειτα δὲ Λούκιος Γάιος Σαυρομάτας ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας κρατήσας ὑπὲρ τὸν Ἴστρον ἀπέωσατο.

... utána pedig Lucius Gaius ugyanezért legyőzte a szarmatákat, és a Dunán túlra űzte őket.

(Fordította: Kovács Péter)

Lucius Gaius=L. Tarius Rufus, Macedonia propraetori helytartója vsz. Kr. e. 18–16. között (Thomasson, Laterculi Nr. 23/5).

Ez a legkorábbi római–szarmata összecsapások egyike volt, továbbá világosan bizonyítja a jazigok jelenlétét az Al-Dunánál Augustus uralmának már az elején. A kiűzött szarmaták még aligha lehettek mások, mint a jazigok.

LV. 30.4.

καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ τε Σεουήρου ἐς τὴν Μυσίαν διὰ τε τοὺς Δακοὺς καὶ διὰ τοὺς Σαυρομάτας πορθοῦντας αὐτὴν ἀπάραντος, καὶ τοῦ Τιβερίου τοῦ τε Μεσσαλίνου ἐν Σισκία ἐγχρονισάντων, τὴν τε συμμαχίδα σφῶν ἐπέδραμον καὶ συχνοὺς προσapéστησαν.

Majd – miután Severus Moesiába távozott, melyet a dákok és a szarmaták

pusztítottak, és amíg Tiberius és Messallinus Sisciában időzött – behatoltak a rómaiak szövetségeseinek területére, és sokukat fellázították.

(Fordította: Nagy Izabella)

Caecina Severus moesia helytartó és Rhoemetalces thrák király keleti irányból vettek részt Tiberiusnak a pannon–dalmata lázadás leverésére irányuló hadműveleteiben. A távollétében történt dák–szarmata betörés (ha helyes az új feliratos decretum interpretációja) még bizonyosan a jazigok számlájára írható.

Cf. Decretum Dionysiopolis.

Irodalom:

Mócsy 1974, 38, Mócsy 1977, 442, Swan 2004, 202, Stein 1940, 15–16, Kovács 2014, 32, Istvánovits–Kulcsár 2017, 116.

Hieronymus

Chronicon

Kiadás: R. Helm (Hrsg.), Die Chronik des Hieronymus. GCS 47. Berlin 1926.

170f

Tiberius Caesar Dalmatas, Sarmatasque in Romanam redigit potestatem.

Tiberius a dalmatákat és szarmatákat római uralom alá hajtotta.

(Fordította: Kovács Péter)

Az egész bejegyzés Hieronymus saját adatának volna tekinthető, mintsem Eusebiosénak, de jelen hely a Chronicon örmény fordításában is megtalálható (J. Karst, Eusebios' Werke 5: Die Chronik aus dem Armenischen übersetzt mit text-kritischem Kommentar. GCS 20, 1911, 212). A szarmaták legyőzése leginkább a Tiberius parancsnoksága alatt működő Caecina Severus sikeres hadműveletére,

azaz a szarmaták Moesiából való kiűzésére utal. Mindenesetre ugyanerre az évre keltezte Hieronymus a két eseményt. Harmatta szerint Kr. u. 7. az alföldi beköltözés dátuma is lehet, de felmerülhetne még a *Sarmatas* névalak rontott volta is. Utóbbi bizonyosan téves, mivel az örmény fordításban (de Prosper Tirónál is) is ugyanúgy szerepel. Ugyanakkor Cassius Dio éppen az évben utal a moesiai betörésre, továbbá a Kr. u. 8-tól számúzetésben élő Ovidius műveiben is többször szerepel a jazig név (ld. feljebb), így ezek a felvetések valószínűleg elvethetők.

A locus Prosper Tiro szó szerinti átvételében is megtalálható: Chron. min. I p. 408.

Cf. Dio LV.30.4.

Irodalom:

R. Helm (Hrsg.), Die Chronik des Hieronymus II. Lesarten der Handschriften und quellenkritischer Apparat. GCS 47. Berlin 1926, 498, Harmatta 1970, 100, Mócsy 1977, 442, PRK 33 j. 53.

Oracula Sibyllina

Kiadás: J. Geffcken. Die Oracula Sibyllina. GCS 8. Leipzig 1902.

XII.69.

καὶ τότε Σαυρομάταις πόλεμοι καὶ κήδεα λυγρὰ ἦξει ...

és akkor (sc. Claudius uralkodása alatt) a szarmatákkal háború lesz, és kínzó gyász jön el ...

(Fordította: Kovács Péter)

A római császárkorra vonatkozó antik forrásaink sajátos, eddig kevésbé ismert csoportját alkotják az Oracula Sibyllina név alatt fennmaradt gyűjtemény egyes adatai (XII–XIII. könyv). A varrói kánonra visszamenő 10 Sibylla neve alatt hagyományozott jóslatok corpora igen összetett alkotás. Az egyes könyvek (sőt egyes részeik is) eltérő időpontban keletkeztek a Kr. e. 2. sz. közepétől egészen a Kr. u. 5. sz. végéig, és gyakoriak bennük a betoldások. Nyilvánvaló-

an több személy alkotásairól van tehát szó, akik más és más korban éltek, más valláshoz tartoztak. Bár egyes részek pogány szerzők munkáinak tudhatók be, a gyűjtemény többségének hellenizált zsidó és keresztény szerzői voltak. A gyűjtemény legalább kétszeri redakción esett át, először az 5. sz. végén, amikor az I–VIII. könyv elé egy előszót írtak Zeno császár halála után (Kr. u. 491: F és Y kéziratcsoport), majd a végső változat csak Egyiptomban készült el az arab hódítás után (Kr. u. 646: W kéziratcsoport). Utóbbi tartalmazza az időben legkésőbbi (XI–XIV.) könyveket (a IX. és a X. könyv a korábbiakból származó részletekből áll). Ahogy láthattuk, a corpus 11 könyve, amely kb. 4230 görög hexameterből áll, jórészt szíriai, egyiptomi és kis-ázsiai szerzők munkája, akik javarészt zsidók és keresztények voltak. Munkájuk célja viszonylag egyszerű volt: ahogyan az az antikvítás más híres oraculumával is megesett, a szerzők hitük védelme céljából, a nagyobb tekintély kedvéért a Sibyllák neve alatt adták ki saját történelmi jövendöléseiket, amelyek jóslatokat tartalmaztak a világ (az ember) teremtésétől saját korukig (*vaticinatio ex eventu*). Az I–VIII. könyvek egyben a végítéletre vonatkozó eschatologikus jövendöléseket is tartalmaztak. Az utóbbiakkal a szerzők nyilvánvalóan pogány kortársaikat igyekeztek a hitre buzdítani, az előbbiekkal pedig saját vallásuk hitelét megvédeni. A korábbi könyvekkel szemben a XI–XIII. szerzői csak utólagos történelmi jóslatokkal foglalkoztak, ezek közül a XI. könyv a világ történetének rövid foglalatát adja a vízözöntől Egyiptom római elfoglalásáig (Kr. e. 30), a XII. a római történelemmel, ezen belül inkább az egyes császárok sorsával foglalkozik Severus Alexander haláláig (Kr. u. 235). A XIII. könyvben a Severus Alexander halála utáni eseményeket ismerhetjük meg Gallienus uralkodáság (Kr. u. 260–268.: sem Gallienus, sem Odaenathus halála nem említi a szerző még). Az utolsó, XIV. könyv valószínűleg Alexandria elestéig tárgyalja az eseményeket (Kr. u. 646), de az egyes jövendölések annyira obskúrus, kevert adatokat tartalmaznak, hogy szinte lehetetlen az értelmüket kibogozni. A corpusban szereplő történelmi tények igen gyakran sajátos módon keverednek a fikcióval, ezért mindig nagy óvatossággal kell kezelnünk az egyes adatokat.

XII. oraculum: Ahogy láthattuk, a XII. könyv az előző folytatása, amelyben a római császárkor eseményeit, az egyes uralkodók történetét követhetjük Severus Alexander haláláig. Bár a könyvben keresztény betoldásokat is

találunk (30–34. és 232. sor), a munka egészében mégis egy Róma iránt viszonylag lojális alexandriai zsidó szerző munkája a Kr. u. 235 utáni időszakból. A szerző pozitív képet alkot a jó emlékezetű uralkodókról, mint Augustus, Domitianus, Hadrianus, Marcus Aurelius, ezzel szemben negatívan mutatja be Caligulát, Nerót (a korábbi könyvekben a visszatérő Nero az Antikrisztus előfutáraként szerepel), Nervát, Commodust. A birodalomhoz való lojalitását mutatja az a tény, hogy a zsidók szemében negatív Vespasianus, Trainus és Hadrianus is pozitívan szerepelhet, zsidóellenes cselekedeteiket éppen csak megemlíti, Hadrianus esetében még ezt sem, mivel nincs említés benne a Bar Kochba-felkelés leveréséről. Gyakori téves adatai ellenére a munka mégis elsőrangú forrás abból a szempontból – ahogy az J. Geffcken kutatásaiból kiderült –, miként vélekedett a rómaiakról, az uralkodóról egy egyiptomi, keleti provinciális közember, milyen információi lehettek a birodalom távoli tartományairól, az ott történekekről. Utóbbiak aztán akarva-akaratlanul egymással és kitalált dolgokkal is összekeveredtek. Ezekre jó példák lehetnek a pannoniai adatok. A könyvben háromszor szerepel a tartomány Claudius, Domitianus és Marcus Aurelius uralkodása idején.

A jelen helyen Claudius uralkodására vonatkozó „jóslatokat” találunk, amelyek szerint szarmaták, a thrákok és a triballusok háborút folytatnak Róma ellen, ami majd Róma győzelmével végződik, aztán Italia és Pannonia területén napfogyatkozás lesz, amit kőeső követ. A háborúkra semmilyen adatunk sincs, az utóbbiak alapja talán Thracia provinciává szervezése 43-ban és a szarmaták alföldi beköltözése, vagy a moesiai helytartó Plautius Silvanus hadjárata a 60-as években (cf. CIL XIV 3608=ILS 986) lehetett. Természetesen a 45-ös bosporusi események sem zárhatók ki, amikor a Cotyst trónra ültető római csapatok egyes szarmata törzsekkel is megütköztek (Tac. Ann. XII.15–21), de a Sibylla-jóslatban említett események egyértelműen az Al-Duna vidékére utalnak. Bár Claudius idején négy napfogyatkozás is volt (Kr. u. 45., 46., 49., 51.; csak az első kettő teljes), Italia területéről ezek egyike sem volt látható, ahogy a kőesőre vonatkozóan sincs más adatunk.

Irodalom:

J. Geffcken, Römische Kaiser im Volksmunde der Provinz. NGG 1901, 183–

195, J. Geffcken, *Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina*. Leipzig 1902, PWRE IIA (1920) 2073–2183, WA. Kurfesß, *Sibyllinsche Weissagungen*. Berlin 1951, J. J. Collins: *Sibylline oracles*. In: J. H. Charlesworth (Ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha I. Apocalyptic literature and testaments*. Cambridge 1983, 317–468, *Sibyllinische Weissagungen: Griechisch/Deutsch=Oracula Sibyllina*. Auf der Grundlage der Ausgabe von Alfons Kurfesß neu übersetzt und herausgegeben von Jörg-Dieter Gauger. Düsseldorf 1998, D. S. Potter, *Prophecy and history in the crisis of the Roman empire. A historical commentary on the Thirteenth Sibylline Oracle*. Oxford 1990, H. Merkel, *Sibyllinen*. Gütersloh 1998, Székely I., *A Sibyllakönyvek*. Budapest 1907, Kovács P., *Az Oracula Sibyllina és Pannonia. Specimina nova* 2004, 159–166.

Markianos Hérakleótés (Marcianus Heracleensis)

Periplus mari exteri

Kiadás: GGM I, pp. 515–562.

II.38.

Ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ Σαρματία περιορίζεται ... ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τοῖς τεΐαζυξι τοῖς Μετανάσταις ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὀρῶν πέρατος μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Καρπάθου ὄρους, καὶ ἔτι τῇ Δακίᾳ μέχρι τῶν Βορυσθένους τοῦ ποταμοῦ ἐκβολῶν ...

Az európai Sarmatiát határolják ... délről a metanasta jazigok a Szarmata-hegység déli végétől a Kárpátok kezdetéig, valamint Dacia a Borysthenes folyó (sc. Dnyeper) torkolatáig.

(Fordította: Kovács Péter)

A valószínűleg a Kr. u. 4. sz. második felében élt (életére vonatkozóan további adatunk nincs), a pontusi Heracleából származó Markianos (PLRE I, Marcianus 13) egyetlen töredékesen fennmaradt saját műve, a kétkötetes Per-

iplus mari exteri, azaz a „külső tenger leírása” (ismertek még ephesosi Artemidóros és pergamoni Menippos általa készített kivonatainak töredékei is). Ebben külön fejezetet kapott az európai Sarmatia leírása. Ebben szerepel (nyilván Ptolemaiosztól) annak déli határaként a jazigok, illetve az európai hunok említése (II.39). Markianos saját térképeket is felhasznál, de gyakran (mint a jelen esetben is) kimutatható Ptolemaios és a 200 körül élt Prótagoras adatainak használata.

Cf. Steph. Byz. I 4.

Irodalom:

GGM I, pp. CXXIX–CXXXVII, GLQFM IV, 226–233, 506–507 Nr. 108, W. Schoff, *Periplus of the Outer Sea, East and West, and of the Great Islands*. Philadelphia 1927, A. Diller, *Tradition of minor Greek geographers*. Oxford 1952, Alemany 2000, 96.

Epitome de Caesaribus⁹

Kiadás: Sexti Aurelii Victoris Liber de Caesaribus. Praecedunt Origo gentis Romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur Epitome de Caesaribus. Ed. Franz Pichlmayer. Leipzig 1911 (Stuttgart 1993).

II.9

Cum immani furore insontes noxios, suos pariter externosque puniret, resolutis militiae artibus Armenia per Parthos, Moesia a Dacis, Pannonia a Sarmatis, Gallia a finitimis gentibus direptae sunt.

Amikor hatalmas örületében ártatlanokat és bűnösöket, sajátjait és idegeket hasonlóan büntetett (sc. Tiberius), és meglazult a katonai figyelem,

9 A tévesen Aurelius Victor neve alatt fennmaradt Epitome de Caesaribus császárelrajzokat tartalmaz Augustustól Theodosius koráig. Ismeretlen, valószínűleg pogány szerzője a 4–5. század fordulóján állította össze a munkát. Neki is Suetonius, illetve az elveszett Enmannsche Kaisergeschichte volt a fő forrása, de kimutatható Nicomachus Flavianus elveszett Annalesének a használata is. Irodalom: Schlumberger 1974; Festy 1999; Sólyom 2020.

Armeniát a parthusok, Moesiát a dákok, Pannoniát a szarmaták, Galliát pedig a szomszédos törzsek fosztották ki.

(Fordította: Kovács Péter)

Csábító lenne az Aurelius Victor nevéhez kötött, de minden bizonnyal néhány évtizeddel később megszületett Epitome adatát a jazigok első pannoniai betörésének felfogni, így beköltözésük idejét már a késő Tiberius-korra lehetne datálni (az eseményt az epitomator Tiberius uralkodásának erre az időszakára, a 30-as évekre teszi). Az ismeretlen szerző forrása azonban ebben az esetben is – ahogyan más első századi uralkodók esetében is – Suetonius császárelőtrajzai. A kérdéses helyen Suetonius azonban csak Moesiáról tud, ezért az adatot szükségszerűen az epitome szerzője értelmezte át a saját tudása alapján (a szarmaták a 4. században inkább Pannoniára jelentettek veszélyt). Mindezek alapján a jelen hely használhatatlan a beköltözés időpontját illetően.

Cf. Suet. Tib. 41.

Irodalom:

Schlumberger 1974, 33–34, FPA 1, 221, Kovács 2014, 38–39, Istvánovits–Kulcsár 2017, 196.

Jordanes

Getica

Kiadás: Iordanis Romana et Getica. MGH AA V/1 (1882) pp. 53–138, Jordanes, De origine actibusque Getarum. Ed. F. Giunta–A. Grillone. Roma 1991.

XII.74.

Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur, tunc ab oriente Aroxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae et Basternae, a meridiae amnis Danubii terminabant. Nam Iazyges ab Aroxolanis Aluta tantum fluvio segregantur.

Ezt a Gotiát, amelyet őseink Daciának neveztek, ma – ahogy már mondtuk – Gepidiának hívják, keletről a roxolánok, nyugatról a jazigok, északról a szarmaták és a bastarnák, délről a Duna folyam határos vele, mivel a jazigokat a roxolánoktól eredetileg csak az Aluta folyó választotta el.

(Fordította: Kovács Péter)

Az utóbbi hely azért nagyon fontos, mivel megnevezi a két szarmata törzs, a roxolánok és a jazigok határfolyóját, az Alutát (Olt). Nem véletlen, hogy a két törzs közé ékelődő új Dacia provincia létrehozása háborús indok lett, és a később létrejövő békében a kapcsolattartás engedélyezése is fontos kitétel volt.

Irodalom:

Alföldi 1940, 535, Alföldi 1942, 188, Mócsy 1977, 441, Istvánovits–Kulcsár 2017, 132, 231 j. 729, Jordanes, 122 j. 94, Jordanes 2020, 257 n. 276–280.

Romana

Kiadás: Iordanis Romana et Getica. MGH AA V/1 (1882) pp. 1–52.
247.

Sarmatas quoque per eundem Lentulum ultra Danubium pepulit.

Ugyanez a Lentulus a szarmatákat a Dunán túlra űzte.

(Fordította: Kovács Péter)

A gót származású, kereszténnyé vált Jordanes barbár hadvezérek jegyzőjeként (notarius), majd talán – kevésbé valószínűen – crotoni püspökként tevékenykedett, történeti műveit az 550-es évek elején írta. A gótok történetét tárgyaló Getica javarészt Cassiodorus gót történetére megy vissza, de kimutatható Marcellinus Comes, Symmachus és a hunok történetére vonatkozóan Priskos Rhetor gyakori használata is. A Romana a Getica mellett kevésbé ismert műve Jordanesnek, ez a világ teremtésétől a saját koráig, Kr. u. 551-ig, Narses győzelméig tárgyalja az eseményeket (világ és római történelem: c.

8–84, illetve 85–388). Műfaja, amelyet Vigilius pápának ajánlott, az ekkortájt elterjedt szokásos rövid compendium (amely részben chronicon, részben breviarium, ahogyan kettős címében is szerepel). A Romana legnagyobb része Floruson (c. 87–209), míg a 210–235. fejezetek Hieronymus Chronicon-ján, Eutropius, Aurelius Victor és Festus breviariumán alapulnak. A későbbiekre vonatkozóan főként Orosius, Sókratés és Marcellinus Comes használata mutatható ki.

Cf. Florus II.29. Utóbbi szakasz egyértelműen Florus fenti helyének átvétele. Irodalom: Jordanes 2020, 174 n. 434–437.

Irodalom:

Th. Mommsen, MGH AA.V/1, pp. I–XV, W. Ensslin, Des Symmachus Historia Romana als Quelle für Jordanes. München 1949, Duval 1971, 821 20B, N. Wagner, Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten. Berlin 1967, O. Giordano, Jordanes e la storiografia nel VI secolo. Bari 1973, L. Várady, Jordanes–Studien. Jordanes und das Chronicon des Marcellinus Comes. Die Selbständigkeit des Jordanes. Chiron 6, 1976, 441–81, J. J. O’Donnell, The aims of Jordanes. Historia 31, 1982, 223–240, Goffart 1988, 3–111, Christensen 2002, Jordanes, Jordanes 2012, Jordanes 2020, Jordanes, Getica. Edizione, traduzione e commento a cura di Antonino Grillone. Paris 2017.

Feliratok

Dionysiopolisi decretum (Augustus-kor)

Kiadás: N. Sharankov, Нови данни за тракийските стратегии – New evidence on the Thracian strategoi. Archeologija 56, 2015, 1–2, 62–64 Nr. 1.

9–13. sorok

... στρα/τευσάμενος δὲ πέραν τοῦ Ἰστροῦ ἐπὶ τοὺς κοινούς πολεμίους / Ἰαζύγους παραβαλλόμενος / τῷ πνεύματ[ι] ...

... aki életét kockáztatva (sc. Mucapor) hadjáratot vezetett a Dunán túlra a közös ellenség, a jazigok ellen ...

(Fordította: Kovács Péter)

Jelen szöveg Mucapor Rhoemetalces trák király (Kr. e. 11. – Kr. u. 12) axiopolisi (és daotikéi) stratégusának Dionysiopolisban, a pontosi anyaistennő tiszteletére állított szentélyében található egyik feliratos kőemlékről származik. Ebben, azaz a város és a tanács közös határozatában szerepelnek először (és görög feliratokon utoljára) a Dunánál megjelenő jazigok. A felirat arra is adalékul szolgál, hogy Augustus korában, legalábbis Rhoemetalces uralkodása idején a Kárpát-medencébe való áttelepülésre még nem került sor. Az esemény talán a pannon–dalmata lázadás időszakára keltezhető, amíg a király a rómaiak és A. Caecina Severus moesiaii helytartó szövetségeseiként Illyricumban harcolt (Vell. Pat. II.130.4, Dio LV.30.3), addig a dákok és a szarmaták betörték Moesiába (LV.30.4, ld. feljebb). A másik szóba jöhető keltezés Lentulusnak a dákok és szarmaták elleni hadjárata (Florus II.28–29), ami azonban kevésbé valószínű, mivel a felirat dákokat nem említ, és a trákok részvételére sincsen adat a római hadjáratban.

Vö. ezzel ellentétben a latin feliratokat (CIL VI 41142, X 6225=AÉp 1966, 68), továbbá a roxolánok feliratos említéseit: CIL XIV 3608, IosPE I² 352, illetve ld. még lejjebb!

Irodalom:

N. Sharankov, Inscriptions. In: The temple of the Pontic Moother of Gods in Dionysiopolis. Varna 2013, 63–64.

[Fundi, Italia, Regio I]

Bázis. CIL X 6225=ILS 985=AÉp 1966, 68

Alföldi A. kiegészítése szerint:

L(ucio) Tampio L(uci) f(ilio) / Cam(ilia tribu) Flavi[ano / flam(ini) Quir(inalis) co(n)s(uli)] proco(n)s(uli) p[rovinciae / Africae leg(ato) Au]

g(usti) pr(o)pr(aetore) Pann[oniae / curator]i aq[uarum] / [huic senatus triu]m phalia ornament[a de]crevit multis] opsidibus a Tran[sdanuvianis acceptis] limitibus omnibus ex[ploratis / hostibus (?)] ad vectig[alia] praestanda [traductis] / L(ucius) Tampius Rufus [- -].

Lucius Tampius Flavianusnak, Lucius fiának, aki a Camilia tribusba tartozik, flamen Quirinalisnak, Africa proconsulának, Pannonia helytartójának, a Róma városi vízvezetékek felügyelőjének. A senatus diadalmeneti jelvényeket szavazott meg neki, miután sok túszt ejtett a Dunán túl lakó törzsek közül. Az egész határvonalat biztosította, az ellenséget pedig áttelepítve adófizetésre kötelezte. Lucius Tampius Rufus ...

(Fordította: Kovács Péter)

Mócsy A. kiegészítése szerint:

[... ob res in Pannonia prospere gestas in qua] opsidibus a Tran[sdanuvian]arum gentium principibus acceptis equitibus et ped[itibus] omnibus ex [gente Iazu/gum remissis Sueborum regibus ad auxilia hospi]alia praestanda [compulsis / pacem provinciae tempore civilis motus conformavit]...

... mivel Pannoniában az ügyeket kedvezően irányította, aminek során a Dunán túl lakó törzsek vezetőit túszul ejtette, az összes jazig gyalogos és lovas csapatot hazaküldte, a suebek uralkodóit a vendégbarátság alapján segítségnyújtásra kényszerítette, a tartomány békéjét pedig a polgárháború idején fenntartotta ...

(Fordította: Kovács Péter)

A polgárháborúban nem igazán élenjáró, a katonák körében igen népszerűtlen pannoniai helytartó (ld. Tac. II.82, III.4, 10, 11, V.26) töredékes sír(?)feliratának kiegészítésére két javaslat is fennmaradt. Mindkettő szövegét és fordítását közlöm, de Mócsy Andrásét tartom a valószínűbbnek, mivel a Pannoniába való betelepítésről sem Tacitus, sem más nem emlékezett meg. Tacitus szövegével Mócsy javaslata jobban egybeesik. A „Transdanuvianae gentes” csakis a szarmaták és a quadok lehettek, hiszen a pannoniai helytartó csak velük tárgyalhatott. Az is

valószínűbb, hogy a felajánlott, de el nem fogadott lovasságot említik az utóbbi feliraton. Kétséges azonban a szarmata gyalogság kérdése, amely ebben az időszakban bizonyosan kizárható (hacsak nem gondolunk egy szarmaták által alávetett alföldi kelta törzsre). A felirat kiegészítését Plautius Silvanus Aelianus moesia helytartó (Thomasson, *Laterculi*, 20:20) teljesen fennmaradt felirata tette lehetővé, aki Néro alatt 1. ugyancsak kapott ornamenta triumphaliát; 2. ugyancsak szedett túszokat; 3. 100 000 Dunán túli barbárt áttelepített; 4. elfojtotta a szarmaták megmozdulását; 5. elismertette Róma hatalmát a barbár királyokkal; 6. túszokat engedett szabadon, így a roxolán király fiát is (CIL XIV 3608=ILS 986); 7. kiterjesztette tartománya határait; 8. megvédte Chersonnesust a szkítáktól; 9. gabonát küldött Rómába. Ahogy láthatjuk, kétségtelenül hasonlóak a feliratok szövegezésének egyes részei, valamint mindkettő Vespasianus-kori, de Silvanus tevékenysége jóval kiterjedtebb lehetett az óvatos Flavianusénál.

Cf. Tac. Hist. III.5.

Irodalom:

Alföldi 1939, 103–107, Alföldi 1942, Mócsy 1962, 550, Mócsy 1966, 203–206, Mócsy 1974, 42, Fitz 1993–95, 112–113, 149–152, Nr. 56/5, Istvánovits–Kulcsár 2017, 227, P. Kovács, Some notes on the change of the term “Pannonius” in: S. Nemeti–E. Beu-Dachin–I. Nemeti–D. Dana (Eds.), *The Roman provinces – Mechanisms of Integration*. Cluj–Napoca 2019, 133–142, kül. 135–137.

A DOMITIANUS ALATTI HÁBORÚK

(Kr. u. 89, 92, 96¹⁰)

Martialis

Epigrammaton libri

Kiadás: M. Valerii Martialis Epigrammaton libri recognovit W. Heraeus. Editionem correctiorem curavit Iacobus Borovskij. Leipzig 1976.

VII.

2.

*Invia Sarmaticis domini lorica sagittis
et Martis Getico tergore fida magis,
quam vel ad Aetolae securam cuspidis ictus
texuit innumeri lubricus unguis apri,
felix sorte tua, sacrum cui tangere pectus
fas erit et nostri mente calere dei.
I comes et magnos inlaesa merere triumphos
palmataeque ducem, sed cito, redde togae.*

Átjárhatlan szarmata nyílnak urunknak a vértje,
és hűbben szolgál Mars geta pajzsainál,

10 A kronológiához ld. részletesen: Kienast 2017, 109–111, Patsch 1937, 32–44, Visy 1978, Strobel 1989, Southern 1997, Kovács 2014, 77–83. A jazigok részvétele a 89-es háborúban attól függ, hogyan keltezzük Velius Rufus alább részletesen tárgyalt karrierjét, mivel más forrás a szarmatákat 89-ben nem említi.

Aetol dárda csapásait állja akár, teleszöve
 számlálhatlan sok kan sima körmeivel.
 Boldog e vért, hisz hozzáérhet az isteni mellhez,
 és mi urunknak szent szíve is ezt heviti!
 Menj, légy társa, s sértetlen nyerj nagy diadalmat,
 kapja hamar vissza őt diadalmi toga!

(Fordította: Fehér Bence)

Martialis az epigrammában a VII. könyvet és az uralkodó harci erényeit dicsőítő ciklus nyitó versében említett, Domitianusnak a szarmata frontra küldött fiktív (Minerva szentélyéből való, Gorgó-fős) vérthez szól, és ura védelmét kéri, illetve beharangozza a várt diadalmenetet.

Irodalom:

Friedlander 1886, 473–474, Leberle 2004, 250–251, Galim Vioque 2012, 55–62.

6.

*Quid Hyperboreis ad nos conversus ab oris
 Ausonias Caesar iam parat ire vias?
 Certus abest auctor, sed vox hoc nuntiat omnis:
 credo tibi, verum dicere, Fama, soles.
 Publica victrices testantur gaudia chartae,
 Martia laurigera cuspidē pila virent.
 Rursus, io, magnos clamat tibi Roma triumphos,
 invictusque tua, Caesar, in urbe sonas.
 Sed iam laetitiae quo sit fiducia maior,
 Sarmaticae laurus nuntius ipse veni.*

Tán a hyperboreus partról fordulva mihozzánk
 készül már Caesar, Ausoniába siet?
 Nincs biztos forrás, de a hír mindenfele terjed:
 elhiszem én, Fama többnyire nem hazudik.
 Hirdeti már a közös örömet győzelmi jelentés,

zöldell Mars gerelye, csúcsa babérkoszorús.
 Róma kiáltja, hahó, ismét a te nagy diadalmad,
 győzhetlen Caesar városa zengi nevét.
 Ám hogy még inkább bizakodjanak ennyi örömben,
 szarmata-földi babér hírnöke légy te magad!
 (Fordította: Fehér Bence)

Az epigramma fő tárgya jelen esetben is Domitianus várt visszatérése az északi háborúból és Róma népének készülődése a triumphusra. A babérkoszorús győzelmi levelek az uralkodó jelentései a senatusnak a hadi eseményekről.

Irodalom:

Friedlaender 1886, 475–476, Leberle 2004, 253–255, Galim Vioque 2012, 73–78.

8.

*Nunc hilares, si quando mihi, nunc ludite, Musae:
 victor ab Odrysiō redditur orbe deus.
 Certa facis populi tu primus vota, December:
 iam licet ingenti dicere voce 'Venit!'
 Felix sorte tua! Poteras non cedere Iano,
 gaudia si nobis, quae dabit ille, dares.
 Festa coronatus ludet convicia miles,
 inter laurigeros cum comes ibit equos.
 Fas audire iocos levioraque carmina, Caesar,
 et tibi, si lusus ipse triumphus amat.*

Most szóljon dalotok vígan, most vagy soha, Múzsák:
 odrysius földről győztesen eljön urunk.
 Elsőként töltöd be a nép vágját te, december,
 nagy hangon lehet ezt már ma kiáltani: „Jön!”
 Jaj, de szerencsés vagy! Ianus sem lenne különb, ha
 adnál, mint amit ad majd örömet, te: mikor
 Ünnepi lármában játsznak katonák koszorúsan,

úgy megy a kíséret, ló a babért viseli.

Caesar, a tréfákat, könnyed dalt értened illik,

hisz játékszerető a diadalmenet is.

(Fordította: Fehér Bence)

Itt is ugyanaz a téma, azzal a különbséggel, hogy Domitianus visszatérésének időpontja is ismert: december, amely azonban 93. januárra tolódott. A vers második felében már a várt diadalmenet leírása található.

Irodalom:

Friedlander 1886, 477, Leberle 2004, 255, Galim Vioque 2012, 86–90.

30.

Das Parthis, das Germanis, das, Caelia, Dacis,

nec Cilicum spernis Cappadocumque toros,

et tibi de Pharia Memphiticus urbe fututor

navigat, a rubris et niger Indus aquis,

nec recutitorum fugis inguina Iudaeorum,

nec te Sarmatico transit Alanus equo.

Qua ratione facis, cum sis Romana puella,

quod Romana tibi mentula nulla placet?

Caelia, parthussal, germánnal, dákkal is elmégy,

kappadokok s kilikek ágyait is szereted;

Téged hágni Pharos kikötőjéből behajóznak

memphisiek, s a vörös-tengeri négerek is;

Nem nézed le zsidók metszett farkát sem, alán sem

hagyja ki ágyad, akit hordoz a szarmata ló.

Ám milyen okból műveled azt, noha római lány vagy,

hogy sohasem tetszik római f*** teneked?

(Fordította: Fehér Bence)

Martialis gyakran kritizálja a túlságosan szabados, kozmopolita hölgyeket, jelen esetben Caeliát, aki mindenféle idegennel, így alánokkal is képes szexuális kapcsolatot létesíteni. Caelia személye valószínűleg fiktív.

Cf. IV.61, VI.67, XI.75.

Irodalom: Friedlander 1886, 489, Galim Vioque 2012, 214–219, Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019, 92.

80.

*Quatenus Odrysios iam pax Romana triones
temperat et tetricae conticuere tubae,
hunc Marcellino poteris, Faustine, libellum
mittere: iam chartis, iam vacat ille iocis.
Sed si parva tui munuscula quaeris amici
commendare, ferat carmina nostra puer:
non qualis Geticae satiatus lacte iuuencae
Sarmatica rigido ludit in amne rota,
sed Mitylenaei roseus mangonis ephebus
vel non caesus adhuc matre iubente Lacon.
At tibi captivo famulus mittetur ab Histro
qui Tiburtinas pascere possit oves.*

Hogy már északi odrysius földet leigázta
római béke, s a zord kürt szava is szünetel,
Marcellinusnak küldhet'd, Faustinus, e könyvet:
könyvre, vidámságra van neki már ideje.
Ám ha barátodnak kis ajándékát beajánlni
kívánod, dalaink szolgafiú vigye el,
nem, ki keményre fagyott folyamom geta marha tejével
telten szórakozik szarmata nép szekerén –
lesbosi emberkalmár rózsás arcu fiúja,
vagy lacedaemoni, kit élni az anyja hagyott.
Ám kapjál szolgát te a rab Duna partjai mellől,

s lesz, ki legelteti majd néked a tíburi nyájt.
(Fordította: Fehér Bence)

Martialis a könyvet egy bizonyos Marcellinusnak küldte Faustinuson keresztül, akinek szintén több más könyvét is ajánlotta, mivel Domitianushoz közeleli személy volt. Marcellinus – aki talán Aefulanus Marcellinus, de ez nehezen bizonyítható, mivel a cognomen igen gyakori: cf. Plin. Ep. VIII.23, V.16) – 92 végén a már megnyert dunai fronton tartózkodott. Ezt bizonyítja a szarmatákra és dákokra való utalás.

Irodalom:

Friedlander 1886, 514, Galim Vioque 2012, 442–447, Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019, 231–232, 368–369.

VIII.

11.

*Pervenisse tuam iam te scit Rhenus in urbem,
nam populi voces audit et ille tui:
Sarmaticas etiam gentes Histrumque Getasque
laetitiae clamor terruit ipse novae.
Dum te longa sacro venerantur gaudia Circo,
nemo quater missos currere sensit equos.
Nullum Roma ducem, nec te sic, Caesar, amavit:
te quoque iam non plus, ut velit ipsa, potest.*

Már hogy elérted a Városodat, jól tudja a Rajna,
mert néped hangját szólani hallja az is,
Szintúgy szarmata törzseket és a Dunát s a getákat
elrémítette új örömünk zaja épp.
Míg nem Téged imádott még szent cirkuszi vígság,
nem látták négyszer futnia senki lovát.
Így vezetőt még Róma sosem – téged sem! – imádott:

nem lehet ennél már jobban, akarja ugyan.
(Fordította: Fehér Bence)

Ebben az epigrammában a már valóban visszatért uralkodót ünneplő Róma városát írja le a költő. Róma lakosai 93 januárjában a szokásos módon, a Circus Maximusban megrendezett cirkuszi játékokkal fogadták az ünnepélyesen bevonuló Domitianust.

Irodalom:

Friedlander 1886, 7.

15.

*Dum nova Pannonici numeratur gloria belli,
omnis et ad reducem dum litat ara Iovem,
dat populus, dat gratus eques, dat tura senatus,
et ditant Latias tertia dona tribus:
hos quoque secretos memoravit Roma triumphos,
nec minor ista tuae laurea pacis erat,
quod tibi de sancta credis pietate tuorum.
Principis est virtus maxima nosse suos.*

Míg új pannon harci dicsőséget sorolunk, míg minden a Visszahozó Iuppiter áldozatát végzi; a nép, hálás lovag, ad tömjént a *senatus*, és adományt kapnak mind a latin *tribusok*: Róma azért titkos diadalmeneted felidézte, és békédnek sem volt a babérja kisebb, mit tieidnek szent szeretetjéből te fogadhatsz. Legcsászáribb tett: híveid ismerete.

(Fordította: Fehér Bence)

Visszatérése után újra elmaradt a várt triumphus, de Domitianus a szokásos módon megtartotta a congiariumot (ami 15 millió denariusba került), csak a

babérkoszorút helyezte el Iuppiter capitoliumi templomában. Utóbbi egy hivatalos diadalmenet része is volt (Plin. Nat. hist. XV.30).

Cf. Suet. Dom. 6, Eutr. VII.23.6, Stat. Silv. III.3.171.

Irodalom:

Friedlander 1886, 9, Jones 1992, 152, Leberle 2004, 258–259.

49.5.

*tanta tuas, Caesar, celebrant convivia laurus,
exhilarant ipsos gaudia nostra deos.*

*Vescitur omnis eques tecum populusque patresque
et capit ambrosias cum duce Roma dapes.*

Akkora nagy lakomák ünneplik meg diadalmad,

Caesar: e vígságunk isteneink öröme!

Itt lakomáznak véled a nép, az atyák, lovagok mind,

Róma vezérével ambrosziát falatoz.

(Fordította: Fehér Bence)

Az elmaradt triumphus helyett Domitianus amphiteatrumi játékokat szervezett még januárban a már említett congiarium megtartása mellett.

Irodalom:

Friedlander 1886, 26–27, Nauta 2002, 364, Leberle 2004, 267–268.

65.

Hic ubi Fortunae Reducis fulgentia late

templa nitent, felix area nuper erat:

hic stetit Arctoi formosus pulvere belli

purpureum fundens Caesar ab ore iubar,

hic lauru redimita comas et candida cultu

Roma salutavit voce manuque ducem.

Grande loci meritum testantur et altera dona:

*stat sacer et domitis gentibus arcus ovat,
hic gemini currus numerant elephanta frequentem,
sufficit immensis aureus ipse iugis.
Haec est digna tuis, Germanice, porta triumphis,
hos aditus urbem Martis habere decet.*

Itt, hol a Visszahozó Fortunának ragyog immár
temploma, mily boldog volt ez a hely a minap!
Itt állt Caesar, az északi háborúnak pora lepte,
és bíborsugarat arca vetett gyönyörűn!
Itt a hajába babért fonván, öltözve fehérbe,
Róma köszöntötte – hang s kezek – őt, a vezért.
A hely érdemeit tanúsítja egyéb adomány is,
szent ív áll s a levert népeken ünnepel itt,
itt kettős diadalkocsi gyakran lát elefántot,
nagy-nagy igába beáll talpig aranyban az is.
A diadalmadhoz, Germanicus, ily kapu méltó;
itt a bejárat, amit Marsnak a városa vár.

(Fordította: Fehér Bence)

Azon az úton, a via lata mentén – amelyen Domitianus újra Róma területére – lépett épült meg az őt sikeresen hazavezető Fortuna Redux istennő temploma, valamint egy elefántokkal ékesített tetrapylon diadalkapu (Suet. Dom. 13, Dio LXVIII.1), amelyet valószínűleg Marcus Aurelius diadalívjének egyik reliefpaneljén (adventus) ábrázoltak.

Irodalom:

Friedlander 1886, 37–38, Patsch 1937, 42, Schöffel 2002, 542–547, Leberle 2004, 260–263, Lexicon topographicum urbis Romae I (1993) 92, II (1995) 275–276, M. Gruno Sobocinski, Porta triumphalis and Fortuna redux: reconsidering the evidence. MAAR 54, 2009, 135–164, Beckmann 2011, 53.

78.

*Quos cuperet Phlegraea suos victoria ludos,
 Indica quos cuperet pompa, Lyaeae, tuos,
 fecit Hyperborei celebrator Stella triumphi,
 o pudor! o pietas! et putat esse parum.
 Non illi satis est turbato sordidus auro
 Hermus et Hesperio qui sonat orbe Tagus.
 Omnis habet sua dona dies: nec linea dives
 cessat, et in populum multa rapina cadit,
 nunc veniunt subitis lasciva nomismata nimbis,
 nunc dat spectatas tessera larga feras,
 nunc implere sinus securos gaudet et absens
 sortitur dominos, ne laceretur, avis.
 Quid numerem currus ter denaque praemia palmae,
 quae dare non semper consul uterque solet?
 Omnia sed, Caesar, tanto superantur honore,
 quod spectatorem te tua laurus habet.*

Nem várhatna dicsőbb ünneplést Phlegra mezője,
 S Bacchusnak se dicső indiai menete,
 Mint amilyet Stellámtól nyert Észak leverése
 És a szerény ember azt hiszi, ez sem elég.
 A Hermus nem elég őnéki arany fővenyével
 S Hesperióban amely zúg, nem elég a Tagus.
 Bő adományt hoz minden nap, nem késik a dúsak
 Páholya: zsákmányát szedheti öltre a nép.
 Hirtelen a pajzán pénznek nagy esője ered meg,
 Sorsjegy hull, s vadakat nyer vele szerte a nép.
 Külhoni szárnyasok is biztos menedékre találnak
 Sors-kijelölte uruk békeadó öliben.
 Mondjam-e a kocsikat meg a harminc ritka jutalmat,
 Egyhamar amennyit consuli pár sem adott?

Mindennek, Cézár, koronája a nagy tisztesség,
 Hogy diadalmidban szemtanu vagy te magad.
 (Csengery János fordítása)

Az ebben az epigrammában említett játékokat a szövegben is említett L. Arruntius Stella szervezte a szarmaták feletti győzelem ünneplésére. Már a 89-es játékokat is ő szervezte, aki költőként is ismert, de komoly senatusi karriert is befutott, egyszersmind Martialis és Statius patrónusa is volt: Stat. Silv. I.2.177–178.

Irodalom:

Friedlander 1886, 45–46, Nauta 2002, 58, 212, Leberle 2004, 268–269, Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019, 565–566.

IX.

31.1.

*Cum comes Arctois haereret Caesaris armis
 Velius, hanc Marti pro duce vovit avem,
 luna quater binos non tota peregerat orbes,
 debita poscebat iam sibi vota deus:*

Vélius a Cézárt kísérve az északi hadba,
 Érte ígért Marsnak áldozatul madarat,
 A hold nyolcszor sem végezte be pályafutását,
 S már a had istene, lám, kéri az áldozatot.

(Csengery János fordítása)

Az uralkodót hadba kísérő Velius alighanem azonos a feliratáról jól ismert C. Velius Ruffusszal, aki Domitianus mindkét szarmata háborújában részt vett. Az említett nyolc hónap az uralkodó távollétére vonatkozik, amíg nem volt Rómában.

Cf. ILS 9200.

Irodalom:

Friedlander 1886, 66, Jones 1992, 27, Southern 1997, 111, Henriksén 1998, 163–167, Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019, 605.

IX.

35.3.

*Scis quid in Arsacia Pacorus deliberet aula,
Rhenanam numeras Sarmaticamque manum,
verba ducis Daci chartis mandata resignas,
victricem laurum quam venit ante vide ...*

Mit tervez Pacorus, tudod azt, parthus palotában,
Mily nagy a Rajnánál s sarmata síkon a had,
Titkos írását felnyitod a dák had vezetőnek,
Fel se tűnik, már is látod a hősi babért ...

(Csengery János fordítása)

A vers címzettje a mindig jól értesült Philomusus, aki elsőnek szeretett beszámolni az aktuális hírekről a lakomákon. Így természetesen a harci hírekről is tudott. Martialis a hallgatásáért cserébe hívná csak meg.

Irodalom:

Friedlander 1886, 67–68, Henriksén 1998, 178–181, Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019, 473.

93.5.

*Sutilis aptetur deciens rosa crinibus, ut sit
qui posuit sacrae nobile gentis opus.
nunc bis quina mihi da basia, fiat ut illud
nomen ab Odryisio quod deus orbe tulit.*

Tíz rózsából font fűzér koszorúzza fejünket
 Éрте, ki szent neminek nagyszerű művet emelt.
 Adj tíz csókot most ama névnek megfelelőleg,
 Amelyet északi föld istenurunknak adott.

(Csengery János fordítása)

A vers valószínűleg fiktív címzettje Catacissus, akivel az uralkodó egészségére ittak jó falernumi bort a *bibere ad numerum* játék keretében. A 10-es szám (2x5=10) mindkét strófában Domitianus hivatalosan nem viselt Sarmaticus (esetleg Germanicus) jelzőre utal.

Irodalom:

Friedlaender 1886, 99–100, Henriksén 1999, 140–142, Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019, 118, Kneissl 1969, 51–52, Southern 1997, 148 n. 7, Leberl 2004, 298 Anm. 195.

X.

101.16

*cornua Sarmatici ter perfida contudit Histri,
 sudantem Getica ter nive lavit equum,
 saepe recusatos parcus duxisse triumphos
 victor Hyperboreo nomen ab orbe tulit,*

Szarmata Histernek háromszor törte le szarvát,
 háromszor fürdött a geta hóba' lova;
 kapta nevét a hyperboreus tájról, de szerényen
 elhárította a diadalmenetet. ...

(Fordította: Fehér Bence)

Utóbbi kép az uralkodó háromszoros, vagy sokkal inkább három telet látott (azaz összességében három évig tartó) győzelmére utal a szarmaták és a dákok felett (a X. könyv még a 3. szarmata háború előtt íródott, arra nem utalhat). A

diadalmenetek meg nem tartása nyilván még a befejezetlenségükre utal. Irodalom: Friedlander 1886, 104–106.

Martialis epigrammáinak 14 könyvében – melyeket Kr. u. 85-86-tól folyamatosan adott ki – számos helyen utal a kortárs eseményekre, így az uralkodó dunai háborúira is, főként a VII. könyvtől többször a szarmata háborúk eseményeire (VII. könyv: 92 vége, VIII: 93 nyara, IX: 94 nyara/ősze, X: 95. december). Feltűnő, hogy csak a VII–IX. könyv 16 epigrammájában utal a szarmaták elleni háborúkra (nyilván Domitianus személyes részvétele miatt) (VII.1, 2, 5, 6, 7, 8, 80, VIII,2, 8, 11, 15, 21, 49(50), 65, 78, IX.31), míg a dákok és germánok elleniekre csak egyszer-számra (V.3, illetve II.2). A VIII.8 és 21 a jelen helyen nem szerepelnek, mivel az uralkodó a Pannoniából való visszatérést várja vagy ünnepli 93 januárjában. Ugyancsak elmaradnak a győztes uralkodót általánosságban említő, visszaváró VII.5, 7, VIII.1.

Irodalom:

Marcus Valerius Martialis epigrammáinak tizennégy könyve a Látványosságok könyvével. Bevezetéssel és jegyzetekkel magyarul tolmácsolta Csengery János. Budapest 1942, Supplementum ad M. Valerium Martialem. Csengery János magyar Martialisának kiegészítése. Budapest 1942, Friedlaender 1886, Henrik-sén 1998, Schöffel 2002, Adamik T., Martialis és költészete. Budapest 1979, 15, 41 PRK 36, 293, Jones 1992, passim, Southern 1997, passim, Nauta 2002, passim, Leberl 2004, passim, FPA 2, 64–74.

Liber spectaculorum

III.1–4.

*Quae tam seposita est, quae gens tam barbara, Caesar,
ex qua spectator non sit in urbe tua?
venit ab Orpheo cultor Rhodopeius Hemo
venit et epoto Sarmata pastus equo ...*

Óh van-e, Cézár, olyan barbár, oly távoleső nép,
Melyből senkise jó látni a városodat?

Eljött a Rhodopén szántó, aki lakja a Haemust,

És el a sarmata is, kit lova vére itat ...

(Csengery János fordítása)

A Látványosságok könyve Martialis legkorábbi alkotása, amely még Titus uralkodásának idejére esik, és a Colosseum elkészültét ünnepli vele. E helyen távoli barbárokként utal a szarmatákra; a szövegösszefüggés alapján valószínűleg az al-dunai vagy távolabbi szarmatákra, és nem a jazigokra gondolt a költő.

Irodalom:

L. Friedlaender, Martialis, Liber Spectaculorum cum adnotationibus. Königsberg, 1884, Martial, Liber spectaculorum. Edited with introduction, translation and commentary by Kathleen M. Coleman. Oxford 2006, 44.

Staius

Silvae

Kiadás: P. Papini Stati Silvae. Recensuit Aldo Marastoni. Leipzig 1970.

III.

3.167.

*... haut mirum, ductor placidissime, quando
haec est quae victis parcentia foedera Cattis
quaeque suum Dacis donat clementia montem,
quae modo Marcomanos post horrida bella vagosque,
Sauromatas Latio non est dignata triumpho.*

... Nem csoda, legkegyesebb vezetőnk, hiszen épp e szelídség,
mely kíméletesen békét adományoz a vesztes
cattusnak s a saját hegyeit meghagyja a dáknak,

s szörnyű harcok után sem a marcomanok, sem a kóbor
sauromaták se kerültek imént diadalmenetébe.

(Fordította: Fehér Bence)

Claudius Etruscushoz apja, az egykori császári szabados halála miatt írt vi-
gasztaló versében (consolatio). Statius sorai is rögzítik a tényt, hogy az uralkodó
egyetlen diadalmenetet sem tartott a germaniai és dunai hadjáratait követően.

Irodalom:

Köstlin 1910, 83–84, Patsch 1937, 41, Henriksén 1998, 27, Nauta 2002, 444.

IV.

7.49.

*ille ut invicti rapidum secutus
Caesaris fulmen refugis amaram
Sarmatis legem dederit, sub uno
vivere caelo.*

Győzhetetlen caesari fürge villám
útajain hogy szarmata bujdosóknak
szabja zord törvényük: a puszta égbolt
légyen a házuk.

(Fordította: Fehér Bence)

A Dalmatiában is szolgáló Vibius Maximus katonai praefectushoz írt versé-
ben Statius természetesen utal a térség közelmúltban lezajlott hadi eseményei-
re. A műfordítással szemben a latin szöveg annyit mond, hogy kemény törvényt
adott a szarmatáknak, azaz a jazigoknak, akiknek leginkább szövetséges, azaz
vazallus voltukat kellett elismerniük. Az „egy ég alatt élni” kifejezés a nomád
nép határainak pontos kijelölésére vonatkozhat. Utóbbi Az *amarus* jelző arra
is vonatkozhat, hogy kemény vereséget szenvedtek, amire az is utal, hogy a 2.
sueb háborúból kimaradtak. A háború minden valószínűség szerint a jazigok

deditiójával ért véget, ezt követte Domitianus XXII imperatoria acclamatiója:
Strobel 1989, 102.

Irodalom:

Coleman 1988, 207.

V.

1.127.

*... tecum gelidas comes illa per arctos
Sarmaticasque hiemes Histrumque et pallida Rheni
frigora, tecum omnes animo durata per aestus
et, si castra darent, vellet gestare pharetras,
vellet Amazonia latus intercludere pelta,
dum te pulverea bellorum nube videret
Caesarei prope fulmen equi divinaque tela
vibrantem et magnae sparsum sudoribus hastae.*

... Kísérni akart hideg északi földre,
szarmata télbe, Dunához, a sápadt Rajna fagyába,
minden nyár melegét veled óhajtotta szilárdan
lelkében, s ha a harc úgy hozza, viselni a tegzet,
és az amazónpeltával derekát felövezni,
csak hogy a háboru porfelhőibe' lássa, miképpen
célzol az isteni fegyverrel villám-lova mellett
Caesarnak, s betérít nagy dárdádtól a verejték.

(Fordította: Fehér Bence)

A T. Flavius Abascantushoz – aki az uralkodó levelezéséért felelős hivatal, az *ab epistulis* vezetője volt – a felesége halála miatt írt siratóvers (epicedion) az V. könyv nyitó darabja. Ebben Abascantus felemlegeti, hogy az uralkodót az útjaira is elkísérte. Ennek kapcsán megemlíti, hogy a felesége, Priscilla még a táborba is vele tartott volna.

Irodalom:

Gibson 2006, 125.

2.135.

*an iuga Pannoniae mutatoresque domorum
Sauromatas quaties? an te septenus habebit
Hister et umbroso circumflua coniuge Peuce?*

Tán pannon hegyeket rázol majd meg vagy a vándor
szauromatákat, avagy majd jársz hétágu Dunánál
És ama Peucénál, melyet árnyas férje körülfoly?

(Fordította: Fehér Bence)

Crispinus, Vettius Bolanus fia 16 évesen katonai pályára lépett. Ezen alkalomból írta Statius a verset, amelyben a katonai pálya során megismerhető tartományokat és népeket ismerteti a fiúval, így Pannoniát és a vele szomszédos szarmatákat. Az utóbbiak említése aligha választható el a közelmúlt háborúitól (a vers 95-ben keletkezett). Irodalom: Gibson 2006, 243–244.

Statius a Thebais és a befejezetlen Achilleis c. eposza mellett alkalmi versekből álló gyűjteménye, a *Silvae* nyomán vált igazán híressé. Életében az első négy könyvet még ő állította össze, de az ötödiket csak halála (Kr. u. 96) után adták ki. A gyűjtemény összességében 32 db 89–95. között alkotott versből áll, amelyek valamilyen alkalomra íródtak, és csak laza kapcsolatban állnak egymással.

Irodalom:

Publius Papinius Statius, Erdők. Latinul és magyarul. Fordította és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula, a bevezető tanulmányt írta Hegyi György. Budapest 1979, FPA 2, 74–77, Newmyer 1979, Coleman 1988, Jones 1992, passim, Southern 1997, passim, Nauta 2002, passim, C. E. Newlands, Statius' *Silvae* and the poetics of Empire. Cambridge 2002, Statius, *Silvae*. Edited and translated by D. R. Shackleton Baily, Cambridge, MA–London 2003, Leberle 2004, passim, Gibson 2006.

Tacitus

Historiae

I.2.1.

... turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim omissa: coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus ...

... lázongott Illyricum, a galliai tartományok ingadoztak, Britannia teljesen meghódolt és mindjárt ki is hullott a kezünkből, ránk támadtak a szarmata és sueb törzsek, hírhedtté vált a kölcsönös vereségek miatt a dák ...

(Borzsák István fordítása)

A *Historiae* kezdetén a saját korának történéseit is felemlíti, így a Domitianus alatti szarmata és quad/markomann, valamint dák háborúkat.

Irodalom: Heubner 1968, 21–22.

Agricola

Kiadás: P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. II/2. Germania. Agricola. Dialogus de oratoribus. Ed. E. Köstermann. Leipzig 1962.

41.

... tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania et Pannonia temeritate aut per ignaviam ducum amissi, tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti, nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum.

... hisz a vezérek meggondolatlansága vagy tehetetlensége következtében annyi sereg veszett el Moesiában és Daciában, Germaniában és Pannoniában, annyi tapasztalt katona, annyi cohors kényszerült megadásra és fog-

ságba: és már nem is a birodalom határvonala és partja, hanem a legiók téli szállása és a birtoklás forgott kockán.

(Borzásák István fordítása)

Az Agricola-életrajz jelen helyén az Agricola visszahívása utáni, Domitianus uralkodása alatti kevésbé sikeres háborús eseményekre utalt Tacitus. A Pannoniára vonatkozó adat csak a Domitianus alatt a jazigok által elpusztított legio XXI Rapaxra vonatkozhat. Ennek helyszíne Eutropius szerint Sarmatia volt (ez a valószínűbb), míg Tacitus Pannoniát jelöli meg.

Cf. Suet. Dom. 6, Eutr. VII.23.4.

Irodalom:

H. Heubner, Kommentar zum Agricola des Tacitus. Göttingen 1984, Ritterling 1925, 1277–1278, 1789, Patsch 1937, 39–40, Syme 1971, 86–88.

Suetonius

De vita XII Caesarum

Dom. 6.

Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte in Chattos, necessario unam in Sarmatas, legione cum legato simul caesa ... De Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit.

Hadjáratokat részben saját kezdeményezésből, részint szükségből indított: magától a chattusok ellen, és szükségből egyet a szarmaták ellen, miután egy legiót a parancsnokával együtt levágtak ... A szarmaták feletti győzelme után csak a babérboszorúját ajánlotta fel Iuppiter Capitolinusnak.

(Fordította: Kovács Péter)

Az *expeditio* az uralkodó személyes jelenlétével folyó háborút jelenti, ezért csak a 92-es háborút említheti Suetonius. A babérlevél felajánlása előfordul még: Mart. Ep. VIII.15.

Cf. Tac. Agr. 41.1, Eutr. VII.23.4.

Irodalom:

Köstlin 1910, 77, 81, Patsch 1937, 39, 42, Strobel 1989, 100, 103, Jones 1992, 152.

Cassius Dio

Exc. UG 44 (p. 399). (Kr. u. 89)

LXVII.5.2.

ὅτι ἐν τῇ Μυσίᾳ Λύγιοι Σουήβοις τις ἠπολεμωθέντες πρέσβεις ἔπεμψαν, αἰτοῦντες συμμαχίαν παρὰ Δομιτιανοῦ, καὶ ἔλαβον οὐ τῷ πλήθει ἰσχυρὰν ἀλλὰ τῷ ἀξιώματι: ἑκατὸν γὰρ ἵππεῖς μόνοι αὐτοῖς ἐδόθησαν. ἀγανακτήσαντες ἐπὶ τούτῳ οἱ Σουῆβοι προσπαρέλαβον Ἰάζυγας, καὶ προπαρασκευάζοντο ὡς καὶ μετ' αὐτῶν τὸν Ἰστρὸν διαβησόμενοι.

... mert amikor éppen Moesiában volt, lugius követek érkeztek hozzá, akik a suebekkel háborúztak, és segítséget kértek Domitianustól, és ha számban nem is, de méltóságban mégis erős támogatást kaptak, ugyanis csak száz lovast adott nekik. Emiatt megharagudtak a suebek, szövetséget kötöttek a jazigokkal, és felkészültek arra, hogy velük együtt átkeljenek az Istrosra.

(Fordította: Nagy Izabella)

Az utóbbi forráshely a 92-es sueb-szarmata háború kezdetéhez tartozik, amikor Domitianus meggondolatlanul segítette meg a lugiusokat. Ez a forráshely az első ismert quad-szarmata szövetségkötés bizonyítéka, ami a következő századokban oly gyakori lesz. Római-jazig ellenségeskedésre pedig Augustus óta nem volt adat.

Irodalom:

Köstlin 1910, 14, 19, Patsch 1937, 39, Alföldi 1942, 186, Strobel 1989, 99, Jones 1992, 152, Southern 1997, 110–111.

Eutropius

Breviarium historiae Romanae

Kiadás: Eutropii Breviarium ab urbe condita. Rec. Carolus Santi. Stuttgart–Leipzig 1992.

VII.23.4.

Expeditiones quattor habuit, unam adversum Sarmatas, alteram adversum Cattos, duas adversum Dacos. De Dacis Cattisque duplicem triumphum egit, de Sarmatis solam lauream usurpavit. Multas tamen calamitates isdem bellis passus est, nam in Sarmatia legio eius cum duce interfecta est.

Négy hadjáratot vezetett, egyet-egyet a szarmaták és a cattusok ellen, kettőt pedig a dákok ellen. Kettős diadalmenetet tartott a dákok és chattusok legyőzése miatt, a szarmaták feletti győzelme miatt csak győzelmi babérokoszorúra tartott igényt. Ezekben a háborúkban sok veszteség érte, mivel Sarmatiában egy legiót a vezetőjével együtt lemészároltak.

(Fordította: Kovács Péter)

Suetonius munkáját használva a szarmaták elleni háborúkból elmaradt az első említése, ahogyan nem szerepelnek a 89-es és 96–97-es sueb háborúk sem. Kérdés, hogy a legio XXI Rapax elvesztésére Sarmatiában vagy Tacitus utalása szerint esetleg Pannoniában került-e sor. Irodalom: Bird 1993, 117–118 n. 51, Patsch 1937, 39.

A középkorra igen nagy hatással levő és tömörsége miatt közkedvelt Eutropius, aki Valens császár alatt magister memoriae volt, a késő római pogány történetírás jeles alakjaként 10 rövid könyvben írta meg római történetét a kezdetektől 364-ig. A munka az uralkodó megrendelésére készült 369–370 körül.

Műfaja az akkortájt igen kedvelt rövid és tömör breviarium. A császárkorra vonatkozóan fő forrása – mint a többi késő antik breviariumnak – Suetonius és a császáréletrajzokat tartalmazó, elveszett Enmannsche Kaisergeschichte volt.

Cf. Tac. Agr. 41, Suet. Dom. 6.

Irodalom:

PWRE VI (1907) col. 1521–1527, R. Helm, Hieronymus und Eutrop. Rheinisches Museum 76, 1927, 138–170, 254–306, Bird 1993, Müller 1995, Eutrope, Abrégé d'histoire romaine. Texte établie et traduit par J. Hellegouarch. Paris 1999, Duval 1971, 585–587 Nr. 246, GLQFM III, 665–667 Nr. 95, Eutropius, A rómaiak rövid története tíz könyvben. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Klima Lajos. Besztercebánya 1905, Eutropius, Róma rövid története. Fordította Teraváginov Péter. A fordítást ellenőrizte és az utószót írta Ferenczi Attila. Budapest 2003.

Orosius

Historiarum adversus paganos libri

Kiadás: Historiarum adversum paganos libri VII. Ed. C. Zangemeister. Leipzig 1882.

VII.10.4.

Domitianus tamen pravissima elatus iactantia sub nomine superatorum hostium de extinctis legionibus triumphavit.

Domitianus – fonák hetvenkedésében – az ellenség legyőzésének jogcímén, valójában egész legiók megsemmisülése miatt mutatott be diadalmenetet. (Fordította: Kovács Péter)

A legio XXI Rapax megsemmisülésére vonatkozó (egyetlen) adat hiteles ugyan, de Domitianus egyik szarmata hadjárata után sem mutatott be hivatalosan diadalmenetet (kivéve a dákok és germánok felett).

Paulus Orosius, az Augustinusszal és Hieronymusszal is kapcsolatban álló hispaniai származású presbiter a priscillianista és az órigenési eretnokség ellen írott művével vált híressé. Szent Ágoston biztatására írta meg a *Historiarum adversum paganos libri VII* (Történelem hét könyvben a pogányok ellen) című munkáját a világ kezdetétől 417-ig. Műve a középkorban igen népszerű volt, mintegy 200 kézírata maradt fenn. A 6. könyv a mithridatési háborúktól Krisztus születéséig mutatja be az eseményeket, míg a 7. egészen a saját koráig.

Cf. Hier. Chron. 191b (Helm), Suet. Dom. 6.

Irodalom:

Paulus Orosius, *Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Fehér Bence. Budapest 2019, Paulus Orosius, *The seven books of history against the pagans*. Transl. By R. J. Deferrari. Washington 1964, *GLQFM IV*, 520–529, Nr. 11, *FPA 2*, 50–51, Lippold 1998, 481, Fear 2010, 341 n. 142, Jones 1992, 139, 151.

Oracula Sibyllina

XII. 133–134.

καὶ τότε Παννονίην καὶ Κελτίδα γαῖαν ἅπασαν
μειώσει λιμὸς καὶ ἐπ’ ἀλλήλοισιν ὀλέσσει.

és akkor Pannoniát és az egész kelta földet (sc. Nyugat)
az egymás követő éhség gyengíti és pusztítja.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a visszamenőleges „jóslat” vonatkoztatható a Domitianus alatti pannoni háborúkra (illetve az azt követő éhínségre) is (Kr. u. 89., 92., 96), amelyek a szarmaták részvételével zajlottak.

Feliratok

Bázis. ILS 9200=AÉp 1903, 368=1904, 95=1907, 134=1912, 264=IGLS 2796=Dobó 1975, Nr. 502 (Heliopolis)

C(aio) Velio Sal/vi f(ilio) Rufo p(rimo) p(ilo) leg(ionis) XII / fulm(inatae) / praef(ecto) vexillari/orum leg(ionum) VIII I adiut(ricis) II adiut(ricis) / II Aug(ustae) VIII Aug(ustae) VIII Hisp(aniae) XIII ge/m(inae) XX vic(tricis) XXI rapac(is) trib(un)o co/h(ortis) XIII urb(anae) duci exercitus Africi et / Mauretanicus ad nationes quae / sunt in Mauretania comprimendas donis donato ab Imp(eratore) Vespasiano et Imp(eratore) / Tito bello Iudaico corona vallar(i) / torquibus fa[le]ris armillis item / donis donato corona murali / hastis duabus vexillis duobus et bel/lo Marcomannorum Quadorum / Sarmatarum adversus quos expeditio[n]em fecit per regnum Decebalis / regis Dacorum corona murali hastis duabus vexillis duobus procuratori Imp(eratoris) Caesaris Aug(usti) Germanici provinciae Pannoniae et Dalmatiae item procuratori provinciae / Raetiae ius gladi hic missus in Parthiam Epiphanem et Callinicum regis Antiochi filios ad / Imp(eratorem) Vespasianum cum ampla manu tributariorum reduxit M(arcus) Alfius M(arci) f(ilius) Fabia Olympiacus aquilifer(r) veteranus leg(ionis) XV Apollinar(is).

Caius Velius Rufusnak, Salvus fiának a legio XII fulminata primipilusának, a legio I és II adiutrix, II Aug(usta), VIII Aug(usta), VIII Hisp(ania), XIII gem(ina), XX vic(trix) és XXI rapax vexillatiója praefectusának, a cohors XIII urbana tribunusának, az afrikai seregek vezetőjének a mauretaniai törzsek elleni háborúban, akit a zsidó háborúban Vespasianus és Titus császár corona vallarisszal, torquesszel, phalerákkal és karkötőkkel tüntetett ki, akit később corona muralisszal, két hastával és két vexillumal tüntettek ki, majd a markomann–quad-szarmata háborúban, akik ellen Decebal, a dákok királyának területén keresztül hadjáratot vezetett, amelynek során újból corona muralisszal, két hastával és két vexillumal tüntették ki, az uralkodó (sc. Domitianus) pannoniai és dalmatiai procuratorának, Raetia pallosjoggal rendelkező helytartójának, akit Parthiába küldtek követségbe,

majd Epiphanest és Callinicut, Antiochus király fiait az adófizetők nagy csapatával Vespasianus császárhoz visszavezette. Marcus Alfius Olympiacus, Marcus fia, aki a Fabia tribusba tartozik, aki a legio XV Apollinaris kiszolgált aquilifere (állította).

(Fordította: Kovács Péter)

Velius Rufus bonyolult cursusának számunkra különös fontosságát az a tény adja, hogy Domitianus germán–szarmata háborúinak (89 vagy 92) egy máshol meg nem örökített eseményéről számol be, amikor a Deceballal megkötött foedus alapján a Velius Rufus vezette csapatok a dákok földjén keresztül vonultak a szarmaták ellen. Pannonia hadtörténetének egyik nagy problémája, hogyan keltezzük Velius Rufus expedícióját a dákok földjén keresztül a markomann–quad–szarmata háborúban (ILS 9200). A heliopolisi felirattal az előkerülése óta (1903) igen sokan foglalkoztak.¹¹ A hagyományosan elfogadott datálás szerint az esemény 89-re tehető: azaz az 1. háború kronológiája a következő: 1. Domitianus a germánokra támad, mivel nem nyújtottak segítséget a dákok háborúban; 2. kezdeti kudarcok; 3. békekötés Deceballal, királyi diadéma átnyújtása Diurpaneusnak Pannoniában; 4. az expedíciós sereg hátba támadja a szarmatákat; 5. győzelem.¹² A keltezés azonban nem ilyen egyszerű, mivel nincs adatunk a szarmaták részvételére ebben a háborúban, ráadásul ez nem hozható összefüggésbe a feliratok háborús adataival. Eszerint a három csoport nem volna 89-re, 92-re, valamint 96–97-re keltezhető.

Arra is fel kell hívnom a figyelmet, hogy ha lefordítjuk a *Suebicus* melléknevet (= markomann és quad!), a 2. csoport meghatározásai közül a *bellum Suebicum et Sarmaticum* vagy az *expeditio Suebica et Sarmatica* kifejezésben ugyanazt a háborúmeghatározást kapjuk, mint Velius Rufus feliratán. Ezt pusztán azzal, hogy a befejezetlen háborúnak nem volt hivatalos elnevezése, így nem lehet magyarázni.¹³ Emiatt észszerűbbnek tűnne a mások által (H.-G. Pflaum óta) szorgalmazott keltezés, miszerint Velius Rufus a 92-es háborúban vezette át seregét

11 Teljes listájuk: Fitz 1993–1995, 228, Nr. 109.

12 Mócsy 1962, 552 Kennedy 1983; Strobel 1986; Strobel 1989, 83–98; PRK 36.

13 Ibid.

Decebal királyságán a 3 évvel korábbi békeszerződésnek köszönhetően.¹⁴ Ezt a lehetőséget Velius Rufus *cursus honorum*-a sem zárja ki (utána még Domitianus alatt Pannonia, majd Raetia procuratora lesz¹⁵), ráadásul így a feliratokon említett *bella* csoportjai nem keverednek össze. Vitatott az is – ez a felirat szövegéből nem derül ki –, milyen tisztségben vezette a sereget Rufus. A legfőbb problémát az okozza, hogy nem tudjuk, milyen rendszerben sorolták fel Velius Rufus tisztségeit. A felirat felépítése a következő: tisztségek: 1. primipilus leg. XII Fulm. 2. praefectus vexillariorum 3. trib. coh. XIII urbanae 4. dux exercitus Africi et Mauretanicus, dona: 1. bellum Iudaicum 2. ? 3. expedíció vezetője a markomann–quad-szarmata háborúban, procuratorságok: Pannonia–Dalmatia, Raetia. 4. Vespasianus követe Parthiában. A másik probléma, hogy nem nevezte meg, milyen tisztségben, milyen sereget vezetett a háborúban. Ha felmenő kronológiai sorrendet feltételezünk (mint Visy 1978-ban), akkor a Duna vidéki tevékenységét követte afrikai megbízatása. Ebben az esetben 2. donuma válna kérdésessé, ráadásul túl sok megbízatása esne a 90-es évekre.¹⁶ A hagyományos, leginkább elfogadott elképzelés szerint ebben az időben még mindig a coh. XIII urbana tribunusa volt.¹⁷ Eszerint a *donái* mellett a tisztségek is kronológiai sorrendben követik egymást; afrikai megbízatása a dunai háborúk elé, a nyolcvanas évek közepére keltezhető (az RMD 213 új katonai diploma alapján 85-ben a cohors urbana bizonyosan Africában tartózkodott!), azaz a cohors urbana részt vett a dák, majd a germán–szarmata háborúkban egészen 92-ig. Afrikai megbízatása azért került a tribunatus utánra, mert duxi pozícióját mint tribunus kapta időlegesen, annak lejártá után újra mint tribunust vezényelték a dunai frontra. Mások szerint a túl sokáig tartó tribunusi szolgálati idő miatt ez nem valószínű,¹⁸ de a háborús körülmények miatt ez különleges kivételként hosszúra is nyúlhatott.¹⁹

14 Pflaum 1960, 116; Visy 1978, 50–55; Jones 1992, 152. Utóbbi elutasításának indoka Syme óta ugyanaz: Syme 1928, 44.

15 Arra semmiféle adat sincs, hogy szolgálatának éppen 96-ban, Domitianus halálának évében kellett volna letelnie; kinevezése akár még az utóbbi évből is származhat.

16 Strobel 1986, 267, Anm. 9.

17 Dobson 1978, Nr. 94, 216–217.

18 Kennedy 1983; Strobel 1986, 270–271; Fitz 1993–1995, 228. Korábban ezt a megbízatását 77–78-ra vagy 83-ra keltezték.

19 Freis 1967, 33, 84, 89.

A harmadik lehetőség szerint Velius a dunai háborúban a *cursus* elején említett 8 legióból összeállított *vexillatio praefectusa* volt.²⁰ A *cursus* a *primipilatus* (1) említése után ebben az esetben megfordul, és lemenővé válik (3. 4. 2).

A különítmény feltűnő összeállítású, megtalálhatóak benne Pannonia (I és II *adiutrix*, XXI *Rapax*) és Moesia legiói (XIV *Gemina* és VIII *Augusta*), valamint egy britanniai csapatokból álló különítmény (II *Augusta*, VIII *Hispana*, XX *Valeria victrix*).²¹ Az utóbbiak jelenlétére – mint a *vexillatio Britannica* – más adatunk is van (Carnuntum: CIL III 4466).²² A legio XXI *Rapax* valószínűleg a 92-es háború első felében semmisült meg, így a későbbi keletkezés esetében részvétele az expedícióban lehetetlen. A közös moesiai-pannoniai csapatösszevonás alapján a támadás a Bánáton keresztül indulhatott.²³ A kutatás jelenlegi helyzete alapján mindkét lehetőség elképzelhető, a második esetében azonban a már említett csoportok felborulnak.²⁴ Ugyancsak nehézséget okoz, hogy ha valóban közös háború folyt, akkor miért csak szarmata győzelemről beszélnek a források. Erre más lehetőséget nem látok, mint azt, hogy a *deditio* csak a szarmaták részéről történt meg.²⁵ Csak ez magyarázza meg, miért volt szükség a Domitianus halála utánra áthúzódó 3. germán háborúra.

Cf. Mart. Ep. IX.31.

Irodalom:

Patsch 1937, 32, 34, Pflaum 1960, 116, Mócsy 1962, 552, Mócsy 1974, 84, Visy 1978, 50–55, Kennedy 1983, Strobel 1986, Strobel 1989, 83–98, PRK 36, Jones 1992, 152, Fitz 1993–95, 228–229, Nr. 109, Kovács 2014, 78–80.

20 Kennedy 1983, 194–196; Strobel 1986, 276–280; Fitz 1993–1995, 228.

21 Strobel 1986, 276–279.

22 Strobel 1989, 78–79.

23 Alföldi 1942, 186.

24 A Kennedy 1983, 185–186-ban feltett kérdések máig megválaszolatlanok. A *cohors urbana* részvétele a 92-es dunai háborúban a CIL VIII 1026=ILS 2127 sírfelirat alapján nem bizonyos, mivel a *bellum Dacicumban* és *Germanicumban* szerzett kiténtetéseit csak 89 előtt, illetve 89-ben (pályafutása korábbi, a feliraton nem említett szakaszában) érdemelhetette ki: Strobel 1986, 280–284; Strobel 1989, 125.

25 Így már: C. Patsch 1937, 38; Strobel 1989, 102–104; ellentétesen: Köstlin 1910, 27, 74, 80; Alföldi 1942, 186, j. 156.

Bázis. CIL XI 5992=Dobó 1975, Nr. 509 (Tifernum Mataurense) Traianus uralkodása, Kr. u. 98–117

L(ucio) Aconio L(uci) f(ilio) Clu(stumina) / Staturae / (centurio) legionis XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis) leg(ionis) III Fl(aviae) f(elicis) leg(ionis) / V Maced(onicae) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) doni(s) / donato ab Imp(eratore) Traiano / Aug(usto) Germ(anico) ob bellum Dacic(um) / torquib(us) armill(is) phaleris / corona vallar(i) et a priorib(us) / principibus eisdem [do]nis / donato o[b b]jellum Germa(nicum) et Sarmatic(um) a divo Traiano / ex militia in equestrem / dignitatem transl[a]to / Arimini pontif(ici) quinq(ennali) / Tifirni (!) Mat(aurensis) flamini pontif(ici) / quinq(uennali) / L(ucius) Aconius Statura fil(ius) / ex testamento eius cuius / dedicatione epulum decu/rionibus et plebi didit (!) / l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

L(ucius) Aconius Staturanak, L(ucius) fiának, aki a Clu(stumina) tribusba tartozik, a legio XI Claudia, a III Flavia, a V Macedonica, a VII Claudia centuriojának, akit a dák háborúban tanúsított érdemei miatt Traianus császár tüntetett ki nyak- és karperecekkal, phalerákkal, corona vallarisszal, ugyanőt a korábbi uralkodók a germán-szarmata háborúk során ugyanezekkel kitüntették, akit Traianus császár felvett a lovagrendbe. Ariminum városa papjának és quinquennalisának, valamint Tifernum Mataurense flamenjának és quinquennalisának. Lucius Aconius Statura, a fia a végrendelete alapján (készíttette), amelynek felavatása során a népnek és tanácsnak lakomát adott. Helyet (sc. a bázisnak) a városi tanács határozata biztosított. (Fordította: Kovács Péter)

Lucius Aconius Statura, aki katonai pályafutása során a római lovagrendbe is felvételt nyert, Domitianus 92-es dunai háborújában (még mint centurio) és Traianus dák háborújában is kitüntetésekert szerzett. Érdekes megfigyelni, hogy a zsarnokinak tartott Domitianus nevének említését hogyan kerülik meg a feliraton.

Irodalom:

Domaszewski 1981, 81, 85, 97, 110, 267, Maxfield 1981, 114, 186–187, 190, 245, Fitz 1993–95, 338, Nr. 244/1, Strobel 1989, 131.

Bázis. CIL X 135=ILS 2719=Dobó 1975, Nr. 510 (Potentia)

[S]atrio Q(uinti) f(ilio) Hor(atia) Sep[pio / Ru]to IIIIvir(o) viarum cur[an/da]rum tribuno militum I[eg(ionis) / sec]undae Adiutricis P(iae) F(idelis) donis [mi/li]taribus bello Suebico it[em / Sar]matico corona murali coro[na / va]llari hastis puris duous vex[ill(is) / ar]genteis duobus optioni tribun[or(um) / le]gionum quinq(ue) quaest(ori) pro [pr(aetore)] provinciae Cretae et Cyren[ar(um) / tr]ib(uno) plebis praetori / [pa]trono municip[i(i) / ex] testamento fili(i) eius / [l(ocus)] d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

Satrius Seppius Rutusnak, Q(uintus) fiának, aki a Hor(atia) tribusba tartozik, a (Róma városi) utak felügyelétével megbízott négyfős testület tagjának, a legio II Adiutrix senatori tribunusának, akit a sueb, majd a szarmata háború során corona muralisszal és vallarisszal, két hasta purával és két ezüst vexillummal tüntettek ki, öt legio tribunusai optiojának, Creta és Cyrene tartományi quaestorának, néptribunusnak, praetornak, a municipium patrónusának fia végrendelete alapján állították. Helyet (sc. a bázisnak) a városi tanács határozata biztosított.

(Fordította: Kovács Péter)

Satrius Seppius Rutus a legio II Adiutrix tribunusaként szerezte kitüntetésait Domitianus 92-es dunai háborújában.

Irodalom:

Patsch 1937, 35, Domaszewski 1981, 184, Maxfield 1981, 148, Strobel 1989, 130–131, Fitz 1993–95, 218, Nr. 101/1.

AZ ANTONINUSOK KORA

(Kr. u. 97–161)

Traianus és a dák háborúk (Kr. u. 98–117)

Martialis

XII. 8.5.

*Et fortem iuvenemque Martiumque
In tanto duce militem videret,
Dixit praeside gloriosa tali:
'Parthorum proceres ducesque Serum,
Thracas, Sauromatae, Getae, Britanni,
Possum ostendere Caesarem, venite.'*

S a hős rómaid, aki harcra termett,
Testet ölteni látta e vezérben,
Büszkén néz e dicső védőurára
S szól: „Párthus nagyok és szer hadvezérek,
Thrákok, sauromaták, geták, britannok,
Egy Cézárt mutatok néktek: no jertek!”

(Csengery János fordítása)

Martialis XII. könyve Kr. u. 101 végén – 102 elején jelent meg, amikor Traianus már javában vívta az első dák és a roxolánok elleni háborút. A jelen epigrammájában Róma istennő távoli ellenséges barbárokat, így szarmatákat (talán roxolánokat) hív az új uralkodó megtekintésére.

Irodalom:

Friedlaender 1886, 224–225, FPA 2, 74–75.

Lucius Ampelius

Liber Memorialis

Kiadás: Lucii Ampelii Liber Memorialis. Ed. E. Assmann. Leipzig 1935.

6.4.

In Europa clarissimae gentes: Scythae, Sarmatae, Germani, Daci, Moesi, Thraci, Macedones, Dalmatae, Pannoni, Illyrici, Graeci, Itali, Galli, Spani.

Európa leghíresebb népei: szkíták, szarmaták, germánok, dákok, moesusok, thrákok, macedonok, dalmaták, pannonok, illyrek, görögök, italiaiak, gallok, hispánok.

47.7.

per Caesarem Augustum Dalmat[i]as Pannonios Illyricos Aegyptios Germanos Cantabros totumque orbem perpacavit exceptis Indis Parthis Sarmatis Scythis Dacis quod eos fortuna Traiani principis triumphis reservavit.

A római nép ... Caesar Augustus által a dalmatákat, a pannonokat, az illyreket, egyiptomiakat, a germánokat, a cantabereket és az egész földkerekséget megbékéltette, kivéve az indusokat, a parthusokat, a szarmatákat, a scythákat és a dákokat, mert azokat Fortuna Traianus császár diadalmenei számára tartotta fenn.

(Fordította: Kovács Péter)

A császárkoron belül a 2. századra vagy inkább az utánra keltezhető compendium nem egyenlő mértékben ugyan, de kozmológiai, földrajzi, mitológiai és történeti anyagot is tartalmaz. Ezek közé tartozik Európa népeinek a felsorolása köztük

a közelebbről nem nevesített szarmatákkal. Ez jórészt Cornelius Neposon és a Livius epitomékon alapszik. Számunkra földrajzi adatai a legérdekesebbek. Traianus után adatok már nincsenek a műben. Traianus győzelme a scythák és szarmaták felett valószínűleg nem a roxolánok dák háború alatti győzelmeire, hanem vagy a 106/107-es jazigok elleni háborúra, vagy az armeniai hadjáráthoz kapcsolódó eseményekre utal, amikor (Kr. u. 114-ben) az uralkodó fogadta a pontusi törzsek, így a colchisiak, a bosphoranusok és az ibérek (és esetleg a szarmaták) „megadását”.

Cf. Eutr. Brev.VIII.3.1, Hier. Chron. 194b (tévesen Kr. u. 102), Cassiod. Chron. 740, Jord. Rom. 267: Strobel 1984, Strobel 2010, 364–368.

Irodalom:

GLFQM II, 198–199, Nr. 67, Lucius Ampelius, Liber memorialis. Ed. M.-P. Arnaud-Lindet. Paris 2003, 52–53, Lucius Ampelius, Liber memorialis – Was ein junger Römer wissen soll. Lateinisch und Deutsch. Herausgegeben, eingeleitet und übersetzt von Ingemar König. Darmstadt 2011², Batty 2007, 347–348, Skythen, 312–314.

Cassius Dio

LXVIII.10.3–4. (Kr. u. 105)

Xiph. 232, 2–10.

3 ἐπεὶ δὲ ὁ Δεκέβαλος πολλὰ παρὰ τὰς συνθήκας ἀπηγγέλλετο αὐτῶ ποιῶν, καὶ ὄπλα τε κατεσκευάζετο, καὶ τοὺς αὐτομολοῦντας ἐδέχετο, τὰ τε ἐρύματα ἐπεσκεύαζε, παρὰ τε τοὺς ἀστυγείτονας ἐπρεσβεύετο, καὶ τοῖς τάναντία οἱ φρονήσασι πρότερον ἐλυμαίνετο, καὶ τῶν Ἰαζύγων καὶ χώραν τινὰ ἀπετέμετο ἦν μετὰ ταῦτα ἀπαιτήσασιν αὐτοῖς Τραϊανὸς οὐκ ἀπέδωκεν’, 4 οὕτω δὴ καὶ αὐθις πολέμιον αὐτὸν ἢ βουλή ἐψηφίσατο, καὶ ὁ Τραϊανὸς δι’ ἑαυτοῦ καὶ αὐθις, ἀλλ’ οὐ δι’ ἐτέρων στρατηγῶν, τὸν πρὸς ἐκεῖνον πόλεμον ἐποίησατο.

Mivel azt jelentették neki, hogy Decebalus sok mindenben megsérti a békefeltételeket – fegyverkezik, a hadifoglyokat is befogadja, a sáncokat újra helyreállíttatja, a szomszédokhoz követségeket küldöz, és azokkal, akik előbb ellene voltak, gyalázatosan bánik, sőt a jazigoktól még egy bizonyos területet is elvett (ezt utóbb Traianus sem adta nekik vissza, pedig kérték) –, így azután, amikor a senatus ismét ellenségnek nyilvánította Decebalust, Traianus megint személyesen és nem más hadvezérek útján intézte ellene a háborút. (Fordította: Nagy Izabella)

A jazigoktól a két dák háború között elvett terület aligha lehetett más, mint a stratégiai szempontból igen fontos Kelet-Bánát és talán Olténia, amelynek keleti része a későbbi Dacia tartomány része lett (a régi határfolyó az Olt volt: Jord. Get. XII.74; ld. Istvánovits–Kulcsár 2017, 235–198. kép elterjedési térképét). Tiszántúli területek ebből a szempontból aligha jöhetnek számításba, mivel ezeknek nem mutatható ki semmiféle római kontrollja, még időlegesen sem.

Ez utóbbi terület feletti vezette a jazigokat a dákok elleni római szövetségbe, illetve a Pannonia elleni támadásra a dák háború után. A roxolánokkal való kapcsolattartás Dacián, leginkább a Duna mentén a 2. század folyamán végig kulcskérdése marad a szarmata–római kapcsolatoknak.

Irodalom:

Patsch 1937, 128–129, Alföldi 1940, 534, Mócsy 1974, 95, Strobel 1984, 152, 171, 205 Anm. 3, Strobel 1986a, 945–946, Strobel 2010, 264, Istvánovits–Kulcsár 2017, 231, 241.

Aurelius Victor

Liber de Caesaribus

Kiadás: Sexti Aurelii Victoris Liber de Caesaribus. Praecedunt Origo gentis Romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur Epitome de Caesaribus. Ed. Franz Pichlmayer. Leipzig 1911 (Stuttgart 1993).

13.3.

et inter ea iter conditum per feras gentes, quo facile ab usque Pontico mari in Galliam permeatur.

... és eközben utat is épített (sc. Traianus) a vad törzseken keresztül, hogy a Fekete-tengertől könnyen el lehessen jutni Galliába.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez utóbbi (párhuzam nélküli) forráshely alapján találgatások hosszú sora indult meg a Sarmatián keresztül vezető római utakról, sőt (a római importleletek lelőhelyeit összekötő) úthálózatról, ezek közül leginkább a Maros menti lehet megalapozott. Az sem zárható ki, hogy a passus az uralkodó vaskapui utépítéseire vonatkozik, amelyek a Duna mindkét partjára kiterjedtek. A barbárok földjén valódi római utépítésre aligha kerülhetett sor, a korábbi régi kereskedelmi útvonalak felújítása (főként a Fekete-tenger felől) azonban nem zárható ki.

Ugyanennek a fejezetnek korábbi része romlott lehet, itt is említhette Eutropiushoz hasonlóan a legyőzött népek között a szarmatákat: 13.3 *ac †Sardonios* (talán: *Sarmatis*) *simul ad ortum solis cunctae gentes, quae inter Indum et Euphratem amnes inclitos sunt, concussae bello*. Cf. Strobel 1984, 178 Anm. 121.

Irodalom:

Patsch 1937, 130–132, Mócsy 1962, 667, Mócsy 1974, 100, Erdély története I. Budapest 1986, 57–58, PRK 123–124, Bennett 1997, 166.

Eutropius

Breviarium

VIII.3.1.

Hiberorum regem et Sauromatarum et Bosporanorum et Arabum et Osdroenorum et Colchorum in fidem accepit.

(Traianus) meghódoltatta az ibérek, a szarmaták, a boszporusziak, az arabok, az osdroenaiak és a colchisiak királyát.

(Fordította: Kovács Péter)

Az elsőként Ampeliusnál, majd az elveszett Kaisergeschichte (EKG) révén Eutropiusnál feltűnő adat Jeromos fordítása révén került be téves Kr. u. 102-es keltezéssel (azaz az első dák háború végére keltezve) a Chronicon hagyományba. Aurelius Victor kérdéses helye (13.3), ahogy már láthattuk, romlott. A szarmaták említett legyőzése valószínűleg a jazigok 106-os leverésére vonatkozik.

Cf. Ampel. 47.7, Hier. Chron. 194b (tévesen Kr. u. 102), Cassiod. Chron. 740, Jord. Rom. 267.

Irodalom:

Strobel 1984, 178 Anm. 121, Strobel 2010, 364–368.

Eusebios

Chronicon

Kiadás: J. Karst, Eusebios' Werke 5: Die Chronik aus dem Armenischen übersetzt mit textkritischem Kommentar. GCS 20. Leipzig 1911.

218 (Karst) / Hieronymus 194b (Helm). Kr. u. 102

Traianos triumphierte über die Daken und die Skythen.

Traianus diadalt aratott a dákok és skythák felett.

(Fordította: Kovács Péter)

Trajanus, victo rege Decebalo, Daciam fecit provinciam: Iberos, Sauromatas Osroenos, Arabes, Bosphoranos, Colchos in fidem accepit ...

Traianus, miután legyőzte Decebal királyt, Daciát provinciává szervezte: az ibéereket, az osrhoenebeliket, a szarmatákat, az arabokat, a bosphoranusokat és a colchisiakat oltalma alá vette.

(Fordította: Kovács Péter)

Az elsőként Ampeliusnál, majd az elveszett Kaisergeschichte (EKG) révén Eutropiusnál feltűnő adat Jeromos fordítása révén került be téves, Kr. u. 102-es keltezéssel (azaz az első dák háború végére keltezve) a Chronicon-hagyományba. Az örmény fordítás alapján a skythák (szarmaták) már az eredeti görög változatban is megtalálhatóak, míg a scythák és a szarmaták Ampelius felsorolásában külön szerepeltek. A szarmaták legyőzése (ahogy már említettük) valószínűleg a jazigok 106-os leverésére vonatkozik.

Cf. Ampel. 47.7, Eutr. Brev.VIII.3.1, Cassiod. Chron. 740, Jord. Rom. 267.

Irodalom:

Strobel 1984, 178 Anm. 121, Strobel 2010, 364–368.

Historia Augusta

A humanista Casaubonus által Historia Augustának elnevezett életrajzgyűjtemény 30 római uralkodó életrajzát tartalmazza Hadrianustól Carinusig között (Kr. u. 117–284-ig, helyesebben Carinus 285-ös haláláig); a 244–253. közötti uralkodóké hiányzik. A vitae hat történetíró neve alatt maradt fenn, akikről a nevükön kívül semmit sem tudunk. Ezért mára H. Dessau alapvető tanulmánya óta a legelfogadottabb nézet, hogy a római városi, senatusi pogány körök-höz tartozó egyetlen szerző összeállításával állunk szemben, aki tetrarchia- és Constantinus-korinak mondott fiktív szerzők neve alatt adta ki művét, legkorábban a Kr. u. 4. és 5. század fordulóján. Az összeállító személye felettébb kérdéses. Érveltek már Nicomachus Flavianus mellett is (W. Hartke), míg többen (legutóbb F. Paschoud) Vopiscusszal, az egyik fiktívnek tartott szerzővel azonosították a redaktort. Az összeállítás célja nyilvánvalóan apologetikus a terjedő kereszténységgel szemben. Más, kevésbé elfogadott nézetek (Th. Mommsen, A. Momigliano, A. Lippold) szerint az eredeti, Constantinus korában született

életrajzokat később és csak kis mértékben dolgozták át. Megint mások (E. Hohl, N. H. Baynes) Iulianus Apostata időszakára teszik az életrajzok összeállítását. Többen az ötödik (J. Straub: 405, 438 után), sőt hatodik századi keltezését (A. von Domaszewski) sem zárták ki. Tény, hogy az életrajzok legkorábbi használata az ifjabbik Symmachus történeti munkájában mutatható ki (Kr. u. 520 körül), amely Jordanes Geticájában maradt ránk (83.8). A különböző életrajzok forrásértéke igen eltérő, de a korszakunkat is feldolgozó korábbi életrajzok jó forrásokon alapulnak, míg a későbbiekben egyre gyakoribb a fiktív elem: pl. 13 beszéd, 75 levél, 31 senatusi ülés jegyzőkönyv. A jónak tartott 2. századi életrajzok valószínűleg Marius Maximusra mennek vissza, aki Suetonius folytatásaként Nervától Heliogabalusig írta meg az uralkodók életrajzeit. Utóbbira a viták összeállítója maga is gyakran hivatkozik. Más elképzelések (elsősorban Sir R. Syme) szerint egy titokzatos Ignotus életrajzíró volna a jó életrajzok elsődleges forrása. A korábban feltételezett annalista Ignotus létezése nem igazolható. Marius Maximushoz: Birley 1987, 229–230., Birley 1997. Ignotushoz: R. Syme, Ignotus, the good biographer. In: BHAC 1966/1967. Bonn 1968, 131–153 = Emperors and biography. Studies in the Historia Augusta. Oxford 1971, 30–53, R. Syme, Ammianus and the Historia Augusta. Oxford 1968, R. Syme, Historia Augusta papers. Oxford 1983, R. Syme, The Historia Augusta: a call for clarity. Antiquitas Reihe 4/8. Bonn 1971, T. D. Barnes, The sources of the Historia Augusta. Coll. Latomus 158. Bruxelles 1978, H. W. Benario, „Ignotus”, the „Good biographer”. In: ANRW 34/3. Berlin – New York 1997, 2759–2772.

A Historia Augusta összeállítója más adat hiányában gyakran merít Cassius Dio, Héródianos (különösen a 235–238. közötti életrajzok esetében), Dexippos, az elveszett Enmannsche Kaisergeschichte, Aurelius Victor és Eutropius (ld. a vita Marci esetét: 16.3–18.3 = Eutr. 8.11–14) műveiből, nagy valószínűséggel használja Hieronymus Chronicon-fordítását és Ammianus Marcellinust is, de gyakran kever fiktív adatokat (leveleket, beszédeket) is a valós elemek közé. Máig helytálló Th. Mommsen megfigyelése, aki a gyűjtemény korábbi részét kilenc fő és hét mellékéletrajzra osztotta fel: 1. Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus, Commodus, Pertinax, Didius Iulianus, Septimius Severus, Caracalla, Macrinus. 2. Aelius Caesar, Verus, Avidius Cassius, Pescennius Niger, Clodius Albinus, Geta, Diadumenianus. Újabbban többen is (elsősorban T. D. Barnes)

a vita Veri elsődlegességét hangsúlyozták Macrinuséval szemben. Tény, hogy a Heliogabalusig terjedő életrajzok tartalmazzák a legtöbb hiteles adatot, míg Severus Alexanderétől kezdve ugrásszerűen megnő a fikció aránya. Az eredeti forrás nyilván az első csoport életrajzai voltak, majd a viták összeállítója az utóbbiakat a mellékletrajzok szerkesztése során is felhasználta, bizonyos részeket kihalált belőlük. Így például az eredeti Marcus-biográfia adatait Verus és Avidius Cassius életrajzához is felhasználták, illetve különösen az utóbbihoz igen sok fiktív elemet is hozzátettek. A forráshasználat módjának kérdéséhez máig F. Kolb megállapításai az érvényesek: F. Kolb, *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*. *Antiquitas Reihe* 4/9. Bonn 1972, 18–25. Ennek alapján a következő típusokat ismerjük: 1. majdnem szó szerinti excerptumok; 2. lerövidítések; 3. kiegészítések; 4. részletek, egész jelenetek átformálása; 5. átelyezések. A fenti részletekben többségükre példát is találhatunk.

Irodalom: *Historia Augusta*. Válogatás. Budapest 1968, Császárok története (*Historia Augusta*). Debrecen 2003, C. Lessing, *Scriptorum Historiae Augustae Lexicon*. Leipzig 1901–1906, H. Dessau, *Über Zeit und Persönlichkeit der S.H.A.* *Hermes* 24, 1889, 337–92, 27, 1892, 561–625, 29, 1894, 393–416, Th. Mommsen, *Die Scriptorum Historiae Augustae*. *Hermes* 25, 1890, 228–292 = *Gesammelte Schriften VII*. Berlin 1909, 302–362, N. H. Baynes, *The Historia Augusta. Its date and purpose*. Oxford 1926, J. A. Straub, *Heidnische Geschichtsapologetik in der christlichen Spätantike. Untersuchungen über Zeit und Tendenz der Historia Augusta*. *Antiquitas Reihe* 4/1. Bonn 1963, R. Syme, *Amianus and the Historia Augusta*. Oxford 1968, R. Syme, *Emperors and biography. Studies in the Historia Augusta*. Oxford 1971, R. Syme, *The Historia Augusta: a call for clarity*. *Antiquitas Reihe* 4/8. Bonn 1971, R. Syme, *Historia Augusta papers*. Oxford 1983, F. Kolb, *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*. *Antiquitas Reihe* 4/9. Bonn 1972, T. D. Barnes, *The sources of the Historia Augusta*. *Coll. Latomus* 158. Bruxelles 1978, A. Lippold, *Die Historia Augusta. Eine Sammlung römischer Kaiser-biographien aus der Zeit Konstantins*. Mit einem Vorw. und Reg. Hrsg. von G. H. Waldherr. Stuttgart 1998, *Bonner Historia-Augusta-Colloquium* 1 (1963)-21

(1991), *Historiae Augustae Colloquium* I. Parisinum, II. Genevense, III. Maceratense, IV. Barcinonense, V. Bonnense, VI. Argentoratense, VII. Genevense, VIII. Perusinum, IX. Barcinonense. X. Bambergense. XI. Genevense. XII. Nanceiense. XIII. Dusseldorpiense. XIV. Turicense. *Historiae Augustae Colloquia*. N. s. 1 (1991)–13 (2017).

Kiadás: *Scriptores Historiae Augustae I–II*. Ed. E. Hohl. Leipzig 1965.

vita Hadriani III.9.

Legatus postea praetorius in Pannoniam inferiorem missus Sarmatas compressit, disciplinam militarem tenuit, procuratores latius evagantes coercuit.

Később mint praetori rangú helytartót Alsó-Pannoniába küldte (sc. Traianus), ahol leverte a szarmatákat, megtartotta a katonai fegyelmet, és megfegyelmezte a hatáskörüket túlságosan túllépő procuratorokat.

(Fordította: Kovács Péter)

Hadrianus, a későbbi uralkodó – mint az új Pannonia inferior tartomány első praetori legatusa – leverte a dák háború utáni jазig lázadást Kr. u. 106 után, illetve megszilárdította a tartományi csapatok fegyelmét, azaz eredményesen lépett fel.

Irodalom:

Patsch 1937, 128–129, Mócsy 1974, 92, 95, Strobel 1984, 68, Birley 1997, 27–34, Fitz 1993–95, 220–223 No. 104, Fündling 2006, 346–351, Strobel 2010, 281–282, Istvánovits–Kulcsár 2017, 241–242.

Cassiodorus

Chronicon

Kiadás: Chron. min. II p. 109–161.

740 Chron. min. II p. 140 Kr. u. 106

His cons. Traianus Hiberos Sauromatas Hosroenos Arabas Bosphoranos Colchos in foedus accepit.

Ezek consulsága alatt Traianus az ibéreket, a szarmatákat, az osrhoenebeliket, az arabokat, a bosphoranusokat és a colchisiakat is szövetségébe fogadta.
(Fordította: Kovács Péter)

Cassiodorus Chroniconjának ebben a részében is az Eusebios–Jeromos-féle krónikát követte majdnem szó szerint, de a keltezését 106-re tette át.

Cf. Ampel. 47.7, Eutr. Brev.VIII.3.1, Hier. Chron. 194b (tévesen Kr. u. 102), Cass. Chron. 740, Jord. Rom. 267.

Irodalom:

Strobel 1984, 178 Anm. 121, Strobel 2010, 364–368.

Jordanes

Romana

267.

Traianus pene omnium imperatorum potior regnavit an. XVIII m. VI. Hic enim de Dacis Scythisque triumphavit Hiberosque et Sauromatas Osroenos Arabas Bosforanos Colchos edomuit, postquam ad feritatem prorupissent.

Traianus majdnem minden uralkodónál kiválóbban uralkodott 18 évig és 6 hónapig. Diadalmenetet tartott a dákok és scythák legyőzése után, leverte a hiberusokat, a szarmatákat, az osrhoenebelieket, az arabokat, a bosporanusokat és a colchisiakat, miután lázongásra vetemedtek.

(Fordította: Kovács Péter)

Jordanes e munkájában is korábbi forrását, Eutropiust és Jeromost követi.

Cf. Ampel. 47.7, Eutr. Brev.VIII.3.1, Hier. Chron. 194b (tévesen Kr. u. 102), Cassiod. Chron. 740.

Irodalom:

Strobel 2010, 364–368, Jordanes 2020, 179 n. 466.

Getica

XVIII.101.

Unde a Gallo duce remotus Nicopolim accedit, quae iuxta Iatrum fluvium est constituta otissima, quam devictis Sarmatis Traianus et fabricavit et appellavit Victoriae civitatem.

Ahonnán miután Gallus vezért visszaverte, Nicopolishoz vonult (sc. Cniva), amelyről közismert, hogy a Iatrus folyó mellett épült, Traianus alapította a szarmaták legyőzése után, és Victoria városának nevezte el.

(Fordította: Kovács Péter)

Jordanes beszámolója ugyan Cniva gót király 250-es Róma-ellenes háborújáról szól, de a történetíró (vagy forrása) fontosnak tartotta a thraciai Ulpia Nicopolis ad Istrum vagy Iatrum (ma: Nikjup) alapítástörténetét is megemlíteni. Ez szintén a dákok (cf. Amm. XXXI.5.16) vagy a dák háborút követő szarmaták elleni harcokhoz kapcsolódik.

Irodalom:

V. Iliescu, Deuictis Sarmatis? Zu Jord. Get. 101. *Revue Roumaine de Linguistique*, 16, 1971, 137–139, L. C. Ruscu, On Nicopolis AD Istrum and Her Territory. *Historia* 56, 2007, 214–229, I. S. Topalilov, A Note on the Name of Nicopolis ad Istrum. *Open Archaeology* 2018, 340–349, Jordanes 2020, 270 n. 376. A városról: A. Poulter, Nicopolis ad Istrum: A Roman, Late Roman and Early Byzantine City (Excavations 1985–1992) I–III. London 1996–2007.

Traianus oszlopának szarmata ábrázolásai (Novotnik Ádám)

M. Ulpius Traianus császár közel negyven méter magas, az első és a második dák háború (Kr. u. 101–102 és 105–106) történetét megörökítő domborműves, monumentális emlékműve – amely halála után (Kr. u. 117) temetkezés helyként is szolgált az uralkodói pár számára – igen értékes képi forrásanyag a korszakot és annak hadtörténetét illetően. A Kr. u. 113-ban Damaskosi Apollodóros tervei alapján elkészült márványoszlop máig eredeti helyén, Traianus *forumán* áll. Tetején Traianus császár katonai öltözetben ábrázolt, aranyozott bronzszobra volt eredetileg, a 16. század óta Szent Péter apostol szobra látható a helyén. Az oszlop egy kb. 6 méter magas, délkeleti irányba tájolt, négyszögletes talapzaton áll, amelynek felső sarkain egy-egy sas helyezkedik el, négy oldalának reliefjei egy ókori győzelmi emlékműhöz (*tropaeum*) hasonlóan az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket ábrázolják. A *Basilica Ulpia* felé eső oldalon található az eredetileg a császár hamvait őrző sírkamra bejárata, felette látható a megmaradt építési felirat,²⁶ amelyet szárnyas geniusok fognak közre. A talapzat és az oszlop közé győzelmi babérkoszorút faragtak. A 19 lunai márványhengerből

26 CIL VI 960 = ILS 294 = AE 1991, 70 = AÉp 2017, 76: Senatus populusque Romanus / Imp(eratori) Caesari divi Nervae f(ilio) Nervae / Traiano Aug(usto) Germ(anico) Dacico pontif(ici) / maximo trib(unicia) pot(estate) XVII imp(eratori) VI co(n)s(uli) VI p(atri) p(atriciae) / ad declarandum quantae altitudinis / mons et locus tant[is oper]ibus sit egestus.

összeállított, a közepénél kb. 3,77 m átmérőjű oszlop belsejében egy 185 fokból álló csigalépcső található, amely a sírkamra bejáratán keresztül megközelíthető meg. Ez az oszlop tetején álló szobor körüli erkélyre vezet fel, a megvilágítását belül 43 keskeny ablaknyílás biztosítja. Maga az oszlop a lábazattól az oszlopfőig 29,76 m magas, ami kb. 100 római lábnek felel meg, a talapzattal együtt a tetején lévő szoborig pedig 38,4 m.

Az oszlop törzsén a mintegy 200 m hosszú, spirálisan felfelé futó domborműszalag 23 fordulatot tesz az óramutató járásával ellentétes irányban. Az egyes események időrendjében elhelyezett reliefek több mint 2500 emberi alakot ábrázolnak, a magasságuk 60–80 cm közé esik; maga Traianus császár kb. hatvanszor tűnik fel rajta. A folyamatos elbeszélő stílussal jellemezhető, képkronikastílust követő reliefeken az alakok és a hozzájuk képest kisebb arányú helyszínrajzok és tájképi elemek elrendezése nem a perspektívát, hanem a mondanivaló leírását követi. A részleteiben igencsak valóságghű ábrázolásokat tartalmazó jelenetek fontos vizuális forrásai a 2. századi öltözetnek és fegyverzetnek. A csaták mellett a római hadsereg vonulása, folyókon való átkelése, a hadjárat során végzett építőmunkája, a császár katonákhoz intézett beszédei (*adlocutiones*), áldozatbemutatók és a barbár követek fogadása jelenik meg többször is visszatérő elemként. Az oszlop mindazonáltal nemcsak a háborús krónika szerepét tölti be, hanem erőteljes politikai és propagandisztikus célja is volt: a hangsúly a győztes római hadseregen van, ennek megfelelően kerültek a veszteségek bemutatását, és sebesült katonákat nem vagy csak ritkán ábrázoltak.

Az emlékről az idők során az eredeti festés mellett a fémből készült elemek is elvesztek. Emiatt hiányzik például az alakok egy részének a kezéből a fegyver, ezek fajtájára gyakran csak a kéztartásból következtetnek. A rendkívüli művészeti és építészeti teljesítményt felmutató ókori emlék számos több későbbi győzelmi oszlop (pl. a Marcus-, a Theodosius- vagy az Arcadius-oszlop) előképévé vált az ókortól az újkorig²⁷ bezárólag.

Az oszlopon látható reliefek jelenetekre osztását és hivatkozást segítő szá-

27 Pl. a bécsi Karlskirche két oszlopa.

mozási rendszerét, amelyet a modern ókortudományban máig használnak, a jelenetek egyenként történő egzakt leírása és komplex vizsgálata mellett C. Cichorius végezte el; az alábbiakban a jelenetekre való hivatkozásoknál az általa kialakított rendszert használjuk. Az időrendben egymást követő 155 jelenetből öt esetben – közülük két helyen harc közben – találkozunk egyértelműen szarmatákhoz köthető és a korszakot tekintve megközelítőleg hiteles, kortárs ábrázolással. Bár a kőfaragó művészek feltehetően személyesen nem látták a szarmatákat, így nem a saját tapasztalataik, hanem szemtanúk leírása alapján dolgoztak, ami inkább egyes részletek (például a teljes testet fedő pikkelypáncélzat) esetében szembetűnő.

Irodalom:

Cichorius 1896, K. Lehmann-Hartleben, Die Trajanssäule. Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike. Berlin u. a. 1926, F. B. Florescu, Die Trajanssäule I. Grundfragen und Tafeln. Bonn 1969, Lepper – Frere 1988, F. Coarelli, La Colonna Traiana. Roma 1999, S. Settis, La Colonna Traiana. Torino 1988, F. Mitthof–G. Schöner (Hrsg.), Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9–12. Mai 2013. Wien 2017, A. S. Stefan, Die Trajanssäule. Darmstadt 2020

Szarmata roxolán lovasok a Traianus-oszlop XXXI. jelenetén („A betörő dák csapatok átkelése a folyón”)²⁸

A jelenet központi témája a Római Birodalom területére észak felől betörő egyik dák csapattestnek a Dunával azonosítható széles folyón való átkelése, amely a relief szerint igen viszontagságos volt, és nagy veszteséggel járt (1. kép). A vízben össze-

²⁸ Cichorius 1896–1900, 146–152. Taf. (XXII–)XXIII: a roxolán lovasok a 75–76. szelvény te-
tején láthatók. Lásd még: Lehmann-Hartleben 1926, 70–71, Koeppel 1991, 159, Abb. 21.

sen 12 köznépi dák harcos (*comati*) látható,²⁹ köztük öt lovon ábrázolva, akik az erős sodrásban az életükért küzdenek, miközben a túlsó parton lévő előkelők (*pileati*) közé tartozó bajtársaik némelyike próbál segíteni nekik a partraszállásban. A dákok veszteségeinek nagyságát kívánja érzékeltetni a vízben fuldokló lovasok mellett az előtérben a hullámok közül éppen csak kilógó sárkányos zászló és egy gazdátlanul sodródó ovális pajzs, továbbá a túlparton térdre ereszkedve segítő bajtársak, valamint az egyik dák *pileatus* – talán a sodrással küzdő harcosok vezetője –, aki kezével elkeseredetten kap a homlokához.³⁰ Ő még a folyón való átkelés epizódjához és nem a háttérben ellentétes irányba tartó csapatokhoz tartozik.

A sík területként ábrázolt túlsó parton Cichorius szerint már egy másik hadseregrész jelenik meg, ahol három, gyors léptekben a jelenet jobb oldala, azaz nyugat felé tartó csoport különíthető el. A kváderkövekből álló, toronyszerű római épület irányából, kelet felől érkezők szimbolikusan egy-egy teljes fegyverzetű dák előkelőkből (*pileati*) álló csapatot jelenítenek meg, amire az is utal, hogy mindkét esetben az első harcos mellett a hadijelvényként értelmezhető sárkányos zászló (*draco*) is látható.

A jelenet legszélén a másik két csoporthoz képest nem ugyanabból az irányból, hanem inkább a háttérből érkeve nehézfegyverzetű szarmata lovasok (*cataphractarii*) vágatnak velük azonos irányba. A három szakállas, hosszú hajú harcos teljes testét pikkelypáncél fedi, amely a nyak körül szalagszerű sávban végződve csak az arcukat és az ujjukat hagyja szabadon. Derekukon a római típusútól eltérő keskeny öv, fejükön pedig kúp alakú, egymást keresztező fémveretekkel ellátott, pántos sisak arc- és tarkóvédővel. Jobbjukban eredetileg lándzsa volt.

29 Cichoriusszal ellentétben Koeppel szerint nem 11, hanem 12 harcos látható a folyóban: a 75. szelvény bal szélén látható ló feje mellett egy másik dák feje éppen csak kilátszik a vízből. Koeppel 1991, 159 Abb. 21: 8. számú alak. R. Vulpe szerint – mivel a dákokat ritkán ábrázolták a Traianus-oszlop más jelenetein lovasként (csak Decebal és kíséretét menekülés közben a CXLII–CXLIV. jeleneteken, de ide sorolhatók még a *comatus* követek a XXVII. jelenetről), ami inkább a getákra és a szarmatákra jellemző harcmodor – a túlparton csak a szigorúan tacitusi leírás szerinti roxolán *cataphractariusok* jelennek meg, míg a vízben a folyón nyilván szintén átkelő szarmaták nélkül ábrázolt dákok (*comati*) láthatók. Vulpe 2002, 237–238.

30 A motívum a Traianus-oszlopon visszatér még a Decebalus öngyilkosságát ábrázoló CXLV. jeleneten is.

A szarmata lovasok földrajzi alapon is csak a dákokkal szövetséges roxolánokkal azonosíthatók, mivel az Alföldön élő jazigok ekkoriban római szövetségben voltak. A jelenet Kr. u. 101/102 telének eseményeivel hozható összefüggésbe, amikor is a Duna-deltától északra élő roxolánok³¹ a dákokkal közösen betörték Moesia Inferior provincia területére.

A roxolán lovasok ábrázolása – miként a XXXVII. jeleneten – nagyrészt meg egyezik Tacitus³² és a késő római történetíró, Ammianus Marcellinus³³ leírásával: a roxolán nehézlovasságra jellemző, hogy pajzsot nem használtak, támadófegyverük a hosszú lándzsa, viszont a Tacitus által említett hosszú, kétkezes kardot a képen nem ábrázolták.³⁴ A jeleneten jól kivehető a roxolán főemberekhez, előkelőkhöz kötött védőfelszerelés részeként a pikkelypáncélzat, amelyet vaslemezekből vagy kemény bőrből illesztettek össze. Pausanias³⁵ és Ammianus Marcellinus szerint szarulemezekből is készítettek páncélzatot vagy mellvértet egy ruhára varrva, ami „tollazatra”, „kígyópikkelyekre” vagy „zöld fenyőtoboz lemezekéire” emlékezteti az embert. A lovasokhoz hasonlóan a lovakat – bár a részletes tacitusi leírás nem említi – szintén pikkelypáncél borítja egészen a patájukig, amely csak az orrlyukat, a sörényt és a farkat nem takarja, míg a szemüket rácsos szemellenző védi. Az ábrázolás pontossága mindössze utóbbi esetében követhető egyértelműen nyomon a britanniai Chestersben (Cilurnum) előkerült szemellenzőpéldányok alapján.³⁶

Ortwin Gamber hívta fel arra a figyelmet, hogy mind itt, mind a XXXVII. jeleneten a harcosokat és lovaikat borító pikkelypáncélzat ebben a formában

31 A roxolánok Kr. u. 68, 69 és 70 telén történt betörése kapcsán lásd még: Tac. Hist. I, 79 és Ios. bell. Iud. VII, 4, 3.

32 Tac. Hist. I.79.

33 Amm. Marc. XVII.12.1–3.

34 Mivel a jazigok és roxolánok is fémbe szegény vidéken éltek, a számukra értékes nyersanyagból készült fegyverzet elsősorban csak az előkelőknek juthatott. Ennek megfelelően az egyszerű harcosok vesszőből font pajzsot és szaruból készült pikkelypáncélt használhattak, amelyek szerves anyagként nem maradtak fent a szarmata temetkezések régészeti leletanyagában, de a fémből készült fegyverek sírba tétele sem volt jellemző a nyersanyag hiánya és ebből fakadóan értékes volta miatt. Ezúton köszönöm dr. Vaday Andreának, hogy ennek kapcsán néhány részletre felhívta a figyelmemet.

35 Pausanias I.21.5–6.

36 Sulimirski 1970, 175–176 Fig. 66. és Istvánovits–Kulcsár 2017, 420. Lásd még a Szarmaták Britanniában fejezetet!

sosem létezett, amiből arra következtetett, hogy a kőfaragó művész a roxolán nehézsúlyosság teljes páncélzatát csak hallomásból ismerhette, és emiatt nem különítette el az alsó és felső részt, amilyen például a fejtől lábig páncélt viselő parthus lovasoké volt. A Traianus-oszlop talapzatán több helyen és a LXXVIII. jelenet jobb oldali győzelmi emlékművén ábrázolt pikkelyes páncélingek a hosszuk alapján lovagló ülésben legfeljebb a harcos térde fölé érhettek. Lábu-
kon a parthusokéhoz hasonló hosszú, széles nadrágot viselhettek, amelyet pikkely- vagy lemezpáncéllal erősíthettek meg, továbbá nincs kizárva, hogy görög mintára lábvértet is hordhattak. Hasonlóan a lovak páncélzata is parthus módon több részből állhatott: pikkelypáncélos lótakaróból, mellvédőből, valamint nyak- és homlokpáncélból.³⁷

Szarmata roxolán lovasok a Traianus-oszlop XXXVII. jelenetén („Lovasütközet a szarmaták ellen”)³⁸

Bár nagy részén hiányzik a kidolgozott táj, a jelenet erdős terepre utaló fák között kezdődik (2. kép), ahol két római auxiliaris katona lovagol sietősen balra, és felemelt kézzel intenek a császár és kísérői felé, mintha hírt akarnának adni nekik a mögöttük zajló eseményekről, ami ezáltal összefüggést is teremt az előző, XXXVI. jelenettel. Ettől jobbra hat auxiliaris egyenruhát viselő római lovas tart vágtában a jelenet jobb oldalán látható ellenfelek felé. Mindnyájan lándzsát fognak a jobbjukban, egyikőjük már dobásra készen tartja fegyverét. Előlük menekül vágtában öt roxolán lovas, miközben középen a hatodik – ahol a két harcoló fél találkozik – már holtan fekszik a földön, a lova nem látható.³⁹ Legfelül az egyik lovas a nyeregben visszafordulva az üldöző római-

37 Gamber 1964, 24–26, továbbá Abb. 22 és 36.

38 Cichorius 1896, 179–184 Taf. XXVII–XXVIII: a hat roxolán lovas a 93–94. szelvényen látható. Lásd még: Koeppl 1991, 165 Abb. 26, valamint művészettörténeti szempontból: Lehmann-Hartleben 1926, 99–100.

39 Az előtérben a lóról lehanyatló harcos képe, amely visszatér a CXLIII. jeleneten is, a görög művészet csataábrázolásainak egyik közismert típusára vezethető vissza; ugyanez vonatko-

akra nyilaz. Mellette lévő bajtársa ezt szemléli visszafordulva, ketten pedig jobbjukkal előre felé mutatnak, nyitott kézzel. A legelől vágató lovas szintén visszatekint, miközben a jelenet jobb oldalának előterében az egyik szarmata harcos megsebesülve lehanyatlik a nyeregből. Bár a két fél azonos számban és a képet azonos arányban elfoglalva szerepel, a csata ábrázolása a szarmaták menekülésével egyértelműen rómaiak győzelmét sugallja.

A szintén roxolán *cataphractarius*okkal azonosítható szarmata lovasok mindegyike – a XXXI. jelenethez hasonlóan – pikkelypáncélzatot hord, amely a teljes testüket fedi egészen a bokáig, szabadon hagyva az arcot, valamint a kézfejen a tenyeret és az ujjakat, és a nyaknál végződik szalagszerű sávban a kerek kivágás körül. A derékon itt is keskeny szíjat viselnek, a lábukon pedig rövid szárú csizma van, amelyet elől fent összefűztek. Kúp alakú, keresztpántos sisakot hordanak, amelyet vízszintesen futó, keskeny fémpántokkal erősítettek meg. Egyes lovasokon arcvédő lemez is van, míg másoknál csak az állsíz látható; a XXXI. jelenettel ellentétben a sisakokon nincsen tarkóvédő.⁴⁰ A megsebesült lovas a jobb oldalon – az oszlopon ábrázolt roxolán lovasok között egyedülként – kardot visel, amelynek hüvelye lefelé szélesedik.⁴¹ A lovasokat itt is a jellegzetes hosszú hajjal, részben szakállal, míg a megsebesült harcost bajusszal ábrázolták.

A lovak is a patájukig teljes pikkelypáncélzatban vannak, ami csak a szíjat, a füleket és a homloksörényt nem fedi, de a visszanyírt farok felső részét már borítja. A fültől nyakig tartó keskeny sáv alapján a páncélzat fejhez tartozó részét külön helyezhették fel. Négy esetben a szemet itt is rácsos szemellenző védi, a csak nyak felett elvezetett gyeplőjük rövid.

A jelenet szorosan kapcsolódik az előzményekhez: Traianus távollétét kihasználva a Moesia Inferior területére Kr. u. 101/102 telén betörő barbárok el-

zik a lent középen fekvő holttest ábrázolására is (ld. még pl. a XXIV. jeleneten). Vö. Lehmann-Hartleben 1926, 100.

40 A kőfaragó művész nagy valószínűséggel maga is látott ilyen típusú sisakokat, mivel ábrázolásuk más korabeli ábrázolásokról is ismert. Vö. Gamber 1964, 25: Abb. 36.

41 A tacitusi leírástól eltérően az ábrázolt kardtípus nem tekinthető hosszú, kétkezes kardnak, továbbá megjegyzendő, hogy nem is hosszabb az üldöző római auxiliáris katonák szintén jobb oldalán hordott kardjánál (*gladius*).

leni hadjárat élére maga a hadszíntérre éppen visszatérő császár áll, akinek már a lovas előőrse sikert arat az egyik roxolán lovascapat elleni csatában, ezáltal is sugallva az uralkodó érdemeit és biztonságot adó jelenlétét. A sík terepen lezajlott döntő ütközet Ammianus Marcellinus⁴² és Iordanes⁴³ egy-egy forráshelye alapján Nicopolis ad Istrum városa mellé helyezhető. Az adamclisi Tropaeum Traiani győzelmi emlékműve ennek a – Moesia Inferiorba betörő dákok és roxolánok felett aratott – győzelemnek állít emléket.⁴⁴

Szarmatákhoz köthető fegyverzet a LXXVIII. jeleneten („Victoria és *tropaeumok*”)⁴⁵ és az oszlop talapzatán

A Traianus-oszlop főtengelyében és domborműszalagjának pontosan a közepén elhelyezett LXXVIII. jelenet⁴⁶ az első és a második dák háborút bemutató reliefeket elválasztó, köztes kép szerepét tölti be (3. kép). Ennek középpontjában egy szárnyas Victoria látható, amint íróvesszővel egy ovális pajzsra jegyez valamit, vélelmezhetően a császár és a római hadsereg dicsőséges haditetteit, mellette kétoldalt pedig egy-egy, az ellenségtől zsákmányolt fegyverekből összeállított győzelmi emlékmű (*tropaeum*) áll.

A Victoria alakjától jobbra eső, roxolánokkal kapcsolatba hozható győzelmi emlékmű keresztlécére egy ingszerű alsóruha van akasztva, rajta egy derékig

42 Amm. Marc. XXXV.5.16.

43 Iord. Get. XVIII.

44 Strobel 1984, 35–36.

45 Cichorius 1896–1900, 369–372. és Taf. LVII. Lásd még: Koeppl 1991, 197 és Abb. 55.

46 A kép tartalmilag valójában a második dák háború jeleneteit követően, a végső győzelem után lenne indokolt. Ld. még Lehmann-Hartleben 1926, 111. Említésre méltók ugyanakkor azok a Marcus Aurelius uralkodása alatt, Kr. u. 176–177-ben vert és szarmata háború lezárásához köthető érmék, amelyek hátlapján felhalmozott fegyverek (mellvért, hatszögletű és ovális pajzs, sisak, *vexillum*, *carnyces* és lándzsák) láthatók vagy egy *tropaeum* jelenik meg két oldalán egy-egy szarmata fogollyal. A Traianus-oszloppal ellentétben a Marcus-oszlopon ezek egyikét sem ábrázolták. DE SARM: RIC III (1930) 340–341, 366, 1185–1189; DE SARMATIS: RIC III (1930) 1190–1191. és 1221. Ld. még alább Marcus Aurelius szarmaták legyőzésének emléket állító vereteire vonatkozó fejezetet!

erő pikkelypáncél és egy jobbra visszahajtott katonai köpeny (*sagum*) látható; ez alatt jobbról balra egy kardszíj (*balteus*) fut, amelyre egy hüvelybe helyezett hosszú, egyenes kardot függesztettek. A bal és a jobb oldali cölöp tetején egy-egy kúp alakú, arcvédővel ellátott lemezes sisak látható. A jobb oldalon, a keresztléc végein két-két keresztbe tett, egymás fölé helyezett ovális pajzs fegyverekkel, köztük bal oldalon dák típusú, sarló alakú, hosszú görbe karddal (*falx*), két lándzsával és egy sárkányos zászlóval (*draco*), a jobb oldalon pedig egy lándzsával, egy fokosbaltával, egy másik sárkányos zászlóval és további két lándzsával. A cölöp alján öt egymásra helyezett, különböző díszítményekkel ellátott ovális pajzs látható, mögöttük egy kereszttrúdra akasztott, rojtozott aljú textilzászló, egy sárkányos zászló, egy harci bárd, egy görbe kard, két lándzsa, egy nyilakkal megtöltött tegez, egy kúp alakú, lemezes sisak arcvédővel és pikkelypáncélból kialakított tarkóvédővel, továbbá jobbra egy funkcióját tekintve már nem meghatározható, felső részén törött rúd. Az előtérben a földön a fentihez hasonló, pikkelypáncélos tarkóvédővel ellátott lemezes sisak fekszik.

A győzelmi emlékművek nemcsak a dákok, hanem a szarmata roxolánok felett aratott győzelemről is megemlékeznek: egyértelműen a szarmatákhoz köthetők a jobb oldalon látható kúp alakú, lemezes sisakok, a pikkelypáncélzat, valamint az egyenes kard. A roxolánokat a XXXI. és XXXVII. jeleneten hasonló pikkelypáncélzatban ábrázolták, bár hozzá kell tenni, hogy míg ott tévesen egységesen a teljes testüket fedte,⁴⁷ addig itt csak a felső rész látható. Említésre méltó még, hogy itt a sárkányos zászlókat a szarmatákhoz köthető fegyverek között ábrázolták,⁴⁸ ugyanakkor az oszlop többi jelenetén egyértelműen csak a dákokhoz kapcsolódnak,⁴⁹ egyes fegyverek pedig (pl. fokosok és harci bárdok) a domborműszalag más részein nem fordulnak elő kifaragva.

47 Ld. fentebb a XXXI. jelenetnél!

48 Kr. u. 137-ből származik L. Flavius Arrianos leírása (Arr. Takt. XXXV), amely szerint a sárkányos zászló használata a szkítáktól (a szarmatáktól) ered; a dákok feltehetően a korai szkíta befolyás alatt vehették át a „drakon-hadijelet” (vö. Alföldi 1943, 4), amit később a római hadsereg is alkalmazott. Vö. még: Gamber 1964, 9 és Coulston 2017, 101. A sárkányos zászlók kapcsán lásd továbbá a Szarmaták Britanniában c. fejezetben írottakat!

49 Vö. még a XXIV–XXV., XXXI., XXXVIII., LIX., LXIV., LXVI., LXXV., valamint a CXXXII. és talán a XCIII. jelenettel.

Figyelemre méltó a záskmányolt fegyverek jelképes ábrázolása az oszlop talapzatának négy oldalán (4/a-d képek), ahol azonban – leszámítva talán a pikkelypáncélokat, illetve a sztyepei nomád hatásokat hordozó fegyverzeti elemeket (sisakformákat, íjászeszközöket és sárkányos zászlókat) – nincsenek egyértelműen szarmatákhoz köthető tárgyak, és a talapzati domborműveken ábrázolt fegyverhalmok inkább a teljesen legyőzött dákok kirablását jelképezik.⁵⁰ Ennek ellenére történtek kísérletek a fegyverek elkülönítésére.⁵¹

A dákok az oszlop ábrázolásain mindig páncél nélkül harcolnak, egyetlen védőfegyverük a hosszúkás, ovális pajzs. Egyértelműen a dákok fegyverek között tartják számon a hosszú görbe kardot (*falx*), de az oszloptalapzaton és a LXXVIII. jeleneten látható fegyverek közül ide sorolják még a lándzsát, a harci baltát, a henger alakú tegezt és a többrétegű íjat is, valamint a szkíta-szarmata eredetű sárkányos zászlót és a kelta eredetű állatfejes kürtöt is.

A gyakran párosával, rombusz vagy levél alakú hegygel ábrázolt hajító- vagy döfőlándzsák méretük alapján nem feltétlenül azonosíthatók a szarmata nehézlovasság hosszú lándzsáival. A félhold alakú pengével ellátott harci balták mindkét nép harcosaira jellemzőek, bár a nagyobbakat súlyukból adódóan a szarmata lovasok kevésbé használhatták.⁵² A roxolánok támadófegyverei közé sorolják még a vállszíjon hordott hosszú, egyenes kardokat, valamint a szakállas nyílhegyeket és az íjakat, ugyanakkor a dákokhoz kötött hosszú, vállszíjon hordott hengeres tegez helyett inkább a sztyepei népekre jellemző, oldalt hordott nyíl- és készenléti íjtegezt (*gorytos*) használhatták, amely szintén előfordul az ábrázolások között.⁵³ Az egységesen ovális pajzsok a XXXI. és XXXVII. jelenetei és az idézett tacitusi leírás alapján nem tartoztak a szarmata lovasok védőfegyverei közé. A talapzat reliefjein megjelenő három sisaktípus közül a leggyakrabban ábrázolt összetett, kúp alakú lemezes sisakok köthetők egyértelműen a roxolánokhoz; a sisakok mindegyikén

50 Coulston 2017, 102–103.

51 Vö. Gamber 1964, 7–34 és Coulston 2017, 95–112.

52 A LXXVIII. jelenet jobb oldali *tropaemán*ának fokosbaltája viszont egyértelműen előfordul a nehézfegyverzetű lovasok fegyverei között – vö. Gamber 1964, 30 és Abb. 35.

53 A talapzat bejáratát oldalától jobbra, a *Mercatum Traiani* felé néző oldalon, balra lent vehető ki az eszköz. A XXXVII. jelenet visszafelé nyilazó roxolán lovasán nem látható vállszíjon hordott tegez.

arcvédő lemez és pikkely- vagy láncpáncélból kialakított tarkóvédő látható. A dom-
borművön kifaragott páncélingek közül leggyakrabban a szarmaták által használt,
többnyire combközépig érő pikkelypáncélinget ábrázolták kerek nyakkivágással,
hosszú ujjal és övvel. Előfordulnak ugyanakkor még a közel-keleti hadviselésben
népszerű lamellás vagy lemezpáncélok is, továbbá a roxolánok által ritkábban hasz-
nált gyűrűs páncél is megjelenik egy alkalommal. Mindazonáltal lópáncélatot
nem találunk a talapzaton ábrázolt fegyverek között. Megjegyzendő ugyanakkor,
hogy annyi barbár típusú páncél más római műalkotásokon, győzelmi emlékműve-
ken nem jelenik meg, mint a Traianus-oszlopon, és a XXXI. és XXXVII. jeleneten a
páncélatot viselő barbár szarmata lovasok ábrázolása is egyedülálló.⁵⁴

Szarmata jazig követek a C. jeleneten („Traianus idegen küldötteket fogad”)⁵⁵

A jelenet háttérét képező hegyvidék előtt számos építmény látható, többek között
egy magas kőfallal körülvett város faházakkal, mellette fából épült *amphitheat-*
rum, amelyet jobbról egy alacsony, egyszintes épület köt össze egy másik hosszú,
keskeny, kétszintes épülettel (5. kép). Ezt egy hosszú, nyitott, négy oszlopból álló
csarnok (esetleg templom) követi magas párkányzattal és téglával fedett tetővel,
oldalát kváderkövekből falazták, és az egész egy díszítetlen alapon áll. Ettől jobbra
egy tisztázatlan funkciójú, felső részén sérült, sima, függőleges felület látható.

A jelenet előterében különféle barbár törzsek követei (14 fő) állnak a népükre
jellemző, részletgazdagon ábrázolt ruházatban és hajviseletben, aminek alapján
legalább öt vagy hat csoport különíthető el. Traianus császár üdvözlésre kinyúj-
tott jobb karral fogadja őket a kép jobb oldalán, baljában tekerccsel. Kísérete öt
főből áll – köztük G. M. Koeppel szerint tőle jobbra egy *lictor* –, mögöttük császá-
ri testőrök állnak ovális pajzsral és eredetileg feltehetően lándzsával.⁵⁶ Azoknak

54 Coulston 2017, 99 és 34. lábjegyzet.

55 Cichorius 1900, 142–153. és Taf. (LXXII.–)LXXIII: a jazig követek a 261–262. szelvényen
láthatók. Lásd még: Koeppel 1992, 79–81 és Abb. 16, Pastor 2020, 559–669.

56 S. Pastor a Traianus által létrehozott császári lovas testőrség (*equites singulares Augusti*)
tagjainak ábrázolását feltételezi. Pastor 2020, 660.

az elsősorban Duna vidéki népeknek a küldöttei jelennek meg a császár előtt, akik valamilyen formában részt vettek a dák háborúban, vagy a háborús terület szomszédságában éltek. A jelenet Kr. u. 105/106 telén⁵⁷ játszódik a rómaiak téli táborában egy olyan, eredetileg dák település mellett, ahol a római foglalás után már megjelentek a tisztán római épületek is. Az előző jelenet⁵⁸ alapján a téli tábor helyszíne kiváló földrajzi elhelyezkedése és a Dunán való átkelés szempontjából is stratégiai jelentőségű Drobeta,⁵⁹ amely Dacia elfoglalása és a provincia létrehozása előtt még Moesia Superiorhoz tartozott.⁶⁰

A jelenet bal szélén, a boltíves kapu előtt látható kissé elkülönülve két hasonló öltözékű, hosszú hajú és szakállas férfi, akik valamelyik szarmata nép követeivel azonosíthatók, mögöttük egy-egy felszerszámozott, rövidre nyírt sörényű ló. Mindkét férfi hosszú, ráncos nadrágot és rövid szárú lábbelit hord, továbbá egy hosszú ujjú, nyaktól térdig érő, szűk kaftánszerű felsőruhát keskeny övvel a derekukon. Az egyik férfi egy bal vállon visszavetett katonai köpenyt is visel. Fejükön felül lapított, kúp alakú sisak, a bal oldali egyértelműen lemezpántokkal van ellátva. A háttal álló követ a bal oldalán hosszú, egyenes kardot visel a derékövén rögzített hüvelyben. Az első férfi bal kezével egy földre állított hosszúkás, levéldíszekkel ékesített és fedővel lezárt tárgy – valószínűleg nyíltegez – tetejét fogja. A császári testőrökön kívül csak ők viselnek fegyvert; egyikőjük a császártól teljesen elfordulva áll, miközben mindketten lovuk kantárszárát fogják, mintegy utalva arra, hogy indulófélben vannak. Ennek alapján a jelenet két fő részre oszlik: egy már megtörtént epizódra, miszerint a szarmata követek már túl vannak az uralkodóval való találkozáson, míg a másik epizódon Traianus éppen fogadja a többi nép követeit.⁶¹

57 Erre utalhat a kesztyű a kép bal szélénél álló egyik követ kezén.

58 A XCIX. jeleneten Traianus mutat be áldozatot a háttérben látható köhid avatásakor, amely egyértelműen utal a helyszínre, Drobeta-ra.

59 A helyszín és az időpont kapcsán lásd még: Pastor 2020, 559. Strobel szerint a jelenet Kr. u. 105/106 telére kelezése esetén a háttérben meghúzódó helység feltételezhetően sokkal inkább a hátország lehetett, de semmi esetre sem egy katonai tábor: Strobel 2017, 318.

60 Cichorius szerint Traianus császár Cassius Dio által említett moesia tartózkodása pont emiatt nem zárja ki a Drobeta-ával való azonosítást. Vö. Cass. Dio LXVIII.11.3.

61 Lehmann-Hartleben és Pastor is két részre osztotta a jelenetet – vö. Lehmann-Hartleben 1926, 62–63 és Pastor 2020, 660. Előbbi értelmezése szerint a két szarmata követ éppen

A szarmata követek pontos hovatarozása kapcsán eltérőek a vélemények. Cichorius szerint az alföldi jazigokkal azonosíthatók.⁶² A két férfi testtartása, bosszús tekintetük és a habozó visszapillantás arra utal, hogy a római császárnál tett látogatásuk nem járt sikerrel, ami összefüggésbe hozható Cassius Dio egyik vonatkozó forráshelyével is:⁶³ a második dák háború idején a jazigok követséget küldtek Traianushoz, hogy kieszközöljék tőle a háború kezdetén a Decebalus által elfoglalt, időközben rómaiak megszállta területsáv visszaadását, amit a császár megtagadott tőlük. Két hasonló viseletű harcos fedezhető fel a CLI. jeleneten egy rómaiak ellen vívott sík vidéki ütközetben, amely részben a Kr. u. 106/107-ben a szarmata jazigok ellen vívott háborúhoz köthető.⁶⁴

S. Pastor szerint⁶⁵ a kard viselete arra utal, hogy fegyverben álló nép követéről lehet szó, akik a császárral békéről vagy szövetségkötésről tárgyalnak. A két lovas között látható tegez alapján a szarmata roxolánok könnyűlovas íjászaival azonosítja őket,⁶⁶ mivel a háború során ez az egyetlen Rómával szembenálló nép, amely ezt a fegyvernemet alkalmazta, és amelynek páncélos nehézlovasága két korábbi, az első dák háborúhoz kapcsolódó jelenetről már ismert (vö. XXXI. és XXXVII. jelenetek). A tegezként értelmezett tárgy azonban véleménye szerint az idősebb Plinius által leírt⁶⁷ nagyobb méretű, bőrtokba helyezett papirusztekercs (*macrocollum*) is lehet, amely szintén a roxolánokkal kötött, Kr. u. 117-ig fennálló szövetségi szerződésre utalhat.⁶⁸ Ezzel is magyarázható,

megérkezik, ezért láthatók a *suburbium* előtt. A többi delegáció fogadása nagy valószínűséggel nem egy időpontban történt, feltehetően csak az ábrázolás megkönnyítése érdekében kerültek mindnyájan ugyanarra a jelenetre.

62 A két lovas követet szintén a jazigokkal azonosítja: Vulpe 2002, 284; Depeyrot 2008, 154–156; Strobel 2017, 318.

63 Cass. Dio LXVIII, 10, 3–4.

64 E. Petersen szerint a fenti forráshelyet Cichorius nem jól értelmezte, mivel a második dák háború kitörésekor Decebal még a jazigoktól elfoglalt területen volt, így ők azt Traianustól csak a dákok legyőzését követően tudták visszakövetelni, tehát a háború alatt és a C. jeleneten ábrázolt követjárások még Rómával baráti viszonyban lehettek. A CLI. jeleneten látható két gyalogos harcos más típusú fegyvert használ, és a sisakjukon talán állsíz látható. Vö. Petersen 1903, 122 Anm 1.

65 Pastor 2020, 660–662.

66 A roxolánokkal való azonosítás kapcsán lásd még: Lepper–Frere 1988, 151–152.

67 Plin. Nat. Hist. XIII.78–80.

68 Vö. HA Hadr. VI.6–8.

hogy a továbbiakban nem szerepelnek már a Traianus-oszlop reliefsjein, aminek azonban részben ellentmond a két hasonló öltözetű és sisakot viselő harcos fentebb említett megjelenése.

A jeleneten még a következő barbár népeket azonosították. Az uralkodóval szemben egy germán követ áll társaival, akik a rómaiakkal szövetségi viszonyban voltak, és ezt az ábrázolás is megerősíti.⁶⁹ A tőlük jobbra fent látható barbár alakja nem határozható meg, míg az előtérben balra áll kérő vagy könyörgő mozdulatot téve egy szakállas férfi a dák *pileatus*okhoz közel álló viseletben, aki feltehetően valamelyik dákokkal rokon, ám a háborúban részt nem vevő törzs vezetője. A mögötte álló két szakállas, hajszalagot viselő férfi inkább a fekete-tengeri görög városok valamelyikének (talán Tyras vagy Olbia, esetleg a Bosporusi Királyság) követe lehet. A mellette álló férfi hovatarozása a feje töredékessége miatt nem határozható meg, ruházata alapján talán valamelyik germán néptörzsből származik.

A jelenet bal szélénél a szarmata lovasok mellett három férfi áll várakozó testtartásban; a középső kivételével szakállt viselnek. Csak a két balra álló alak teljes, az általuk eltakart harmadik férfinak mindössze a feje és a melle látszik. Viseletük a többi követétől igencsak eltér: nyaknál szélesen kivágott, hosszú ujjú, mellüktől lefelé redőzött ruhát hordanak, amely kaftán módjára a bokáig ér, lábukon alacsony szárú lábbeli figyelhető meg. E felett egy rövid, ujjatlan, mellényhez hasonló ruhadarab látható, amely a varratszerű csíkok alapján több párhuzamos, széles sávból van összeillesztve. A jobb oldali férfi fején egy kerek, *pileushoz* hasonló fejfedő van, a háttal álló alak fedetlen fővel látható. A balra álló keskeny fejpántot visel, jobb kezén ujjatlan kesztyű. Cichorius szerint valamelyik (a rómaiakkal és görögökkel ritkán érintkező) északi, dél-oroszországi sztyeppeli néphez tartozhatnak,⁷⁰ míg S. Pastor a szarmata aorsokkal is szövetségben lévő Bosporusi Királyság követeivel azonosítja őket.⁷¹ K. Strobel

69 Cichorius szerint al-dunai bastarnák lehettek (Cichorius 1896–1900, 148), míg S. Pastor a hajukban lévő csomó alapján a sueb szövetség követeire következtet (Pastor 2020, 662).

70 Lehetőséggént Cichorius felvetette, hogy a jeleneten itt és a többi delegációnál is a hajviseletben megmutatkozó kis különbségek esetleg az adott nép egy-egy törzsére utalhattak vagy talán az egyes követek különböző rangját volt hivatott jelezni. Cichorius 1896–1900, 150.

71 Pastor 2020, 665–666. R. Vulpe korábban szintén a bosporusi szkítákhoz sorolta ezt a három követet. Vulpe 2002, 284.

szerint azonban ők is jazig követek, akiknek kíséretét a mögöttük álló fegyveres lovasok adják.⁷²

Szarmata harcosok a CLI. jeleneten („A dák háború utolsó ütközete”)⁷³

A képet balról egy stilizált folyó határolja (6/a-b kép), amelynek jobb oldalán fa áll, attól jobbra, a háttérben egy enyhe magaslaton paliszádfallal körülvett – az oszlopon ábrázolt dák típusúaktól eltérő – település húzódik fa- és részben kőházakkal (köztük egy központi kőkapus, cseréptetős épülettel),⁷⁴ ami arra utal, hogy a jelenet nem a hegyvidéki Daciában játszódik. Az ábrázolt kisebb ütközet egy dákokkal szomszédos, sík területen zajlik, ami Cichorius szerint kizárásos alapon csak a magyar Alföld lehet, a szarmata jazigok településterületén, egy a kőfaragó által elgondolt, képzeletbeli szarmata erődítmény előterében.⁷⁵ A képen látható, hegyekből érkező folyó pontos azonosítása nem lehetséges, de lehet a Szamos, a Körösök valamelyike, vagy akár a Felső-Tisza is.

72 Strobel 2017, 318. Ezt sugallja talán még: Istvánovits–Kulcsár 2017, 232 192. kép.

73 Cichorius 1896–1900, 383–388. és Taf. CX–CXI: a két jazig harcos a 402. szelvény jobb szélén látható. Lásd még: Koeppel 1992, 112., valamint 114. és Abb. 53 és részben 54. Utóbbi óvatosan csak a barbár megnevezést használja a két harcos kapcsán, nem foglal állást hovartartozásuk kapcsán; ugyanígy tesz K. Strobel is, aki a két, dákoktól egyértelműen elkülöníthető harcos fejfedőjének típusát a szarmatákhoz köti. Strobel 2017, 323.

74 A háznak feltehetően azért van sajátos módon lelapuló teteje, mivel az oszlop felső peremén lévő kiugrások miatt nem volt lehetséges az oromtető ábrázolása. Vö. Cichorius 1896–1900, 388.

75 A jazigok Kárpát-medencébe érkezését követő korai időszakából a Kr. u. 2. század közepéig szarmata telepet Claudius Ptolemaios adatai ellenére nem ismerünk (vö. Vaday–Szekeres 2001, 233–234), feltehetően a korábbi életmódról csak idővel tértek át a megtelepedett, egy helyben lakásra: Vörös 1998, 52. Megjegyzendő, hogy erődítésre utaló nyomok a 3–5. század középéig kelezhető szarmata településekre jellemzők. Települést határoló, nagyméretű sáncárcokot számos lelőhelyen feltártak, amelyek néhol facölöpökből épített kerítéssel is kiegészültek (pl. Polgár–Kengyel-köz, Polgár–Csőszhalom-dűlő, Dusnok–Izsákpuzsta). Ennek kapcsán további irodalommal és példákkal lásd még: Vörös 1998, 54. A kőben eleve szegény Alföldről és Közép- és Alsó-Tisza-vidékről ilyen típusú, kőből épült, korai szarmata házakat nem ismerünk, ezért ez csak egy képzeletbeli „jazig településnek” tekinthető.

A folyó partjától jobbra öt római auxiliáris katona nyomul előre, sisakban, nyaksálat (*focale*) viselve, kezükben pajzzsal és jobb oldalukon kardfüggesztő övön (*balteus*) rövid kardot hordva. Közülük a három bal oldalon álló kissé visszahőköl, ketten felemelt jobbjukban a hiányzó lándzsát lendítik meg, miközben a harmadik a leengedett jobbájában tartja. A két jobbra található katona közül az egyik a leeresztett jobbájában a kőfaragó által kidolgozatlan lándzsát tartja, miközben társa készül ledöfni vele a tőle jobbra térdre ereszkedett ellenséget.

A rómaiak barbár ellenfelei szintén öten vannak. Három dák köznépi harcos (*comati*) látható, baljukban ovális pajzsot tartva: az egyik fent, magasba emelt jobbájában egy már nem látható fegyverrel csapásra készülve, a másik az előtérben térdre rogyva, balra visszafelé tekintve, miközben nyitott jobb kezét a lándzsát felé tartó római felé nyújtja mintegy kegyelmet kérve; a harmadik távolabb támad jobbról, leengedett kezében lándzsát fogva. A térdre esett harcos mellett további két, dákokétól eltérő viseletű, az előzmények alapján Cichorius szerint a szarmata jazigokkal azonosítható⁷⁶ harcos támad jobbról, akik hosszú, lábszár közepéig érő nadrágban, alacsony lábbeliben, oldalán felvágott, derékban felvezett kaftánban vagy zubbonyban és hosszú ujjú alsóruhában vannak, fejükön a C. jeleneten lovas barbárjain látható, hasonló kúpformájú, tetején lelapított pántos sisakot viselnek, amin talán állszíj is látszik. Az előtérben támadó barbár a baljában fogott pajzsot előretartja és a jobbájában lévő, mára már hiányzó fegyverrel csapásra készül, míg a mögötte a másik felemelt jobbájában hosszú, görbe dák kardot (*falx*) lendít, ami valóban nem nevezhető jellegzetes szarmata fegyvertípusnak. A feltételezett jazigok a C. jelenettel ellentétben itt nem lóval jelennek meg, mivel a háttérben látható települést közvetlenül az előtérben védik.

Az első dák háború során jazigok még római szövetségben voltak, azonban a második dák háborúban a baráti viszony akkor romlott meg, amikor a Decabalus által tőlük elragadott, majd rómaiak által elfoglalt területek visszaadását Traianus megtagadta,⁷⁷ amire Cichorius szerint a C. jelenet utal az eredménytelen jazig követjárás ábrázolásával. A dákok leverését követően a rómaiak emiatt

76 Lehmann-Hartleben 1926, 90. és 99: a két harcos egy másik – talán a dákokkal rokon – néphez tartozik. Petersen szerint nem jazigokat ábrázoltak itt: Petersen 1903, 122 Anm. 1.

77 Cass. Dio LXVIII.10.3.

még harcban álltak az alföldi szarmatákkal, akiket Kr. u. 107-ben Pannonia Inferior akkori helytartójaként Hadrianus győzött le.⁷⁸ A képen látható dák harcosok pedig a legyőzésüket követően nyugati irányba, a jazigokhoz menekült dákokat jelenítik meg.

Szarmatákkal összefüggésbe hozott további jelenetek a Traianus-oszlopon (Novotnik Ádám)

A fentebb tárgyalt, általában hasonlóan konszenzusosan értékelt jeleneteken túl röviden említést érdemel még néhány egyszerű feltételezés, amelyek szerint a Traianus-oszlop más jelenetei is a szarmatákhoz lennének köthetők.⁷⁹

A XXVII. jeleneten⁸⁰ az *adlocutio* alatt Traianus császárhoz érkező követek kapcsán R. Vulpe feltételezte, hogy a nyolc fegyvertelen férfi – bár egyiknél pajzs látható, és három biztosan lovon ül –, akiket fedetlen fővel, dákokhoz hasonló öltözékben ábrázoltak, „*dákoktól eltérő testi jellegzetességekkel rendelkezik*”. A román kutató szerint leginkább a XXXI. és XXXVII. jeleneteken látható roxolán *cataphractarius*okra hasonlítanak, akik az előttük álló két germán burus harccsal egy követcsoportot alkotnak.⁸¹ Az utóbbiak azonban – egyet-értve más kutatókkal – sem az *adlocutio*n részt vevő katonákhoz, sem a követekhez nem tartoznak, hanem a római hadsereg irreguláris segédcsapatainak

78 HA v. Hadr. 3.

79 Kutatástörténeti szempontból meg kell említeni F. B. Florescu munkáit, amelyekben – egy adott ideológiát követve, számos esetben tendenciózusan, különösebb tudományos megalapozottság nélkül – eltérően értékeli a nemzetközi kutatási eredményeket, és példának okáért a Traianus-oszlop egyértelműen szarmatának vagy germánnak tartott alakjait is dákokkal azonosítja. Ilyen a roxolán *cataphractarius*ok esete a XXXI. és XXXVII. jeleneteken, ahol – érvelése szerint – a fentebb említett tacitusi leírással nem egyezik pontosan minden részlet (pl. nem említ íjat és lópáncélt, a képről hiányzik a hosszú, kétkezes kard), ezért véleménye szerint mindkét esetben „*dák cataphractarius*okat” ábrázoltak a reliefeken. Vö. Florescu 1965, 660–65, vagy Florescu 1969, 117. Ld. még például a szarmata követek kapcsán: Florescu 1969, 114–115.

80 Cichorius 1896–1900, Taf. XXI.

81 Vulpe 2002, 232. Hasonlóan tendenciózusan inkább szarmata és germán előkelőknek tartja az egyértelműen dák öltözetű folykokat a XLIII. jeleneten: Vulpe 2002, 248.

germán katonái, akik a követeket a császár elé vezetik; a delegáció tagjai pedig dák *comatusok*.⁸²

Az általánosan elfogadott értelmezéssel ellentétben – miszerint dák nők kínoznak római hadifoglyokat – a XLV. jelenet 117. szelvényén⁸³ G. M. Koeppel szerint moesiai nők sanyargatnak dák és roxolán férfi hadifoglyokat, akiket mezelenül, hátrakötött kézzel ábrázoltak, közülük ketten szakállt viselnek; jellegzetes viseleti elemek nélkül azonban a férfiak hovatartozása nehezen állapítható meg.⁸⁴

A LXX. jeleneten (177. szelvény)⁸⁵ és a CVIII–CIX. jeleneteken (289. szelvény)⁸⁶ ábrázolt íjászok esetében felmerült, hogy római szövetségben harcoló jazigok lennének.⁸⁷ Valójában a Traianus-oszlopon máshol is feltűnő⁸⁸ syriai, elsősorban palmyrai íjászokat ábrázolták, akik a római hadsereg más, irreguláris segédcapatainak katonáihoz hasonlóan a saját népükre jellemző ruházatban és fegyverzetben harcoltak.⁸⁹

Ugyanakkor a LXVI. jelenet 167. szelvényén a fák között feltűnik négy barbár katona, akiket – a hiányzó fegyverek miatt – kéztartásuk alapján szintén palmyrai vagy syriai íjászoknak tartanak. Öltözetük és karakterük eltér a Traianus-oszlop többi, közel-keleti íjászábrázolásától: pikkelypáncélban⁹⁰ és magas,

82 Vö. Cichorius 1896–1900, 137, Koeppel 1991, 157. Hasonlóan gondolkodik Petersen azzal a különbséggel, hogy a követség előtt álló két harcost a dákokkal és a rómaiakkal egyaránt baráti kapcsolatban lévő idegen nép képviselőinek tartja, akik együtt érkeztek a dákok Róma-ellenes pártjának képviselőivel, míg a következő, XXVIII. jeleneten a Róma-barát dákok követek láthatók: Petersen 1899, 32–33.

83 Cichorius 1896–1900, Taf. XXXIV.

84 Koeppel 1991, 172 Abb. 32.

85 Cichorius 1896–1900, Taf. L.

86 Cichorius 1896–1900, Taf. LXXX–LXXXI.

87 Vö. Istvánovits–Kulcsár 2017, 231–232, 189–191. képek.

88 A palmyrai íjászok a következő jeleneteken tűnnek fel még: LXVI. (167. szelvény) és CXV. (309. szelvény). Lásd még: Hölscher 1999, 287 Anm. 2, vagy Hölscher 2017, 28.

89 A Traianus-oszlopon számos más, idegen szövetséges nép irreguláris segédcapata (pl. baleari parittyások, germán buzogányosok, berber lovasok etc.) is megjelenik, aminek egyik ideológiai üzenete, hogy a négy égtáj felől érkezett szövetségesek, azaz „a teljes világ” a császár és a rómaiak mellett áll az elszigetelődött dákokkal szemben. Ez különösen nagy hangsúlyt kap az egyes hadjáratok „seregszemléinek” esetében, jelezve azt is, hogy a rómaiak a győzelemért minden erőt összpontosítanak. Vö. Hölscher 1999, 287–288.

90 Megjegyzendő, hogy a CXV. jeleneten (309. szelvény) a syriai íjászok szintén rövid ujjú pikkelypáncélinget hordanak.

kúp alakú, állszíjjal rögzített sisakban vannak, ahogy a XXXI. és XXXVII. jele-
neten a roxolán lovasok. De Cichorius szerint még a hosszú haj és egy kivételé-
vel a szakáll nélküli arc ábrázolása is feltűnően hasonlít az utóbbiakra, aminek
alapján valamelyik szarmata törzs harcosainak vélte az íjászokat. Egyikőjük
megemelt keze alapján úgy tűnik, hogy rövid ujjú páncélzatot viselnek. Lo-
vukról leszállt roxolánok nem lehetnek, mivel – miként Tacitus is megjegyez-
te⁹¹ – azok nehézfegyverzete nem alkalmas a gyalogos harcmodorhoz, továbbá
egyértelműen a rómaiak segédcapataként vonulnak a két parittyás mögött, és
ekkor még a dákokkal voltak szövetségben. Cichorius szerint jazigok nem le-
hetnek, hanem inkább a római irreguláris auxiliáris haderő részét képező *bos-*
porusi szarmaták.⁹²

Végezetül említést érdemel még a szintén Traianus-kori, 109-ben épült és
Mars Ultornak („Bosszúálló Marsnak”) szentelt adamclisi győzelmi emlék-
mű,⁹³ a *Tropaeum Traiani*. Ennek egyszerű, provinciális színvonalon kifaragott
metopéin a római katonák mellett számos barbárábrázolás fordul elő, amelyek
elsősorban dákokkal azonosíthatók, de előfordulnak köztük germánok (bastar-
nák) is, akik a hajukban ún. sueb csomóval jelennek meg (pl. XVII. vagy XX.
metope), viszont az egyértelműen szarmata roxolánokkal azonosítható alakok
hiányoznak róla.⁹⁴ Ennek ellenére több metope esetében felmerült korábban,
hogy szarmatákat ábrázolnának.⁹⁵ I. A. Richmond az oromdíszek reliefsjein lát-
ható, fához láncolt foglyok között vélt szarmata alakokat felismerni:⁹⁶ a szakál-
las, hosszú hajú férfiak nadrágot és térdig érő, elöl összefogott köpenyt vagy
kafánt viselnek.⁹⁷

91 Tac. Hist. I.79.

92 Cichorius 1896–1900, 305 és 310.

93 A metopék keltezése még vitatott; felmerült, hogy I. Constantinus idején készültek volna
a 3. századi barbár betörések következtében történt károk helyreállítása során. A keltezési
nehézségek kapcsán lásd: Strobel 1984, 38–40.

94 Istvánovits–Kulcsár 2017, 234.

95 Ennek kapcsán lásd még: Florescu 1965, 665–667. Például a XLII. metope esetében a sze-
kéren ülő alakokat kötötték össze a „szekéren és lovon élő” szarmatákkal, az életmódjukra
utaló forráshelyek alapján (lásd fentebb pl.: Tac. Germ. 46. Plin. Nat. Hist. IV.80, Strab.
VII.2.4 és Ptol. III.5.7).

96 Richmond 1967, 33. és Pl. XIII.

97 Lásd a XVI. reliefet a koronázópárkányon!

HADRIANUS URALKODÁSA

(Kr. u. 117–138)

Cassius Dio

LXIX.

9.6. (Kr. u. 118)

οὕτω γὰρ καλῶς ἤσκητο τὸ στρατιωτικὸν αὐτῷ ὥστε καὶ τὸ ἵππικὸν τῶν καλουμένων Βατάουων τὸν Ἰστρον μετὰ τῶν ὀπλων διενήξαντο. ἃ ὀρώντες οἱ βάρβαροι τοὺς μὲν Ῥωμαίους κατεπλήττοντο, τρεπόμενοι δὲ ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐχρῶντο αὐτῷ διαιτητῇ τῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορῶν.

Hadserege olyan jól be volt gyakorolva, hogy az ún. „batavus” alakulat fegyveresen átúsza a Dunát. Látván ezt a barbárok, félelmet éreztek a rómaiakkal szemben, s valahányszor egymás ellen fordultak, őt (Hadrianust) kérték fel békebírónak az egymás között felmerült ellentéteikben.

(Fordította: Nagy Izabella)

Utóbbi alakulat nem a Vetus Salinában állomásozó cohors III Batavorummal azonosítható, hanem az uralkodó lovas testőrségével, az equites singulares Augustival. A barbárok azonban aligha lehetettek mások, mint a lázongó jazigok. A lovas katona (Soranus) sírfelirata is ismert a kéziratos hagyományból (ld. lejjebb).

Cf. Zón. XI.23, CIL III 3676 p. 1042=ILS 2558=CLE 427=Anth. Lat. 660.

LXIX.

10.2.

τῆς δὲ περὶ τὰς θήρας σπουδῆς αὐτοῦ καὶ ὁ Βορυσθένης ὁ ἵππος, ᾧ μάλιστα θηρῶν ἠρέσκετο, σημεῖόν ἐστιν: ἀποθανόντι γὰρ αὐτῷ καὶ τάφον κατεσκεύασε καὶ στήλην ἔστησε καὶ ἐπιγράμματα.

A legjobb példa vadászat iránti szenvedélyére imádott lova, Borysthenés. Amikor az megdöglött, eltemettette, és síremléket állított neki felirattal.

(Fordította: Kovács Péter)

Borysthenést Hadrianus császár a roxolán királytól kapta ajándékba; a sírfelirata is ismert (ld. lejjebb).

Cf. HA v. Hadr. XX.12, CIL XII 1122.

LXIX.

15.2.

Ἵτι πρεσβευτὰς πεμφθέντας παρὰ τοῦ Οὐολογαίου καὶ παρὰ τῶν Ἰαζύγων, ἐκείνου μὲν κατηγοροῦντός τινα Φαρασμάνου, τούτων δὲ τὴν εἰρήνην πιστουμένων, ἐς τὸ βουλευτήριον ἐσήγαγε καὶ παρ' αὐτοῦ τὰς ποκρίσεις ποιήσασθαι ἐπιτραπείς συνέγραψέ τε αὐτὰς καὶ νέγνω σφίσι.

A Vologaeses és a jazigok által küldött követeket, akik révén amaz (sc. Vologaesius) Pharasmenes (sc. az iberiai király) ellen emelt panaszt. Emezek viszont (sc. a jazigok) a békét óhajtották megerősíteni. Bevezette a senatusba, és amidőn a senatus a feleleteket rábízta (a császárra), ez megírta a válaszokat és felolvasta nekik.

(Fordította: Nagy Izabella)–(Fordította: Kovács Péter)

Az excerptum helye bizonytalan Hadrianus uralkodásán belül (még Antoninus Pius sem zárható ki). Kérdés, mikor jöttek a jazig követek Rómába,

amikor a sokat utazó Hadrianus is ott tartózkodott (Kr. u. 118–121., 125–128., 133–138.: cf. Kienast 2017, 122–123), illetve milyen békéről is tárgyaltak. Régebben inkább Hadrianus utolsó éveire keltezték az eseményt, de megalapozottabbnak tűnik a 120-as évek második fele. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a követség aligha lehetett a 118–119-es háborút lezáró esemény. Ennek elhúzódozó keltezése (Juntunen szerint 123-ig) aligha lehetséges és szükséges, illetve nem merült fel újabb római–szarmata háború. Talán Rasparaganus roxolán király bukása után kívánták a jazygok is a szövetségi rendszert megújítani.

Irodalom:

Mócsy 1974, 100, Birley 1997, 287, Kovács 2014, 92, K. Juntunen, *Pharasmenes und die Jazyges. The Date of the Two Embassies in Cassius Dio 69.15.2. Historia* 62, 2013, 108–128.

LXIX.

22.2–4. (Kr. u. 138)

2 ὡς δ' οὖν οὐδείς αὐτῷ καίτοι χρήματα καὶ ἄδειαν ὑπισχνουμένῳ ὑπήκουε, μετεπέμψατο Μάστορα ἄνδρα βάρβαρον Ἰάζυγα, ᾧ αἰχμαλώτῳ γενομένῳ πρὸς τὰς θήρας διὰ τε ἰσχὺν καὶ δι' εὐτολμίαν ἐκέχρητο, καὶ τὰ μὲν ἀπειλῶν αὐτῷ τὰ δὲ ὑπισχνούμενος ἠνάγκασεν αὐτὸν ἐπαγγείλασθαι τὴν σφαγὴν. 3 καὶ τι καὶ χωρίον ὑπὸ τὸν μαστόν, πρὸς Ἐρμογένους τοῦ ἱατροῦ ὑποδειχθέν, χρώματί τινι περιέγραψεν, ὅπως κατ' αὐτὸ πληγῆς καιρίαν ἀλύπως τελευτήσῃ. ἐπεὶ δ' οὐδὲ τοῦτο αὐτῷ προεχώρησεν ὅ γὰρ Μάστῳ φοβηθεὶς τὸ πρᾶγμα καὶ ἐκπλαγῆς ὑπεχώρησέ, πολλὰ μὲν ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ νόσῳ ᾠδύρατο πολλὰ δὲ καὶ ἐπὶ τῇ οὐκ ἐξουσίᾳ, 4 ὅτι μὴ οἶός τ' ἦν ἑαυτὸν ἀναχρήσασθαι, καίτοι τοὺς ἄλλους ἔτι καὶ τότε δυνάμενος; καὶ τέλος τῆς τε ἀκριβείας τῆς κατὰ τὴν δίαιταν ἀπέσχετο, καὶ ταῖς μὴ προσηκούσαις ἐδωδαῖς καὶ ποτοῖς χρώμενος ἐτελεύτησε, λέγων καὶ βοῶν τὸ δημῶδες, ὅτι πολλοὶ ἱατροὶ βασιλέα ἀπώλεσαν.

Mivel tehát senki sem engedelmeskedett neki (sc. Hadrianusnak) – jól-lehet megígérte, hogy pénzt kapnak, és nem lesz bántódásuk –, magához

rendelte Mastort, egy barbár jазig férfit – akinek, miután (római) fogságba jutott, ereje és bátorsága miatt vadászatok alkalmával jó hasznát vette –, és fenyegetéssel s ígéretéssel rábírta, hogy elvállalja a megölését, sőt még a mellbimbója alatt azt a tájékot, amit Hermogenes orvos megmutatott volt neki, körülrajzolta valamilyen festékkel, hogy így azon a tájon halálos sebet kapva, fájdalom nélkül haljon meg. Miután pedig ez sem sikerült neki, Mastor ugyanis megijedvén a dologtól, és megrettenvén elszökött, sokat siratta magát betegsége miatt, még többet a tehetetlensége miatt, hogy nem képes magát kivégeztetni, bár másokat még most is meg tud öletni. Végül is abbahagyta a diéta szigorú megtartását, és úgy halt meg, hogy nem neki való ételeket és italokat fogyasztott, s haldokoltában fennhangon mondogatta azt a közmondást, hogy a sok orvos ölte meg a császárt.

(Fordította: Nagy Izabella)

Az állandósult fájdalmai miatt halni vágyó öreg Hadrianus a szarmata Mastort választotta ki, aki még Hadrianus uralkodása elején Pannoniában esett fogságba, hogy megadja számára a kegyelemdöfést. Választása, mint olvashattuk, helytelen volt.

Irodalom:

Birley 1997, 97, 297, Fündling 2006, 1088–1090.

Historia Augusta

vita Hadriani

V.

1.

Adeptus imperium ad priscum se statim morem instituitet tenendae per orbem terrarum paci operam intendit. 2 Nam deficientibus his nationibus, quas Traianus subegerat, Mauri lacessebant, Sarmatae bellum inferebant ...

Miután elnyerte az uralmat, tüstént a régi szokáshoz tartotta magát, és a világ békéjének fenntartásán dolgozott. Mert hiszen elpártoltak azok a nemzetek, amelyeket Traianus leigázott: a maurusok be-be törtek, a szarmaták háborút indítottak ...

(Fordította: Nagy Izabella)

Ez a szöveghely a Hadrianus uralkodásán kezdetén kitört válságos helyzetet jellemezte, ilyen volt a következő jazig–roxolán lázadás is.

Irodalom:

Weber 1910, 71–76, Mócsy 1962, 553, Strobel 1986a, 947–961, Birley 1997, 83–92, Fündling 2006, 405–406, Strobel 2010, 411–412.

VI.

6.

Audito dein tumultu Sarmatarum et Roxalanorum praemissis exercitibus Moesiam petit. 7 Marcium Turbonem post Mauretanium praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit. 8 Cum rege Roxalanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit.

Miután a szarmaták és a roxolánok zavargásairól hallott, előre küldve seregeit Moesiába ment. Marcus Turbót pedig mauretaniai küldetése után a praefectura jelvényeivel díszítve ideiglenesen Pannonia és Dacia helytartójává tette. A roxolánok királyával, aki a pénzjáradék lecsökkenése miatt panaszkodott, miután megvizsgálta az ügyet, békét kötött.

(Fordította: Nagy Izabella)

VII.

3.

Unde statim Hadrianus ad refellendam tristissimam de se opinionem, quod occidi passus esset uno tempore quattuor consulares, Romam venit Dacia Turbon<i> credita, titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus auctoritatis haberet, ornato[s] ...

Hadrianus ezután tüstént Rómába utazott, hogy eloszlassa azt a róla szóló elterjedt kellemetlen közvélekedést, mely szerint túrte, hogy egyszerre négy consularist meggyilkoljanak, de előbb Daciát Turbóra bízta, és a praefectus Aegypti címmel megtisztelte őt, hogy nagyobb legyen a tekintélye.

(Fordította: Kovács Péter-Nagy Izabella)

A Dacia elfoglalásával egymástól elvágott roxolán és jazig törzsek Traianus halála után együtt lázadtak fel, kihasználhatták ugyanis a parthus háború miatt a csapatok távollétét. Valószínűleg új szerződést akartak; követeléseik között lehetett a kapcsolattartás lehetősége Dacián keresztül, illetve visszakövetelheték az elfoglalt havasalföldi és bánáti területeket. Ennek a háborúnak eshetett áldozatául a korábbi daciai legatus is 117-ben (AÉp 1933, 268).⁹⁸ Az uralkodó személyesen is a tartományokba (Moesia, Pannonia) utazott, és sikeres tárgyalást folytatott a roxolán királlyal (Moesia 117-118 tele).⁹⁹ Rasparaganus utóbb családjával az istriai Polában telepedett le. Sírfelirata is innen ismert.

Sokkal nagyobb gondot okoztak a jazigok, akik ellen a háborúskodás Hadrianus hazatérte után is tovább folytatódott, bár az uralkodó Pannoniában is hosszabban tartózkodott 118 tavaszán (ennek eseményei a Borysthenes hátán megtett vadászatai, illetve a batavus testőr lovasmutatványa): Halfmann 1986, 190, 195. A rendkívüli körülmények hatására rendkívüli megoldáshoz nyúlt az uralkodó: azt a lovagrendű barátját, Marcius Turbót nevezte ki praefectusnak Panno-

⁹⁸ Stein 1944, 12–14; Piso 1993, 23–29; Birley 1997, 80–81.

⁹⁹ A megegyezés eredménye volt a havasalföldi területek kiűritése a roxolánoknak, illetve Dacia inferior (és superior) megszervezése: Piso 2013, 91.

nia Inferior és Dacia élére (SHA v. Had. VI.7–8, VII.3 (már csak Daciát említi)), akit korábban a legio II adiutrix centuriójaként ismert meg Aquincumban (CIL III 14349²), továbbá aki Traianus alatt a zsidó felkelést verte sikeresen le.¹⁰⁰

Turbo ideiglenes (HA szerint *ad tempus*) megbízatása valószínűleg 119 legelejéig tartott (HA v. Had. 67.3), az Eusebius-féle Chronica adata (198d) is erre utal. Pannonia inferior (és Dacia) feletti felügyeletét a gerlai katonai diploma is bizonyítja (RMD I 21). Egy újabb katonai diploma adata alapján azonban L. Cornelius Latinianus már 119. február–április között Pannonia Inferior helytartója volt (AÉp 2003, 2041), Turbo pedig maradt a 123-ig fennálló Dacia superior helytartója (RMD V 351). Ennek végén még talán Daciában kapta meg a praefectus praetorio címet. Gondot okozott a kutatásban a Marcus Turbót említő két katonai diploma Daciából, illetve Moesia Superiorból (RMD 21–22), mivel mindkettő 123-ra keltezhető. Ennek alapján felmerült Turbo újabb megbízatásának lehetősége is¹⁰¹, de Alföldy G. nyomán sikerült tisztázni, hogy a pannoniai csapattesteket még Turbo alatt bocsátották el, de a constitutio 123-as.¹⁰²

Cf. CIL V 33–34.

Irodalom:

Patsch 1937, 159–163, A. Stein, Die Reichsbeamten von Dazien. DissPann I/12. Budapest 1944, 14–16, Fitz 1993–1995, 339–341, No. 245, Piso 1993, 30–34, Piso 2013, 67–109 No. 72, kül. 75–76, Fündling 2006, 163–167, 452–455, 612–613, Birley 1997, 86, Vaday 1977.

100 Fitz 1993–1995; 339–341, Nr. 245; Piso 1993, 30–34; Piso 1993, 30–34; Piso 2013, 67–109, No. 72, kül. 75–76.

101 Pflaum 1975–1976, 373–374.

102 Alföldy 1989a, 233–253; Strobel 1986a, 915–930; Piso 2013, 101–104.

XX.

12.

Equos et canes sic amavit, ut eis sepulchra constitueret.

A kutyákat és a lovakat annyira szerette, hogy síremlékeket állított nekik.
(Fordította: Kovács Péter)

Cf. Dio LXIX.10.2, CIL XII 1122.

Irodalom:

B. Nadel, Aspects of Emperor Hadrian's policy in the northern Black Sea area.
Rivista Storica dell'Antichità 12, 1982, 181–182, Birley 1997, 86, Fündling 2006,
934–935.

Hieronymus

Chronicon

198d (Helm) Kr. u.120 (L.60.1)

Bellum contra Sauromatas gestum.

(A rómaiak) háborút viseltek a szarmaták ellen.
(Fordította: Kovács Péter)

Eusebios örmény fordításából ez a szakasz kimaradt, így az Jeromos hozzátétele is lehet, a sauromata névalak azonban görög forrást sejtet. A keltezés (224. Olympias 4. éve) azonban nem pontos.

Orosius

Historiarum adversus paganos libri VII

13.3.

Bellum contra Sauromatas gessit et vicit.

A szarmaták ellen háborúzott, és győzött.
(Fordította: Kovács Péter)

Orosius egész Hadrianusra vonatkozó passusa Jeromos Chroniconjából származhat (ld. a Sauromata alakot). A történetíró általa pozitív uralkodónak értékelt Hadrianus egyik eredményes hadjárataként említette. Ez az egyetlen hely az egész VII. könyvben, ahol ez a névváltozat található.

Irodalom:

Lippold 1998, 482–483, Fear 2010, 345 n. 161.

Prosper Tiro

Epitoma Chronicon

Chron. 591 Chron. min. I p. 422

Bellum contra Sauromatas hoc tempore gestum est.

Ebben az időben (Kr. u. 123–124) háborút viseltek a szarmaták ellen.
(Fordította: Kovács Péter)

Prosper Tiro adata is Jeromos Chroniconjára megy vissza, de az eseményt még később teszi.

Ióánnés Zónaras

Epitome historiarum

Kiadás: Ioannis Zonarae epitomae historiarum (lib. 1–12). Ed. L. Dindorf I–VI. Lipsiae 1868–1870.

XI. 23.

ἐντεῦθεν τοὺς στρατιώτας τοιοῦτους ἐποίησεν ὡς καὶ ἵπποτῶν ἴλην σύν γε τοῖς ὅπλοις τὸν Ἰστρον εὐμαρῶς διανήξασθαι, καὶ τοὺς βαρβάρους ταῦθ' ὀρῶντας ἐκπλήττεσθαι, ὥστε καὶ χρᾶσθαι διαλλακτῇ τούτῳ τῷ αὐτοκράτορι ἐφ' οἷς ἀλλήλοις ἐκπεπολέμωντο.

Ezután a katonákat olyanokká képezte ki (Hadrianus), hogy még a lovascsapat is fegyverestül könnyen átúsza a Dunát, és a barbárok látván ezt, annyira megdöbbentek, hogy ezt a császárt kérték fel döntőbírónak azokban az ügyekben, melyek miatt összevesztek egymással.

(Fordította: Nagy Izabella)

Zónaras a 12. sz. első felében élt, magas udvari tisztségeket viselt. Történeti munkája, az Epitome hist. a világ történetét tárgyalja 1118-ig. Az első 12 könyv I. Constantinus koráig tart. A római történelmet Cassius Dio és Traianus uralkodásától fogva annak kivonatai (Ioan. Xiphilinos) alapján adja, így a jelen helyet is. Cassius Dio első 20 könyve (Aeneas Italiába való érkezésétől Kr. e. 146-ig) egyedül Zonaras átdolgozásából ismert (7–9. könyv). Egyedülállóan jól tanulmányozható Dio, illetve Xiphilinos és Zonaras módszere azokban a könyvekben, amelyek mindhárom szerzőtől fennmaradtak (Dio 44,3–60, Zonaras 10.12–11.8, Xiphilinos: 141.29): pl. 54. könyv: Millar 1964, 195–203. Ezeket a helyeket is érdemes Cassius Dio párhuzamos helyeivel, főleg Xiphilinos kivonataival összevetni.

Cf. Dio LXIX.9.6, CIL III 3676 p. 1042=ILS 2558=CLE 427=Anth. Lat. 660.

Irodalom:

U. P. Boissevain, Zonaras' Quelle für die römische Kaisergeschichte von Nerva bis Severus Alexander. *Hermes* 26, 1891, 440–452, Krumbacher 1897, 370–376, *PWRE* XA (1972) 718–732, Moravcsik 1958, 344–348, Millar 1964, 2–3, Moravcsik 1988, 98–101, Bleckmann 1992, Banchich 2009. Zónaras e helyen (is) Cassius Dio történeti munkáját követi. A történetíró kivonatolási módszerére (a 3–4. századra) vonatkozóan ld. részletesen: Banchich 2009.

Feliratok

IvP III 21=AÉp 1933, 201=IDRE 381

Γ. Ἰούλιον Κουαδρᾶτον Βάσσον ὕπατον,

...

Β 26 οὗτος ἔτι στρατευόμενος ἐν
 Δακία καὶ τὴν ἐπαρχίαν διέπων
 τελευτᾷ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς τὴν
 Ἀσίαν ἠνέχθη βασταζόμενον ὑπὸ
 στρατιωτῶν τεταγμένων ὑπὸ σημέα
 ἑκατοντάρχου
 πριμοπειλαρίου Κυντιλίου Καπίτω-
 νος γεινομένης αὐτῷ προπομπῆς
 κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ παρεμβολὴν
 οὕτω διαταξαμένου Αὐτοκράτορος
 θεοῦ Ἀδριανοῦ καὶ μνήμα αὐτῷ ἐκ
 τοῦ φίσκου κατεσκευάσθη.

C. Iulius Qudratus Bassusnak, consulnak

...

Ez Daciában harcolt, és tartományt vezetve
 elesett, testét Asiába vitték a
 Quintilius Capito centurio
 primipilaris vezette katonák,
 ünnepi körmenetben körbevitték

a egész városban és a helyőrségben,
 ahogyan az isteni Hadrianus császár
 parancsolta, síremlékét pedig
 állami költségen elkészíttette.

(Fordította: Kovács Péter)

A pergamoni C. Iulius Qudratus Bassus (PIR² Iulius 508) különös szoborbázisa vált ismertté szülővárosából, mivel a szokásos cursusát tartalmazó felirata mellé Bassus halála után felírták a halála, hazaszállítása és temetése történetét is. Bassust még Traianus nevezhette ki Dacia élére, majd a kezdődő roxolán-szarmata háború során csatában esett el 117-ben. Ezt a különleges helyzetet Hadrianus Marcus Turbo kinevezésével és kettős megbízatásával oldotta meg.

Irodalom:

A. Stein, Die Reichsbeamten von Dazien. DissPann I 12. Budapest 1944, 12–14, Piso 1993, 22–29 Nr. 7, Birley 1997, 80–81, Piso 2013, 90.

CIL XII 1122 p. 823 = ILN 4, 33 = CLE 1522 (Apta, Gallia Narbonensis). Kr. u. 123

*Borysthenes Alanus
 Caesareus veredus
 per aequor et paludes
 et tumulos Etruscos
 volare qui solebat
 Pannonicos in apros
 nec ullus insequentem
 dente aper albicanti
 ausus fuit nocere
 vel extimam saliva
 sparsit ab ore caudam
 ut solet evenire
 sed integer iuventa
 inviolatus artus*

*die sua peremptus
hoc situs est in agro.*

Alán Borysthenes ő,
caesari mén, ki síkon,
mocsáron és az etruszk
sírokon is keresztül
szokott rohanni egykor,
s a pannon vadkanokra,
egy villogó fogú kan
se mert reája törni,
midőn követte őket,
akkor se, hogyha farkuk
végire nyála prüszkölt,
mint megesett nem egyszer,
de sértetlen tagokkal,
ifjúi korban, épen,
a végnapját elérte,
s nyugszik e helyt a földben.

(Fordította: Fehér Bence)

A szöveg Hadrianus császár kedvenc lovának, Borysthenesnek a galliai sírfelirata (mára sajnos csak az utolsó sora maradt meg). A lovat talán még a 118-as szarmata háború során kapta ajándékba Rasparaganustól, a roxolánok királyától (ld. lejjebb!). Ezután kerülhetett sor a feliraton is említett pannoniai vadászatokra.

Cf. Dio LXIX.10.2, HA v. Had. 20.12.

Irodalom:

Bachrach 1974, 10, B. Nadel, Aspects of Emperor Hadrian's policy in the northern Black Sea area. *Rivista Storica dell'Antichità* 12, 1982, 181–182, Birley 1997, 86, Alemany 2000, 75–76, J. Gascou–M. Janon, Les chevaux d'Hadrien. *Revue archéologique de Narbonnaise* 33, 2000. 61–68, Fündling 2006, 934–935.

CIL III 3676 p. 1042=ILS 2558=CLE 427=Anth. Lat. 660 (ismeretlen lelőhely)=ICUR II p. 260 Nr. 2; Kr. u. 2. sz. közepe

Epitaphium Sorani

*Ille ego Pannoniis quondam notissimus oris
inter mille viros fortis primusq(ue) Batavos
Hadriano potui qui iudice vasta profundi
aequora Danuvii cunctis transnare sub armis
emissumq(ue) arcu dum pendet in aere telum
ac redit ex alia fixi fregique sagitta
quem neque Romanus potuit nec Barbarus unquam
non iaculo miles non arcu vincere Parthus
hic situs hic memori saxo mea facta sacravi
viderit an ne aliquis post me mea facta sequ[a]tur
exemplo mihi sum primus qui talia gessi.*

Soranus sírfelirata

Én, akit annyira jól ismertek a pannoni földön,
Ezrek közt első, ama bátorszívű batavus,
Ki Hadrianus alatt fölfegyverkezve keresztül
Birtam a mély Duna örvényező hullámain úszni,
S ellőtt nyílvezzőt, mialatt az föl meg alászállt
Más vesszővel irányba vevén darabokra nyilaztam,
Kit soha sem barbár harcos, sem római nem birt
Dárdahajításban, sem parthus íjazva legyőzni,
Itt nyugszom s eme kő tettemnek a hírnöke legyen.
Más ha találkozik-é, aki megteszi újra utánam!
Első tettem ilyest, önnön példája magamnak.

(Ponori Thewrewk Emil fordítása)

A felirat sajnos elveszett, szövege csak a Karoling-kori versgyűjtemények között maradt fenn. A korábbi feltételezésekkel ellentétben Soranus sírfelirata sohasem állt Pannoniában, a tartományhoz csak nevezetes haditette, a Dunán

való átkelés köti. Az uralkodó szeme láttára végrehajtott cselekedete bizonyosan 118-119-re keltezhető, mert uralkodása alatt Hadrianus csak egyszer látogatta meg Pannoniát. A Cassius Dio által is megörökített haditettet bizonyosan a szarmaták előtt követhette csak el, akiknek az ellenségeskedése miatt ment oda az uralkodó. A Batavus katona minden valószínűség szerint a Traianus által felállított császári lovas testőrségben, az equites singulares Augustiban szolgált. Neve a felirat kéziratilag hagyományozott titulusa szerint (*Epitaphium Sorani militis*) Soranus lehetett, de az sem zárható ki, hogy sírfeliratát a Rómához közeli latiumi Sora városában állították fel, ahol leszerelése után telepedhetett le. Korábban Traianus parthus hadjáratában is részt vehetett.

Cf. Cassius Dio LXIX.9.6, Zón. XI.23.

Irodalom:

A. Ponori Thewrewk, Római feliratokról. ArchÉrt 10, 1876, 315–317, FPA 2, 104–105, W. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus. Leipzig 1907, 154–155, A. G. Roos, Soranus. Een Bataaf in Romeinse krijgsdienst. Mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen 16, 1953, 319–326, H. Hundrup, Romerske gravepigrammer. Kopenhagen 1960, 31, 72–73, Nr. 23, E. M. Smallwood, Documents Illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian. Cambridge 1966, 336, H. Geist–G. Pfohl, Römische Grabinschriften. München 1976², 124–125, Nr. 327, B. Kuntić-Makvić, Carmina epigraphica Latina Pannoniae Inferioris. Latina et Graeca 7 (1976) Nr. 9, M. P. Speidel Swimming the Danube under Hadrian's eyes. A feat of the emperor's Batavi horse guard. AncSoc 22, 1991, 277–282, Birley 1997, 89, FPA 2, 104–105, M. P. Speidel. Lebensbeschreibungen traianisch-hadrianischer Gardereiter. In: K. Vössing (Hrsg.), Biographie und Prosopographie: Internationales Kolloquium Zum 65. Geburtstag von Anthony R. Birley 28. September 2002. Historia Einzelschriften 178. Stuttgart 2005, 73–89, P. Cugusi–M. T. Sblendorio Cugusi, Studi sui carmi epigrafici: Carmina latina epigraphica Pannonica (CLEPann). Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino 96. Bologna 2007, 121–123, Nr. 59, P. Kovács, 'Eques super ripam Danuvii'. Notes on CIL III 3676. Acta ArchHung 69, 2018, 311–320.

CIL V 32=InscrIt X/1 00153 = ILS 52 =Dobó Nr. 582 (Pola); Kr. u. 2. sz. középső harmada

P(ublio) Aelio Rasparag[a]no / regi Roxo[la]noru[m / u(xor)] v(iva) [f(ecit)].

P(ublius) Aelius Rasparaganusnak, a roxolánok királyának még életében készíttette felesége.

(Fordította: Kovács Péter)

CIL V 33= InscrIt X/1 154=ILS 853=Dobó Nr. 583 (Pola); Kr. u. 2. sz. középső harmada

P(ublius) Aelius Peregrinus reg[is] / Sarmatarum Rasparagani / f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et Attiae Q(uinti) f(iliae) Procillae lib(ertis) l[iber]/ tabusq(ue) posterisq(ue) eorum.

P(ublius) Aelius Peregrinus, Rasparaganusnak, a roxolánok királyának a fia még életében készíttette magának és Attia Procillának, Quintus fiának, valamint szabadosaiknak és utódaiknak.

(Fordította: Kovács Péter)

Rasparaganus, a korábbi roxolán király a Hadrianusszal való szövetsége alapján családjával és szűkebb kíséretével a bukása után a birodalom területére menekült még Hadrianus életében. A roxolánok a stipendiumuk elmaradását hozták fel (ld. Historia Augusta) a háborújuk okául, Rasparaganus békét kötött a császárral, emiatt kapott polgárjogot is! A saját népe viszont emiatt nem állhatott mellé, így a császár áttelepítette. De mivel nem akarta, hogy esetleg a népe ismét építsen rá, így – a szokásos gyakorlat szerint – messzire telepítette a roxolán területektől. Itt polgárjogot kapott, és az istriai Polában telepedett le. Rasparaganus és fia sírfelirata is ismert, utóbbi már római nevet viselt (a származására utaló Peregrinus cognoment), és római feleséget is választott magának. A fia már Polában szülehetett, ld. a neve alapján, ami már nem szarmata! Cf. HA v. Hadr. 6.8.

Irodalom:

Weber 1907, 73, Patsch 1937, 162–163, J. Klose, Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlicher Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr. Breslau 1934, 129–130, Mócsy 1974, 100, Vaday 1977, Birley 1997, 86, Alemany 2000, 75, Fündling 2006, 612–613, Istvánovits–Kulcsár 2017, 243, 346.

A MARKOMANN HÁBORÚK ÉS MARCUS AURELIUS (Kr. u. 166–180)¹⁰³

Marcus Aurelius

Meditationes

Kiadás: Marci Aurelii Antonini Ad se ipsum libri XII. Ed. J. Dalfen. Leipzig 1979, 1987².

10.10 Ἀράχνιον μυῖαν θηράσαν μέγα φρονεῖ, ἄλλος δὲ λαγίδιον, ἄλλος δὲ ὑποχῆ ἀφύην, ἄλλος δὲ σσιῖδια, ἄλλος δὲ ἄρκτους, ἄλλος Σαρμάτας. οὔτοι γὰρ οὐ λησταί, ἐὰν τὰ δόγματα ἐξετάζης

A pók nagy dolognak tartja, ha elejt egy legyet, az emberek közül az egyik, ha egy nyulat, a másik, ha hálóval egy halacszkát, a harmadik, ha vaddisznókat, a negyedik, ha medvéket, az ötödik, ha szarmatákat.

(Fordította: Kovács Péter)

Marcus Aurelius, a filozófus császár csak kényszerűségből töltött hosszú éveket a számára oly idegen Pannoniában. A markomann háború forgataga közepette sem felejtett el filozófusként élni-gondolkodni, sőt görög nyelven írt, önmagához intézett Elmékedéseinek jelentős része is itt született meg, ahogyan azt a 1. és 2. könyv befejezése tudatja velünk. A 10. könyvől származó kifaragott részlet pedig azt illusztrálja kiválóan, hogy az uralkodó a párhuzamait

¹⁰³ A történetére és régészetére vonatkozóan: Böhme 1975; Birley 1987; FPA 3; Kovács 2009; Fischer 2012; Kovács 2014, 113–174.

is a háborúskodás közvetlen élményeiből veszi: Vö. még a levágott végtagokra való utalást: 8.34.

Irodalom:

A. S. L. Farquharson, *The Meditations of the Emperor Marcus Antoninus*. Edited with Translation and Commentary I–II. Oxford 1944, C. R. Haines, *The Communings with Himself of Marcus Aurelius Antoninus, A Revised Text and a Translation into English*. London – Cambridge/Mass. 1930, A. S. L. Farquharson, *The Meditations of the Emperor Marcus Antoninus*, Edited with Translation and Commentary I–II. Oxford 1944, P. A. Brunt, *Marcus Aurelius in his Meditations*. JRS 64, 1974, 1–20, *The Meditations of Marcus Aurelius Antoninus, With Introduction and Notes by R. B. Rutherford*. Oxford 1989, Birley 1987, *passim*, kül. 211–223, FPA 3, 5–6.

Pausanias

Graeciae descriptio

Kiadás: Ed. F. Spiro, *Pausaniae Graeciae descriptio I-III*. Leipzig 1903 (repr. Stuttgart 1967).

VIII.43.6.

ὁ δὲ Ἀντωνίνος οὗτος ὁ δεύτερος καὶ τοὺς τε Γερμανοὺς, μαχιμωτάτους καὶ πλείστους τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ βαρβάρων, καὶ ἔθνος τὸ Σαυροματῶν, πολέμου καὶ ἀδικίας ἄρξαντας, τιμωρούμενος ἐπεξήληθε.

Ez a második Antoninus (sc. Marcus Aurelius) büntető hadjáratot indított az európai barbárok közül legharciasabb és legnépesebb germánok és a szarmaták ellen, akik indok nélkül háborút kezdtek ellene.

(Fordította: Kovács Péter)

A kis-ázsiai származású Pausanias „Görögország leírása” (Περὶ Ἑλλάδος) című művében 10 könyvben írja le az általa Görögországnak tekintett szárazföldi területek (Attica–Megaris, Corinthos–Argolis, Laconia, Messenia, Elis, Achaia, Arcadia, Boeotia, Phocis) városainak nevezetességeit és a hozzájuk fűződő történeteket. A szinte a modern útikönyvek elődjének tekinthető művén hosszú ideig dolgozott, csak Kr. u. 180 körül fejezte be (tulajdonképpen befejezetlen maradt). A Marcus Aurelius germánok és szarmaták elleni háborúját csak érintőlegesen (Arcadia leírása során) említő szakasz éppen művének egyik keltező adata. A másik helyen (Paus. X. 34.5) a markomann háborúk Kr. u. 171-ben bekövetkezett eseményéről számol be, amelynek során a Balkánra betörő és messze délre eljutó costobocus-szarmata (roxolán) csapatok elpusztítják az eleusisi szentélyt, de a kérdéses helyen csak az előbbiek szerepelnek.

Irodalom:

Pauszanasz, Görögország leírása. Ford. Muraközy Gy. Budapest 2000, J. G. Frazer, Pausanias' description of Greece I–VI. London 1898, PWRE Suppl VIII (1956) 1008–1097, Chr. Habicht, Pausanias und seine „Beschreibung Griechenlands”. München 1985, GLQFM III, 252–254, 595 Nr. 65, J. Elsner, Pausanias. A pilgrim in the Roman world. Past and present 135, 1992, 3–30, K. W. Arafat, Pausanias' Greece. Cambridge 1996, W. Hutton, Describing Greece. Landscape and Literature in the Periegesis of Pausanias. Cambridge 2005, FPA 3, 6.

Cassius Dio

LXXI.

3.1.2, Boiss. III. 250; Xiph. 259, 10–13 R. St.

τὸν μέντοι Κάσιον ὁ Μάρκος τῆς Ἀσίας ἀπάσης ἐπιτροπεύειν ἐκέλευσεν. αὐτὸς δὲ τοῖς περὶ τὸν Ἰστρον βαρβάρους, Ἰάζυξι τε καὶ Μαρκομάνοις, ἄλλοτε ἄλλοις χρόνον συχνὸν ὡς εἰπεῖν δι' ὄλου τοῦ βίου, τὴν Παννονίαν ἔχων ὀρμητήριον, πολέμησε.

Marcus mindenesetre úgy rendelkezett, hogy Cassius vegye át egész Ázsia kormányzását, ő maga pedig a dunai barbárokkal, a jazigokkal és a markomannokkal harcolt, hol az egyikkel, hol a másikkal, hosszú ideig, úgyszólván egész életében úgy, hogy Pannonia volt a támaszpontja.

(Fordította: Nagy Izabella)

Utóbbi szöveghely a Lucius Verus halálát követő évek (169–175) általános helyzetét jellemzi, az uralkodó Pannoniában harcolt a germánokkal és a szarmatákkal, míg lázadásáig a Keletet Avidius Cassius felügyeletére bízta.

8.1.

Μαρκομάνους μὲν οὖν καὶ Ἰάζυγας πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἀγῶσι καὶ κινδύνοις Μάρκος ὑπέταξεν ...

A markomannokat és jazigokat tehát Marcus sok kemény csatában és veszélyek közepette igázta le.

(Fordította: Nagy Izabella)

A fejezetnek a helyzetet jellemző, összefoglaló mondatával vezette be Dio (vagy epitomatora) az esőcsoda történetének leírását (LXXI.8.10).

11.3.

οὐ μέντοι καὶ τῆς ἐπιμιξίας τῆς ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἔτυχον, ἵνα μὴ καὶ οἱ Μαρκομάνοι οἷ τε Ἰάζυγες, οὐς οὔτε δέξεσθαι οὔτε διήσειν διὰ τῆς χώρας ὠμωμόκεσαν, ἅμα μιγνύωνται σφισι καὶ ὡς Κούαδοι καὶ αὐτοὶ ὄντες τὰ τε τῶν Ῥωμαίων κατασκέπτωνται καὶ τὰ ἐπιτήδεια ἀγοράζωσιν.

Viszont nem kapták meg a római vásárok látogatásának jogát, nehogy esetleg a markomannok és jazigok, akiket a quadok esküjük szerint sem országukba nem fogadhattak be, sem az átvonulást nem engedélyezhették nekik, közéjük vegyülhessenek, és mintha quadok lennének, kikémlhessék a rómaiak hadállásait, és megvásárolhassák, amire szükségük van.

(Fordította: Nagy Izabella)

Az első háború első szakaszának befejező fejezete volt a quadokkal való békekötés 172-ben (részben az ellenség kétfelé osztásával). A markomannokkal csak a következő évben zárta le Marcus Aurelius a háborút, majd ezután következtek a szarmaták elleni hadjáratok (173-175). A barbárok számára mindig is létszükséglet volt a római piacokhoz való hozzáférés. Azt majd a végleges békekötés után engedélyezték, de csak katonai felügyelet mellett.

Cf. pl. LXXI.19.2 a jazigok esetében.

7. Boiss. III. 258.

1 τὸς δὲ Ἰάζυγας οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τε τῇ γῆι τότε καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ ποταμῷ ἐνίκησαν. λέγω δὲ οὐχ ὅτι ναυμαχία τις ἐγένετο, ἀλλ' ὅτι διὰ τοῦ Ἰστρου πεπηγότες φεύγουσιν σφισιν ἐπακολουθήσαντες καὶ ἐκεῖ ὡς ἐν ἠπειρῷ ἐμαχέσαντο. 2 αἰσθόμενοι γὰρ οἱ Ἰάζυγες ὅτι ἐπιδιώκονται, ὑπέστησαν αὐτοὺς ἐλπίσαντες ῥαδίως ἄτε καὶ ἀήθεις τοῦ κρυστάλλου ὄντας κατεργάσεσθαι, καὶ οἱ μὲν κατὰ πρόσωπον αὐτοῖς συνέρραξαν, οἱ δὲ ἐκ τῶν πλαγίων παριπεύσαντες: οἱ γὰρ ἵπποι σφῶν δεδιδαγμένοι καὶ ἐν τῷ τοιοῦτῳ θεῖν ἀσφαλῶς ἦσαν. 3 ἰδόντες δὲ τοῦτο οἱ Ῥωμαῖοι οὐκ ἐφοβήθησαν, ἀλλὰ συστραφέντες καὶ πᾶσιν ἅμα αὐτοῖς ἀντιμέτωποι γενόμενοι τὰς τε ἀσπίδας οἱ πλείους ἔθηκαν, καὶ τὸν ἕτερον πόδα ἐπ' αὐτῶν, ὅπως ἦττον ὀλισθαίνωσιν, ἀπερείσαντες ἐδέξαντό σφας προσπεσόντας, καὶ ἀντιλαμβανόμενοι οἱ μὲν τῶν χαλινῶν οἱ δὲ τῶν ἀσπίδων τῶν τε κοντῶν ἐπεσπῶντο αὐτοὺς, 4 καὶ τούτου συμπλεκόμενοι κατέβαλλον καὶ τοὺς ἄνδρας καὶ τοὺς ἵππους: ἐκ γὰρ τοῖς τῆς βίας οὐκέτ' ἀντέχειν πρὸς τὸν ὀλισθον ἐδύναντο. ὠλισθαίνον μὲν γὰρ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι: ἀλλ' εἴθ' ὑπτιός τις αὐτῶν ἔπεσε, συνεφείλκετο τὸν ἀντίπαλον καὶ τοῖς ποσὶν ἐς τοῦπίσω ἀνερρίπτει ὡσπερ ἐν πάλῃ, καὶ οὕτως ἐπάνωθεν αὐτοῦ ἐγίγνετο: 5 εἴτε καὶ ἐπὶ στόμα, κατελάμβανεν αὐτὸν προκαταπίπτοντα αὐτῷ τῷ στόματι. οἱ γὰρ βάρβαροι καὶ ἄπειροι τοιουτοτρόπου ἀγωνίας καὶ κουφότεροι ὄντες οὐχ οἷοί τε ἦσαν ἀντέχειν, ὥστε καὶ ἀπὸ πολλῶν ὀλίγοι διέφυγον.

A rómaiak a jazigokat akkoriban a szárazföldön, azután a folyón is legyőzték. Nem úgy értem, hogy valami vízi csata lett volna, hanem hogy a befa-

gyott Dunán keresztül menekülő jazigokat nyomon követve úgy harcoltak ott, akár a szárazföldön. Mikor ugyanis a jazigok észrevették, hogy üldözik őket, szembeszálltak a rómaiakkal, remélve, hogy könnyen elbánnak velük, hiszen azok nem voltak hozzászokva a jéghez. A jazigok egy része szemből, a többiek meg oldalról támadták meg lovon a rómaiakat. A lovaik ugyanis be voltak tanítva az ilyen terepen való biztonságos futásra is. Látták ezt a rómaiak, de nem ijedtek meg, hanem összetömörültek, és egyszerre szembefordulva valamennyi ellenfelükkel a pajzsukat legtöbbször letették, és azon vetették meg az egyik lábukat, hogy kevésbé csúszzanak, és így várták amazok támadását. Egyesek azok kantárát, mások a pajzsukat vagy a hosszú lándzsájukat megragadva húzták őket maguk felé, s így közelharcba bonyolódva a lovakat is, az embereket is a földre rántották. Mert az erőszakos rángatás következtében nem tudtak többé megállni a lábukon. A rómaiak is el-elcsúsztak ugyan, de ha valaki hanyatt esett közülük, magával rántotta ellenfelét is, és a lábával hátralökte, ahogy a birkózók szokták, és így kerekedett fölébe. Ha pedig előre esett, az előzőleg leesett ellenfelet a fogával ragadta meg. A barbárok járatlanok lévén az efféle küzdelemben, és könnyebb fegyverzetűek is voltak, nem tudtak helytállni, úgyhogy igen sok emberük közül csak kevesen tudtak elmenekülni.

(Fordította: Nagy Izabella)

A Duna jegén lefolyt csata (ezért is kerülhetett be az epitoméba) az egyik kulcsfontosságú győzelme lehetett a jazigok ellen 173–175. között folyt háborúnak. A hadműveleteket Marcus Aurelius Sirmiumból felügyelte, ott is fogadhatta majd a szarmata követeket. A csata időpontja bizonytalan (a könyvön belüli sorrendjét Boissevain változtatta meg, és kötötte össze a következő eseményekkel, amelyek megelőzik a szerinte 174-re keltezhető esőcsodát (LXXI.8–10). Kérdés, hogy miért a Duna jegén folyt a csata, római területről tértek-e vissza a betörő szarmaták (ez a valószínűbb), vagy az átkelő római gyalogságot támadta a jazig lovasság. A csatajelenet mindenesetre exemplumként is szolgálhatott a nomád lovasság elleni harcban (ezért is maradt meg ilyen részletesen).

13.1; Boiss. III. 258.

1 ὅτι ἐπρεσβεύσαντο οἱ Ἰάζυγες εἰρήνης δεόμενοι πρὸς Μάρκον, οὐ μέντοι καὶ ἔτυχόν τινος: ἄπιστόν τε γὰρ τὸ φύλον αὐτῶν ὁ Μάρκος εἰδὼς ὄν, καὶ προσέτι καὶ ὑπὸ τῶν Κουάδων ἀπατηθεὶς, ἐπίπαν ἐξελεῖν ἠθέλησεν. 2 οἱ γὰρ Κουάδοι οὐχ ὅτι ἐκείνοις τότε συνεμάχησαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς Μαρκομάνους πρότερον, ὡς ἔτι ἐπολέμουν, καταφεύγοντας ἐς τὴν σφετέραν ὅτε βιασθεῖεν ἐδέχοντο, καὶ οὐτ' ἄλλο τι ὧν ὠμολογήκεσαν ἐποίουν ...

A jazigok követséget küldtek Marcushoz békét kérve, azonban semmit sem értek el. Mivel ugyanis Marcus tudta, hogy a jazig nép megbízhatatlan, ezen felül a quadok is megcsalták, teljesen ki akarta őket irtani. Mert a quadok akkor nemcsak hogy együtt harcoltak a jazigokkal, hanem ezt megelőzőleg is befogadták saját földjükre az oda menekült markomannokat, valahányszor azok szorult helyzetbe kerültek a rómaiakkal viselt háború közben, sőt semmit sem hajtottak végre a rómaiakkal kötött békefeltételek közül, amiben előzőleg megegyeztek.

(Fordította: Nagy Izabella)

A békekövetség talán az előző fejezetben részletezett csatát követhette, mindenesetre még a quadokkal való békekötés előttre (172-173 telére?) keltezendő. A teljes kiírtás motívum később is előjön: LXXI.16.1, de ld. részletesen a Sarmatia tartomány létrehozásának kérdésénél.

16; Boiss. III. 263; Exc. UG 61 (p. 410).

1 ὅτι οἱ Ἰάζυγες κακωθέντες ἐς ὁμολογίαν ἦλθον, αὐτοῦ Ζαντικοῦ τὸν Ἄντωνῖνον ἰκετεύσαντος. πρότερον μὲν γὰρ τὸν Βανάδασπον τὸν δευτερόν σφων βασιλέα ἔδησαν, ὅτι διεκηρυκέυσατο αὐτῷ: τότε δὲ πάντες οἱ πρῶτοι μετὰ τοῦ Ζαντικοῦ ἦλθον, καὶ συνέθεντο τὰ αὐτὰ τοῖς Κουάδοις καὶ τοῖς Μαρκομάνοις, πλὴν καθ' ὅσον τὸ διπλάσιον αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ἀποικήσειν ἤμελλον. ὁ γὰρ αὐτοκράτωρ ἤθελε μὲν αὐτοὺς καὶ παντάπασιν ἐκκόψαι: 2 ὅτι γὰρ καὶ τότε ἔτι ἔρρωντο καὶ ὅτι μεγάλα τοὺς Ῥωμαίους κακὰ ἔδρασαν, ἐξ ἐκείνου κατεφάνη ὅτι τῶν τε αἰχμαλώτων μυριάδας δέκα ἀπέδοσαν, οὓς μετὰ πολλοὺς μὲν πραθέντας πολλοὺς δὲ τελευτήσαντας

πολλοὺς δὲ καὶ φυγόντας εἶχον, καὶ ἰππέας εὐθὺς ὀκτακισχιλίους ἐς συμμαχίαν οἱ παρέσχον, ἀφ' ὧν πεντακισχιλίους καὶ πεντακοσίους ἐς Βρεττανίαν ἔπεμψεν.

Miután a jazigok vereséget szenvedtek, megegyeztek a rómaiakkal, maga Zantikos könyörgött Antoninusnak. Pedig korábban fogságba vetették Banadaspost, második királyukat, mert tárgyalásba bocsátkozott vele. Most azonban minden előkelő eljött Zantikossal, és békét kötöttek ugyanolyan feltételek mellett, mint a quadok és a markomannok. Kivéve azt, hogy nekik még egyszer olyan távolságra kellett lakniok a Dunától, mint azoknak. A császár valójában teljesen ki akarta őket irtani. Hogy még akkor is milyen erősek voltak, és a rómaiaknak milyen nagy károkat okoztak, már abból is kiderül, hogy százezer foglyot szolgáltatott vissza: ennyit tartottak még mindig fogva, miután közülük már sokakat eladtak, sok meghalt, sokan pedig elmenekültek, és azonnal ki tudtak állítani Marcus számára szövetséges segédcsapatként 8000 főnyi lovast. Közülük 5500-at Britanniába küldött a császár.

(Fordította: Nagy Izabella)

Ez volt az első (Avidius Cassius lázadása miatti kényszerű) békötés a jazigokkal 175-ben. Az Excerpta Ursiniana jóvoltából így is pontos adataink vannak a lefolyásáról. A vereségek hatására a szarmatákon belül is győzött a békepárt, az előkelők Zantikos király vezetésével megbuktatták a háborúpárti Banadaspost, és békét kértek. A békefeltételek ugyanazok voltak, mint a quadok és a markomannok esetében (Dio LXXI.11.3, 15):

1. a foglyok kiadása
2. Duna mellett egy 76 stadion (10 MP) széles sáv kiürítése
3. a piacoktól való eltiltás.

A visszaszolgáltatót 100 000 fogoly nyilván túlzás, de mégis jelentős számban kellett, hogy legyenek. Döntő többségük civil pannoniai provinciális volt. A britanniai szarmaták kérdését külön tárgyaljuk, de a bremetennacumi numerus equitum Sarmatarum bizonyosan az utóbbi csoporthoz tartozott: cf. RIB 583, 594–595. A szarmatákban mindenesetre aligha bízhatott teljesen meg, mivel az uralkodót kísérő különítményben nem vettek részt (ld. AÉp 1956, 124, ahol M.

Valerius Maximinus volt a markomann–quad–narista lovasság praepositusa). Britannianál távolabbra pedig aligha küldhette volna őket. (Ahhoz hasonlóan, mint a pannon–dalmata lázadás után, a jazig fiatalság jelentős részét besorozták a római seregbe.)

Cf. LXXI.13.1; LXXI.17, ill. a Szarmaták Britanniában c. fejezetet!

17. Boiss. III. 263; Exc. UG 62 (p. 410).

ὅτι ὁ Κάσσιος καὶ ἡ Συρία νεοχμώσαντες ἠνάγκασαν καὶ παρὰ γνώμην τὸν Μάρκον Ἀντωνῖνον τοῖς Ἰάζυξι συμβῆναι: οὕτω γὰρ πρὸς τὰ ἀγγελθέντα ἐξεπλάγη ὥστε μὴδὲ ἐπιστεῖλαι τῷ συνεδρίῳ τὰς αἰρέσεις ἐφ’ αἷς αὐτοῖς συνηλλάγη, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐποίει.

Cassius és Syria lázadása kényszerítette Marcust, hogy feltett szándéka ellenére békét kössön a jazigokkal. A hírek hallatára ugyanis annyira megrendült, hogy még a békefeltételeket sem küldte meg a senatusnak, amiben megegyezett velük, pedig más esetekben mindig megtette.

(Fordította: Nagy Izabella)

A békefeltételeket ld. feljebb.

Cf. LXXI.16.

27.1a

ὅτι παρασκευαζομένου τοῦ Μάρκου εἰς τὸν κατὰ Κασσίου πόλεμον, οὐδεμίαν βαρβαρικὴν συμμαχίαν ἐδέξατο, καίτοι πολλῶν συνδραμόντων αὐτῷ, λέγων μὴ χρῆναι τοὺς βαρβάρους εἶδέναι τὰ μεταξὺ Ῥωμαίων κινούμενα κακά.

A Cassius elleni háborúra készülve semmiféle barbár szövetségest nem fogadott fel, bár sokan ajánlották mondván, nem szabad a barbároknak látniuk, hogy a rómaiak között is bajok vannak.

(Fordította: Kovács Péter)

A Petros Patrikios töredékei – Petr. Patr. exc. Vat. 119 (p. 224 Mai. = p. 206, 24–28 Dind.) – között fennmaradt excerptum is tanulságos számunkra. A segítségét ajánlók között a friss szövetséges szarmaták is bizonyára ott voltak, de M. Valerius Maximianus quad–markomann–narista különítménye is arra utal, hogy a szarmatákban aligha bízott meg teljesen.

Irodalom:

The lost history of Peter the Patrician. An account of Rome’s imperial past from the age of Justinian. Ed. Th. M. Banchich. London–New York 2015, 90 Nr. 131.

33. Boiss. III. 273; Xiph. 265, 24–267, 4 R. St.

ἐπειδὴ δὲ τὰ Σκυθικὰ αὐθις αὐτοῦ ἐδεήθη, γυναῖκα τῷ υἱεὶ θᾶττον δι’ αὐτὰ ἢ ἐβούλετο Κρισπίναν συνώκισεν: οἱ γὰρ Κυντίλιοι οὐκ ἠδυνήθησαν, καίπερ δύο τε ὄντες καὶ φρόνημα καὶ ἀνδρίαν ἐμπειρίαν τε πολλὴν ἔχοντες, τὸν πόλεμον παῦσαι, καὶ διὰ τοῦτ’ ἀναγκαίως αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἐξεστράτευσαν. 2 ὁ δὲ Μᾶρκος καὶ χρήματα ἐκ τοῦ δημοσίου ἤτησε τὴν βουλὴν, οὐχ ὅτι μὴ ἔκειντο ἐπὶ τῇ τοῦ κρατοῦντος ἐξουσίᾳ, ἀλλ’ ὅτι ὁ Μᾶρκος πάντα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου καὶ αὐτὰ καὶ τᾶλλα ἔλεγεν εἶναι: ἡμεῖς γάρ, ἔφη πρὸς τὴν βουλὴν λέγων, οὐδὲν ἴδιον ἔχομεν ὥστε καὶ ἐν τῇ ὑμετέρα οἰκίᾳ οἰκοῦμεν. 3 ταῦτά τε εἰπὼν, καὶ τὸ δόρυ τὸ αἱματῶδες παρὰ τῷ Ἐννείῳ ἐς τὸ πολέμιον δὴ χωρίον, ὡς γε καὶ τῶν συγγενομένων αὐτῷ ἤκουσα, ἀκοντίσας ἐξωρμήθη, καὶ τῷ Πατέρνῳ δούς χεῖρα μεγάλην ἔπεμψεν αὐτὸν ἐς τὸν τῆς μάχης ἀγῶνα. καὶ οἱ βάρβαροι ἀντέτειναν μὲν διὰ τῆς ἡμέρας ἀπάσης, κατεκόπησαν δὲ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πάντες, 4 καὶ ὁ Μᾶρκος τὸ δέκατον αὐτοκράτωρ προσηγορεύθη.

Miután a scythiai ügyek ismét szükségessé tették a császár személyes jelenlétét, fiát – hamarabb, mint ahogy előzőleg akarta – összeházásította Crispinával. A Quintiliusok ugyanis nem tudták a háborút megszüntetni, noha ketten voltak, és mind a kettőnek nagy volt a bölcsessége, bátorsága és tapasztalata. Ezért szükségképpen maguknak az uralkodóknak kellett hadba vonulniuk. Marcus kincstári pénzt kért a senatustól, nem mintha az uralkodó nem rendelkezhetett volna eleve ezzel a pénzzel, hanem azért, mert

Marcus ki akarta mutatni, hogy ez és minden egyéb a senatusé és a népé. „Nekünk annyira nincs saját tulajdonunk, hogy a ti házatokban lakunk” – mondta a senatushoz intézett beszédeben. Miután ezt mondta, a Bellona templomában őrzött, vérbe mártott lándzsát elhajította az ellenséges ország irányába, amint ezt az ott jelen lévőktől hallottam, majd a dárdavetés után elindult a hadjáratra. Paternusnak nagy haderőt bocsátott rendelkezésére, és elküldte őt, hogy megütközzék az ellenséggel. A barbárok egész nap ellenálltak, mégis mindannyiukat felkoncolták a rómaiak, majd Marcust tizedszer kiáltották ki imperatornak.

(Fordította: Nagy Izabella)

A Xiphilinos epitoméjában fennmaradt töredék már a 178-ban kezdődött második háborúhoz tartozik, amikor a szarmata betörések (régészetiileg is bizonyítottan) újra tragikus kimenetellel zárultak Alsó-Pannoniában. Ezek a körülmények, melyekkel a két Pannonia helytartói, a Quintilius testvérek (Maximus és Condianus¹⁰⁴) nem tudtak megbirkózni, elengedhetlenné tették az uralkodó személyes jelenlétét. A fejezet második felében a szabályos, azaz jogos és igazságos háború (*bellum iustum ac pium*) megindításának ősi szokását írta le a történetíró. Az uralkodó mint Fetialis pap hajította el a háború megindítását jelző véres lándzsát. Tarrutienus Paternus mint praefectus praetorio (PIR² Tarrutienus 35)¹⁰⁵ irányította a szarmaták elleni döntő háborút, amely római sikerrel zárult.

18. Boiss. III. 273–274; Exc. UG 63 (p. 410).

1 ὅτι οἱ Ἰάζυγες ἐπρεσβεύσαντο, καὶ ἤτησάν τινα ἀφεθῆναι σφισιν ἐκ τῶν ὠμολογημένων: καὶ συνεχωρήθη τινὰ αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ παντελῶς ἀλλοτριωθῶσιν. οὐ μέντοι πρότερον οὔτε οὗτοι οὔτε οἱ Βοῦροι συμμαχῆσαι τοῖς Ῥωμαίοις ἠθέλησαν, πρὶν πίστεις παρὰ Μάρκου λαβεῖν ἢ μὴν μέχρι παντὸς τῷ πολέμῳ χρῆσασθαι: ἐφοβοῦντο γὰρ μὴ καταλλαγῆσαι τοῖς Κουάδοις, ὥσπερ καὶ πρότερον, προσοίκους σφίσι πολεμίους ὑπολείπηται.

104 Fitz 1993–1995, 494–495 Nr. 292, 532 Nr. 317.

105 Cf. CIL VI 41273–41274 (teljes irodalommal).

A jazigok követséget küldtek és kérték, hogy enyhítsen valamit a békefeltételeken. Bizonyos engedményeket tettek is nekik, nehogy teljesen ellenségessé váljanak. Mégsem akartak sem ők, sem a burusok népe a rómaiaknak szövetséges segítséget nyújtani addig, míg biztosítékokat nem kapnak Marcustól arra, hogy a háborút végig fogják harcolni. Attól tartottak ugyanis, hogy a császár kibékül a quadokkal, ahogy ez korábban is történt, és magukra hagyja őket a szomszédokkal való harcban.

(Fordította: Nagy Izabella)

19.1–2. Boiss. III.273–274; Exc. UG 64 (p. 411).

Ἰ ὅτι ὁ Μάρκος τοὺς πρεσβευομένους τῶν ἐθνῶν ἐδέχετο οὐκ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς πάντας, ἀλλ' ὥς που ἕκαστοι αὐτῶν ἢ πολιτείαν ἢ ἀτέλειαν ἢ αἶδιον ἢ καὶ πρὸς χρόνον τινὰ ἄνεσιν τοῦ φόρου λαβεῖν ἢ καὶ τὴν τροφὴν ἀθάνατον ἔχειν ἄξιοι ἦσαν. καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἰάζυγες χρησιμώτατοι αὐτῷ ἐγίνοντο, 2 πολλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐπιτεταγμένων σφίσιν ἀφῆκε, μᾶλλον δὲ πάντα πλὴν τῶν κατὰ τε τὰς συνόδους αὐτῶν καὶ κατὰ τὰς ἐπιμιξίας συγκειμένων, τοῦ τε μὴ ἰδίους πλοίοις σφᾶς χρῆσθαι καὶ τοῦ τῶν νήσων τῶν ἐν τῷ Ἰστροφ ἀπέχεσθαι. καὶ ἐφῆκεν αὐτοῖς πρὸς τοὺς Ῥοξολάνους διὰ τῆς Δακίας ἐπιμίγνυσθαι, ὁσάκις ἂν ὁ ἄρχων αὐτῆς ἐπιτρέψη σφίσιν.

Marcus fogadta a barbárok követeit, de nem mindegyikkel tárgyalt azonos elvi alapon, hanem a szerint választotta meg a feltételeket, hogy egy-egy nép mennyire volt érdemes arra, hogy polgárjogot vagy adómentességet kapjon: vagy örökre, vagy meghatározott időre szóló adóelengedést, esetleg még örökös gabonaellátást is kapjon. Mivel a jazigoknak igen jó hasznát vette, sokat elengedett a szigorú békefeltételekből. Jobban mondva mindent elengedett, kivéve azokat a pontokat, amelyek a gyűléseikre és a közös vásárookra vonatkoztak, és arra, hogy ne járjanak saját hajóikon, és tartsák magukat távol a Duna szigeteitől. Továbbá megengedte nekik, hogy a roxolánokkal Dacián keresztül érintkezzenek, valahányszor ezt a tartomány helytartója megengedi nekik.

(Fordította: Nagy Izabella)

A római győzelmek hatására a szarmaták mellett egy sor kisebb nép (mint a germán burusok) is keresték az újabb béke lehetőségét. Ennek a folyamatnak őrizte meg a fenti két excerptum az egyes részleteit. A markomann–quad kérdés véglegesnek szánt rendezése előtt Marcus Aurelius a legfontosabbnak a szarmatákkal való megegyezést tartotta, ezért jelentős áldozatokra is hajlandó volt a gyülekezési és kereskedési jog kivételével:

1. a parti menti sáv tilalmának feloldása (csak a dunai hajózástól és a szigektől tiltotta el őket);
2. a Dacián való keresztülutazás szabadsága a rokon roxolánok felé (a daciai legatus felügyeletével);
3. valamint egyéb megszorítások feloldása.

Eusebios

Historia Ecclesiastica

Kiadás: E. Schwartz, Eusebios' Werke 2 (GCS 9.1, 1903, 9.2, 1908, 9.3, 1909), Ed. G. Bardy, Eusèbe de Césarée. Histoire ecclésiastique I–III. Sources chrétiennes 31, 41, 55. Paris 1952–1958 (repr. 1967).

V.5.1

Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὐρήλιον Καίσαρα λόγος ἔχει Γερμανοῖς καὶ Σαρμάταις ἀντιπαραταττόμενον μάχῃ δίψει πιεζομένης αὐτοῦ τῆς στρατιᾶς ἐν ἀμηχανίᾳ γενέσθαι, ...

Azt beszélük, hogy ennek fivére, Marcus Aurelius Caesar, amikor a germánokkal és szarmatákkal szemben csatarendbe állt, végveszélybe került, mivel seregét szomjúság kínozta. ...

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

Eusebios a jelen fejezetben, amelynek bevezetőjét idézzük, Marcus Aurelius esőcsodájának keresztény változatát ismertette. A szarmaták említése ebben

az esetben csak a háború általános bevezetéséhez tartozik, a csodára a quadok földjén került sor.

Irodalom:

FPA 3, 90–94, Kovács 2009.

Eutropius

Breviarium

VIII.13.

Ingenti ergo labore et moderatione, cum apud Carnuntum iugi triennio perseverasset, bellum Marcomannicum confecit, quod cum his Quadi, Vandali, Sarmatae, Suevi atque omnis barbaria commoverat, multa hominum milia interfecit, ac Pannoniis servitio liberatis Romae rursus cum Commodo Antonino, filio suo, quem iam Caesarem fecerat, triumphavit.

Tehát hatalmas erőfeszítéssel és bölcsességgel harcolta végig (Marcus) – mi alatt három teljes évig Carnuntumban maradt – a markomann háborút, amelyet az utóbbiakkal együtt a quadok, a vandálok, a szarmaták, a suebek és az egész Barbaricum indítottak. Sok ezer embert megölt, és a pannon tartományokat felszabadította, majd Rómába visszatérve diadalmenetet mutatott be fiával, Commodusszal együtt, akit időközben Caesarrá választott. (Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

A 169–175. közötti évek történéseinek lényegét összefoglalva Eutropius – vagy inkább forrása, az elveszett császáréletrajzokat tartalmazó mű, az Enmannsche Kaisergeschichte – viszonylag pontos listáját adja a Pannoniára és a szomszédos tartományokra támadó főbb barbár népeknek.

Cf. Dio LXXI.3.1.2, 1a, HA V. Marci 22.1.

Irodalom:

Bird 1993, 126 n. 38.

Hieronymus

Chronicon

205g

Romani contra Germanos, Marcomannos, Quados, Sarmatas, Dacos dimicant.

A rómaiak a germánok, a markomannok, a quadok, a szarmaták és a dákok ellen harcolnak.

(Fordította: Kovács Péter)

A Jeromos-féle néplista megegyezik az Eusebios által megadottakkal, de azt Jeromos tudatosan értelmezte (a markomannok beillesztésével és a dákok hátrébb sorolásával). Kérdés, hogy a (szabad) dákok miért is kaptak nála kiemelt szerepelt.

Cf. Eus. 222 Karst Den Römern entstand ein Krieg mit den Germanen und mit den Daken und mit den Sarmaten und mit den Quaden.

206i

... cum econtrario Germanos et Sarmatas fulmina persequerentur, et plurimos eorum interficerent.

... mialatt a germánokra és a szarmatákra ellenkezőleg villámok hullottak, és sokat megöltek közülük.

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

A szarmaták az esőcsoda történetébe csak az eusebiosi görög változat alapján kerültek be. Az örmény szöveg alapján Eusebios forrásában csak az ellenség szó szerepelhetett, majd azt értelmezve kerültek be a szarmaták is a germánokkal együtt.

Cf. Eus. 222 Karst ... *während auf die Feinde, die Germanen und Sarmaten, Blitze niederfuhren und viele von ihnen zerschmetterten.*

Ammianus Marcellinus

Rerum gestarum libri

Kiadás: Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt I–II. Ed. W. Seyfarth. Leipzig 1978.

XXII.5.5.

ille enim cum Palaestinam transiret Aegyptum petens, Iudaeorum fetentium et tumultuantium saepe taedio percitus dolenter dicitur exclamasse 'o Marcomanni, o Quadi, o Sarmatae, tandem alios vobis inquietiores inveni'.

Amikor pedig Aegyptus felé menve keresztülutazott (sc. Marcus) Palaestinán, a бүdös és gyakran lázongó zsidóktól megundorodva állítólag bánatában így kiáltott fel: „Ó, markomannok, quadok és szarmaták, végre még nálatok is nyughatatlanabb emberekre akadtam!”

(Fordította: Kovács Péter)

Marcus Aurelius keleti utazására 175–176 során került sor Avidius Cassius lázadásának leverése után. Ekkor történt az a palaestina i látogatása is, amelyről ez az ominózus anekdota fennmaradt. A szövegrészlet két helyen is problematikus: az *inquietiores* Gelenius sokkal valószínűbb emendatioja az *ineptiores* helyett, míg a codex Fuldensis (V) által hagyományozott *fetentium* helyett újabban többen is *se petentium*-ot olvasnának, vagyis az uralkodót körbevevő zsidók nem бүdösek volnának, hanem kérelmeikkel zaklatnák. Ez utóbbi jóval kevésbé valószínű.

Cf. M. Smallwood, *The Jews under the Roman rule*. Leiden 1976, 483–484, M. Stern, *Greek and Latin authors on Jews and Judaism II*. Jerusalem 1980, 606 n. 506, M. L. Astarita, *Avidio Cassio*. Roma 1983, 118–119, Birley 1987, 193, E. Baltrusch, *Bewunderung, Duldung, Ablehnung: Das Urteil über die Juden in der griechisch-römischen Literatur*. *Klio* 80, 1998, 403–421, Mutschmann 2002, 207–214, *FPA* 3, 51–52.

Rufinus

Historia Ecclesiastica

Kiadás: Eusebius Werke II/2. Die Kirchengeschichte. Hrsg. E. Schwartz. Die lateinische Übersetzung des Rufinus. Hrsg. Th. Mommsen. Leipzig 1908, 951–1040.

V.5.

Igitur Antonini temporibus, quibus haec gesta referuntur, Marcum Aurelium fratrem eius Caesarem bella inferentem Germanis ac Sarmatis tradunt historiae, cum siti eius periclitaretur exercitus ...

Antoninus uralkodása idején állítólag a következők történtek: arról számolnak be a történeti munkák, hogy amikor Marcus Aurelius testvére háborút viselt a germánok és a szarmaták ellen, szomjúság sújtotta seregét ...

(Fordította: Kovács Péter)

Rufinus Eusebius Egyháztörténetét fordította latinra, illetve annak befejezése után folytatta a saját koráig. E helyen is hű latin fordítását találjuk az esőcsodára vonatkozó görög szövegnek (kisebb változtatásokkal és kihagyásokkal).

Cf. Eus. H. E. V.5.

Historia Augusta

Vita Marci

XVII.3.

Pannonias ergo Marcomannis, Sarmatis, V[u]andalis, simul etiam Quadis extinctis servitio liberavit et Romae cum Commodo, quem iam Caesarem fecerat, filio, ut diximus, suo, triumphavit.

A két Pannoniát tehát megszabadította a szolgaságtól, mivel a markomannokat, a szarmatákat, a vandálokat és egyszersmind a quadokat is elpusztította, és Rómában fiával Commodusszal együtt, akit már Caesarrá tett – amint ezt már említettük – diadalmenetet tartott.

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

A Rómából való visszatérésük után 176 decemberében tartott diadalmenetre jelen szöveghely mellett ismert az ezt követően épített diadalív felirata (illetve egy eltűnt másik triumphalis emlékmű reliefe is a diadalkocsi és az uralkodó(k) ábrázolásával).

Cf. CIL VI 1014 p. 842, 3070, 3777, 4316, 4340=31225=ILS 374.

Irodalom:

Adams 2012, 159, 170–171.

XXII.1.

gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Varistae, Hermunduri et Quadi, Suevi, Sarmat<a>e, Lacinges et Burei hi aliique cum Victualis, Sosibes, Sicobotes, Roxolani, Basternae, Halani, Peu<c>ini, Costoboci.

Illyricum határától Galliáig minden nép összeesküdött: a markomannok, a varisták, a hermundurok, a quadok, a suebek, a szarmaták, a lacingok,

a bureusok, ezek és továbbá a victuálokkal együtt a sosibes, a sicobotes, a roxolánok, a bastarnák, az alánok, a peucinok, a costobocusok.

(Fordította: Nagy Izabella)

A vita által kiadott néplista korántsem teljes, viszont részben fiktív (bastarnák, alánok?), de Cassius Dio és Eutropius alapján kiegészíthető.

Cf. Dio LXXI.3.1.2, 1a, Eutr. VIII.13.

Irodalom:

Schwendemann 1923, 81–94, Adams 2012, 106–107, 170, Alemany 2000, 18, FPA 3, 251–253.

XXIV.5.

Voluit Marcomanniam provinciam, voluit etiam Sarmatiam facere, et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset sub eodem in oriente.

Marcomanniát és Sarmatiát is provinciává akarta szervezni, és ezt véghez is vitte volna, ha Keleten Avidius Cassius ugyanakkor fel nem lázad.

(Fordította: Kovács Péter)

Utóbbi szöveghelyhez ld. lejjebb!

Cf. XXVII.10.

Irodalom:

Schwendemann 1923, 100–101, 181–182, Adams 2012, 114–116.

XXV.1.

rel<i>cto ergo Sarmatico Marcommannicoque bello contra Cassium profectus est.

Otthagya tehát a markomann és szarmata háborút, Cassius ellen vonult.

(Fordította: Nagy Izabella)

Marcus Aurelius a keleten fellázadt Avidius Cassius miatt volt kénytelen a szarmaták elleni hadműveleteket 175-ben félbeszakítani, illetve békét kötni.

Cf. Dio LXXI.16–17.

Irodalom:

Schwendemann 1923, 109–114, Adams 2012, 116.

XXVII.10.

triennio bellum postea cum Marcomannis, Herm<u>nduris, Sarmatis, Quadis etiam egit et, si anno uno superfuisset, provincias ex his fecisset.

Ezután három éven keresztül háborúskodott a markomannokkal, a hermundurokkal, a szarmatákkal és a quadokkal, és ha csak egy évvel is tovább él, provinciákat szervezett volna itt.

(Fordította: Nagy Izabella)–(Fordította: Kovács Péter)

Még a markomann háborúk előtt került sor két új legio, a II és a III Italica felállítására. Egyesek szerint az uralkodó tudatos annexiós politikájának eszközei lettek volna, és már ekkor léteztek volna tervek Marcomannia és Sarmatia provincia felállítására, amit csak a markomannok támadása miatt kellett volna elhalasztani.¹⁰⁶ Ezzel az állásponttal szemben komoly probléma, hogy az erre vonatkozó antik forrásaink többsége vagy az első háború végére (vita Marci 24.5), vagy Marcus uralkodásának a végére teszi ezeket a terveket (HA vita Marci 27, 10, Cassius Dio LXXI. 33.4, Héród. I.5.6, 6.6), és arról szó sincs, hogy Marcus a terveit a háború miatt függesztette volna fel.

Marcus Aurelius 175-ben Avidius Cassius lázadása miatt kényszerűen hagyott fel a szarmaták elleni háborúval, amely így befejezetlen maradt. Marcus bizonyosan nem érezte a kérdést rendezettnek, mivel a vereségek ellenére a szarmaták túl erősnek tűntek neki (Dio LXXI.16.2. γὰρ καὶ τότε ἔτι ἔρρωντο, vita Marci 25.1. *rel<i>cto ergo Sarmatico Marcommannicoque bello*

¹⁰⁶ Mann 1963; Birley, 1971, 10, Mócsy 1971; Fitz 1985; Šašel Kos 1986, 328–334; Birley 1987, 142, 249; Strobel 2001, 123–124.

contra Cassium profectus est). Még bonyolultabb kérdés, mit is jelentenek Dio következő, ugyaninnen származó szavai: ὁ γὰρ αὐτοκράτωρ ἤθελε μὲν [καὶ] αὐτοὺς καὶ παντάπασιν ἐκκόψαι. Egy korábbi helyen Dio majdnem ugyanígy fogalmazott: LXXI.13.1. ἐπίπαν ἐξελεῖν ἠθέλησεν. Az ἐκκόψαι és az ἐξελεῖν infinitivusok fordítása igen vitatott, gondoltak már a kiűzéstől (Th. Mommsen) egészen a kiirtásig (F. Hampl) mindenre.¹⁰⁷ Bárkinek is legyen igaza, a nyomatékositott (παντάπασιν, ἐπίπαν) infinitivusok kétségkívül valamiféle radikális megoldásra utalnak (cf. Dio LXIX.14.1), és az ἤθελε praeteritum imperfectummal is egy hosszan tartó szándékot óhajtott Dio kifejezni. Az is szinte teljesen biztos, hogy a μὲν particula feltételez egy δὲ-t is, amelyre a válasz leginkább a töredék folytatásában található Avidius Cassius-féle lázadás lehetett, amely megakadályozta Marcust szándéka keresztülvitelében (Dio LXXI.16–17 = Exc. U^G 61–62 (p. 410)).¹⁰⁸ Ugyanígy vitatott, hogy ehhez kapcsolódva mit is jelentenek a vita Marci már idézett szavai: 24.5. *Voluit Marcomanniam provinciam, voluit etiam Sarmatiam facere, et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset sub eodem in oriente*.¹⁰⁹ Az tény, hogy Dio szavai semmiképpen sem utalnak újabb tartományok alapításának szándékára (vö. a már alávetett markomanokkal és quadokkal kötött békét), ezért nem véletlenül született az a feltételezés, hogy a vita Marci jelen helye legjobb esetben is csak a második háború folyamán született tervek korábbra való visszavetítése (vagy inkább Cassius Dio és Héródianos egy-egy egymástól is függő passzusára (LXXI.33.4², I.5.6, 6.6) vezethető vissza (ld. lejjebb)).¹¹⁰ Amennyiben Marcus provinciaalapítás céljából gondolt a szarmaták kiirtására, ahogy Traianus Dacia esetében¹¹¹, kétséges marad, miért nem tervezte ugyanezt a másik leendő tartomány, Marcomannia lakosaival, a markomannokkal és a

107 Instinsky 1972, 474–480; Pirson 1996, 176–177.

108 Instinsky 1972, 479–480.

109 Schwendemann 1923, 181–182; Hampl 1960; Swoboda 1964, 55, 252; Birley 1971; Mócsy 1971; Alföldy 1971; Instinsky 1972; Birley 1979, 487–492; Birley 1987, 253–255; Alföldy 1989, 63–64, 67–68.

110 Alföldi 1942, 231. j. 298, továbbá: Alföldy 1971, 401–402; Mócsy 1971, 64–65; Instinsky 1972, 481–482 Anm. 25., de: Birley 1979, 501 Anm. 142; Birley 1987, 253–254.

111 Alföldi 1942, 231, 298 j.

quadokkal, akikkel már érvényes békét kötött. A quadok nem kevésbé voltak ingatagok, hiszen ők is sorra megszegették a foedust.

Commodus, az ifjú uralkodó apja 180 márciusi halála után rövidesen felhagyott a háborúval, és békét kötött. Még hevesebb vitákat váltott ki annak megítélése, hogy Commodus a békekötéssel feladta-e apja hódító szándékait, azaz Marcomannia és Sarmatia provinciák létrehozását.¹¹² Ahogy már láthatuk, ebben már antik forrásaink sem értettek egyet, a vita Marci 24.5 például Avidius Cassius lázadásának idejére tette ezeket a terveket, amelyek miatta hiúsultak volna meg. Maga Dio szövege sem teljesen világos, hiszen a LXXI.20 szerint: Marcus οὕτως οὐ τὴν χώραν αὐτῶν (sc. quadok) προσκτήσασθαι ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους τιμωρήσασθαι ἐπεθύμει., míg Marcus halálával kapcsolatban a következőképpen fogalmaz: LXXI.33.4² καὶ εἶγε πλέον ἐβεβίωκει, πάντα τὰ ἐκεῖ ἂν ἐκεχείρωτο (vita Marci 24.5 alighanem innen származik). Héródianos előadásában a következőket mondja katonáinak az ifjú uralkodó a rá váró feladatokkal kapcsolatban: I.5.6 ἡμῖν δὲ χρὴ μέλιν τῶν ἐν ἀνθρώποις καὶ τὰ ἐπὶ γῆς διοικεῖν. κατορθοῦν δὲ αὐτὰ καὶ βεβαιοῦν ὑμέτερον ἔργον, εἰ τὰ τε τοῦ πολέμου λείψανα μετὰ πάσης ἀνδρείας ἀπαλείψαιτε καὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν μέχρις ὠκεανοῦ προαγάγοιτε. Pompeianus pedig a következő tanácsot adja az ifjú, Rómába vágó uralkodónak: I.6.6 καλὸν δὲ σοι χειρωσαμένῳ πάντας αὐτούς, καὶ τὴν ὑπὸ τῆ ἄρκτω ἀρχὴν ὠκεανῷ ὀρίσαντα, ἐπανελθεῖν οἴκαδε θριαμβεῦντί τε καὶ δεσμίους ἀπάγοντι καὶ αἰχμαλώτους βασιλεῖς τε καὶ σατράπας βαρβάρους (cf. Héród. VII.2.9 = vita Max. 12.1, 13.3 (Maximinus Thraxra vonatkozóan)). Héródianos ezen helyét és Dio fenti kifejezését (καὶ εἶγε πλέον ἐβεβίωκει) követve juthatunk el a vita Marci ominózus mondatához: 27.10. *si anno uno superfuisset, provincias ex his fecisset.*¹¹³ A vita Maximini fenti helyén (12.1) *expressis verbis* ennyi szerepel: *ut Herodianus dicit*, azaz őt követi az életrajz összeállítója! Mára a kérdéssel foglalkozó kutatók két nagy csoportra

112 A kérdés korábbi teljes irodalma: Alföldy 1971b, 418 Anm. 48; Schwendemann 1923, 195-196; Alföldi 1942, 200-201; Hampl 1960; Nagy 1962, 46; Mócsy 1962, 561; Swoboda 1964, 55, 252; Birley, 1971; Mócsy 1971; Alföldy 1971b; Instinsky 1972; Mócsy 1974, 184-185, 193; Böhme 1975, 211; Birley 1979, 487-492; Oliva 1986; Birley 1987, 253-255; Alföldy 1989, 63-64, 67-68; PRK 38; Hekster 2002, 40-42.

113 Alföldy 1971, 405 Anm. 78.

oszlottak. Az egyik elképzelés szerint, amelyet tulajdonképpen még H. Dettmerre lehet visszavezetni¹¹⁴, Róma aligha engedhette meg magának anyagilag, hogy új, „értéktelen” tartományokat állítson fel (F. Hampl, E. Swoboda, Alföldy G., P. Oliva), míg többen a hagyományos értelmezés mellett maradván komolyan számolnak az új tartományok felállításának problémájával (J. Schwendemann, Alföldi A., Nagy T., J. C. Mann, A. R. Birley, Fitz J., Mócsy A.). A kérdés megítélésénél véleményem szerint három dologgal kell számolnunk:

Mit mondanak a források, elsősorban Cassius Dio, és mit mond róluk a forráskritika? Az egyéb források mutatják-e egy esetleges annexio jeleit? Reálisak lehettek-e ezek a tervek, ha voltak egyáltalán ilyenek: a) gazdaságilag b) megoldották volna-e a tartományok és Italia biztonságának a kérdését?

1. Ahogy láthattuk, a források egymásnak ellentmondani látszanak. A számunkra legfontosabb Cassius Dio (és ami fő: excerptuma) világosan fogalmaz a quadokkal kapcsolatban: LXXI.20.2 = Exc. U^G 65 (p. 411). οὕτως οὐ τὴν χώραν αὐτῶν προσκτήσασθαι ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους τιμωρήσασθαι ἐπεθύμει. A másik kérdéses Dio-mondat (LXXI.33.4²) χειρώω igéje is szinte bizonyosan „leigázni” értelemben fordítható (nem „meghódítani”)¹¹⁵, ezért nem áll fenn ellentmondás a két locus között. Héródianos Cassius Diótól való függéséről, az eredeti történet erős kiszínezéséről talán fölösleges beszélnem, az Ókeanosig való kiterjesztés gondolatát aligha kell komolyan vennünk.¹¹⁶ Sokkal érdekesebb a helyzet a vita Marci esetében. Alföldy és Birley vitája abban áll, hogy a vita Marci két helyén is idézett tartományok létrehozása szerepelt-e az eredeti életrajzban (akár Marius Maximus, akár a titokzatos Ignotus lenne a szerző¹¹⁷), vagy pedig, ahogy Alföldy feltételezi, utóbbi csak a HA összeállítója révén került be Héródianos nyomán a biográfiába.¹¹⁸ Annak ellenére, hogy a vita Marci az ún. jó életrajzok sorába tartozik, számos betoldás található benne (pl. az Eutropiustól származó részek: 17.4–18), tehát utóbbira minden eshetőség meg-

114 Dettmer 1872, 217.

115 Liddel–Scott 1996, 1986; Alföldy 1971, 404 Anm. 74; Instinsky 1972, 482 Anm. 25.

116 Kolb 1972; Alföldy 1989 passim; Kovács 2004, 441–453, 447–448.

117 Birley 1987, 229–230.

118 Birley 1979, 486–489; Birley 1987, 253–254; Alföldy 1971, 404–406.

van.¹¹⁹ Az is tény, hogy a vita Maximini hasonló helyének (12.1) (a birodalom kiterjesztésének gondolata) bizonyosan Héródianostól származik. Közvetlen kapcsolat azonban inkább Cassius Dio és a vita Marci között mutatható ki az ominózus LXXI.33.4² και εἶγε πλέον ἐβεβιώκει mondata és a vita Marci 24.5. között: *si anno uno superfuisset, provincias ex his fecisset*.¹²⁰ Nem segít a kérdés eldöntésében a Marcust és Commodust ábrázoló, PROPAGATORIBVS IMPERII köriratos medaillon sem¹²¹, amely kétféleképpen is fordítható: 1. „a birodalom kiterjesztőinek”¹²² 2. „a birodalom gyarapítóinak”.¹²³

2. Dio LXXI.20 = Exc. U^G 65 (p. 411) ugyanebből a szempontból újra fontos forrás: Marcus nem engedi kivándorolni a menekülni akaró quadokat, 179/180 telén 20-20 ezer főt állomásoztat a quadok és a markomannok földjén kényelmes téli táborban (Dio LXXI.20.1. ταλαιπωρούμενοι διὰ τὸ και βαλανεῖα και πάντα ἀφθόνως ἔχειν τὰ ἐπιτήδεια), a szarmaták földjén azonban nem, mivel velük érvényes béke állt fenn! A szarmatákat 175-ben kiirtani vagy elűzni akaró Marcus (Dio LXXI.13.1, 16.2) addigra már érvényes békét kötött a quadokkal és a markomannokkal. Ez egy olyan ellentmondás, amelyet aligha lehet feloldani. Ha tényleg két új tartományt akart volna az uralkodó létrehozni, miért egyezett volna ki előbb az egyik ellenféllel. Miért kellene elűzni-kiirtani az ellenfelet, ha a másikkal békét kötött, vagy miért nem engedte elmenekülni a quadokat? Ha az egyik leendő tartomány földjén megszálló csapatok táborokat építenek, miért nem teszik ugyanezt a másikon is? A két taktika egyszerre aligha alkalmazható, ezért itt nyilvánvalóan Róma szokásos, az ellenséges barbárokat megosztó külpolitikájáról van szó, annexiónak nem fedezhető fel a jele.

3. a) Augustus óta fennállt és érvényben maradt az az általa Tiberiusra és utódaira hagyott általános tanács, mely szerint a túl nagyra nőtt birodalmat már nem kell növelni: *consilium coerendi intra terminos imperii* (Tac. Ann. I.11, cf. Liv. Praef. 4, Florus II.17, III.12, IV.12).¹²⁴ Ezt már Augustus maga is betartotta,

119 Schwendemann 1923.

120 Alföldy 1971, 405 Anm. 78.

121 Cox 1959, 114 No. 230.

122 Birley 1979, 491–494; Birley 1987, 253–254.

123 Alföldy 1971, 427–428; Alföldy 1989, 68.

124 Mócsy 1962a.

amikor konzekvensen lemondott Britannia provincia meghódításának és létrehozásának tervéről (Dio IL.38.2, LIII.22.5, 25.2). Ennek okát már a kortárs Strabón is világosan megadta: a terület gazdaságilag teljesen értéktelen, még az ott állomásozó csapatok költségeit sem vagy csak alig fedeznék a behajtható adók (Geogr. II.5.8 [több volna a jövedelem a vámokból!], IV.5.3). Ennek fényében kell újra megvizsgálnunk Appianos Praefatióját. Ebben a szerző alighanem Strabón nyomán újra kitér Britannia provincia kérdésére, amely szerinte sem hozza be a kívánatos hasznot (Praef. 5). Ezután foglalkozott a történetíró az azal az ominózus követjárással, amelyet maga látott Antoninus Pius udvarában (Praef. 7). Tehát több nép is szeretne volna elérni a receptiót, de megszállásuk olyan kevés bevételt hozott volna, hogy azt az udvar nem tartotta érdemesnek, sőt az uralkodó még csak nem is fogadta a követeket! Ezek alapján később a háborúban gazdaságilag tönkrement, a pestisjárvány pusztítása miatt népeséghiánnyal küzdő Rómának új tartományok létrehozása nem volt alternatíva, ehelyett élt az uralkodó a receptio eszközével, és nem is keveseket fogadtak be a birodalomba.

3. b) Róma áhított biztonságát a Kárpátok és a Tátra által védett új tartományok sem hozhatták volna meg. Ha voltak is esetleg erre vonatkozó tervek, a háború folyamán mindenki számára világossá válhatott, hogy a Rómával szomszédos cliens-királyságok annectálása, receptiója a kérdést nem oldja meg, hiszen mögöttük még újabb, erősebb népek tűntek volna fel. Alighanem itt kell keresnünk annak indokát is, miért nem engedte Marcus a quadok kivándorlását sem.

Mindezek fényében úgy összegezhethetjük a problémát, hogy reális tervek aligha voltak új tartományok létrehozására, erre a háború lefolyása sem enged következtetni. Ezt aligha támogatták a birodalom pénzügyi irányítói, de nem ismeretes, hogy milyen vélemények léteztek egymás mellett Marcus „tábornoki” karán belül, létezett-e olyan héjáknak tartható csoportosulás, amely a harcok folytatása mellett szállt síkra. Ezek véleményét aligha fogalmazhatta meg jobban más, mint Pompeianus (Héród. I.6.4–7). Ha a tartományok létrehozására vonatkozó részek (24.5, 27.10) valóban az eredeti vita részei voltak, akkor komolyan számolnunk kell azzal, hogy a Severusok alatt még ismertek voltak

az utóbbi személyek nézetei.¹²⁵ Ha viszont az utóbbi két fejezet csak a HA összeállításánál került be a vitába – és ez tűnik a reálisabbnak –, akkor mindez inkább a források talán tudatos félreértelmezésének tartható.

Vita Avidii Cassii

IV.6.

Cum exercitum duceret, et inscio ipso manus auxiliaria centurionibus suis auctoribus tria milia Sarmatarum neglegentius agentum in Danuvii ripis occidissent et cum praeda ingenti ad eum redissent sperantibus centurionibus praemium, quod perparva manu tantum hostium segnius agentibus tribunis et ignorantibus occidissent, rapi eos iussit et in crucem tolli servilique supplicio adfici, quod exemplum non extabat, dicens evenire potuisse, ut essent insidiae ac periret Romani imperii reverentia.

Amikor hadjáratot vezetett, segédcsapatai a centuriók kezdeményezésére, az ő tudta nélkül háromezer elővigyázatlan szarmatát a Duna partján lemészároltak, és nagy zsákmánnyal tértek vissza hozzá. A centuriók jutalmat reméltek, mivel ilyen kis csapattal oly nagyszámú ellenséget lemészároltak. Eközben tribunusai minderről semmit sem tudva mulatoztak, ezért letartóztatta és keresztre feszítette őket. Olyan szolgai büntetéssel sújtotta őket, amire nem volt példa, mondván: megtörténhetett volna, hogy emiatt veszély fenyegetsen, és megszűnjön a Róma iránti tisztelet.

(Fordította: Kovács Péter)

Avidius Cassius életrajzát annak összeállítója/szerzője források híján fiktív elemekkel töltötte meg. Ezek közé tartozik a szarmaták feletti győzelme is. Erre már csak azért sem kerülhetett sor, mert Marcus Aurelius északi háborúja idején már Keleten tartózkodott (előbb mint Syria legatusa, majd *rector totius Orientis*): Kienast 2017, 139–139.

125 Mócsy 1971, 65.

Irodalom:

B. Baldwin, *The Vita Avidii*. *Klio* 58, 1976, 101–119.

Orosius

Historia adversus paganos libri VII

VII.15.8.

Nam cum insurrexissent gentes immanitate barbarae, multitudine innumerabiles, hoc est Marcomanni, Quadi, Vandali, Sarmatae, Suevi, atque omnis pene Germania ...

Amikor ugyanis fellázadtak az igen vad és töméntelen számú barbárok, azaz a markomannok, quadok, vandálok, szarmaták, suebek és majdnem az egész Germania ...

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

A markomann háborúk orosiusi (Aurelius Victorra visszamenő) rövidített néplistája az esőcsoda történetének bevezetőjében szerepel.

Prosper Tiro

Chronicon

694 PL 51, p. 564 = Chron. Min. I, p. 431.

In regione Quadorum exercitu Antonini Imperatoris, siti oppresso, pluvia divinitus missa est, cum e contrario Germanos et Sarmatas fulmina persequerentur, et plurimos eorum interficerent.

Amikor a quadok területén Antoninus császár serege szomjazott, az isteni gondoskodás révén eső esett, míg a germánokat és a szarmatákat ellenkezőleg villámcsapások sújtották, sokan közülük meg is haltak.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a hely is bizonyosan Jeromos Chronicon-fordításából származik, már csak a szarmaták téves említése miatt is.

Marcus Aurelius hamisított levele

Kiadás: Harnack 1894, 878–879, J. C. T. Otto ed., Corpus apologetarum Christianorum saeculi secundi I³. Jena 1876 (repr. Wiesbaden 1969) 246–252.

Ἀυτοκράτωρ Καῖσαρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνίνος Γερμανικὸς Παρθικὸς Σαρματικὸς Δῆμῳ Ῥωμαίων καὶ τῇ Τερᾷ Συγκλίτῳ χαίρειν.

Φανερά ὑμῖν ἐποίησα τὰ τοῦ ἐμοῦ σκοποῦ μεγέθη, ὅποια ἐν τῇ Γερμανίᾳ ἐκ περιστάσεως διὰ περιβολῆς ἐπακολουθήματα ἐποίησα ἐν τῇ μεθορίᾳ Κοάδων καὶ Σαρματῶν, ἐν Κοτινοῖς ...

Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Germanicus Parthicus Sarmaticus üdvözetletét küldi a római népnek és a szent tanácsnak (sc. senatusnak).

Tudatom veletek vállalkozásom nagyságát és azt, hogy Germaniában a bekerítés folytán létrejövő körülményekből kifolyólag milyen következtésekre jutottam, amikor az ellenség körülfogott a quadok és szarmaták határvidékén, a cotinusok földjén.

(Fordította: Kovács Péter)

A csodára vonatkozó forrásaink közül az egyik legérdekesebb az a bizonyosan hamisított görög nyelvű levél, amelyben az uralkodó beszámol a történekről a senatusnak. A munka Justinus egyházatya Apologiájához csatolva egy 14. századi kéziratban maradt fenn (Cod. Par. Gr. 450). A levél lényege a következő: az uralkodó egyes szám első személyben számol be az eseményekről, azaz maga is jelen volt. A germánok és szarmaták határán, a cotinusok földjén az ellenség

körbevette seregét, amely a legio I adiutrix, a X gemina és X fretensis vexillatióiból állt. Az ellenség száma a szövegromlás és a szándékos nagyítás miatt eltúlzottá vált (977 000 fő). A Merkelbach-féle javítás alapján 9074–9077 lehetett. Az esőcsoda kutatása során kibontakozott vita alapján leszűrhető, hogy a levél szerzője jó forrásokat használt; ez leginkább a még teljes Cassius Dio lehetett. Ezek alapján a csoda helyszínére, illetve a résztvevő legiókra vonatkozó adatok hitelesek lehetnek.

Irodalom:

Harnack 1894, 863–871, 878–882, Domaszewski 1894, 616–617, Domaszewski 1895, 123–124, Mommsen 1895, 91 Anm. 2, Geffcken 1899, 264–267, 269 Anm. 1, Zwickler 1941, 213 Anm. 180, Merkelbach 1968, Berwig 1970, 135–140, FPA 3, 93–101.

Zónaras

Epitome Historiarum (Επιτομή Ἱστοριῶν)

XII.

2.

Μαρκομάννους μὲν οὖν καὶ Ἰάζυγας πολλοῖς καὶ μεγάλοις ἀγῶσι καὶ κινδύνοις ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ὑπέταξε ...

A markomannokat és a jazigokat ez a császár sok és nagy csatában és veszélyek közepette igázta le.

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

82.

ὁ δ' αὐτοκράτωρ τοῖς περὶ τὸν Ἰστρον βαρβάρους, Ἰάζυξι τε καὶ Μαρκομάννοις καὶ ἄλλοτε ἄλλοις χρόνον συχνὸν ἐπολέμησε, τῇ Παιονίᾳ κεχρημένος ὀρμητηρίῳ.

A császár (Marcus) pedig a Duna melléki barbárokkal: a jazigokkal és a markomannokkal harcolt, egyszer egyikükkel, máskor a másikkal, hosszú ideig úgy, hogy Pannonia volt a kiindulási támaszpontja.

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

Zónaras mindkét jelen közölt helye Cassius Dióra vezethető vissza. Egyik helyen sem szerepelnek a quadok.

Cf. LXXI.3.1.2, 8.1.

Feliratok

Diadalív felirata, Róma, Kr. u. 176.

CIL VI 1014 p. 842, 3070, 3777, 4316, 4340=31225=ILS 374

S(enatus) p(opulus)q(ue) R(omanus) / Imp(eratori) Caes(ari) divi Veri Parth(ici) max(imi) frat(r)i divi Hadriani nep(oti) divi Traiani Parth(ici) pronep(ti) divi Nervae abnep(oti) M(arco) Aurelio Antonino Aug(usto) Germ(anico) Sarm(atico) pontif(ici) maxim(o) tribunic(ia) pot(estate) XXX imp(eratori) VIII co(n)s(uli) III p(atri) p(atriciae) et Imp(eratori) Caes(ari) Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aureli Antonini Aug(usti) f(ilio) L(ucio) Aurelio Commodo Germ(anico) Sarm(atico) bellicosissimis gentibus deletis et subactis.

A senatus és a római nép Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustusnak, aki az isteni Verus Parthicus Maximus testvére, az isteni Hadrianus unokája, az isteni Traianus dédunokája, az isteni Nerva ükunokája, a germánok és a szarmaták legyőzőjének, a pontifex maximusnak, aki harmincadszorra bírja a néptribunusi hatalmat, a nyolcszoros imperatornak, a háromszoros consulnak, a haza atyjának, mivel minden korábbi, igen nagy uralkodó dicsőségét meghaladva igen harcias népeket semmisített és hódított meg.

(Fordította: Kovács Péter)

Az első markomann háborút lezáró legfontosabb esemény, a 176. év végi diadalmenet emléke volt a clivus Argentariuson álló, a középkorban még ismert (Mirabilia 3, Nr. 11), de mára eltűnt diadalív, amelynek talán ránk maradt Anonymus Einsiedlensis révén a felirata. M. Wegner szerint az emlékműhöz tartozhatott a három, a Museo dei Conservatoriban található reliefpanel (Clementia, a triumphus és az áldozatbemutató jelenetei, és esetleg a Marcus-fejet ábrázoló koppenhágai töredék). A CIL VI 1014 felirat szövege szerint az uralkodók, Marcus (és a feliraton talán nem említett Commodus) diadalmenete az igen harcias népek leverésével (*quod omnes omnium ante se*

maximorum imperatorum glorias supergressus bellicosissimis gentibus deletis et subactis) vált jogossá, ami minden korábbi uralkodóénál nagyobb dicsőséggel járt.

A pusztán kéziratos hagyományból ismert felirat szövege néhol kétes, különösen Commodus említésének hiánya miatt. Emiatt is javasoltak korábban más olvasatot: S. Stucchi, A proposito di cavalli ... Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia 61, 1988–1989, 195–260, kül. 231–232, ill. 233–254 (Commodus nevének kivakarásával magyarázza). A felirat és a diadalív összetartozásának kérdéses voltát az is okozza, hogy a tribunicia potestas száma alapján a feliratot 176. december 10. előtt állították, míg a diadalmenet december 23-án volt: P. Mingazzini, E mai esistito l'arco di trionfo di Marco Aurelio sul clivo Argentario? MDAI 70, 1963, 147–155, G. Lugli, L'Arco di Marco Aurelio sul Campidoglio. Archeologia Classica 17, 1965, 147–149, P. Mingazzini, Ibid., 150–153. Az említett panelek közül a legfontosabb a diadalmenetet bemutató, amelyről M. Wegner alapos vizsgálatok után tudta először még a harmincas években kimutatni, hogy Marcus mellett eredetileg Commodus is a quadrigán állt, de később, a *damnatio memoriae*ja után levésték róla.

Irodalom:

Wegner 1938, 155–195, Becatti 1960, 55–72, Scott Ryberg 1967, 2–3, 5–27, E. Gordon, The panel reliefs of Marcus Aurelius. Diss. New York, Ann Arbor 1979, Koeppel 1986, 9–12, 47–56, Nr. 23–25, 75–76, Nr. 34, Lexicon Topographicum Urbis Romae I (1993) 98–99.

[Szoborbázis, Róma]

CIL VI 41146 (= 1497 + 1549) = ILS 1094 + 1100

M(arco) Pontio M(arci) f(ilio) Pup(inia tribu) / Laeliano Larcio Sabino co(n)s(uli) pon(tifici) sodali Antoniniano Veriano / fetiali leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Syriae leg(ato) Aug(usti) / pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Pannon(iae) super(ioris) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Pannon(iae) infer(ioris) comiti Divi Veri Aug(usti) donato donis / militarib(us)

bello Armeniaco et Parthico / ab Imp(eratore) Antonino Aug(usto) et a Divo Vero Aug(usto) / [coron(is)] mu[rali vallaris clas]sica aur[ea / hastis puris IIII vexillis IIII comiti Imp(eratoris) Anto/n]ini Aug(usti) et Divi Veri bello Germanic(o) / item comiti Imp(eratoris) Antonini Aug(usti) Germanici Sarmatici leg(ato) leg(ionis) I Miner(viae) curatori civit(at)is Araus(ionensium) / prov(inciae) Galliae Narb(onensis) praetori trib(uno) pleb(is) candidato / Imp(eratoris) Divi Hadriani ab act(is) senat(us) quaestori prov(inciae) / Narb(onensis) trib(uno) mil(itum) leg(ionis) VI victr(icis) cum qua ex Germ(ania) in / Brittan(nia) transsit IIIIvir(o) viar(um) curand(arum). / Huic senatus auctore M(arco) Aurelio Antonino Aug(usto) / Armeniac(o) Medic(o) Parthic(o) maximo Germ(anico) Sarmat(ico) / statuam poni habitu civili in foro Divi Traiani / pecunia publica censuit.

M(arcus) Pontius Laelianus Larcus Sabinusnak, M(arcus) fiának, aki a Pupinia tribusba tartozik, a consulnak, a pontifexi testület tagjának, az Antoninus- és Verus-kultusz papjának, a fetialis papnak, Syria tartomány helytartójának, Felső-Pannonia tartomány helytartójának, Alsó-Pannonia helytartójának, az isteni Verus Augustus kísérvőjének, akit az uralkodó, Antoninus Augustus és az isteni Verus Augustus katonai kitüntetésekkel, azaz arany corona muralisszal, vallarisszal, classicával, négy hasta purával és négy vexillummal tüntettek ki, az uralkodók, Antoninus Augustus és Divus Verus, továbbá az uralkodó, Antoninus Augustus Germanicus Sarmaticus kísérvőjének a germánok elleni háborúban, a legio I Minervia legatusának, a Gallia Narbonensisben lévő Arausio város curatorának, praetornak, Imp(erator) Divus Hadrianus jelöltjeként néptribunusnak, a senatusi ülések jegyzőkönyvének elkészítésével megbízott hivatal vezetőjének, Narbonensis tartomány quaestorának, a legio VI victrix tribunusának, az utak karbantartásával megbízott négyfős testület tagjának. Neki a senatus M(arcus) Aurelius Antoninus Aug(ustus) Armeniac(us) Medic(us) Parthic(us) maximus Germ(anicus) Sarmat(icus) kezdeményezésére egy szobor felállítását polgári viseletben az isteni Traianus forumán elrendelte.

(Fordította: Lőrincz Barnabás)

A senator pályafutása végén Kr. u. 168–175. között előbb Marcus Aurelius és Lucius Verus, majd Marcus Aurelius kíséretében vett részt a markomann háborúban, s kitüntetésekert kapott érdemeiért a császároktól (ld. ezekhez, valamint a szobrához még Maxfield 1981, 108, 148). A senator korábban kétszer tartózkodott e térségben: először Kr. u. 141/142–144. között Alsó-Pannonia, majd 145–149. között Felső-Pannonia helytartójaként.

Irodalom:

G. Alföldy, CIL VI 41146 (p. 4959) (a teljes korábbi irodalommal), Ritterling 1927, 64–65, 285 Nr. VII, Dobó 1975, Nr. 516, Alföldy 1977, 236 (Pannonia superior), 239 (Syria), 250 (Pannonia inferior), Fitz 1993–95, 481–482, Nr. 286, PIR² P 806 (L. Vidman).

[Szoborbázis, Róma]

CIL VI 41145 (= 1540 cf. 31675) = ILS 1112

[T(ito) Pomponio T(iti) f(ilio) Pob(lilia tribu) (?) Proculo / Vitrasio Pollioni co(n)s(uli) II ami/co Aug]ustorum comiti [M(arci) Antonini / et Ver]i Augg. (i.e. Augustorum duorum) expeditio[nis primae / Germ]anicae item comiti M(arci) [Antonini / et Co]mmodi Augg. (i.e. Augustorum duorum) expediti[onis Germani/cae Sar]maticae bis donis mi[litaribus do/nato cor]onis muralibus II [vallaribus II / aureis II] clas[sicis II hastis puris VIII vexillis VIII / proco(n)s(uli) prov(inciae) Asiae leg(ato) Augg. (i.e. Augustorum duorum) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) / Hispaniae citer(ioris) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) prov(inciae) Moes(iae) inf(erioris) / pontif(ici) s]odali Antonini[ano Veriano cur(ator) / - c. 7 -]orum praetori qua[est(ori) imp(eratoris) IIIviro / monetal]i a(uro) a(rgenteo) a(ere) f(lando) f(eriundo) marito An[n]iae Fundaniae / Fausti]nae Imp(eratoris) Caesaris M(arci) [Antonini Aug(usti) / et Div]ae Faustinae Piae pa[truelis adf]ini / domus] Aug(ustae). / [Huic senatu]s auctoribus Ìm[p(eratore) M(arco) Antonino / et Im]p(eratore) Commodo Augg. (i.e. Augustis duobus) Ge[rmanicis / Sarmat]icis statuas duas u[nam habitu / milita]ri

in foro Divi Trai[ani alte/ram hab]itu civili in prona[o aedis Divi / Pii pon] endas censuit.

T(itus) Pomponius Proculus Vitrasius Pollionak, T(itus) fiának, aki a Poblilia (?) tribusba tartozik, a kétszeres consulnak, a két Augustus barátjának, M(arcus) Antoninus és Verus Augustusok kísérőjének a germánok elleni első hadjárat idején, továbbá M(arcus) Antoninus és Commodus Augustusok kísérőjének a germánok és a szarmaták elleni hadjárat idején, akit ők kétszer katonai kitüntetésekkel, azaz két corona muralisszal, két corona vallarisszal, két arany coronával, két (corona) classicával, nyolc hasta purával és nyolc vexillummal tüntettek ki, Asia tartomány proconsulának, Innenső-Hispania tartomány helytartójának, Alsó-Moesia tartomány helytartójának, a pontifexi testület tagjának, az Antoninus- és Verus-kultusz papjának, az ...ok felügyelőjének, a praetornak, a császár quaestorának, az éremverés felügyeletével megbízott háromfős testület tagjának, Annia Fundania Faustina – az uralkodó Marcus Antoninus Augustus és az isteni Faustina Pia atyai unokatestvére, a császári ház rokona – férjének. Neki a senatus az uralkodók, Marcus Antoninus Augustus és Commodus Augustus Germanicus Sarmaticusok kezdeményezésére két szobor felállítását – az egyiket katonai viseletben az isteni Traianus forumán, a másikat polgári viseletben az isteni Pius temploma előcsarnokában – elrendelte.

(Fordította: Lőrincz Barnabás; Kovács Péter)

A töredékes bázis kiegészítését a senator más feliratai teszik lehetővé, amelyek karrierjének egyes állomásai során állított vagy neki állítottak. Pályafutása végén a senator – aki házassága révén a császárral állt rokonságban – Kr. u. 168–175. között a markomann háborúk első szakaszában Marcus Aureliustól és Lucius Verustól, ill. 178. augusztus 3. után a háború második szakaszában Marcus Aureliustól és Commodustól kapott kitüntetésekkel. Szobrait még Marcus Aurelius életében, azaz 180. március 17. előtt állították fel Romában (ld. ezekhez még Maxfield 1981, 108, 151).

Irodalom:

G. Alföldy apud CIL VI 41145 (p. 4957) teljes irodalommal, Stein 1940, 72–75 (Moesia inferior), J. Fitz, Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior. Weimar 1966, 40, 47 (Moesia inferior), Pflaum 1960, 22–32, Alföldy 1969, 33–38, Dobó 1975, Nr. 523, Alföldy 1977, 158-159, 216 (Asia), 229 (Hispania citerior), 231 (Moesia inferior).

[Szoborbázis, Volcei/Buccino (Lucania)]

CIL X 408 = InscrIt 3/1 18 = ILS 1117 = Dobó 1975, Nr. 527.

L(ucio) Fulvio C(ai) f(ilio) Pom(ptina) [Rustico C(aio)] / Bruttio Praesenti Min[- - -] / [Lab]erio Maximo Pompeio L(ucio) [- - -] / Valenti Cornelio Proculo [- - -] / Aquilio Veientoni co(n)s(uli) II pr[ae]f(ecto) urbi patri / [C]r[is]pinae Aug(ustae) so[ce]ro Imp(eratoris) [Caes(aris) Commodi Aug(usti) sodali] / [Ha]drianali sodali An[t]onin[iano] Veriano / Marciano comiti Imp(eratorum) [A]nt[on]ini et Commodi Aug(ustorum) / ex[pe]ditioni[s] Sarmaticae p[ae]t(ori) [trib(uno) pleb(is) quaes]/tori A[ug(usti)] t[r]ibuno mil(itum) leg(ionis) III Gallic[ae] adlec(to) inter patric(ios) / ab Imp(eratore) divo Antonino Aug(usto) P[io] - - -] / - - - - -.

Lucius Fulvius Rusticus Caius Bruttius Praesens ... Laberius Maximus Pompeius Lucius ... Valens Cornelius Proculus ... Aquilius Veientonak, Caius fiának, aki a Pomptina tribushoz tartozik, a kétszeres consulnak, a praefectus urbinak, Crispina Augusta apjának, Commodus Augustus apósának, az isteni Hadrianus-, Antoninus-, Verus- és Marcus-kultusz papjának, Antoninus és Commodus Augustusok kísérőjének a szarmata háború időszakában, praetornak, néptribunusnak, az uralkodó quaestorának, a legio III Gallica tribunusának, akit az isteni Antoninus a patriciusok közé emelt ... (Fordította: Kovács Péter)

Az igen hosszú nevű és magas tisztségeket betöltő senatori rangú Caius Bruttius Praesens (cos. 153, cos. II 180) a két uralkodó, Marcus Aurelius és Commodus kísérőjeként vett részt a 2. markomann–szarmata háborúban, a

szarmaták említése miatt minden bizonnyal 178-ban. Commodus Augustusként való (biztosnak tűnő) kiegészítése miatt az eseményt nem lehet az első háborúra vonatkoztatnunk. Commodus ugyanebben az évben vette feleségül Praesens lányát, Crispinát. A feliratot Commodus egyeduralkodása idején, még Crispina 192-es száműzetése és meggyilkolása előtt állították. A feliratot lucaniai szülővárosában állították.

Irodalom:

Alföldy 1977, 162, 191–192 Anm. 214, 288 Anm. 8, 308, 328, 365 Anm. 13, 379–381, Halfmann 1986, 250, Rosenberger 1992, 107 Anm. 103.

[Szoborbázis, Róma]

CIL VI 41141 = 1599 (p. 3163, 3811, 4948) = 31828 = ILS 1326 = Dobó 1975, Nr. 525.

M(arco) Bassaeo M(arci) f(ilio) St[el(latina)] / Rufo pr(aefecto) pr(aetorio) / [Im]peratorum M(arci) Aureli Antonini et / [L(uci)] Aureli Veri et L(uci) Aureli Commodi Auggg(ustorum) / [c]onsularibus ornamentis honorato / [e]t ob victoriam Germanicam et Sarmatic(am) / [A]ntonini et Commodi Augg(ustorum) corona / [m]urali vallari aurea hastis puris IIII / [to]tidemque vexillis obsidionalibus / [ab iisdem] donato praef(ecto) Aegypti praef(ecto) / [vig(ilum)] proc(uratori) a rationibus proc(uratori) Belg[icae] et / [d]uarum Germaniarum proc(uratori) regni [No]/[ri]ci proc(uratori) Asturiae et Gallaeciae trib(uno) [coh(ortis)] / [- - -] pr(aetoriae) trib(uno) coh(ortis) X urb(anae) trib(uno) coh(ortis) V vigil(um!) p(rimo) p(ilo) bis / [huic se]natus auctoribus Imp(eratoribus) Antonino et / [Comm]odo Augg(ustis) statuam armatam in foro / [divi Traia]ni et aliam civili amictu in templo / [divi Pii] et] tertiam lorica[m] in tem/[plo - - -] po[n]endas [censuit].

Marcus Bassaeus Rufusnak, Marcus fiának a Stelletina tribusból, Marcus Aurelius Antoninus, Lucius Aurelius Verus és Lucius Aurelius Commodus uralkodók testőrparancsnokának, akit a consuli hivatal jelvényeinek viselésére jogositottak fel, és Marcus Aurelius és Commodus császárok germánok

és szarmaták feletti győzelme miatt corona muralisszal és vallarisszal, obsidionalisszal, négy hasta purával és ugyanennyi vexillumal tüntették ki, aki praefectus Aegypti, praefectus vigilum, procurator a rationibus, Belgica, a két Germania, Noricum és Asturia és Gallaecia procuratora volt, korábban a cohors ... praetoria, a cohors X urbana és a cohors V vigilum tribunusa volt, kétszeres primipilusnak Marcus Aurelius és Commodus kezdeményezésére a senatus az isteni Traianus forumán fegyveres és civil ruhás, míg az isteni Pius templomában egy harmadik, páncélos szobor állítását rendelte el.
(Fordította: Kovács Péter)

A beneventumi származású, lovagi karriert befutó Marcus Bassaeus Rufus praefectus praetorióként kulcsszerepet kapott a markomann háború során, ami miatt igen komoly kitüntetések és kiváltságokat kapott (az ornamenta consularia viselésének jogát). A praefectus praetorio tisztséget elődje, Furius Victorinus halála után (169) töltötte be, majd e tisztségében vezette sikeresen az uralkodók megérkezése előtt a 2. háború hadmozdulatait (178). A tisztséget abban az évben még ő töltötte be. A szoborbázishoz tartozó felirat a Traianus-forumon Marcus Aurelius által a háború hadvezéreinek felállított szoborsorozatához tartozott (CIL VI 41140–41152). A markomann háborúk kapcsán máskor is említik írott forrásaink: Herodes Atticus pere alkalmából Sirmiumban: Philos. II.1.12. (561).

Irodalom:

PIR² B 69, Zwicker 1941, 182–183, 197–198, 200, Alföldi 1942, 199, 291, Pflaum 1960, 389–393 Nr. 162, Nagy 1962, 46, Maxfield 1981, 84, 108, 187, 206, Birley 1987, 156, 171, 181, 191, 197, 204, 207, PRK 41, CIL VI 8 3, p. 4951–4952 (további irodalommal).

[Szoborbázis, Róma]

CIL VI 1377 p. 3141, 3805, 4948=31640=41142=ILS 109841

*M(arco) Claudio [Ti(beri)] f(ilio) Q[uir(ina)] / Frontoni co(n)s(uli) / leg(ato)
Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinciarum Daciarum et [Moesiae] / super(ioris)*

simul leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provincia[rum III] / Daciar(um) leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) Moesiae super(ioris) [et] / Daciae Apule(n)sis simul leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) pro/vinciae Moesiae super(ioris) comiti divi Veri / Aug(usti) donato donis militarib(us) bello Ar/meniaco et Parthico ab Imperatore An/tonino Aug(usto) et a divo Vero Aug(usto) corona / murali item vallari item classica item / aurea item hastis puris IIII item vexillis / IIII curatorum operum locorumq(ue) publicor(um) / misso ad iuventutem per Italiam legen/dam leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) exercitus legionarii / et auxilior(um) per Orientem in Armeniam / et Osrhoenam et Anthemusiam ducto/rum leg(ato) Augg(ustorum) legioni(s) primae Minervi/ae in ex{s}peditionem Parthicam deducen/dae leg(ato) divi Antonini Aug(usti) leg(ionis) XI Cl(audiae) prae/tori aedili curuli ab actis senatus quaes/tori urbano Xviro stlitibus iudicandis / huic senatus auctore Imperatore M(arco) Au/relio Antonino Aug(usto) Armeniaco Medico / Parthico maximo quod post aliquo<t> se/cunda proelia adversus Germanos / et Iazyges ad postremum pro r(e) p(ublica) fortiter / pugnans ceciderit armatam statuam [poni] / in foro divi Traiani pecunia publica cen[suit].

Marcus Claudius Frontónak, Tiberius fiának a Quirinia tribusból, aki egyszerre volt Moesia superior és a dák tartományok, azelőtt a három Dacia, előbb Moesia superior és Dacia Apulensis, illetve még korábban Moesia superior helytartója, az isteni Verus comesének, akit az armeniai és parthus háborúban Marcus Aurelius és az isteni Verus corona muralisszal, vallarisszal, classicával és aureával, négy-négy hasta purával és vexillummal tüntetett ki, aki Róma középületeinek a curatora volt, aki az itáliai ifjúság besorozására kapott megbízást, korábban az Oriensbe, Armeniába, Osrhoenába és Anthemusiába vezényelt legionariusokból és segédcsapatokból álló sereg parancsnoka volt, a parthusok elleni háborúba vezényelt legio I Minervia parancsnokának, aki az isteni Antoninus alatt a legio XI Claudia parancsnoka volt, praetornak, aedilisnek, a senatusi actákat felügyelő quaestor urbanusnak, decemvir stlitibus iudicandisnak a senatus az uralkodó, Marcus Aurelius Armeniacus, Medicus, Parthicus maximus kezdeményezésére az isteni Traianus forumán közpénzen fegyveres szobra felállítását határozta

el, mivel a germánok és jazigok ellen sikeresen vívott több csata után végül az államért harcolva elesett.

(Fordította: Kovács Péter)

Az igen hosszú és eredményes senatori pályafutást végigjáró Fronto kitüntetései alapján korábban eredményesen harcolt Lucius Verus parthus hadjáratában (Kr. u. 162–166), majd részt vett az itáliai sorozású legio II és III Italica felállításában. A markomann–szarmata háborúk kezdetén Lucius Verus comese (személyes kísérője, tanácsadója) lett, majd az egyik legveszélyesebb frontra az Al-Dunára küldték. Itt elsőként 168 körül Moesia superior, majd Moesia és Dacia Apulensis összevont helytartója, ezt követően 169-ben a dák tartományok, végül 170-ben az összes dák tartomány és Moesia superior császári legatusa volt. A háború során többször is eredményesen harcolt a szarmatákkal és a germánokkal (ld. a szobor állításának indoklását, illetve katonai kitüntetéseit), végül azonban harcban elesett. Ennek az időpontja 170 (az uralkodó vezette pannoniai germán offenzíva összeomlásának ideje) vagy talán inkább 171 lehetett, amelyet követően a costobocus (és feltehetően szarmata) csapatok áttörve a dunai határon Eleusisig rabolva pusztítottak (Paus. X.34.5, Ael. Ar. Or. XXII (Eleusinos), Bulletin de Correspondance Hellénique 19, 1895, 119 Nr. 2 = IG II² 3411).¹²⁶ Érdemeiért más vezető senatorokhoz és lovagokhoz (praefectus praetoriókhoz) hasonlóan (vita Marci 22.7, Dio LXXI.3.5, CIL VI 41140-41152) Marcus szobrot állíttatott neki Rómában, a Traianus-forumon (CIL VI 1377 = 31640 = 41142+pp.3141, 3805, 4948 = ILS 1098).¹²⁷

Irodalom:

PIR² C 874, Alföldy 1977, Thomasson, Laterculi, Nr. 20:045, 21:015, 34, Piso 1993, 94–102 Nr. 21, Piso 2013, 37–39 Nr. 21, Birley 1987, 130, 142, 155, 157, 161, 163-164, FPA 3, 254, 267, 268, Kovács 2014, 116, 128, 129. Pályafutásához ld. még: IDR III, 2, 90.

126 Birley 1987, 164–165, 168, 251–252, W. Scheidel, Der Germaneneinfall in Oberitalien unter Marcus Aurelius und die Emissionsabfolge der kaiserlichen Reichsprägung. Chiron 20, 1990, 1–18.

127 CIL VI 8, 3 p. 4948–4949, Alföldy 2001a, 24–25, 31, 37.

[Szoborbázis, Thurburbo Maius]

AÉp 1920, 45 = ILAfr 281.

C(aio) Vettio C(ai) f(ilio) Volt(inia tribu) Sabi/niano Iulio Hospiti co(n) s(uli) sodali / Titio leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) provinciar(um) III Dacia/rum et Delmatiae curatori aedium sacrar(um) / item r(ei) p(ublicae) Puteolanor(um) praeposito vexillatio/nibus ex Illyrico missis ab Imp(eratore) Divo M(arco) An[to]/nino ad tutelam urbis donis donato a[b] / eodem Imp(eratore) ob expeditionem Germ(anicam) et Sarm(aticam) / corona murali vallari itemq(ue) aurea hastis / puris duab(us) vexillis totidem leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) / Pannoniae inferioris praef(ecto) aerari Satur/ni leg(ato) leg(ionis) XIII gem(inae) cum iurisdicatu Panno/niae superioris leg(ato) Aug(usti) rationibus pu/tandis trium Galliarum leg(ato) leg(ionis) III Ita/li<ca>e concordis iuridico per tractus / Etruriae Aemiliae Liguriae leg(ato) / Aug(usti) ad ordinandos status insularum / Cycladum legato provinciae Asiae / praetori trib(uno) pleb(is) quaestori trans/lato in amplissimum ordinem ab Imp(eratore) / Divo T(ito) Antonino trib(uno) mil(itum) leg(ionis) I Itali<ca>e / praef(ecto) cohortis II Commagenorum / col(onia) Aurelia [[Commoda]] Thurburbo / [m]aius patrono d(ecreto) d(ecurionum) p(ecunia) p(ublica).

C(aius) Vettius Sabinianus Iulius Hospesnek, C(aius) fiának, aki a Voltinia tribusba tartozik, a consulnak, az isteni Titus kultuszának ápolásával megbízott papi testület tagjának, a tres Daciae és Dalmatia tartományok helytartójának, a Róma városi szentélyek, továbbá a puteolibeliek közössége felügyelőjének, az Imp(erator) Divus Antoninus által Illyricumból Róma oltalmára küldött vexillatiók vezetőjének, akit ugyanazon Imp(erator) a germánok és szarmaták elleni hadjáratért corona muralisszal, vallarisszal, nem különben aranycoronával, két hasta purával és ugyanennyi vexillummal tüntetett ki, Alsó-Pannonia helytartójának, az államkincstár vezetőjének, a legio XIII gemina legatusának Felső-Pannonia iurisdicatusával együtt, a tres Galliae számadásainak rendezésével megbízott legatusnak, a legio III Italica concors legatusának, Etruria, Aemilia (és) Liguria területére iuridicusnak, a Cyclades-szigetek helyzetének szabályozására kiküldött

legatusnak, Asia tartomány legatusának, a praetornak, a néptribunusnak, a quaestornak, akit Imp(erator) Divus T(itus) Antoninus a legelőkelőbb rendbe áthelyezett, a legio I Italica tribunusának, a cohors II Commagenorum praefectusának. Colonia Aurelia [[Commoda]] Thuburbo maius a patrónusának a városi tanács határozata szerint közpénzből (állította).

(Fordította: Lőrincz Barnabás)

A lovag, akit pályafutása elején Antoninus Pius emelt a senatori rendbe, három alkalommal tevékenykedett a pannoniai tartományokban: először Carnuntumban a legio XIII gemina Martia victrix parancsnokaként és C. Iulius Commodus Orfitianus 170. évi halála után egyidejűleg Felső-Pannonia megbízott vezetőjeként 172-ig, majd 172/173–175. között Alsó-Pannonia helytartójaként. E tisztségében kapta kitüntetésait Marcus Aureliustól, daciai helytartósága után 182/183–185. között Felső-Pannonia élén állt (CIL III 4426 = 11089).

Irodalom:

Ritterling 1927, 69–71, 288–289 Nr. XIII, Dobó 1975, Nr. 524, Alföldy 1977, 237 Anm. 164, 252 (Pannonia inferior), Leunissen 1989, 235 (Daciae III), 258 (Pannonia superior), Maxfield 1981, 148, Piso 1993, 131–137 Nr. 26, Fitz 1993–95, 496–499 Nr. 294.

Nummi – Érmek

Marcus Aurelius

RIC III (1930) 342 Kr. u. 176 aureus
DE SAR

RIC III (1930) 340–341 Kr. u. 176, 364–367 Kr. u. 177 aureus és denarius
1185–1189 Kr. u. 177 sestertius és dupondius
DE SARM

RIC III (1930) 1190–1191, 1221 Kr. u. 177 sestertius
DE SARMATIS

Commodus

RIC III (1930) 1557
1571–1575 Kr. u 177 sestertius és dupondius
DE SARM

RIC III (1930) 1533, 1576–1577 Kr. u 177 as és sestertius
DE SARMATIS

Valamennyi körirat azonos szövegének (De Sarmatis) fordítása:

A szarmaták feletti (győzelem).

(Fordította: Kovács Péter)

A 176-os diadalmenetet követően mindkét uralkodó nevében verettek a szarmaták és a germánok feletti győzelemről megemlékező érmeket. Jelen veretek hátlapján a legyőzött szarmaták fegyverei, vagy egy győzelmi emlékmű, ún. tropaeum látható, amely alatt két szarmata fogoly ül.

A Marcus-oszlop jelenetei és a szarmaták

Marcus Aurelius északi háborúinak egyik legfontosabb emléke Róma városában, a Mars-mezőn, a via Lata közelében álló, a háborúkat és az uralkodó emlékét megörökítő diadaloszlop, hivatalos nevén a *columna centenaria Divorum Marci et Faustinae* (cf. CIL VI 1585a-b = ILS 5920). Az oszlop az isteni Marcus templomának közelében állt (Reg. IX), ugyaninnen ismert az ábrázolásairól vagy a belsejében található csigalépcsőről nyert másik neve is: *Columna Cochlis*. Építéséről csak a késő antikvitás egymástól függő breviariumaiban számolnak be (Aur. Vic. 16.15, Epit. de Caes. 16.14).¹²⁸ *Centenaria* nevét onnan nyerte, hogy mint oly sok minden másban, magasságát illetően is a Traianus-oszlopot követte, azaz az oszlop magassága (a torusszal és a dór stílusú koronázótaggal együtt) 100 római láb (azaz 29,6 m). Maga a lunai márványból készült oszloptörzs 26,5 m magas, átmérője 3,8 m (sugarasodása mindössze 14 cm), 26 oszlopdobból áll. Üreges belsejében 203 lépcső vezet fel a tetejére, amelyet 56 kis ablak világít meg. Tetején eredetileg Marcus (és talán Faustina) szobra állt, helyére a reneszánsz javítások során Szent Pálét állították. Az egymást követő ábrázolások 21-szer spirálisan felfelé csavarodva díszítik az oszlopot, rajta 116, összességében 245 m hosszú jelenetet lehet megkülönböztetni.

Az eredetileg 10,51 m magas lábazaton is jelentős változtatásokat kellett végrehajtani, mivel az eredeti talajfelszín túlságosan nagy távolságra került a 16. századtól. Kb. 3 méternyire töltődött fel, de szerencsére 16. századi metszetek (Dosio, Dupérac, De Cavaleriis, F. D'Hollanda, Enea Vico), alapján sikerült nagyjából az eredeti lábazatot rekonstruálni.¹²⁹ A lábazat mai magassága mindössze 4,38 m. Az alépítmény középső sávjában, az eredeti bejárat felett, az építési tábla alatt állhatott az átépítés során lefaragott reliefes sáv, amelyen három oldalon girlandokat és koszorúkat tartó Victoria-alakok voltak láthatók, míg a via Lata felé néző főoldalon a *submissio* jelenetét ábrázolták, amint barbárok megadják magukat Marcusnak, akinek a kíséretében lévő két alak közül az egyik valószínűleg

128 A pluralisok természetesen helytelenek, minden bizonnyal tévesen Antoninus Pius oszlopára utalnak: Domaszewski 1895, 119 Anm. 1.

129 Jordan-Ruwe 1990.

Commodus.¹³⁰ Sajnos az oszlop építési feliratából már a középkorban sem tudtak egyetlen betűt sem kivenni.¹³¹

Az oszlop mind méretében, mind külalakjában, mind funkciójában, mind ábrázolásaiban ténylegesen nagy pontossággal követi a Traianus-oszlopot.¹³² Hasonló a méretük, a belső lépcsők, hasonló lehetett mindkettő alapzata, és mindkettő tetején a dór stílusú abacuson állt az illető császár szobra.¹³³ Hasonlónak kellett lennie a rendeltetésüknek is (egyszerre triumphalis és sepulchralis), bár Traianuséval ellentétben a Marcus-oszlop nem őrizhette az isteni Marcus és Faustina hamvait, őket Hadrianus mauzóleumába temették (Hér. IV.1.4) gyermekeik és Lucius Verus mellé (cf. CIL VI 992–995). Ennek ellenére a hivatalos neve: *columna centenaria Divorum Marci et Faustinae*. Bár a Traianus-oszlop jóval több jelenetet ábrázol (CLV), a spirálisan tekeredő jelenetek sora is rokon egymással, mindkettő az uralkodók egy-egy dunai háborújának az eseményeit beszéli el, és a Victoria-alakokkal elválasztva mindkettő két-két hadjáratot követ végig kronológiai sorrendben.¹³⁴ Igencsak hasonló módon kezdődnek és végződnek¹³⁵ (átkelés a Dunán, kitelepítés és állatábrázolások a végén), és hasonló típusú jelenetek sora követi egymást: átkelés, lustratio vagy más típusú áldozatok bemutatása, adlocutiók, menetek, csata- és ostromjelenetek, katonai büntető

130 Jordan-Ruwe 1990, de ld. ellentétesen Beckmann 2011, 31–33, 205–206, aki szerint a *damnatio memoriae* miatt Commodus alakját innen is el kellett volna tüntetni. Ez nem feltétlenül igaz, mivel itt a trónörökös alakja sokkal nehezebben volt azonosítható, mint a diadalív(ek) reliefjein. A jelenet a két uralkodó alakjával válik szimmetrikussá, egy egyszerű tiszt (esetleg Mars) ábrázolása aligha kerülne ennyire előtérbe.

131 Marcus-Säule 10, Jordan-Ruwe 1990, 55 Anm. 9.

132 Marcus-Säule 95–104, Hölscher 2000.

133 Építészeti összevetésük legutóbb: Martines 2000, 19–88.

134 Az ellentétes véleményekkel szemben legyen elég Zwickler alapos ellenvetéseire hivatkoznom: Zwickler 1941, 239–250. Ugyanez figyelhető meg az egyes jelenetekben belül is, ahogy azt Felix Pirson a csatajelenetek (különösen a XX.) vizsgálata során ki tudta mutatni (Pirson 1996). Egy-egy ilyen jelenetben egy harci esemény egésze sűrűsödik össze: összecsapás, menekülés, a település elpusztítása, foglyok ejtése, kivégzések. Számomra nem elfogadható az az érvelés, amely szerint néhány jelenet előre megterveztek volna a jól látható helyeken (a két csoda, a Victoria-alak, a Dunán való átkelés), majd a köztes „üres” helyeket csak kitöltötték volna össze nem függő jelenetekkel: Beckmann 2011, 84–109, 149–150.

135 Morris 1952, 97; Wolff 1990.

leszámolások, kitelepítések, deditiók.¹³⁶ A Victoria-alakok mindkét oszlop mér-tani középpontjában állnak, és a bejárat túlsó oldalán található főnézetten talál-hatók a legfontosabb jelenetek, így Victoriáé is.¹³⁷ Ezen hasonlóságok ellenére a Marcus-oszlop nemcsak stílusában, hanem mondanivalójában is jelentősen eltér Traianusétól. Marcusén ugyanis a fő hangsúly az ellenséggel való leszámoláson van, hiszen a markomann háborúk esetében nem egy hódító háborúról volt szó, hanem az ellenséget megbüntetni kénytelen uralkodó válaszcsepásait mutatja be. Nem véletlen, hogy csak római győzelemről értesülhetünk az oszlop alapján, és egyetlen római katona sem esik el az összecsapásokban, míg a barbárok csak menekülnek, vagy kegyelemért könyörögnek, vagy elszántan küzdenek ugyan, de reménytelen helyzetük ekkor is nyilvánvaló.¹³⁸ A Traianus-oszlopon a dákok több helyen is egyenlő ellenfélként jelenhetnek meg (e.g. nagy csatajeleneteken XXIV. és CLI.), ez itt sehol sincs így.¹³⁹ Nincs meg a jelenetek Traianus-oszlopon látható folyamatossága sem, egyre inkább egymástól élesen elváló jelenetcsopor-tok követik egymást, leggyakrabban triptychonos formában.¹⁴⁰ Ennek indoka azonban nemcsak az eltérő művészeti stílus, hanem az a tény is, hogy a háborút sok fronton vívták egyszerre több mint húsz néppel szemben, így összefüggő jelenetfüzérek lehetett csak leginkább megkomponálni.

Az oszlop jeleneteinek folyamatosságát a minden valószínűség szerint évenként elkülöníthető (a hagyományos keletezés szerint: 172: I–XXIX, 173: XXX–LV, 174: LVI–LXXVII, 175: LXXVIII–CXVI) hadjáratok hasonló lefo-lyása biztosítja: áldozat-lustratio, adlocutio, előrenyomulás, küzdelem, mene-külés-leszámolás, település elpusztítása, deditio.¹⁴¹ Az oszlop nem a történeti valóságot, az események pontos menetét óhajtja tükrözni, hanem válasz a *timor belli Marcomannici* okozta sokkra¹⁴². Ezért is kerüli szándékosan a nyílt, döntő összecsapások ábrázolását, és ezért is válhatott oly hangsúlyossá a bosszú, az

136 Cf. Hölscher 2000, 89–105.

137 Wegner 1931, 84–86.

138 Wegner 1931, 141–145; Pirson 1996.

139 Marcus-Säule 98; Wegner 1931, 76–78, 141–142, 159–160; Pirson 1996, 158–159, 172–173.

140 Wegner 1931, 88–104.

141 Hölscher 2000, 92–100.

142 Pirson 1996, 173–174; Hölscher 2000, 101–102.

ellenséggel való könyörtelen leszámolás. A másik oszloppal ellentétben az ellenség viselkedésében semmi pátosz sincs, ők csak menekülhetnek, életükért könyöröghetnek, vagy megadóan viselik el sorsukat; az ellenállás szervezetlen, egyénekre bomló. Jól reprezentálja ezt az éles kontrasztot a barbár alakok összevetése a római katonákéval.¹⁴³ Az előbbieket szerepe mindenben tökéletes ellentéte a rómaiaknak: győzelem–vereség, küzdelem–halál, *disciplina–furor* és *superbia*, előrenyomulás–meghátulás, menekülés.¹⁴⁴ A másik fő hangsúlyt – triumphalis emlékről lévén szó – természetesen a jó és sikeres imperator érdemeinek a kiemelésére helyezték, mint a Virtus Augusti, a Pietas (áldozati jelenetek), a Sapientia és Providentia (haditanácsok), a Clementia (elsősorban a deditio jeleneteiben), a Concordia és a Fides (a csapatokkal: ld. a sűrű adlocutiojeleneteket), a Iustitia (a kivégzések Marcus jelenlétében nem a részvétlenségre, az uralkodó kegyetlenségére, hanem a superbia méltó megbüntetésére utalnak)¹⁴⁵ és a Felicitas (ld. a két csodát¹⁴⁶).¹⁴⁷

Az oszlop kutatásának máig a legvitatottabb kérdése, hogy a 116 jelenet a háború(k) melyik szakaszát is ábrázolja, hogy az egyes jelenetek kronológiai sorrendben követik-e egymást, és az egyes jelenetek azonosíthatók-e a háború antik forrásokból ismert valamelyik fázisával. A keltezésénél A. von Domaszewskit és E. Petersent követve a legtöbben abból indultak ki, hogy mivel hiányzik az oszlopon Lucius Verus és Commodus ábrázolása, ezért az a 169–175. év eseményeit ábrázolhatja csak, a háború azon szakaszától kezdve, amikor a harci tevékenységet sikerült a római csapatoknak az ellenség barbár területre korlátozni. Ez Domaszewski szerint a Kr. u. 171. év, míg a legtöbben 172 mellett érveltek – elsősorban numizmatikai vizsgálatok alapján, ami szerint a hídon átkelő rómaiakat ábrázoló 172-es veretek (RIC III (1930) 270, 1047) összefüggésben állnak az oszlop hasonló kezdőjelenetével (III). Az is communis opinio, hogy a Traianus-oszlophoz hasonló LV. jeleneten a tropaeumok között látható Victoria-alak kettéválasztja az eseményeket. Domaszewskiék szerint ez az első

143 Pirson 1996, 158–168.

144 Galinier 2000, 155–158.

145 Pirson 1996, 175.

146 Maffei 1990.

147 Hölscher 2000; Galinier 2000.

háború két külön fázisára a *bellum Marcomannicum*ra és a *bellum Sarmaticum*-ra vonatkozna (Kr. u. 171–172. és 173–175. között): az utóbbi nyilvánvalóan tarthatatlan, a különféle bellumok nem választhatók így szét. A *bellum Sarmaticum* korábban is folyt (ld. a háború neveiről szóló bevezető részben), míg Th. Mommsen és nyomában J. Morris (kezdőév: Kr. u. 173) és H. Wolff (kezdőév: Kr. u. 174) szerint az LVI. jelenettől a 2. háború eseményeit (Kr. u. 178–180) ábrázolták. Petersen kutatásai nyomán véleményem szerint mára az is teljesen világossá vált, hogy aligha tartható az a nézet, hogy az egyes jelenetek nem kronológiai sorrendben követnék egymást. Az egyes események jól követhető, egymásból következő logikai sorrendben állnak egymás után (pl. a hadjárat kezdete az oszlop elején, vagy a XVI. jelenetet [esőcsoda] követő deditio), az már egy másik kérdés, hogy a megtörtént események közül a témaválasztás önkényes, és a kedvezőtlenül végződött eseményekről nincsen beszámoló.

Annnyit minden vitázó fél elismert, hogy a villám- és esőcsodát ábrázoló XI. és XVI. jelenet beazonosítása biztos. Ahogy már többször is idéztük, az egyik fél szerint a csoda Cassius Dio által megadott ideje (Kr. u. 74) alapján kell az oszlop jeleneteit is kelteznünk, míg mások azt hangsúlyozták, hogy az oszlop jelenetei alapján kell a háború (és a jelenetek) kronológiáját felállítanunk. És mivel az oszlop első jelenetei között található a csodák, azt mindenképpen 174-nál korábbra kell kelteznünk, hiszen szerintük a 174. év eseményeit az LV. jelenetet követő Victoria-alak után kell keresnünk. Ezért lett a csoda időpontja először 171 (Domaszewski, Weizsäcker), majd később a mai napig leginkább elfogadott 172 (Zwikker, Guey, Birley etc.). Ez a látszólagos apória hozhatta magával azt a feltevést is, hogy a jelenetek nem a kronológiai sorrendet követnék.

A kérdés megítélésénél a következő alaptételekből kell tehát kiindulnunk:

1. Csak a XI. és XVI. jelenet beazonosítása teljesen biztos.
2. A jelenetek kronológiai sorrendben állnak.
3. Az oszlopon Lucius Verus és Morris ellenvetései (cf. LXX. és LXVI. jelenetek¹⁴⁸) ellenére Commodus alakja sem található meg. Ezzel ellentétben

148 Cf. Wolff 1989, 28 Anm. 65.

a trónörökös a talapzat relieves sávjának *deditio* jelenetében valószínűleg megjelenik Marcus mellett.

4. A háború csak a Barbaricumban zajlik, római vereség sehol sem jelenik meg.
5. Az LV. jelenet után található Victoria-alak a két tropaeummal a jelenetsort két külön szakaszra osztja.
6. A kindulási évek közül a Domaszewski által felvetett 171. évet látszólag (ld. lejjebb) kizárhatjuk, mivel abban az évben még a dunai tartományok területén folytak a harcok. Először 172-ben léptek (legalábbis) a fő erők Marcus vezetésével a barbárok földjére (vö. az érembrázolásokat: RIC III (1930) 270, 1047).
7. Az oszlopon a diadalívvel szemben (cf. a triumphus jelenetét) damnatióra, Severus-kori kiegészítésekre nincs utaló jel. Ha a talapzaton található, relieves sáv főoldalán található *deditio*s jelenet esetében sem távolították el Commodus alakját, akkor miért (és mikor) tették volna ezt az alig látható fenti jelenetek esetében? Erre túl sok idejük a polgárháborús helyzet mellett nem is lehetett, majd a damnatiót Commodus 195 elején bekövetkezett *consecratio*ja során természetesen visszavonták.¹⁴⁹ A Morris által „megfigyelt” javítások alighanem mind reneszánsz kiegészítések (LXX., CXII–CXIV. jelenetek).¹⁵⁰
8. Általában azt is minden fél elfogadja, hogy az alábbi jelenetek egy-egy új hadjárat, talán év kezdeteit jelzik: I, XXX, LVI, LXVIII. A. von Domaszewski szerint a CII is.¹⁵¹
9. Az Aurelius Victor adatára (16.15, és Epit. De Caes. 16.14-re) visszamenően a mai napig elfogadott feltételezés szerint az oszlopot a senatus és a nép szavazta meg (esetleg együtt: vö. *vita Marci* 18.3), és felépítésében valamiféle ellenállás mutatkozott volna meg az ebben kevésbé érdekelt Com-

149 Kienast 1996, 148.

150 Morris 1953, 89–90. Például a CXII. jelenet felső része bizonyosan és dokumentáltan (!) reneszánsz kiegészítés: Caprino 1955, 124. Ugyanez az áll a másik jelenetre is: Caprino 1955, 123.

151 Marcus-Säule 124.

modusszal szemben.¹⁵² Nos, az elmélet első része tény, de a második fele aligha lehet egy komolynak nevezhető álláspont. Még egy oly extravertált személyiség, mint az uralkodó Commodus sem engedhette meg magának (nem engedték meg tanácsadói), hogy istenné vált atyja emlékét ne ápolja a pietas szellemében. Ahogyan mások is – mint Tiberius tette Augustus vagy Germanicus tisztelete esetében (Tac. Ann I.8, II.83, III.5, Tabula Siarensis és Hebana) –, az ilyen építkezést természetesen a senatusszal is megszavaztatta, de az aligha lehet vitás, hogy a végső tervezés és döntés mindig az ő kezében maradt. Ellenkező esetben azt is feltételeznünk kellene, hogy az egész épületkomplexumot, így Divus Marcus templomát is Commodus nélkül és ellenében építették volna fel. Erre aligha kerülhetett sor.

10. Az oszlop minden hadjáratában részt vesz az uralkodó (vagy legalábbis a közelben van), tehát csak olyan történeti eseményekkel lehet az oszlopot azonosítani, amelyeket Marcus személyesen irányított (vagy legalábbis a közelben volt): csak quad–markomann–szarmata és szomszédos népek elleni hadjáratok jöhetnek számításba. Nem lehet tehát szó daciai vagy attól keletre eső eseményekről, mivel Marcus ottani megjelenése nem adatolt.
11. Az is kétségtelen, hogy az oszlop első hadjáratának eseményei a két csoda alapján elsősorban a quadok (és cotinusok) ellen irányultak.
12. Nemigen hihető, hogy az oszlopon ne szerepelt volna a háborúknak nevet adó markomannok legyőzése.

Mivel a jelenetek ismert történeti eseményhez aligha köthetők teljes bizonyossággal, ezért elsősorban azt kell megvizsgálnunk, mit is választhatott szét a Victoria-alak. Ahogy már láthattuk, Marcus Aurelius oszlopa nagyon sok mindenben követi Traianusét, így van ez a két hadjáratot/háborút elválasztó Victoria-ábrázolások esetében is. Így logikusnak tűnik a feltételezés, hogy a Marcus-oszlopon látható Victoria is az első háborút lezáró 176-os diadalmenetre vonatkozna. Ugyancsak tény az is, hogy az első háborút említő *cursus-feliratok* alapján az nem bontható egyértelműen két külön szakaszra, *bellum Germanicum*ra és *Sarmaticum*ra. A dolog azonban nem ilyen egyszerű: Do-

152 Legutóbb Jordan-Ruwe 1990, 68–69.

maszewskinek abban kétségkívül igaza van, hogy 172-ben, Marcus Aurelius Germanicus címének felvételével lényegében befejeződtek a markomannok elleni harcok, akik a békét később sem szegték meg. Ebben az értelemben tehát valóban befejeződött a *bellum Marcomannicum*, amelyre Eutropius nyíltan utalt is: VIII.13. *bellum Marcomannicum confecit*. Erre a tényre utalhatnak az ettől az évtől vert *Germania subacta* köriratos veretek is (24. emissio). Emellett az is tény, hogy 172 után már nem Carnuntum, ahogy a megelőző három évben (Eutr. VIII.13, Aur. Vict. 16.13, Oros. Hist. 7.15.6, Hier. Chron. 207e (Kr. u. 177!)), Prosper Tiro Chron. 703 p. 431), hanem Sirmium Marcus szálláshelye, bázisa. A kérdés az, hogy tekinthették-e ezt az időpontot a háborúk választópontjának? A válasz alighanem igen, ezért pusztán a Victoria-alak miatt nem lehet azt kizárnunk, hogy a jelenetek csak az 1. háború eseményeit ábrázolják. Domaszewski felvetése ott hibázik, hogy a háború felbontható egy markomannok elleni első szakaszra, és egy quadok (germánok) és szarmaták elleni másodikra, azaz Victoria alakja feltehetően a markomannok elleni küzdelem lezárását ábrázolja.

A következő érdemi kérdés, amely az egész problémakörrel összefügg, hogy melyik év hadjáratával kezdődik az oszlop: Kr. u. 172., 173. vagy 174.? Az első esetben, csak az 1. háború eseményei jelennek meg, a 2. esetben mindkettő lehetséges még, az utolsó esetén pedig mindkét háború eseményeit feldolgozza az oszlop. A jelenetek keltezését eddig általában az elejétől fogva próbálták megállapítani. Kezdjük most azonban inkább a végénél, és vizsgáljuk meg a két jelenetsor végét, az LIV–LV. és a CXIV–CXVI. jeleneteket! Ha a két háborút ábrázolja az oszlop, akkor a történeti adatok alapján az első szakasz a szarmaták elleni, míg a második markomannok és quadok elleni harcokkal érne véget. Amennyiben csak az első háborút dolgozza fel, akkor az első szakasz a markomannok, míg a második a szarmaták elleni küzdelemmel végződik. Az első elméletet támogatók szerint Marcus halála miatt sem kerülhetett sor a 180. év eseményeinek az ábrázolására, ezért ebben az esetben az oszlop 179 őszéig követte volna az eseményeket. Az LIV. jeleneten egy barbár erősséget ostromolnak meg sikeresen a római csapatok egy testudo védelmében, majd a következő jelenetben Marcus *adlocutió*ja következik győztes csapataihoz.

A barbár erősséget jól látható módon fából építették. Kérdés, hogy utóbbi germán vagy szarmata erősség volt-e? Petersen az itteni jelenetsorban látható barbárokat a szarmatákkal, Domaszewski pedig szlávokkal és markomannokkal azonosította.¹⁵³ Bár egyik nép esetében sem ismerünk még feltárt erősséget, sőt a korábbi hegyi erődöket is (részben ugyan, de) felhagyták¹⁵⁴. Ám a római hagyomány szerint csak a germánoknak, legalábbis Vannius birodalmának voltak erődített telepei, amelyeket Tacitus a *castellum* szóval jellemez: Tac. Ann. XII.29-30. Ha valóban a markomannok elleni háború befejezését ábrázolja a jelenet, nem tűnik lehetetlennek, hogy egy olyan markomann központ elfoglalásáról van szó, mint amilyen Mušov-Burgstall környékén lehetett. Talán egyszerűbb a helyzetünk a másik esetben. A CXII. jeleneten látható békekötés után a római csapatok megpihennek (CXIII), majd a barbárok Marcus előtt hódolnak, ezután következik az áttelepítési jelenet (CXV). A balra haladó menetirány alapján bizonyosan a Római Birodalomba való betelepítésről és nem kitelepítésről van szó, mint a Traianus-oszlop esetében (CLV. jelenet), ahol ellentétes irányban haladnak az alakok! Az utolsó jelenet pedig a menekültek elfogását ábrázolja (CXVI). Ezek a jelenetek aligha felelnek meg a 179-es év végén bekövetkező eseményeknek, amikor a markomann–quad kérdés még korántsem volt megoldva. Hasonlít viszont a 175-ös évben történetekhez, amikor a szarmatákat legyőzték, illetve azok megadták magukat. Mindezek alapján azt szükséges megállapítanunk, hogy nagy valószínűséggel csak az első háború eseményei jelennek meg a Marcus-oszlopon.

A keltezésre két lehetőség áll fenn:

1. Marcus (és Commodus) Germanicus névfelvételének időpontja téves. Ez 173-ban történt, így az I–LV. jelenetek a 172–173. év eseményeit ábrázolják. Így válna az érthetővé, hogy a cotinusok hogyan jelenhetnek meg újra az oszlop LXIX. jelenetében. Ki mással lehetne még azonosítani a jelenet torquessel a nyakukon ábrázolt (azaz mindenképpen kelta¹⁵⁵) barbár fog-

153 Marcus-Säule 71, 119.

154 Pieta, 1994.

155 Más kelta törzset az osusok kivételével a háború résztvevői között egyetlen forrás sem említ: Cf. Zwickler 1941, 14–24.

lyait?¹⁵⁶ Ekkor, azaz 174-ben kerül sor a kelta nép Cassius Dio által is említett (LXXI.12.3) ismételt legyőzésére és megsemmisítésére.

2. Az oszlop első fele csak a 172. évet követi, egy évben került sor a quadok és a markomannok elleni hadjáratokra. Ebből fakadóan az LVI–CXVI. jelenetek három évet kell, hogy feldolgozzanak, ahogy eredetileg Domaszewski feltételezte, azaz a LXXVII. jelenet után csak a 174. év, míg a CII. után jönnek a 175. év eseményei.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy másik lehetőség is maradt még. Mi történik abban az esetben, ha Domaszewski eredeti elképzelése helyes¹⁵⁷, vagyis az oszlopon a 171. év eseményei is megjelennek? Van-e arra lehetőség, hogy a quadok elleni győzelmet és a két csodát is 171-re lekeltezzük, illetve ezek milyen összefüggésben állnak a többi, források által ismertett eseménnyel, különösen a tartományoknak a markomannoktól és a quadoktól való megtisztításával? Domaszewski tehát azt a lehetőséget is felvetette, hogy Dio művének keresztény interpolatora az acclamatiók számát is eltéveszthette: VII. helyett csak a 171-es VI. szerepelt volna az eredeti diói műben, tehát ζ helyett tévesen z-t olvasott volna, azaz a milétosi számrendszer szerinti bizánci változatban szereplő 6 helyett – addigra a digamma kikopott, és helyette használták a stigmát¹⁵⁸ – 7-et olvasott.¹⁵⁹ Azt sem lehetne kizárni, hogy Eusebios Chroniconja alapján tudatosan javította Dio művét, hiszen ennek művét bizonyosan felhasználta az epitomator (legyen elég csak az esőcsoda történetének keresztény változatára hivatkoznom [Dio LXXI.9]). Így az esőcsoda dátuma 174-ről átkerült volna 171-re, és az esemény a Dio által korábban említett nagy ütközettel és fényes győzelemmel (ισχυροτάτου ἀγῶνος καὶ λαμπρᾶς νίκης γεγενημένης) volna összefüggésbe hozható (LXXI.3.4).

A fenti fejtegetések alapján tehát csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a Marcus-oszlop csak az első háború eseményeit ábrázolta. Mindenképpen szerepeltek rajta a markomannok elleni hadműveletek, de az oszlop jeleneteinek

156 Marcus-Säule 75–76, 120–121; Zwickler 1941, 270; Caprino 1955, 104.

157 Domaszewski 1895; Marcus-Säule 107–115.

158 Larfeld 1914, 294.

159 Domaszewski 1895, 123 Anm. 1, 125.

kezdőéve 171 és 172 egyaránt lehet. Az előbbi esetben azonban az esőcsoda keltezését Xiphilinos tévedése miatt tettük csak 174-re, az utóbbi esemény 171 nyarán történt. Az is nagy valószínűséggel tényként fogadható el, hogy az oszlop első fele a háború első felét ábrázolta, míg a Victoria-alak után kezdődő második jelenetsorban szerepelnek a szarmaták elleni, 173-tól induló háború eseményei (nyilván megszakításokkal).

A barbárok közül számos alakot, települést, csatajelenetet a szarmatákkal kell(ene) azonosítanunk. A fő probléma, hogy a Traianus-oszloppal ellentétben nem fordítottak nagy gondot a barbárok ábrázolására, így az ott világosan elválasztható szarmata harcosok ábrázolása (pl. XXXI. és C. jelenet) Marcusén alig-alig különbözik a germánokétól. Még rosszabb a helyzet a nők esetében. A germán törzseken belüli elválasztás még illuzórikusabb.

Munkamódszerükre legyen elég két példát említeni: szakállas, ezért hasonlít a kortárs csehekre, tehát egy szláv népről van szó (majd fél évezreddel a szlávok Duna vidéki megjelenése előtt!)¹⁶⁰, vagy a XVIII–XXI. jelenetekben szereplő alakoknak hosszú a szakálla, azaz langobárdokkal állunk szemben (nyilvánvalóan Frea istennő az *Origo gentis Langobardorum*ban szereplő (cap. 1) elhíresült névadási sztorija alapján).¹⁶¹ Ezek a feltételezések jogosan váltották ki nemcsak a magyar kutatás kritikáját.¹⁶² Ugyancsak felettébb bizonytalan a rómaiakkal szövetséges lovas germánok (XXII–XXIII. jelenetek) burusokkal való azonosítása pusztán a Traianus-oszlop IX. jelenetének burus lovas hírnöke alapján.¹⁶³ Megfigyeléseikből annyi azonban kétségtelen, hogy két alaptípusuk különböztethető meg: az egyik, a germánnak tartható az oszlop első felében jelenik meg gyakrabban, a másik, a szarmatának nevezhető pedig a második felében. A különbség azonban nem ruházatukban, fegyvereikben, hanem inkább a fejformájukban figyelhető meg. A germánok koponyaformája hosszúkás, orruk egyenes, a másiké inkább tömpe és görbe, a járomcsont előreugró.

160 Marcus-Säule 46, 72, 117–118.

161 Marcus-Säule 113–114.

162 Wegner 1931, 73; Zwikker 1941, 260–261, 264 Anm. 13; Morris 1952, 73; Alföldi 1942, 226, 254 j; Wolff 1993, 75.

163 Marcus-Säule, 114–115; Zwikker 1941, 270.

Figyelemre méltó hasonlóságokat tudott kimutatni G. Becatti az oszlop és a panelek barbárábrázolásai között (pl. LIX., LXXV. jelenetek – a *Rex datus* panel két szakállás alakja és gesztusaik).¹⁶⁴ Emiatt is válhatott jogossá az a feltételezés, hogy a jelenetek megálmodója a Traianus-oszlop mesterével ellentétben gyakorlatilag semmiféle hely- vagy etnográfiai ismerettel nem rendelkezett a Duna vidéki népekről, csak a római képzőművészetben már ismert különféle barbártípusokat használta fel munkája során.¹⁶⁵ Ugyancsak segíthet a germánok és szarmaták közti különbségtételben a jelenetekben ábrázolt környezet: a hegyes vidék a germánokra jellemző, míg a mocsaras inkább a szarmatákra (de nem kizárólag, gondoljunk csak a Csallóközre). Nagyon kevés nemzeti/törzsi sajátosság látható az egyes alakokon, de torquesük alapján nyilván kelták, és talán valóban cotinusoknak tarthatók az LXIX. jeleneten (1., 3., 7., 10.) foglyként kísért alakok¹⁶⁶, míg a csúcsos süvegű sapkák tulajdonosaiban (pl. XXIV–XXV. jelenetek, illetve a XLIX. jelenet követei¹⁶⁷) inkább dákokat/eldákosodott törzseket kell keresnünk, mint orientálisokat.¹⁶⁸ Ez talán nem vonatkozik a LXXVIII. jeleneten látható, a római seregben vonuló orientális auxiliárisokra és a XXXIX. jelenet íjászaira.¹⁶⁹

Nem véletlenül rokonították korban és térben a Constantinus-diadalív nyolc Marcus-kori, az uralkodói érényeket ábrázoló reliefpaneljét (1. profectio, 2. lustratio, 3. rex datus/iustitia 4. adlocutio 5. foglyok 6. submissio 7. adventus 8. liberalitas) az oszloppal. Ezek minden valószínűség szerint részben egy, az isteni uralkodó emlékét megörökíteni óhajtó, az oszlop via Lata/Flaminia (amelyen az uralkodó észak felé tartva eltávozott Rómából) felőli bejáratánál álló triumphalis emlékmű részei lehettek, és ezért egyidősek az oszloppal.¹⁷⁰ A 176-os diadalmenet másik legfontosabb emléke volt az a clivus Argentariuson álló, a középkorban még ismert (Mirabilia 3 Nr. 11), de mára eltűnt diadalív, amelynek Anonymus

164 Becatti 1960, 72–79, kül. 77, T. 28, 34–35.

165 Wolff 1993, 75.

166 Marcus-Säule 51, 120–121.

167 Aligha lehetnek orientális követek, ahogy Zwicker 1941, 267–268 feltételezi.

168 Marcus-Säule 50–51, 118–119.

169 Zwicker 1941, 266; Caprino 1955, 70, 95, 106.

170 Wegner 1938; Scott Ryberg 1967; Gordon 1979; Angelicoussis 1984, 141–205; Oppermann 1985, 152–175; Koeppl 1986, 9–12, 56–75 Nr. 26–33; De Maria 1988.

Einsiedlensis révén ránk maradt a felirata (CIL VI 1014+p. 842, 3070, 3777, 4316, 4340 = 31225 = ILS 374). M. Wegner szerint ehhez az emlékműhöz tartozhatott a másik három, a Museo dei Conservatoriban található reliefpanel (Clementia, a triumphus és az áldozatbemutató jelenetei, és esetleg Marcus-fejet ábrázoló a koppenhágai töredék is).¹⁷¹ Mára megalapozottabbnak tűnik az az elmélet, mely szerint a hasonló méretek, keretezés, stílus és ábrázolás (Pompeianus és Commodus eltüntetése) alapján valamennyi panel egyetlen triumphalis emlékműhöz (oszlophoz) tartozik, amelyet tetrapylonnak (utóbbi esetben jó néhány panel hiányozhat) vagy diadalívnek rekonstruáltak.¹⁷² A triumphust és liberalitást ábrázoló reliefről az ifjú Commodus alakját a rövid ideig tartó damnatio memoriae után eltüntették, és a jeleneteket 193 után újrafaragták.¹⁷³

A jelenetek közül néhányon feltűnnek magukat megadó térdelő, szakállas barbár alakok is (clementia, rex datus, foglyok, submissio). Őket ugyanúgy nem lehet etnikailag pontosan azonosítani, mint a Marcus-oszlop jelenetein. Ugyanakkor az uralkodói clementiáját bemutató panelen a megadást (*submissio*) jelképezően két térdelő szakállas alak tűnik fel, akik leginkább az első háború két fázisára utalóan a germánokat, illetve a szarmatákat képviselhetik (ld. az uralkodók Germanicus és Sarmaticus jelzőit).¹⁷⁴ A jelenet párhuzama két térdelő szakállas barbár alakkal szerepel az álló Marcus és talán Commodus ábrázolásával az oszlop már megsemmisült lábazati jelenetén, amelyet csak 16. századi metszetek alapján ismerünk.¹⁷⁵ A *rex datus* jelen esetében pedig az vethető fel, hogy a király esetleg az első háború végén magát megadó jazig Zantikosszal azonos (Dio LXXI.16), de a quad Furtiosszal vagy Ariogaisosszal való azonosítás sem zárható ki.¹⁷⁶ A szakállas barbár foglyok uralkodó előtti bemutatását ábrázoló jeleneten külön etnikum vagy konkrét történelmi esemény aligha azonosítható¹⁷⁷, ahogyan

171 Scott Ryberg 1967, 5–8, 9–27; Koeppl 1986, 9–12, 47–56 Nr. 23–25, 75–76 Nr. 34; Steinby 1993, 98–99.

172 Beckmann 2011, 29, 32–33, 176–177, 206.

173 Wegner 1938; Gordon 1979, 34–39; Oppermann 1985, 168–174; Beckmann 2011, 32–33.

174 Scott Ryberg 1967, 13–14.

175 Jordan Ruwe 1990; Beckmann 2011, 202–206.

176 Kovács 2009, 235–237. Sokkal kevésbé valószínű, hogy a jelenet a háború kezdeti fázisának valamely szövetséges királyát ábrázolja: így Scott Ryberg 1967, 48–49.

177 Scott Ryberg 1967, 56–61.

a *submissio* ábrázolásán az ülő uralkodó előtt/alatt bemutatott két barbár öreg és fiatal (apa és fia) alak sem.¹⁷⁸ Ezeken a barbárok jóval vadabbak, szenvedélyesebbek, mint az előbbi jeleneteken, ezért korábban a két reliefet a szarmatákkal, míg a korábban említettekét a germánokkal hozták összefüggésbe, de önmagában az ábrázolásmód eltérése aligha jelent etnikai különbséget.

Mindezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Traianus oszlopával ellentétben Marcusén az egyes etnikumok, így a jazigok sem tanulmányozhatók.¹⁷⁹ Ugyanígy az oszlop egyes jeleneteit sem tudjuk konkrét történelmi eseményekhez kötni, kivéve a két csodát (XI. és XVI.). A szereplők közül egyedül az uralkodó – és kíséretének egy-két tagja, mint Pompeianus, esetleg Pertinax – azonosítható teljes bizonyossággal. Az oszlop jelenetsorának második fele azonban szinte teljes bizonyossággal a jazigok elleni harcokat mutatta be úgy, ahogyan azt a római propaganda szerepeltetni óhajtotta. Az oszlopot már csak ezért is érdemes tanulmányozni.

A Marcus-oszlop jelenetei

- I. *A ripa Pannonica Brigetiónál* (Marcus-Säule 51–52, 109, Zwicker 1941, 261, Caprino 1955, 81) (Bellori – Reinach 1–2)
- II. Római hajók a Dunán (Marcus-Säule 52, 109–110, Zwicker 1941, 261, Caprino 1955, 81–82) (Bellori-Reinach 3) (7–8. képek)
- III. Átkelés a hídon (Marcus-Säule 52–53, 110, Zwicker 1941, 261, Caprino 1955, 82–83) (Bellori-Reinach 4–6) (8. kép)
- IV. *Adlocutio* (Marcus-Säule 53, 110, Zwicker 1941, 261, Caprino 1955, 84) (Bellori-Reinach 7) (9. és 10. kép)
- V. Menet egy balparti római tábor (*Celamantia?*) irányába (Marcus-Säule 53, 110, Zwicker 1941, 261, Caprino 1955, 84) (Bellori – Reinach 8–9)

178 Scott Ryberg 1967, 61–66.

179 Ferris 2009, 151–153.

- VI. *Lustratio exercitus* (Marcus-Säule 54, 110, Zwikker 1941, 261, Caprino 1955, 84–85) (Bellori–Reinach 9) **(7. kép)**
- VII. Római csapatok elérnek egy kiürített barbár falut (Marcus-Säule 54–55, 111, Zwikker 1941, 261, Caprino 1955, 84) (Bellori–Reinach 10–12) **(7. kép)**
- VIII. Lovas követeket vezetnek Marcus elé (Marcus-Säule 55, 111, Zwikker 1941, 261–262, Caprino 1955, 84–85, Pirson 1996, 145–147) (Bellori – Reinach 13) **(8. kép)**
- IX. Marcus parancsot ad a csapatoknak (Marcus-Säule 55, 111, Zwikker 1941, 262, Caprino 1955, 85) (Bellori – Reinach 14)
- X. Germánok védenek egy folyami átkelőt (Marcus-Säule 55–56, 111, Zwikker 1941, 262, Caprino 1955, 85–86) (Bellori – Reinach 15–16)
- XI. A villámcsoda és a *puteal* felszentelése (Marcus-Säule 56–57, 111–112, Zwikker 1941, 262–263, Caprino 1955, 86, Maffei 1990) (Bellori – Reinach 16–18) **(9–11. képek)**
- XII. Összecsapás egy nyáj birtoklásáért (Marcus-Säule 57, 112, Zwikker 1941, 263, Caprino 1955, 86–87) (Bellori – Reinach 18–19)
- XIII. Marcus átkelési áldozatot (*diabatérion*) mutat be, miközben a rómaiak hajókon kelnek át (Marcus-Säule 57–58, 112, Zwikker 1941, 263, Caprino 1955, 87–88) (Bellori – Reinach 19–20)
- XIV. Marcus előtt a csapatok elérik a hegyvidéket (Marcus-Säule 58, 112, Zwikker 1941, Caprino 1955, 88) (Bellori – Reinach 20–21)
- XV. Menet a hegyekben (Marcus-Säule 58, 112, Zwikker 1941, Caprino 1955, 88) (Bellori – Reinach 21)
- XVI. Az esőcsoda (Marcus-Säule 58–59, 107–109, 112–113, Zwikker 1941, 206–218, 263, Caprino 1955, 88–89) (Bellori – Reinach 22–24) **(12–13. képek)**
- XVII. *Deditio* (Marcus-Säule 59, 113, Zwikker 1941, 263, Caprino 1955, 89) (Bellori – Reinach 24)
- XVIII. Egy törzsi vezető székhelyének elpusztítása (Marcus-Säule 59–60, 113, Zwikker 1941, 263–264, Caprino 1955, 89–90) (Bellori – Reinach 25)

- XIX. A vezető elmenekülése, feleségének elfogása (Marcus-Säule 60–61, 113, Zwickler 1941, 264, Caprino 1955, 90) (Bellori – Reinach 26–27)
- XX. Egy falu elpusztítása (Marcus-Säule 61, 113, Zwickler 1941, 264, Caprino 1955, 90–91, Pirson 1996, 142–147) (Bellori – Reinach 28–29) **(12. kép)**
- XXI. Foglyokat vezetnek Marcus elé (Marcus-Säule 61–62, 113–114, Zwickler 1941, 264, Caprino 1955, 91) (Bellori – Reinach 30) **(14. kép)**
- XXII. Marcus tárgyalása a germánokkal egy folyónál (Marcus-Säule 62, 114, Zwickler 1941, 264, Caprino 1955, 91) (Bellori – Reinach 31)
- XXIII. Római és szövetséges germánok összecsapása egy másik törzs ellen (Marcus-Säule 62–63, 114, Zwickler 1941, 247–250, 264, Caprino 1955, 91–92) (Bellori – Reinach 32–33)
- XXIV. A rómaiak visszavernek egy hátbatámadást (Marcus-Säule 63, 114, Zwickler 1941, 264, Caprino 1955, 92) (Bellori – Reinach 33)
- XXV. Foglyokat vezetnek Marcus elé (Marcus-Säule 63, 114, Zwickler 1941, 264, Caprino 1955, 92) (Bellori – Reinach 34)
- XXVI. Haditanács és elindulás (Marcus-Säule 63, 115, Zwickler 1941, Caprino 1955, 92) (Bellori – Reinach 35–36) **(14. kép)**
- XXVII. Marcus a kíséretével előre nyomul (Marcus-Säule 63–64, 115, Zwickler 1941, 264–265, Caprino 1955, 92) (Bellori – Reinach 36–37) **(14. kép)**
- XXVIII. Átkelés egy folyón, az ellenállás leverése (Marcus-Säule 64, 115, Zwickler 1941, 265, Caprino 1955, 92–93) (Bellori – Reinach 37–38) **(15. kép)**
- XXIX. Az átkelés befejezése (Marcus-Säule 64, 115, Zwickler 1941, 265, Caprino 1955, 93) (Bellori – Reinach 38–39)
- XXX. Marcus átkelési áldozata, illetve hajókon való átkelés (Marcus-Säule 65, 115–117, Zwickler 1941, 265–266, Caprino 1955, 93) (Bellori – Reinach 40)
- XXXI. Szövetségekötés két barbár törzsfőnökkel a római táborban (Marcus-Säule 65, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 94, Wolff 1993, 77) (Bellori – Reinach 41)

- XXXII. Menet elindítása és megállítása (Marcus-Säule 65, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 94) (Bellori – Reinach 42)
- XXXIII. Marcus vezetésével menet egy folyó felé (Marcus-Säule 65–66, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 94) (Bellori – Reinach 43)
- XXXIV. Átkelés hajókon (Marcus-Säule 66, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 94–95) (Bellori – Reinach 43–44)
Kiegészítés (15. kép)
- XXXV. Marcus vezetésével menet az ellentétes irányba (Marcus-Säule 66, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 95) (Bellori – Reinach 44)
(15. kép)
- XXXVI. Menet (Marcus-Säule 66, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 95) (Bellori – Reinach 45–46) (16. kép)
- XXXVII. Marcus a sátra előtt szemléli a vonulást (Marcus-Säule 66, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 95) (Bellori – Reinach 47)
- XXXVIII. A menet megállítása (Marcus-Säule 66–67, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 95) (Bellori – Reinach 48–49)
- XXXIX. Marcus eléri a táborn, miközben a csapatok kivédnek egy ellenséges támadást (Marcus-Säule 67, 117, Zwickler 1941, 266, Caprino 1955, 95–96) (Bellori – Reinach 49)
- XL. Az ellenség kegyelmet kér (Marcus-Säule 67, 117, Zwickler 1941, 267, Caprino 1955, 96) (Bellori – Reinach 49–50)
Kiegészítés (Bellori – Reinach 50) (17. kép)
- XLI. Germán vezető *deditio*ja (Marcus-Säule 67–68, 117, Zwickler 1941, 267, Caprino 1955, 96) (Bellori – Reinach 50–51) (16. kép)
- XLII. Római követség fogadása, ünnepi ceremónia (Marcus-Säule 68–69, 117–118, Zwickler 1941, 267, Morris 1952, 77–78, Caprino 1955, 96–97, Becatti 1960, 48–51 n. 95, Wolff 1993, 74–75) (Bellori – Reinach 51) (16. kép)
- XLIII. Egy ellenséges vezető székhelyének elpusztítása (Marcus-Säule 69, 118, Zwickler 1941, 267, Caprino 1955, 97, L. Rossi, Sull' iconografia e storiografia celebrativa di Marco Aurelio dall' epigrafe di M. Valerio Massimiano. Quaderni ticinesi 6, 1977, 223–232) (Bellori – Reinach 52)

- XLIV. Üldözés (Marcus-Säule 69, 118, Zwikker 1941, 267, Caprino 1955, 97) (Bellori – Reinach 53)
- XLV. Menekülők megadják magukat Marcusnak (Marcus-Säule 69, 118, Zwikker 1941, 267, Caprino 1955, 97–98) (Bellori – Reinach 54) **(20. kép)**
- XLVI. Egy falu elpusztítása (Marcus-Säule 69, 118, Zwikker 1941, 267, Caprino 1955, 98) (Bellori – Reinach 55) **(17. kép)**
- XLVII. Barbárok menekülnek (Marcus-Säule 69–70, 118, Zwikker 1941, 267, Caprino 1955, 98) (Bellori – Reinach 56)
Kiegészítés (Bellori – Reinach 56) **(18. kép)**
- XLVIII. Barbárok üldözése a mocsárban (Marcus-Säule 69, 118, Zwikker 1941, 267, Caprino 1955, 98, Wolff 1993, 77) (Bellori – Reinach 57)
- XLIX. Kétféle nép követeit fogadja Marcus, és barbár foglyokat kísérnek római katonák Marcus elé (Marcus-Säule 70, 118–119, Zwikker 1941, 267–268, Caprino 1955, 98–99, Wolff 1993, 77) (Bellori – Reinach 58–59) **(19. kép)**
- L. Győzelmes kitörés egy római táborból (Marcus-Säule 70–71, 119, Zwikker 1941, 268, Caprino 1955, 99) (Bellori – Reinach 60–61) **(18–20. képek)**
- LI. Marcus tárgyalása egy germán vezetővel (Marcus-Säule 71, 119, Zwikker 1941, 268, Caprino 1955, 99) (Bellori – Reinach 62) **(18. kép)**
- LII. Egy barbár csoport megtámadása (Marcus-Säule 71, 119, Zwikker 1941, Caprino 1955, 99) (Bellori – Reinach 63–4)
- LIII. *Deditio* (Marcus-Säule 71, 119, Zwikker 1941, 268, Caprino 1955, 99) (Bellori – Reinach 64)
- LIV. Egy barbár erősség ostroma *testudo* ábrázolásával (Marcus-Säule 71, 119, Zwikker 1941, 268, Caprino 1955, 100) (Bellori – Reinach 65–66) **(21. kép)**
- LV. Adlocutio (Marcus-Säule 71, 119, Zwikker 1941, 268, Caprino 1955, 100) (Bellori – Reinach 66–67) **(19. kép)**
Victoria két *tropaemum*mal (Bellori – Reinach 67–69) **(20. kép)**

- LVI. Marcus barbárokat fogad (Marcus-Säule 72, 120, Zwikker 1941, 269, Caprino 1955, 101) (Bellori – Reinach 69–70)
- LVII. Ellenséges barbárok megsemmisítése egy erdőben (Marcus-Säule 72, 120, Zwikker 1941, 269, Caprino 1955, 101) (Bellori – Reinach 71–72)
- LVIII. Fegyverletétel (Marcus-Säule 72–73, 120, Zwikker 1941, 269, Caprino 1955, 101) (Bellori – Reinach 72–73)
- LIX. Áttelepítés római földre (Marcus-Säule 73, 120, Zwikker 1941, 269, Caprino 1955, 101–102) (Bellori – Reinach 73–74) **(21. kép)**
- LX. Barbár foglyok Marcus előtt, (Marcus-Säule 73, 120, Zwikker 1941, 269, Caprino 1955, 102) (Bellori – Reinach 75) **(21. kép)**
- LXI. A fő bűnösök lefejezése (Marcus-Säule 73–74, Zwikker 1941, 269, Caprino 1955, 102–103, (Bellori – Reinach 76) **(22. kép)**
- LXII. Barbárok a császári consilium előtt (Marcus-Säule 74, 120, Zwikker 1941, 269–270, Caprino 1955, 103) (Bellori – Reinach 77) **(23. kép)**
- LXIII. Utóbbiak megtámadása (Marcus-Säule 74, 120, Zwikker 1941, 270, Caprino 1955, 103) (Bellori – Reinach 78–80)
Kiegészítés (Bellori – Reinach 80)
- LXIV. Vezetőik elfogása (Marcus-Säule 74–75, 120, Zwikker 1941, 270, Caprino 1955, 103) (Bellori – Reinach 81)
- LXV. A római lovasság megjelenése ugyanezzel a céllal (Marcus-Säule 75, 120, Zwikker 1941, 270, Caprino 1955, 103) (Bellori – Reinach 81–82) **(21. kép)**
- LXVI. Levágott fejek és egy fogoly bemutatása az uralkodónak (Marcus-Säule 75, 120, Zwikker 1941, 270, Caprino 1955, 103) (Bellori – Reinach 82–83) **(22. kép)**
- LXVII. Menet (Marcus-Säule 75, 120, Zwikker 1941, 270, Caprino 1955, 104) (Bellori – Reinach 83–84) **(22. és 24. kép)**
- LXVIII. Menekülő barbárok legyilkolása egy szakadékban (Marcus-Säule 75, 120, Zwikker 1941, Caprino 1955, 104) (Bellori – Reinach 84–85) **(23. kép)**

- LXIX. Barbárok, a *torques*ük alapján talán *cotinus*ok áttelepítése római katonák felügyeletével (Marcus-Säule 75-76, 120–121, Zwickler 1941, 270, Caprino 1955, 104) (Bellori – Reinach 85) **(23. kép)**
- LXX. Küzdelem az uralkodó jelenlétében (Marcus-Säule 76, 121, Zwickler 1941, 270, Caprino 1955, 104) (Bellori – Reinach 86–87)
Kiegészítés (Bellori – Reinach 87)
- LXXI. Egy település elpusztítása (Marcus-Säule 76, 121, Zwickler 1941, 270, Caprino 1955, 104–105) (Bellori-Reinach 88)
- LXXII. Menekülőök üldözése (Marcus-Säule 76, Zwickler 1941, Caprino 1955, 105) (Bellori – Reinach 89)
- LXXIII. Asszonyok és állataik elvezetése (Marcus-Säule 76-77, 121, Zwickler 1941, 270, Caprino 1955, 105) (Bellori – Reinach 90–92) **(18. és 24. képek)**
- LXXIV. Díszszemle Marcus előtt (Marcus-Säule 77, 121, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 105) (Bellori – Reinach 92–93)
- LXXV. Marcus áldozatot mutat be (Marcus-Säule 77, 121, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 105–106) (Bellori – Reinach 93)
- LXXVI. Elindulás (Marcus-Säule 77–78, 121, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 106) (Bellori – Reinach 94–95)
Kiegészítés (Bellori – Reinach 95–97)
- LXXVII. Magasrangú barbárok (a quad király, Ariogaisos?) elfogása (Marcus-Säule 78, 121, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 106) (Bellori – Reinach 98)
- LXXVIII. A csapatok elindulása, átkelés a hídon, Marcus tanácsot tart (Marcus-Säule 78, 121, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 106) (Bellori – Reinach 99–100) **(25. kép)**
- LXXIX. Összezapás a barbárokkal (Marcus-Säule 78–80, 121, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 107) (Bellori – Reinach 101–102) **(25. kép)**
Kiegészítés (Bellori – Reinach 102)
- LXXX. Marcus a tanácsadóival egy római táboron kívül (Marcus-Säule 80, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 107) (Bellori – Reinach 103–104) **(26. kép)**

- LXXXI. Átkelés egy folyón bárkákon (Marcus-Säule 80, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 107) (Bellori – Reinach 104) **(26. kép)**
- LXXXII. Táborepítés (Marcus-Säule 80, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 107) (Bellori – Reinach 105) **(25. kép)**
- LXXXIII. *Adlocutio* (Marcus-Säule 80–81, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 108) (Bellori – Reinach 105–106) **(25. kép)**
- LXXXIV. Átkelés egy hídon (Marcus-Säule 81, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 108) (Bellori – Reinach 106–107)
- LXXXV. Fogoly asszonyok elvezetése (Marcus-Säule 81–82, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 108) (Bellori – Reinach 108)
- LXXXVI. Marcus hírnököt fogad (Marcus-Säule 82, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 108–109) (Bellori – Reinach 108–109) **(27. kép)**
- LXXXVII. Marcus visszatér a táborba (Marcus-Säule 82–83, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 109) (Bellori – Reinach 109)
- LXXXVIII. Egy barbár vezető és környezetének elfogása az erősségében (Marcus-Säule 83–84, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 109) (Bellori – Reinach 110) **(26. kép)**
- LXXXIX. Híveinek halála a római lovasság által egy folyó mellett (Marcus-Säule 84, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 109–110) (Bellori – Reinach 111) **(26. kép)**
- XC. Marcus és környezetének megérkezése (Marcus-Säule 84, 122, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 110) (Bellori – Reinach 112)
- XCI. Két barbár lovashírnök Marcus előtt római lovasok társaságában (Marcus-Säule 84–85, 123, Zwickler 1941, 271, Caprino 1955, 110) (Bellori – Reinach 112)
- XCII. A római lovasság megfutamítja az ellenséget (Marcus-Säule 85, 123, Zwickler 1941, 271–272, Caprino 1955, 110) (Bellori – Reinach 113–114)
- XCIII. Menet Marcusszal és kocsikkal (Marcus-Säule 85, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 110–111) (Bellori – Reinach 115–116) **(28. kép)**
- XCIV. Táborepítés (Marcus-Säule 85, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 111) (Bellori – Reinach 116)

- XCIV. A római utóvéd lovasság eléri a táborn (Marcus-Säule 85–86, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 111, (Bellori – Reinach 117)
- XCVI. Adlocutio (Marcus-Säule 86, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 111, (Bellori – Reinach 118)
- XCVII. Barbárok vereséget szenvednek el, nők elfogása (Marcus-Säule 86, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 111–112, (Bellori – Reinach 119–120)
- XCVIII. Marcus jelenlétében egy barbár település elpusztítása (Marcus-Säule 86-87, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 112, (Bellori – Reinach 121)
- XCIX. A lakosok legyilkolása (Marcus-Säule 87, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 112, (Bellori – Reinach 121–122) **(28. kép)**
- C. Adlocutio (Marcus-Säule 87, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 112, (Bellori – Reinach 123) **(28. kép)**
- CI. Tanácskozás és hírnök érkezése (Marcus-Säule 87–88, 123–124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 112–113, (Bellori – Reinach 123–124) **(32. kép)**
- CII. Egy barbár település elpusztítása, lakosainak elfogása (Marcus-Säule 88, 123, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 113, (Bellori – Reinach 124–125)
- CIII. Marcus és a fő erők megérkezése (Marcus-Säule 89, 124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 113) (Bellori – Reinach 126) **(29. kép)**
- CIV. Barbár asszonyok fogságba ejtése (Marcus-Säule 89–90, 124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 113–114) (Bellori – Reinach 127) **(30. kép)**
- CV. A barbárok legyőzése (Marcus-Säule 90, 124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 114) (Bellori – Reinach 127–128)
- CVI. Marcus megérkezése (Marcus-Säule 90, 124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 114) (Bellori – Reinach 128) **(31. kép)**
- CVII. Barbár hírnök érkezése (Marcus-Säule 90–91, 124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 114–115) (Bellori – Reinach 129) **(32. kép)**
- CVIII. Marcus a csapataival átkel egy hídon (Marcus-Säule 91, 124, Zwickler 1941, 272, Caprino 1955, 115) (Bellori – Reinach 130) **(32. kép)**

- CIX. Az ostromlott római tábor helyőrsége kitör és visszaveri a támadó ellenséget (az utolsó csatajelenet) (Marcus-Säule 91–92, 124, Zwickler 1941, 272–273, Caprino 1955, 115) (Bellori – Reinach 131–132) **(29. kép)**
- CX. Utánpótlás érkezése a táborba (Marcus-Säule 92, 124, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 115) (Bellori – Reinach 133–134) **(30. kép)**
- CXI. Menet az uralkodóval, átkelés egy hídon (Marcus-Säule 92–93, 124, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 115) (Bellori – Reinach 134–136) **(31. kép)**
- CXII. *Deditio* (Marcus-Säule 93, 124–125, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 116) (Bellori – Reinach 136–137) **(32. kép)**
- CXIII. A római csapatok megpihenése egy patak mellett (Marcus-Säule 93–94, 125, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 116) (Bellori – Reinach 138) **(29. kép)**
- CXIV. *Deditio* (Marcus-Säule 94, 125, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 116) (Bellori – Reinach 139) **(29. kép)**
- CXV. Barbárok áttelepítése (Marcus-Säule 94, 125, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 116) (Bellori – Reinach 140–142) **(30. kép)**
- CXVI. Szőkevények elfogása (Marcus-Säule 94–95, 125, Zwickler 1941, 273, Caprino 1955, 117) (Bellori – Reinach 142–144) **(32. kép)**

Irodalom:

Marcus-Säule, Reinach 1909, 293–329, Wegner 1931, Zwickler 1941, G. Hamburg, *Studies in Roman imperial art with special reference to the state reliefs of the second century*. Uppsala 1945, 104–161, Morris 1952, Caprino 1955, G. Becatti, *Colonna di M. Aurelio*. Milano 1957, Becatti 1960, 47–82, G. Martines, *Restauri storici di monumenti antichi: un esempio, la Colonna di Marco Aurelio*. In: *Forma. La città antica e il suo avvenire. Catalogo della mostra*. Roma 1985, 191–196, Jordan-Ruwe 1990, Wolff 1990, *Enciclopedia d'Arte Antica Secondo Supplemento 1971-1994 (1994)* 234-237, *Lexicon Topographicum Urbis Romae I*. Roma 1993, 302-305, Pirson 1996, Daguet-Gagey 1998, *Via del Corso. Una strada lunga 2000 anni. Catalogo della mostra*. Roma 1999, 111–149, P. J.

E. Davis, *Death and the emperor: Roman imperial funerary monuments from Augustus to Marcus Aurelius*. Cambridge – New York 2000, 42-48, *Autour de la colonne Aurélienne. Geste et image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome*. Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Section des Sciences Religieuses 108. Turnhout 2000, E. Brilliant, *The Column of Marcus Aurelius re-viewed*. *JRA* 12, 2002, 499–506, Coarelli 2008, Ferris 2009, Kovács 2009, G. Depuyrot, *La colonne de Marc Aurèle I–II*. Wetteren 2010, Beckmann 2011, Griebel 2013.

Szarmaták Britanniában (Novotnik Ádám)

A szarmaták britanniai jelenlétéről az írott történeti források közül egyedül Cassius Dio tudósít (Cass. Dio LXXI, 16). A történetíró szerint a markomann–szarmata háborúk idején a Kr. u. 175-ben kötött béke alkalmával a jazigok százezer római hadifoglyot szolgáltattak vissza, továbbá nyolcezer lovat állítottak ki szövetséges segédcsapatként, akik közül Marcus Aurelius császár 5500 főt Britanniába küldött.¹⁸⁰

Egy szarmatákból álló auxiliáris csapat létezését és nevét csupán három latin nyelvű felirat alapján ismerjük Britanniában, amelynek tagjai a fenti kontingensből kerülhettek ki Kr. u. 175 után. Két sírkő (RIB 594–595), amelyek az *ala Sarmatarum* egy-egy altisztjéhez köthetők, egy oszlop- vagy szoborbázis felirata (RIB 583) pedig az előbbi átalakításával vagy inkább átnevezésével¹⁸¹ szervezett *numerus equitum Sarmatarum Bremetennacensium* csapatot említi, amelynek vezetője ekkor a *legio VI Victrix* egyik centuriója. A feliratok előkerülési helye alapján az egység állomáshelye legnagyobb valószínűséggel a mai Ribchesterben lehetett, amelyet Bremetennacummal azonosítanak,¹⁸² ahol

180 Britannia helytartója ekkor a korábban a pannoniai *legio II Adiutrix*-ot a parthusok elleni háborúban (Kr. u. 161–166) vezető Quintus Antistius Adventus Postumius Aquilinus volt, akinek feladatai közé tartozhatott az érkező szarmata kontingens letelepítése és integrálása a tartomány hadseregébe. Vö. Birley 2005, 160.

181 Rance 2004, 124. és n.91.

182 Cichorius a britanniai helynevek kutatásának akkori állása szerint még a két sírfelirat előkerülési helyeként, így az *ala Sarmatarum* állomáshelyeként az akkor Ribchesterrel azonosított Cocciumot (ma: Wigan) jelölte meg. Cf. Cichorius 1893, 1259.

egy cca. ötszáz fős lovas segédcsoport befogadására alkalmas tábor volt.¹⁸³ Ezt a feltételezést a Notitia Dignitatum vonatkozó helye is (Not. Dig. Occ. XL, 54) megerősíti, miszerint a késő római időszakban ugyanitt állomásozott, és látta el mindvégig feladatát a *dux Britanniarum* parancsnoksága alatt a *cuneus Sarmatarum*, amelyet a fenti csapatból és az ott szolgáló katonák leszármazottaiból alakíthattak ki.¹⁸⁴

Bár a Britanniába vezényelt 5500 fős kontingens 11, egyenként 500 fős csapategységbe történő elosztást feltételez, név szerint ismert szarmata csapat jelenléte a források alapján csak a ribchesteri táborban bizonyítható, a többi, mintegy tíz hasonló egységet kitevő lovas katonát a Hadrianus-fal menti határterületeken oszthatták el.¹⁸⁵ Egy-egy ilyen kisebb szarmata alakulat jelenlétét sejteti a parthus és perzsa hadseregben alkalmazott és a szarmatákra is jellemző¹⁸⁶ nehézpáncélos lovas katonákra (*cataphractarii*) utaló lelet. Az *ala II Asturum* lovascsapat állomáshelyén, Chestersben (Cilurnum) egy ló páncélzatának szemellenzője, továbbá néhány, a magyar Alföld római császárkori szarmata leletanyagából is ismert gyöngy került elő.¹⁸⁷ Chesterben (Deva) két pikkelypáncélos lovasábrázolás ismert,¹⁸⁸ valamint a Notitia Dignitatum említi az egyelőre azonosítatlan Morbium nevű késő római erődben állomásozó *equites catafrac-*

183 Egy oltárkö (CIL VII 221 = RIB 586) alapján feltételezik, hogy ezt megelőzően a korábban a pannoniai Intercisában is állomásozó *ala II Asturum* lovascsapat (vö. Lőrincz 2001, 15) használhatta, amely a késő római időszakban már biztosan Cilurnumban (Chesters) állomásozott több felirat (vö. RIB 1463–1464) és a Notitia Dignitatum (Not. Dig. Occ. XL, 38) szerint is. Lásd még: Richmond 1945, 15; Stephens 1987, 240.; Rossignol 2016, 288.

184 A Ribchesterben állomásozó szarmata lovasok állandó egységként a késő római időkig itt szolgáltak. Vö. Rossignol 2016, 288. A *cunei a numeri*hez képest később, feltehetően a Kr. u. 3. század végén alakultak ki irreguláris, lovas segédcsoportokként; sokszor – pontatlanul – az elsősorban gyalogos, ám gyakran részben vagy egészben lovasokat is tartalmazó *numeri* kizárólag lovas katonákból álló megfelelőjeként. Vö. Southern 1989, 114–115; Webster 1998, 150–151. Lásd még alább az Epithalamium Palladii 83–89. kapcsán írott kommentárt. A *cuneus Sarmatarum* parancsnokát a Notitia Dignitatum nem nevezi meg. A késő római időszakban Britanniában állomásozó csapatok és a tartomány közigazgatása kapcsán lásd még: Birley 2005, 401–404.

185 További irodalom: Jarrett 1994, 43, 69 és 76; Breeze 2011, 120; Edwards 2010, 127; Haynes 2013, 82. Rossignol 2016, 287–288.

186 Vö. Tac. Hist. I.79. és Traianus-oszlop ábrázolásai.

187 Sulimirski 1970, 175–176 Fig. 66. és Istvánovits–Kulcsár 2017, 420.

188 RIB 550 és Wright–Richmond 1955, 51, no 137 és Pl. XXXIV.

tarii csapat *dux Britanniarum* alá rendelt *praefectus*át (Not. Dig. Occ. XL, 21). Ennek alapján ezekben a táborokban sem zárható ki egy-egy szarmata alakulat jelenléte.¹⁸⁹

A Britanniába telepített szarmata jazigokból kialakított segédc csapatok és leszármazottaik, továbbá a galliai alánok hatásának tartják a későbbi nehézpáncélos lovagi kultúra hadművészetének egyes elemeit (vö. *catafractarius*usok, a kopjaszerű hosszú *conteus*, sárkányos zászló) és az Arthur-mondakörben megtalálható iráni epikus elemeket (pl. égi eredetű csésze vagy csodakehely) is.¹⁹⁰

[Sírfelirat, Ribchester (?), Kr. u. 175–225. között]

CIL VII 218 = CLE 419 = RIB 594¹⁹¹

*His terris tegitur / Ael(ia) Matrōna quond(am) / vix(it) an(nos) XXVIII
m(enses) II d(ies) VIII / et M(arcus) Iul(ius) Maximus fil(ius) /⁵ vix(it)
an(nos) VI m(enses) III d(ies) XX et Cam[pania] Dub[i]tata{e} mater / vix(it)
an(nos) L Iul(ius) Maximus / s(ingularis) c(onsularis) alae Sar(matarum)
coniux / coniugi incomparabili /¹⁰ et filio patri p[i]entis/simo et socaere tena/
cissime memoria(m) p(osuit).*

Eme föld födi őt, aki egykor Aelia Matrōna volt, élt 28 évet, 2 hónapot 8 napot és Marcus Iulius Maximust, az ő fiát, aki élt 6 évet, 3 hónapot, 20 napot, és Campania Dubitata édesanyát, aki 50 évet élt. Iulius Maximus, az ala Sarmatarum singularis consularisa férjként állította ezt a síremléket a páratlan feleségnek és az apjával szemben legjámborabb fiúnak és a legállhatatosabb anyósnak.

(Fordította: Novotnik Ádám)

189 Richmond 1945, 18.

190 Vö. Istvánovits–Kulcsár 2017, 420; Makkay 1997, 88–95. Az Arthur-legendák szarmata eredetével szemben lásd még: Rossignol 2016, 287, n. 255.

191 A feliratról készült rajz itt található meg: <https://romaninscriptionsofbritain.org>

Az 1607-ben publikált, azóta elveszett sírkő pontos előkerülési helye nem ismert, de William Camden szerint a csapatnév alapján eredetileg Ribchesterből származhatott. A felirat állítója, Iulius Maximus – annak ellenére, hogy az *ala Sarmatarum*¹⁹² szolgált altisztként – a neve alapján nem lehetett szarmata származású. Roy W. Davies szerint *singularis consularis*ként a helytartó testőrségének különleges feladatokkal megbízott tagja volt, míg Roger Tomlin szerint inkább mint *summus curator* („főkönyvelő”) látta el feladatait. A sírfelirat különlegessége az időmértékes verselésű első során kívül (két és fél láb hexameter), hogy egy auxiliáris csapatban szolgáló katona családtagjainak készült, akiknek mindegyike egyébként szintén tipikus római nevet visel. Ennek alapján a felirat már inkább a Severus-korra keltezhető, amikor hivatalosan is lehetővé vált a hadseregben a katonák házassága, azonban a szarmata lovascsapat *numerus*ként való említését megelőzően, ami Severus Alexander uralkodásának idejére (Kr. u. 222–235) tehető (vö. az alábbi RIB 587 felirat keltezésével).

Irodalom:

Camden 1607, 616, Davies 1976, 134–144, Edwards 2000, 87, Edwards 2010, 127, Haynes 2013, 82, Rossignol 2016, 288, n. 258, Tomlin 2018, 221–222.

[Sírfelirat, Ribchester (Bremetennacum), Kr. u. 175–225. között]

CIL VII 230 = RIB 595¹⁹³

D(is) M(anibus) / [- - de]c(urio) al(ae) Sarmata[rum] / - - - - -

A halotti isteneknek. ... az ala Sarmatarum decuriója ...
(Fordította: Novotnik Ádám)

192 A feliratot megörökítő kézirat alapján a másoló bizonytalan volt, hogy ALAE SAR vagy ALAE SAB szerepelt-e, ezért Roger Tomlin fenntartja annak a lehetőségét is, hogy esetleg a szintén Britanniában állomásozó ala Pannoniorum Sabiniana nevének rövidítése lehetett. Tomlin 2018, 221.

193 A köemlékről készült kép itt található meg: <https://romaninscriptionsofbritain.org>

Az 1604-ben szántáskor, a római tábortól mintegy 150 méterrel keletre talált, azóta elveszett, töredékes sírkő szövege csak kéziratban maradt ránk. A feliratot a mai Ribchesterben állomásozó, szarmatákból álló lovas segédcsapat *decuriójának* állították, azaz egy nagyjából 30 fős egységet (*turmát*) vezető katonának. A sírkő jelentősége abban áll, hogy a fennmaradt feljegyzések szerint a felső részén valószínűleg egy szarmata lovas ábrázolása volt. A relief egy jobbról balra tartó lovaszt ábrázolt nyereg és kantár nélkül, két kézzel fogott hosszú lándzsával, amint fentről leszúr egy földön hanyatt fekvő alakot, aki bal kezében szögletes pajzsot tart. A lovaszt pikkelypáncéllal ábrázolhatták, de mivel a sírkő sokáig volt kitéve az időjárás viszontagságainak, és emiatt ez a részlete gyakorlatilag eltűnt, ezért merülhetett fel a tárgy első leírásakor, hogy az alakok meztelenek. A hosszú lándzsát (*contus*) jellegzetes szarmata fegyverként tartják számon Tacitus leírása (Hist. I.79) alapján. Az ábrázolás párhuzamaként említhető az egyik chesteri (Deva) sírkő (RIB 550), amelyen ugyanennek a jelenetnek szinte a tükörképe látható, a lovaszt és talán a lovat is részben pikkelypáncélban ábrázolják.

Irodalom:

Richmond 1945, n. 24, Edwards 2010, 127, Haynes 2013, 82, Rossignol 2016, 287–288.

[Építési felirat, Ribchester (Bremetennacum), Kr. u. 225–235.]

CIL VII 222 = RIB 587¹⁹⁴

[- - - p]ro / [sa]ll(ute) i[m]p(eratoris) Caes(aris) [[[Al]ex[andri]]] [Aug(usti) N(ostri) et] / [Iul(iae) Mamaeae ma]t[r]is D(omini) N(ostri) et castr(orum) su[b cura] / Val(erii) Crescentis Fulviani leg(ati) eius pr[o prae(tore)] /^s T(itus) Florid(ius) Natalis (centurio) leg(ionis) praep(ositus) n(umeri) et regi[onis] / templum a solo ex responsu [dei re]/stituit et dedicavit d[e suo].

194 A feliratról készült kép itt található meg: <https://romaninscriptionsofbritain.org>

...-nek Imperator Caesar Alexander Augustus és Iulia Mamaea urunk és a táborok anyja üdvéért, [a császár] helytartója, Valerius Crescens Fulvianus vezetése alatt Titus Floridius Natalis, a legio centuriója, a numerus és a regio praepositusa [= körzeti biztonsági tiszt] a saját költségén e templomot az alapjaitól helyreállította, és felszentelte az isten válaszánaak megfelelően.
(Fordította: Novotnik Ádám)

A feliratos kő a ribchesteri tábor délkeleti részén került elő 1811-ben, amely valószínűleg az erőd falon kívülről származott, és a késő római időszaakban építőanyagként használhatták fel másodlagosan. Mint építési felirat – a töredékesége miatt – egy név szerint nem ismert istenségnek, talán a hadsereg körében nagy tiszteletnek örvendő Iuppiter Dolichenusnak szentelt templom helyreállításáról emlékezik meg. Titus Floridius Natalis – a RIB 583 felirat állítójaához hasonlóan, annak egyik elődjeként – mint a *legio VI Victrix* centuriója az itt konkrétan nem nevesített *numerus equitum Sarmatarum Bremetennacensium* parancsnoka volt, aki a tábor *regiójánaak* (*regio Bremetennacensis*) vezetőjeként elsősorban a rend fenntartásáért és a haszonbérletbe adott földek határainak megállapításáért is felelt.

I. A. Richmond feltételezi, hogy a császári birtokként kezelt *regio* – amelynek központja a *numerus* tábora és a mellette létesült település – a Marcus Aurelius császár által Britanniába küldött szarmata lovasok közül leszerelt katonák, valamint családjaik területét foglalta magába.¹⁹⁵ Ők ún. *dediticii* státuszban voltak, és Kr. u. 212 után a Constitutio Antoniniana révén sem részesültek római polgárjogban. A szarmata jazigokat ezen a földművelésre és állattartásra (különösen lótényésztésre) kiválóan alkalmas területen telepítették le egyik csapatuk táboránaak körzetében. A többi auxiliáris katonától eltérően ezek a kiképzett emberek a szolgálatuk végeztével a nagy távolság miatt nem tudtak egykönnyen születési helyükre visszatérni, ami a birodalomnak nem is állt érdekében. A különleges közigazgatási egység megszervezésére Kr. u. 200 körül kerülhetett sor a 25 évvel korábban besorozott katonák leszerelésekor.

195 Anonymus Ravennas szerint Bremetennacum erődje a letelepített veteranusok településének központja lehetett (vö. Bresnetenaci Veteranorum – Cosm. Rav. 431.3).

Mivel Severus Alexander uralkodása alatt nem volt ismert Kr. u. 225 előtt Valerius Crescens Fulvianus nevű britanniai helytartó, a felirat Kr. u. 225–235. közé keltezhető.

Irodalom:

Richmond 1945, 15–29, Southern 1989, 88–89, Rossignol 2016, 287.

[Oszlop- vagy szoborbázis-felirat, Ribchester (Bremetennacum), Kr. u. 241]

CIL VII 218 = RIB 583¹⁹⁶

Deo san(cto) / [A]pollini Mapon(o) / [pr]o salute D(omini) N(ostri) / [et] n(umeri) eq(uitum) Sar⁵ [m(atarum)] Bremetenn(acensium) / [G]ordiani / [A]el(ius) Antoni|nus (centurio) leg(ionis) VI / Vic(tricis) domo /¹⁰ Melitenis / praep(ositus) et praefectus) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / [de]dic(atum) pr(idie) Kal(endas) Sep(tembres) / [im]p(eratore) d(omino) n(ostro) Gord[i]/¹⁵ [ano A]ug(usto) II e[t] Pon/[peia]no co(n)s(ulibus).

A szent Apollo Maponus istennek urunk [sc. III. Gordianus] és a Gordianus numerus equitum Sarmatarum Bremetennacensium egységének üdvéért. Aelius Antoninus a legio VI Victix Melitenéből származó centuriója, praepositus és praefectus fogadalmát készséggel és méltán teljesítette (és) ajánlotta fel urunk, Gordianus császár kétszeres és Ponpeianus consulságának évében, augusztus 31-én.

(Fordította: Novotnik Ádám)

A késő római időkben feltehetően építőanyagként másodlagosan felhasznált feliratos kő 1578-ban került elő Ribchesterben, ahol ezt követően beépítették a Salesbury Hall épületébe, ahonnan csak 1814-ben bontották ki, és vált ismét olvashatóvá. Az eredetileg oszlopot vagy szobrot is tartalmazó talap-

196 A feliratról készült kép itt található meg: <https://romaninscriptionsofbritain.org>

zatot az ifjúság kelta istenének, a görög-római Apollóval megfeleltetett Maponusnak¹⁹⁷ állították a felirat végén található *consuli* keltezés alapján 241-ben, eredetileg minden bizonnyal a katonai tábor falain kívül. A felajánló Aelius Antoninus a Felső-Euphrates vidékén található Melitenéből (Malatya) származott, és feltehetően az ott állomásozó *legio XII Fulminata* kötelékében szolgált korábban, majd áthelyezését követően a britanniai Eboracumban (York) állomásozó *legio VI Victrix* centuriójaként a kitüntetett császári jelzöt viselő *numerus equitum Sarmatarum Bremetennacensium* vezetését is ellátta. A csapat és – miként az előző, RIB 587 számú építési felirat állítója – a regio élén, feltehetően ideiglenes jelleggel *praepositusként*, majd *praefectusként* állhatott, és mint lovagrendű személy katonai szolgálatának (*militia equestris*) harmadik fokozatában (*militia tertia*) állt, amely a Severus-kortól a ranglétra utolsó előtti lépcsőjének számított. J. Spaul szerint nem zárható ki, hogy valójában a *numerus* az *ala Sarmatarum* csapatnak csak egy kisebb egységét jelölhette,¹⁹⁸ megnevezése egyidejűleg utal a tábor hivatalos római kori nevére is.

A kő jobb oldalán a kitharával ábrázolt Apollo (Apollo Citharoedus), bal oldalán Apollo Maponus relief, hátsó oldalán két falkoszorút (*corona muralis*) viselő női alak látható: az idősebb, fátyolt viselő, Britannia provinciát megszemélyesítő alak egy kosarat vagy dobozt (*fiscus*) nyújt át a másik, a *regio Bremetennacensis* perszonifikációjaként ábrázolt fiatalabb nőnek, ami I. A. Richmond szerint a tartomány és a veterán település közötti kapcsolatot kívánja jelképezni.

Irodalom:

Richmond 1945, 15–29, Southern 1989, 88–89, Spaul 2000, 191, Rossignol 2016, 287, Tomlin 2018, 160–161.

[Sírkőtöredék (?) reliefe, Chester (Deva), ?]

Wright–Richmond 1955, 51, n° 137 és Pl. XXXIV

197 Ehhez lásd pl. Ferguson 1970, 69, 212.

198 Spaul 2000, 191 n. 1.

A törött, rossz állapotú, eredetileg talán sírsztélé részét képező reliefen egy jobbra lovagló, szembenéző lovas látható, akit – bár a sírkő igen viharvert állapota miatt alig látszik, miként a RIB 595 esetében (2. sírfelirat) – tetőtől talpig pikkelypáncélban, illetve a szarmata lovasokra jellemző viseletben (nadrág, bokacsizma, nagy köpeny) ábrázoltak. A lovon nincsen páncél. Az ábrázolás kopottsága miatt a fejfedő típusa nehezen állapítható meg: hengeres-kúpos, lemezes sisak (ún. *Spangenhelm*) vagy esetleg bőr- vagy nemezcsuklya (ún. *bashlik*). Jobb combján rövid kard vagy tőr, baljában sárkányos zászlót tart, amelynek csak a végén található egy vékony szövetdarab, a sárkány (*draco*) bronzfeje a töredékesség miatt hiányzik. Ennek a katonai jelvénynek a pontos eredetét még nem sikerült tisztázni. A római hadseregben történő használatára legkorábbi forrásunk Arrianus Kr. u. 137-ből származó leírása, aki szerint a sárkányos zászló a szkítáktól ered, tehát a szeppei lovas-nomád népek között (beleértve a szarmatákat is) elterjedt volt, és a rómaiak tőlük vették át.¹⁹⁹ Ennek alapján a sírkövet a szarmatákhoz szokták kötni. Ugyanakkor a Traianus-oszlopon a katonai eszköz több jeleneten is feltűnik a dákoknál,²⁰⁰ továbbá a parthusoknál és a szasszanidáknál is megtalálható. A tartórúd tetejére tűzött, tátott szájú, kezdetben farkas-, majd feltehetően a 2. század végétől kígyófej egy hosszú, hengeres, színes ruhaanyaggal volt összekötve, és az ezen keresztül átáramoló szélnek köszönhetően sziszegő hangot adott ki. Egyik legérzékletesebb leírása Arrhianos mellett Ammianus Marcellinusnál található meg: II. Constantius császár katonai pompával Rómába való 357. évi bevonulásakor is feltűnik mint látványosság (Amm. Marc. XVI, 10, 7).²⁰¹ A nehezen keltezhető, talán 3–4. századi reliefen ábrázolt lovas valószínűleg *signifer* (jelvényhordozó) volt, akit a 4. században a sárkányról már *draconarius*nak neveznek a források.²⁰²

199 Vö. Arr. Takt. XXXV.

200 Pl. a LXVI. és LXXV. jeleneteken. Cichorius 1896–1900, 306, 353.

201 „Különféle egyéb csoportok után bíborfonállal himzett sárkányok vették őt [II. Constantius császárt – Novotnik Á.] körül, a melyek aranyozott és drágakövekkel díszített lándzsahegyekre voltak tűzve; tátott szájukon átjárt a levegő, és azért úgy látszott, mintha haragjukban sziszegnének, farkukat pedig átengednék a szél játékaul.” (Pirchala Imre fordítása).

202 A jelvénytípusról és annak eredetéről bővebben: Töpfer 2011, 33–35; Palotás 2011, 94–105. Marciniak 2018, 314–321.

Megjegyzendő, hogy szintén Chesterből származik egy másik, egyesek szerint a szarmata *catafractarius*okhoz köthető sírkő (RIB 550),²⁰³ amely a 2. sírfeliratnál (RIB 595) tárgyalt reliefhez hasonlóan egy tetőtől talpig pikkelypáncélt viselő lovaszt ábrázol, akinek a lován is legalább részben pikkelypáncél van. A katona magasba tartott fegyvere sajnos már nem látható; a földön a már tárgyalt sírkőhöz hasonlóan egy szögletes pajzsot tartó személy fekszik. Feliratának mindössze az eleje maradt meg: *D(is) M(anibus) [s(acrum)] / - - - - -*, azaz: „[Az elhunyt] alvilági szellemeinek szentelt áldozat”. A sírkő a 2. századra keltezhető.

Irodalom:

Richmond 1945, 17 n 24, Wright–Richmond 1955, 51, Pl. XXXIV, n° 137, Sulimirski 1970, 176, Lebedynsky 2014, 214–215, Istvánovits–Kulcsár 2017, 282, 243. kép és 419.

[Bélyeges téglá, Catterick (Cataractonium), ?]

RIB 2479

BSAR

A mai Catterick területéről ismert, azóta elveszett bélyeges téglán szereplő felirat egyik lehetséges feloldása szerint Bremetennacumot és az ottani szarmata egységet jelöli (*B(remetennacum) Sar(mati)*), ugyanakkor nem zárják ki a *n(umerus)* vagy *a(la) Sarm(atarum)*, esetleg az *eq(uites) Sar(matae)* nevének félreolvasását sem. Ennek alapján feltételezték itt is egy szarmata alakulat jelenlétét, de valószínűbb, hogy a Bremetennacumban állomásozó csapat egy kisebb egységének ideiglenes átvezényléséről van szó.

Irodalom:

Jarrett 1994, 43, Rance 2004, 124. n.91, Breeze 2011, 134 n.39, Lebedynsky 2014, 214.

203 Edwards 2010, 127. Ld. még: Wright–Richmond 1955, 42, no 98 és Pl. XXVII.

COMMODUS URALKODÁSA

(Kr. u. 180–192)

Historia Augusta

Vita Commodi

6.2.

Eo tempore in Sarmatia res bene gestas per alios duces in filium suum Perennis referebat.

Abban az időben Sarmatiában kedvezően alakult a hadi helyzet, bár más vezetők érték el, Perennis mégis a saját fiának óhajtotta tulajdonítani.

(Fordította: Kovács Péter)

A markomann háborúk után, Pannonia Commodus uralkodása során, tehát akkor tűnik csak újra fel, amikor Tigidius Perennis, a praefectus praetorio fiának illyricumi megbízatásáról (a sereg támogatásának megszerzése céljából), illetve feltehetően a szarmaták elleni sikereiről számol be Héródianos (I.9.1, 9) és a vita Commodi (6.2). Héródianos azonban csak az összeesküvés körülményeiről ír, a jelen gyűjteményben ezért nem is szerepel. A szarmaták elleni újabb háború forrása egy 185-re keltezhető DE SARMATIS köriratos veret (RIC III (1930) p. 378 n. 115=BMC IV (1940) 166). Az utóbbi eseményt elsősorban a magyar kutatásban 185–186-re szokás keltezni.²⁰⁴ Héródianos szokásosnak tartható tévedése, hogy több fiúról beszél, senkit se tévesszen meg, az I.9.9. kérdéses helyén már csak egy fiút hívatott haza az uralkodó: I.9.1 και τοῖς τε υἱοῖς ἑαυτοῦ νεανίας οὖσιν ἐγχειρίσαι πείθει τὸν Κόμμοδον τὴν πρόνοιαν

204 Alföldi 1942, 203; Fitz 1961; Nagy 1962, 47; Mócsy 1962, 562–563; Fitz 1962, 83–87; Mócsy 1974, 196–197; Šašel Kos 1986, 342–352; PRK 41; Hekster 2002, 63–64.

τῶν Ἰλλυρικῶν στρατευμάτων. Nyilvánvalóan két fia volt, akik közül csak az egyikük volt elég idős tisztségek viseléséhez (cf. Dio LXXII.9.4). Héródianos I.9.9. szövegéből az sem derül ki, mi is volt a fiú megbízatásának tárgya, amelyet nem volt ideje befejeznie: I.9.9 πιστεύσας ὁ νεανίας (sc. a levélnek), ἀσχάλλων μὲν καὶ δυσφορῶν ὅτι δὴ ἀτελῆ κατέλιπε τὰ βεβουλευμένα, ὅμως δὲ θαρρῶν τῆ τοῦ πατρὸς ὡς ἔτι συνεστῶση δυνάμει, ποιεῖται τὴν ἔξοδον. γενόμενον δὲ αὐτὸν κατὰ τὴν Ἰταλίαν, οἷς τοῦτο ἐντέταλτο, διεχρήσαντο. Ezt szerencsére a vita Commodi jelen helye is hagyományozza. A Commodus háborúival kapcsolatban később említett (13.5) *Pannoniae quoque conpositae* félmondat nem valószínű, hogy pusztán a szarmatákkal kapcsolatos háborúra utalna, hiszen ebben az esetben elég lett volna Pannonia inferiorról beszélni.

Nincs megnyugtatóan tisztázva Perennis fiának pontos tisztsége sem. Nyilvánvalóan a korábbi feltételezésekkel²⁰⁵ ellentétben pannoniai helytartóról aligha lehetett szó, hiszen a legatusok ismertek ebben az időszakban mindkét tartományban: Pannonia superior: C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes²⁰⁶, Pannonia inferior: L. Cornelius Felix Plotianus.²⁰⁷ Ezért születhetett meg az a feltételezés, hogy a szintén szarmatákkal határos Moesia superior tartomány helytartója lett volna²⁰⁸, amelynek ebben az időszakban nem ismert a legatusa.²⁰⁹ F. Grosso szerint a fiú inkább Felső-Pannonia vagy Noricum helytartója és a legio II Italica legatusa lehetett. Igaz, ebben az esetben nehezen lehetett volna a szarmata háború résztvevője.²¹⁰ Antik forrásainkból azonban még nem következik a még nyilvánvalóan fiatal fiú legatus volta, sem a lovagi praefectus praetorio fiának senatori rangra emelkedése. Újabban M. Šašel Kos vetette fel, hogy a Héródianos által használt görög στράτευμα szó a *legio* megfelelője, és ennek alapján a fiú esetleg az aquincumi legio II adiutrix legatusa lett volna.²¹¹

205 Ritterling 1927, 75; PWRE IIA (1937) 954.

206 Leunissen 1989, 258; Fitz 1993–1995, 498–499 Nr. 294.

207 Leunissen 1989, 277; Fitz 1993–1995, 533–536 Nr. 319.

208 Fitz 1962, 85; PRK 41.

209 Stein 1940, 49–50.

210 Grosso 1964, 171–172 n. 2.

211 Šašel Kos 1986, 342–352, 347–348.

Cf. RIC III (1930) p. 378 n. 115=BMC IV (1940) 166.

13.5.

Victi sunt sub eo tamen, cum ille sic viveret, per legatos Mauri, victi Daci, Pannoniae quoque conpositae <et> Britannia, in Germania et in Dacia imperium eius recusantibus provincialibus, 6. quae omnia ista per duces sedata sunt.

Efféle életmódja ellenére legatusai útján legyőzte a maurusokat, a dákokat, a két Pannoniában rendet teremtett. Britanniában, Germaniában és Daciában az uralmát elutasító provinciálisokat szintén hadvezérei útján verte le. (Fordította: Kovács Péter)

A pannoniai helyzet rendezése a békeszerződéseket, illetve a szarmatákkal való probléma katonai megoldását jelenti.

Irodalom:

J. M. Heer, *Der historische Wert der Vita Commodi in der Sammlung der Scriptores Historiae Augustae*. Leipzig 1901, 65.

Cassius Dio

LXXII

2 Boiss. III. 282–283

4 προσεπέταξε μέντοι σφίσιν ἵνα μήτε πολλακίς μήτε πολλαχοῦ τῆς χώρας ἀθροίζωνται, ἀλλ' ἅπαξ ἐν ἐκάστῳ μηνὶ καὶ ἐς τόπον ἓνα ἑκατοντάρχου τινὸς Ῥωμαίου παρόντος, πρὸς δὲ καὶ ἵνα μήτε τοῖς Ἰάζυξι μήτε τοῖς Βούροις μήτε τοῖς Οὐανδίλοις πολεμῶσιν.

Ezen kívül elrendelte, hogy ne gyakran és ne sok helyen gyűlhessenek össze, hanem csak egy helyen, havonta egyszer egy római centurio jelenlétében.

Továbbá se a jazigokkal, se a burusokkal, se a vandálokkal ne háborúzzanak (sc. markomannok és quadok).

(Fordította: Nagy Izabella)

A jelen helyen a markomannokkal és a quadokkal 180-ban (a nagy háborúkat lezáró, Commodus által) megkötött béke feltételei között említi a jazigokkal való háborúzás tilalmát (ők már korábban békét kötöttek Rómával).

Cf. Dio LXXII.1.2, 3, Hér. I.6.8–9, vita Comm. 3.5.

LXIII.

3.1. Exc. U^G 68 (p.413).

ὅτι τοῖς Βούροις ὁ Κόμμοδος εἰρήνην ἔδωκε πρεσβεύσασι. πρότερον μὲν γάρ, καίτοι πολλάκις αὐτὴν αἰτηθεῖς, οὐκ ἐποίησατο, ὅτι τε ἔρρωντο καὶ ὅτι οὐκ εἰρήνην ἀλλὰ ἀνοχὴν ἐς τὸ παρασκευάσασθαι λαβεῖν ἤθελον: 2 τότε δέ, ἐπειδὴ ἐξετρυχώθησαν, συνηλλάγη σφίσιν ὀμήρους λαβῶν καὶ αἰχμαλώτους παρὰ τε τῶν Βούρων πολλοὺς καὶ παρὰ τῶν ἄλλων μυρίους καὶ πεντακισχιλίους κομισάμενος, καὶ ἀναγκάσας τοὺς ἄλλους ὁμόσαι ὥστε μὴτ' ἐνοικήσῃν ποτὲ μὴτ' ἐννεμῆν τεσσαράκοντα στάδια τῆς χώρας σφῶν τῆς πρὸς τῇ Δακίᾳ οὐσης. 3 ὁ αὐτὸς Σαβινιανὸς καὶ Δακῶν τῶν προσόρων μυρίους καὶ δισχιλίους ἐκ τῆς οἰκείας ἐκπεσόντας καὶ μέλλοντας τοῖς ἄλλοις βοηθήσῃν ὑπηγάγετο, γῆν τινὰ αὐτοῖς ἐν τῇ Δακίᾳ τῇ ἡμετέρα δοθήσεσθαι ὑποσχόμενος.

Commodus a burusokkal is békét kötött, amikor azok követeket küldtek hozzá. Korábban ezt visszautasította, noha gyakran kérték ezt, mert akkor még erősek voltak, és nem békét akartak, hanem csak biztonságot, hogy felkészülhessenek a háborúra. Mostanra azonban már kimerültek, ezért köthetett békét velük. Ennek fejében túszokat kapott. Sok foglyot adtak vissza a burusok is, de a többiek is tizenötezret engedtek szabadon (javított változatban: az alánok). A többieket is arra kényszerítette Commodus, hogy tegyenek arra esküt, hogy sohasem fogják lakni vagy művelni a Da-

ciával határos 40 stadion szélességű semleges sávot. Ugyanez a Sabinianus, amikor a lakhelyükről tizenkétezer dákot elkergettek, és már azon voltak, hogy a többiekkel szövetséget kötnek, eltérítette őket a szándékuktól azzal az ígérettel, hogy földet kapnak Daciában.

(Fordította: Kovács Péter)

Az alánokra való javítás jelen helyen ugyan indokolatlan, de nem lehetetlen, mivel a vita Marci a markomann háborúk néplistájában az alánok nevét is hozza.

Irodalom: Bachrach 1974, 13, Alemany 2000, 85–86.

Cf. HA v. Marci 22.1.

Feliratok

[Építési felirat, Aquincum, Matrica, Intercisa, Bölske]

RIU 1127–1137, 1426, TRH 159, Tit. Aq. 935, Kovács–Prohászka 2003, 291–299.

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) [[Commodus]] Antoninus Aug(ustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VI imp(erator) IIII co(n)sul IIII p(ater) p(atriciae) ripam omnem burgis a solo extructis item praesidiis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit per [[L(ucium) Cornelium Felicem Plotianum leg(atum) pr(o) pr(aetore)]]].

Imperator Caesar Marcus Aurelius Commodus Antoninus Augustus Pius, a szarmaták és a germánok legyőzője, főpap, aki hatodszorra a tribunusi hatalom birtokosa, a négyszeres imperator, négyszeres consul, a haza atyja, az egész partszakaszt újonnan épített őrtornyokkal és alkalmas helyeken a latrunculusok titkos átkelésének megakadályozására praesidiumokkal erősítette meg Lucius Cornelius Felix Plotianus, a császári helytartó által.

(Fordította: Kovács Péter)

Az eddigiek lelőhelyei Intercisa (RIU 1127–1137, TRH 159 – késő római temető, Szalksziget), Százhalombatta (RIU 1426), Aquincum (BudRég 8 (1904) 172, Nr. 10 – Victoria-téglagyár), Rákospalota (TRH 239 – középkori templom), Bölcske (Kovács–Prohászka 2003, 291–299). A feliratok döntő többsége Kr. u. 184–185-re keltezhető. A felirat egészének, egyes kifejezéseinek értelméről, keltezéséről folytatott vita során mára sok minden bizonyossá vált.

Alföldi András alapvető tanulmánya óta teljesen bizonyosak lehetünk a *latrunculus* szó értelmében. Nincs szó csempészekről, holmi provinciabeli útonállókról, a *latrunculus* szó csak az alföldi szarmatákra vonatkozhat, az építkezések pedig bizonyosan a tartomány határvédelmi rendszerének részei voltak. Az talán nem lett kellő módon hangsúlyozva, hogy az építkezésekre bizonyosan csak egy békés periódusban, leginkább a Marcus és Commodus alatti háborúkat követő békekötés után, az újabb szarmata háború után vagy előtt kerülhetett sor, mivel a túlparti barbárokat nem a szabályosan megindított háborúk (*bellum iustum ac pium*) folyamán szokásos *hostis* névvel, hanem a másokra vonatkozó *latrunculus* (vagy *latro, praedo*) szóval illették (Ulp. Dig. 49.15.24: *Hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus decrevit uel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi vel praedones appellantur*, Pomp. Dig. 50.16.118 *hostes hi sunt, qui nobis aut quibus nos publice bellum decrevimus: ceteri latrones aut praedones sunt.*) (cf. *latrunculi exterarum gentium*: Dig. 49.15.6).²¹² A *latrunculus* ugyanezen értelmű használata más katonai építési feliraton is megfigyelhető (CIL III 12483 = ILS 724, 12376?). Ha egy tényleges háborús időszakban folytak volna az építkezések, akkor az ellenségnek kijárt volna a *hostis* megjelölés, ahogy az időben (markomann háborúk) és térben igen közeli AÉp 1976, 561 sarmizegetusai építési feliraton is a *porticus cum cubiculis a vi hostium exusti* kifejezés szerepel²¹³. A jelenség igen jól megfigyelhető Héródiános művében, amikor éppen a Commodus alatti *bellum desertorum* esetében volt kénytelen az uralkodó bellumot indítani a katonaszökevény rablók ellen, akik így a *hostis* kategóriába kerültek át (Hér. I.10.1): ὡς μηκέτι ληστών ἀλλὰ καὶ πολεμίων ἔχειν ἀξίωμα.

212 Ld. ThLL VII, 2, 2 (1970) 1019.

213 Gudea, 1994, 373.

Ahogy már említettük, a feliratokon megnevezett *burgi* és *praesidia* nem lehettek hasonlóak a Commodus afrikai építéseiről ismert útmenti burgusokhoz, turrisokhoz, amelyeket bizonyosan utak mentén építettek újonnan, vagy állítottak helyre (CIL VIII 2495, 22629 = ILS 5849, 396: *burgum Commodianum speculatorium inter duas vias ad salutem commeantium nova tutela constitui iussit, burgis novis provincia munita (miliaria conlapsa vetustate restituit), securitati provincialium suorum consulens*).²¹⁴ Ezekkel szemben a jelen feliratok csak a tartomány határvédelmi rendszeréhez tartozó objektumokból ismertek (ha nem másodlagos a lelőhely), valamint a felirat szövege is meghatározza építési helyüket, legalábbis a praesidia esetében: *per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus*. Ennek alapján bizonyosan csak a túlparti barbárokról és a megállításukra az átkelőhelyeknél elhelyezett objektumokról lehet csak szó. Minden valószínűség szerint a kitétel a burgusokra is vonatkozik, még ha szemantikailag csak a praesidia esetében biztos is.

A feliratok keltezésére vonatkozóan összegezve a következőket állapíthatjuk meg: Az építkezésekre a (nyilvánvalóan hibás) császártitulatura alapján azután kerülhetett sor, hogy Commodus VI. alkalommal viselte a *tribunicia potestast* (181), négyszeres imperator volt (180), megkapta a *Sarmaticus* és *Germanicus* jelzőket (172, 175), illetve a haza atyja, *pater patriae* lett (177), és viselte a *pius* jelzőt is (legkésőbb 183. január 3-tól).²¹⁵ Ezzel szemben a feliraton még nem viseli a 185-ben felvett Felix jelzőt (talán éppen Perennis bukása után vette fel), és a legtöbb felirat nem említi a 184 második felében felvett *Britannicus* jelzőjét sem.²¹⁶ A százhalombattai felirat alapján, ahol a többivel ellentétben a trib. pot. X. lett feltüntetve, az építkezéseket 185-re, legfeljebb 184–185-re keltezik.²¹⁷ Plotianus 183–185. közé keltezhető helytartósága alapján azonban jóval valószínűbbnek tűnik számomra – és ez ellen nincs egyetlen érv sem, sőt a titulatura is azt támogatja –, hogy az már 183-ban megkezdődhetett. Fitz J. és Nagy T. a feliratok három csoportját különítette el²¹⁸:

214 Fitz 1961, 205–206; Grosso 1964, 616–618; Fitz 1972, 83; Lander 1984, 92–105; Hekster 2002, 84–85.

215 Utóbbi tehát nem lehet a 183-ra való keltezés ellenérve: Ritterling 1927.

216 Kienast 1996, 147–151; Kienast 2017, 139–143.

217 Ritterling 1927, 74–76; Alföldi 1957, 208–209; Fitz 1961, 203–204.

218 Fitz 1961, 203–204; Nagy 1962, 47.

1. A legkorábbiak: nincs *Britannicus* jelző.
2. A *Britannicus* jelzőt utólagosan rávésték a felirat szegélyére (RIU 1135, S 250), vagy az előtte álló *max(imus)* jelzőt faragták át (RIU 1136–1137).
3. A legkésőbbi: az eredeti szövegben is szerepel a jelző (csak *Matrica*: RIU 1426).

Nem véletlenül az utóbbi tartható a legkésőbbinek, a trib. pot. X alapján 185-re keltezhető.²¹⁹ Figyelemre méltó, hogy a többivel ellentétben a feliratot durva és hevenyészett volta miatt szinte bizonyosan a helyszínen faragták ki. A tervek szerint – erre világosan utal a szövegben szereplő *ripa omnis* kifejezés – az egész tartomány határát végig megerősítették volna, ennek megszakadására nem Plotianus kegyvesztettsége, hanem sokkal inkább az újabb szarmata háború miatt kerülhetett sor. Az építési tábláknak a kőfaragó műhelyben való maradásáról szóló elmélet²²⁰ aligha bizonyítható, ezt a másodlagos bevésések (*Britt.* jelző), majd Plotianus, később *Commodus* nevének kitörlése 185, illetve 192 után ezt bizonyosan kizárja. *Soproni S.* igen helyesen vetette fel, hogy a feliratok eredeti helyükről való eltávolítására legkorábban *Commodus Septimius Severus* általi rehabilitációja után (Kr. u. 195) kerülhetett sor.²²¹

Jellegetesek a feliratok már idézett előkerülési helyei, aminek alapján a felirat *ripa omnis* kifejezése is kérdésessé vált. Figyelemre méltó, hogy a bölcskei felirat az első, amely *Intercisától* délre kerül elő, ezért korábban jogosan merült fel, hogy az építkezések csak az *Aquincum–Intercisa* szakaszra korlátozódhattak.²²² Az új bölcskei felirat fényében felvethető az is, hogy ténylegesen szó szerint kell vennünk a szöveget, és valóban sor került a teljes határszakasz megerősítésére. Emellett azonban súlyos ellenérvként az, hogy a felirat lelőhelye nem is másod-, hanem harmadlagos, azaz a kő a bölcskei ellenerődéből (esetleg *Intercisából*) került át a középkori templomba, ahova viszont a 4. században *Aquincumból* vagy környékéről (*Camponából*) szál-

219 A RIU trib. pot. V[I] olvasatával szemben a CIL III 3385-é a helyes: trib. pot. X.

220 Mócsy 1974, 197.

221 Soproni 1996, 93.

222 Fitz 1961, 200, 203; Fitz 1962, 77, 83.

lították.²²³ Lehetőségként ez az intercisai darabokra is vonatkozik, tehát nincsen kizárva, hogy az építkezés csak Aquincum környékén indult meg.²²⁴ A hasonló pelta alakú díszítés a rákospalotai és a RIU 1135 intercisai tábla szélein ezt valószínűvé is teszi. Egyedüli darab lehet a matricai táborban talált példány²²⁵, mivel Százhalombatta/Matrica térségéből nem ismerünk Aquincumból elhurcolt feliratot (RIU 1423-1439). A késő római erődfalat csak helybeli kőemlékekkel erősítették meg²²⁶, ezért eredeti helye mindenképpen a közelben kellett, hogy legyen. A rákospalotai felirat sem az eredeti helyén került elő, és nincs szó barbaricum építkezéséről ebben az időpontban²²⁷. A kőemlék 1914-ben került elő másodlagos felhasználásban egy középkori épületből több másik faragott római kőemlék társaságában (pl. TRH 242–244, 247).²²⁸ Mindezek, valamint a matricai felirat legkésőbbi volta miatt jogosan merül fel, hogy a munkálatok, amelyek már 183-ban megkezdődtek, Aquincumtól vagy inkább az északi tartományhatártól indultak ki, és Matrica környékéig jutottak csak el. A késő római őrtoronyépítési feliratok alapján (Kr. u. 371–372.: RIU 771, 804, S 128; Solva és Visegrád) bizonyosra vehetjük, hogy a munkálatok ekkor is szakaszonként haladtak éves bontásban É–D-i irányban, topográfiai sorrendben.²²⁹

Ugyancsak feltétlenül vizsgálendő kérdés, hogy milyen történelmi kontextusban került sor Commodus pannoniai építkezéseire. Mint láthattuk, a határszakasz megerősítése mindenképpen egy békés periódusra tehető, és az uralkodónak a határokat és a tartományok biztonságát megerősíteni szándékozó politikájába jól beilleszthető. A fenti feliratok alapján építési tevékenység mutatható ki a birodalom afrikai és európai provinciáiban is. A jelen burgi és praesidia építésére legvalószínűbben Commodus forrásaink által többször

223 Soproni, 1990 133–142, Soproni, 1993, 177–183; Szabó–Tóth 2003, 5–10. Ennek ellenkezője Mráv véleményével szemben aligha bizonyítható, a felmerülő ellenvéleménnyel szemben ez a legvalószínűbb megoldás.

224 Alföldi 1941, 36; Alföldi 1957, 226–227.

225 Érdy 1847, 287–288.

226 Kovács 2000, 98–104 Nr. 1–22.

227 Nagy 1946, 85–86.

228 Kuzsinszky, 1934, 200, Nr. 372.

229 Soproni, 1978, 53–55; 203, Soproni 1985, 109–112; Gróf–Gróh 1998–1999.

is említett szarmata háborúja előtt (vagy után) kerülhetett sor (Comm. 6.1, 13.5).²³⁰ Erre szinte bizonyosan utal az ellenfél latrunculusként való megjelenése. A helytartó, Plotianus bukása minden valószínűséggel Tigidius Perennis praefectus praetorio fiáéval együtt következett be (Héród. I.9.9, Dio LXXII.9.4, HA v. Comm. 6.4), nevét a már bizonyosan álló épületek feliratairól ezután tüntették el.²³¹ A vita Commodi és a jelen feliratsorozat adatai alapján azt a következtetést szükséges levonnunk, hogy az építkezések valószínűleg békés időszakban kezdődtek, de egy kitörő szarmata háború miatt – a szarmatákat akkor már nem latrunculi néven említették volna – félbemaradtak, majd a helytartó bukása után az egész építési programról lemondtak.

Irodalom:

Alföldi 1941, 30–37, Alföldi 1942, 749, Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. ArchHung 36. Budapest 1957, 226–227, 208–209, Fitz 1961, 199–204, Mócsy 1962, 639, Nagy 1962, 47, Fitz 1962, 76–77, 83–87, Swoboda 1964, 254–255, Grosso 1964, 487, Fitz 1972, 67–68, Soproni 1996, PRK 103, Fitz 1993–95, 533–536 Nr. 320, Hekster 2002, 49, Kovács–Prohászka 2003, 291–299, Kovács 2008, Kovács 2014, 161–171, Zs. Visy, Praesidia et burgi in the early Roman Empire. In: A. Morillo – N. Hanel – E. Martin (eds.), Limes XX. Roman Frontier Studies. Anejos de Gladius 13, 2009, 989–996, Zs. Mráv, Új adatok Pannonia inferior Commodus-kori burgus- és praesidiumépítési felirataihoz – Neue Angaben zu den Bauinschriften von Burgi und Praesidia in Pannonia inferior aus der Zeit von Commodus. FolArch 52, 2015–2016, 35–60, Zs. Visy, Neuere Inschriften aus Bölcske. In: Festschrift anlässlich des 65. Geburtstages von Frau Univ.-Prof. Dr. Mirjana Sanader. Zagreb 2020, 483–485.

230 Mócsy 1974, 196–197; Fitz 1962, 83–87; PRK 41.

231 PWRE Suppl. IX (1962) 21–22; PIR2 C 321 Nr. 1359; Fitz 1993–1995, 533–536 Nr. 320, Soproni 1996, 93.

Érem

Commodus

RIC III (1930) p. 378 n. 115=BMC IV (1940) 166 Kr. u. 185

VO DE SARMAT

Vo(ta decennialia). De Sarmat(is).

A 10. évforduló (uralkodása évfordulója) alkalmából fogadalmak. A szarmaták feletti (győzelem).

(Fordította: Kovács Péter)

A *De Sarmatis* körirat minden bizonnyal a vita Commodiban is szereplő eseményre utal.

Cf. HA v. Comm. 6.2.

A SEVERUSOK KORA

(Kr. u. 193–235)²³²

Historia Augusta

Vita Getae

VI. 6.

Quo quidem tempore Helvius Pertinax, filius Pertinacis, qui postea est ab eodem Bassiano interemptus, recitanti fausta praetori et dicenti ‘Sarmaticus maximus et Parthicus maximus’, dixisse dicitur ‘adde et Geticus maximus’ quasi Gothicus.

Ugyanekkor Helvius Pertinax, Pertinax fia, akit később ugyancsak Bassianus (sc. Caracalla) tett el láb alól, az uralkodó üdvözlését felolvasó praetorhoz – miközben éppen azt sorolta: „Sarmaticus maximus és Parthicus maximus” – állítólag így szólt: „Tedd hozzá a Geticus maximust is (a Gothicus mintájára)!”

(Fordította: Kovács Péter)

A két helyen is említett történet korántsem biztos, hogy későbbi kitaláció. Könnyen lehet, hogy egy korabeli politikai viccet őrzött meg az életrajzíró, amelyért később Pertinax fia az életével fizetett. A daciai nyugtalanság okát, a gót betörést, amellyel Caracalla csak Sirmiumban foglalkozhatott, mindenesetre a vita emiatt hitelesen megőrizte (ld. az Utószót). A Sarmaticus jelző bizonyosan a vita összeállítójának tévedése, a jó Caracalla vitában ez természetesen nem szerepel.

²³² A korszak történetére vonatkozóan ld. FPA 4. Ebből a Pannonia története szempontjából prosperáló időszakból alig vannak a szarmatákra vonatkozó írott forrásaink; nyilvánvalóan azért, mert a Marcus Aurelius által 178-ban megkötött béke eredményesen működött.

Cf. v. Ant. V.6., X.6, Hér. IV.6.3.

Irodalom:

Hohl 1950, Syme 1968, 184, Whittaker 1969, 405, n. 4, Kneissl 1969, 164–165, Kerler 1970, 104 Anm. 8, 106, Anm. 18, 285, Anm. 33, Barnes 1978, 48.

Vita Alexandri

LIII. 9.

certe campidoctores vestri hanc vos docuerunt contra Sarmat<a>s et Germanos ac Persas emittere, non contra eum, qui acceptam a provincialibus annonam, qui vestem, qui stipendia vobis adtribuit.

Kiképzőiteik biztosan arra tanítottak, hogy ezt (sc. harci kiáltozást) a szarmaták, a germánok és a perzsák ellen használjátok, és ne az ellen, aki a provinciálisoktól kapott élelmet, ruhát és zsoldot nektek kiosztja.

(Fordította: Kovács Péter)

A fenti mondat az uralkodó, Severus Alexander szájából hangzik el. A perzsák elleni hadjáratot megelőző lázongásra és annak lecsillapítására vonatkozó történet is azt a nézetet erősítheti (akár fiktív, akár nem), mely szerint a sereg jó részét a dunai tartományokból, így Pannoniából származó katonák alkották, akiket jórészt a szarmaták ellen képeztek ki.

A Historia Augusta leghosszabb életrajza Severus Alexanderé. A LXVIII fejezetből álló biográfia történeti értéke azonban felettébb kérdéses, a tények és a fikció arányát 1:5-höz szokták becsülni (Barnes 1978, 57–59). Ezért a vita minden adatát felettébb óvatosan kell kezelnünk. A valós adatok leginkább Héródianos, Dexippos és egy ismeretlen, rövid latin nyelvű forrásból származnak.

A Héródianos által említett (VI.7.2–3), Illyricumot fenyegető germán betörések mellett a 230-as években egy szarmata betörésre is sor kerülhetett. Severus Alexander uralkodásának korszakában a korábbiakkal ellentétben három nagyobb érelelet is ismert Pannonia inferior területéről. A közelmúltban

rekonstruált kisdémi 53 darabos lelet utolsó verete 223-mal zárul²³³, a jóval nagyobb (386 db) ercsi lelet záróverete 231-re²³⁴, míg a legnagyobb (587 db) börgöndié (újabb azonosítása alapján 228 helyett) 232-re keltezhető.²³⁵ Talán az első lelet elrejtésével egy időben kerültek földbe a közeli nagydémi villa larariumának szobrokból és bronzedényekből álló darabjai is.²³⁶

Irodalom:

K. Höhn, Quellenuntersuchungen zu den Viten des Heliogabalus und des Severus Alexander im Corpus der Scriptorum historiae Augustae. Leipzig 1911, A. Jardé, Études critiques sur la vie et le règne de Sévère Alexandre. Paris 1925, Kovács 2014, 218–221, J. S. McHugh, Emperor Alexander Severus. Rome's Age of Insurrection, AD 222–235. Barnsley 2017.

Felirat

[Szarkofág, Aquincum]

CIL III 14359²=Tit. Aq. 962

+++++[- - - / - - -] et Iulio Dig[no - - - / - - -] patri paga[no? - - - / - - - et I] uli(a)e Homenat[i - - - / - - - cura]nte (?) so(ro)ribus [- - - / Iul(ius) Ro]gatus mil(es) l(egionis) II [ad(iutricis) / - - -] interpres Sa[rm(atarum) - - - / - - - ex o]ffici(o) co(n)s(ularis) sib[i - - - / - - -] parentibus et / [- - -]mus filius eius [- - -].

... és Iulius Dignusnak ... apjának, paga... (talán: paganusnak) és Iulia Homenasnak ... a nővéreivel (vagy nővéreinek) gondoskodott Iulius Rogatus,

233 Prohászka 2005, 64–72.

234 Soproni 1963–1964; FMRU I, 235–241.

235 Radnóti 1935–1936; FMRU I, 30–37.

236 Éri 1972, 169, Nr. 51/2; B. Thomas 1963; B. Thomas 1964, 282–286; B. Thomas 1965.

a legio II adiutrix ... katonája szarmata tolmács ... a helytartói hivatalban magának [még életében állította] szüleinek a fiúk és ...mus, a fia ...
(Fordította: Kovács Péter)

A sírfeliratot a legio II adiutrixben szolgáló Iulius Rogatus állította szüleinek. Rogatus a töredékesség ellenére szinte bizonyosan a legio szarmata tolmácsa volt, ahogyan ismerjük az aquincumi legio germán tolmácsát, de a legio I adiutrixnek is szüksége volt dák tolmácsra a Felvidék eldákosodott kelta törzsei (mint a cotinusok) miatt. Esetleges szarmata származása a nevek alapján kizárható (a Homaina név alapján sémi származás feltételezhető); nyilvánvalóan tanulta a nyelvet.

Irodalom:

Kuzsinszky B., Újabb kőemlékek az Aquincumi Múzeumban. *BudRég* 7, 1900, 50 Nr. 43, Barkóczi 1964, 33 Nr. 105/103, Domaszewski–Dobson 1981, 5 Anm. 9, 37, Fehér 2009, 106, No. 38.

Cf. Tit. Aq. 547 *interpres Germanorum*, RIU 590 *interpres Dacorum* Brigetióból.

A KATONACSÁSZÁROK IDŐSZAKA

(Kr. u. 235–284)

Héródianos

VII.

2.8.

γεγόνασι δὲ καὶ ἕτεροι συμβολαί, ἐν αἷς ὡς αὐτουργός τε καὶ αὐτόχειρ τῆς μάχης ἀριστεύων τε πανταχοῦ ἐπηνεῖτο. 9 πολλοὺς δὲ χειρωσάμενος αὐτῶν αἰχμαλώτους καὶ λείαν ἀπελάσας, χειμῶνος ἤδη καταλαμβάνοντος ἐπανήλθεν ἐς Παίονας, ἐν τε Σιρμίῳ διατρίβων, τῇ μεγίστη ἐκεῖ πόλει δοκούση, τὰ πρὸς τὴν εἴσοδον ἐς τὸ ἕαρ παρεσκευάζετο. ἠπεῖλει γάρ ἑ καὶ ποιήσειν ἔμελλεν ἐκκόψειν τε καὶ ὑποτάξειν τὰ μέχρις ὠκεανοῦ Γερμανῶν ἔθνη βάρβαρα.

Maximinus más ütközetekben is kitűnt személyes példamutató hősiességével, s ezért mindenütt elismerésben részesült. 9. A császár sok germán foglyot ejtett, gazdag zsákmányt szerzett, majd mivel már a tél is beköszöntött, Pannoniába vonult vissza. Sirmiumban, a legnagyobb ottani városban lakott, és itt készült fel a tervezett tavaszi hadjáratára. Azzal fenyegetőzött ugyanis, s ezt el is tökéltte magában, hogy leigázza és kiirtja a barbár germán törzseket egészen az Ókeanosig.

(Fordította: Nagy Izabella – Kovács Péter)

Héródianos a germán háború után következő évek eseményeit összesűrtette, ezért vált zavarossá a szarmata-dák háborúk kronológiája. A történetíró adatai alapján azonban bizonyos, hogy a következő években (236–238) Sirmium lett Maximinus Thrax szálláshelye. A germánok teljes leigázásának terve Héródianos beszámolója szerint 237-238 telén foglalkoztatta az uralkodót. A

tervei végrehatását Gordianusék afrikai lázadása, majd a Róma városi események miatt kellett félbeszakítania. Héródianos a germánokon már az Al-Duna vidékén megjelenő gótokat is érthette. Maximinus állítólagos hódító tervei még megfogalmazásukban is kísértetiesen hasonlítanak Marcus Aurelius terveire (cf. Dio LXXI.20, 33.42, Hér. I.5.6, vita Marci XXIV.5, FPA 3, 295–299). A következő évben azonban a dákok és szarmaták ellen háborúzott.

Cf. HA v. Max. XIII.1, 3., Whittaker 1970, 166–167 n. 2, 168–169 n. 1.

8.4.

... οὐ Γερμανοὶ αἴρονται, οὐς πολλάκις ἐνικήσαμεν, οὐ Σαυρομάται οἱ περὶ εἰρήνης ἐκάστοτε ἰκετεύοντες: ...

Nem a germánok fogtak fegyvert ellenetek és bátorságotok ellen, akiket már annyiszor legyőztetek, nem is a szarmaták, akik minduntalan békekötésért esdekelnek.

(Fordította: Nagy Izabella)–(Fordította: Kovács Péter)

Az uralkodót Sirmium városában érte az ellene kitört és később a vesztét okozó lázadás híre. A görög történetíró által említett (VII.8.3) πόλις ugyanis aligha lehetett más város, mint Sirmium. A barbár, műveletlennek tartott uralkodó katonáinak egy igen jólfészült beszédet tartott, amelyről még Héródianos is szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy tanácsadói írták. A jelen idézet ebből a beszédből való. A szarmatákat Héródianos itt említi egyedül, ennek alapján jelentős ellenállást aligha fejthettek ki.

A valószínűleg kis-ázsiai születésű Héródianos Marcus Aurelius halálától (Kr. u. 180) III. Gordianus egyeduralgolásának idejéig (Kr. u. 238) írta meg Roma történetét nyolc könyvben, valamikor 250 körül. Az alacsony származású, de kisebb császári és közhivatalokat is betöltő történetíró egyedülálló fontosságát adja, hogy korának szinte egyetlen szerzője, akinek teljes egészében ránk maradt a műve. Történeti hitelessége sok helyen megkérdőjelezhető, 180 és 229 között pedig szinte mindenben Cassius Dio történeti művét követi. Ahol eltér tőle, ott sok helyen durva hibákat követ el. Ennek ellenére fontos forrás,

hiszen Dio párhuzamos könyveit jórészt csak kivonatossan ismerjük. 229 után viszont egészen 238-ig saját kútforrásból kellett dolgoznia, így a jelen szöveghelyen is. Héródianos, bár műve előszavában elhatárolódott tőle, nem tudta teljesen kivonni magát a korábban uralkodó történetírói irányzat hatása alól, amelynek legjobb kritikáját korábban Lukianos fogalmazta meg (*Quomodo historia conscribenda sit?*). Ennek a szofisztika hatása alatt álló irányzatnak a lényege – amelynek egyes elemei Héródianos művében, így pannoniai adataiban is felfedezhetők – a következőképpen foglalható össze: A rhétorika és a dráma kiemelkedő hatása; a műben keverednek az encomium, a színes (*poikila*) és szenzációs történetek (*thaumasta*), az antikvárius, főleg vallástörténeti, ritkábban földrajzi-etnográfiai kitérők (*excursusok*), a szónoki-drámai díszítésmód elemei. Gyakoriak a rhétorikai *acclamat*iók, elemek (*metaphorák*, kifejezések), a moralizáló *sententiák*, a kitérők, a fiktív beszédek (a legnagyobb Marcus Aurelius beszéde halálos ágyáról: I.4.1–6, a legkomikusabb a bárdolatlan Maximinus kiművelt beszéde katonáihoz, amelyről még a szerző is kénytelen volt megjegyezni, hogy azt a tanácsadói írták: VII.8.4). Gyakori a kronológia felborítása, egyes események összevonása, elmaradása, ami mögött azonban mindig a szerző azon szándéka áll, hogy saját mondandóját az események tükrében még jobban megvilágíthassa. Módszere lényegében az, hogy a rendelkezésére álló tények közül kiválasztja az általa megrajzolt karakterhez megfelelőeket. Maga a mű – amely olvasmányossága miatt nem véletlenül volt közkedvelt az antikvitásban – tulajdonképpen mesterien megkomponált, gyűrűs szerkezetű jelenetek laza sora, mint pl. Commodus uralkodása, ami nem volt más, mint összeesküvések sorozata (1. Marcus halála és Commodus visszatérése Rómába. 2. Perennis összeesküvése. 3. Cleander bukása. 4. Commodus halála).

Uralkodóképe viszonylag egyszerű: amennyire hasonlít az adott személy az általa eszményinek tartott Marcus Aureliushoz korban, erény (*areté*) és műveltség (*paideia*) dolgában, annál jobb vagy rosszabb lesz uralkodása is. Azért lesz számára Pertinax is szinte tökéletes, mivel nemcsak erényben, hanem korban is megközelítette Marcust, és ezért lesz szükség szerű a szintén pozitívan ábrázolt – de fiatal és anyja, valamint nagyanyja befolyása alatt álló – Severus Alexander bukása. A túl fiatal uralkodó veszélyes újításokba kezdhet (I.1.6), ahogy azt Commodus esetében láthattuk. Az előbbi (mint Marcus vagy Pertinax) (*basile-*

us = princeps) uralkodásából alkotmányos monarchia (aristokratia = principatus), az utóbbiból (mint Commodus, Severus, Caracalla, de főleg Maximinus) szükségszerűen zsarnokság (tyrannis) lesz. A zsarnok viszont kénytelen-kelletlen a katonaságra támaszkodik, amely Héródianos szerint a bajok egyik legfőbb okozója. Héródianos jövőképe nem volt optimista, jól látta, hogy a bajok megoldásához nem elegendő egy közkedvelt és jó uralkodót (mint Pertinax) trónra emelni, mert a „jó császárok” kora már lejárt. Héródianos 228 előtt Cassius Dio munkáját használta, parafrázálta, utána viszont műve egészen 238-ig a saját munkájának tekinthető, így a jelen szöveghely is.

Cf. HA v. Max. XIV.1., Whittaker 1970, 206–207 n. 1-2.

Irodalom:

G. Alföldy, Herodians Person. *Ancient society* 2, 1971, 204–233 = Alföldy 1989, 240–272, G. Alföldy, *Zeitgeschichte und Krisenempfindung bei Herodian*. *Hermes* 99, 1971, 429–449 = Alföldy 1989, 273–294, Alföldy 1971, G. Alföldy, *Herodian über den Tod Mark Aurels*. *Latomus* 32, 1973, 345–353 = Alföldy 1989, 14–24, H. Andersen – E. Hohl, *Studies in Cassius Dio and Herodian*. New York 1975, R. Whittaker, *Herodian in two volumes with an English translation*. LCL 455. Cambridge/Massachusetts-London 1969-1970, W. Widmer, *Kaisertum, Rom, und Welt in Herodians META MARKON BASILEIAS ISTORIA*. Zürich 1967, Kolb, *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*. *Antiquitas Reihe* 4/9. Bonn 1972, B. Kuhn-Chen, *Geschichtskonzeptionen griechischer Historiker im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr. Untersuchungen zu den Werken von Appian, Cassius Dio und Herodian*. *Europäische Hochschulschriften: Reihe 15, Klassische Sprachen und Literatur* 84. Frankfurt 2002, M. Zimmermann, *Kaiser und Ereignis. Studien zum Geschichtswerk Herodians*. *Vestigia* 52. München 1999, Héródianos, *A római birodalom története Marcus Aurelius halálától*. Ford. G. Nagy I. – Fehér B. – Kovács P. *Az utószót és a jegyzeteket írta Kovács P.* Budapest 2005.

Eutropius

IX.

8.

Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastata est per Gothos, Pannonia a Sarmatis Quadisque populata est, ...

Görögországot, Macedoniát, Pontust és Asiát a gótok pusztították el, míg Pannoniát a szarmaták és a quadok tették néptelenné.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a szöveghely a 260-ban bekövetkezett, katasztrofális kimenetelű quad-szarmata betörés egyik forrása. A pusztítás mértékét leginkább az elsősorban Pannonia inferior területén elrejtett, igen magas számú (mára 40 feletti) kincseleletek alapján becsülhetjük meg, amelyek záróverete 260 volt.²³⁷ Ugyancsak ehhez a betöréshez köthető számos pusztulási horizont is Kelet-Pannoniában, így pl. bizonyosan ekkor pusztult el *Matrica/Százhalombatta auxiliarius castellum*ának parancsnoki épülete, majd ezután az *aerarium* pincéjét az égett törmelékkel töltötték fel.

Cf. Pan. Lat. VIII.10.2, Hier. Chron. 220l, Oros. Hist. II.22.7, Prosp. Tiro Chron. Min. I p. 441 873, Jord. Rom. MGH AA V/1 p. 37 287.

Irodalom:

Bird 1993, 139–140 n. 21.

²³⁷ J. Fitz, *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts*, Budapest–Bonn 1978, P. Prohászka, *Zu zwei schicksalhaften Ereignissen aus der Geschichte Pannoniens anhand von Münzhorten, Zerstörungshorizonten und schriftlicher Überlieferung*. In: O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.), *Rauben – Plündern – Morden – Nachweis von Zerstörung und kriegerischer Gewalt im archäologischen Befund*, Hamburg 2013, 19–28, H. Vulić–K. Farac, *Ostava antoninijana iz Vinkovaca – A hoard of antoniniani from Vinkovci*. *Acta Musei Cibalensis* 6. Vinkovci 2014. Ez utóbbi korántsem volt párhuzam nélküli a dunai tartományokban: ld. Gerov 1977.

18.

Sed dum bellum adversus Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu ad Orientem profectus res contra Persas nobiles gessit.

Miközben háborút viselt a szarmaták ellen (sc. Carus), hírül hozták a perzsa lázongást, ezért Keletre indult és komoly eredményeket ért el a perzsák ellen.
(Fordította: Kovács Péter)

Carus császárnak rövid uralma kezdetén (Kr. u. 283) a szarmaták ellen kellett háborút viselnie, amely lényegében befejezetlen maradt, ahogyan azt a Diocletianus alatti elhúzódo hadjáratok is mutatják.

Eutropiusnak az elveszett Kaisergeschichtére visszamenő adatai helyenként egyedülállóan fontos forrásai a katonacsászárok korának.

Cf. HA v. Car. VIII.1, IX.4, XIX.2, Jord. Rom. 294, Sync. 472,10–11, Zon. XII.30., Bird 1993, 145–146 n. 46.

Hieronymus

Chronicon

220l

Graecia, Macedonia, Pontus, Asia, depopulata per Gothos. Quadi et Sarmatae Pannonias occupaverunt.

Görögországot, Macedoniát, Pontust és Asiát elpusztították a gótok. A quadiok és a szarmaták elfoglalták a két Pannoniát.
(Fordította: Kovács Péter)

Utóbbi eseményt Hieronymus ugyan későbbre, 263-ra keltezte, de az ebben az időszakban történt valamennyi eseményt három évvel későbbre keltezett (262–264: alemann, gót és frank betörések).

Cf. Pan. Lat. VIII.10.2, Eutr. IX.8, Oros. Hist. II.22.7, Prosp. Tiro Chron. Min. I p. 441 873, Jord. Rom. MGH AA V/1 p. 37 287.

Historia Augusta

vita Maximini

XIII.

1.

Fuerunt et alia sub eo bella plurima, ex quibus semper primus victor revertit et cum ingentibus spoliis atque captivis.

Uralkodása alatt sok más háborút is viselt, melyekből mindig győztesen tért haza, gazdag zsákmánnyal és igen sok hadifogollyal.

(Fordította: Kovács Péter)

Maximinus Thrax három sikeres hadjáratot vezetett a germánok (236), a szarmaták és a dákok (236) ellen. Az uóbbiak közé nemcsak a germánok, hanem a szarmaták és a dákok elleni hadjáratok is tartozhattak, mivel a germánok legyőzését már korábban is említette a vita összeállítója (XII.5). A hely forrása azonban mindenképpen Héródianos, ahol csak a germánokról esik szó.

Cf. Hér. VII.2.8.

Irodalom:

Merten 1986, 20, Kerler 1970, 12 Anm. 63, 145, Lippold 1991, 459–460.

3.

Pacata Germania Sirmium venit, Sarmatis inferre bellum parans atque animo concipiens usque ad Oceanum septentrionales partes in Romanam ditionem redigere, 4 quod fecisset, si vixisset, ut Herodianus dicit, Graecus scriptor ...

Germania leverése után Sirmiumba érkezett, hogy előkészítse a szarmaták elleni háborút, valójában azonban azt fontolgatván, hogy az északi területeket római uralom alá hajtsa egészen az Oceanusig. Ezt végre is hajtotta volna, ha életben marad, ahogy Herodianus, a görög történetíró mondja ...
(Fordította: Kovács Péter)

A hely forrása, ahogyan a vita szerzője meg is adja, Héródianos idevágó passusa volt.

Irodalom:

Merten 1986, 20–21, Kerler 1970, 145, Whittaker 1970, 167 n. 3, Halfmann 1986, 233, Lippold 1991, 461–466, K.-P. Johne, Die Elbe und der nördliche Ozean in der HA. In: *Historiae Augustae Colloquium Perusinum*. Bari 2002, 304–306.

Cf. Hér. VII.2.9.

Vita Maximi et Balbini

V.9.

Missus praeterea legatus Sarmatas in Illyrico contudit atque inde translatus ad Renum rem contra Germanos satis feliciter gessit.

Ezenkívül legatusként Illyricumban leverte a szarmatákat, majd innen a Rajnához áthelyezve szerencsésen viselt hadat a germánok ellen.
(Fordította: Kovács Péter)

A hely, amely Pupienus korábbi karrierjének leírásához tartozik, bizonyosan fiktív, mivel a cursus többi adata is javarészt kitaláció. Ennek alapján nem lehet egy korábbi, Severus Alexander alatti betörés szarmata bizonyítéka.

Cf. Kienast 1996, 191, Kienast 2017, 183, H. Brandt, *Kommentar zur Vita Maximi et Balbini der Historia Augusta*. Bonn 1996.

Irodalom:

Alföldi 1942, 730 j. 11, Mócsy 1962, col. 565.

Vita Gordiani

XXXIV.2.

Gor<d>iano sepulchrum milites apud Circe<s>ium castrum fecerunt in fnibus Persidis, titulum huius modi addentes et Graecis et Latinis et Persicis et Iudaicis et Aegyptiacis litteris, ut ab omnibus lege<re>tur: 3 'divo Gordian<o> victori Persarum, victori Gothorum, victori Sarmatarum, depulsori Roman<a>rum seditionum, victori Germanorum, sed non victori Philipporum.'

Gordianusnak a katonák a perzsa területen, Circesium erősségénél állították síremléket, és az alábbi feliratot készítették hozzá görög, latin, héber és egyiptomi nyelven, hogy mindenki olvashassa: „Az isteni Gordianusnak, a perzsák, szarmaták és germánok legyőzőjének, a római lázongások leverőjének, aki a Philippusokat viszont nem tudta legyőzni.”

(Fordította: Kovács Péter)

Gordianusnak 244 elején, a perzsa hadjárat során bekövetkezett halála vitatott körülmények között történt (Kienast 1996, 195, Kienast 2017, 187, Körner 2002, 75–90). Bár az uralkodó sírját még Ammianus Marcellinus idejében is ismerték Mesopotamiában egy Zaitha nevezetű helyen (XXIII.5.7, 17), a vita fent leírt síremléke, különösen annak felirata, így a szarmaták feletti győzelem is a HA összeállítójának saját szüleménye.

Cf. Amm. XXXIII.5.7, 17, Chron. min. I p. 147, Eutr. IX.2, Epit. de Caes. 27.3, Zos. I.19.1.

Irodalom:

Merten 1986, 81, A. Stein, Römische Inschriften in der antiken Literatur. Prag 1931, 19, Schlumberger 1974, 140, X. Lorient, Les premières années de la grande crise du IIIe siècle: De l'avènement de Maximin le Thrace (235) à la mort de

Gordien III (244). On: ANRW II, 2. Berlin–New York 1975. 657–787, 771 n. 5, Barnes 1978, 64, Alföldy 1979–1981, 22–23 Anm. 76. J. Burian, Zur historischen Glaubwürdigkeit der Gordiani tres in der Historia Augusta. In: Atti del Colloquio Patavino sulla Historia Augusta. Roma 1963, 41–46.

Vita Gallieni

VIII.7.

Ibant praeterea gentes simulatae, ut Gothi, Sarmatae, Franci, Persae, ita ut non minus quam ducenti globis singulis ducerentur.

Vonultak még azonkívül barbároknek álcázott emberek, mint gótok, szarmaták, frankok, perzsák, mégpedig úgy, hogy nem kevesebb, mint kétszáz főt vezettek az egyes csapatokban.

(Fordította: Kovács Péter)

Gallienus életrajza rendkívül negatív képet fest a szerinte eltunyult, puhány uralkodóról, aki felelős lett volna a birodalom három részre szakadásáért. Ennek megfelelően írja le a fiktív győzelmei után szarmatáknak és egyéb barbárok beöltöztetett civileket.

Irodalom: Merten 1968, 48, 121–123, Merten 1986, 111–138, De Blois 1976, Bray 1997, Ratti 2000, pp. LIX–LXXIV.

Vita triginta tyrannorum

IX.

1.

Tusco et Basso cons. cum Gallienus vino et popinis vacaret cumque se lenonibus, mimis et meretricibus dederet ac bona naturae luxuriosae continuatione deperderet, Ingenuus, qui Pannonias tunc regebat, a Moesiacis legionibus imperator est dictus, ceteris Pannoniarum volentibus,

neque in quoquam melius consultum rei p. a militibus videbatur quam quod instantibus Sarmatis creatus est imperator, qui fessis rebus mederi sua virtute potuisset.

Tuscus és Bassus consulsága idején (Kr. u. 258) – miközben Gallienus kerítőkkel, színészekkel és kurtizánok társaságában ivászzal és lakomázással töltötte idejét, folyamatos tékozlásával elherdálta a természettől kapott javait – Ingenuust, aki akkor a két Pannonia helytartója volt, a moesia csapatok a pannoniaiak egyetértésével uralkodónak kiáltották ki. Úgy tűnik, a katonáknak az állam számára nem is lehetett volna hasznosabb döntése, mivel a szarmata fenyegetés közepette olyasvalakit választották meg, aki a rosszul menő ügyeket vitézségével képes orvosolni.

(Fordította: Kovács Péter)

A Gallienus ellen lázadó Ingenuus korábbi megbízatása, lázadásának pontos ideje és okai igen régóta vitatottak. A keltezés legnagyobb problémáját maga a HA okozta, amely a lázadás idejének Tuscus és Bassus consuli évét, Kr. u. 258-at jelölte meg, míg Aurelius Victor Valerianus perzsa veresége utánra helyezte azt (Aur. Vict. 33.1). Ez utóbbi lehetett a helyes. A vita által említett szarmata fenyegetés mindenesetre valós indoknak tűnhetett, amit még Regalianus alatt ugyanennek az évnek az eseményei ékesen bizonyítanak.

Irodalom:

PIR2 I 23, PLRE I 457, PWRE IX (1916) col. 1552–1553, Stein 1940, 105, Alföldi 1942, 692, Mócsy 1962, col. 568, Nagy 1962, 103 j. 335, Fitz 1966, 1–42, Pflaum 1966, Alföldi 1967, 101–103, 225–227, 363–364, Barnes 1972, 160–161, Mócsy 1974, 206, Christol 1975, 815–817, Halfmann 1986, 237, Drinkwater 1987, 100–104, Peachin 1990, 40, Bleckmann 1992, 226–241, Fitz 1993–95, 1001–1003 Nr. 659, Kienast 1996, 223, Bray 1997, 67–68, 72–78, Jehne 1996, 192–196, Brecht 1999, 264–267, 284–286 Anm. 5–10, Göbl 2000, 60, Johne 2008, 1162–1163, Geiger 2013, 105–107, Geiger 2013, 103–105, Glas 2014, 334–336, Kienast 2017, 214.

X.

2.

Hic tamen multa fortiter contra Sarmatas gessit, sed auctoribus Roxolanis consentientibusque militibus et timore provincialium, ne iterum Gallienus graviora faceret, interemptus est.

Ez bátran háborút indított a szarmaták ellen, de a roxolánok kezdeményezésére, a katonái és a lakosság egyetértésével, akik féltek Gallienus újabb, még keményebb megtorlásától, meggyilkolták.

(Fordította: Kovács Péter)

Regalianus neve és története csak a latin történetírói hagyományban szerepel, az életrajz adatainak nagyobb része fiktív, a valós elemek az elveszett Kaisergeschichtéből (EKG) – akár a breviariumokon keresztül – származnak. A HA semmit sem tud Regalianus származásáról, cursusáról, tényleges tevékenységéről. A szarmaták elleni sikeres harcait más forrás nem említi, de többek szerint a roxolánok alföldi beköltözésére a HA jelen adata volna az egyetlen írott forrás. A roxolán népnév a Historia Augustában a birodalom barbár európai ellenségeit bemutató két népfelsoroláson kívül (v. Marc. XXII.1, v. Aur. XXXIII.4) viszont csak itt fordul elő. A vita szerzője azonban Regalianus tevékenységét, szarmaták elleni győzelmeit nem Pannoniába, hanem Moesiába, Scupi környékére helyezi: X.11.

A pannoniai quad–szarmata betörést azonban az EKG-re visszamenő (és más) források (Aur. Vict. 33.2, Eutr. IX.8, Epit. de Caes. 32.3, HA v. trig. tyr. X.1–2, 12, Pol. Silv. Lat. Chron. Min. I p. 541,45), továbbá mintegy 30 éremkincs is jelzi; erről lehetett a szerzőnek tudomása. Így ezt a helyet a roxolánok alföldi beköltözésének forrásaként nem fogadhatjuk el. Nem teljesen világosak Regalianus halálának a vita szerinti körülményei sem, mivel a fenti ablativus absolutusok (auctoribus Roxolanis consentientibusque militibus) többértelmű jelentésűek (Ki is ölte meg Regalianust, a szarmaták [ez lehetne a szarmata betörés egyik forrása], vagy a saját katonái?). Az esemény hasonló lefolyása, vagyis hogy szarmata–római megegyezés alapján került volna rá sor, igen va-

lószerűtlen. Regalianust Ingenuushoz hasonlóan Gallienus győzte le: Aur. Vic. 33.2, Eutr. IX.8: Jehne 1996, 197 Anm. 77.

Cf. Merten 1986, 150, Fitz 1966, Syme 1968, 157, Göbl 1970, Barnes 1972, 170, Mócsy 1977, 565 Anm. 41, 44, Barnes 1978, 69.

Irodalom:

Regalianus személye és a szarmaták: PIR C 2, PIR2 R 36, PLRE I 762, PWRE IV (1914) col. 462–464, Saria 1937, Stein 1940, 105–106, Mócsy 1962, col. 568–569, Nagy 1962, 54–55, Fitz 1966, 43–63, Pflaum 1966, Alföldi 1967, 101–103, 225–226, 364, Göbl 1970, Mócsy 1974, 206–208, Christol 1975, 820, Dembski 1977, Drinkwater 1987, 100–104, Peachin 1990, 40, Bleckmann 1992, 237 Anm. 71, 239, Fitz 1993–95, 1003–1005, No. 660, Kienast 1996, 223–224, Bray 1997, 68, 81–84, Jehne 1996, 196–198, Brecht 1999, 284, Anm. 5, Göbl 2000, 60–61, Anhang I, Eck 2002, Dembski–Winter–Woytek 2007, Goltz–Hartmann 2008, 264–265, John 2008, 1163, Geiger 2013, 105–107, Glas 2014, 336–339, Kienast 2017, 215. Roxolán beköltözés: Barkóczi 1959, Fitz 1966, 49, Harmatta 1970, 52–54, PRK 45.

11.

Pertulerunt ad me Bonitus et Celsus, stipatores principis nostri, qualis apud Scupos in pugnando fueris, quot uno die proelia et qua celeritate confeceris.

Bonitus és Celsus, urunk kísérői elhozták annak hírét, hogy Scupinál milyen vitézül harcoltál, és egy nap alatt mily nagy gyorsasággal megvívtad az ütközetet.

(Fordította: Kovács Péter)

12.

Arcus Sarmaticos et duo saga ad me velim mittas, sed fiblatoria, cum ipse misi de nostris.

Szeretném, ha küldenél nekem (sc. Regalianus Claudiusnak) szarmata íjakat, két fibulával (ruhakapoccsal) ellátott köpenyt, mivel magam is küldök a sajátjaimból.

(Fordította: Kovács Péter)

Regalianusnak a későbbi uralkodóval, II. Claudiuszal folytatott levelezése bizonyosan fiktív. A vita szerzője – éppen a levélből tudjuk – Illyricum visszaszerzésén bizonyosan nem Pannoniát értette, mivel Regalianus szarmaták elleni küzdelmeit Scupi környékére, azaz Moesiába helyezi (X.11). Az ókorban híres és értékes szarmata íjak nyilván a hadizsákmányból származtak volna. A fibulákkal összekapcsolt sagumok is a szarmata viselet részei lehetettek.

Cf. Alföldy 1966, 31.

Levél: Syme 1968, 58, Syme 1971, 215, Barnes 1972, 150.

Vita Aureliani

XVIII.2.

Idem Aurelianus contra Suebos et Sarmatas iisdem temporibus vehementissime dimicavit ac florentissimam victoriam rettulit.

Ugyanez az Aurelianus a suebek és a szarmaták ellen ugyanazokban az időkben igen heves harcokat folytatott, és fényes győzelmet aratott.

(Fordította: Kovács Péter)

A vita adata Aurelianus korai hadjáratait (270–271) summázza egy mondatnál. A szarmatákon bizonyosan a Dexippos fragmentumából és Zósimosztól jól ismert pannoniai vandál betörést érthetjük, amelyhez esetleg szarmaták is csatlakozhattak. Utóbbiakról ugyan Dexippos nem beszél, de az uralkodó nem hivatalosan viselt Sarmaticus jelzője alapján ezt sem zárhatjuk ki: HA v. Aur. XXX.5, CIL III 12333, Nagy 1962, 103 j. 349, Kerler 1970, 218, de E. Kettenhofen, Zur Siegestitulatur des Kaisers Aurelianus. Tyche 1, 1986, 145.

Cf. Dex. Frag. 6–7, HA v. XXX.5, XXXIII.4, Zos. I.48–49.1, 50.1, Petr. Patr. Frag. 11.

Irodalom:

Merten 1987, 58, Mócsy 1962, col. 567, Nagy 1962, 56 j. 349–350, Alföldy 1966a, 5–6, Alföldi 1967, 313, 328, 332, 410, 427–430, Kerler 1970, 215–226, PRK 45, GLQFM III, 630–632, IV, 499–500, Saunders 1992, Cizek 1994, 94–96, Paschoud 1996, 115–120, Watson 1999, 48–52, 216–221, Tausend 1999, Paschoud 2000, 166–170 n. 76–77, Castritius 2007, 29–30.

XXX.5.

<Quod> cognomen [quod] deforme videbatur, cum et Gothicus et Sarmaticus et Armenicus et Parthicus et Adiabenicus iam ille diceretur.

Ezt a jelzőt (sc. Carpicus) nem tartotta megtisztelőnek, mivel már a gótok, a szarmaták, az armeniaiak, a parthusok és az adiabenebeliek legyőzőjének is hívták.

(Fordította: Kovács Péter)

A történet szerint a senatus Aurelianusnak a Carpicus jelzőt adományozta volna, amelyet az uralkodó a félreérthetősége miatt visszautasított (a carpisculus egy lábbeli elnevezése). Aurelianus győzelmi jelzőinek felsorolása ugyan fikatív, de az uralkodó nem hivatalosan viselte a Sarmaticus jelzőt is: CIL III 12333, Nagy 1962, 103 j. 349, Kerler 1970, 218, de E. Kettenhofen, Zur Siegestitulatur des Kaisers Aurelianus. Tyche 1, 1986, 138–146, 145, Saunders 1992, 315 n. 17. Cf. Merten 1987, 78, Kerler 1970, 233 Anm. 98, 285, Anm. 33, Barnes 1978, 75, Paschoud 1996, 154–155. A jelzőkről: Peachin 1990, 91–92.

Cf. Dex. Frag. 7, HA v. XVIII.2, XXXIII.4, Zos. I.48–49.1, 50.1, Petr. Patr. Frag. 11.

XXXIII.4.

Praecesserunt ... gladiatorum paria octingenta — praeter captivos gentium barbararum – Blemmyes, Axomitae, Arabes Eudaemones, Indi, Bactrani, Hiberi, Saraceni, Persae cum suis quique muneribus, Gothi, Halani, Roxolani, Sarmatae, Franci, Suevi, Vandali, Germani, religatis manibus, captivi utpote.

Felvonult még (sc. a diadalmeneten) ... nyolcszáz pár gladiator a barbár rabokon kívül. A menetben voltak még blemmyes, axomiták, Arabia Felix lakosai, indusok, bactriaiak, hiberusok, szaracénok, perzsák (mindegyik a saját ajándékával), továbbá gótok, alánok, roxolánok, szarmaták, frankok, suebek, vandálok, germánok: mind megkötözött kezű hadifoglyok.

(Fordította: Kovács Péter)

Az életrajz írója szerint Aurelianus 274-es diadalmenetén a foglyok között szarmaták is voltak, ami a szarmaták részvételét bizonyíthatná a juthungok hadjárataiban. A vita felsorolása azonban a jelen esetben is fiktív.

Cf. HA v. Aur. XVIII.2, XXX.5.

Irodalom:

GLQFM IV, 500, Merten 1968, 120–122, Paschoud 1996, 160–169, Watson 1999, 177–180, M. Beard, Mary, *The Roman triumph*. Cambridge–London 2007, 122.

Vita Taciti

XV.2.

Quo tempore responsum est ab haruspibus quandocumque ex eorum familia imperatorem Romanum futurum seu per feminam seu per virum, qui det iudices Parthis ac Persis, qui Francos et [h]Alamannos sub Romanis legibus habeat, qui per omnem Africam barbarum non relinquat, qui Taprobanis praesidem inponat, qui ad Iuverniam insulam proconsulem mittat, qui Sarmatis omnibus iudicet, qui terram omnem, qua Oceano ambitur, captis

omnibus gentibus suam faciat, postea tamen senatui reddat imperium et antiquis legibus vivat, ipse victurus annis centum viginti et sine herede moriturus.

Ebben az időben a haruspexek megjósolták, hogy családjából valaki római uralkodó lesz, akár női, akár férfiágon, aki bírakat ad a parthusoknak és a perzsáknak, aki római törvények alá vonja a frankokat és az alamannokat, aki egy barbárt sem hagyva egész Africában, aki Taprobane (sc. Ceylon) élére kormányzót fog kinevezni, aki Iuverna szigetére (sc. Írország) proconsult küld, aki az összes szarmata bírása lesz, aki az egész földet, amelyet az Oceanus körbevesz, elfoglalja, miután minden népet legyőzött, utána pedig visszaadja a hatalmat a senatusnak, és a régi törvények szerint fog 120 évig élni, és örökös nélkül fog meghalni.

(Fordította: Kovács Péter)

Vita Probi

V.1.

Nunc quantum ex ephemeride colligi potuit: cum bello Sarmatico iam tribunus tramisso Danubio multa fortiter fecisset, publice in contione donatus est hastis puris quattuor, coronis vallaribus duabus, corona civica una, vexillis puris quattuor, armillis aureis duabus, torque aureo uno, patera sacrificali quinquelibri una.

Amennyit a feljegyzésekből össze lehetett most szedni: a szarmata háborúban tribunusként a Dunán átkelve vitézül harcolt, a gyűlésen nyilvánosan kitüntették négy hasta purával, tiszta (vas nélküli) lándzsával, két corona vallarisszal (az ellenség táborfalának elsőként való megmászásáért járó koszorúval), egy corona civicával (egy római polgár életének megmentéséért járó koszorúval), négy vexillummal, két arany karpereccel, egy arany torquesszel és egy öt font súlyú áldozati csészével.

(Fordította: Kovács Péter)

Probus uralomra kerülése előtti pályafutásáról a vita összeállítójának nem álltak rendelkezésére részletes források (hasonlóan más uralkodókhoz), ezért fiktív elemekkel töltötte meg azt. Ezek közé tartozik egy Valerianus alatti szarmata háborúban itt leírt vitézsége is. Valerianus személyesen sohasem háborúzott a szarmatákkal. Egyes véleményekkel ellentétben ezt nem lehet egyetlen más forrással sem kapcsolatba hozni, így Zósimos I.28.32–33-mal sem. A kérdéses helyen ugyanis a gót háború során egy hasonló haditettéről számol be a görög történetíró. A fiktív történetnek viszont ez már lehetett az eredeti forrása. A katonai kitüntetések száma is teljesen irreális.

Cf. HA v. Probi XI.9, XII.4, XVI.2, XIX.8, Ioann. Mal. p. 302, 12–15.

Irodalom:

Merten 1987, 150, Kennedy 1952, 74–75, Vitucci 1952, 6–7, Kerler 1970, 238 Anm 7, Syme 1971, 217, Paschoud 2001, 71–72, Kreucher 2003, 94–95.

XI.9.

... *Tu Francicus, tu Gothicus, tu Sarmaticus, tu Parthicus, tu omnia.*

Te vagy a frankok, a gótok, a szarmaták, a pártusok legyőzője, és Te vagy a minden.

(Fordította: Kovács Péter)

Az uralkodó jelzői, így a Sarmaticus is fiktívek. Probus hivatalosan csak a Gothicus Maximus, Germanicus Maximus, Persicus Maximus és Parthicus Maximus jelzőket viselte. Ez a hely nem lehet a feltételezett szarmata háborút bizonyító forrás.

Irodalom:

Alföldy 1966, 27 Anm. 28, 30 Anm. 40, Paschoud 2001, 94–95, Peachin 1990, 96–97, Kienast 1996, 254, Kreucher 2003, 77–86, Kienast 2017, 226.

XII.4.

Iam vero quid Sarmatas loquor, quid Gothos, quid Parthos ac Persas atque omnem Ponticum tractum?

Minek is beszéljek még a szarmatákról, a gótokról, a párthusokról és perzsákról és az egész pontusi vidékről?

(Fordította: Kovács Péter)

E helyen is az uralkodói melléknevek felsorolása után Probus harci erényei között újra megjelenik a szarmatákkal való háború. Cf. Paschoud 2001, 97.

Cf. HA v. Probi V.1, XI.9, XVI.2, XIX.8, Ioann. Mal. p. 302, 12–15.

XVI.2.

In Illyrico Sarmatas ceterasque gentes ita con<tu>dit, ut prope sine bello cuncta reciperet, quae illi diripuerant.

Illyricumban a szarmatákat és a többi törzset úgy leverte, hogy szinte háború nélkül visszaszerezte mindazt, amit elraboltak.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a hadjárat Probus uralkodásának elejéhez tartozik az életrajzon belül.

XIX.8.

Edita praeterea gladiatorum paria trecenta Blemmyis plerisque pugnantibus, qui per triumphum erant ducti, plerisque Germanis et Sarmatis, nonnullis etiam latronibus Isauris.

Előhozott még háromszáz pár gladiatort, sok blemmyes küzdött köztük, akiket a diadalmenetben is végigvezettek, továbbá sok germán és szarmata volt még, de jó néhány isauriai rabló is.

(Fordította: Kovács Péter)

A játékok leírása is az életrajz fiktív elemei közé tartozik.

Vita Cari

VIII.1.

Ingenti apparatu et totis viribus Probi profligato magna ex parte bello Sarmatico, quod gerebat, contra Persas profectus.

Miután a szarmata háborút csaknem teljes egészében befejezte, Probus hatalmas készülődéssel és minden haderejével a perzsák ellen indult ...

(Fordította: Kovács Péter)

Forrásaink egyöntetű beszámolója szerint Carus 283-as perzsiai hadjárata előtt (Jord. Rom. 294 és utána Zón. XII.30 tévesen utána) a szarmaták ellen egy rövid (IX.4 paucissimis diebus), de sikeres hadjáratot vezetett. Az okairól nem sokat tudunk, de a fenyegetés már Probus alatt érezhető lehetett, nem véletlenül állomásoztatta seregét Probus 282 elejétől Sirmium környékén. Fontos, hogy az EKG-re visszamenő latin források mellett a görög történeti hagyomány (Syncellus és Zónaras) is tud az eseményről. Ez a szöveghely bizonyosan a vita kevés konkrét forrása közül az EKG-ből (vagy Eutropiustól) származik.

Cf. Eutr. IX.18, HA v. Car. IX.4, XIX.2, Jord. Rom. 294, Sync. 472,10–11, Zon. XII.30.

Irodalom:

Meloni 1948, 64–65, 87–91, Alföldy 1966, Kerler 1970, 260–263, Barnes 1970, 198 n. 4, Barnes 1978, 68, 97, Paschoud 2001, 345–347, 350, Altmayer 2014, 80–87.

IX.4.

Bonum principem Carum fuisse cum multa indicant tum illud etiam, quod, statim est adeptus imperium, Sarmatas adeo morte Probi feroces, ut invasuros se non solum Illyricum sed Thracias quoque Italiamque minarentur, ita

sci<e>nter bella par<t>iendo contudit, ut paucissimis diebus Pannonias securitate donaverit occisis Sarmatarum sedecim mili[ti]bus, captis diversi sexus viginti milibus.

Sok dolog is bizonyítja, hogy Carus jó uralkodó volt, különös az, hogy a hatalom elnyerése után tüstént leverte a szarmatákat, akik Probus halála után annyira nekibátorodtak, hogy már nemcsak Illyricum földjét akarták megtámadni, hanem már Thraciát és Italiát is fenyegették. A hadműveleteket olyan ügyesen osztotta meg, hogy már néhány nap után biztonságot hozott a két Pannoniának, továbbá megölt tizenhatezer szarmatát, és mindkét nemből húszezer foglyot ejtett.

(Fordította: Kovács Péter)

Annak bizonyítása érdekében, hogy Carus a jó uralkodók közé tartozik, még egyszer visszatért a szerző a szarmata háborúk történetére, ezúttal azonban már fiktív adatokra hivatkozik. A HA v. Cari IX.4 Probus halálával hozta kapcsolatba a szarmata betörést, ami azonban Aurelius Victor 38.2 félreértésén is alapulhat, ahol Probus halálhírével a galliai vagy a perzsa betörést hozta kapcsolatba a breviarum szerzője: *Et quoniam cognita Probi morte barbarorum quique opportune invaserant, misso ad munimentum Galliae maiore filio Numeriani comitatu in Mesopotamiam pergit protinus, quod ea Persarum quasi sollemni bello subest.* Az ellenségre vonatkozó számadatok és a támadás méretei aligha valóságok, a vita szerzője a szarmatákkal szomszédos minden római területet megemlíti; Italia fenyegetettsége fiktív.

Irodalom:

Meloni 1948, 64–65, 87–91, Alföldy 1966, Syme 1968, 48 n. 6, 195, Kerler 1970, 252 Anm. 72, 260–263, Syme 1971, 219, Paschoud 2001, 362–363, Altmayer 2014, 82–83.

XIX.2.

Exhibuit et ludum Sarmaticum, quo duIcius nihil est.

Szarmata játékokat is rendezett (sc. Carinus), aminél nincs is jobb dolog.
(Fordította: Kovács Péter)

A Carinus által rendezett Róma városi ludus Sarmaticus bizonyosan fiktív, ötlete a 4. századi ludi mintájára, Carus szarmata háborújának tudatában született meg.

Irodalom:

Alföldy 1966, 29–34, Syme 1968, 195, Paschoud 2001, 400–405.

Orosius

Historiae adversum paganos

VII.22.7.

... Quadi et Sarmatae Pannonias depopulantur ...

... a quadok és a szarmaták elpusztítják a két Pannoniát.
(Fordította: Kovács Péter)

E helyen Orosius a birodalom általános válságának jeleként sorolja fel a különféle vereségeket, így Pannonia elpusztítását is.

Cf. Pan. Lat. VIII.10.2, Eutr. IX.8, Hier. Chron. 220l, Prosp. Tiro Chron. Min. I p. 441 873, Jord. Rom. MGH AA V/1 p. 37 287.

Ioannés Malalas

Chronographia

Kiadás: Ed. L. Dindorf, Ioannis Malalae chronographia. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn 1831, Ed. J. Thurn, Ioannis Malalae Chronographia. Corpus Fontium Historiae Byzantinae vol. 35, Series Berolinensis. Berlin 2000.

303,3. [Dindorf]

ἐξῆλθεν ἐν ἄλλῳ πολέμῳ κατὰ Οὐννοὺς ...

... egy másik háborúban a hunok (sc. a szarmaták) ellen vonult.

(Fordította: Kovács Péter)

A szír Malalas keresztény világtörténelméjében 18 könyvben tárgyalta az eseményeket a teremtéstől Kr. u. 565-ig (vagy 573-ig). Munkájában, amely tipikus bizánci „Volksbuch”, különleges szerepet kaptak a helyi, antiochiai események. A katonacászárok időszaka a Commodustól a tetrarchiáig terjedő könyvben található. Indirekt módon (fordításban) még a latin breviariumokat is használja. A császárok adatait (életkor, halál, uralom hossza, fontosabb események), így ezeket a helyeket is egy ismeretlen uralkodói katalógusból vette át. Adatai általában nem különösebben megbízhatóak, de néha meglepően pontosak. A Pannoniát viszonylag ritkán említő Malalas tévesen a perzsa háború utánra teszi Carusnak a szarmaták (nála hunok) elleni hadjáratát.

Irodalom:

The Chronicle of John Malalas. Trans. E. Jeffreys – M. Jeffreys – R. Scott et al. Byzantina Australiensia 4. Melbourne 1986, E. Jeffreys–B. Croke–R. Scott (eds), Studies in John Malalas, Sydney 1990, Brecht 1999, 49–50, 59–60, J. Beaucamp – S. Augusta-Boularot (Ed.), Recherches sur la Chronique de Jean Malalas I–II. Paris 2004–2006, Schenk 1931, 393, Bleckmann 1992, 132 Anm. 278.

Prosper Tiro

Chronicon

Chron. min. I p. 441 878

Quadi et Sarmatae Pannonias occupaverunt.

A quadok és a szarmaták elfoglalták a két Pannoniát.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a szöveghely a 260-as quad–szarmata betörés újabb, de a korábbiakra visszamenő forrása.

Cf. Pan. Lat. VIII.10.2, Eutr. IX.8, Hier. Chron. 220l, Oros. Hist. II.22.7, Jord. Rom. MGH AA V/1 p. 37 287.

Jordanes

Romana

287.

... Quadi et Sarmatae Pannonias invaserunt ...

... a quadok és a szarmaták megtámadták a két Pannoniát.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a szöveghely a 260-as quad–szarmata betörés újabb, de a korábbiakra visszamenő forrása.

Cf. Pan. Lat. VIII.10.2, Eutr. IX.8, Hier. Chron. 220l, Oros. Hist. II.22.7, Prosp. Tiro Chron. Min. I p. 441 873.

Irodalom:

Jordanes 2020, 185 n. 498.

294.

Bellum Sarmaticum feliciter superavit.

A szarmata háborút szerencsésen megnyerte.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a szöveghely Carus szarmata hadjáratának újabb, de a korábbiakra visszamenő forrása. Jordanes Zónarashoz és Malalashoz hasonlóan, tévesen a perzsa hadjárat utánra helyezi a hadjáratot.

Cf. Eutr. IX.18, HA v. Car. VIII.1, IX.4, XIX.2, Sync. 472,10–11, Zón. XII.30.

Irodalom:

Jordanes 2020, 186 n. 508.

Georgios Synkellos

Ecloga Chronographica

Kiadás: Georgius Syncellus, Ecloga chronographica. Ed. A. A. Mosshammer. Leipzig 1984.

470,10–11.

Τῷ β' αὐτοῦ ἔτει Κᾶρος ἀνὴρ Γαλάτης ἀνδρεῖος ὑπάρχων ἐχειρώσατο Σαρμάτας ἐπαναστάντας.

Uralkodása második évében a galatiai (sc. galliai) származású és bátor Carus leverte a fellázadt szarmatákat.

(Fordította: Kovács Péter)

A szerző, Tarasios pátriárka (784–806) titkára, valószínűleg szerzetes volt, és művében, az Eclogában Ádámtól Kr. u. 284-ig tárgyalta a világ történetét. A Chronicon Paschaléhoz hasonlóan a szöveges részek mellé uralkodó- és püspöklistánkat is beszerkesztett. Jó forrásokat használt, így az alexandriai Pano-dóros és Annianos elveszett munkáit, valamilyen formában Dexippost (talán ennek kivonatát), továbbá Iulius Africanus és Eusebios kronológiai munkáját, valamint Egyháztörténetét, amelyből szinte változtatás nélkül vesz át részeket. Synkellos munkáját a 285–813 közötti időszakra vonatkozóan Theophanes Confessor folytatta.

Cf. Eutr. IX.18, HA v. Car. VIII.1, IX.4, XIX.2, Jord. Rom. 294, Jord. Rom. 294, Zon. XII.30.

Irodalom:

Krumbacher 1897, 339–342, PWRE IV (1932) col. 1388–1410, A. A. Mosshammer, Ecloga chronographica. Leipzig 1984, V–XXXIV, W. Adler, Time immemorial: archaic history and its sources in Christian chronography from Julius Africanus to George Syncellus. Washington 1989, Brecht 1999, 51, W. Adler–P. Tuffin, The chronography of George Synkellos: a Byzantine chronicle of universal history from the creation. Oxford 2002.

Zónaras

Historiae Romanorum excerpta

XII.30. (638)

εἶτα τοῦ ἔθνους ἐπαναστάντος τῶν Σαρμάτων κάκεινους προσμίξας νικᾷ καὶ τὸ ἔθνος ὑπέταξεν.

... ezután a fellázadt szarmata törzseket ütközetben legyőzte, és a népet uralma alá hajtotta (sc. Carus).

(Fordította: Kovács Péter)

A szarmata háború időrendjét tévesen határozta meg, mivel azt a perzsa háború után, és nem előtte tárgyalja.

Cf. Eutr. IX.18, HA v. Car. VIII.1, IX.4, XIX.2, Jord. Rom. 294, Sync. 472,10–11.

Irodalom:

Bleckmann 1992, 131–132.

A TETRARCHIA KORA

Diocletianus és Galerius uralkodása (Kr. u. 285–312)

Panegyrici Latini

Kiadás: XII Panegyrici Latini. Ed. E. Baehrens. Leipzig 1874, XII Panegyrici Latini. Ed. W. A. Behrens. Leipzig 1911, XII Panegyrici Latini. Ed. R. A. B. Mynors. Oxford 1964.

XI (III) Eiusdem magistri †Memet Genethliacus Maximiani Augusti

5.4.

... *omitto Sarmatiae vastationem...*

... nem is említem Sarmatia elpusztítását ...

(Fordította: Kovács Péter)

Ez az esemény még inkább a 289-es hadjáratra vonatkozhat, Sarmatia elpusztítását (büntetőhadjáratot) mindenesetre a saracenusok elleni 290-es hadjárat előtt említi a rhetor.

Irodalom:

Barnes 1982, 51, Nixon–Saylor Rodgers 1994, 89 n. 35.

7.1.

Laurea illa de victis accolentibus Syriam nationibus et illa Raetica et illa Sarmatica te, Maximiane, fecerunt pio gaudio triumphare ...

A Syriát lakó népek legyőzéséért, valamint a raetiai és szarmaták feletti győzelmeidért kapott babérkoszorúk miatt mutathattál be nagy örömmel diadalmenetedet, Maximianus ...

(Fordította: Kovács Péter)

A syriai (290), a raetiai (288) és pannoniai (290) hadjáratokat Diocletianus vezette, de a diadalban Maximianus is osztozott, ahogy a folytatásban szereplő Maximianus germánellenes sikereiben Diocletianus is.

Irodalom:

Barnes 1982, 51, Nixon–Saylor Rodgers 1994, 92 n. 48.

16.1.

... *tantam esse imperii vestri felicitatem <ut> undique se barbarae nationes vicissim lacerent et excidant, alternis dimicationibus et insidiis clades suas duplicent et instaurent, Sarmaticas vestras et Raeticas et Transrhenanas expeditiones furore percitae in semet imitentur.*

... hogy oly nagy az uralmatat kísérő szerencse, hogy a barbár népek mindenfelől egymást öldösik és irtják, különféle ütközetekben és árulással segítik elő újra és újra saját pusztulásukat, és az örülettől hajtva utánozzák egymás ellen a Te szarmaták elleni, továbbá raetiai és Rhenuson túli hadjárataidat.

(Fordította: Kovács Péter)

A „Sarmaticas” pluralis világosan jelzi, hogy a rhetor a szarmata háborúk 290-ben kezdődő 2. hullámára is gondol, ami miatt szükségessé vált Diocletianus hosszas sirmiumi tartózkodása: 290. július–december, 291. május: Barnes 1982, 52.

Irodalom:

Barnes 1982, 51, Nixon–Saylor Rodgers 1994, 99–100 n. 79.

A beszéd szerzője talán azonos a X. panegyricuséval, Mamertinusszal, de a

szerző neve romlott formában hagyományozódott (ld. O. Seeck javítása: Eumerniusra gondolva *magistri mem(oriae) et< rhetoris Latini>*: PWRE VI (1909) 1112). Ahogy már a címe (Genethliacus) is mutatja, a beszéd inkább Maximianus születésnapján (dies natalis), mint második születésnapján, azaz uralomra kerülésének napján (dies imperii) hangozhatott el, valószínűleg 291-ben. A beszédben több utalás is található az elmúlt két év szarmata és más Duna vidéki hadjárataira.

VIII (V) *Incerti panegyricus Constantio Caesari dictus*

5.1.

Adoratae sunt igitur mihi Sarmaticae expeditiones quibus illa gens prope omnis extincta est et [cum] paene cum solo nomine relicta quo serviat.

Csodálatra méltóak számomra a szarmaták elleni hadjáratok, amelyek során az a nép csaknem teljesen kipusztult, és szinte csak a neve maradt fenn azért, hogy szolgálhasson.

(Fordította: Kovács Péter)

A szarmataellenes hadjáratok eredményességére céloz itt a szerző. Ezek már egyértelműen a 290-es évek első felében vívott hosszas hájáratokra utalnak, amelyeknek csak a végén, Kr. u. 294-ben vették fel az uralkodók a Sarmaticus jelzőt: Diocletianus III, Maximianus II, Galerius és Constantius I: Barnes 1982, 255.

Irodalom:

Nixon–Saylor Rodgers 1994, 104–105 n. 15.

10.4

... totiens obstricta Sarmatia, Iuthungi Quadi Carpi totiens profligati, summittente se Gotho pace poscenda ...

... hányszor kényszerítettett térdre Sarmatia, hányszor verettek le a juthungok, a quadok és a karpok, és hányszor adták meg magukat a gótok békét kérve ...
(Fordította: Kovács Péter)

Aurelius Victortól tudjuk, hogy a karpokat már Aurelianus Dacia ripensis területén telepítette le (ez lehetett az első hullám), míg Ammianus révén ismeretes, hogy a tetrachia-kori betelepítés érintette Pannoniát is, nevezetesen Sopianae környékét. Irodalom: Nixon–Saylor Rodgers 1994, 116–117 n. 17, 124–125 n. 35. Germánok: Chron. Min. I p. 230, Aur. Vict. 39. 43. Karpok: Lact. de mort. pers. 9.2,38.6, Pan. Lat. VIII(V).5.2, Aur. Vict. 39.43, Eutr. IX.25.2, Hier. Chron. 226b (Helm), Amm. Marc. XXVIII.1.5, Oros. VII.25.12, Chron. min. I. p. 230, Jord. Rom. 299, Get. XVI.91.

A Constantius Caesarnak Kr. u. 297-ben (talán Trierben) tartott dicsőítő beszéd rhétor szerzője ismeretlen (talán a IX-hez hasonlóan Eumenius). A beszéd hangsúlya a britanniai ellenuralkodókat nemrégiben legyőző, trónra lépésének ötödik évfordulóját ünneplő Constantius dicsőítésére esik. A rhetor a birodalom korábbi reménytelen helyzetével szemben a Diocletianus és tár-suralkodói alatt kialakult stabil helyzetet festi le, valamint Róma összes, így ily-lyricumi ellenségeinek a legyőzését.

A római uralkodóknak – görög minta nyomán – tartott számos hivatalos dicsőítő beszéd, azaz panegyricus közül 12 maradt fenn a 4. század végén összeállított ún. galliai corpusban: ifj. Plinius Traianusnak Kr. u. 100-ban tartott beszédétől egészen Pacatus 389-es, Theodosius dicsőítésére előadott művéig. A beszédek többsége a tetrarchia korából származik.

Irodalom:

PWRE XVIII (1949) col. 573-576, GLQFM III 376–384, 637–639, Duval 1971, 526–528 Nr. 219, W. Portman, Geschichte in der spätantiken Panegyrik. Bern 1988, Nixon–Saylor Rodgers 1994.

Lactantius

De mortibus persecutorum

13.2.

Quod edictum quidam etsi non recte, magno tamen animo deripuit et conscidit, cum irridens diceret victorias Gothorum et Sarmatarum propositas.

E rendeletet (sc. keresztényellenes) bátran, még ha nem is helyes módon, letépte és darabokra szaggatta, és gúnyosan azt mondta, hogy ez a gótok és szarmaták feletti győzelmi jelentés.

(Fordította: Kovács Péter)

Az esemény Diocletianus keresztényellenes edictumainak korába tartozik, amikor is az egyik rendeletet 303 februárjában egy tettéért mártírhálált szenvedő keresztény hasonló szavakkal semmisítette volna meg. A győzelmek az előző 302-es év eseményeire vonatkozhatnak, ezután Galerius is újra felvette a Sarmaticus és a Carpicus jelzőt: Barnes 1982, 64, 255. De az sem zárható ki, hogy csak általában utalt a gótok és szarmaták elleni sok küzdelemre, illetve győzelmi jelentésre.

18.6.

Iam fluxisse annos quindecim <quibus> in Illyricum id est ad ripam Danuvii relegatus cum gentibus barbaris luctaretur, cum alii intra laxiores et quietiores terras delicate imperarent.

Már 15 (helyesen 12) éve annak, hogy Illyricumba küldték (sc. Galerius), azaz a Duna partjára, hogy a barbárokkal küzdjön, míg társai nyugodtabb és békésebb területeken kényelmesen uralkodhatnak.

(Fordította: Kovács Péter)

A Diocletianus lemondását taglaló fejezetben hangzik el ez a megjegyzés Galerius szájából, ami nem is minden tekintetben igaz, hiszen ténylegesen csak

299-300-tól tartózkodott a térségben: Barnes 1982, 63–64. A barbárokon legnagyobb mértékben a szarmaták értendők.

Lactantius pogány rhetorként felnőttkorában tért keresztény hitre, majd az új hit harcos védelmezőjévé vált művein keresztül is. Fő műve az *Institutio oratoria* hét könyve; ebben a hamis (pogány) isteneket ostorozza, illetve a keresztény tanítást magyarázza. Látszólag történeti jellegű a *De mortibus persecutorum*, azaz a keresztényüldöző császárok haláláról írt munkája, amelyben haláluk vélt vagy valós körülményeit ismerteti. Mindezt Isten büntetésének tartja.

Cf. *Aur. Vict.* 39.30, *Praxagoras FGrH* 219 F 1, Barnes 1976, 187, Barnes 1982, 61 n. 70, Leadbetter 2009, 68–69, 97–102.

Irodalom:

GLQFM III 402–403, 646–647, Lactance, *de la mort des persécuteurs*. *Sources Chrétiennes* 39. Ed. J. Moreau. Paris 1954, 280 n. 8, 311 n. 27–28, 411–412 n. 26, E. De Palma Digeser, *The making of a Christian empire*. *Lactantius & Rome*. Ithaca–London 2000, Lactantius, *De mortibus persecutorum*. Ed. J. L. Creed. Oxford 1984, 95 n. 4, 97–98 n. 5, 114 n. 2, A. Søbby Christensen, *Lactantius, the historian*. Copenhagen 1980, Barnes 1982, 56 n. 43, Leadbetter 2009, 20–21, 98–99, 100, 101.102, Lactantius, *Az isteni gondviselésről*. Ford. Adamik T. Budapest 1985, 5–55.

Anonymus Valesianus

Origo Constantini

Kiadás: *Excerpta Valesiana*. Recensuit Jacques Moreau. Lipsiae 1968, 1–10.

2.3.

... nam et in Sarmatas iuvenis equestris militans ferocem Barbarum capillis tentis raptum, ante pedes [sub] Galerii imperatoris adduxerat. Deinde Galerio mittente per paludem equo ingressus suo, viam ceteris fecit ad Sarmatas, ex quibus plurimis stratis Galerio victoriam reportavit.

... mert még ifjú lovas katonaként a hajuknál fogva ragadott meg vad barbárokat, és így vezette őket az uralkodó, Galerius lábai elé. Utána Galerius parancsára a mocsáron keresztül indult lovával, így készített utat a többiek számára a szarmaták ellen, akik közül sokakat lereített, és így szerzett győzelmet Galeriusnak.

(Fordította: Kovács Péter)

A szöveg első kiadójáról, Henri de Valois-ról elnevezett ismeretlen szerző (Anonymus Valesianus) kézirata két művet tartalmaz. Az első, a Constantinus császár életrajzát tartalmazó rövid munka 305 és 337 között tárgyalja az eseményeket. Az eredeti valószínűleg a 4. század második felében született (talán 380 körül), amelyet később Orosius-részletekkel egészítettek ki. A második mű Odoacer és Nagy Theoderich itáliai uralmát tárgyalja 476 és 526 között. Az első mű elején található jelen történet kissé más verziója ismert Zónarastól is. Az esemény jogosan hozható összefüggésbe Galerius 306 körüli szarmataellenes hadjáratával (IV Sarmaticus acclamatioja idejére: 306).

Cf. Zón. XII.33.

Irodalom:

Kiss M., Anonymus Valesianus: Origo Constantini, Fordítás és magyarázat. Specimina Nova 15, 1999 [2000], 77–147, den Boer 1972, 167 Anm. 1, Origo Constantini, Anonymus Valesianus. Teil I. Text und Kommentar von Ingemar König. Trier 1987, 70–71.

Eutropius

IX. 25.2.

Varia deinceps et simul et viritim bella gesserunt Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt.

Ezután egyszerre és külön-külön is háborúkat viseltek, leigázták a karpokat és a bastarnákat. Legyőzték a szarmatákat. A levert népek közül sokakat római területre telepítettek.

(Fordította: Kovács Péter)

A betelepítés csak a karpokra vonatkozik, a szarmatákra nem. Aurelius Victorától tudjuk, hogy a karpokat Aurelianus korától több hullámban telepítették be a birodalom területére, míg Ammianustól tudjuk, hogy a tetrachiakori betelepítés Pannoniát is érintette, nevezetesen Sopianae környékét.

Cf. Lact. de mort. pers. 9.2,38.6, Pan. Lat. VIII(V).5.2, 10.4, Aur. Vict. 39.43, Hier. Chron. 226b (Helm), Amm. Marc. XXVIII.1.5, Oros. VII.25.12, Chron. min. I. p. 230, Jord. Rom. 299, Get. XVI.91.

Orosius

VII. 25.12.

Postea per eosdem duces strenue adversus Carpos Basternasque pugnatum est. Sarmatas deinde vicerunt: quorum copiosissimam captivam multitudinem per Romanorum finium dispersere praesidia.

Ezután ugyanezek vezetése alatt (sc. Diocletianus és Galerius) kemény háborúkat vívtak a karpok és bastarnák ellen, majd a szarmatákat is legyőzték, a hadifoglyok nagy tömegét pedig szétszították a birodalom különböző helyőrségeibe.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a hely némileg megváltoztatott átvétel Aurelius Victor művéből. A betelepítés csak a karpokra vonatkozik, a szarmatákra nem.

Cf. Lact. de mort. pers. 9.2,38.6, Pan. Lat. VIII(V).5.2, 10.4, Aur. Vict. 39.43, Eutr. IX.25.2, Hier. Chron. 226b (Helm), Amm. Marc. XXVIII.1.5, Jord. Get.

XVI.91, Rom. 299, Chron. min. I. p. 230. 299.

Irodalom:

Lippold 1998, 493–494, Fear 2010, 362 n. 259.

Consularia Constantinopolitana

Chron. min. I. p. 230

Kiadás: R. W. Burgess, *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana: Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire*. Oxford 1993, 215–245, *Consularia* 2016.

His coss. (Constantino et Maximiano, sc. a. 294) castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia.

Ezek consulsága alatt táborok épültek Sarmatiában Aquincummal és Bononiával szemközt.

(Fordította: Kovács Péter)

Kevés pannoniai vonatkozású forrásadat lett annyira vitatott, mint jelen auctorhely.²³⁸ A táborok építésének különlegességét mutatja, hogy ez az egyetlen ilyen jellegű korai adat a chronicában; máshol nem szerepel, így a görög változatban sem. Az első tábornak még a helye is vitatott.²³⁹ Némelyek az általánosan elfogadott Contra Aquincum helyett Acumincummal szemben, Titelnél keresnek egy esetleges római tábort. Ez, bár már Marsigli lerajzolta, a mai napig nem került elő. (Lásd az Acinco helynév értelmezése körüli vitát: Acumincum vagy Aquincum.²⁴⁰) Annyi bizonyos, hogy az erődök a Duna partján is meg-

238 Alföldi 1924, 80; Nagy 1946, 107–109; PWRE VIIA (1948) 2439; Mócsy 1962, 642; PWRE Suppl. XI (1968) 69, 86; Mócsy 1974, 269; Soproni 1977; Tóth 1980; Fitz, 1979; Brennan 1980, Barnes 1976, 187, Dimitrijević 1996, 152–153, Kuhoff 2001, 153, 695–696 Anm. 1447; Kovács 2001, *Consularia* 2016, 71–73.

239 Soproni 1977, Tóth 1980.

240 TIR 1968, 112.

épülhettek, egyrészt a contra elnevezés, másrészt a köl-n-deutzi erőd elveszett építési feliratának (CIL XIII 8502) szövege alapján: a Rajna túlszéljén is *in terris eorum* (sc. *Francorum*) erőd épült Constantinus alatt.²⁴¹ Ezt az adatot erősíti az a Cassius Dio-hely is, amely a markomann háborúk után a dunai szigetek kiürítését is előírta a szarmaták számára (LXXI, 19, 2- a 76 stadionra vonatkozó hely, a Dunától számított kiürítendő sáv: LXXI 16, 1). Illetve hogy Ammianus leírása szerint (XXVII.5.9) Valens és Athanaric gót király a Duna közepén kötöttek szövetséget, semleges területen, mivel egyikük sem akart a másik földjére lépni.²⁴² Bononiával szemközt találták meg begecsi ellenerőd maradványait a Duna bal partján, ahol régebben régészeti kutatások is folytak, de a tábor alaprajza csak az utóbbi évek kutatásai alapján vált ismertté egy légifotó alapján.²⁴³

Véleményünk szerint az egyik legfontosabb tény, hogy Hydatius adata nem a táborok neveit tartalmazza. A *contra Bononia et Acinco* kifejezés ablativusai a vulgáris latinból fakadóan (casusok felcserélése) állnak a contra+accusativus helyett, tehát nem locativusokról van szó.²⁴⁴ A meghatározás arra vonatkozik, hol épültek táborok Sarmatiában. Ezt a Not. Dig. is csak megerősíti, mivel a begecsi tábor esetében (Occ. XXXII, 41) *contra Bononiam in barbarico in Castello Onagrino* meghatározás szerepel. Hasonló meghatározás ismert még a katonai sematizmusból máshonnan is (pl. Or. XLI, 33 *contra Margum in castris Augustoflavianensibus* – utóbbi másik ismert neve Constantia–Priscus IV,72²⁴⁵). Ezekből következőleg a Cons. Const. adata szerint erődök épültek a Duna túlszéljén Bononiával és Acincummal szemben. A Not. Dig. Contra Aquincumját nem lehet automatikusan azonosítani a Fastiban említettel. Véleményem szerint ebből csak annyi következik, hogy a két említett hellyel szemközti szakaszon erődöket építettek. Ez nem

241 Gechter, 1991.

242 Et quoniam adserebat Athanaricus sub timenda exsecratione iuris iurandi se esse obstrictum, mandatisque prohibitum patris ne solum calcaret aliquando Romanorum, et adigi non poterat, indecorumque erat et vile ad eum imperatorem transire, recte noscentibus placuit navibus remigio directis in medium flumen, quae vehebant cum armigeris principem, gentisque iudicem inde cum suis, foederari, ut statutum est, pacem.

243 Gubitza 1907, 80–82; Dudás 1902; Vellenrajter 1958; Dautova-Ruševljan 1972–1973; Dimitrijeviæ–Gabrièeviæ–Vilotijeviæ 1974; Bertók 1995, 219–226.

244 ThLL IV/4, 738–752, de különösen: 738, 30–35.

245 Soproni 1978, 124, Patsch 1900.

jelenti feltétlenül az erőddel pontosan szemközti helyet. A másik igen fontos tény, hogy ezáltal Acincum esetében az erőd neve sem bizonyos. Mindezek alapján a következő fontos kérdés, hogy Acincum Aquincummal vagy Acumincummal azonosítható-e. Véleményem szerint számos filológiai és régészeti adat ellentmond a Fasti-féle Acincum Acuminummal való azonosításának:

I. Hydatius ezen adatával már sokan foglalkoztak, alapos filológiai vizsgálata azonban elmaradt. A hispaniai Hydatius nevéhez tévesen kapcsolt (a berlini codexben Hydatius munkájával együtt található, Th. Mommsen által elnevezett) *Consularia Constantinopolitana* (vagy *Descriptio consulum*) a római consulok, illetve a legfontosabb események listáját tartalmazza Kr. e. 509-től egészen Kr. u. 395-ig. Hydatius lehetett az, aki folytatta a munkát a 396–468 közötti történésekre vonatkozóan, bár újabban vitatják a szerzőségét. A munka egyik kézirata a 4. század végén bizonyosan Hispaniába került, amelyet évtizedek múlva helyben használtak fel. A lista első része egy Róma városi (Mommsen), majd valamivel később a nyugati napfogyatkozások feljegyzése alapján a 340-es években nyugaton folytatott (Burgess), kora császárkori Fasti, amely az első consuloktól kezdve évenkénti bontásban közölte az eseményeket, javarészt csak a consulok neveit. Burgess megfigyelései alapján maga az első rész is több szakaszra bontható: 1. Kr. e. 509–113. (csak consulnevek). 2. Kr. e. 112–113. (fontosabb politikai események bejegyzésével). 3. Kr. e. 2 – Kr. u. 260 (ritka, főként keresztény vonatkozások bejegyzésekkel). 4. Kr. u. 261–390. (főként a századforduló után egyre rendszerebb) katonai és birodalmi vonatkozású bejegyzésekkel). Az adatok döntő többsége azonban a 352–388. közötti időszakból származik. A mű ezen középső része Konstantinápolyban keletkezett 389 előtt, innen a Mommsen-féle *Cons. Const.* név. Ennek görög változatából keletkezett a *Chronicon Paschale*, 370 előtti redakcióját Hieronymus is felhasználta a *Chronicon* folytatása során. Kr. u. 330–389. között többszöri redakción ment keresztül (Burgess szerint: 337 előtt Róma, 342 előtt Nyugat, 388 előtt háromszor Constantinopolisban²⁴⁶).

A mű Constantinus előtti bejegyzései tehát ritkák, jórészt csak nagyobb keresztény (Jézus születése, megfeszítése), irodalomtörténeti (pl. Cicero halá-

246 Cf. Burgess 1993, 188 Fig. 2, 195 Fig. 3.

la), Róma városi (ludi, innen látható természeti csodák) események említésére szorítkoznak. A consularia katonai táborok építésére vonatkozó egyetlen bejegyzése a 294. év consulaival keltezett jelen hely. Érdeemes megfigyelni, hogy a bejegyzések száma a 280-as években hirtelen megugrik (Diocletianus uralkodása alatt 11 bejegyzés). Emiatt adatunkat a többi tetrarchiakori adattal egybevetve kell vizsgálunk. A korábbiaktól eltérően ezen időszak adatai már a 280-as évektől kezdve nem pontosak. Utóbbiak ugyanis egyéves csúszással kerültek bejegyzésre, így Probus halála 283, Maximianus uralkodásának kezdete 286, Galerius trónra kerülése 291 293 helyett, a 292-es napfogyatkozás pedig 291-hez lett bejegyezve. Így lett Diocletianus ármximáló rendeletének időpontja 301 helyett 302, Diocletianus lemondásának időpontja pedig 304 lett 305 helyett, Constantinus kikiáltása 306 helyett 307. A legutolsó csúszás a 319. májusi napfogyatkozás 318-as keltezése. Ezek a bejegyzések minden bizonnyal egy ismeretlen idegen, talán constantinopolisi forrásból kerültek át a műbe.²⁴⁷ Mindezek miatt jogos az a feltételezés, hogy a 294. évi bejegyzés is egyéves csúszással került be, azaz a táborok építése 293-ra tehető.

Az adatok vizsgálata során elkerülte a figyelmet a következő évi bejegyzés a karpok Romaniába való befogadásáról. Más források alapján az is világos, hogy ez az adat részben szintén pannoniai vonatkozású (Lact. de mort. pers. 9.2,38.6, Pan. Lat. VIII(V).5.2, 10.4, Aur. Vict. 39.43, Eutr. IX.25.2, Hier. Chron. 226b (Helm), Amm. Marc. XXVIII.1.5, Oros. VII.25.12, Jord. Rom. 299, Get. 91). Ugyanígy szintén nem birodalmi vonatkozású bejegyzésnek tekinthetjük a 332–334. évi bejegyzéseket is, amelyek Constantinus gótok elleni hadjáratát, illetve a Sarmatae liberi befogadását említik. Ez a forrás azért is fontos, mert Sarmatia említése csak itt fordul elő még egyszer a műben: *in terris Sarmatarum*. Utóbbi csak ezen a két helyen szerepel a műben. Ezek alapján a 294. évi adat sem feltétlenül birodalmi fontosságú volt. Az ellenséges területen való katonai építkezés propagandisztikus szempontból volt fontos.

A vizsgálatok során már korábban világossá vált, hogy a 261–337. közötti, tetrarchiakori adatok legalább három redakción mentek keresztül: Róma

247 PWRE IX (1914) 41.

városi, majd nyugati, constantinopolisi betoldások, illetve adatok kerültek be valamikor egy Constantinus-párti munkából is.²⁴⁸ Kérdés, hogy a pannoniai adatok mikor kerülhettek be a munkába. Általában véve az a megoldás tűnik a legelfogadhatóbbnak, mely szerint ezek a többi balkáni limesre vonatkozó bejegyzéssel a constantinopolisi redakció során kerültek be, mivel a balkáni front Constantinopolis szemszögéből tűnhetett kiemelkedően fontosnak.²⁴⁹ Problémát jelent azonban, hogy a *Chronica* görög változatából, legalábbis a fennmaradt *Chronicon Paschalé*ből kimaradt a 294. bejegyzés.

A korábbiak alapján semmilyen szövegösszefüggés sem mutatható ki a *Consularia in Sarmatia* és a *Notitia Dignitatum in Barbarico* kifejezése között. A sematizmus összeállítója az udvari kancelláriában aligha használhatta hivatalos forrásként az előbbit. A *Notitia in Barbarico* kifejezésének használatát *Contra Aquincum* és *Contra Onagrinum* esetében (Occ. XXXII,41, XXXIII,48) máshol kell keresnünk. Ennek indoka pedig a két tábor nagyobb, Pannoniában mindenképpen egyedülálló mérete lehetett (a bal parti hídfőállásokhoz képest). Erről már a *consularia castra* (és nem *castellum*) terminusa is utalhatott.

Nem mond ellen a topográfia annak, hogy É–D irányban (előbb *Aquincum*, majd *Onagrinum*) sorolták fel a táborokat, hiszen ez történt a *Notitia* pannoniai listáinak esetében is (csapatnemenként).

Külön vizsgálatra szorul, hogy indokolt-e az *Aquincum–Acimincum* névtévesztés feltételezése a *Notitia Dignitatum* esetében. Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy az *Acinco* olvasat mind a berlini codexben, illetve más kéziratokban is egyöntetűen bizonyos.²⁵⁰ Vizsgálatra szorulnak az antik szerzők feltételezett *Aquincum–Acimincum* névtévesztései is. A ritka feliratos emlékekben *Acimincum* nevét mindig pontosan használták (AÉp 2003, 1426). Ptolemaiosnál (II.15.5) került bejegyzésre a *legio II adiutrix*, amely azonban inkább a *legio I.* század végi szerémségi állomásozásából származhat.²⁵¹ *Acumincum*nál való szereplését inkább a *Sirmium*mal való tévesztése okozhatta.

248 Burgess 1993, 192–193.

249 Muhlberger 1990, 43.

250 Folio 179v, cf. Burgess 1993, 208 Table II.

251 PRK 71; FPA 2, 171; ILJ 3017; CIL III 10224.

Problematikus Ammianus Marcellinus 359. évi pannoniai adata (XIX.11.8), mely szerint az uralkodó II. Constantius Sirmiumban értesült a Limigantes készülődéséről, aminek hírére Valeriába vonult. A Limigantes egyes kéziratok (BG) szerint Pannoniába (felfogható Pannonia II-nak), mások szerint Pannoniákba készültek betörni. Egyik esetben sem feltételezhető, hogy a támadás iránya kifejezetten Aquincum lett volna, inkább a gazdagabb déli területekre készülhettek betörni. Ezek után küldött követeket az uralkodó a szarmatákhoz egy közelebről meg nem nevezett helyre, majd ezt követően került sor nevezetes fogadásukra Acimincumnál. Ez utóbbi helyet a modern kutatás a jóval közismertebb Aquincumra kívánta vonatkoztatni.²⁵² Ez az azonosítás azonban korántsem egyértelmű. Egyes kéziratokban (BG) a helynév Acunincumként szerepel. Ezek a kéziratok azonban nem a legrégebbiek, amelyek viszont egyöntetűen az Acimincum alakot hozzák. Hogyan volna lehetséges, hogy az utóbbiak a jóval ismertebb Aquincum helyett az alig ismert Acimincum alakot hagyományozták volna? Vagy maga a történetíró az alig ismert táborral keverte volna össze az auxilairis tábor egy másik tartomány központjával? Mindezek alapján a következő lehetőségek merülnek fel:

- Mégis Ammianus tévesztése. Ez sem lehet azonban a Consularia tévesztésére bizonyíték.
- A másolók tévesztése, és az Acunincum hagyomány a helyes.
- Mégis az Acimincum hagyomány a helyes. Ezt sem lehet elvetni, hiszen a Limigantes központja ezen a vidéken volt, és a korábbi évek harcai is erre a területre összpontosultak (Amm. XVII.11). Aligha véletlen, hogy egyes szarmata törzsek az őket felügyelő tábor neve után az Amicenses (= Acumincenses) vagy Picenses (= Pincum) nevet kapták. Fogadásukra korábbi központjuk is kiváló hely lehetett.

Külön kell vizsgálnunk Consularia és a katonai sematizmus esetét. Az eddigi vizsgálatok szerint a két forrás többszörösen, sőt áttételesen is összekeverte volna a két helynevet, sőt a katonai sematizmusnak egyenesen a valeriai listájában került volna sor a tévedésre, de a milites Acincenses germaniai álló-

252 E. g. Mócsy 1962, 574; PRK 48.

másozása miatt a germaniai listába is átkerült volna. A két helynév antik névváltozatai azonban sehol sem keveredtek össze (Occ. XXXII, 7, 26, 16, 35, It. Ant. 242,2). A Notitia kézírataiban az alábbi névváltozatok fordulnak elő: Aciminci, Acimirci, Acimnici, Acimmci, Acimici. Erre a -mi szótagnyi különbség nem is igen ad lehetőséget, sőt éppen A(cu)micenses rövidülésre van adatunk (Amm. XVII.13.19). A tabula Peutingeriana (seg. V.3) és a Ravennai Geographus (IV.20) jóvoltából fennmaradt Acunum névváltozat is csak a Tab. Peut. forrásként való felhasználását bizonyítja. A Geographus nyilvánvalóan romlott helynevet vett át, amit az is bizonyít, hogy azt még egy változatban hozza: IV.19. Cumunion. Hasonlóan két névváltozatot adott meg a szerző a szomszédos Ad Labores esetében is.

Aquincum esetében azonban írott és feliratos forrásaink is folyamatosan hagyományozták az Acincum alakot. A helynév eredeti Aquincum alakját számos írás és felirat is tanúsítja: Ptol. II.15: Ἀκούινκον, It. Ant. 245,7: *Aquinquo*, 263,3: *Aquinco*, Tab. Peut. Seg. IV: *Aquinco*, Chron. Pasch. 560,6–8: εἰς πόλιν Ἄκυγκον, Iul. Hon. Cosmogr. 19 et 24: Aquincum, Aeth. Cosmogr. 1.24: Acinctum. Aquincum valamennyi miliaria AB AQ rövidítése, a város Pannonián kívüli feliratos említései: III 14416, VI 2388, 3431, 3454, 32536, 32624, 37208, AE 1912 107, XVI 61, *Aquinq* alak: VI 32536, 31234, továbbá a legtöbb városi tisztségviselő feliratát (ld. lejjebb). Emellett főleg a késői forrásokban inkább az *Acincum* alak honosodott meg: It. Ant. 264,1, 264,6, 266,8: *Acinquo*, Cons. Const. (Chron. Min. I p. 230): *Acinco*, Amm. Marc. 30.5.13–14: *Acincum*, Not. Dig. Occ. 7,101: *Acincenses*, 9,19: *Acincensis*, 33,35/36: *Acinco*, 65: *Transiacinco*, 41,25: *Acinentium*, Socr. H. E. IV.31.7: ἐν Ἀκίνκῳ πόλει, Aeth. Cosm. 1.24: *Accinctum*, Sid. Apoll. Car. V,107: *Acincus*. A bizonytalanná válást már a korai időktől fogva feliratok is megerősítik: *Acinco*: RIU 1256, VIII 25740, *Acuincum*: VIII 2826, *Acucensis*: II 6153, βουλευτῆς πόλεως Ἀκυνκησίου: AE 1972 555. Hydatius Fastijának második részében, a 375. év bejegyzésénél szerepel Aquincum még egyszer: Chron. Min. I p. 242. In *civitate Acinco*. A Consularia görög változata a Chronicon Paschale néhány kézírata (cf. Chron. Min. I p. 242) is ezt az alakot hozza: εἰς πόλιν Ἄκινκον.

Mindezek alapján nehezen vonható le olyan következtetés, hogy a műben szereplő Acincum ne Aquincummal volna azonos. Ugyanez a helyzet a Notitia

helynevei esetében is. Az Acincum=Aquincum azonosságot elvetőknek előbb bizonyítani kellene a tévesztést, és nem fordítva. Többszöri és áttételes szövegromlást feltételezni minden konkrét bizonyíték nélkül aligha helyes eljárás.

Zónaras

XII. 33.

Τοῦτον δὴ τὸν Κωνσταντῖνον ὁ πατὴρ μεираκιον ὄντα τῷ Γαλερίῳ εἰς ὀμηρεῖαν παρέσχετο, ἵν ὀμηρεύων ἅμα καὶ πρὸς ἄσκησιν γυμνάζοιτο τῆς τέχνης τῆς στρατιώτιδος. ὁ δὲ περιδέξιον τοῦτον ὀρών καὶ φθονῶν αὐτῷ ἐπεβούλευε. καὶ πρῶτον μὲν τοῖς Σαρμάταις μαχόμενος τῷ ἐκείνων ἀρχηγῷ ἐκ τῆς πανοπλίας ἐπισήμῳ τυγχάνοντι προσέταξεν ἐπελθεῖν. ὁ δὲ καὶ ἐπῆλθε καὶ ἀρπάσας αὐτὸν ζῶντα τῷ Γαλερίῳ ἐκόμισεν.

Úgy tartják, Constantinust még ifjú korában apja Galeriushoz küldte túszként, de ő eközben kitanulja a hadászat mesterségét is. Galerius azonban felismerte és megirigyelte lelki nagyságát, és cselet vetett ellene: a szarmaták elleni háborúban megbízta, hogy támadjon rá a fegyverzete miatt felismerhető vezetőjükre. Constantinus megtámadta, élve elfogta és Galerius elé vezette a barbárt.

(Fordította: Kovács Péter)

A történet kissé más verziója ismert az Origo Constantiniból is. Az esemény jogosan hozható összefüggésbe Galerius 306 körüli szarmatellenes hadjáratával (IV Sarmaticus acclamatioja idejére: 306).

Cf. Orig. Const. 2.3, Banchich 2009, 146 n. 154.

Érmek

Kiadás: SARM, SARMA, SARMAT, SARMATI, SARMATIC: RIC VI 294: 100–101, 295–297: 104–108, 298–299: 114–115, 300–301: 119–120, 127 (Treveri), 294: 12–13, 295: 16–17 (Ticinum), 294: 14–26, 31, 295–297: 36–39, 298–299: 43 (Roma), 294–295: 34–42, 295: 58 (Siscia), 294: 2–3, 295: 6–7 (Heraclea), 294–295: 5 (Cyzicus)

VICTORIA SARMATICA

Szarmaták feletti győzelem

(Fordította: Kovács Péter)

A szarmaták feletti 294. évi győzelem időszakától kezdve mindegyik uralkodó nevében folyamatosan verték a jelentős győzelmekre emlékeztető ezüstermeket (argenteus). A hátlapok többségen a körirat mellett a négy áldozatot bemutató uralkodó (tetrarcha) jelenik meg egy római tábor előtt, némely típuson csak a római tábor látszik. Utóbbiak leginkább a Pannoniával szomszédos Sarmatiában épített római táborokra utalhatnak.

Kiadás: RIC 302: VI 10 (Thessalonica), 296: 10 (Heraclea), 295: 19, 22 (Nicomedia), 294–295: 31–33 (Antiochia), 295: 8 (Alexandria)

VICTORIAE SARMATICAE

A szarmaták feletti győzelmek (vagy győzelemnek).

(Fordította: Kovács Péter)

A szarmaták feletti 294. évi győzelem időszakától kezdve folyamatosan verték a nagy győzelmekre emlékeztető érmeket.

Feliratok

[Építési felirat, Mikebuda, Barbaricum (feltehetően Aquincumból elhurcolva)]

Kiadás: CIL III 10605 *b* (A. v. Domaszewski) = TRH 212 *b*. Kr.u. 293–294

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] | Diocletianus [et Maximianus] | Augusti ob d[evictos virtu]|te sua S[armatas].

Iuppiter Optimus Maximusnak Diocletianus [és Maximianus] császárok (állították), mivel vitézségük révén legyőzték a szarmatákat.

(Fordította: Kovács Péter)

A felirat oldalt volutákkal díszített feliratos mezőben látható. Ez egy másod- vagy harmadlagos lelőhelyen előkerült építési felirat, amelynek kétféle kiegészítési javaslata (Alföldi és Egger) közül utóbbiét fogadtuk, mivel az Alföldi-féle kiegészítés – amely az uralkodók decennaliájával hozta a feliratot kapcsolatba: *ob d[ecenn(ales) pro salu]te sua s[oluta d(onum) d(edicaverunt)]*) – nem számol azzal a ténnyel, hogy a caesarok még nem szerepelnek a feliraton, ezért az inkább 293 márciusa elé keltezendő. Az uralkodók nominativusa Diocletianus személyes aquincumi jelenlétét sejteti, amit a szarmaták elleni háború is indokolhatott. A kőemlék eredetileg egy 2. századi oltárkö volt, amelynek egy másik oldalára vészték rá az új feliratot. Később a felirat egy aquincumi Iuppiter-szentély bejárat feletti gerendázatához tartozhatott (epistylum). Semmi sem indokolja Mócsy A. azon elképzelését, amely szerint a felirat egy barbaricum tábor építésére vonatkozna, és összefüggésben állna a Consularia Constantinopolitana 294-es adatával.

Irodalom:

J. Diner 1883, 105, Nr. 64; Alföldi 1941, 37–38, 49–58, Egger 1943, 21–28. Cf. Seston 1946, 131, Ensslin 1948, col. 2440 adn. 1, Mócsy 1962, 570, PWRE XI Suppl. (1968) 69, A. Mócsy, Ein spätantiker Festungstyp am linken Donauufer.

In: E. Birley – B. Dobson – M. G. Jarrett (Eds.), Roman Frontier Studies 1969. Eighth International Congress of Limesforschung. Cardiff 1974, 196 adn. 11 = Mócsy 1992, 251, Mócsy 1974, 269, PRK 46, Kovács 2001, 167–168, Kuhoff 2001, 695.

[Sírfelirat, Kotiaion, Phrygia]

Kiadás: SEG 31, 1116=39, 969=AÉp 1981, 777.

Αὐρ. Γάιος β' ἰστρατ[εσάμε]νο<ς> ἰς λειγειῶναν
 πρῶντην Ἰταλ[ικὴν Μ]υσιατικῶν, ἐκ-
 λεχθεὶς ἰς ὀγδ[όαν Αὐ]γούσταν Γερμ-
 ανικίαν, ἐν ἐπ[αρχί]α Σκυθ(ία) κα<ι> Πανν(ονία)
 5 Ἰοβίν Σκυθικᾶ· τή[ρων, ἰσ]τρατεσάμενος μα-
 θητῆς ἰπέων, εἶτα ἰππ[εὺς λανκ]ιάρης, ὀπτίων τριάρ-
 ες, ὠπ<τι>ων [ὠρ]δινᾶτος, π[ρί]νκεψ (?) ὀπτίων, ὠνπτίων δ-
 ἐ κομίτ(ων) ΟCΙΜΟCΟ τρ[ὸ κυρί]ο]ν λεγιῶνος Πρεῖμα<ς> Ἰο-
 βίας Σκυθικῆς, τή[ν ἡγεμον]ίαν κυκλεύσας <Ἄσ>ίαν Κ-
 10 ἀρίαν [- - - - -] Λυδίαν Λυκαονίαν
 Κιλικίαν [- - - - - Φο]ινεικὴν Συρίαν Ἀρα-
 βία<ν> Φα<λε>στι[ναν Αἴ]γυπτο]ν Ἀλεξανδρίαν
 Ἰνδ[ί]αν [- - - - -] Μεσοποταμίαν
 Κα[ππαδοκίαν - - - - - Γ]αλατίαν Βειθυνίαν
 15 Θρακ[ίαν - - - - -] Μυσίαν Καρ<π>ίαν
 [- - - - - Σα]ρμαθίαν τετράκις
 Βιμινιά[κιον - - - - -]ν Γουττίαν β'
 Γερμα[νίαν - - - - - Δαρδ]ανίαν Δεματίαν
 Παννορ[νίαν - - - - -]ίαν Γαλλ<ι>αν Σπαν<ιαν>
 20 Μαύρε[τανίαν - - - - - εἶ]τα προκόψας
 καὶ ταῦ[τα - - - - -]γήσας ἤλυθον
 εἰς πατρ[ίδα γαῖαν Π]εσσι]ννοντιῶν
 ἔνδ' ἦν τεθρ[εμμένος, ἐν κώ]μη Κοτιαέων
 καταμένων [- - - - -] Μακεδονίας
 25 ἐπιθίς Ἰουλι[- - - Ἀρε]σκοῦση τῆ ἕαυ-

τοῦ γλυκυτ[άτη γυναικί ἀ]νέστησα τὴν στ-
 ῆλην ἐ[κ τῶν ιδίων] αὐτοῦ καμά-
 των μ[νήμης] χάριν, ἕως τῆς
 [ἀ]να[στάσε]ως χα<ί>ρετε πά-
 30 [ντες] (vac.).

Aurelius Gaius, az azonos nevű fia, szolgáltam a legio I Italicában Moesiában, áthelyeztek Germaniába a legio VIII Augustába, majd a legio I Iovia Scythicába Scythiába és Pannoniába. Újoncként, majd a lovasoktatóként szolgáltam, majd lanciarius, optio triarius, optio ordinatus és optio princeps lettem, később az uralkodói kíséretbe helyeztek át a legio I Iovia Scythicából. Körbeutaztam a birodalmat, eljutottam Asiába (?), Cariába, ..., Lydiába, Lycaoniába, Ciliciába, ..., Phoeniciába, Syriába, Arabiába, Palaestinába, Egyiptomba, Alexandriába, Indiába, ..., Mesopotamiába, Capadociába, ..., Galatiába, Bithyniába, Thraciába, ..., Moesiába, Karpiába, ..., Sarmatiába négyszer, Viminaciumba, [Sirmiu]mba (?), Gothiába kétszer, Germaniába, ..., Dardaniába, Dalmatiába, Pannoniába, ..., Galliába, Hispaniába, Mauretaniába, és ...ba. Sokat fáradozva így jutottam előre, aztán visszatértem a szülőföldemre, Pessinusba, ahol felnőttem. Most Kottiaionban lakom ... lányommal, Makedoniával együtt fiam, Iuli ... és igen szeretett feleségem, Areskusa emlékére saját költségemen állítottam ezt a sztélét mint emlékművet a feltámadásig. Legyetek üdvözölve mindnyájan!

(Fordította: Kovács Péter)

Papírusz, Palladas Epigrammata 11, 27–35 (PCtYBR 4000). IV. század eleje

Kiadás: K. W. Wilkinson, *New Epigrams of Palladas: A Fragmentary Papyrus Codex (P.CtYBR Inv. 4000)*. *American Studies in Papyrology* 52. Durham 2012, Wilkinson 2012., 41.

[... πρυ]τανείας ἄλλ(ων)
 [...] ἐπίφθονον εἶναι

[...] ου [...]ν ὁ Σαυρομάτης
 [...] εἰ[ς] Ἴνδούς ποτε πλεύσας
 [...]εν θαῦμα μὲν ἔστιν ἴσως,
 φλλὰ [δῖς ἐπρυτάνε]υσε παρ' ἡ[μ]ῖν καί, τὸ μέγιστον,
 δῖς πρ[υτα]νεύσαντος κληρονόμος γέγονεν.
 τέσσαρες οὖν εἰς [τ]αὐτὸ συν[ε]λθοῦσαι πρυτανεῖα[ι]
 οὐκ ἂν ἐποί[η]σαν Σαυρομάτην [τ]ετραπλῆ.

... mások prytaneíája

... irigy

... a szarmata

... elhajózott Indiába

... talán egy csoda,

de kétszer volt nálunk prytanis (sc. kétszer vezetett hadjáratot), és ami a legfontosabb,

annak lett örököse, aki szintén kétszer volt prytanis.

Ha ezt a négy prytaneíát (sc. hadjáratot) össze is adjuk,

mégsem teszik őt (sc. Galerius) négyszeres Sarmaticusszá (sc. egyenlővé Diocletianusszal).

(Fordította: Kovács Péter)

Az Anthologia Palatinából több epigrammája ismert az alexandriai Palladának, akiről korábban úgy hitték, hogy jóval Constantinus kora után élt (kb. 380–450). A mintegy hatvan ugyancsak Palladashoz köthető epigrammát (kettő volt csak korábban ismert) tartalmazó új, töredékes papiruszkódex (PCtYBR 4000) (6 bifolium) kiadási munkálatai kapcsán csak napjainkban vált véglegesen bizonyossá, hogy Palladas Constantinus korában élt (a görög gyűjtemény korai változata már a 4. században is létezett); többek között megemlékezett Constantinopolis alapításáról is. E szatirikus hangvétellű (korai) epigrammájában a költő egy olyan uralkodót és utódját említi, akik közül az előbbi négyszeres Sarmaticus jelzőt kapott. Utóbbi csak Diocletianus és Galerius lehetett. Az utód, jelen esetben Galerius, még nem érte, nem érheti el a négyszeres Sarmaticus jelzőt, azaz nem ér fel Diocletianusszal (Galerius csak 306-ban

(Corcoran 2006, Barnes 2011, 179–180), míg Diocletianus már 299–300 körül négyszeres Sarmaticus volt. India alatt jelen esetben Nubia értendő, a hajózás a Níluson történt, vagyis a 290-es évek sikeres egyiptomi hadjárataira utal a költő. Mivel a műben említett győzelmi jelző, India említése igen jól párhuzamba állítható Aurelius Gaius utazásaival (AÉp 1981, 777), ezért az események első tetrarchiakori keltezése szinte biztosra vehető. Galerius életében azonban aligha emlegethette a költő ilyen szatirikusan az uralkodót, ezért a költemény nem sokkal Galerius halála után (311 májusa) keletkezett. Ekkorra az uralkodó már ötszörös Sarmaticus volt, ráadásul 308-ban utólag felvette a költő számára nevetségesnek tűnő Aegyptiacus és Thebaicus maximus jelzőket is, amire utalás is van a versben. A szatírárt itt kell keresnünk. A prytaneia jelentése parancsnokság, uralom. A harmadik sorban található szarmata melléknév talán Galerius barbár (karp) származására utal.

Irodalom:

K. W. Wilkinson, Palladas and the age of Constantine. JRS 99, 2009, 36–60, id., Palladas and the foundation of Constantinople. JRS 100, 2010, 1–16, id., Some Neologisms in the Epigrams of Palladas. GRBS 50, 2010, 295–308, Barnes 2011, 13–16, 128–129, Wilkinson 2012, Wilkinson 2012a.

CONSTANTINUS URALKODÁSA

(Kr. u. 314–337)

Laterculus Veronensis

13 Kr. u. 314–316 körül

Kiadás: O. Seeck, *Notitia dignitatum: accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et laterculi prouinciarum*. Berlin 1876, 247–251, A. Riese, *Geographi Latini minores*. Heilbronn 1878, 127–129, Barnes 1982, 201–208.

Gentes barbarae quae pullulaverunt sub imperatoribus.

... Marcomanni Quadi Taifali Hermunduri Vandali Sarmatae Sciri Carpi Scythae Gothi ...

A barbár törzsek, akik a császárok uralkodása idején megszorodtak:

... a markomannok, a quadok, a taifalok, a hermundurok, a szarmaták, a scirek, a carpok, a scythák, a gótok ...

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a lista, amely egy 7. századi veronai kéziratban maradt fenn, a római tartományok (mintegy 100) listáját őrizte meg a már késő római dioecesisek szerinti beosztásban. A kora erősen vitatott, korábban a tetrarchiakori (297) keletkezés volt az elfogadottabb, ma inkább 314-re teszik az idejét. A dioecesiseket és a tartományokat világosan keleti és nyugati csoportosításban sorolja fel. Pannonia után van éppen a váltás, a lista Britanniával folytatódik. Ez éppen megfelel Constantinus és Licinius által 316 körül uralt területeknek. Ennek alapján a pannon dioecesis még a keleti részhez tartozik. Mivel Constantinus 316/317-ben a pannon tartományok felett is megszerzi az uralmat, ennél korábban, Licinius alatt került sor Pannonia superior kettéosztására: az északi

rész maradt Pannonia superior, a Drávától déli rész lett Savia. Ennek alapján a Pannonia superior és inferior elnevezéseket csak évtizedekkel később változtatták meg Pannonia primára és secundára. A lista külön egységét képezik a birodalommal kapcsolatba kerülő barbárok, így a szarmaták is.

Irodalom:

Th. Mommsen, Verzeichnis der römischen Provinzen aufgesetzt um 297. In: Gesammelte Schriften V. Berlin 1908, 561–588, W. K. Clinton, The Date of the Laterculus Veronensis. Classical Philology 11, 1916, 196–201, A. H. M. Jones, The date and value of the Verona List, JRS 44, 1954, 21–29, Barnes 1982, 201–203, C. Zuckerman, Sur la liste de Vérone et la province de Grande Arménie, la division de l'empire et la date de création des diocèses, Travaux et Mémoires 14 (2002) 617–637, Barnes 1996, 548–550.

Optatianus Porfyrius

Carmina

Kiadás: Publilii Optatiani Porfyrii carmina. Ed. L. Müller. Lipsiae 1877, Publilii Optatiani Porfyrii carmina. Ed. E. Kluge. Lipsiae 1926, Polara 1973.

Carmen VI.

14–35.

*Ostentans artem vinciri, scrupea praebet
Sarmaticas, summe, strages, et tota peracta
vota (precor, faveas) sub certo condita visu.
Factorum gnarum tam grandia dicere vatem
iam totiens, Auguste, licet. Campona cruore
hostili post bella madens artissima toto
corpora fusa solo, submersas amne repleto
victrix miretur turbas aciemque ferocem.*

*Plurima conarer, Phoebeo carmine gaudens,
 Margensis memorare boni caelestia,
 introitus et bella loqui perculsa ruinis,
 quis devicta iacet gens duro Marte caduca.
 Testis magnorum vicina Bononia praesens
 sit voti compos, excisaque agmina cernens
 det iuga captivis et ducat cetera praedas.
 Grandia victori molimur proelia plectro
 dicere, nec satis est, votum si compleat ore
 Musa suo: quaecumque parat sub lege sonare,
 scruposis innexa modis, perfecta Camenis
 vult resonare meis, et testis nota tropaea
 depictis signare metris, cum munere sacro
 mentis devotae placarint fata procellas.*

A kemény (Musa) megmutatja a győzelem módját,
 Legfőbb Úr, a szarmaták leverését és véghez vitt fogadalmamat
 egy bizonyos képben (sc. a versé) elrejtve (kérlek, segíts ebben).
 Hadd mondja el sokszor a költő, aki az események ismerője,
 ezeket a nagy sikereket, Augustus. Láss a győztes Campona,
 aki az ütközetek után ellenséges vérben ázik,
 a földön szétszórt tetemeket, a folyóban (sc. a Dunában)
 az elmerült sokaságot, a vad sereget.
 Phoebus énekétől vidáman sokszor meg fogom kísérni, hogy
 a margumiakat emlékeztessem a jó (sc. uralkodó) égi tetteire,
 és hogy megénekeljem a betöréseket és a rommá vert (ellenséges) csapatokat,
 mivel a vad Mars által leverve hever a barbár.
 Az ily nagy események tanúja, a szomszédos Bononia
 is jelenjen meg itt fogadalmam részeseként, aki látja a szétvert sereget,
 adjon igát a foglyoknak, és számlálja meg a zsákmányt!

(Fordította: Kovács Péter)

A vers közvetlenül a 322-es szarmata betörés után született, adatai jól összevágának Zósimoséval, bár utóbbi a betörés helyeként egy polist említ. A kető egyeztetésének ez azonban nem kizáró indoka. A versben a költő a betörés (vagy betörések) két helyszínét is említi, a valeriai Camponát és a moesiai Margumot, míg a foglyok és zsákmány szétosztásának szentánúja a pannoniai Bononia lehetett. A *caelestia facta* Polara véleményével ellentétben aligha lehettek a margumiak tettei, a *caelestis* jelző miatt ez egyedül Constantinusra vonatkozhat.

Cf. Zós. II.21.

VII.

20–22.

*Indomitos reges seu pacis lubrica victor
aut bello sternens aut mitis foedere, nutu
esse tuos facis agrosque exercere tuorum.*

A zabolátlan királyokat vagy a békében ingatagokat legyőződ,
akár háborúban teríted le őket, akár lággy békével, és bólintásoddal
leigázod őket, és a tieid földjeit megművelteted velük.

(Fordította: Kovács Péter)

A királyokon minden bizonnyal a szarmatákét is kell érteni. Rausimodusra kiválóan ráillik a *bello sternens* kifejezés. A foedus a szarmatákkal és gótokkal 322–323-ban kötött szerződésekre vonatkozik. Az utolsó sor valamilyen korábbi, 334 előtti germaniai (leginkább frank: cf. Pan. Lat. VI.6.2, VIII.8.4–9.4) barbár betelepítésre vonatkozhat (cf. XVIII,32–33).

31–33.

*Tantium merita statues captiva tropaea,
victor Sarmatiae totiens. en, accipe, clare
ductor...*

Oly sok érdemednek fogsz foglyaidból győzelmi emléket állítani,
 oly sokszor legyőzője Sarmatiának, íme, fogadd, híres
 vezér ...

(Fordította: Kovács Péter)

A *totiens* határozószó megerősíti azt a feltételezést, hogy Constantinusnak legalább két barbár betöréssel kellett megharcolnia (1. Campona, 2. Margum).

XVIII.

5–8.

*Torva Getas campo clarus ut lumina perdit,
 vult curvo turmae felix sua comminus ictu
 Armenii dux ferre levis, sol, te quoque pila.
 Sic et victa refert exortos Dacia Francos.*

Amint a harcmezőn a híres geta vad szemfényét elveszti,
 Armenia ingatag vezére, aki a harcban szerencsésen (megmenekült) saját
 lovasainak romlott támadásától, is azt akarja, hogy fegyvereidet odavidd,
 Te Nap.

Így a levert Dacia is felidézi az áruló frankokat.

(Fordította: Kovács Péter)

Az e helyen említett gót lehet az egyetlen konkrét bizonyíték arra, hogy Rausimodus nem szarmata, hanem gót király lett volna. Dacia alatt az egykori tartomány új lakosait, a nemrégiben levert gótokat kell értenünk.

11–12.

*Vincere florenti Latiales Sarmata ductu
 rex tibi posse Getas viso dat limite, ultor.*

Megadja neked a szarmaták királya, hogy kiváló vezetéssel, Bosszúálló,
akit meglátott a limes, a rómaiak legyőzhessék a getákat.

(Fordította: Kovács Péter)

A XVIII. carmen Kluge által javasolt 332-es keltezése nem tartható, mivel római területet ekkor nem ért támadás. A szarmata király minden bizonnyal Rausimodusszal azonosítható. A király által adott lehetőség bizonyára a szarmaták feletti győzelemre vonatkozik.

Az africai Publilius Optatianus Porfyrius valószínűleg a 329. és 333. év praefectus urbija (PLRE I Optatianus 3). A keresztény senatort ismeretlen indokkal száműzték, de Constantinus a neki ajánlott verseskötete miatt 324 körül visszahívja. 31 panegyricus jellegű képvers (carmen figuratum: az alakjuk igen változatos, láthatunk köztük christogrammos hajót, de oltár vagy a hadi sikerekre utalóan pajzs formájú is lehet) és két levél kötődik a nevéhez. A képeket ritkábban a verssorok is formázhatják, de többségük intexti, vagyis a szövegbe rejtett értelmes szöveg adja ki a képet. Számunkra azok a legérdekesebbek, amelyekben Constantinust a barbár szarmaták és gótok elleni hadi sikereiért dicsőíti (VI, VII, XVIII). Ezek még mind a száműzetésben, közvetlenül a hadjáratok után, 322–324. körül keletkeztek. Bár szemtanúnak nevezi magát, aligha lehetett közvetlen részese a hadjáratnak.

Irodalom:

PWRE XXII (1954) 273, E. Kluge, Über Publilius Optatianus Porfyrius und sein Werk. München 1920, E. Kluge, Kritische Anmerkungen zu den Gedichten des Publilius Optatianus Porfyrius. Historisches Jahrbuch 55, 1925, 57–72, E. Kluge, Studien zu Optatianus Porfyrius. Münchener Museum 4, 1924, 323–348, Polara 1973, Barnes 1975, J. St. Edwards, The Carmina of Publilius Optatianus Porphyrius and the Creative Process. In: C. Deroux (Ed.), Studies in Latin Literature and Roman History XII. Cll. Latomus 217. Bruxelles 2005, 447–466, J. Wienand, The making of an imperial dynasty. Optatian's carmina figurata and the development of the Constantinian domus divina (317–326 AD). Giornale Italiano di Filologia 3, 2012, 225–265, kül. 246, Wienand 2012, kül. 335–336, M. Squire–J. Wienand (Eds.), Morphogrammata. The lettered

art of Optatians. Figuring cultural transformations in the Age of Constantine. Paderborn 2017, J. Wienand, Die Poesie des Bürgerkriegs. Das constantinische aureum saeculum in den carmina Optatians, in: G. Bonamente–N. Lenski–R. Lizzi Testa, Costantino prima e dopo Costantino. Bari 2012, 419–444, kül. 427–434, G. Pipitone, Optaziano Porfirio come fonte storica per l'età di Costantino. L'Antiquité Classique 85, 2016, 105–126, kül. 111–114, A.-L. Körner, Kaiser Konstantin als Leser. Panegyrik, performance und Poetologie in den carmina Optatians. Berlin-Boston 2020, 187, 193–194, 263–265.

Eusebios

Vita Constantini

Kiadás: Eusebios Werke I/1. Über das Leben des Kaisers Konstantin. Ed. F. Winkelmann. Die griechischen christlichen Schriftsteller. Berlin 1975, 3–151.

I.8.2

... τε Σκυθικὸν ἐπηγάγετο πᾶν, ὑπ' αὐτῆ ἄρκτῳ μυρίοις βαρβάρων ἐξαλλάττουσι γένεσι τεμνόμενον.

Meghódította a scythákat is, akik északon igen sok törzsre oszlanak.
(Fordította: Kovács Péter)

IV.5.

Τί δέ με χρή λόγου πάρεργον ποιῆσθαι, ὡς τὰ βάρβαρα φύλα τῆ Ῥωμαίων καθυπέτατten ἀρχῆ, ὡς τὰ τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν γένη μήπω πρότερον δουλεύειν μεμαθηκότα πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγε, δεσπότης ἡγεῖσθαι Ῥωμαίους καὶ μὴ θέλοντας ἐπαναγκάσας. Σκύθαις μὲν γὰρ καὶ δασμοὺς οἱ πρόσθεν ἐτέλουν ἄρχοντες, Ῥωμαῖοι τε βαβράροις ἐδούλευον εἰσφοραῖς ἐτησίοις. οὐκ ἦν δ' ἄρα οὗτος βασιλεῖ φορητὸς ὁ λόγος, οὐδὲ τῷ νικητῆ καλὸν ἐνομίζετο τὰ ἴσα τοῖς ἔμπροσθεν προσφέρειν, τῷ δ' αὐτοῦ ἐπιθαρσῶν σωτῆρι τὸ νικητικὸν τρόπαιον καὶ τούτοις ἐπανατείνας, ἐν

ὀλίγῳ καιρῷ πάντας παρεστήσατο, ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνιῶντας στρατιωτικῇ σωφρονίσας χειρὶ, ἄρτι δὲ λογικαῖς πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. οὕτω δ' οὖν Σκύθαι Ῥωμαίοις ἔγνωσαν ποτε δουλεύειν. 6. Σαυρομάτας δ' αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν ἤλαυνεν, ὧδέ πη τοὺς τοὺς ἄνδρας βαρβαρικῷ φρονήματι γαυρουμένους χειρωσάμενος. Σκυθῶν γὰρ αὐτοῖς ἐπαναστάντων τοὺς οἰκέτας ὥπλιζον οἱ δεσπότες πρὸς ἄμυναν τῶν πολεμίων. ἐπεὶ δ' ἐκλράτουν οἱ δοῦλοι, κατὰ τῶν δεσποτῶν ἤραντο τὰς ἀσπίδας πάντας τε ἤλαυνον τῆς οἰκείας. οἱ δὲ λιμένα σωτηρίας οὐκ ἄλλον ἢ μόνον Κωνσταντίνον εὗραντο, ὁ δὲ οἷα σώζειν εἰδὼς τούτους πάτας ὑπὸ τῇ Ῥωμαίων εἰσεδέχετο χώρα, ἐν οἰκείοις τε κατέλεγε στρατοῖς τοὺς ἐπιτηδείους, τοῖς δ' ἄλλοις τῶν πρὸς τὴν ζωὴν εἵνεκα χώρας εἰς γεωργίαν διένεμεν, ὡς ἐπὶ καλῷ τὴν συμφορὰν αὐτοῖς ὁμολογεῖν γεγενῆσθαι Ῥωμαϊκῆς ἐλευθερίας ἀντὶ βαβάρου θηριωδίας ἀπολαύουσιν οὕτω δὴ θεὸς αὐτῷ τὰς κατὰ πάντων ἐθνῶν ἐδωρεῖτο νίκας, ὡς καὶ ἔκοντι ἐθέλειν ὑποτάττεσθαι αὐτῷ παντοῖα φύλα βαρβάρων.

Mi szükség van arra, hogy elmondjam, hogyan vetett római uralom alá barbár törzseket, hogyan igazta le elsőként a szolgálókat nem ismerő scythákat és a szarmatákat, és kényszerítette őket, hogy fogadják el akaratauk ellenére a római uralmat. A korábbi uralkodók még évenkénti adót is fizettek a scytháknak, és a rómaiak szolgáltak a barbároknak. Nem fogadhatta ezt el az uralkodó, nem is vélte győzelmeihez méltónak, hogy előideihez hasonlóan adót fizessen. A Megváltóban bízva győzelmi emléket állított felettük is, és hamar leigázta az összes barbárt. Néha karddal győzte le az ellenkezőt, máskor tárgyalással szerzett békét, és a törvényt nem ismerő, állati létből értelemre és törvények ismeretére térítette őket. Így végül a scythák is megtanultak a rómaiaknak szolgálni.

Maga az Isten kényszerítette lábai elé a szarmatákat, miután leverte ezeket a embereket. Amikor a gótok megtámadták őket, az urak felfegyvezeték szolgálóikat, hogy visszaverjék az ellenséget. Miután a szolgák győzelmet arattak, korábbi uraik ellen fordították fegyvereiket, és elűzték őket otthonukból. Azok pedig máshol nem lettek biztos menedékre, csakis Constantinusnál. Ő tudta, hogyan mentheti meg őket, valamennyit római földön telepítette

le mint szolgálókat. Az alkalmasakat besorozta katonái közé, a többieknek megélhetéshez való földet osztott. Így rájöhettek arra, hogy rossz sorsuk jóra fordult, és a barbár vadság helyett a római szabadságot élvezhetik. Az Isten mindenki felett győzelmet adott neki, és a barbár törzsek maguktól készek voltak alávetni magukat neki.

(Fordította: Kovács Péter)

Ebben a két fejezetben tárgyalja az író Constantinus hadi (és külpolitikai) sikereit a dunai barbárok felett, akik közül csak a gótokat (scythákat) és szarmatákat említi név szerint. Iulianusszal ellentétben a barbároknak való adófizetés (évenkénti donativum) tényét e helyen kívül Sókratés is tagadja. A szarmatákra vonatkozó információi nagymértékben összecsengenek az *Origo Constantini* adataival.

Eusebios a *Chronicon* és a *Historia Ecclesiastica* mellett egy harmadik történeti jellegű munkát is írt, Constantinus császár életrajzát. Annak halála után négy könyvben írta meg inkább panegyricus jellegű életrajzát, amelyben kiemelkedő szerepet kaptak az uralkodó mindig jogosnak bemutatott hadi tettei, de talán még fontosabb a megtérése és az egyházpolitikai események, mint a 2. fejezetben tárgyalt 335-ös tyrosi zsinat.

Cf. I.8.2, Iul. Caes. 329C, Sókr. H. E. I.18.4.

Irodalom:

G. Pasquali, *Die Composition der Vita Constantini des Eusebius*. Hermes, 46, 1910, 369–386, Vogt 1954, F. Winkelmann, *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea*. TU 84. Berlin 1962, F. Winkelmann, *Zur Geschichte des Authentizitätsproblems der Vita Constantini*. Klio 40, 1962, 187–243, Barnes 1981, H. A. Drake, *What Eusebius Knew: The Genesis of the Vita Constantini*. CP 83, 1988, 20–38, T. D. Barnes, *Panegyric, History and Hagiography in Eusebius' Life of Constantine*. In: R. Williams (Ed.), *The Making of Orthodoxy: Essays in Honour of Henry Chadwick*. Cambridge 1989, 94–123, Cameron – Hall 1999, 232–235, 311–313, B Eusebius von Caesarea, *De Vita Constantini*. Übersetzt und kommentiert von Horst Schneider, eingeleitet von Bruno Bleckmann. *Fontes Christiani* 83. Turnhout 2007.

Iulianus Apostata

Oratio

Kiadás: L'empereur Julien, Oeuvres complètes I/1. Ed. J. Bidez. Paris 1932, 10–68.

I.9.D

ὦν ὁ μὲν τις τῷ πατρὶ συγκατειργάσατο τὸν πρὸς τοὺς τυράννους πόλεμον, ὁ δὲ τὴν πρὸς τοὺς Γέτας ἡμῖν εἰρήνην τοῖς ὅπλοις κρατήσας ἀσφαλῆ παρεσκεύασεν, ὁ δὲ ἐτήρησεν ἄβατον τοῖς πολεμίοις τὴν χώραν, αὐτὸς ἐπιστρατεύων ἐκείνοις πολλάκις, ἕως ἐπέτρεπον οἱ μικρὸν ὕστερον τῶν εἰς ἐκεῖνον ἀδικημάτων δίκην ὑποσχόντες.

Egyikük atyádat segítette a zsarnokok elleni háborúban, a másik a getákat fegyverrel legyőzve szerzett nekünk biztos békét, a harmadik a háborút tartotta távol területünktől, maga pedig gyakran háborúzott, amíg engedték azok, akik oly hamar megbűnhődtek az ellene elkövetett bűneikért.

(Fordította: Kovács Péter)

E kevésbé ismert helyen Constantinus fiainak az apjuk uralkodása alatti sikeres hadi tevékenységéről esik szó. A gótok legyőzése az ifjabb Constantinus-hoz köthető, és megerősíti az Origo Constantini idevágó adatát.

Cf. Orig. Const. VI.31.

Caesares

Kiadás: L'empereur Julien, Oeuvres complètes II/2. Ed. C. Lacombrade. Paris, 1964, 32–71.

329A–B

τά γε μὴν εἰς τοὺς βαρβάρους ἦν γελοῖα αὐτῶ: φόρους γὰρ ὥσπερ ἐτετελέκει, ... ταύτη τούτων κρείττων, ἔφη, εἰμί, τοῦ Μακεδόνοιο μὲν, ὅτι πρὸς Ῥωμαίους καὶ τὰ Γερμανικὰ καὶ Σκυθικὰ γένη καὶ οὐχὶ πρὸς τοὺς Ἀσιανοὺς βαρβάρους ἠγωνισάμην, Καίσαρος δὲ καὶ Ὀκταβιανοῦ τῷ μὴ, καθάπερ οὗτοι, πρὸς καλοὺς καγαθοὺς πολίτας στασιάσαι, τοῖς μαρωτάτοις δὲ καὶ πονηροτάτοις τῶν τυράννων ἐπεξελεῖν.

Továbbá (Constantinus) nevetségessé vált a barbárok elleni hadjáratai miatt, mivel adót fizetett nekik ... A következők miatt én előbbre való vagyok a többiekhez képest: a makedónt (sc. Nagy Sándort) is megelőzőm, mivel én a rómaiak, a germánok, a scythák és nem az asiai barbárok ellen harcoltam ... (Fordította: Kovács Péter)

A műben a kereszténységet pártoló Constantinus természetesen negatív figuraként jelenik meg, így a barbárok feletti győzelmei is szerinte nevetségesek. Az adófizetéssel a gótokkal kötött foedusra utal, de ennek tényét a vita Constantini és Sókratés is cáfolja.

A később Iulianus Apostata néven ismertté vált (331/332–362) uralkodó (caesar: 355-től, 361–363) a dinasztia tagjaként, utolsó uralkodójaként rövid uralma alatt keresztény neveltetése ellenére nyíltan a pogányságot támogatta. Innen kapta Apostata melléknevét. A rhétorként és filozófusként is képzett uralkodó számos irodalmi munkát is kiadott görög nyelven (levelek, panegyricusok, himnuszok, szatírák). Iulianus első nagyobb munkáját 356–357-ben írta, amely még egy II. Constantiusnak címzett panegyricus. Itt Constantinus természetesen még pozitív figura. Ezzel szemben a Symposium, Cronia vagy Caesares néven is ismert, 362 végén írt szatírájában az egymással vetéledő uralkodók között Constantinus igen negatív, nevetségés figura, és a győztes termé-

szetesen a filozófus császár, Marcus Aurelius. Műveiben Iulianus többször is utal kortárs eseményekre, köztük a Pannoniában történetekre is, ezért műveivel a következő kötetben is találkozhatunk.

Cf. Eus. V. Const. IV.5, Sókr. H. E. I.18.4.

Irodalom:

GLQFM III, 418–429, 654–657 Nr. 91, Duval 1971, 571–577 Nr. 239, PWRE X (1917) 26–91, W. C. Wright, *The works of Emperor Julian I–III*. Cambridge/Mass. 1913, R. Klein (Hrsg.), *Julian Apostata. Wege der Forschung* 509. Darmstadt 1978, G. W. Bowersock, *Julian the Apostate*. London 1978, R. Smith, *Julian's gods: religion and philosophy in the thought and action of Julian the Apostate*. London 1995, P. Athanassiadi, *Julian. An Intellectual Biography*. London 1992, K. Bringmann, *Kaiser Julian*. Darmstadt 2004, K. Rosen, *Julian. Kaiser, Gott und Christenhasser*. Stuttgart, 2006.

Themistios

Oratio

Kiadás: *Themistii Orationes quae supersunt I–III*. Ed. H. Schenkl–G. Downey–A. F. Norman. Leipzig 1965–1974.

Or. III.43b

... καὶ διὰ τὸν ἡμέτερον οἰκιστὴν οὐ Γερμανοὶ καὶ Ἰάζυγες τοῖς πόνοις ἐντροφῶσι τῶν πάλαι Ῥωμαίων ...

... és az alapítónknak (sc. Constantinusnak) köszönhetjük, hogy a germánoknak és jazigoknak a régi rómaiak sok nehézség árán létrehozott művét nem sikerült eltékozolni.

(Fordította: Kovács Péter)

E helyen Constantinus 332–334. közötti győzelmeire utalhat vissza az oratio szerzője. A valamivel későbbi a IV. oratióban még egyszer utal a jazigokra.

A paphlagoniai származású Themistios (kb. Kr. u. 317–388 után) pogány hite ellenére fontos tisztségeket tölthetett be több uralkodó, még Theodosius udvarában is (legmagasabbra 384-ben jutott, mint Constantinopolis praefectus urbija), aki még idősebb gyermeke, Arcadius nevelését is rábízta. Munkássága összetett, több filozófiai munkát is írt, leginkább kommentárokat Aristotelés és Platón műveihez, de számunkra mégis inkább retorikai művei a fontosabbak. 35 beszéde maradt fenn (az egyik hitelessége erősen kérdéses). Utóbbiak közül a 355–384. között különféle uralkodókhoz induló senatusi követségei során elmondott oratiói a legfontosabbak. Ezeket a beszédeit (III. és IV.) II. Constantius előtt tartotta Rómában 357-ben, míg a vitatott keltezésű negyediket csak 358-ban vagy utána a szarmata és quad háborúra való utalásai miatt.

Cf. Or. IV.56d–57a.

Irodalom:

Themistios, 73 Anm. 28, Heather–Moncur 2001, J. Vanderspoel, Themistius and the Imperial court. Oratory, civic duty, and paideia from Constantius to Theodosius, Ann Arbor 1995, R. J. Penella, The private orations of Themistius. Berkeley–Los Angeles 2000.

Libanios

Oratio

Kiadás: Libanii opera IV. Ed. R. Forster. Leipzig 1908.

LIX. 29.

λέγω τοίνυν θαρρῶν, ὅτι λυομένης ἀρίστης ὠδίνος, καὶ τῆς προτέρας καὶ τῆς μετ' ἐκείνην, ἢ στρατόπεδον ἐπὶ νίκην ἐξῆι ἢ στρατόπεδον ἀπὸ νίκης ἀνέστρεφεν ἢ Σκυθῶν ἔθνος ἔπιπτεν ἢ Σαυροματῶν ὑπέκυπτεν ἢ γένος ἕτερον βαρβαρικὸν ἐδωροφόρει ἢ βασιλεὺς ὁ μέγας αὐτοχειρία τρόπαιον

ἴστη ἢ χρημάτων ὄγκον ἐκ τῶν βασιλείων εἰς τοὺς ἀρχομένους ἐξέχει ἢ δεσμοτηρίων χρόνιος συμφορὰ φιλανθρωπία τοῦ κρατοῦντος ἐλύετο.

Elmondom hát bizalmasan, amikor a legnemesebb gyermekek születése közelgett, akár az előbbi, akár a későbbi esetében, vagy a sereg tért vissza a győzelemből, vagy a scythák (sc. gótok) estek el a harcban, vagy a szarmaták adták meg magukat, vagy más barbár ajánlott ajándékot, vagy a nagy uralkodó állított győzelmi emléket a saját kezével ...

(Fordította: Kovács Péter)

Az antiochiai Libanios (kb. 314–394) a Kr. u. 4. század leghíresebb, egyben legtermékenyebb, még pogány rhetora volt. Különlegesen szoros kapcsolatot ápolt Iulianus Apostatával. Több mint 1500 levele, 64 oratója, 51 declamációja maradt fenn Démosthenés beszédeihez írt bevezetései (hypothesisek) és az oktatásban használt írásgyakorlatai (progymnasmata) mellett. Számos esetben művei fontos történelmi források. Ezek sorába tartozik ez a Kr. u. 344-ben II. Constantiusnak és Constansnak címzett beszéde, amelyben Iulianus (született Kr. u. 331-ben) és a dinasztia más fiúgyermekének születésével kapcsolatban – a közel azonos időpontok miatt – Constantinus barbárok feletti győzelmeire utal vissza.

Irodalom:

GLQFM III, 434–461, 658–664 Nr. 93, Duval 1971, 597–600 Nr. 254, PWRE XII (1925) 2485–2551, A. F. Norman, Libanius: Selected Works I–II. Cambridge, Massachusetts 1969–1977, G. Fatouros – T. Krischer (Hrsg.), Libanios. Darmstadt 1983, H.-U. Wierner, Libanios und Julian, Studien zum Verhältnis von Rhetorik und Politik im Vierten Jahrhundert n. Chr. München 1995, Lieu-Montserrat 1996, 147–209, T. Krischer – W. Portmann, Libanios: Kaiserreden. Stuttgart 2002, J. Wintjes, Das Leben des Libanius. Rahden 2005, L. van Hoof (Ed.), Libanius: A critical introduction. Cambridge 2014.

Eutropius

X.7.

Nam etiam Gothos post civile bellum varie profligavit pace his ad postremum data, ingentemque apud barbaras gentes memoriae gratiam conlocavit.

A polgárháború után ugyanis többször legyőzte a gótokat, végül szövetséget kötött velük, és hatalmas hírnevet szerzett a barbár népek között.

(Fordította: Kovács Péter)

Eutropius jelen szakasza a gótok elleni hadjáratokra utal. Ezen a 332-es eseményeket megelőző, az al-dunai germánokat (taifalok) érintő hadjáratok is értendők.

Cf. Aur. Vict. 41.13.

Irodalom:

Bird 1993, 156 n. 17.

Aurelius Victor

41.13.

Et interea Gothorum Sarmatarumque stratae gentes ...

És eközben leverte a gótokat és a szarmatákat ...

(Fordította: Kovács Péter)

Aurelius Victornak az elveszett Kaisergeschichtére visszamenő adatai kevés adatot tartalmaznak Constantinus korának pannoniai eseményeire; ezeket is rövidítve közli, mint a gót és szarmata háborúkat említő tömör félmondat.

Cf. Eutr. X.7.

Irodalom:

Aurelius Victor, Livre des Césars. Text établi et traduit par P. Dufraigne. Paris 1975, 192 n. 11, 198, den Boer 1974, 19–113, Bird 1984, Bird 1994, Duval 1971, 581–583 Nr. 243, GLFQM III, 408–417, 650–653 Nr. 90, FPA 1, 218–219, FPA 2, 42–43, FPA 3, 45–46, FPA 4, 38–39, FPA 5, 25–28, FPA 6, 16–17. Bird 1994, 193–194 n. 14.

Festus

Breviarium

Kiadás: The Breviarium of Festus. A critical edition with historical commentary by J. W. Eadie. London 1967.

XXVI.

Constantinus rerum dominus extremo vitae suae tempore expeditionem paravit in Persas, toto en im orbe pacatis gentibus et recenti de Gothis victoria gloriosior cunctis in Persas descendebat agminibus.

Constantinus, mindenek ura élete vége felé hadjáratra készült a perzsák ellen. Korábban ugyanis minden barbárt legyőzött már, legutoljára a gótok feletti győzelemtől vált dicsőbbé, és minden seregével a perzsák ellen indult. (Fordította: Kovács Péter)

Festus a latin nyelvű pogány történetírás utolsó nagy alakjaként, Eutropius-hoz hasonlóan Valens császár magister memoriaejaként írta meg rövid, tömör Breviariumát a római történelemről, mindössze 30 fejezetben. A mű két részre oszlik: az 1–14. Róma növekedését mutatja be a saját koráig (372-ig), a 15–29. Róma keleti háborúit tárgyalja. Utóbbi kapcsán említi meg Constantinus korábbi gót háborúját. Barnes véleményével ellentétben a *recens victoria* kifejezés minden további nélkül vonatkozhat a 332-es eseményekre.

Irodalom:

The Breviarium of Festus. A critical edition with historical commentary by J. W. Eadie London 1967, 163, Festus, Abrégé des haut faits du peuple romain. Texte établi et traduit par Marie-Pierre Arnaud-Lindet. Paris 1994, 50, den Boer 1974, 178–223, M. L. Fehle, Il breviarium di Rufio Festo. Testo, traduzione e commentario filologico con una introduzione sull'autore e opera. Hildesheim 2009, 495, Duval 1971, 587–588 Nr. 247, FPA 1, 220–221, FPA 5, 57, FPA 6, 21.

Hieronymus

Chronicon

233c

Romani Gothos in Sarmatarum regione vicerunt.

A rómaiak a szarmaták területén legyőzték a gótokat (Kr. u. 332).
(Fordította: Kovács Péter)

233f

Sarmatae Limigantes dominos suos, qui nunc Argaragantes vocantur, facta manu in Romanum solum expulerunt.

A szarmata limigansok uraikat, akiket most argaragantesnek hívunk, hadal római földre kergették (Kr. u. 334).
(Fordította: Kovács Péter)

A limigantes (máshol *Sarmatae servi*) név Ammianusnál is előfordul, míg az argagarantes – szövegvariánsokban Arcaragantes, Ardagarantes (cf. Helm p. 233); helyesen talán Ardagarantes, amelynek latin fordítása (a *Sarmatae domini*) – egyedül Hieronymusnál jelenik meg. Helyettük inkább a *Sarmatae servi*/liberi kifejezés volt használatban. A névhez: Harmatta 1970, 53, 101, Harmatta 2002, 144.

A 334-es események az Origo Constantini VI.32, a vita Constantini IV.6 és Ammianus Marcellinus XVII.12.18, XIX.11.1 adatai alapján a következőképpen rekonstruálhatók: a szabad szarmaták (Sarmatae liberi vagy Arcaragantes) felfegyverezték szolgálóikat (még a gótok ellen; Sarmatae servi vagy Limigantes), akik *numero praeminentes* voltak, ezért sikeresen lázadhattak uraik ellen. A szabad szarmatáknak menekülniük kellett a Bánátból. (Csak II. Constantius 358-as hadjárata után térhettek vissza: Amm. XVII.13.24 és XVII.13.4, ahol a Tisza-torkolat körüli szállásterületüket írja le részletesen, továbbá XVII.13.19 az Amicenses és Picenses névről ír, amelyeket az őket felügyelő erődök, Acumincum és Pincum kaptak). Részben a victovalokhoz menekültek, részben receptiót kértek az uralkodótól (Amm. XVII.12.18). Constantinus kb. 300 000 szarmatát telepített le Italiában, Thraciában, Macedoniában és Scythiában, tehát távol Sarmatiától és Pannoniától (Origo Const. VI.32).²⁵³ Áttelepítésüket Constantinus személyesen felügyelte, aki az év júliusát és augusztusát Singidunumban és Viminaciumban töltötte (Singidunum július 5: Cod. Theod. X.5.12, Viminacium, augusztus 4: Cod. Theod. XII.1.21), de valószínűleg Sirmiumban is megfordult.²⁵⁴ A korábbi vélekedésekkel szemben Pannoniában ennek alapján szarmatákat nem telepítettek le.

Eusebios Chroniconja a szír és örmény fordítás mellett Hieronymus latin fordításában maradt ránk, aki az eredeti, 325-ig terjedő művet K. u. 378-ig folytatta. A jelen esetben is a krónikahagyománnyal megegyező ilyen kiegészítések figyelhetők meg.

Cf. Amm. XIX.11.1.

Irodalom:

PWRE VI (1907) col. 1376–1384, R. Helm, Hieronymus und Eutrop. Rheinisches Museum 76, 1927, 138–170, 254–306, Id., Hieronymus' Zusätze in Eusebios' Chronik und ihr Wert für die Literaturgeschichte. Leipzig 1929, Duval 1971, 666–674 Nr. 279, GLQFM IV, 515–518 Nr. 115, A. A. Mosshammer, The Chronicle of Eusebius and the Greek Chronographic Tradition. Lewis-

²⁵³ Barkóczy 1959.

²⁵⁴ Seeck 1919, 182.

burg-London 1979, Barnes 1981, Burgess 1995, Burgess 1999, M. D. Donaldson, *A Translation of Jerome's Chronicon with historical commentary*. Lewiston – Queenston – Lampeter 1996, FPA 1, 216–217, FPA 2, 40–41, FPA 3, 48–50, 107, FPA 5, 32–33, FPA 6, 15, 21, 91.

Ammianus Marcellinus

XVII.

12.18.

Potentes olim ac nobiles erant huius indigenae regni, sed coniuratio clandestina servos armavit in facinus. Atque ut barbaris esse omne ius in viribus adsuevit, vicerunt dominos ferocia pares sed numero praeminentes. Qui confundente metu consilia ad Victothalos discretos longius confugerunt, obsequi defensoribus ut in malis optabile quam servire suis mancipiis arbitrati ...

Egykor a terület őslakos urai hatalmasak és tekintélyesek voltak, de egy titkos összeesküvés felfegyverezte szolgálkat. Mivel pedig a barbároknál szokásos módon minden jog az erőszakon alapul, a vadságban hasonló, de számban több szolgálta legyőzte urait, akik félelmükben a messzebb lakó vic-tovalokhoz menekültek úgy gondolva, hogy jobb a bajban a védelmezőiknek, mintsem saját szolgálkának engedelmeskedni.

(Fordította: Pirchala Imre)

Irodalom: Jonge 1977, 315–318.

13.24.

Exules populos (sc. Sarmatae liberi) licet mobilitate suppare, acturos tamen paulo verecundius, tandem reductos in avitis sedibus conlocavit (sc. Constantius).

Az elűzött népeket, noha hasonlóan megbízhatatlanok voltak, de a jövőben talán kissé megbízhatóbbak lesznek, visszavezette és letelepítette ősi lakóhelyükön.

(Fordította: Pirchala Imre)

XIX.

11.1.

Inter haec ita ambigua Constantium Sirmi etiam tum hiberna quiete curantem permovebant nuntii metuendi et graves indicantes id, quod tunc magnopere formidabat, Limigantes Sarmatas, quos expulisse paternis avitisque sedibus dominos suos ante monstravimus, paulatim posthabitis locis, quae eis anno praeterito utiliter sunt destinata, ne, ut sunt versabiles, aliquid molirentur inicum, regiones confines limitibus occupasse vagarique licentius genuino more, ni pellerentur, omnia turbaturos.

Ezen kétséges események közepette a Sirmiumban telelő Constantiust félelmetes és kemény hírek zaklatták fel. Ezek szerint, és ettől felettébb tartott, a limigans szarmaták, akik ahogy fentebb előadtuk, elűzték apáik és nagyapáik földjéről egykori uraikat, lassanként elhagyták azt a területet, amelyet az előző évben célszerűen kijelölt nekik, nehogy ingatagságukban valami ellenséges dolgora vállalkozzanak; szóval ezek most a római határral szomszédos területeket foglalták el, hogy vérüktől hajtva szabadon portyázhasanak, és mindent fel is fognak forgatni, hacsak vissza nem verik őket.

(Fordította: Pirchala Imre)

Cf. Hier. Chron. 233f.

Irodalom:

Jonge 1982, 201–202.

Ammianus Marcellinus II. Constantiusnak a szarmaták elleni 358–359-es háborúi kapcsán (részletesen ld. lejjebb!) a XVII. és a XIX. könyvben többször is visszautal a 334-es eseményekre. Ennek kapcsán az is világossá vált, hogy a felfegyverzett szolgálók által legyőzött szarmaták csak az egyik része menekült

római területre (ahogyan ezt más források is említik), míg egy másik csoportjuk a germán victovalokhoz menekült. Eredeti lakhelyük minden bizonnyal a Tisza mentén, a torkolathoz közeli (cf. XVII.13.4) limesszel határos Bánát területén kereshető.

Görög (antiochiai) származása ellenére Ammianus Marcellinus (kb. 330/335–400) a késő antikvitás legjelentősebb latin nyelven író történetírója. A császári testőrségben, Ursicinus mellett szolgáló fiatal Ammianus igen hamar első kézből szerezhetett információkat Róma legfontosabb bel- és külpolitikájáról. Később részt vesz az általa idealizált Iulianus Apostata perzsa hadjáratában, majd 363–380. között Antiochiában, ezután pedig Rómában élt visszavonultan. Itt látott neki történeti munkája megírásának, amelyben Tacitusszal versenyezve Nerva trónralépésétől (Kr. u. 96) a hadrianopolisi csatavesztésig (Kr. u. 378) írta meg 31 könyvben Róma történetét. Pótolhatatlan veszteség, hogy a műnek csak a 2. fele, a Kr. u. 353–378. közötti eseményeket tárgyaló XIV–XXXI. könyv maradt ránk.

Irodalom:

PWRE I (1894) 1845–1852, H. Hagendahl, *Studia Ammianea*. Diss. Uppsala 1921, H. Drexler, *Ammianstudien*. Hildesheim – New York 1974, Blockley 1975, G. A. Crump, *Ammianus Marcellinus as a military historian*. Wiesbaden 1975, N. J. E. Austin, *Ammianus on warfare. an investigation into Ammianus' military knowledge*. Bruxelles 1979, Rosen 1982, W. K. Bulla, *Untersuchungen zu Ammianus Marcellinus*. München 1983, Dittrich 1984, *GLQFM IV*, 430–469 Nr. 97, Jonge 1977, Jonge 1982, Szidat 1996, *Ammien, Ammianus XXIV–XXXI*, Thompson 1947, Sabbah 1977, J. Matthews, *The Roman empire of Ammianus*. London 1989, Barnes 1998, Gavin 2008, *Ammianus Marcellinus reánk maradt történelmi könyvei*. Ford. Pirchala I. Budapest 1916, *Ammianus Marcellinus, Róma története*. Ford. Szepesy Gy. Budapest 1993.

Rufinus

Historia Ecclesiastica

X.8.

Interea Constantinus pietate fretus Sarmatas Gothos aliasque barbaras nationes, nisi quae vel amicitiiis vel deditioe sui pacem praeuenerant, in solo proprio armis edomuit.

Eközben Constantinus Isten kegyelmében bízva fegyveres erővel saját földjü-kön legyőzte a szarmatákat és gótokat, továbbá más barbár népeket is, kivéve azokat, akik korábban barátságkötéssel vagy megadással megelőzték azt.

(Fordította: Kovács Péter)

Tyrannius Rufinus aquileiai presbyter (kb. 345–410) leginkább Jeromossal való korábbi barátsága, később pedig ellenséges viszonya miatt vált ismertté. Számos munkája közül különösen fontos a *Historia monachorum*, az egyiptomi szerzetesek életéről szóló műve, amely jelentős hatást gyakorolt a kialakuló nyugati szerzetességre. Rufinus számos egyházatyát fordított görögből latinra, így Jeromossal *Chronicon*-fordításával versengve lefordította Eusebios Egyháztörténetét is (I–IX. könyv), illetve folytatta a saját koráig Kr. u. 325–395 között (Theodosius haláláig; X–XI.). Ehhez részben caesareai Gelasios elveszett Egyháztörténetét és más forrásokat is használt (X.1–15). A szarmaták és a gótok említése a nyugati, latin hagyományon (leginkább Jeromos *Chronicon*ján) alapulva Rufinus saját kiegészítése.

Irodalom:

F. X. Murphy, *Rufinus of Aquileia (345–411): His Life and Works*. Washington 1945, Amidon 1997, 393 n. 15, M. Simonetti (cura), *Rufino di Concordia, Scritt vari. Storia della chiesa. Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis V/2*. Roma 2000, Gelasius of Caesarea, *Ecclesiastical history. The extant fragments. With an appendix containing the fragments from dogmatic writings*. Edited and translated by Martin Wallraff, Jonathan Stutz and Nicolas Marinides. GCS

25. Berlin–Boston 2018, Y.–M. Duval, Sur quelques sources latines de l’Histoire de l’Église de Rufin d’Aquilée. Cassiodorus 3, 1997, 131–51, F. Thelamon, Rufin historien de son temps. AAAd 31, 1987, 41–57.

Orosius

VII. 28.29.

Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione, delevit.

Ezután a gótok igen bátor és népes törzseit a barbár föld kellős közepén, a szarmaták területén megsemmisítette.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a hely is Jeromos Chroniconjára megy vissza.

Irodalom:

Lippold 1998, 500, Fear 2010, 372 n. 301, Orose, Histoires (contre les païens) III. Texte établie et traduit par Marie-Pierre Arnaud-Lindet. Paris 1991, 66 n. 13.

Consularia Constantinopolitana

Chron. Min. I p. 234

Pacatiano et Hilariano. His cons. victi Gothi ab exercitu Romano in terris Sarmatarum die XII kal. Maii.

Pacatianus és Hilarius consulsága (Kr. u. 332). Ezek consulsága alatt a római sereget legyőzte, a gótokat a szarmaták földjén április 20-án...

(Fordította: Kovács Péter)

Optato et Paulino. His cons. Sarmatae servi universa gens dominos suos in Romaniam expulerunt.

Optatus és Paulinus (consulsága) (Kr. u. 334). Ezek consulsága alatt a Sarmatae servi egész népe a Római Birodalomba űzte urait.

(Fordította: Kovács Péter)

Irodalom:

Consularia 2016, 91.

Chronica Gallica

Chron. Min. I p. 643. (471)

XXV victi Gothi a Constantino in terra Sarmatarum.

(Uralkodása) 25. (évében) Constantinus legyőzte a gótokat a szarmaták földjén.

(Fordította: Kovács Péter)

Chronica Gallica néven két Dél-Galliában keletkezett gyűjtemény is fennmaradt. Az első Jeromos Chroniconját folytatta 379–452. között (az I. Theodosius és Attila hadjárata közötti eseményeket dolgozza fel), míg a második ugyanekkor kezdődik, de az eseményeket 511-ig tárgyalja. A jelen adat is az utóbbiból származik. A 379 előtti eseményeket a történelmet Ádámtól kezdve tárgyaló Jeromostól veszi át, ahonnan ez a hely is származik.

Irodalom:

Muhlberger 1990, R. Burgess, The Gallic Chronicle of 452: A New Critical Edition with a Brief Introduction. In: R. W. Mathisen–D. Shanzer (Ed.), Society and Culture in Late Antique Gaul. Revisiting the Sources. Aldershot 2001, 52–84 és 85–100, FPA 6, 96, Chronica Gallica 2017.

Prosper Tiro

Chronicon

Chron. Min. I. p. 451

Romani Gothos in Sarmatarum regione vicerunt.

A rómaiak a szarmaták területén legyőzték a gótokat.
(Fordította: Kovács Péter)

Az I. Leo pápa szolgálatában is álló Prosper Aquitanus (meghalt 455-ben) Szent Ágoston fanatikus híve volt, teológiai műveiben az ő nézeteit népszerűsítette, többször csak egyes műveinek összefoglalását adta (e. g. Expositio psal-morum). Prosper egy világrónikát is írt, ebből azonban a sajátja csak a Kr. u. 412–455. közötti rész, a korábbiak 378-ig Hieronymustól való átvételek, majd Orosiust és Sulpicius Severust követte. Így van ez a jelen hely esetében is.

Irodalom:

GLQFM IV, 340–348 Nr. 129, Duval 1971, 739–745 Nr. 321, PWRE XXIII (1957) col. 880–897, Muhlberger 1990, FPA 3, 114, FPA 5, 64–65, FPA 6, 96, Tiro 2016.

Sózomenos

Kiadás: Sozomenus Kirchengeschichte. Ed. J. Bidez – G. C. Hansen. Die griechischen christlichen Schriftsteller 50. Berlin 1960.

I.

8.9

Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ καὶ μετὰ τὸν πρὸς Λικίννιον πόλεμον ἐπιτευκτικὸς ἐγένετο ἐν ταῖς κατὰ τῶν ἀλλοφύλων μάχαις, ὡς καὶ Σαυροματῶν

κρατῆσαι, καὶ τῶν καλουμένων Γόθων, καὶ τὸ τελευταῖον, ἐν μέρει χάριτος σπείσασθαι πρὸς αὐτούς. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος ᾧκει μὲν τότε πέραν Ἰστρου ποταμοῦ: μαχιμώτατον δὲ τυγχάνον, καὶ πλήθει, καὶ μεγέθει σωμάτων, ἐν ὄπλοις ἀεὶ παρεσκευασμένον, τῶν μὲν ἄλλων βαρβάρων ἐκράτει: μόνους δὲ Ῥωμαίους ἀνταγωνιστὰς εἶχεν. Οὐχ ἦκιστα δὲ λέγεται καὶ τοῦτον τὸν πόλεμον ἐπιδείξει Κωνσταντίνῳ διὰ σημείων καὶ ὄνειράτων, ὅσης θεϊόθεν ἠξίωτο προνοίας. Κρατήσας δὲ πάντων τῶν ἐπ' αὐτοῦ συμβάντων πολέμων, καθάπερ ἀντιφιλοτιμούμενος τὸν Χριστὸν, ἡμίβητο τῇ περὶ τὴν θρησκείαν σπουδῇ: ταύτην μόνην πρεσβεύειν, καὶ σωτήριον ἡγεῖσθαι, τοὺς ἀρχομένους προτρέπων.

A Licinius elleni háború után sikeres volt a barbárok elleni harcokban, ahogyan a szarmatákat és a gótokat is leverte, és nagyon kedvező szerződést kötött velük. Ez a nép a Dunán túl lakik, igen harcias és mindig harcra kész. Sokaságuk és erős testalkatuk miatt felülkerekedtek a többi barbáron, egyedül ők voltak a rómaiak méltó ellenfelei. Úgy hírlik, Constantinus ezen háború alatt értette meg álmai és az előjelek révén, hogy az isteni gondviselés őt támogatja. Minden ellene indított háborút megnyert ...

(Fordította: Kovács Péter)

II.

34.4.

... ὅς γε πολέμων τε τῶν ἐπ' αὐτῷ συμβάντων πρὸς τε Γόθους καὶ Σαυρομάτας περιεγένετο ...

... aki a gótok és a szarmaták elleni háborúban is sikeres volt (sc. Constantinus) ...

(Fordította: Kovács Péter)

E két helyen Constantinusnak a dunai barbárok feletti győzelmeiről esik szó, és más forrásokhoz hasonlóan együtt említi a gótok és a szarmaták elleni háborúkat.

A 450-ben elhunyt palaestina származású, szintén jogász Sózomenos is Constantinopolisban működött. A 440-es években írta meg II. Theodosiusnak ajánlott Egyháztörténetét, amely kilenc könyvben a 324 és 422 közötti eseményeket tárgyalta. Fő forrása Sókratés volt. E helyen is az Athanasios első száműzetését megelőző vizsgálatokat említi, amelyben jelentős szerepet vállalt az illyricumi Valens és Ursacius is.

Irodalom:

PWRE III (1927) 1240–1248, Moravcsik 1958, 510–512, GLFQM IV, 330–332, 542–543 Nr. 125, Duval 1971, 711–712 Nr. 306, G. Schoo, Die Quellen des Kirchenhistorikers Sozomenos. Berlin 1911, Sozomène, Histoire Ecclésiastique. Livres I–II. Texte grec de l'édition J. Bidez. Introduction par Bernard Grillet et Guy Sabbah. Traduction par André-Jean Festugière. Annotation par Guy Sabbah. Paris 1983, Nuffelen 2004, 352–354.

Sókratés

Historia Ecclesiastica

Kiadás: Socrates' Ecclesiastical History. Ed. W. Bright. Oxford 1893.

18.4 (cf. Mich. Syr. Chron. 7.3 p. 259/133a.25–27)

I.

Ἵπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ βαρβάρων Σαρματῶν καὶ Γότθων κατατρεχόντων τὴν Ῥωμαίων γῆν, οὐδαμῶς ἢ περὶ τὰς ἐκκλησίας τοῦ βασιλέως πρόθεσις ἐνεκόπητο: ἀλλ' ἀμφοτέρων τὴν ἀρμόζουσαν ἐποίησατο πρόνοιαν: τοὺς μὲν γὰρ τῷ Χριστιανικῷ τροπαίῳ πεπιστευκῶς κατὰ κράτος ἐνίκα, ὡς καὶ τὸ εἰθὸς παρὰ τῶν πάλαι βασιλέων δίδοσθαι χρυσίον τοῖς βαρβάροις περιελεῖν, ἐκείνους τε ἐκπεπληγμένους τῷ παραλόγῳ τῆς ἡττης πιστεῦσαι τότε πρῶτον τῆ Χριστιανισμοῦ θρησκεία, δι' ἧς καὶ Κωνσταντῖνος ἐσώζετο.

Ekkor a barbár szarmaták és gótok a római földre támadtak. Ez az egyház ügyeitől cseppet sem fordította el az uralkodót, mindkettővel egyaránt foglalkozott, és őket a keresztény hadijelvényben bízva háborúban legyőzte. Megváltoztatta az uralkodók azon régi szokását is, hogy arannyal fizessék ki a barbárokat. Azok pedig a szokatlan vereségtől lesújtva elkezdtek abban a keresztény vallásban hinni, amely Constantinust is megvédte.

(Fordította: Kovács Péter)

A constantinopolisi jogász (scholasticus) (kb. 380–440) Eusebios Egyháztörténéhez kapcsolódva, azt folytatva írta meg saját művét, amelyben az egyház 306–439. közötti történetét írta meg hét könyvben. A műben többször is utal világi eseményekre. Az egyházi történetíró e helyen Constantinusnak a dunai barbárok feletti győzelmeit említi. Másokhoz hasonlóan együtt említi a gótokat és szarmatákat. Az arannyal való fizetés a gótokkal kötött foedusra utal, és ellentétes Julianus állításával.

Cf. Eus. V. Const. IV.5, Iul. Caes. 329C.

Irodalom:

PWRE III (1927) 893–901, Moravcsik 1958, 508–510, GLFQM IV, 324–329, 541–542 Nr. 124, Duval 1971, 710–711 Nr. 305, F. Leppert, Die Quellen des Kirchenhistorikers Socrates Scholasticus. Leipzig 1898, Th. Urbainczyk, Socrates of Constantinople. *Historian of Church and State*. Ann Arbor 1997, M. Wallraff, Der Kirchenhistoriker Sokrates. *Untersuchungen zu Geschichtsdarstellung, Methode und Person*. *Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte* 68. Göttingen 1997, Nuffelen 2004, Szókratész egyháztörténete. Fordította Baán István. *Ókeresztény írók* 9. Budapest 1984.

Anonymus Valesianus

Origo Constantini

Kiadás: Excerpta Valesiana. Recensuit Jacque Moreau. Lipsiae 1968, 1–10.

VI.

31.

Deinde adversum Gothos bellum suscepit et implorantibus Sarmatis auxilium tulit. Ita per Constantinum Caesarem centum prope milia fame et frigore extincta sunt. Tunc et obsides accepit, inter quos Ariarici regis filium. 32. Sic cum his pace firmata in Sarmatas versus est, qui dubiae fidei proba<ba>ntur. Sed servi Sarmatarum omnes adversum dominos rebellarunt, quos pulsos Constantinus libenter accepit et amplius trecenta milia hominum mixta aetatis et sexus per Thraciam, Scythiam, Macedoniam Italiamque divisit.

Ezután a gótok ellen indított hadjáratot, és a segítséget vitt a könyörgő szarmatáknak. Constantinus Caesar hadjárata következtében az éhség és a fagy miatt mintegy százezer gót halt meg. Akkor túszokat is ejtett, köztük Ariarich király fiát. Amikor a gótokkal békét kötött, a kétes hűségű szarmaták ellen fordult. A szarmaták összes szolgája fellázadt urai ellen, és elűzte őket. Constantinus szívesen befogadta ezeket, és több mint 300 000 különböző korú és nemű embert telepített le Thraciába, Scythiába, Macedoniába és Italiába.

(Fordította: Kovács Péter)

Constantinus Caesar említését Barnest követve többen is tévedésnek gondolják, és szövegromlásra gyanakodnak, de Iulianus Apostata egyik beszédében világosan ugyanerre az eseményre utal Constantinus Caesarral kapcsolatban.

Cf. Iul. Or. I.9D, Fasti Chron. a. CCCLIII.

Irodalom:

König 1987, 173–177.

34. (=Oros. VII.28.29)

Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso Barbarico soli sinu hoc est in Sarmatarum regione delevit.

Ezután a gótok igen bátor és népes törzseit a barbár föld kellős közepén, a szarmaták területén megsemmisítette.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a hely Orosiustól szátmazik, és csak utólag került be a műbe.

Gelasios

Historia Ecclesiastica

Kiadás: Gelasius, *Historia Ecclesiastica*. Ed. M. Heinemann–G. Loeschke. GCS 28. Leipzig 1918, *Anonyme Kirchengeschichte* (Gelasius Cyzicenus, CPG 6034). Hrsg. Günther Christian Hansen. GCS NF 9 Berlin–New York 2002, Hansen 2008.

I.2.2.

Κωνσταντῖνος μὲν τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν εἰληφώς· αὕτη δὲ ἦν ἀπὸ τε τῆς καλουμένης Εὐρώπης ἀρχομένη ἐπὶ τε τὸν Ἴστρον διήκουσα Σκυθίαν τε ἑκατέραν καὶ Κελτοὺς ἅπαντας Ἰλλυριοὺς τε καὶ Σαυρομάτας καὶ τὴν ἐπὶ τὸν Ῥῆνον ποταμὸν καθήκουσαν τῶν βαρβάρων γῆν τὴν τε Μακεδονίαν καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν θάλασσαν Θεσσαλίαν τε καὶ Ἀχαιίαν καὶ ὅσα πρὸς ἥλιον δυόμενον ἐπιστρέφοντα τὸ Ἴόνιον ὀρίζει πέλαγος·

Constantinus pedig apja részét örökölte, az Európának nevezett részt, amely a Duna mentén a két Scythiáig nyúlt el, magába foglalta az összes kelták, illyrek, szarmaták, továbbá a barbárok Rajna folyóig elnyúló földjét, Macedoniát, a tengernél található Thessaliát és Achaiát, továbbá azokat a tartományokat, amelyek nyugat felé terülnek el, és az Ión-tenger határolja. (Fordította: Kovács Péter)

Az 5. század végi egyháztörténet szerzője ismeretlen, 475 körül Cyzicusban élt, csupán Phótios tévedése nyomán nevezték el a 395-ben elhunyt caesareai Gelasios nyomán (aki Eusebios Egyháztörténetének egyik első folytatója volt). A háromkötetes, erősen kompilatív jellegű munka fő forrása Eusebios és Theodorétos, de a szerző a zsinati aktákat is felhasználta. Ezen a helyen, a Constantinus életével (323-ig) foglalkozó első könyvben a szerző Constantius nyugati birodalomrészét akarta körülírni, de abba tévesen egész Illyricum praefecturát is belefoglalta. A szarmaták mint szomszédos barbárok tévesen kerülhettek bele a felsorolásba, de későbbi betelepítésükre is gondolhatott a szerző. Az I.4.2. alatt említett saurosokon nem a szarmatákat, inkább a lázongó germán törzsek felsorolásába jobban beleillő szászokat kell értenünk (Hansen 2008, 75 Anm. 33).

Irodalom:

GLQFM IV, 378–379, 566 Nr. 137, F. Winkelmann, Untersuchungen zur Kirchengeschichte des Gelasios von Kaisareia. Berlin 1966, Hansen 2008, 73–75, 77.

Zósimos

Nea Historia

Kiadás: Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia nova. Ed. L. Mendelssohn. Leipzig 1887.

II.21.1.

Κωσταντίνος δὲ πυθόμενος Σαυρομάτας τῇ Μαιώτιδι προσοικοῦντας λίμνη, ναυσὶ διαβάντας τὸν Ἴστρον, τὴν οὖσαν ὑπ αὐτῷ λήζεσθαι χώραν, ἦγεν ἐπ αὐτοὺς τὰ στρατόπεδα. συναντησάντων δὲ καὶ τῶν βαρβάρων αὐτῷ μετὰ Ῥαυσιμόδου τοῦ σφῶν βασιλεύοντος, τὴν ἀρχὴν οἱ Σαυρομάται προσέβαλλον πόλει φρουρὰν ἀρκοῦσαν ἐχούση, ἥς τὸ μὲν ἀπὸ γῆς ἀνατρέχον ἐς ὕψος τοῦ τείχους ἐκ λίθων ᾠκοδόμητο, τὸ δὲ ἀνωτέρω ξύλινον ἦν. οἰηθέντες τοίνυν οἱ Σαυρομάται ῥᾶστα τὴν πόλιν αἰρήσειν, εἰ τοῦ τείχους ὅσον ξύλινον ἦν 2 καταφλέξαιεν, πῦρ τε προσῆγον καὶ τοὺς ἐπὶ τοῦ τείχους ἐτόξευον. ἐπεὶ δὲ οἱ ἐφεστῶτες τοῖς τείχεσι βέλεσί τε καὶ λίθοις τοὺς βαρβάρους ἐξ ὑπερδεξίων βάλλοντες ἔκτεινον, ἀπαντήσας Κωσταντίνος καὶ κατὰ νότου τοῖς βαρβάροις ἐπιπεσῶν πολλοὺς μὲν ἀπέκτεινεν τοὺς δὲ πλείους ἐζώγρησεν, ὥστε τοὺς λειπομένους φυγεῖν. 3 Ῥαυσιμόδος δὴ τὸ πολὺ μέρος ἀποβαλὼν τῆς δυνάμεως, ἐς τὰς ναῦς ἐμβὰς ἐπεραιούτο τὸν Ἴστρον, διανοούμενος καὶ αὐθις τὴν Ῥωμαίων λήζεσθαι χώραν. ὅπερ ἀκούσας ὁ Κωνσταντίνος ἐπηκολούθει, τὸν Ἴστρον καὶ αὐτὸς διαβάς, καὶ συμφυγοῦσι πρὸς τινα λόφον ὕλας ἔχοντα πυκνὰς ἐπιτίθεται, καὶ πολλοὺς μὲν ἀνείλεν, ἐν οἷς καὶ Ῥαυσιμόδον αὐτόν, πολλοὺς δὲ ζωγρίας ἔλων τὸ περιλειφθὲν πλῆθος χεῖρας ἀνατεῖναν ἐδέξατο, καὶ μετὰ πλήθους αἰχμαλώτων ἐπανήει πρὸς τὰ βασιλεία.

Mikor Constantinus meghallotta, hogy a Maiótis mocsár mellett lakó szarmaták a Dunán hajókon átkelve megtámadták a birodalmát, hadat vezetett ellenük. A barbárok Rausimodus király vezetésével fel akarték őt tartóztatni, először egy nagy őrséggel megerősített várost támadtak meg. A város falainak egy része a föld színe felett kőből épült, felső része pedig fából volt.

A szarmaták ezért azt hitték, hogy igen könnyen elfoglalhatják a várost, ha a fal farészeit felgyújtják. Tűzcsóvával támadtak a falakra. Miközben a falak védelmezői magasabb helyről nyilakkal és kövekkel öldösték a barbárokat, megérkezett Constantinus, és hátba támadta őket. Sok barbárt megölt, többeket élve elfogott, a megmaradtak pedig futásban kerestek menedéket. Rausimodus csapatainak nagyobb részét elveszítvén hajóra szállva azzal az elhatározással kelt át a Dunán, hogy újból meg fogja kísérelni a római uralom letörését. Midőn ez Constantinus tudomására jutott, maga is átkelt a Dunán, üldözőbe vette őt, s egy domb sűrű erdejében elrejtözötteken rajtaütött, sokat megölt köztük magát Rausimodust is, többeket élve elfogott, míg a megmaradtakat, akik kezüket feltartva megadták magukat, hűbéreseivé tette. Ezután a foglyok sokaságával visszatért császári székhelyére.

(Fordította: Pirchala Imre)

Zósimos és Porfyrius hosszabban emlékeznek meg a Licinius elleni 2. háborút megelőző szarmata támadásról. A szöveghely problémája abban áll, hogy a görög történetíró a 317 utáni eseményeket nem említi, ahogyan a szarmata támadást követő 323-as gót betörést sem. A korábbi felvetések ellenére Zósimos beszámolója összhangban áll Porfyriuséval, és germán neve ellenére nem kell gót királyt látnunk Rausimodus személyében, továbbá a Zósimos által említett polis Camponával is azonosítható.

Cf. Opt. Porf. Carm. VI,14–28.

Irodalom:

Veh 1990, 307–308 Anm. 45, Paschoud 2000, 213 n. 31.

Petros Patrikios

Historiae

Kiadás: FHG IV, 181–191 és 191–199.

Frag. 14.1 (FHG IV, 191) = Continuator Dionis Excerpta Vaticana 187A

Ἵτι Λικίννιος τὰ χρυσᾶ νομίσματα, ἐν οἷς ὁ Κωνσταντῖνος τῆν τῶν Σαρματῶν νίκην ἐτύπωσε, οὐ προσεδέχετο, ἀλλ’ ἀναχωνεύων αὐτὰ εἰς ἑτέρας μετέφερε χρήσεις, οὐδὲ ἄλλο τοῖς περὶ τοῦτο μεμφομένοις ἀποκρινόμενος, ἢ ὅτι οὐ βούλεται βάρβαρον ἐργασίαν ἐν τοῖς συναλλάγμασι τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας ἀναστρέφεσθαι.

Licinius nem fogadta el azokat az aranyvereteket, amelyekre Constantinus a szarmaták feletti győzelmét ráverette, hanem beolvasztatta és más célra használta fel őket. Amikor ezt szemére hányták, azt felelte, nem akarja, hogy birodalmában barbár tárgyak legyenek forgalomban.

(Fordította: Kovács Péter)

A thesszalonikéi születésű Petros Patrikios (kb. 500–564) Konstantinápolyban folytatott ügyvédi tevékenységet, majd magasabb udvari tisztségeket viselt Iustinianus udvarában (curator, magister officiorum, majd a patricius címet is megkapta), a legfontosabb szerephez a perzsákkal folytatott béketárgyalások vezetőjeként jutott. Történeti munkája, az elveszett *Historiae* csak excerptumokból ismert, és az actiumi csatától (Kr. e. 31) tárgyalta az eseményeket Kr. u. 358-ig. Fő forrásai Cassius Dio és Héródianos, majd Nicomachus Flavianus *Annalesei* voltak. Újabb kutatások szerint (elsősorban B. Bleckmann érdeme) személye azonosítható azzal a történetíróval, akit szintén csak a konstantini szemelvényekből ismerünk, és Cassius Dio művét folytatta. Innen származnak közismertebb nevei: Anonymus post Dionem vagy Continuator Dionis. Továbbá az is valószínű, hogy Petros Patrikios műve azonosítható a közép-bizánci krónikák nagy részének alapját képező *Epitome* forrásával, az ún. *Leoquellével*: Brecht 1999, 56–58.

Irodalom:

PWRE XIX (1938) col. 1296–1304, Bleckmann 1992, 410–415, Brecht 1999, 48, 56–58, Brizzi 1976, FPA 5, 61–63, Th. M. Banchich, *The lost history of Peter the Patrician. An account of rome's imperial Past from the age of Justinian.* Abingdon 2015, 143 F 208.

Jordanes

Getica

XXXIV.178.

Ingentia si quidem flumina, id est Tisia Tibisiaque et Dricca transientes venimus in loco illo, ubi dudum Vidigoia Gothorum fortissimus Sarmatum dolo occubuit ...

Nagy folyókon, a Tiszán, a Temesen és a Driccán átkelve érkeztünk el arra helyre, ahol egykor Vidigoia, a legvitézebb gót esett el a szarmaták cselekedeteiben.

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a szakasz eredetileg Priskos Rhetor 8. fragmentumának – amelyben az Attilához vezetett követjárását írta le – a latin fordítása, ehhez fűzi Jordanes a saját megjegyzését. Vidigoia halála valószínűleg a Constantinus uralkodása alatti eseményekkel áll összefüggésben, máshonnan nem ismert.

A három folyó neve Priskosnál némileg eltérő: Δρήκων, Τίγας, Τιφήσας.

Cf. V.43 és Priskos Frag. 8.

Irodalom:

Schmidt 1941, 227, 245, Wolfram 2001, 38, 70, 104, Heather 1994, 5, 35–36, Christensen 2002, 325–326, Jordanes, 143 j. 198, 226, Istvánovits–Kulcsár 2017, 329, Jordanes 2020, 306 n. 596–597.

Isidorus

Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum 5

Kiadás: MGH AA XI (1894) = Chron. Min. II pp. 241–303.

Aera CCCLXIX, anno XXVI imperii Constantini, Gothi, Sarmatarum regionem aggressi, copiosissimis super Romanos irruerunt agminibus, vehementi virtute cuncta gladio et depraedatione vastantes. Adversus quos idem Constantinus aciem instruxit, ingentique certamine vix superatos ultra Danubium expulit, ne diversis gentibus virtutis gloria clarus, sed de Gothorum victoria amplius gloriosus. Quem Romani, acclamante senatu, publica laude prosecuti sunt quod tantam gentem vicerit, quod patriam rempublicam reformaverit.

Az időszámítás 369. (sc. a hispaniai éra szerint Kr. e. 38) és Constantinus uralkodása 26. évében (Kr. u. 331) a gótok nagy sereggel rátámadtak a sarmaták területére, és a rómaiakra is, és karddal, fosztogatással mindent elpusztítottak. Ellenük Constantinus indított hadat, és hatalmas csatában alig tudta legyőzni és a Dunán túlra visszakergetni őket. Így nemcsak a különböző népek elleni hadi erényei miatt vált híressé, de a gótok feletti győzelem még tovább növelte hírnevét. A senatus egyetértésével őt a római nép nyilvánosan dicsótette, mivel legyőzött egy ilyen nagy népet, és megvéde az államot.

(Fordította: Kovács Péter)

Sevillai Isidorus (556/560–636) három évtizeden keresztül városa érseké-ként fontos politikai és egyházi szerepet is vállalt, de mégis sokkal inkább patrisztikai és írói munkássága miatt ismerjük. Fő műve az Etymologiae (vagy Origines) 20 könyve befejezetlen maradt, mégis az antik világ ismereteinek utolsó (egyben első keresztény) etimologizáló, egyben enciklopédikus jellegű összefoglalása. Számos teológiai (és egyéb) munkája mellett Isidorus írt Jeromost követve egy De viris illustribus, egy világkrónikát Kr. u. 615-ig és egy rövid

történeti munkát is, amelyben elsősorban a hispaniai gót királyok történetét taglalja, de röviden visszautalt a 4. századi előzményekre is. Az eredetileg 619-ben írt munkát halála előtt még kiegészítette a vandál és sueb királyok történetével. Ennek során tér ki Constantinus győzelmére, amelyet csak a 332-es eseményekkel hozhatunk kapcsolatba. Erről kevés információja lehetett, ezért is kellett a gótokat a római területről visszaszorítania, ami nyilvánvalóan tévedés. Fő forrása erre az időszakra vonatkozóan Hieronymus Chroniconja és Orosius voltak. E helyen egyiküket sem használta.

Irodalom:

H. Hertzberg, *Die Chroniken und Historien des Isidors von Sevilla*. Göttingen 1874, J. Madoz, *San Isidoro de Sevilla*. León 1960, H.-J. Diesner, *Isidor von Sevilla und seine Zeit*. Stuttgart 1973, H.-J. Diesner, *Isidor von Sevilla und das westgotsiche Spanien*. Berlin 1977, *Isidore of Seville's History of the Kings of the Goths, Vandals, and Suevi*. Translated by Guido Donini and Gordon B. Ford, Jr. Leiden 1966, *Las historias de los godos, vándalos y suevos de Isidoro de Sevilla: estudio, edición crítica y traducción de C. Rodríguez Alonso*. León 1975, *Sevillai Izidor, A gótok, vandálok és szvévek története*. Fordította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt készítette Székely Melinda. Szeged 2008.

Theophanes Confessor

Chronographia

Kiadás: *Theophanis chronographia* I. Ed. C. de Boor. Leipzig 1883.

p. 27,31–28,2 (=Cedr. p. 517, 16–19)

Τούτω τῷ ἔτει Κωνσταντῖνος νικητῆς εὐσεβέστατος κατὰ Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν καὶ Γότθων στρατεύσας νίκην ἤρατο κραταιὰν διὰ τῆς τοῦ σταυροῦ δυνάμεως, καὶ τούτους ἐρημώσας εἰς ἐσχάτην αὐτοῦς κατήγαγε δουλείαν.

Ebben az évben (Kr. u. 325/326) a legkegyelmesebb és győzedelmes Constantinus a germánok, a szarmaták és a gótok felett aratott jelentős győzelmet a kereszt jele által, és megtizedelve teljes szolgaságra juttatta őket.

(Fordította: Kovács Péter)

A szentként tisztelt szerzetes, Theophanés (752–818.) a hitvalló (confessor) melléknevet a képromboló V. Leo elleni fellépéséért kapta, ami miatt élete utolsó részét fogságban, majd száműzetésben töltötte. Barátja, Geórgios Synkellos sürgetésére írta meg krónikáját, amelyben annak történeti munkáját folytatva a 284 és 813 közötti eseményeket tárgyalta. Constantinusnak a barbárok elleni sikerei érdekes módon kevésbé jelennek meg a bizánci történetíróknál (mint pl. Zónarasnál). Ez a szakasz szó szerint átkerült a Symeón Logothetés és Geórgios Kedrénos neve alatt ismert krónikahagyományba.

Irodalom:

Krumbacher 1897, 342–347, Moravcsik 1958, 530–537, Mango – Scott 1997, 44 n. 1.

Zónaras

XIII.2.

Σαρμάτων δὲ καὶ Γότθων κατὰ τῆς Ῥωμαίους ὑπηκόου κεκινημένων καὶ τὴν Θρακίαν μοῖραν ληιζομένων, διανίσταται κατ' αὐτῶν Κωνσταντῖνος ὁ μέγιστος· καὶ τὴν Θράκην καταλβὼν τοῖς βαρβάροις συρρήγνυται, καὶ κατ' αὐτῶν ἴστησι λαμπρότατον τρόπαιον.

Amikor a szarmaták és a gótok a rómaiak területe ellen mozgolódtak, és Thraciát fosztogatták, Nagy Constantinus hadba indult ellenük. Ahogy megszerezte Thracia felett az uralmat, összecsapott a barbárokkal, és igen dicső győzelmet aratott felettük.

(Fordította: Kovács Péter)

Irodalom:

Banchich 2009, 199 n. 21.

Érmek

RIC 7, 358–361, 364A

(medaillon, Trier, 322–325), 446 (medaillon, Trier, 324), 532–533, 536 (medaillon, Trier, 332–333) Constantinus Caesar.

PRINCIPIA IVVENTVTIS / SARMATIA

A fiatalság vezetője / Sarmatia

(Fordította: Kovács Péter)

A hátlapon az ifjú caesar páncélos alakja látható kezében lándzsával és glóbuszal, egyik lábával a Sarmatiát megszemélyesítő könyörgő alakra lép. Feltűnő, hogy Constantinus Caesar milyen sok medaillonján megörökítette a szarmaták felett 322-ben aratott győzelmet. A több év után 332-ben újra verni kezdett típus inkább már a gótok felett Sarmatiában elért győzelmére utal.

RIC 7, 364, 367

(solidus, Trier, 322–325) Constantinus Caesar.

GAVDIVM ROMANORVM / SARMATIA

A rómaiak öröme / Sarmatia

(Fordította: Kovács Péter)

A hátlapon a Sarmatiát megszemélyesítő, fekvő fegyveres alak látható, a háttérben tropaeum. Azonos típusú veretek készültek FRANCIA és ALAMAN-NIA körirattal is.

RIC 7, 289–290 (33. kép)

(aes, London, 323–324), 209, 212, 214, 219, 222 (aes, Lyon, 323), 429, 435–438 (aes, Trier, 323–324), 257–258 (aes, Arles, 322–325), 48 (aes, Sirmium, 324–325) Constantinus, Crispus, Constantinus Caesar.

SARMATIA DEVICTA

Sarmatia legyőzetett.

(Fordította: Kovács Péter)

A hátlapon a tropaeumot és győzelmi babért tartó Victoria istennő lábainál a legyőzött Sarmatiát megszemélyesítő, ülő alak. Constantinus és fiai (arany) vereteire utalhatott Petros Patrikios egy fragmentumában, amely szerint ezeket Licinius nem engedte forgalomba kerülni. Feltűnő, hogy a szarmaták feletti győzelmet többféle vereten is hirdették, míg a gótok elleni győzelemre (valószínűleg idő hiányában a rá következő polgárháború miatt) semmilyen utalás sincs.

Cf. Petros Patrikios *Historiae Frag.* 14.1 (FHG IV, 191) = Continuator Dionis *Excerpta Vaticana* 187A.

Irodalom:

RIC 7, 65–67, Brizzi 1976. M. G. Abramzon, The motif of struggle against tribes of European Sarmatia and Scythia on Roman Imperial Coinage. In: *North Pontic Archaeology: Recent Discoveries and Studies. Colloquia Pontica* 6. Leiden–Boston–Köln 2001, 429–431.

RIC 7, 531, 534

(medaillon, Trier, 332–333) Constantinus.

DEBELLATORI GENTIVM BARBARARVM / GOTHIA

A barbár népek leigázójának / Gothia

(Fordította: Kovács Péter)

A hátlapon az uralkodó páncélos alakja és egy római katona látható, köztük a Gothiát megszemélyesítő fogoly térdel.

RIC 7, 306

(medaillon, aes, Roma, 332–333) Constantinus.

VICTORIA GOTHICA

A gótok feletti győzelem

(Fordította: Kovács Péter)

A hátlapon Róma istennő alakja látható, amint Victoria egy gót foglyot kísér hozzá. Ezek a veretek a gótok szarmata földön való legyőzését hirdetik, amely esemény írott forrásainkban gyakran megjelenik, míg kevés éremtípusra mondható el ugyanez. Feltűnő, hogy ezek a folyamatosan működő sisciai és keleti verdékből teljesen hiányoznak.

Feliratok

[**Gótok oszlopa, Constantinopolis, Kr. u. 332 után**]

(= Ioannés Lydus De mensibus IV. 132)

Kiadás: CIL III 733 = ILS 820 = AE 1999, 1506

Fortunae / reduci ob / devictos Gothos.

τῆ Τύχῃ τῆ ἐπανασωστικῇ διὰ τοὺς νικηθέντας Γόθους.

Fortuna Reduxnak a gótok legyőzése miatt (sc. áldozat).

(Fordította: Kovács Péter)

Bár a 15 m magas márvány győzelmi oszlop (tetején korinthusi oszopfővel) bázisának felirata közelebről nem keltezhető (felmerült már II. Claudius Gothicus, Theodosius, sőt Anastasios kora is; és másodlagos), mégis nagy valószínűséggel a 332-ben aratott gót győzelemmel (és az uralkodó feltételezett constantinopolisi triumphusával) áll kapcsolatban. A felirat szövegét másoló Ioannés Lydos Pompeius győzelmi emlékével hozza kapcsolatba, nyilvánvalóan tévesen. Az új főváros felépítése során mindenesetre a győzelmi emlék kiemelt helyre került (Leo császár későbbi foruma közelében). A Fortuna temploma közelében (innen a dedikáció) felállított oszlop tetején egykor Tyche szobra állt. Az oszlop szerencsés módon fennmaradt, a Topkapi palota külső udvarán áll, de a felirata szinte teljesen megsemmisült.

Irodalom:

U. Peschlow, Betrachtungen zur Gotensäule in Istanbul. In: Tesseræ. Festschrift für Josef Engemann. Jahrbuch für Antike und Christentum Ergänzungsband 18. Münster 1991, 215–228, R. H. W. Stichel, Fortuna Redux, Pompeius und die Goten. Istanbuler Mitteilungen 49, 1999, 467–492, C. Mango, The triumphal way of Constantinople and the Golden Gate. *Dumbarton Oaks Papers* 54, 2000, 177–178, K. R. Dark – A. L. Harris, The Last Roman Forum: the Forum of Leo in Fifth-century Constantinople. *GRBS* 48, 2008, 65–69, B. Croke, Poetry and propaganda: Anastasius I as Pompey. *GRBS* 48, 2008, 462–463.

[Epistula, Roma]

Kr. u. 337

Kiadás: CIL VI 40776 = AÉp 1934, 158

Imp(erator) Caes(ar) Fl(avius) Constantinus / P(ius) F(elix) vict(or) ac triumphat(or) August(us) / pont(ifex) max(imus) Germ(anicus) max(imus) IIII Sarm(aticus) max(imus) III / Gothic(us) max(imus) II Dac(icus) max(imus) trib(unicia) potest(ate) XXXIII / consul{i} VIII imp(erator) XXXII p(ater) p(atriciae) p(roconsul) ...

Imperator Caesar Flavius Constantinus Augustus, a kegyes és jó, a győző és diadalmaskodó, a főpap, aki a germánok négyszeres, a szarmaták háromszoros, a gótok kétszeres, a dákok egyszeres legnagyobb legyőzője, néptribunusi hatalmának 33. évében, aki nyolcszor volt consul, harminckétszer imperator, a haza atyja, proconsul ...

(Fordította: Kovács Péter)

A Traianus forumán felállított – az uralkodók által a senatushoz intézett levél szövegét tartalmazó – töredékes felirat őrizte meg az uralkodó (és caesari) legteljesebb győzelmi jelzőit élete végén, amelyek közül Alföldy új helyes olvasata alapján nem kétszeres (a legtöbb helyen tévesen ma is így szerepel), hanem háromszoros Sarmaticus max. volt. A Dacicus max. cím minden bizonnyal az egykori tartomány egy részének visszafoglalására vonatkozik, a két Gothicus jelző a 323. és a 332. évi sikerekre utal. A máshonnan ismeretlen három Sarmaticus cím sokkal problematikusabb: közülük az utolsó kettő csak a 322-es és a 334-es eseményekkel állhat kapcsolatban, míg az első leginkább a még Liciniusszal közös Sarmaticus jelzőjére utalhat.

Irodalom:

Barnes 1976, 150, Barnes 1982, 23 n. 8, 84, Grünewald 1990, 220 n. 260, Kienast 1996, 302, Kienast 2017, 289, G. Alföldy, CIL VI 8, 2 p. 4555–4556.

Inscr. It. XIII,2, 42

(Fasti Chronographi a. CCCLIII)

Kiadás: CIL I² pp. 256–278 = Inscr. It. XIII,2, 42.

... *Mensis Februarius / habet dies XXVIII ... C pridie ludi Gottici / D Non(ae) ludi / E VIII Idus ludi / F VII ludi dies Aegyptiacus / G VI ludi / H V Gottici c(ircenses) m(issus) XXIII ... Mensis Iulius / habet dies XXXI ... H VI Vict(orias) Sarmaticas c(ircenses) m(issus) XXIII ... C III / Vict(orias) Marcomannas c(ircenses) m(issus) XXIII ... Mensis November / habet dies XXX ... A VII ludi Sarmatici / B VI ludi / C V ludi / D III ludi / E III ludi / F*

*pridie ludi // Mensis December / habet dies XXXI / G Kal(endae) Decemb(res)
Sarmatici c(ircenses) m(issus) XXIII ...*

... Február hónap 28 napból áll ... február 4-e gót játékok, 5-e játékok, 6-a játékok, 7-e játékok, egyiptomi nap, 8-a játékok, 9-e gótok cirkuszi játécai 24 versennyel ... Július hónap 31 napból áll ... július 27-e a szarmaták feletti győzelem miatt cirkuszi játékok 24 versennyel ... július 30-a a markomannok feletti győzelem miatt cirkuszi játékok 24 versennyel ... November hónap 30 napból áll ... november 25-e szarmata játékok, 26-a játékok, 27-e játékok, 28-a játékok, 29-e játékok, 30-a játékok. December hónap 31 napból áll. December 1. a szarmaták feletti győzelem miatt cirkuszi játékok 24 versennyel ...

(Fordította: Kovács Péter)

A 354. év Chronographusa codexében más fontos művek mellett fennmaradt a szintén a 4. század közepéről származó Róma városi Fasti másolata (az eredeti feliratos formában is létezett, de sajnos elveszett). A naptár a hagyományos pogány ünnepek mellett a Constantinus-ház tagjainak születésnapjait (II. Claudius Gothicustól) és az uralkodó városba látogatásának napját jelöli, továbbá egy-két kivételtől eltekintve a győzelmeik alkalmából rendezett circusi játékok napját adja meg az aznap rendezett ünnepi kocsiversenyek számával (missus: eredetileg a hagyományos hétkörös versenyt jelentette); egy évben ez már 177 nap. A kivételek közé tartoznak az egymás után megrendezett és csak egynapos szarmata és markomann játékok (július 27. és 30), amelyek minden bizonnyal még a nagy előd, Marcus Aurelius háborúira utalnak, de a február 4–9. között rendezett gót játékok, illetve a november 25–31. közti szarmata játékok Constantinusnak 332-ben a gótok és a talán a következő évben a szarmaták feletti győzelme ünnepe volt. Mivel a Consularia Constantinopolitana 332. április 20-át adja meg a győzelem időpontjának (Chron. Min. I p. 234), a februári dátum egy korábbi, talán a gótok földjén elért sikerre utalhat. Egy téli dátumot és gót földön aratott győzelmet következtethetünk az Origo Constantini egyik adata alapján is, amely a gótoknak a hideg és az éhség okozta veszteségeit említi (VI.21). A 333-as szarmaták elleni hadjáratra azért gondolhatunk, mert

a 322. évi események jól keltezhetőek az év nyarára, míg 334 nyarán az uralkodó személyesen felügyelte a szarmaták római földre való áttelepítését. Az Origo másik adata is bizonyítja a béke megszegését a szarmaták által: VI.32 *in Sarmatas versus est, qui dubiae fidei proba<ba>ntur*. A napokat még a nyolcnapos *nundinae*-rendszernek megfelelően A–H betűkkel jelölték; az egyiptomi nap baljósnek, *dies ater*nek számított.

Irodalom:

CIL I² pp. 256–278, J. Strzygowski, Die Calenderbilder des Chronographen vom Jahre 354, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts 1. Berlin 1888, MGH AA IX (1882) = Chron. Min. I pp. 13–148, kül. 48, H. Stern, Le calendrier de 354. Étude sur son texte et ses illustrations. Paris 1953, M. R. Salzman, On Roman Time: the codex-calendar of 354 and the rhythms of urban life in late antiquity. Berkeley 1990, 137–138, Curran 2000, 221–230, P. Herz, Neue Forschungen zum Festkalender der römischen Kaiserzeit. In: H. Cancik–K. Hitzl (Hrsg.), Praxis der Herrscherverehrung in Rom und seinen Provinzen. Tübingen 2003, 55–58, FPA 6, 99–101, J. Divjak–W. Wischmeyer (Hrsg.) Das Kalenderhandbuch von 354. Der Chronograph des Filocalus I–II. Wien 2014, 240, 289–291, 324–325, K. Weidemann–M. Weidemann, Römische Staatskalender aus der Spätantike. Die von Furius Dionisius Filocalus und Polemius Silvius überlieferten römischen Staatskalender und deren historische Einordnung. Mainz 2016, <http://www.tertullian.org/fathers/chronography-f35400eintro.htm>.

CONSTANS

(Kr. u. 337–350)

Sarmaticus jelző

Ammianus Marcellinus

XVII.

13.25.

Tali textu recte factorum Constantius iam metuente sublimior militarique consensu secundo Sarmaticus appellatus ex vocabulo subactorum ...

A derék tetteknek ez a láncolata felülemelte Constantiust minden aggodalmon és miután katonáinak egyhangú lelkesedése másodszor is megadta neki a legyőzött népek nevéből a Sarmaticus melléknevet ...

(Fordította: Pirchala Imre)

13.33.

Postremo ego quoque hostilis vocabuli spoliium prae me fero, secundum Sarmatici cognomentum, quod vos unum idemque sentientes mihi – ne sit adrogans dicere – merito tribuistis.

Végre magam is dicsekedhetem az ellenségtől zsákmányul ejtett egy névvel, t. i. a Sarmaticus melléknévvvel, amelyet most már másodszor ruháztatok egy szívvel-lélekkel – talán szerénytelenség nélkül mondhatom – érdemem szerint én reám.

(Fordította: Pirchala Imre)

Ammianusnak a 358–359-es eseményeket tárgyaló XVII. könyvében részletesen is kitér (ld. lejjebb) az uralkodó szarmaták elleni háborújára. Ennek során a történetíró az összefoglaló értékelésben, illetve az uralkodó a katonák előtt tartott beszédében is visszautal a szarmaták elleni korábbi sikerére, amikor először vehette fel a Sarmaticus jelzőt.

Irodalom:

Jonge 1977, 373, 393.

Építési felirat

[Troesmis, Kr. u. 337–340.]

CIL III 12483 = ILS 724

Imp[pp(eratores) Caes(ares)] Fl(avius) Cl(audius) Constantinus Al[aman(icus) max(imus)] [Germ(anicus) max(imus) et] / Fl(avius) Iul(ius) Constantius Sarm(aticus) [Per]si[cu]s [max(imus) et] / [Fl(avius)] Iul(ius) Constans Sarm(aticus) Pii Felices Aug[gg(usti)] / locum in parte limitis positum gentilium / Gotho[ru]m t[e]meritati semper aptis/simum ad [co]nfirmandam provincialium / [s]uorum [ae]ternam securitatem erecta is/tius fabr[ic]ae munitione clausurunt latru[nc]ulorumque impetum peren/nis mun[imi]nis dispositione tenuerunt / adiuvante Sappone v(iro) p(erfectissimo) duce limitis / Scythiae.

Az uralkodók, Flavius Claudius Constantinus, az alamannok legnagyobb legyőzője, a germánok legnagyobb legyőzője és Flavius Iulius Constantius, a szarmaták és a perzsák legnagyobb legyőzője és Flavius Iulius Constans, a szarmaták legnagyobb legyőzője, kegyes és szerencsés augustusok, a limesnek a barbár gótokkal határos helyét ezen építmény megépítésével provinciálisaik biztonságának örök megerősítésére lezárták, és a latrunco-

lusok támadását az állandó erősség elhelyezésével megállították, Sappo, a vir perfectissimus, a Scythia határának duxa révén.

(Fordította: Kovács Péter)

A latrunculusok, betörők és portyázók – a jelen esetben a Commodus-kori alsó-pannoniai építési feliratokon (ld. feljebb) – a túlparti gótok voltak béke-időben. Számunkra azonban sokkal fontosabb Constantius és Constans Sarmaticus maximus jelzői.

„Elfeledett” szarmata betörések (337/338)?

A 337 szeptembere és legkésőbb 340 áprilisa közé keltezhető²⁵⁵ troesmisi építési feliraton Constans és Constantius titulaturájában is megfigyelhető a Sarmaticus jelző. Ennek alapján már régen nyilvánvaló, hogy Constans uralkodása elején egy szarmata betörés is történt a Constantinus halálát követő zavaros időszakban, de az eseményt a császártalálkozó téves keltezése alapján 338-ra keltezték.²⁵⁶ Ezt a tényt a legtöbben már korábban is elfogadták (Arce 1982 és 1984 kivételével), míg Constantius győzelmi jelzőjét annak 334-es győzelméhez kötötték. A Sarmaticus jelző hiányzik a CIL VI 40776 Roma városi feliraton Constantius és Constans jelzői közül, és II. Constantinus már Alemannicus volt, továbbá az akkor még csak 17 éves Constantius szerepe sem mutatható ki a 334-es eseményekben (Libanios a 332–334. közötti eseményeket felidéző Or. I.29-ben bizonyosan említenie kellett volna).²⁵⁷ Ezekon kívül más adatok is utalnak egy barbár betörésre a Duna mentén, ezért Constantius Sarmaticus jelzőjét is egy a halála utáni eseménnyel kell kapcsolatba hoznunk. Ammianus Mar-

255 A polgárháború miatt 340-ben teljesen kizárható II. Constantinus említése.

256 Toutain 1891; Seeck 1898, 57–58; Seeck 1900a, 949; Seeck 1921, IV, 45; Patsch 1928, 33; Mócsy 1962, 573; Mócsy 1972, 89; Barnes 1976, 154; Arnaldi 1977, 93–94; Barnes 1980, 162, 164; Arce 1982; Barnes 1983; Arce 1984; Garrido González 1984, 271; PRK 47; Barnes 1993, 219 n. 4; Kienast 1996, 312, 313, 317; Pietri 1997, 286; Bursche 2003; Barceló 2004, 56; Burgess 2008, 12–13, 33; Burgess 2013, 100; Marcos 2014, 767–769.

257 A ránk maradt források egyike sem említi, pedig hosszasan beszámolnak az uralkodó és a szarmaták későbbi viszonyáról: Kovács, 2014, 265–266.

cellinus alapján az is bizonyos, hogy 358-ban a Sarmaticus jelzőt másodsorra vette fel: XVII.13.25 *Secundo Sarmaticus appellatus ex vocabulo subactorum*. 33 ... *Secundum Sarmatici cognomentum, quod vos unum idemque sentientes mihi – ne sit adrogans dicere – merito tribuistis*.²⁵⁸ Constantius ugyanebben a katonáinak tartott beszédében arra is célzott, hogy a quadok és szarmaták már gyakran (*saepe*) meg kellett, hogy ismerjék (praeteritum perfectumban, tehát nem az az évi hadjáratban) hadi szerencsáját: XVII.13.28 ... *cuius* (sc. Constantii) *proelia saepe conpererant* (sc. Quadi et Sarmatae) *exitus habuisse felices*. Ez egy korábbi hadjáratra való visszautalásnak fogható fel. Mivel az uralkodó jelenléte 337 után nem mutatható ki a dunai tartományokban²⁵⁹, ráadásul szeptember után a szarmatákkal szomszédos tartományok már Constans uralmi területéhez tartoztak, erre az eseményre még 337 nyarán került sor, és leginkább ennek kapcsán találkozhatott a hazautazó Athanasiosszal Viminaciumban (legkorábban július végén, de inkább augusztusban).²⁶⁰

Iulianus Constantiushoz intézett panegyricusában az uralkodónak apja halála után a következő veszélyekkel kellett szembesülnie: 15.20B τοσοῦτων κύκλω περιστάντων μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτῆς κινδύνων καὶ παντοδαπῶν, θορύβου πραγμάτων, πολέμου γενναίου, πολλῆς καταδρομῆς, συμμάχων ἀποστάσεως, στρατοπέδων ἀταξίας, azaz: 1. zavar 2. elkerülhetetlen (perzsa) háború 3. több barbár betörés (καταδρομή) 4. a szövetségesek lázadása 5. meglazult katonai fegyelem.²⁶¹ Ezek többsége természetesen a zavaros perzsa helyzetre vonatkozik, az armeniaiak többször is említett pártütésére (18D, 20D), ami miatt a sirmiumi találkozó után azonnal Syriába kellett sietnie (20C). A számos barbár betörés azonban részben a szarmatákra is vonatkozik (Nisibis

258 de Jonge 1977, 373, 393. A mursai ütközetet követő szarmata betörésre nincs semmiféle adat (pusztán Constantius 351-352-es hosszabb sirmiumi tartózkodása alapján következtet erre Barnes 1983, 235; Barnes 1993, 221 n. 30). Ammianus a XVI. és XVII. könyvben úgy ír a megmaradt részben elsőként említett szarmatákról, mint akikről régóta nem volt szó (e.g. szokásaik ismertetése: XVI.10.20, XVII.12.1).

259 Seeck 1919, 186-188; Barnes 1980, 162; Barnes 1993, 219.

260 Az időponthoz ld. Barnes 1993, 34, 41; Burgess 2008, 38.

261 Burgess 2008, 12-13.

perzsa ostroma mellett még armeniaiakra is: 18D), ahogyan a foedus megszégése sem csupán az armeniai eseményekre utalhat.

Libanios az említett panegyricusában részletesen leírja, hogy a perzsák elleni háború idején a gótokkal 332-ben kötött foedus szilárd maradt (LIX.89–90), sőt jelentős segédcsapatokkal segítették a perzsák elleni római hadjáratot (92–93). A ripa Gothicát 335 után Dalmatius felügyelte haláláig (Orig. Const. VI.35 *ripam Gothicam Dalmatius tuebatur*)²⁶², amit Constantius azonnal átvett. Egy sirmiumi mérföldkövön az uralkodó nem hivatalos *Gothicus maximus* címe is ismert 354-ből (erről a Sarmaticus hiányzik: CIL III 3705=10617).²⁶³ Libanios külön feltette a kérdést, mi is győzte meg a gótokat a béke fenntartásáról (Constantius személyén kívül) (LIX.89).²⁶⁴ Ezek alapján nem zárható ki, hogy Constantinus halála után a gót helyzet is szükségessé tette az uralkodó jelenlétét a Dunánál 337 nyarán.

A békének azonban valószínűleg ára is volt (ezt a források Constantius alatt elhallgatták, és Iulianus is csak később említi mint igen hamar elvesztett békét: Caes. 329B–D), nevezetesen a Constantinus uralkodása alatt visszahódított Dunán túli, az egykori Daciához tartozó területek feladásáról van szó.²⁶⁵ A gótok ellen épített troesmisi erősség (*locum in parte limitis positum gentilium Gotho[ru]m t[e]meritati semper aptissimum ad [co]nfirmendam provincialium [s]uorum [ae]ternam securitatem erecta istius fabr[ic]ae munitione clausurunt*) is alapvetően békés viszonyra utal, hiszen csak a kisebb zsákmányoló csoportok, latrunculusok betörése ellen készült (*latru[nc]ulorumque impetum perennis mun[imi]nis dispositione tenuerunt*), akik nem érdemlik ki a *hostis* nevet

262 König 1987, 184–186; Marcos 2014, 762–765.

263 Arnaldi 1977, 94–96; Barnes 1983, 234–235.

264 τούτων τοίνυν οἱ μὲν θρασυνόμενοι πρᾶττουσιν οὐδέν, οἱ δὲ οὐδὲ κινουῦνται τὴν ἀρχήν. τίς οὖν οὕτω ῥάθυμος ἢ νωθρός, ὅστις οὐκ ἂν ἥδιστα ζητήσειεν οὕτω παραδόξου πράγματος φύσιν, τί ποτέ ἐστιν ὁ Σκύθας τοὺς φονικωτάτους καὶ τοὺς Ἄρει τετελεσμένους καὶ δυστύχημα τὴν ἡσυχίαν κρίνοντας εἰρήνην μὲν ἔπεισεν ἀγαπήσαι, καταθέσθαι δὲ τὰ ὄπλα καὶ βασιλέα τὸν ἡμέτερον ἐν ἴσῳ τοῖς οἰκείοις ἄγειν καίτοι πολὺ μὲν ἀπληρημένον Ἰστρου, τὰς δὲ δυνάμεις ἐφ' ἑτέροις τάττοντα.

265 Thompson 1956; Barnes 1980, 162; Barnes 1983, 231.

(cf. Ulp. Dig. 49.15.24, Hér. I.10.1).²⁶⁶ A békés viszony Constantius uralkodása alatt végig fennmaradt (ld. a gót szövetségeseket a perzsák elleni háborúkban még Iulianus alatt is: Amm. XX.8.1, XXIII.2.7, Zós. III.25.6)²⁶⁷, ezért nem megalapozott egy későbbi gót betörés elmélete. A gót földön üldözött Wulfila és a gót keresztények római területen, Moesiában (Jord. Get. LI.267) való letelepítése 348 körül aligha tekinthető annak (Aux. 37 *Sanctissimus vir beatus Ulfila cum grandi populo confessorum de barbarico pulsus in solo Romanie, at-huc beate memorie Constantio principe, honorifice est susceptus ... ita et per sepe dictum deus confessores sancti filii sui unigeniti de barbarico liberavit et per Danubium transire fecit et in montibus secundum sanctorum imitationem sibi servire* cf. Philost. H. E. II.5).²⁶⁸

Libanios LIX. Oratójában röviden így jellemzi Constanst: LIX.124 ὡσπερ γὰρ ἐκεῖνος ἅπαντα φόβον ἐκ Περσικῆς ἐφόδου προσερχόμενον ἐπέσχευεν, οὕτως οὗτος τὰ περὶ τὴν ἐσπέραν ἔθνη βάρβαρα πανταχόθεν περικεχυμένα τὴν ἡσυχίαν ἄγειν κατηνάγκασε, azaz testvérehez hasonlóan nyugaton mindenhol (πανταχόθεν: így Pannoniában is) ő védte a határokat. Constans ugyanilyen jellemzése található meg Iulianus I. Oratójában (I.9D ὁ δὲ ἐτήρησεν ἄβατον τοῖς πολεμίοις τὴν χώραν, αὐτὸς ἐπιστρατεύων ἐκείνοις πολλακίς, ἕως ἐπέτρεπον οἱ μικρὸν ὕστερον τῶν εἰς ἐκεῖνον ἀδικημάτων δίκην ὑποσχόντες) és Firmicus Maternus művében is (De err. prof. rel. 28.6 *vicistis hostes, propagastis imperium et ut virtutibus vestris, 29.3 strati sunt adversantium cunei, et rebellantia ante conspectum vestrum semper arma ceciderunt*).²⁶⁹

Az uralkodók, így Constans győzelmeire utalnak a mindhárom uralkodó nevével Siciában vert solidusok (multipla) is, amelyek hátlapján a VICTORIA (vagy GLORIA) ... AVG körirat olvasható (RIC VIII, 1–8, 17, 33–38, 23–32: VICTORIA DDDNNN AVG: RIC VIII, 23–32: II. Constantinus esetében ld.

266 Kovács 2014, 161–162.

267 Barceló 2004, 150.

268 Patsch 1928, 33–36; Heather 1986; Wolfram 2001, 66–67, Heather – Matthews 1991, 125, 132–137. Az Olympiodorus 27. fragmentumában említett betörés Thompsonnal 1956, 379–380 ellentétben szinte bizonyosan 376 utánra keltezhető: Croke 1977, 358–359.

269 Tantillo 1997, 198–199 n. 72; Portmann 1999, 311–312.

a Germanicus jelzőjét a troesmisi feliraton).²⁷⁰ Constans esetében csak egy szarmataellenes akcióra lehet gondolni II. Constantinus, Constans és II. Constantius 337-340 között Rómában vert DEBELLATORI GENTT BARBARR és VICTORI GENTIVM BARBARORVM hátlapú bronz protocontorniatái alapján.²⁷¹ Ugyanerre az eseményre utalhatnak Constantiusnak és Constansnak csak a Barbaricumból ismert, 340 körül Aquileiában vert VICTORIA AVGVSTI NOSTRI köriratos multiplái is.²⁷², továbbá a Sisciában készült igen ritka TRIVMFATOR GENTIVM BARBARORVM köriratos multiplák (RIC VIII 146–148).

Nem teljesen világos, hogy Constantius és Constans szarmaták elleni fellépésére közösen került-e sor, vagy Constans később önállóan is vezetett egy szarmaták elleni hadjáratot. Constans Duna vidéki szerepvállalására 337 júliusában és augusztusában semmiféle bizonyíték sincs²⁷³, sőt augusztus 29-án talán még Aquileiában lehetett (Frag. Vat. 35)²⁷⁴, így az utóbbi feltételezés valószínűbb. Erre utal az ifjú uralkodó éremveretése is.

270 Burgess 2008, 44.

271 Gnechi 1912, 140 Nr. 2–3, 142 Nr. 16, 143 Nr. 1–2, 145 Nr. 22, 146 Nr. 1–4 = RIC VIII p. 235, 283–285.

272 Bursche 2003.

273 Barnes 1976, 154; Barnes 1980, 164 n. 18; Barnes 1983, 240; Barnes 1993, 224 n. 46; Burgess 2008, 33 n. 102.

274 Barnes 1982, 86–87, de ld. Burgess 2008, 29–30, 38–39.

II. CONSTANTIUS

(Kr. u. 350–363)

Ammianus Marcellinus

XVI.

10.20.

Cupiens itaque augustissima omnium sede morari diutius imperator, ut otio puriore frueretur et voluptate, adsiduis nuntiis terrebat et certis, indicantibus Suebos Raetias incursare, Quadosque Valeriam, et Sarmatas latrocinandi peritissimum genus superiorem Moesiam et secundam populari Pannoniam: quibus percitus tricensimo post quam ingressus est die quartum kal. Iunias ab urbe profectus per Tridentum iter in Illyricum festinavit.

A császár szeretett volna tovább időzni a föld legfenségesebb városában, hogy zavartalanabbá élvezhesse a nyugalmat és a város gyönyöreit. Ámde nyugtalanították őt sűrűn érkező, szavahihető hírek, a melyek jelentették, hogy a suevusok berontottak Raetiába, a quadosok pedig Valeriát, a sarmaták, a kik mesterek a rablóhadjáratokban, felső Moesiát és Pannonia secundát dúlják. Ezek a hírek nyugtalanították őt és bevonulása után harmincadik napra, május hó 29-én elindult a fővárosból és Tridentumon át Illyricumba sietett.

(Fordította: Pirchala Imre)

XVII.

12.1

Augusto inter haec quiescenti per hiemem apud Sirmium indicabant nuntii graves et crebri permixtos Sarmatas et Quados vicinitate et similitudine morum armaturaeque concordēs Pannonias Moesiarumque alteram cuneis incursare dispersis. 2 Quibus ad latrocinia magis quam aperto habilibus Marti hastae sunt longiores et loricae ex cornibus rasis et laevigatis, plumarum specie linteis indumentis innexae: equorumque plurimi ex usu castrati, ne aut feminarum visu exagitati raptentur aut in subsidiis ferocientes prodant hinnitu densiore vectores. 3 Et per spatia discurrunt amplissima sequentes alios vel ipsi terga vertentes, insidendo velocibus equis et morigeris trahentesque singulos, interdum et binos, uti permutatio vires foveat iumentorum vigorque otio integretur alterno. 4 Aequinoctio itaque temporis verni confecto imperator coacta militum valida manu, ductu laetioris fortunae profectus cum ad locum aptissimum pervenisset, flumen Histrum exundantem, pruinarum iam resoluta congerie, super navium foros ponte contexto transgressus populandis barbarorum incubuit terris. Qui itinere festinato praeventi catervasque bellatoris exercitus iugulis suis imminere cernentes, quem nondum per anni tempus colligi posse rebantur, nec spirare ausi nec stare, sed vitantes exitium insperatum semet omnes effuderunt in fugam. 5 Stratisque plurimis, quorum gressus vinxerat timor, hi, quos exemit celeritas morti, inter latebrosas convalles montium occultati videbant patriam ferro pereuntem, quam vindicassent profecto, si vigore, quo discesserant, restitissent. 6 Gerebantur haec in ea parte Sarmatiae, quae secundam prospectat Pannoniam, parique fortitudine contra Valeriam opes barbaras urendo rapiendoque occurrentia militaris turbo vastabat. 7. Cuius cladis immensitate permoti posthabito latendi consilio Sarmatae petendae specie pacis agmine tripartito agentes securius nostros adgredi cogitarunt: ut nec expedire tela nec vim vulnerum declinare, nec, quod est in rebus artissimis ultimum, verti possent in fugam. 8 Aderant autem ilico Sarmatis periculorum Quadi participes, qui noxarum saepe socii fuerant indiscreti: Sed ne eos quidem prompta iuvit audacia in discrimina ruentes aperta. 9 Caesis enim conpluribus pars, quae potuit superesse, per notos calles evasit: Quo eventu vires et animos

incitante iunctis densius cuneis ad Quadorum regna properabat exercitus, qui ex praeterito casu independentia formidantes rogaturi suppliciter pacem, fidentes ad principis venere conspectum erga haec et similia lenioris, dictoque die statuendis condicionibus, [modo] Zizais quoque etiam tum regalis, haud parvi corporis iuvenis ordines Sarmatarum more certaminis instruxit ad preces, visoque imperatore abiectis armis pectore toto pro cubuit exanimis stratus. et amisso vocis officio prae timore, tum cum orare deberet maiorem misericordiam movit conatus aliquotiens parumque impediendo singultu permissus explicare quae poscebat. 10 Recreatus denique tandem iussusque exurgere, genibus nixus, usu linguae recuperato concessionem delictorum sibi tribui supplicavit et veniam, eoque ad precandum admissa multitudo, cuius ora formido muta clauderebat, periculo adhuc praestantioris ambiguo, ubi ille solo iussus attolli orandi signum exspectantibus diu monstravit, omnes clipeis telisque proiectis manus precibus dederunt plura excogitantes ut vincerent humilitate supplicandi regalem. 11 Duxerat potior cum ceteris Sarmatis etiam Rumonem et Zinafrum et Fragiledum subregulos plurimosque optimates cum inpetrandi spe similia petituos. Qui, licet elati gaudio salutis indultae, condicionum sarcina compensare inimice facta pollicebantur seque cum facultatibus et liberis et coniugibus terrarumque suarum ambitu Romanae potentiae libenter offerebant, praevaluit tamen aequitati iuncta benignitas iussique obtinere sedes inpavidi nostros reddidere captivos. Duxeruntque obsides postulatos et oboedire praeceptis deinde promptissime sponderunt. 12 Hortante hoc exemplo clementiae advolarunt regales cum suis omnibus Araharius et Usafer inter optimates excellentes, agminum gentilium duces, quorum alter Transiugitanorum Quadorumque parti, alter quibusdam Sarmatis praeerat locorum confiniis et feritate iunctissimis: quorum plebem arcuit imperator, ne ferire foedera simulans in arma repente consurgeret, discreto consortio pro Sarmatis obsecrantes iussit paulisper abscedere dum Araharii et Quadorum negotium spectaretur. 13 Qui cum reorum ritu oblatis, stantes curvatis corporibus facinora gravia purgare non possent, ultimae sortis infortunia metuentes dederunt obsides imperatos, numquam antea pignora foederis exhibere compulsi. 14 His ex aequo bonoque compositis Usafer in preces admissus est Arahario pertinaciter obstrepente firmanteque pacem, quam ipse

meruit, ei quoque debere proficere ut participi licet inferiori et obtemperare suis imperiis consueto. 15 Verum quaestione discussa, aliena potestate eripi Sarmatae iussi ut semper Romanorum clientes offerre obsides quietis vincula conservandae gratanter amplexi sunt. 16 Ingerebat autem se post haec maximus numerus catervarum confluentium nationum et regum, suspendi a iugulis suis gladios obsecrantium postquam Araharium inpune conpererant abscessisse: et pari modo ipsi quoque adepti pacem, quam poscebant, accitos ex intimis regnis procerum filios obsidatus sorte opinione celerius obtulerunt itidemque captivos, ut placuerat, nostros, quos haut minore gemitu perdidere quam suos. 17 Quibus ordinatis translata est in Sarmatas cura miseratione dignos potius quam similitate: quibus incredibile quantum prosperitatis haec attulit causa: ut verum illud aestimaretur, quod opimantur quidam, fatum vinci principis potestate vel fieri. 18 Potentes olim ac mobiles erant huius indigenae regni, sed coniuratio clandestina servos armavit in facinus. Atque ut barbaris esse omne ius in viribus adsuevit, vicerunt dominos ferocia pares sed numero praeminentes. 19 Qui confundente metu consilia ad Victohalos discretos longius confugerunt, obsequi defensoribus ut in malis optabile quam servire suis mancipiis arbitrati: quae deplorantes post impetratam veniam recepti in fidem poscebant praesidia libertati eosque iniquitate rei permotus inspectante omni exercitu convocatos adlocutus verbis mollioribus imperator nulli nisi sibi ducibusque Romanis parere praecepit. 20 Atque ut restitutio libertatis haberet dignitatis augmentum, Zizaim regem isdem praefecit, conspicuae fortunae tum insignibus aptum profecto, ut res docuit, et fidelem, nec discedere quisquam post haec gloriose gesta permissus est antequam, ut placuerat, remearent nostri captivi. 21 His in barbarico gestis Bregetionem castra commota sunt, ut etiam ibi belli Quadorum reliquias circa illos agitantium tractus lacrimae vel sanguis extingueret. Quorum regalis Vitrodorus Viduari filius regis et Agilimundus subregulus aliique optimates et iudices variis populis praesidentes viso exercitu in gremio regni solique genitalis sub gressibus iacere militum et adepti veniam iussa fecerunt, sobolemque suam obsidatus pignore ut obsecuturi condicionibus inpositis tradiderunt eductisque mucronibus, quos pro numinibus colunt, iuravere se permansuros in fide.

Ezalatt a császár Sirmiumban tartott téli pihenőt. Oda sűrűn érkeztek komoly hírek, hogy a sarmaták és a quadusok, a kik szomszédságuknál fogva, valamint szokásaik és harcmódoruk hasonlóságánál fogva jól értették egymást, szórványos hadoszlopokban be-berontanak a két pannoniai és az egyik moesiai provinciába. Ezek a népek inkább rabló hadjáratokhoz értenek, mint nyílt csatákhoz. Hosszú lándzsáik vannak, páncéljuk nyiszált és simított szárú lemezekből készül, amelyek tollazat módjára vászonujjasra vannak felrakva. Lovaik célszerűségéből jobbra heréltek, hogy a kancák látára fel ne izguljanak és ki ne törjenek, vagy pedig lesben nekivadulva sűrű nyerítésükkel el ne árulják lovasaikat. Nagy térségeken száguldanak végig, 3 akár hogy másokat üldöznek, akár hogy maguk megfutamodnak. Gyors és kezes paripákon ülnek, és mindegyikük kantárszáron is vezet egy, néha két lovat is, hogy cserélésükkel kímélik az állatok erejét és ezek azáltal, hogy felváltva pihenhetnek, új erőre kapjanak. Amint tehát elmúlt a tavaszi napéjegyenlőség, a császár erős hadat vont össze, és biztató jelek közt útnak indult. Mihelyt alkalmas helyhez ért, hajóhidat veretett, és átkelvé az Ister folyón, amely akkor a hótömegek olvadásától kiáradt, pusztítva berontott a barbárok földjére. Ezek meg voltak lepetve embereink gyors előhaladásától, és úgy látták, mintha már torkuknak szegeznék fegyverüket a mi harcias hadseregünk csapatai, amelyekről sohasem gondolták volna, hogy az évnek ebben a szakában már összegyűlhetnek. Lélegzethez sem juthattak tehát, és nem mertek helyállni, hanem kerülve a váratlan veszedelmet, mindnyájan futásnak eredtek. Közülök a legnagyobb rész odaveszett, mert megbénította őket a félelem; azok, akiket gyorsaságuk megmentett az életnek, a hegység hozzáférhetetlen völgyeiben rejtőzve nézték, mint pusztul el az ellenség fegyverétől hazájuk; pedig ezt bizonyára megmenthették volna, ha akkora erőfeszítéssel ellentálltak volna, aminővel szétfutottak. Ez Sarmatiának abban a részében történt, amely Pannonia secunda felé tekint. Hasonló vitézséggel pusztított forgószeleként egy másik hadosztályunk Valeria környékén; elhamvasztotta a barbárok vagyonát és rabolt, ami eléjük akadt. Ettől a súlyos csapástól indítva a sarmaták elejtették azt a tervüket, hogy elrejtőzzenek, és arra szánták magukat, hogy színre béketárgyalásokat kezdenek, azalatt pedig hármass rendbe állított seregükkel nem elég óvatos csapatainkat oly

körülmények közt támadják, hogy fegyvert se foghassanak, se a sebeket el ne kerülhessék, se a végszükségben utolsó menedékhez, a futáshoz ne folyamodhassanak. Azonnal ott termettek a sarmatáknál a quadusok is, hogy ki-vegyék részüket a veszélyből, amint viszont azok is gyakran elválhatatlan társaik voltak rablókalandjaikban. De nekik nem használt semmit sem kész-séges merészségük, amellyel a nyilvános veszélybe rohantak. Mert nagy ré-szük elesett, akik pedig életben maradtak, azok az előttük ismeretes ösvénye-ken elmenekültek. Ez a siker növelte a mieinknek erejét és bátorságát; szorosabbra fogták tehát csapataikat és a quadusok országa felé siettek. Ezek a múlt események után semmi jót sem vártak a jövőtől, azért alázatosan bé-kéért akartak könyörögni, és bizalommal járultak a császár színe elé, aki ilyen esetekben nagyon is engedékeny szokott lenni. A békealkudozások számára kitűzött napon megjelent ... Zizais, akkor még királyi herceg, egy elég hatalmas termetű ifjú, és kérésük előadása végett úgy állította fel a sar-maták sorait, mintha csatába indulnának. Amint megpillantotta a császárt, eldobta fegyvereit, egész hosszában a földre vetette magát és halottként ott maradt elterülve. Félelmében torkán akadt a szó épen akkor, amikor beszél-nie kellett volna; de ez csak növelte iránta a szánalmat. Miután néhányszor belekezdett, zokogástól alig tudta előadni kérését. Végre nagy sokára meg-emberelte magát; biztatták, hogy keljen fel; ekkor visszanyervén nyelvének használatát, térdénállva kért bűnbocsánatot és kegyelmet a maga számára. Ekkor odabocsátották könyörgésre a sokaságot is, de őket is elnémította a félelem, amíg feljebbvalójuktól még nem múlt el a veszedelem. amint ez a császár felszólítására felemelkedett a földről és megadta a könyörgésre a rég várt jelt, mindnyájan eldobták pajzsukat és lándzsájukat, esdekelve kinyúj-tották kezüket és mindenfélét kigondoltak, hogy alázatos könyörgéssel túlte-gyenek még a királyfiún is. Ez mint a követség feje egyéb sarmaták közt ma-gával hozta Rumo, Zinafer és Fragiledus nevű hűbéreseit és számos előkelőt is, hogy meghallgatás reményében adják elő hasonló kéréseiket. Ezek mód felett megörültek, hogy meghagyták nekik életüket és ajánlkoztak, hogy sú-lyos feltételek alatt eleget tesznek ellenséges tetteikért. Szívesen felajánlották volna önmagukat minden vagyonukkal, gyermekeikkel. feleségeikkel és egész területükkel a rómaiak hatalmába; ámde győzött a méltányosság és a

jóindulat. Utasítást kaptak, hogy tartsák meg bátran lakóhelyeiket; ők pedig kiadták a fogságba került rómaiakat. Elhozták a kívánt kezeseket és megfogadták, hogy ezentúl a legpontosabban engedelmeskednek parancsainknak. A szelíd bánásmódnak ezen a példáján felbátorodva sietve megjelentek Araharius és Usafer hercegek is egész népükkel. Ezek kiváló főemberek voltak, törzsüknek vezérei; egyikük a transjugitanusok és a quadusok egy részének, másikuk a sarmaták egy részének feje volt; ezeket a törzseket ugyanis lakóhelyeik szomszédsága és természetük szilajsága szorosan egymáshoz csatolta. Minthogy a császár attól tartott, hogy e törzsek népe, amíg színleg szövetségre lép vele, egyszerre csak fegyvert fog: parancsot adott, hogy váljanak külön egymástól, és a sarmaták szószólói távozzanak egy időre, amíg megvizsgálják Arahariusnak és a quadusoknak ügyét. Ezek vádlottak módjára jelentek meg és mélyen meghajolva álltak ottan; minthogy súlyos kártételeiket nem tudták igazolni, attól tartottak, hogy a legnagyobb nyomorúság lesz sorsuk: azért előállították a kívánt kezeseket, noha eddig még sohasem lehetett őket arra bírni, hogy a szövetségnek ilyen zálogát adják. Miután ez az alku méltányos feltételek mellett megtörtént, Usaferre került a sor, hogy adja elő az ő kéréseit. De Araharius állhatatosan tiltakozott ez ellen, azt állítván, hogy a békefeltételeknek, amelyeket ő elért, ki kell terjedniük Usaferra is, aki neki, lón bár alárendelt és parancsai alatt álló, de mégis társa. Azonban a kérdés tisztázása után az volt a határozat, hogy a sarmatákat, a kik mindig a rómaiak oltalma alatt álltak, ki kell venni minden egyéb fennhatóság alól; békés magaviseletük zálogául pedig adjanak kezeseket. Ezt ők örömezt elfogadták. Amint híre járt, hogy Araharius büntetés nélkül szabadult, csapatostul összesereglett számos törzs és törzsfő, s könyörgött, hogy ő tőlük is távolítsák el a torkuknak szegzett fegyvert. És csakugyan ezek is hasonló feltételek mellett megkapták a kért békét; országuk belsejéből váratlanul gyorsan elhozták előkelő családok fiait kezesekül, úgyszintén a megállapodás értelmében a hadifogságukba került rómaiakat, akiket nem kisebb sajnálkozással bocsátottak el, mint saját fiaikat. Miután mindez rendben volt, a sarmaták felé fordították figyelmüket, a kik inkább könyörületet, mint ellenséges indulatot érdemeltek. Bámulatos, hogy ezekre mekkora jólét származott ezekből a viszonyokból, úgy hogy igaznak kell tartanunk némelyeknek azt a né-

zetét, mely szerint a fejedelem hatalma erősebb a végzetnél, vagy pedig hogy ez szabja meg a végzetet. Valamikor hatalmasak és híresek 18 voltak ennek az országnak lakói. Ámde rabszolgáik alattomban összeesküdtek és fegyveres kézzel kezdtek garázdálkodni. És, amint a barbároknál minden jog az erőből szokott származni, legyőzték uraikat, a kik szilajságban velük egyformák, de számra nézve kevesebben voltak. Ezek, a félelem megzavarván eszüket, a tőlük távol lakó victohalusokhoz menekültek abban a véleményben, hogy, ha két rossz közt kell választaniok, inkább engedelmeskednek idegen védőuraknak, semhogy saját rabszolgáiknak legyenek alávetve. Miután mindezt elpanaszolták, kegyelmet, nyertek és a rómaiak oltalmukba fogadták őket; ők pedig szabadságuk biztosítását kérték. A császár megindulva méltatlan szenvedéseiken összehivatta őket és az egész hadsereg előtt kegyes szavakkal szólt hozzájuk, kijelentvén, hogy ezentúl csak neki és a római vezéreknek kell majd engedelmeskedniök. Hogy pedig szabadságuk visszaállításához hozzájáruljon a külső fény, Zizaist adta nekik királyul, a ki ily fényes állásra, amint a tapasztalat mutatta, ügyességével és hűségével kitűnően bevált. Különben, miután mindezt dicsőségesen elvégezték, nem hagytak távozni senkit sem, amíg a megállapodás értelmében a hadifogságba kerülő rómaiak vissza nem kerültek. A barbár területen történt ez események után a császár hadseregével Bregetióba indult, hogy itt is könnyekbe vagy vérbe fojtsa az azokon a vidékeken tanyázó quadusoknál a háború utolsó vonaglásait. amint ezek országuk és szülőföldjük kellő közepében látták a mi hadseregünket, Vitrodorus királyi herceg, Viduarius király fia, és Agilimundus, ennek hűbérese, valamint egyéb főemberek és a különféle törzsek élén álló bírák leborultak bevonuló katonáink előtt és, miután kegyelmet nyertek, mindent megtettek, amit kívántak tőlük; átadták gyermekeiket annak záloggául, hogy alávetik magukat a rájuk rótt feltételeknek; azután meztelen kardjukra, ami náluk istenszámba megy, hűséget esküdtek.

(Fordította: Pirchala Imre)

13.1.

His, ut narratum est, secundo finitis eventu ad Limigantes Sarmatas servos ocius signa transferri utilitas publica flagitabat, quos erat admodum nefas

inpune multa et nefaria perpetrasse. Nam velut obliti priorum tunc erumpentibus Liberis ipsi quoque tempus aptissimum nancti limitem perrupere Romanum, ad hanc solam fraudem dominis suis hostibusque concordēs. 2 Deliberatum est tamen id quoque lenius vindicari quam criminum magnitudo poscebat, hactenus ultione porrecta, ut ad longinqua translati amitterent copiam nostra vexandi, quos pericula formidare monebat scelerum conscientia diutius commissorum. 3 Ideoque in se pugnae molem suspicati vertendam dolos parabant et ferrum et preces. Verum aspectu primo exercitus tamquam fulminis ictu percussi ultimaque cogitantes, vitam precati, tributum annuum delectumque validae iuventutis et servitium sponponderunt, abnuere parati si iuberentur aliorum migrare ut gestibus indicabant et vultibus, locorum confisi praesidio, ubi lares post exactos dominos fixere securi. 4 Has enim terras Parthiscus inruens obliquatis meatibus Histro miscetur. Sed dum solus licentius fluit, spatia longa et lata sensim praeterlabens et ea coartans prope exitum in angustias, accolae ab impetu Romanorum alveo Danubii defendit, a barbaricis vero excursibus suo tutos praestat obstaculo, ubi pleraque umidioris soli natura et incrementis fluminum redundantia stagnosa sunt et referta salicibus ideoque invia nisi perquam gnaris: et super his insularem anfractum aditu Parthisci paene contiguum amnis potior ambiens terrae consortio separavit. 5 Hortante igitur principe cum genuino fastu ad citeriorem venire fluminis ripam, ut exitus docuit, non iussa facturi sed ne viderentur militis praesentiam formidasse, stabantque contumaciter, ideoque propinquasse monstrantes ut iubenda repudiarent. 6 Quae imperator accidere posse contemplans in agmina plurima clam distributo exercitu celeritate volucris migrantes intra suorum acies clausit. Stansque in aggere celsiore cum paucis et stipatorum praesidio tectus eos, ne ferocirent, lenius admonebat. 7 Sed fluctuantes ambiguitate mentium in diversa rapiabantur et furori mixta versutia temptabant cum precibus proelium vicinumque sibi in nostros parantes excursum proiecere consulto longius scuta, ut ad ea recuperanda sensim progressi sine ullo fraudis indicio spatia furarentur. 8 Iamque vergente in vespere die cum moras rumpere lux moneret excedens, erectis vexillis in eos igneo miles impetu ferebatur. Qui conferti acieque densiore contracta adversus ipsum principem stantem, ut

dictum est, altius omnem impetum contulerunt eum oculis incessentes et vocibus truculentis. 9 Cuius furoris amentiam exercitus ira ferre non potuit eosque imperatori, ut dictum est, acriter imminentes desinente in angustum fronte, quem habitum caput porci simplicitas militaris appellat, impetu disiecit ardenti, et dextra pedites catervas peditum obtruncabant, equites laeva equitum se turmis agilibus infuderunt. 10 Cohors praetoria ex adverso Augustum cautius stipans resistentium pectora moxque terga fugientium incidebat et cadentes insuperabili contumacia barbari non tam mortem dolere quam nostrorum laetitiam horrendo stridore monstrabant, et iacentes absque mortuis plurimi succisis poplitibus ideoque adempto fugiendi subsidio, alii dexteris amputatis, non nulli ferro quidem intacti sed superruentium conlisi ponderibus cruciatus alto silentio perferebant. 11 Nec eorum quisquam inter diversa supplicia veniam petit aut ferrum proiecit aut exoravit celerem mortem, sed arma iugiter retinentes licet adflicti minus criminis aestimabant alienis viribus potius quam conscientiae suae iudicio vinci: Mussantesque audiebantur interdum, fortunae non meriti fuisse quod evenit. Ita in semihorae curriculo discrimine proeliorum emenso tot procubuere subito barbari ut pugnam fuisse sola victoria declararet. 12 Vix dum populis hostilibus stratis gregatim peremptorum necessitudines ducebantur humilibus extractae tuguriis aetatis sexusque promiscui et fastu vitae prioris abolito ad infimitatem obsequiorum venire servilium, et exiguo temporis intervallo decurso caesorum aggeres et captivorum agmina cernebantur. 13 Incitante itaque fervore certaminum fructuque vincendi consurrectum est in perniciem eorum, qui deseruere proelia, vel in tuguriis latitantes occultabantur. Hos, cum ad loca venisset avidus barbarici sanguinis miles, disiectis culmis levibus obtruncabat nec quemquam casa vel trabibus compacta firmissimis periculo mortis extraxit. 14 Denique cum inflammarentur omnia nullusque latere iam posset, cunctis vitae praesidiis circumcisis, aut obstinate igni peribat absumptus, aut incendium vitans egressusque uno supplicio declinato ferro sternebatur hostili. 15 Fugientes tamen aliqui tela incendiorumque magnitudinem amnis vicini se commisere gurgitibus, peritia nandi ripas ulteriores occupare posse sperantes, quorum plerique summersi necati sunt, alii iaculis periere confixi adeo ut abunde cruore diffuso meatus fluminis

spumaret immensi: Ita per elementum utrumque Sarmatas vincentium ira virtusque delevit. 16 Placuerat igitur post hunc rerum ordinem cunctis adimi spem omnem vitaeque solacium. Et post lares incensos raptasque familias navigia iussa sunt colligi ad indagandos, quos a nostrorum acie ulterior discreverat ripa. 17 Statimque ne alacritas intepesceret pugnatorum, inpositi lintribus per abdita ducti velites expediti occuparunt latibula Sarmatarum, quos repentinus fefellit aspectus, gentiles lembos et nota remigia conspicientes. 18 Ubi vero procul micantibus telis, quod verebantur propinquare senserunt, ad suffugia locorum palustrium se contulerunt eosque secutus infestius miles caesis plurimis ibi victoriam repperit, ubi nec caute posse consistere nec audere aliquid credebatur. 19 Post absumptos paene diffusosque Amicenses petiti sunt sine mora Picenses, ita ex regionibus appellati conterminis: quos tutiores fecere sociorum aerumnae rumorum adsiduitate conperta. Ad quos opprimendos – erat enim arduum sequi per diversa conspersos imprudentia viarum arcente – Taifalorum auxilium et Liberorum adaeque Sarmatarum adsumptum est. 20 Cumque auxiliorum agmina locorum ratio separaret, tractus contiguos Moesiae sibi miles elegit, Taifali proxima suis sedibus obtinebant, Liberi terras occupaverant e regione sibi oppositas. 21 Limigantes territi subactorum exemplis et prostratorum diu haesitabant ambiguis mentibus, utrum oppeterent an rogarent, cum utriusque rei suppeterent documenta non levia. Vicit tamen ad ultimum coetu seniorum urgente dedendi se consilium. Variaequae palmae victoriarum accessit eorum quoque supplicatio, qui armis libertatem invaserant, et reliqui eorum cum precibus, ut superatos et inbelles dominos aspernati fortioribus visis inclinavere cervices. 22 Accepta itaque publica fide, deserto montium propugnaculo ad castra Romana convolvavit eorum pars maior diffusa per spatia ampla camporum cum parentibus et natis atque coniugibus opumque vilitate, quam eis celeritatis ratio furari permisit. 23 Et qui animas amittere potius quam cogi solum vertere putabantur, dum licentem amentiam libertatem existimarent, parere imperiis et sedes alias suscipere sunt adsensi tranquillas et fidas, ut nec bellis vexari nec mutari seditionibus possint. Isdemque ex sententia, ut credebatur, acceptis quievere paulisper, post feritate nativa in exitiale scelus erecti, ut congruo docebitur textu. 24 Hoc rerum prospero currente successu

tutela Illyrico competens gemina est ratione firmata, cuius negotii duplicem magnitudinem imperator adgressus utramque perfecit. Infidis . . . exules populos licet mobilitate suppres, acturos tamen paulo verecundius, tandem reductos in avitis sedibus conlocavit. Isdemque ad gratiae cumulum non ignobilem quempiam regem sed quem ipsi antea sibi praefecere, regalem inposuit, bonis animi corporisque praestantem, 25 Tali textu recte factorum Constantius iam metuente sublimior militarique consensu secundo Sarmaticus appellatus ex vocabulo subactorum, iamque discessurus convocatis cohortibus et centuriis et manipulis omnibus tribunal insistens signisque ambitus et aquilis et agmine multiplicium potestatum his exercitum adlocutus est, ore omnium favorabilis, ut solebat: 26 'Hortatur recordatio rerum gloriose gestarum omni iucunditate viris fortibus gratior admodum verecunde replicare, quae divinitus delata sorte vincendi et ante proelia et in ipso correximus fervore pugnarum, Romanae rei fidissimi defensores. Quid enim tam pulchrum tamque posteritatis memoriae iusta ratione mandandum quam ut miles strenue factis, duxor prudenter consultis exultet? 27 Persultabat Illyricum furor hostilis, absentiam nostram inanitate tumentis despiciens, dum Italos tueremur et Gallos, variisque discursibus vastabat extrema limitum, nunc cavatis roboribus, aliquotiens peragrans pedibus flumina, non congressibus nec armis fretus aut viribus sed latrociniis adsuetus occultis, astu et ludificandi varietate iam inde ab instituta gente nostris quoque maioribus formidatus: quae longius disparati, qua ferri poterant, tulimus, leviores iacturas efficacia ducum vetari posse sperantes. 28 Ubi vero per licentiam scandens in maius ad funestas provinciarum clades erepsit et crebras, communitis aditibus Raeticis tutelaque pervigili Galliarum securitate fundata, terrore nullo relicto post terga venimus in Pannonias, ut placuit numini sempiterno, labentia firmaturi: cunctisque paratis, ut nostis, vere adulto egressi arripuimus negotiorum maximas moles: primum ne struendo textis conpagibus ponti telorum officeret multitudo, quo opera levi perfecto visis terris hostilibus et calcatis, obstinatis ad mortem animis conatos resistere Sarmatas absque nostrorum dispendio stravimus, parique petulantia ruentes in agmina nobilium legionum Quados Sarmatis adiumenta ferentes adtrivimus. Qui post aerumnosa dispendia inter discursus et repugnandi

minaces anhelitus, quid nostra valeat virtus experti, manus ad dimicandum aptatas armorum abiecto munimine pone terga vinxerunt restareque solam salutem contemplantes in precibus, adfusi sunt vestigiis Augusti clementis, cuius proelia saepe conpererant exitus habuisse felices. 29 His sequestratis Limigantes quoque fortitudine superavimus pari, interfectisque pluribus alios periculi declinatio adegit suffugia petere latebrarum palustrium. 30 Hisque secundo finitis eventu lenitatis tempus aderat tempestivae. Limigantes ad loca migrare conpulimus longe discreta, ne in perniciem nostrorum se commovere possent ulterius, et pepercimus plurimis et Zizaim praefecimus Liberis, dicatum nobis futurum et fidum, plus aestimantes creare quam auferre barbaris regem, hoc decore augente sollemnitatem quod isdem quoque rector tributus antehac electus est et acceptus. 31 Quadruplex igitur praemium, quod unus procinctus absolvit, nos quaesivimus et res publica, primo ultione parta de grassatoribus noxiis, deinde quod vobis abunde sufficient ex hostibus captivi. His enim virtutem oportet esse contentam, quae sudore quaesivit et dexteris. 32 Nobis amplae facultates opumque sunt magni thesauri: integra omnium patrimonia nostri labores et fortitudo servarint. hoc enim boni principis menti, hoc successibus congruit prosperis. 33 postremo ego quoque hostilis vocabuli spoliium prae me fero, secundum Sarmatici cognomentum, quod vos unum idemque sentientes mihi – ne sit adrogans dicere – merito tribuistis. Post hunc dicendi finem contio omnis alacrior solito, aucta spe potiorum et lucri, vocibus festis in laudes imperatoris adsurgens deumque ex usu testata non posse Constantium vinci, tentoria repetit laeta. Et reductus imperator ad regiam otioque bidui recreatus Sirmium cum pompa triumphali regressus est et militares numeri destinatas remearunt sedes.

Miután mindez úgy, amint elmondtam, szerencsésen végződött, az állam érdeke azt kívánta, hogy a limigansok ellen, a sarmaták volt rabszolgái ellen indítsák minél előbb a hadsereget, mert nagy igazságtalanság volt, hogy ezek oly sok gonosztettet büntetlenül követhettek el. Mintha ugyanis elfelejtették volna az előbb történeteket, akkor, amikor a szabad sarmaták berontottak a mi területünkre, ők is a legalkalmasabbnak tartották az időt arra, hogy átrontsanak a római határsáncon, épen csak erre a merényletre

nézve egyezvén meg volt uraikkal, mostani ellenségeikkel. Mégis abban történt megállapodás, hogy ezt a tettüket is enyhébben büntetik, mint a hogyan bűneik nagysága megkívánta volna és meglegszenek megtorlásul annyival, hogy áthelyezik őket távoli vidékekre és így elveszik tőlük a mi területünk nyugtalanítására a lehetőséget. Ámde hosszú időn át elkövetett bűneik tudata rosszat sejtetett velük. Minthogy tehát azt gyanították, hogy kemény harccal fordulunk majd ellenük, cselet, fegyvert és könyörgéseket tartottak készen. Azonban hadseregünk első látása annyira megrémítette őket, mintha villám csapott volna közéjük. Képzeletükben már végső romlásukat látván, pusztá életükért könyörögtek és felajánlották, hogy adót fizetnek, alkalmas fiatalságukat besoroztatják a római seregbe, maguk pedig teljesen alávetik magukat. De azért, amint egész magatartásuk mutatta, el voltak szánva az ellentmondásra, ha kivándorlásra akarnák őket kényszeríteni; védelmet kínált nekik ugyanis az a vidék, a hol uraik elűzése után teljes biztonságban rendezték be otthonukat. Ezen a földön keresztül hömpölyög ugyanis számos kanyarulattal az Isterbe szakadó Parthiscus. amíg ez a folyó egymagában zabolátlanul folyik, lassú vizével nagy kiterjedésű térségeket érint; torkolatához közel ezek szűkebbre szorulnak és így ennek a vidéknek lakóit a rómaiak támadása ellen a Duna medre védi meg, a barbárok berontásai ellen pedig maga a Parthiscus nyújt biztonságot. Ott ugyanis a vidék legnagyobb része a vizenyős talaj természeténél fogva és a megdagadt folyók áradásai következtében mocsaras és sűrű rekettyével van benöve, úgy, hogy csak a vidékkel jól ismerős emberek számára járható. Azonfelül a főfolyó egyik kanyarulatával szigetszerű közt kerít be, amely a Parthiscus torkolatáig ér és így elvágja ezt a részt a szárazfölddel való közlekedéstől. A császár felszólítására átjöttek tehát a természetükben lévő göggel a folyó innenső partjára, de, amint a következmény mutatta, nem azzal a szándékkal, hogy az ő parancsait teljesítsék, hanem azért, hogy elkerüljék azt a látszatot, mintha a mi seregünk megjelenése megfélemlítette volna őket. Dacosan álltak ottan és meglátszott rajtuk, hogy azzal a szándékkal jöttek, hogy esetleges követeléseket visszautasítsanak. A császár, számítván azzal, hogy ez megtörténhetik, sok kisebb szakaszra osztotta hadseregét és a fűrgén ide-oda vonuló barbárokat közbefogta az ő katonáinak sorai közé. Né-

hány ad magával egy kiemelkedő dombon állt testőreinek védelme alatt, és szép szerivel intette őket, hogy ne ragadtassák el magukat. Ezek még nem lévén tisztában önmagukkal, ellentétes elhatározások közt ingadoztak, és dühvel vegyes ravasz-sággal egyszerre fogtak könyörgésbe is, harcba is, és minthogy arra készültek, hogy majd közlről rohanják meg a mieinket, készarva jó messzire dobták maguk elé pajzsukat, hogy azután felszedésük végett lassanként mind előbbre hatolva észrevétlenül tért nyerjenek anélkül, hogy cselük szembetűnővé válnék. Minthogy már este felé hajlott a nap és a fogytán levő világosság arra intette embereinket, hogy vessenek már véget a további halogatásnak: katonáink magasra emelték zászlóikat és heves támadást intéztek a barbárok ellen. Ezek tömött sorokban és szorosra összevont csatarendben egész erejüket a császár ellen irányozták, aki, amint említettem, magasabb helyen állt; ez ellen törtek vadul forgatva szemüket éktelen lármával. Ezt az eszeveszett tombolást nem nézhette tovább nyugodtan a mi hadseregünk. Mialatt a barbárok, amint előadtam, hevesen a császár felé tódultak, a mieink úgy sorakoztak, hogy csapatjuk keskeny élbe csúcsosodjék, amely sorakozást a közkatonák együgyűségükben disznófőnek szoktak nevezni. Így közjük rontottak és szétverték őket; még pedig jobbfelől a mi gyalogosaink szabdalták a gyalogosok csapatjait, balfelől lovasaink rontottak a fűrgé lovasszakaszok közé. Szemben a testőr csapat vágta, gondosan őrizvén a császárt, eleinte az ellentállók mellét, azután a megfutamodók hátát. De a barbárok hajthatatlan daccal küzdöttek, és még elestükben is borzalmas üvöltésükkel mutatták, hogy nem annyira a halál fáj nekik, mint a mieink diadala. A halottak mellett ott feküdtek sokan át-metszett térdcsuklókkal, a menekülés lehetősége nélkül; mások levágott kezekkel; néhányan ép testtel ugyan, de elnyomva a reájuk boruló testek súlyától; mindezek egy jajszó nélkül viselték el kínjaikat. A sokféle borzalmak közepette nem akadt köztük egy sem, aki kegyelmet kért volna, vagy aki elhajtotta volna fegyverét, vagy gyors halálért esdekelt volna; a földre terítve sem bocsátották ki kezükből fegyverüket és kisebb szégyennek tartották mások ereje által győzetni le, mint saját öntudatuk elítélő szava által. Itt-ott hallani lehetett őket, amint elhaló hangon azt rebegették, hogy ez az eredmény a szerencse műve volt, nem az érdemé. Így egy félóra lefolyása alatt el

volt döntve a csata sorsa és e rövid idő alatt annyi barbár esett el, hogy csak a győzők öröme hirdette, hogy csata volt. Alig hogy ezek az ellenséges népek le voltak verve, már csapatostul hozták az elesetteknek atyafiait, akiket korra és nemre való tekintet nélkül vonszoltak ki szegényes kunyhóikból. Bennük most már nyoma sem volt előbbi életük hetykeségének, hanem le-sülyedtek a szolgálai alázatosság legalsóbb fokára. Kevés időbe telt és már látni lehetett egész rakás megölt embert és nagy csapat foglyot. A mi katonáinkat izgatta a harc heve és a győzelem kihasználásának vágya; azért felkerekedtek azoknak a megrontására, akik a csatából megmenekültek, vagy akik kunyhóikban meglapulva rejtőztek. Mihelyt a helyszínére értek a mi katonáink, a barbárok vérére szomjuhozva széthányták könnyű szalmakunyhóikat és öldösték őket; nem védett meg a haláltól senkitsem még a legerősebb gerendákból összerótt ház sem. Végre lángba borult minden, és senki sem rejtőzhetett többé; el lévén tehát vágva az élet megmentésének minden lehetősége, vagy makacs elszánással a lángokban kellett elveszniük, vagy, ha valaki a tüzet kerülve kimerészkedett a házból, az a halál egyik nemét kikerülve az ellenség fegyverétől esett el. Néhányan mégis, akik nem lettek sem a fegyvernek, sem az óriási tűzvésznek martaléka, a közellevő folyó örvényeire bízták magukat abban a reményben, hogy, mivel úszni tudnak, elérhetik a túlsó partot. De ezeknek nagyobb része elmerült és ott veszett, mások nyilaktól találva veszték el, úgy hogy a bőven omló vértől tajtékozottak a hatalmas folyó hullámai, így irtotta ki mind a két elem segítségével a győző haragja és vitézsége a sarmaták népét. A dolgok ilyen lefolyása után arra az elhatározásra jutottak, hogy mindnyájuktól végképen el kell venni minden reményt és minden kedvet az. élethez. Miután felperzseltek otthonukat és elhurcolták családjaikat, parancs adatott, hogy szedjenek össze hajókat azoknak a felkutatására, akik a túlsó parton lakván, nem estek a mi hadseregünk kezeügyébe. Hogy tehát le ne lohadjon a harcosok heve, azonnal dereglyékre rakták könnyű fegyverzetű katonákat, félreeső helyeken átszállították őket és meglepték a sarmaták búvóhelyeit. Ezek első tekintetre tévedésbe estek, mivel honi szokás szerint alkotott dereglyéket és ismeretes felszerelést látták. Mihelyt azonban a messziről csillogó fegyverekről észrevették, hogy a rettegett veszély közeledik, mocsaras helyeken

kerestek menedéket. De a mi katonáink kérlelhet ellenül oda is utánuk mentek, sokat közülük levágtak és ott is győzelmet arattak, a hol a barbárok azt hitték volna, hogy senki a lábát sem vetheti meg bátorságban és nem merhet semmit sem. Miután szétszórták és majdnem kiirtották az amicisisek törzsét, haladéktalanul a picisisekre támadtak, a mint ezt a törzset a szomszéd vidékeken nevezték. Ezek már jobban vigyáztak magukra, mert a szállongó hírekből értesültek szövetségeseik szerencsétlenségéről. Hogy ezekkel is végezzenek, a mieink a taifalusok és a szabad sarmaták segítségéhez folyamodtak, mert az utak ismerete nélkül nehéz dolog lett volna követni a sokfelészétszórt népet. Minthogy pedig a föld alakulata megkívánta a segédcapatok megosztását, a mi katonáink a Moesiával határos vidéket választották, a taifalusoknak az ő lakóhelyeik szomszédsága jutott, a szabad sarmaták a velők szemben lévő terület ellen indultak. A limigan-sok rémülettel látták leigázott és végképen megsemmisült földieik példáját és azért sokáig tétováztak és nem tudták magukat elszánni, vajjon szembe szálljanak-e, vagy pedig könyörgésre fogják a dolgot, mert mind a két eltökélés mellett nyomatékos tapasztalatok szóltak. Végre mégis a vének tanácsának sürgetésére győzött a meghódolás gondolata és sokféle diadalainkhoz hozzájárult most még azoknak a megalázkodása is, akik ezelőtt fegyverrel küzdötték ki szabadságukat. Most azoknak, a kik megmaradtak közülök, meg kellett hajolniuk volt uraik előtt, akiket mint legyőzötteket és harcra nem termetteket lenéztek, de akik mostan vitézбекnek mutatkoztak. Mihelyt tehát elfogadtuk az ő meghódolásukat, nagyobb részük elhagyta hegyeik oltalmát és, leszállván a római táborhoz, szétszóródott a tágas mezőkön szüleikkel, gyermekeikkel, feleségeikkel és silány holmijukkal, amennyit hamarjában felkaphattak. És ugyanazok, akikről azt lehetett volna hinni, hogy inkább odaadják életüket, semhogy kivándorlásra lehetne őket kényszeríteni, mivel szabadság alatt féktelen garázdálkodást értettek: most beleegyeztek abba, hogy rendelkezéseinknek engedelmességek és elfogadnak más békés és biztos lakóhelyeket, a hol sem háború nem zaklathatja, sem visszavonás nem zavarhatja őket. Miután ilyen, amint hinni lehetett, kívánságuk szerint való lakóhelyeket kijelöltek számukra, egy ideig békességben voltak; később természetes szilaj ... végzetes tette ragadta őket, amint a

magá helyén el fogom mondani. Az események e szerencsés lefolyása által két irányban szilárdult meg Illyricum biztonsága, és a császár mind a két nagy feladatot, amelybe belefogott, jól oldotta meg. ... Visszavezetett ugyanis ősi székhelyeikbe és végre megtelepített kóborló néptörzseket, amelyek állhatatlanságukban körülbelül egyformák voltak ugyan, de amelyekről mégis remélni lehetett, hogy ezentúl majd jobban vigyáznak magukra. Irántuk való jóakarátát azzal tetézte, hogy királyt adott nekik, még pedig nem valamely ismeretlen embert, hanem egy kiváló lelki és testi tulajdonságokkal felruházott királyi herceget, akit azelőtt maguk állítottak törzsük élére. A derék tetteknek ez a láncolata felülemelte Constantiust minden aggodalmon és miután katonáinak egyhangú lelkesedése másodszor is megadta neki a legyőzött népek nevével a Sarmaticus melléknevet, távozni készült. Előbb azonban összehívta valamennyi cohort, centuriát és manipulust, felment a fővezéri emelvényre és zászlóktól, sasoktól és minden rangú tiszték csoportjától körülvéve, szokása szerint általános tetszés közt így szólt a hadsereghez:

Dicső tettek emléke, a mi vitéz férfiak előtt minden gyönyörűségnél kedvesebb, arra késztet bennünket, hogy kellő szerénységgel megemlékezzünk arról, amit mi, a római birodalom hű védői, isteni végzés által győzelemre lévén hivatva, a csaták előtt és magában a csaták hevében véghez vittünk. Mert mi lehetne szebb és méltóbb a megörökítésre, mint az a felemelő tudat, amellyel a közkatona vitéz tetteire, a vezér az ő helyes intézkedéseire tekint vissza? Illyricumon keresztül-kasul garázdálkodott a bős ellenség, aki oktalan elbizakodottságában vérszemet kapott távollétunktől, mialatt mi Itáliát és Galliát védelmeztük. Gyakori kalandozásai közben pusztította végeinket; majd vájt fatörzseken, olykor gázolva átkelt a folyókon. Az ütközeteket kerülték és nem bíztak a fegyverek döntésében és saját erejükben, hanem, alattomos rablótámadásokhoz lévén szokva, ravaszságukkal és változatos csel fogásaikkal váltak félelmetessé már népük keletkezése óta a mi őseink előtt is. Minthogy nagy távolság választotta el őket mitőlünk, elviseltük ezt, amíg lehetett, abban a reményben, hogy csekélyebb károknak elejét veheti hadvezéreinknek tevékenysége. Amint azonban garázdaságuk a büntetlenség következtében mind nagyobb és mind sűrűbb csapásokat

mért a tartományokra, megerősítettük a Raetiába vivő utakat, éber ügyelettel gondoskodtunk Gallia biztonságáról és, nem hagyván hátunk mögött semmit, amitől félnünk kellett volna, Pannóniába jöttünk, hogy az örökkévaló istenség akarata szerint az ingadozó állapotokat megszilárdítsuk. Miután megtettünk minden készüléket, amint tudjátok, a tavasz beálltával elindultunk és hozzáálltunk nehéz feladatunk megoldásához. Első feladatunk az volt, hogy hídverés közben ne háborgathasson bennünket a temérdek lövedék. Ezt könnyű szerrel elértük. Miután megpillantottuk az ellenség földjét és rátettük lábunkat, részünkről minden veszteség nélkül levertük a sarmatákat, akik a halálra elszántan ellentállásra készültek; a quadusokat pedig, akik a sarmaták segítségére siettek és, hasonló vakmerőséggel rohantak nemes légióink soraira, megsemmisítettük. Midőn ezek támadásaik alatt és védekezésük konok erőlködései közben fájdalmas veszteségek után magukon tapasztalták, hogy mire képes a mi vitézségünk, elhajították fegyvereiket, hátraköttek küzdelemre emelt karjaikat és belátván, hogy életüket már csak könyörgés mentheti meg, leborultak a kegyelmes császár lábai elé, akiről nem egyszer tapasztalták, hogy a csatákban ő hozzá szegődik a szerencse. Miután ezekkel végeztünk, ugyanazzal a vitézséggel legyőztük a limigansokat is; sokat közülök megöltünk, a többi a veszély elkerülése végett kénytelen volt mocsaraik búvóhelyein keresni menedéket. Miután mindezt szerencsésen véghez vittük, itt volt az ideje a szelidebb eljárásnak. A limigansokat rávettük, hogy távoleső vidékekre költözzenek, hogy ne tehessenek semmitsem a mieink károsítására; nagy részüknek megkegyelmeztünk és meghagyván szabadságukat, Zizaist állítottuk az élükre, akiben bízhattunk, hogy engedelmes és hű lesz hozzánk. Azt hittük ugyanis, többet ér, ha adunk a barbároknak, mint ha elveszünk tőlük királyt; ennek a szertartásnak díszét pedig még növelte az a körülmény, hogy azt adtuk nekik királyul, akit azelőtt ők maguk választottak és elfogadtak fejüknek. Ebben az egy hadjáratban tehát négyszeres jutalmat nyertünk mi és a birodalom; mert egyrészt boszút álltunk garázda rablókon, másrészt bőven válogathattok az ellenség közül hadifoglyokban. Mert vitéz embereknek be kell érniük azzal, amit verejtékes munkával és karjuk erejével szereztek. Nekem bőven vannak javaim és kincstárom jól van ellátva; mindenkinek a birtoka tehát

legyen biztonságban a mi fáradalmaink és a mi vitézségünk által. Mert így illik ez jó fejedelem jelleméhez, így illik a mi sikereinkhez. Végre magam is dicsekedhetem az ellenségtől zsákmányul ejtett egy névvel, t. i. a Sarmaticus melléknévvel, amelyet most már másodszer ruháztatok egy szívvel-lélekkel – talán szerénytelenség nélkül mondhatom – érdemem szerint én reám.

A beszéd végeztével az egész gyülekezet szokatlan jókedvben, felbuzdulva jobb idők reményén és a nekik jutott nyereségen, ünnepi szózáttal magasztalta a császárt és szokás szerint istent híván tanúságot, hogy Constantius legyőzhetetlen, vidáman kereste fel a sátrakat. A császár is udvarának körébe vonult és két napi pihenés után diadalmi menetben visszatért Sirmiumba, a csapatok pedig visszamentek, mindegyik a maga állomására.

(Fordította: Pirchala Imre)

XIX.

11.1.

Inter haec ita ambigua Constantium Sirmi etiam tum hiberna quiete curantem permovebant nuntii metuendi et graves indicantes id, quod tunc magnopere formidabat, Limigantes Sarmatas, quos expulisse paternis avitisque sedibus dominos suos ante monstravimus, paulatim posthabitis locis, quae eis anno praeterito utiliter sunt destinata, ne, ut sunt versabiles, aliquid molirentur inimicum, regiones confines limitibus occupasse vagarique licentius genuino more, ni pellerentur, omnia turbaturos. 2 Quae superbius incitando prope diem imperator dilato negotio credens, coacta undique multitudine militis ad bella promptissimi, nec dum adulto vere ad procinctum egressus est gemina consideratione alacrior, quod expletus praedarum opimitate exercitus aestate nuper emensa similibus spe fidenter in effectus animabitur prosperos, quodque Anatolio regente tunc per Illyricum praefecturam necessaria cuncta vel ante tempus coacta sine ullius dispendiis adfluebant. 3 Nec enim dispositionibus umquam alterius praefecturae, ut inter omnes constat, ad praesens Arctoe provinciae bonis omnibus floruerunt, correctione titubantium benivola et sollerti, vehiculariae rei iacturis ingentibus, quae clausere domos innumeras et censuali professione speciosa fiducia relevatae:

indemnesque deinde et innoxii earum incolae partium querelarum sopitis materiis viverent, ni postea exquisitorum detestanda nomina titulorum per offerentes suscipientesque criminose in maius exaggerata, his propugnare sibi nitentibus potestates, illis adtenuatis omnium opibus se fore sperantibus tutos, ad usque proscriptiones miserorumque suspendia pervenerunt. 4 Rem igitur emendaturus urgentem profectus cum instrumentis ambitiosis imperator, ut dictum est, Valeriam venit, partem quondam Pannoniae, sed ad honorem Valeriae Diocletiani filiae et institutam et ita cognominatam, sub pellibusque exercitu diffuso per Histri fluminis margines barbaros observabat ante adventum suum amicitiae velamento Pannonias furtim vastandas invadere hiemis durissimo cogitantes, cum nec dum solutae vernis caloribus nives amnem undique pervium faciunt nostrique pruinis subdivales moras difficile tolerabant. 5 Confestim itaque missis ad Limigantes duobus tribunis cum interpretibus singulis explorabat modestius percunctando, quam ob rem relictis laribus post pacem et foedera petentibus adtributis ita palarentur per varia limitesque contra interdicta pulsarent. 6 Qui vana quaedam causantes et inrita, pavore adigente mentiri, principem exorabant in veniam obsecrantes ut simultate abolita transmissio flumine ad eum venire permitterentur docturi, quae sustinerent incommoda, paratique intra spatia orbis Romani, si id placuerit, terras suscipere longe discretas, ut diuturno otio involuti et Quietem colentes tamquam salutarem deam tributariorum onera subirent et nomen. 7 His post reditum tribunorum conpertis imperator exultans ut negotio, quod rebatur inexplicabile, sine ullo pulvere consummando cunctos admisit, aviditate plus habendi incensus, quam adulatorum cohors augebat id sine modo strepentium, quod externis sopitis et ubique pace composita proletarios lucrabitur plures et tirocinia cogere poterit validissima: aurum quippe gratanter provinciales corporibus dabunt, quae spes rem Romanam aliquotiens adgravavit. 8 Proinde vallo prope Acimincum locato celsoque aggere in speciem tribunalis erecto naves vehentes quosdam legionarios expeditos alveum fluminis proximum ripis observare sunt iussae cum Innocentio quodam agrimensore huius auctore consilii, ut si barbaros tumultuare sensissent, aliorsum intentos post terga pervaderent inprovisi. 9 Quae Limigantes licet properari sentirent, nihil tam

praeceps fingentes stabant incurvi, longe alia, quam quae gestu praeferabant et verbis altis, mentibus perpensantes. 10 Visoque imperatore ex alto suggestu iam sermonem parante lenissimum, meditanteque adloqui velut morigeros iam futuros, quidam ex illis furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto ‘marha marha’, quod est apud eos signum bellicum, exclamavit eumque secuta incondita multitudo vexillo elato repente barbarico ululans ferum in ipsum principem ferebatur. 11 Qui cum ex alto despiciens plena omnia discurrentis turbae cum missilibus vidisset, reiectisque gladiis et verrutis iam propinquam perniciem, externis mixtus et suis ignotusque dux esset an miles, quia neque cunctandi aderat tempus neque cessandi, equo veloci inpositus cursu effuso evasit. 12 Stipatores tamen pauci dum ignis more inundantes conabantur arcere, aut vulnerati interierunt aut ponderibus superruentium solis adflicti, sellaque regalis cum aureo pulvinari nullo vetante direpta est. 13 Mox autem audito, quod ad ultimum paene tractus exitium in abrupto staret adhuc imperator, antiquissimum omnium exercitus ratus eum iuvare – nondum enim exemptum periculis aestimavit – salutis fastu fidentior, licet ob procursionem subitam semitectus, sonorum et Martium frendens barbarorum mori obstinatorum catervis semet inmersit. 14 Et quia virtute dedecus purgatura ardens copia nostrorum erupit, iras in hostem perfidum parans, obvia quaeque obtruncabat sine parsimonia vivos conculcans et semineces et peremptos: et antequam exsatiaret caedibus barbaricis manus, acervi constipati sunt mortuorum. 15 Urgebantur enim rebelles aliis trucidatis, aliis terrore disiectis, quorum pars spem vitae cassis precibus usurpando multiplicatis ictibus caedebantur, postque deletos omnes in receptum canentibus lituis nostri quoque licet rari videbantur exanimes, quos impetus conculcaverat vehemens aut furori resistentes hostili lateraque nudantes intacta ordo fatalis absumpsit. 16 Mors tamen eminuit inter alios Cellae Scutariorum tribuni, qui inter confligendi exordia primus omnium in medios Sarmatarum globos se inmisit. 17 Post quae tam saeva, digestis pro securitate limitum, quae rationes monebant urgentes, Constantius Sirmium redit ferens de hoste fallaci vindictam, et maturatis, quae necessitates temporis poscebant instantes, egressus exinde Constantinopolim petit ...

Ebben a válságos időben Constantius még mindig sirmiumi téliszállásán pihent. Ekkor felzavarták őt nyugalmából ijesztő és nagyon komoly hírek, amelyek jelentették, hogy megtörtént az, amitől félt. Ugyanis a sarmata limigansok, a kikről fentebb elmondtam, hogy uraikat kiűzték ősi székelyeikből, lassankint megunták azt a vidéket, amelyet számukra az elmúlt évben elég célszerűen azért tűztek ki, hogy ne vetemedhessenek ingatag természetük szerint valamely ellenséges vállalkozásra. Elfoglalták tehát a végeinkkel határos vidéket és nemzeti szokásuk szerint szerte csatangolva zavart készültek támasztani mindenfelé, ha vissza nem úzják őket. A császár abban a meggyőződésben, hogy, ha halasztja a dolgot, legközelebb csak annál hetykébben viselkednek majd, mindenfelől nagyszámú harcedzette katonaságot vont össze és, mielőtt még jóformán kitavaszkodott volna, síkra szállt. Két dolog megfontolása töltötte el bizalommal: először az, hogy hadseregét, amely a lefolyt nyáron torkig lakott bőséges zsákmánnyal, a hasonló eredményre való kilátás sikeres tevékenységre fogja ösztönözni; másodsor az a körülmény, hogy. Anatolius, a ki akkor Illyricumot mint praefectus kormányozta, minden szükségletet már jó előre beszerzett és most minden bőven befolyt a nélkül, hogy bárkit zaklatni kellett volna. Mert általánosan el van ismerve, hogy a mai napig soha más praefectus intézkedései nem juttatták az északi tartományokat oly virágzó állapotba, mint Anatoliuséi, a ki jóakarattal és ügyesen felsegítette a vagyoni ingadozókat, könnyített a fuvarozási kötelezettséggel járó terheken, amelyek tönkre tettek számtalan háztartást, és nemes bizalommal intézte az adóbevallásokat, úgy hogy e vidékek lakói sérelmeik orvoslása után jó módon és baj nélkül élhetnének, ha nem róttak volna ki rájuk később mindenféle gyűlöletes címeken adókat, amelyeket az adózók és az adószedők kölcsönös vádaskodásaikkal még terhesebbé lettek. Amazok ugyanis a hatalmasok oltalmához folyamodtak, emezek pedig a közvagyonosodás csökkenésében látták a maguk biztonságát; így oda jutottak, hogy a szerencsétlenek földönfutókká lettek vagy pedig fel is akasztották magukat. Hogy tehát elhárítsa a küszöbön levő veszélyt, a császár az említett nagyszabású készülétek után felkerekedett és Valériába érkezett. Ez valamikor Pannóniának volt egy része, de Valériának, Diocletianus leányának tiszteletére külön provinciává

alakították és róla nevezték el. Hadseregét az Ister folyó mentén sátrakban helyezte el és figyelte a barbárokat. Ezek még az ő megérkezése előtt barátság színe alatt, de titokban fosztogató szándékkal kemény tél idején Pannóniába készültek berontani, amikor még nem olvadt fel a tavasz melegétől a hó és így a folyón mindenhol át lehetett kelni, a mi embereink pedig a fagy miatt nehezen bírták a szabad ég alatt való tartózkodást. A császár tehát azonnal két tribunust küldött egy-egy ő tolmáccsal a limigansokhoz és szép szerivel kérte, hogy miért hagyták el házi tűzhelyeiket, amelyeket a békekötés és szerződés értelmében az ő kérésükre tűztek ki számukra, és miért csatangolnak szerteszét és nyugtalanítják a tilalom ellenére a végvidéket. Ezek félelmükben hazugsághoz folyamodtak és alaptalan és hiábavaló ürügyeket hoztak fel; kérték a császárt, bocsásson meg nekik, vessen véget minden meghasonlásnak és engedje, hogy a folyón átkelve hozzá mehessejenek és előadhassák az ő bajaikat; ők készek, ha a császárnak úgy tetszik, a római birodalmon belül bármily távol eső földeket elfogadni, hogy ott állandó nyugalomban élve és a békességet jótékony istenségként tisztelve adófizető nép terheit és nevét vállalják magukra. Amint a császár a tribunusok visszatértekor ezt megtudta, nagyon megörült, hogy az a feladat, amelyet megoldhatatlannak hitt, minden küzdelem nélkül oldódott meg. Megengedte tehát, hogy mindnyájan átjöjjenek. Erre rávitte őt az ő telhetetlensége is, amelyet a hízelgők csapatja még növelt; ezek ugyanis folytonosan azt hangoztatták, hogy ha kifelé minden lecsendesedik és mindenhol helyreáll a béke, több hasznát veheti majd a proletáriusoknak és közülök szedhet nagyon alkalmas újoncokat; a provinciák lakói ugyanis szívesen adnak újonc helyett pénzt. Pedig az efféle remény nem egyszer járt már súlyos következményekkel a római birodalomra nézve. Tehát Acimincum mellett sáncot emeltetett, rajta szószék alakjában földhányást rakatott és meghagyta, rakjanak meg bizonyos számú hajót harcra kész legionáriusokkal, ezek pedig figyeljék meg Innocentius hadimérnök vezetése alatt, a ki ezt a tervet kieszelte, a folyó medrének a parthoz közel levő részét és, ha észre vennék, hogy a barbárok nyugtalankodnak, támadják őket váratlanul hátba, amíg figyelmük másfelé van fordítva. Jóllehet hogy a limigansok észrevették ezeket a készüléket, mégsem gondoltak oly gyors fordulatra és mélyen meghajol-

va álltak ottan, szívük mélyében egészen más szándékkal, mint amilyent magatartásuk és szavaik mutattak. Mihelyt ugyanis megpillantották magas emelvényén a császárt, a ki már nagyon engedékeny beszédhez készült és úgy akart hozzájuk szólani, mint leendő engedelmes alattvalóihoz: egyik emberük vad dühében a szószék felé hajította csizmáját és e szavakat kiáltotta: *marha, marha*, ami náluk csatajel gyanánt használatos. Őt követte a rendetlen tömeg és hirtelen magasra emelvén barbár zászlójukat, vad üvöltéssel egyenesen a császár felé rohant. Amint ez letekintett magas állásáról és az egész térséget elelve látta az össze-visszatóduló sokaság ezreivel, a meztelen kardoktól és alabárdoktól vesztét érezte közeledni. De úgy belekeveredett a saját embereiből és idegenekből összeverődött tömegbe, hogy fel nem ismerték őt és nem tudták, vezér-e vagy közkatoná. Minthogy pedig nem volt ideje a habozásra, felkapaszkodott egy gyors paripára és elvágta-tott. Néhányan az ő kísérői közül mégis visszaszorítani próbálták a futótűzként terjeszkedő barbárokat; de vagy halálos sebbel elestek, vagy pedig eltiporta őket a fölöttük elrohanok pusztá sulya. A császári szék is aranyos kárpitjával minden ellentállás nélkül az ellenség kezébe került. De mihelyt híre terjedt, hogy a császár majdnem a végső veszedelemben jutott és még most is örvény szélén áll, az ő hadserege első kötelességének tartotta, hogy segítségére siessen – azt hitték ugyanis, hogy még nem szabadult ki a veszélyből –, és noha a váratlan támadás miatt csak félig voltak felkészülve, mégis növelte bátorságukat az a büszke tudat, hogy császáruknak visznek segítséget, és hangos csatakiáltással vetették magukat a barbároknak halálra elszánt tömegeire. Égve a vágtyól, hogy vitézségükkel letöröljék szegyenüket, előre rontottak és koszátt lihegve a hitszegő ellenség ellen, kímélet nélkül lekasaboltak mindent, ami útjukba akadt; végig gázoltak élőkön, félholtakon és holtakon és, mielőtt jóllaktak volna a barbárok vérével, máris egész rakásai halmozódtak fel a holttesteknek. A békebontók így nagy szorultságba kerültek, miután egy részük elesett, másik részük rémületében szétfutott; ez utóbbiak közül néhányan hiábavaló könyörgésektől reméltek menekülést, de csak annál sűrűbb csapások alatt hullottak el. Ki volt irtva az egész nép, amikor a trombiták jelt adtak a visszavonulásra. Ekkor a mieink közül is lehetett, bár csak keveset, a holtak közt látni; ezeket letiporta a he-

ves támadás, vagy pedig a közben, hogy szembeszálltak a dühös ellenséggel és védtelenül hagyták oldalukat, ragadta el őket szomorú végzetük. A többi közt említésreméltó Cellának, a pajzsosgárda tribunusának halála, a ki mindjárt az összecsapás kezdetén rontott elsőnek a sarmaták sűrű tömegei közé. E véres események után Constantius a végvidék biztonsága érdekében megtette a körülményekhez képest a legsürgősebb intézkedéseket; miután pedig boszút állt az álnok ellenségen, visszatért Sirmiumba. Itt is hamar megtett mindent, amit a jövőről való gondoskodás szükségessé tett; azután elindult Konstantinápoly felé ...

(Fordította: Pirchala Imre)

XXI.

12.21.

... efficaciter Illyricum contrahebat exercitum, pulvere coalitum Martio, promptumque in certaminibus bellicoso iungi rectori.

... serényen összevonta (sc. Iulianus) az illyricumi hadsereget, amelynek elemévé vált a csaták zaja és amely szívesen csatlakozott harcaiban egy katonás parancsnokhoz.

(Fordította: Pirchala Imre)

E helyen a történetíró már a Iulianushoz csatlakozó illyricumi sereg kapcsán utalt vissza a néhány évvel korábbi szarmata háborúkra.

13.13.

... dum circumfrementes Illyricum nationes exteris oppugnatis...

... hogy ti az Illyricum körül tomboló idegen nemzetek ellen harcoltatok ...

(Fordította: Pirchala Imre)

E szakaszban a katonáihoz beszédet intéző Constantius utal vissza a szarmaták elleni háborúkra.

16.15.

Ut autem in externis bellis hic princeps fuit saucius et adflictus, ita prospere succedentibus pugnis civilibus tumidus et intestinis ulceribus rei publicae sanie perfusus horrenda: quo pravo proposito magis quam recto vel usitato triumphalis arcus ex clade provinciarum sumptibus magnis erexit in Galliis et Pannoniis titulis gestorum adfixis, quoad stare poterunt, monumenta lecturis.

Ez a fejedelem a külső háborúkból megtépázva és megalázva került ki, ellenben polgári harcokban dagasztották önérzetét elért sikerei, amelyekhez az állam iszonyatos belső sebeiből fakadó vér tapadt. Ilyen, inkább rosszszallandó, mint helyes és szokásos gyakorlatból indult ki, amikor római tartományokon nyert győzelmei emlékére Galliában és Pannoniában nagy költséggel diadalíveket emeltetett, és rájuk tetteiről szóló feliratokat tétetett.

(Fordította: Pirchala Imre)

Ammianus az uralkodó jellemzése során utal a szarmaták elleni, szerinte sikertelen háborúk eseményeire, így a Pannoniában ennek kapcsán épített diadalívekre.

Aurelius Victor

42.21.

... sustentatoque interim Persarum impetu genti Sarmatarum magno decore considens apud eos regem dedit.

... eközben feltartóztatta a perzsák támadását, majd nagy pompával a szarmatáknál időzött, és királyt adott nekik.

(Fordította: Kovács Péter)

Iulianus Apostata

Epistula ad Athenaeos

VIII.279d

τούτων οὐδὲν ᾤηθην δεῖν πράττειν, ἀλλὰ πρὸς τὸν Κωνσταντίον αὐτὸν εὐθέως ἀπέπεμψα, τότε ἀπὸ τῶν Κουάδων καὶ Σαυροματῶν ἐπανιόντα. Συνέβη τοίνυν, ἐμοῦ μὲν ἀγωνισαμένου, ἐκείνου δὲ ὀδεύσαντος μόνον καὶ φιλίως ἐντυχόντος τοῖς παροικοῦσι τὸν Ἰστρον ἔθνεσιν, οὐχ ἡμᾶς, ἀλλ' ἐκείνον θριαμβεῦσαι.

Úgy véltem, nekem semmi ilyet nem kell tennem, hanem egyenesen Constantiushoz küldtem, akik akkor tért vissza a quadok és szarmaták elleni háborúból. Úgy történt, hogy én harcoltam, ő meg pusztán odautazott, és szövetséget kötött a dunai népekkel, de nem mi, hanem ő mutatott be diadalmenetet.

(Fordította: Kovács Péter)

A pogánnyá vált császár utóbbi munkája már II. Constantius halála utána született, ezért utalhatott vissza némi gúnnnyal az uralkodó szarmata háborújának eredményességére.

Themistios

Or. IV.

56d–57a

ταῦτά τοι ἀκριβῶς πεπεισμένος καὶ τὰς ἄλλας νίκας ὑμῖν σὺν ἡδονῇ ἀνακοινοῦται καὶ ἐν γράμμασι διαλέγεσθαι ἀξιοῖ ... χωρία τε πολέμια ἐξηγούμενος καὶ ποταμοὺς καὶ τενάγη καὶ νάπας καὶ τάφρους καὶ χαρακώματα καὶ ὀπλιτῶν ἐπιθέσεις καὶ ἵπποκρατίας καὶ ἐπὶ μάλιστα ὑμᾶς προσαναγκάζων τῷ λόγῳ Ῥήγόν τε ὄρᾶν γεφυρούμενον καὶ Χάονάς τε καὶ

Ἰάζυγας κεραιζομένους ...

Teljes bizalommal irántatok ezeket és további győzelmeit is örömmel megosztotta veletek, és kész volt levelekben azokról beszámolni ... Pontosán leírta az ellenséges vidékeket, folyókat, a mocsarakat és völgyeket, az árkokat és a sáncokat (sc. erősségeket), a gyalogság és lovasság rohamait, és jelentésével (sc. Constantius) szinte arra kényszerített titeket, hogy lássátok, hogyan vert hidat a Rajnán, a quadokat és jazigokat megsemmisítette ...

(Fordította: Kovács Péter)

A szöveghely a szarmata jazigok legkésőbbi kortárs említése (ld. még feljebb a korábbi III. Oratiót, amelyben szintén szerepelnek a jazigok), míg a Chaones csak a quadok rhétorikai nevével azonosítható. Az uralkodó e helyen említett levele lehetett Ammianus közvetlen vagy közvetett forrása is. Kérdés, hogy az általánosságban vett árok és sánc főnevet hogyan értelmezzük, egyszerű katonai táborok védműrendszeréről beszél-e a rhetor, vagy az ellenséges terület részét írja le. (Ez esetben akár még a Csörsz-árokkaal való azonosságra is gondolhatunk.)

Cf. Or. III.43b.

Irodalom:

Themistios, 80–84, 92 Anm. 65–66.

Philostorgios

Historia Ecclesiastica

Kiadás: Philostorgios, Kirchengeschichte mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen. Ed. J. Bidez–F. Winkelmann. GCS 21. Berlin 1981³.

IV.3a (Artemii passio 15)

αὐτὸς δὲ εἰς Ἰλλυριοὺς ἀφικόμενος ἐν τῷ Σιρμίῳ διήγεν. ἀκούσας δὲ ὅτι οἱ πέραν Ἰστρου βάρβαροι μέλλουσιν ἐπιστρατεῦειν τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ, ἀπάρας ἀπὸ τοῦ Σιρμίου, πρὸς τὸν Ἰστρον διέβη. καὶ πρὸς αὐτῇ τῇ ὄχθῃ χρόνον οὐκ ὀλίγον ποιήσας, ἐπεὶ τὰ τῶν βαρβάρων ἡρέμει συστήματα, πάλιν ἐπὶ τὴν Θράκην ἤλαυνεν.

Maga (sc. Constantius) pedig Illyricumba érve Sirmiumban időzött. Meghallva, hogy a Dunán túli barbárok a Római Birodalom ellen készülnek, elindult Sirmiumból, és átkelt a Dunán. Nem kevés időt töltött annak partjánál, majd mihelyst a barbár törzsek lenyugodtak, Thracia felé indult.

(Fordította: Kovács Péter)

A cappadociai Philostorgios (kb. 366–433. után) az arianus Eunomios követőjeként arianus szempontból írta meg 12 könyvben Egyháztörténetét, amelyben az arianus vita kezdetétől 425-ig terjedő éveket dolgozta fel. Az eredeti munka ugyan elveszett, de fennmaradt Phótios bővebb epitoméja, illetve igen gyakran használta az Artemii passio szerzője is, ahonnan a jelen passus is származik. Az nem kevés idő, amelyet II. Constantius Pannoniában, Sirmiumban töltött, a 357–358. év eseményeire vonatkozik.

Cf. Sóz. H. E. IV.15.1.

Irodalom:

Philostorgius, Philostorgios 2015, P. Lauber, *Allusiones pro illusionibus. Philostorgii Borisseni Historia Ecclesiastica. Text, Übersetzung und Kommentar.* Bern 2015, D. Mayer (Hrsg.), *Philostorge et l'histoire de l'Antiquité tardive – Philostorg im Kontext der spätantiken Geschichtsschreibung.* Stuttgart 2011.

Zósimos

III.

1.1.

ταῦτα ἐπὶ Γάλλῳ τῷ Καίσαρι πεπραχῶς ὁ Κωνστάντιος αὐτὸς μὲν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐκ Παιονίας διέβη θεώμενος δὲ τὰ πανταχοῦ Ῥωμαίοις ὑπήκοα βαρβαρικάις ἐφόδοις ἀπειλημμένα, καὶ Φράγκους μὲν καὶ Ἀλαμαννοὺς καὶ Σάξονας ἤδη τεσσαράκοντα πόλεις ἐπικειμένους τῷ Ῥήνῳ κατειληφότας, καὶ αὐτὰς μὲν ἀναστάτους πεπονηκότας, τοὺς δὲ τούτων οἰκήτορας ἄπειρον ὄντας πλῆθος λησαμένους μετὰ πλούτου λαφύρων ἀναριθμήτου, Κουάδους δὲ καὶ Σαυρομάτας ἐπὶ πολλῆς ἀδείας Παιονίαν κατατρέχοντας καὶ τὴν ἀνωτέρω Μυσίαν ...

Miután ezek történtek Gallus Caesarral, Constantius Pannoniából Italiába távozott, és azt látta, hogy a barbárok mindenfelől betörésekkel pusztítják a rómaiak területét. A frankok, az alamannok és a szászok már elfoglaltak negyven várost a Rajna közelében. Porig rombolták őket, és számtalan lakost igen gazdag zsákmánnyal együtt elhurcoltak, a quadok és szarmaták pedig nagy merészen megtámadták Pannoniát és Felső Moesiát.

(Fordította: Kovács Péter)

2.2.

... ὁ Κωνστάντιος αὐτὸς μὲν ἐπὶ Παιονίαν καὶ Μυσίαν ἐχώρει, κἀνταῦθα τὰ περὶ Κουάδους καὶ Σαυρομάτας οἰκονομήσας ἐπὶ τὴν ἑψάν ἐτρέπετο ...

Constantius maga ment Pannoniába és Moesiába, ott elintézte a quadokat és a szarmatákat, majd keletre távozott.

(Fordította: Kovács Péter)

Ammianusnál ugyan nem történik róla említés, de Zósimos adata (III.1.1) és a műben betöltött helye alapján (Gallus halála után 354 őszén; a II.

könyv legvége)²⁷⁵ 357-et megelőzően is felmerül egy szarmata–quad támadás lehetősége 355-ben.²⁷⁶ Ugyan ennek hitelességét illetően jogos kétségek merülhetnek fel az Ammianus XVI.10.20-ban is újra említett, eléggé hasonlatos esemény alapján, mivel mindkettőben szerepelnek a quadok és a szarmaták, illetve a szarmata támadás helyszíne is ugyanaz lett volna: Pannonia és Moesia superior. Zósimos maga azonban bizonyosan egy támadásra gondolt, együtt említette a zavaros nyugati helyzettel, amelynek rendezésére Iulianus küldte, míg Pannoniába maga utazott (III.2.2); ez azonban már 357-ben történt.²⁷⁷

Feliratok

[Róma, Kr. u. 358–361.]

CIL VI 1164 + p. 3071, 4331 = Conti 2004, Nr. 112

[Imp(eratori) Caes(ari) Fl(avio) Iul(io) C]onstanti[o P(io) F(elici) semper Aug(usto) et / Fl(avio) Cl(audio) Iuliano] beatissimo [Caesari - - - / - - -] ob perennem [- - - / - - -] de Quadis e[st Sarmatis - - - / - - -] ex eorum TE[- - -] / - - - - -

Imperator Caesar Flavius Iulius Constantiusnak, a mindig kegyes és szerencsés uralkodónak és Flavius Claudius Iulianusnak, az igen boldog Caesarnak ... örökös ... miatt ... a quadok és szarmaták feletti [győzelem ...].

(Fordította: Kovács Péter)

275 Barnes 1993, 226; Kienast 1996, 318.

276 Seeck 1921, IV, 234; Alföldi 1942, 679; Nagy 1962, 60; Mócsy 1962, 572.

277 Paschoud 1979, 59–60 n. 1, 63–65 n. 4.

Ez az egyetlen fennmaradt Róma városi triumphalis emlék felirata, amely II. Constantius életében készült, és a quadok és szarmaták feletti győzelmét örökíti meg.

Ammianus Marcellinus hosszú beszámolója révén (XVI.10.20–21, XVII.12–13, XIX.11) igen részletes információkkal rendelkezünk II. Constantius Duna vidéki, szarmaták és quadok elleni hadjáratairól, amelyek elsősorban Pannonia és a szomszédos Barbaricum térségét érintették. A történetíró részletes leírása alapján sokan és viszonylag jól (és könnyen) rekonstruálták már a 357–359 közötti történéseket, bár számos részletkérdésben eltérő véleményt is megfogalmaztak.²⁷⁸ E helyen a történések mellett az Ammianustól független, egyéb forrásokat és a történetíró beszámolójához való viszonyukat is vizsgáljuk, de külön kitérünk Ammianus lehetséges forrásainak kérdésére. A történetíró beszámolója igen jól mutatja, hogy Ammianus Marcellinus művének elveszett része milyen sok pótolhatatlan információt tartalmazhatott a dunai tartományok történetéről is.²⁷⁹ Az eseményekkel párhuzamosan futó zsinati viták számos ponton segítik pontosítani a kronológiát.

Az események

A 350-es években történt barbár betörésekre több konkrét éremkincslet is utal (1. Alsópáhok 2. Becsehely 3. Hetény 4. Perbál 5. Aquincum-Hercules villa 6. Ács-Vaspuszt), amelyek közül a perbáli és az ács-vaspusztai auxiliaris castellum egyik saroktoronyában (a pusztulási szinttel együtt) előkerült lelet közös sajátossága²⁸⁰, hogy hiányoznak Iulianus Apostata veretei, aki 355 novemberé-

278 Koch 1899, 423–430; Seeck 1900b, 1083–1086; Vulić 1929–1930; Patsch 1925, 188–193; Alföldi 1942, 679–683; Moreau 1959, 166; Nagy 1962, 60; Mócsy 1962, 575; Češka 1964; Mócsy 1968; Gabler 1972; Mócsy 1972, 89–91, 98–100; Szidat 1972; Mócsy 1974, 286–290; Jonge 1977, 279–398; Paschoud 1979, 59–60 n. 1, 63–65 n. 4; Barceló 1981, 59–70, 129–134 Nr. 13–18, 141 Nr. 22; Jonge 1982, 201–237; Dittrich 1984, 53–85; Gabler 1989, 648–649; PRK 48; GLFQM IV, 449–453 Nr. 97; Barceló 1992; Barnes 1993, 222–223; Seager 1999, 582–587; Vaday 2001, 181–187; Barceló 2004, 149–158.

279 Michael, 1880; Frakes 1995; Barnes 1998, 213–217 Appendix 3; Rohrbacher 2006.

280 Sey 1964; Gabler 1972. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy a pár évvel korábbi polgárháborús időszakban is elrejtették a kincseket (cf. pl. a korábbinak tűnő alsópáhoki leletet).

ben lett caesar²⁸¹, tehát ezek bizonyosan egy 356/357 előtti eseménnyel hozhatók kapcsolatba. A záróveretek tanúsága szerint ugyanekkor kerülhetett sor az arrabonai auxiliaris vicus (Széchenyi tér) végleges pusztulására is.²⁸² Ezek alapján feltételezünk egy korábbi quad betörést, azonban erre konkrét írott forrás látszólag nem áll rendelkezésre. Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a szarmata–quad betörések hírére vonatkozó, Ammianus által használt jelző (XVII.12.1 *nuntii graves et crebri*) egy pár évvel korábbi ilyen betörésre utal. Az uralkodó beszéde (13.26–33) történeti szempontból elhanyagolható forrásnak tűnik, pedig nem az, mert számos esetben a korábban elhangzottak pontosítására is alkalmas. Először is a beszédben szerepel a betörésekre vonatkozó *creber* jelző: 13.28 *Ubi vero per licentiam scandens in maius ad funestas provinciarum clades erepsit et crebras ...* Másodszor a betörések (pluralisban) idejére vonatkozóan is közöl adatot: 13.27 *dum Italos tueremur et Gallos*, azaz amikor az uralkodó Italiában tartózkodva a nyugati és itáliai ügyekkel volt elfoglalva (352 szeptembere és 357 júliusa között).²⁸³ Az évszakot is megadja: 13.27 *variisque discursibus vastabat extima limitum, nunc cavatis roboribus, aliquotiens peragrans pedibus flumina*, vagyis nyáron csónakokkal és télen száraz lábbal a jégen átkelve (cf. XIX.11.4). Az uralkodó beszédében azt is megadja, hogy kezdetben a tartományi helytartók (*duces*) révén próbálta az ügyet megoldani: 13.27 *Quae longius disparati, qua ferri poterant, tulimus, leviores iacturas efficacia ducum vetari posse sperantes*. Mindezek alapján folyamatosak voltak a kisebb betörések, ezért is használta rájuk és tevékenységükre a *grassatores noxii* (13.31), illetve a *latrocinia occulta* (12.2, 13.27) kifejezéseket (cf. az alsó-pannoniai Commodus-kori burgusépítési feliratok (RIU 1127–1137, TRH 159, 239=Tit. Aq. 935, P. Kovács – P. Prohászka, AntTan 47, 2003, 291–299) és az időben jóval közelebbi troesimisi CIL III 12483 = ILS 724 hasonló szövegezését).

Magnentius csapatai a 351 szeptemberében elszenvedett mursai vereséget megelőző hónapokban nemcsak Savia (Siscia eleste: cf. Zós. II.49.2, RIC VIII (1981) 318–319 és p. 345–346) és Pannonia secunda, hanem Pannonia prima területére is betörhettek: Šašel 1971; Bleckmann 1999.

281 Kienast 1996, 323.

282 Gabler–Szőnyi–Tomka 1990, 20–21.

283 Seeck 1919, 199–204; Barnes 1993, 221–222.

A 357 és 359 közötti események főként Ammianus Marcellinus beszámolója szerint a következőképpen rekonstruálhatók:

A következő szarmata–quad betörés híre Rómában érte az uralkodót – (XVI.10.21, talán már májusban: ld. a jazigok említését Themistios harmadik beszédében (III.43b)²⁸⁴ –, aki a hivatalosnak tűnő forrás szerint július 21-én (*profectio*) hagyta el a várost, és a raetiai ügyek (juthung betörés) elintézése után (cf. XVII.13.28, XVII.12.16, XVII.6)²⁸⁵ Illyricumba, Sirmiumba utazott (*die quartum kal. Iunias ab urbe profectus per Tridentum iter in Illyricum festinavit*), ahol a következő majd' két évet töltötte (Zós. III.2.2, Philost. H. E. IV.3a).²⁸⁶ Sirmiumi jelenléte a császári rendeletek alapján 357 októbere és 358 márciusa között mutatható ki, amely idő alatt fogadta a perzsa követeket (Amm. XVII.5, Zón. XIII.9.48, Petr. Patr. Frag. 17, az idejéhez: Chron. Min. I p. 239)²⁸⁷, de ekkor került sor a harmadik sirmiumi zsinatra és második sirmiumi symbolum megfogalmazására is (Hilar. De syn. 11, Athan. De syn. 28, Sókr. H. E. II.30).²⁸⁸ A hadjáratát csak a tavaszi napéjegyenlőség után indította meg (XVII.12.4 *Aequinoctio itaque temporis verni confecto*, 13.28 *vere adulto*). Először a szarmaták ellen irányuló támadása indult meg két irányból, a hídverés után (12.4, 13.28, az átkeléshez még: Philost. H. E. IV.3a) előbb a Pannonia secundával szomszédos Barbaricumban aratott győzelmet a felkészületlen szarmatákon (12.5 és 12.6 *Gerebantur haec in ea parte Sarmatiae, quae secundam prospectat Pannoniam*, cf. 13.28), majd a Valeriával határos Alföldön (12.6). Ide az uralkodó valószínűleg a Barbaricumon kerseztül érkezett, míg a csapatok másik része Valeria felől. A szarmaták színlelt béketárgyalásokba kezdtek (12.7), majd a quadokkal közösen ismételt szenvedtek vereséget (12.8–9, 13.28). Ez uralkodó szándékától sem állt távol. Újabb béketárgyalások kezdődtek, és mint majd láthatjuk, az uralkodó a linigantes kivételével a megtorlás helyett mindvégig a tárgyalásos rendezésre és a régi (Constantinus alatti) clientelarendszer helyreállítására helyezte a hangsúlyt. A tárgyalásokon feltűnő Zizais királyfi megadta

284 Korábban még Constantinus győzelmeivel is kapcsolatba hozták: Themistios, 73 Anm. 28.

285 Barceló 1981, 60–62; Drinkwater 2007, 224–228.

286 A kronológiához cf. Seeck 1919, 204; Barnes 1993, 222–223 és a mellékelt táblázatokat.

287 Banchich 2009, 220 n. 76.

288 Zeiller 1918, 276–279; Nagy 1939, 142–143.

magát (12.10). Bár a *deditio* szavat konkrétan nem említi Ammianus, de a jelenet leírása erősen a *deditio (in fidem)* aktusára emlékeztet (cf. 13.28 *adfusi sunt vestigiis Augusti clementis*).²⁸⁹

A béketárgyalások hosszas leírása egyedülálló ismereteket nyújt a szarmaták és quadok különféle törzseinek helyzetére, egymáshoz való viszonyukra,²⁹⁰ sőt igen sok nevet is megismerhetünk.²⁹¹ A *Sarmatae (liberi)*, illetve a Limigan-tes (Amicenses, Picenses) nevek mellett Themistios, az eseményekhez időben nagyon közeli, Constantiusnak írott két panegyricusában is jajigokat említ (Or. III.43b, IV.57a), ami azonban inkább tudatos archaizálásnak tűnik (cf. Chaoni említése quadok helyett), egyike a törzs legkésőbbi említésének.²⁹² Zizais után Rumo, Zinafer, Fragiledus *subreguli* is megadták magukat (12.11), az uralkodó számára csak a status quo fenntartása volt fontos (cf. Iul. Ep ad. Ath. 297D), tehát az egyezmény értelmében a foglyok ilyenkor szokásos visszaadásán és túszok állításán kívül más nem sújtotta a szarmatákat: *Praevaluit tamen aequitati iuncta benignitas iussique obtinere sedes inpavidi nostros reddidere captivos. Duxeruntque obsides postulos et oboedire praeceptis deinde promptissime sponderunt*. A tárgyalások eredményein felbuzdulva újabb barbár csoportok jelentek meg Araharius és Usafer vezetésével. Az első, a Transiugitani a quadok egy részének vezetője volt (a római földrajzi elnevezés leginkább a Duna-kanlyartól keletre lokalizálható, talán Nógrád megyében)²⁹³, míg a második egy quad befolyás alatt álló szarmata csoporté (12.12–15). A tárgyalások eredményeként a szarmaták visszanyerték szabadságukat (azaz római vazalussá lettek), de a békefeltételek velük szemben sem változtak. Őket újabb kisebb csoportok megadása követte ugyanazon békefeltételekkel (nem nevesítve: 12.16 *maximus numerus catervarum confluentium nationum et regum*). Ugyancsak a barbár föl-

289 A tárgyalásokról: Dittrich 1984, 134–147, kül. 142–143.

290 Vaday 2001.

291 Harmatta 2002.

292 GLFQM IV, 664 Nr. 94, Vanderspoel 1995, 98, 102, Themistios, 68, 81, 92 Anm. 65, Heather – Moncur 2001, 128 n. 255-tel ellentétben bizonyosan az uralkodónak a germánok és szarmaták elleni fellépésére utal a rhétor (már a 357 májusában Rómában tartott 3. beszéd idején is érkezhettek hírek a szarmaták betöréseiről), cf. Or. IV.57a Ἰάζυγας κεραιζομένουσ κيفةzését. Az előbbi szöveghelyhez ld. még: Woods 2004.

293 PWRE VI (1937) 2158; Vaday 2001, 182, 187 n. 35.

dön folyó (cf. 12.21 *His in barbarico gestis*) tárgyalások része volt a 334-ben a victoalokhoz menekült argaragantes kérdésének rendezése (Amm. XVII.12.18, XIX.11.1, Hier. Chron. 233f, Chron. Min. I p. 234, Vita. Const. IV.6, Orig. Const. VI.32)²⁹⁴, akik szintén a római földre támadók között voltak (cf. 13.1). Ennek során döntés született visszatelepítésükre eredeti bánáti területükre, illetve szükségszerűen a Limigantes kitelepítésére. Továbbá Zizais hatalma rájuk is kiterjedt (12.17–20, ahogyan a szarmaták nagyobb részére is: 13.30 *et pepercimus plurimis et Zizaim praefecimus Liberis*) (cf. Aur. Vict. 42.21). A római területre visszatérő uralkodó Brigetióba vonult, majd onnan quad területre lépett, hogy a quad kérdést is rendezhesse (12.21). A quadok is megadták magukat a király fia, Vidumarius, valamint Vitrodorus és Agilimundus subregulus révén.

A háború első felvonásának befejeztével az uralkodó visszatérhetett Pannonia secundába, hogy a Limigantes kérdését rendezhesse (XVII.13). Az általános elfogadott kronológia szerint a háborús cselekmények egésze júniusra már rendeződött, az uralkodó pedig visszatérhetett Sirmiumba (13.33), amit Sirmiumban és Mursában kelt uralkodói rendeletek megerősíteni is látszanak (XII.1.44–45, VIII.13.4, XI.36.13, XII.1.46).²⁹⁵ Ugyanakkor E. Stein joggal hívta fel a figyelmet arra a tényre²⁹⁶, hogy az év további felében kelt rendeletek kiadási helye ismeretlen, a legközelebbi Sirmiumban aláírt csak decemberre keltezhető (II.21.1). Ugyancsak az előző évi nyári harci cselekményekre utal a XIX.11.2 egyik mellékmondata is: *expletus praedarum opimitate exercitus aestate nuper emensa ...* Ezek alapján komolyan felmerülő lehetőség kell maradjon, hogy az év első felében csak az utóbb tárgyalt eseményekre került sor, amelyek után Constantius visszatért Sirmiumba (ezt keltezik a júniusi rendeletek), majd innen vonult a Limigantes ellen. Az őszt azonban a zsinati események miatt már bizonyosan Sirmiumban kellett az uralkodónak töltenie.²⁹⁷

Constantius a Limigantes kérdését mindig is külön kezelte, és az sem véletlen, hogy velük szemben lépett fel a leghatározottabban. Ammianus leírása

294 Kovács 2014, 219–220.

295 Seeck 1919, 205–206.

296 Stein 1928, 238 Anm. 1; Dittrich 1984, 73–74.

297 Nagy 1939, 145 j. 157.

alapján tudjuk, hogy az egykori Sarmatae servi/Limigantes két nagyobb törzsre oszlottak, és mindkettő egy-egy római erődről, a pannonia secundai Acumincumról (> Amicenses) és a moesia primai Pincumról (> Picenses) kapta a nevét, ahogyan azt maga Ammianus is megfogalmazta: 13.19 *ita ex regionibus appellati conterminis*.²⁹⁸ A római elnevezés, ráadásul mindkettő egy-egy katonai erősségé, világosan valamiféle katonai felügyeletre kell, hogy utaljon (valószínűleg még a 334-es foedus értelmében).²⁹⁹ A római fellépés célját (és a vissza-telepítés igazi indokát) kétszer is világosan fogalmazta meg a történetíró: 13.2 *ut ad longinqua translati amitterent copiam nostra vexandi*, 13.30 *Limigantes ad loca migrare conpulimus longe discreta, ne in perniciem nostrorum se commovere possent ulterius*, vagyis hogy minél távolabbra kerüljenek a római területtől. Ennek helyét aligha határozhatjuk meg pontosan,³⁰⁰ de a következő évi fellépésük alapján mindenképpen Valeria közelében kell őket lokalizálni (XIX.11.1 és 4). A római csapatok felvonulására a Limigantes tárgyalásba kezdtek (13.3 adó, újoncok és *servitium* – azaz teljes deditio – felajánlása). A tárgyalásokra a Tisza-torkolat igen pontos leírása alapján is (13.4) Acumincum térségében került sor, azaz római földön: 13.5 *ad citeriorem venire fluminis ripam*.³⁰¹ A Limigantes megbízhatatlanságára számító uralkodó csapataival körbekerítette a barbárokat, maga pedig egy mesterséges töltésről (13.6 *agger celsior*, 13.6 *principem stantem ... altius*) készült hozzájuk beszédet intézni (13.6 *stansque in aggere celsiore*). A tárgyalás ürügyével lassan az uralkodó felé nyomuló sarmatákra (13.7) rátámadtak a római csapatok (13.8 *adversus ipsum principem stantem, ut dictum est, altius omnem impetum contulerunt*). Az uralkodót védve

298 Mócsy 1968, TIR 89. Cf. Ptol. II.9.2.

299 Patsch 1925, 188–189; Dittrich 1984, 66–67; Mócsy 1972, 88, 97; Mócsy 1974, 279; PRK 47; ellene Vaday 2001, 183 n. 28.

300 Különösebb alap nélkül eltérő vélemények születtek, régészetileg aligha lesz valaha is megfogható: Patsch 1925, 191 (Szamos–Tisza szög); Mócsy 1972, 91, 100 (Duna–Tisza közének északi fele); Dittrich 1984, 74–75; Vaday 2001, 184.

301 A folyók azonosításánál gondot okoz, hogy a történetíró nem nevezi meg, hogy a Dunára vagy a Tiszára gondol-e éppen. A tárgyalásra és az ütközetre Jonge véleményével (de Jonge 1977, 332–333, 337) ellentétben szinte bizonyosan római területen került sor, mivel az előző mondatban említett *amnis potior* a Duna volt: Dittrich 1984, 67–68 Anm. 54; Ammien, 185 n. 106. Ha mégsem, a nevezett folyó csak a Tisza lehet, vagyis a történetek annak jobb, majd bal partján játszódtak.

a teljes római hadsereg rájuk támadt disznófej (*caput porci*) harci alakzatban, míg szemből a testőr csapat (Ammianusnál: *cohors praetoria*) megsemmisítette a magát megadni nem akaró ellenséget (13.9–11). A harci cselekmények ezután már a túlparton folytak, és az ilyenkor „szokásos” leszámolás során megsemmisítették az Amicenses településeit és a civil lakosságot, vagy rabláncra verték őket (13.12–14). Csak néhányan menekülhettek meg, akik átjutottak a Tisza túlpartjára (13.15), de a túlpartra is követték őket a római csapatok, hogy az ottani telepeket is megsemmisítsék (13.16–18). Az Amicenses elleni fellépés gyakorlatilag a kiirtásukkal végződött: 13.19 *post absumptos paene diffusosque Amicenses*. A moesiai Pincum előterében lakó másik Limigantes törzsszel, a Picensesszel szemben elővigyázatosabban lépett fel az uralkodó. A szövetséges taifalokkal és a szabad szarmatákkal közösen három irányból támadtak rájuk (13.20 a római csapatok Moesia irányából), amire az ellenség némi habozás után a vének tanácsának (*coetus seniorum*) hatására meghódolt (13.21 *dedendi se consilium*). A magukat megadó szarmaták egy római erődhöz vonultak (13.22 *ad castra Romana convolvavit eorum pars maior*). Az erődítmény a szövegösszefüggésből világosan kiolvashatóan a Duna bal partján található, ezért aligha azonosítható a Picenses név Pincum (Veliko Gradište) kiserődjével, sokkal inkább összefüggésbe lehet hozni a túlparti Alsópozsgás (Pojejena) auxiliaris erődjével, amely Dacia feladása után is használatban maradhatott (ez is a Pincum nevet viselhette).³⁰² A békekötés feltétele a már említett kitelepítés volt, ami még számukra is biztonságos és elfogadható lehetett: 13.23 *sedes alias suscipere sunt adsensi tranquillae et fidae, ut nec bellis vexari nec mutari seditionibus possint. Isdemque ex sententia, ut credebatur, acceptis ...* A kérdés sikeres rendezése után a háborús cselekmények véget értek, Constantius pedig másodsorra kapta meg a Sarmaticus jelzőt (13.25, 33), a történéseket összegző beszédet tartott (13.26–33), majd diadalmenetben visszatért Sirmiumba: 13.33 *imperator ... Sirmium cum pompa triumphali regressus est*.

Constantius az év hátralevő részét és a következő telet is Sirmiumban töltötte (cf. XIX.11.1), jobbára egyházpolitikai ügyekkel foglalkozott (cf. a ne-

302 TIR 90, 91; IDR III/1 10–25, Nr. VI p. 39; Gudea 2001, 58–59 Nr. 9–10.

gyedik sirmiumi zsinat és Liberius pápa ügye: Sozom. H. E. IV.15.1, Hilar. De syn. 80–81, Coll. Antiar. B VIII.2)³⁰³, de itt folyt Barbatio, a magister peditum és feleségének pere és kivégzése is (PLRE I, Barbatio, cf. Amm. XVIII.3–4.1, XIV.11.24).³⁰⁴ A két telet is Sirmiumban töltő császári udvar ügyeiről Libanios levelei alapján is vannak információink, különösen fontosak az illyricumi praefectusnak, Anatoliusnak (PLRE I, Anatolius 3)³⁰⁵ ebben a periódusban írott írott levelei (357: Ep. 19, 314, 552, 563, 574, 583, 358: Ep. 338, 339, 348, 362, 363, 359: Ep. 80, 81), mint pl. a 358-ban kelt Ep. 348, amikor a Phrygiából Pannoniába, azaz Sirmiumba visszahívott, Libanios által pártfogolt Tuscianus ügyét említi (PLRE I, Tuscianus 2).³⁰⁶

359 telén újabb hírek érkeztek a Limigantesről, akik kijelölt szállásterületet elhagyva a valeriai limeshoz közeli területet foglaltak el: XIX.11.1 *regiones confines limitibus occupasse*. A hírre Constantius még a tavasz beállta előtt (11.2 *nec dum adulto vere ad procinctum egressus est*) hadba vonult és Valeriába utazott (11.4 *Valeriam venit*), mivel Anatolius az élelemellátást korábban biztosította (11.2). Seregével a valeriai limes mentén figyelte a barbárokat (11.4 *exercitu diffuso per Histri fluminis margines barbaros observabat*), akik a még befagyott Dunán szándékoztak római területre törni (19.4 *nec dum solutae vernis caloribus nives amnem undique pervium faciunt*). Hogy Pannonia secunda határától sem lehettek túlságosan messze, azt a *Pannonias furtim vastandas invadere hiemis durissimo cogitantes* mellékmondat bizonyítja (11.4), azaz a pluralis használata a jobb hagyományban (*Pannoniam* singularis csak a kiadásokban: SBG). Két tribunus révén tárgyalásba kezdtek (19.5), aminek során a szarmaták ismét túlparti fogadásukat kérték, továbbá a birodalomba történő receptiót (19.6 *ut simultate abolita transmisso flumine ad eum venire permitterentur*). A kérdést eleve tárgyalásosan megoldani igyekvő uralkodó engedélyezte az átkelésüket (19.7), majd Aquincum térségében (a parthoz közel) újra egy emelvényt készített a fogadásukra (19.8 *Proinde vallo prope Acimincum locato celsoque aggere*

303 Seeck 1900b, 1085–1086; Zeiller 1918, 279–281; Nagy 1939, 146–148.

304 PWRE III (1897) 1–2.

305 Fitz 1993–1995, 1212–1213 Nr. 851.

306 Bradbury 2000; Bradbury 2004. 97–98 Nr. 63.

in speciem tribunalis erecto), de biztonsági okokból a hajókon katonák rejtőztek el.³⁰⁷ A megadást színlelő (19.9) Limiganteshez a felépített emelvényről (19.10 *ex alto suggestu, tribunal*, cf. 19.11 *ex alto despiciens*) beszédet intézni készülő uralkodóra a szarmaták egy harci kiáltással rárontottak (19.11 *incondita multitudo vexillo elato repente barbarico ululans ferum in ipsum principem ferebatur*). A kavarodásban az uralkodó lovon elmenekült (19.12 *equo veloci inpositus cursu effuso evasit*), de trónusa a szarmaták kezébe került (19.13 *sella regalis cum aureo pulvinari*). A felkészületlen római sereg erre rátámadt a szarmatákra (19.14), és kisebb veszteség árán (19.16) kevés kivétellel lemészárolta őket (19.15). Constantius a Limigantes kérdést megoldva a határ biztosítása után visszatért Sirmiumba (19.17 *digestis pro securitate limitum, quae rationes monebant urgentes, Constantius Sirmium redit*) (már májusban: VI.4.14–15, I.7.1), de rövidesen a perzsa támadás hírére onnan Keletre kellett vonulnia (ld. a június 18-án Singidunumban kelt rendeletét). Már itt találkozott a Patrophilos és Narkissos vezette, egy újabb egyetemes zsinat összehívását sürgető arianus követséggel (Philost. IV.10). Az Ammianus által említett gyors/sürgős intézkedések aligha azonosíthatók a Csörsz-árok megépítésével³⁰⁸, de a komolyan számításba veendő lehetőségek közé tartozik egyes auxiliaris castellumok és kisebb erősségek átépítése/felépítése (e.g. a belső erődök első fázisa, egyes balparti hídfőállások), így pl. egyes katonai táborokban (pl. Annamatia) a legyező alakú saroktornyok (és az U alakú tornyok az egykori kapuk helyén) régészetiileg igazoltan II. Constantius korában épültek.³⁰⁹ Az uralkodó rövid sirmiumi tartózkodásának időszakára kell tennünk a 359. évi sirmiumi kompromisszumos symbolumot is (az ariminumi és seleucia zsinatok számára), amely május 22-én az uralkodó jelenlétében (*in conspectu imperatoris, ἐπι παρουσίᾳ τοῦ δεσπότητος ἡμῶν Κωνσταντίου*) született (Coll. Antiar. B VI.3, cf. Athan. De syn. 8.3, Sókr. H. E. II.37.18, Epiph. Pan. 73.22).³¹⁰ Ammianus Marcellinus Cons-

307 Barceló 1992-vel ellentétben, ha nem téves Ammianus leírása, a Picenses acumincumi (miért nem Pincum?) visszatérése, megjelenése lehetetlen lett volna, így a helynevet Aquincumra (Acincumra) kell javítani (cf. Amm. XXX.5.13, 14) (bővebben ld. lejjebb).

308 Dittrich 1984, 79–85.

309 Tóth 2009a; Kovács 2005, 39–40.

310 Zeiller 1918, 283–284; Nagy 1939, 150–152.

tantius halála után az uralkodóról adott jellemzésében még hozzátette, hogy győztes hadjáratai után feliratokkal ellátott diadalíveket állított Pannoniában és Galliában, amelyekkel talán kapcsolatba hozható a carnuntumi Heidendor is, de a diadalíveket a történetíró a győztes polgárháborúja kapcsán említette,³¹¹ így inkább Mursa és Siscia környékén kell keresnünk a még ismeretlen diadalíveket (16.15 ... *quo pravo proposito magis quam recto vel usitato triumphalis arcus ex clade provinciarum sumptibus magnis erexit in Galliis et Pannoniis titulis gestorum adfixis, quoad stare poterunt, monumenta lecturis*). Ugyancsak a quadok és a szarmaták feletti diadalmenet emléke lehet az a sajnos nagyon töredékes Róma városi *titulus honorarius* (CIL VI 1164), amelyet az uralkodónak és Iulianus Caesarnak állítottak 358 és 361 között.

A háború eseményei és kronológiája Ammianus és más források szerint

Ammianus Marcellinus	esemény	időpont	Cod. Theod.	Más forrás
XI.10.20	szarmata betörés híre Rómába ér harmadik sirmiumi zsinat	356-357 tele		Zós. III.2.2 Iul. Ep ad. Ath. 297D Hilar. De syn. 11, Athan. De syn. 28, Sókr. H. E. II.30
20	<i>die quartum kal. Iunias ab urbe profectus per Tridentum iter in Illyricum festinavit</i>	Július 21		

311 Jobst 2001, 244–246; Jobst 2002, 6–10, 53–54.

21 XVII.12.1	Sirmiumban telel	357 október - 358 március	VIII.5.10, I.15.3, VII.4.3 (II.21.2), IX.42.4, III.26.8	Philost. IV.3a
XV.5. 12.1	perzsa köve- tek barbár betö- rések híre			Zón. XIII.9.48
2-3	szarmaták és quadok leírása			
4	hadjárat kezdeté a szarmaták ellen hajóhíd	március 21 után <i>Aequi- noctio itaque temporis ver- ni confecto</i> cf. 13.28 <i>vere adulto</i>		
5.	győzelem, a szarmaták a Pannonia II- val szomszéd- os hegyekbe menekülnek	április		
6	A Valeria fe- lőli támadás	április		
7	színlelt béke- tárgyalás			
8-9	quad vereség, Zizais			
10	Zizais, de- ditio			

11	Más vezetők is, status quo, foglyok kiadása			
12	Araharis (quad) Usafer (szarmata)			
13 -15	külön-külön szerződés, tűszok			
16	sok natio és rex megadása			
17-20	Argaragantes visszatelepítése			
21	Brigetióban, quad deditio			
13.1	Limigantes			
2	áttelepítésről döntés			
3	római sereg felvonulása Amicenses ellen			
4	Tisza-torkolat leírása			
5	uralkodó előtt megjelennek a folyó innenső oldalán			
6	Bekerítésük, C. beszéde,			

7	szarmata hadicsel			
8	római támadás, C.-ra támadnak			
9-11	római győzelem			
12-14	földjük, telepük elpusztítása			
15	Tisza túloldalára menekülnek			
16-18	üldözésük			
19-20	Picenses ellen szarmatákkal és taifalokkal három irányból			
21-23	Limigantes deditiója			
24	a hadjárat összegzése: status quo, Argaragantes visszatelepítése			
25	Sarmaticus cím			
26-33	C. adlocutiója			

33	Sirmiumban Mursában	június 21-23 június 27	XII.1.44-45, VIII.13.4, XI.36.13 XII.1.46	
XVIII.3-4.1 XIX.11.1	Sirmiumban telel Barbatio pere 4. sirmiumi zsinat és Li- berius pápa Limigantes limes mel- letti területet foglalnak el	358 október - 359 március	II.21.1 (ez alapján decembertől bizonyított)	Lib. Ep. 348, Sóz. IV.15.1
11.2	hadjárat kezdeté, sereg ösz- szegyűjtve Anatolius feladata az élelemellátás	359. febru- ár: <i>nec dum adulto vere ad procinctum egressus</i>		
3	Anatolius dicsérete			
4	C. Valeriába vonul, nevének eredete			
5	tárgyalás kö- vetek révén			
6	receptio kérése			
7	átkelnek a Dunán			

8	vallum Acimincumnál, hajókon katonák			
9-10	Limigantes támadása			
11	elmenekül			
12	aranytrónus			
13	római győzelem			
14-15	mészárlás			
16	Cella tribuni halála			
17	C. visszatér Sirmiumba	május	VI.4.14-15, I.7.1	Athan. De syn. 8.3, Sókr. H. E. II.37.18, Epiph. Pan. 73.22 Philost. IV.10
	Utazás Konstantinápolyba	június 18 (Singidunum)	XI.30.28	

Ammianus Marcellinus XVII.12–13 és XIX.11 forrásai:

Ammianus XV.1.1 alapján saját korának történetére vonatkozóan az általános közvélekedés volt, hogy szinte csak hivatalos forrásokat használt fel (Iulianus Apostata saját hadjáratai tárgyaló rövid munkája (βιβλίδιον) mellett: FGH Nr. 238).³¹² Újabban éppen ezt a vélekedést a 350–360-as évekre vonatkozóan többen is kétségbe vonták, és B. Bleckmann nyomán egy ismeretlen, Constantiust pártoló arianus keresztény munkát feltételeznek Ammianus forrásának.³¹³

312 E.g. Klein 1914; Thompson 1947, 20–41; Rosen 1982, 52–72; Barnes 1998, 95–107.

313 Bleckmann 2007; Ratti 1997.

Már régebben megfigyelték, hogy Ammianus Marcellinus a hadjárat leírásában milyen pozitív képet alkotott Constantiusról műve többi részével ellentétben (cf. az uralkodó jellemzése kapcsán valamennyi külső háborúját sikertelennek minősítette: XXI.16.15 *in externis bellis hic princeps fuit saucius et adflictus*). Ezt többen is egy vagy két panegyricus jellegű forrásra próbálták visszavezetni³¹⁴, annak ellenére, hogy egy hadjárat és a szarmaták különféle törzseinek részletes leírása aligha lehetett egy dicsőítő beszéd szerves része³¹⁵ (ahogyan az uralkodó dicstelen elmenekülése, trónusa elvesztésének felemlegetése sem: XIX.11.11–12) és a hadjárat leírása több ponton is emlékeztet Iulianus korábban leírt hadjáratára (XVI.12.55–57).³¹⁶ Az is figyelemre méltó, hogy a 358-as hadjárat eseményeinek összefoglalása után (18.24–25) kerül sor az uralkodó beszédére, aki újra megismétli a történeteket (13.26–33). Így szerepelhet kétszer is az uralkodó Sarmaticus jelzője (18.25, 33). E tények miatt érdemes az ammi-anusi leírást, annak esetleges forrásait részleteiben is megvizsgálnunk. Ammianus, bár többször is használ pontos dátumokat, udvari ephemeriseket (mint Rómából való elutazásának időpontja: XVI.10.20)³¹⁷, a Iulianus és Constantius szájába adott beszédekben nem szükségszerű mindig egy eredetit keresnünk, hiszen a 13.26–33-ban előadott beszéde a hadjárat összefoglalásán kívül csak a szokásos toposokat tartalmazza.³¹⁸ A beszéd miatt Ammianus előadásában sok reduplicációval találkozunk (azonos vagy csak kissé átfogalmazott kifejezések, jelzők: cf. feljebb számos példát), amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a történetíró a beszédet a forrása alapján fogalmazta.

Az esetleges forrás vizsgálatára alkalmas helynek tűnik a Limigantes támadása a tárgyalni készülő uralkodóra 358-ben (XVIII.13.5–11), illetve 359-ben (XIX.11.7–13). Már korábban is zavart okozott a 359-es év eseményeinek rekonstruálásánál, hogy hol is került sor a Limigantes fogadására. Ammianus Marcellinus kézirati hagyományában világosan Acumincum szerepel (Aci-

314 Seeck 1921, 483; Szidat 1972; Barceló 1992, 425; Barnes 1998, 138; Paschoud 1979, 361–362.

315 Rosen 1982, 63–64.

316 Gavin 2008, 302–303.

317 Rosen 1982, 59.

318 Rosen 1982, 63–64.

mincum (VEA), és Acunincum változat (SBG kiadásokban), míg a hadjárat leírásának kezdetén világossá tette a történetíró, hogy az események Valeria előterében játszódtak (XIX.11.4), ezért Koch és Patsch óta többen is Aquincumra javították Acumincumot,³¹⁹ és a hibát Ammianus tévedésének tudták be. Igyekeztek a Consularia Constantinopolitana 294. évi adatát (Chron. Min. I p. 230) is Contra Acimincóra javítani (Acinco helyett), és ez utóbbi nem létező barbaricumi erődöt Titellel azonosítani³²⁰. A kérdéses szakaszok gondosabb vizsgálata alapján egy új, valószínűbb lehetőség is felmerül.

A két esemény számos ponton olyan közös sajátosságokat mutat, amelyek mindenképpen elgondolkodtatásra készítenek:

a támadók azonosak: Limigantes	XVIII.13.1, 29	XIX.11.1, 5, 9
fogadásukra római földön kerül sor	13.5 <i>ad citeriorem venere fluminis ripam</i>	11.6 <i>transmisso flumine ad eum venire</i>
Ammianus szerint a helyszín is azonos: Acumincum térsége	13.19 Amicenses ellen: <i>Post absumptos paene diffusosque Amicenses</i> cf. a Tisza leírását: 13.4	11.8 <i>prope Acimincum</i>
az uralkodó földhányást készítette	13.6 <i>stansque in aggere celsiore</i> 13.6 <i>principem stantem</i> ... <i>altius</i>	11.8 <i>locato celsoque aggere in speciem tribunalis erecto</i> 11.10 <i>ex alto suggestu, tribunal</i> 19.11 <i>ex alto despiciens</i>

319 Koch 1899, 433 Anm. 31; Patsch 1935, 192 Anm. 2; Alföldi 1942, 682; Mócsy 1962, 575; Mócsy 1972, 91, 100; Mócsy 1974, 290; Dittrich 1984, 75; PRK 48; ellene Seec 1900b, 1086; Vulić 1929–1930; de Jonge 1982, 222; Barceló 1992; Ammien, 219–220 n. 283. A még le nem győzött szarmaták Acumincumba való vizszaterelése teljesen indokolatlan és hadászatiilag kivihetetlen volna.

320 Soproni 1977; Tóth 1980; a kérdéstről részletesen: Kovács 2014, 21–30. Ammianusnak egy ilyen ellenerődöt említenie kellett volna a XVII.13.4-ben, de az a tárgyalásokra is alkalmas lett volna.

kevés testőrrel	13.6 <i>cum paucis et stipatorum praesidio tectus</i>	13.12 <i>Stipatores tamen pauci</i>
elrejtett római csapatok - hadicsel	13.6 <i>in agmina plurima clam distributo exercitu celeritate volucris migrantes intra suorum acies clausit</i>	11.8 <i>naves vehentes quosdam legionarios expeditos alveum fluminis proximum ripis observare sunt iussae</i>
beszédet készül hozzájuk intézni	13.6 <i>eos, ne ferocirent, lenius admonebat</i>	11.10 <i>imperatore ... iam sermonem parante</i>
szarmaták ingadozása	13.7 <i>fluctuantes ambiguitate mentium in diversa rapiabantur</i>	11.6 <i>Qui vana quaedam causantes et inrita, pavore adigente mentiri</i>
a szarmaták színlelése	13.7 <i>vicinumque sibi in nostros parantes excursus proiecere consulto longius scuta, ut ad ea recuperanda sensim progressi sine ullo fraudis indicio spatia furarentur</i>	11.10 <i>stabant incurvi, longe alia, quam quae gestu praeferebant et verbis altis, mentibus perpensantes</i>
támadás az uralkodó ellen	13.8 <i>adversus ipsum principem stantem altius</i>	11.10 <i>ferum in ipsum principem ferebatur</i>
a barbár roham leírása	13.8 <i>conferti acieque densiore contracta adversus ipsum principem stantem ... altius omnem impetum contulerunt eum oculis incessentes et vocibus truculentis</i>	11.11 <i>plena omnia discurrentis turbae cum missilibus vidisset,</i>
az uralkodó veszélybe kerül	13.9 <i>eosque imperatori, ut dictum est, acriter imminentes desinente ... impetu disiecit ardenti</i>	11.11 <i>relectisque gladiis et verrutis iam propinquam perniciem</i>

római roham	13.8 <i>erectis vexillis in eos igneo miles impetu ferebatur</i> 13.9 <i>impetu disiecit ardenti</i>	11.14 <i>virtute dedecus purgatura ardens copia nostrorum erupit</i>
szarmaták lemeszárlása	13.9 <i>et dextra pedites catervas peditum obtruncabant, equites laeva equitum se turmis agilibus infuderunt</i>	11.14 <i>obtruncabat sine parsimonia vivos conculcans et semineces et peremptos</i>
holttestek, sebesültek érzékletes leírása	13.10-11 <i>et iacentes absque mortuis plurimi succisis poplitis ideoque adempto fugiendi subsidio, alii dexteris amputatis ...</i>	11.15 <i>rebelles aliis trucidatis, aliis terrore disiectis</i>

Különbségek:

hadicsel	13.7 fegyverek letétele	–
római csapatok	13.6 bekerítés	11.7 hajókon
támadás kezdete	13.8 est beálltával római támadás	11.10 „Marha” csatakiáltás
testőrök	13.10 visszatámadnak	11.12 elesnek
uralkodó elmenekül, szék elvesztése	–	11.11-12
<i>caput porci</i> alakzat	13.9	–
Helynév	–	11.7 Acincum

A két szövegrész összehasonlításánál rögtön feltűnik, hogy az első mennyivel hosszabb, míg a második annak ellenére, hogy konkrét részleteket tartalmaz, jóval rövidebb (több helykitöltésre alkalmas topos is megjelenik benne: 11.3 Anatolius dicsérete, 11.6 a tartományi újoncozás kérdése). Az első leírásban a Tisza torkolatának hosszas ismertetése ellenére konkrét helynevet nem találunk, a másodikban igen. Ugyanakkor a történesek több olyan pontja is

megegyezik, ami ha a valóságban így történt volna, Constantiust felettebb óvatlan hadvezérként mutatná be (kétszer esne két egymást követő évben ugyanazokkal szemben ugyanabba a hibába), holott itt nem ez volt a történetíró (vagy forrása) célja. A számos azonosság mellett néhány különbség is megfigyelhető, több elem csak egyik, vagy a másik előadásban található meg. Ezek azonban akár ki is egészíthetik egymást, mint a szarmata hadicsel az elsőben és a szarmata harci kiáltással kezdődő roham a másodikban.

A római csapatok körbe is keríthették a szarmatákat, míg néhány egység a hajókon is elrejtőzhetett, hiszen a második leírás szerint sem a hajókon lévők harcoltak. Az egymásnak ellentmondó elemek is feloldhatóak: a XIII.17.12 beszámolója szerint a *cohors praetoria* a császár felől visszaverte a támadást, míg a XIX.11.10 szerint a Constantiust védők elesnek. Ugyanakkor az első leírásban csak kevés testőrrel megy fel az uralkodó a földhányásra: XVII.13.6 *stansque in aggere celsiore cum paucis et stipatorum praesidio tectus*, míg a XIX.11.12 szerint éppen ezek a *stipatores* (kísérők, testőrök³²¹) estek el: *Stipatores tamen pauci ... aut vulnerati interierunt aut ponderibus superruentium solis adflicti*. Ugyanígy ellentmondásos a harc kitörésének kezdete: a XVII.13.8 szerint az est beálltával a rómaiak kezdik a támadást, míg a XIX.11.10 szerint a szarmaták. Ugyanakkor az első beszámoló szerint (és a történet szövése így érthetetlen): XVII.13.9 *Cuius furoris amentiam exercitus ira ferre non potuit eosque ... impetu disiecit ardenti*, vagyis az uralkodót fenyegető barbár támadásra indul el a római roham. Ebben a mondatban szintén érthetetlen az *ut dictum est*-es mellékmondat³²², mivel a császárt fenyegető veszélyről eddig nem volt szó. Mindezek alapján jogosan vethető fel az a lehetőség, hogy Ammianus számára a 359. évi eseményekre vonatkozóan nem állt rendelkezésre részletes információ, így a korábbi évre vonatkozó adatait stilisztikailag erősen átdolgozva ugyan, de reduplikálta. Ugyanígy, ahogy tette azt az uralkodó beszéde esetében (13.26–33), de bizonyos adatokat egyszerűen átemelt. Ilyen lehet a harc kitörésére vonatkozó leírás (11.10), továbbá a helynév, Acimincum (11.7). Ebben az esetben Ammianus csak tévedésből használta a helynevet az adott helyen, Aquincummal történő

321 Glare, Oxford Latin dictionary. Oxford 1968-1982, 1821.

322 Ugyanez a kifejezés stilisztikailag zavaróan szerepel már a 13.8-ban is: Jonge 1977, 343.

tévesztésére nincs bizonyíték. A történetíró e helyen nem egy Constantius-párti (talán arianus) történeti munkát használt, feltűnően jól informált a szarmata háború eseményeiről: nevek, helyek, szarmata harci kiáltás ismerete, harci alakzat, Innocentius agrimensis terve³²³. Más esetekhez hasonlóan (mint Firmus lázadása: XXIX.5) leginkább egy eredeti dokumentumot, jelentést használhatott fel és alakított át (cf. az uralkodó beszéde), amihez a Róma városi levéltárban férhetett hozzá.³²⁴

Aligha állhat messze a valóságtól az a feltételezés, hogy jelen esetben a dokumentum az uralkodónak a senatus számára írott levele/jelentése (γράμματα) volt, amelyet a két senatusnak küldött Rómába és Konstantinápolyba. Utóbbiról Themistios is megemlékezett, tudósítása szerint ebben a helyszínek, helyek, történések pontosan fel voltak sorolva: cf. Or. IV56d–57a ταῦτά τοι ἀκριβῶς πεπεισμένος καὶ τὰς ἄλλας νίκας ὑμῖν σὺν ἡδονῇ ἀνακοινοῦται καὶ ἐν γράμμασι διαλέγεσθαι ἀξιοῖ ... χωρία τε πολέμια ἐξηγούμενος καὶ ποταμοὺς καὶ τενάγη καὶ νάπας καὶ τάφρους καὶ χαρακώματα καὶ ὀπλιτῶν ἐπιθέσεις καὶ ἵπποκρατίας, καὶ ἐπὶ μάλιστα ὑμᾶς προσαναγκάζων τῷ λόγῳ Ῥῆγόν τε ὄρᾶν γεφυρούμενον καὶ Χάονάς τε καὶ Ἰάζυγας κεραιζομένους, Γερμανῶν τε φύλα ἀτάσθαλα δίκην τίνοντα ὧν ἐξύβρισε.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az Ammianuson kívüli források csak kiegészítik beszámolóját. Feltűnő, hogy a későbbi hagyomány (mind a latin, e.g. az EKG és a személyes sirmiumi tapasztalatokkal rendelkező Aurelius Victor kivételével a breviaria, mind a bizánci) nem említi az eseményt, amely leginkább Constantius arianus kötődésének tudható be.³²⁵ Az eredeti beszámoló téves vagy inkább tudatos redakciója során kerülhetett sor Acimincum áthelyezésére a 359-es év eseményeihez.

323 Cf. PWRE IX (1916) 1559; Ammien, 220 n. 284.

324 E.g. Sabbah 1978; Ammien, 10–16.

325 Whitby 1999.

IULIANUS APOSTATA

URALKODÁSA

(361–363)

Panegyrici Latini

III (XI) 7.1.

Sufficere quidam poterat ad expeditionem praesentium negotiorum sola properatio, sed non sufficit principi nostro publicae rei una ratione consulere. Multa pariter aggreditur pectus nullis umquam laboribus fatigatum. Ut uno eodemque tempore et componeret fidissimarum provinciarum statum et barbariam omnem admoto propius terrore percelleret, longissimo cursu Histrum placuit navigari. 2 Pro sancta divinitas! Quae navigationis illa fuit pompa, cum dexteriolem incliti fluminis ripam utriusque sexus, omnium ordinum, armatorum atque inermium perpetuus ordo praetexeret, despiceretur ad laevam in miserabiles preces genu nixa barbaria. 3 Omnes urbes quae Danubium incolunt aditae, omnium audita decreta, levati status instaurataeque fortunae, innumerabilibus barbaris data venia et munus pacis indultum. Qui properationem illam contemplantur, nihil egisse praeter viam imperatorem putabit, qui gestarum rerum multitudinem considerabit, properasse non credet.

Maga a sietség elegendő lehetett volna jelen ügyei elintézésére (sc. Iulianusnak), de uralkodónknak nem elégséges csak egy módon törődni az államügyekkel. Egyszerre több dologba is belefog soha el nem fáradó szelleme. Úgy döntött, hogy hosszú úton a Dunán hajózik le, hogy egyszerre rendezze az igen hűséges tartományok helyzetét, és minden barbárt elriaszt a rémület közelebb hozásával. Ó, szent Istenség! Mily nagyszerű volt a hajóút, amíg a híres folyó jobb partját mindkét nembeli, minden rangú, fegyveres és fegyvertelen nép szegélyezte, addig a bal parton a térdelve nyomo-

rúságosan könyörgő barbárokat lehetett látni. Minden Duna menti várost érintett, mindegyikük kérését meghallgatta, helyzetükön könnyített, vagyonukat visszaadta, számtalan barbárnak adott kegyelmet, és engedélyezett békeajándékot. Ha valaki csak a sietségét fogja nézni, azt fogja gondolni, az utazáson kívül semmivel sem foglalkozott uralkodó, ha meg valaki az elvégzett ügyek mennyiségét fogja nézni, nem fogja elhinni, hogy sietett.

(Fordította: Kovács Péter)

Cf. 6.1 az úthoz, de a barbárok említése nélkül.

Irodalom:

Lieu 1989, 18–19 notes 20–23, Nixon – Saylor Rodgers 1994, 405–406 notes 46–52, Norman 1969, 24–25.

Feliratok

CIL III 12333 = 13714 = ILS 8945 = IB 2 = Conti 2004, Nr. 58, Serdica

[D(omino) n(ostro) Imp(eratori) Caesari] / Fl(avio) Cl(audio) Iuliano [Pio Fe]lici <v>ict[ori] / venerabili ac triumphatori / semper Augusto pontifici / maximo Germ(anico) maxim[o] / Alaman(ico) maximo Fran(cico) / maximo Sarm(atico) maxim[o] / imperatori [V]II (?) cons{s}(uli) III / patri patriae proconsuli / recuperata re publica.

A mi urunknak, Imperator Caesar Flavius Claudius Iulianusnak, a mindig kegyes, szerencsés, győztes, tiszteletre méltó és diadalmaskodó uralkodónak, a főpapnak, a germánok, alamannok, frankok és szarmaták legnagyobb legyőzőjének, a hétszeres imperatornak, háromszoros consulnak, a haza atyjának, a proconsulnak, mivel helyreállította az állam rendjét.

(Fordította: Kovács Péter)

AÉp 1992, 1510 = Conti 2004, Nr. 59, Dragoman

[Im]p(eratori) Caes(ari) [d(omino) n(ostro) Flavio Clau]/dio Iuliano Pio Felici [victori] / venerabili ac triumphatori / semper Augusto pontifici / maximo German(ico) maximo / Alaman(nico) maximo Franc(ico) / maximo Sarmat(ico) maximo / imperatori VII consuli III / patri patriae proconsuli / recuperata re publica [[- - - / - - - - -]] / in antiquam ce(n)suram dignita/ temque revocavit.

A mi urunknak, Imperator Caesar Flavius Claudius Iulianusnak, a mindig kegyes, szerencsés, győztes, tiszteletre méltó és diadalmaskodó uralkodónak, a főpapnak, a germánok, alamannok, frankok és szarmaták legnagyobb legyőzőjének, a hétszeres imperatornak, háromszoros consulnak, a haza atyjának, a proconsulnak, mivel helyreállította az állam rendjét ..., továbbá régi állapotába és méltóságába visszaállította.

(Fordította: Kovács Péter)

AÉp 1907, 191 = Conti 2004, Nr. 17, Berytus

R[omani orbis libera]/tori [templorum] / rest[itutori curia]/rum et [rei publicae re]/creatori [barbarorum] / exstincto[ri d(omino) n(ostro)] / Iuliano per[p(etuo) Aug(usto) Ala]/man(n)ico ma[ximo Francico ma]/ximo Sarmat[ico] / maximo p(ontifici) m(aximo) [p(atri) p(atriciae) Foeni]/cum genus [ob imperium] / eius vot[a].

Fordítását ld. a következő feliratnál!

CIL III 10648 = ILS 8946 = AÉp 1969/70, 631 = Conti 2004, Nr. 18, Ma'ayan Barukh

R[o]mani orbis libera[to]/r[i] templorum / [re]stauratori cu/r[ia]rum et rei public/ae recreatori bar/barorum extinctori / d(omino) n(ostro) I{o}uliano / perpetuo Augusto / Alamannico maximo / Francico maximo / Sarmatico maximo / pontifici maximo pa/tri patriae Foenicum / genus ob i<m>peri[um] / eius vota].

A római világ helyreállítójának, a templomok megújítójának, a városi tanácsok és az állam újrateremtőjének, a barbárok kiirtójának, a mi urunknak, az örökös uralkodó Iulianusnak, az alamannok, frankok, szarmaták legnagyobb legyőzőjének, a főpaprak, a haza atyjának Phoénicia népe az uralma iránti fogadalomból (állította).

(Fordította: Kovács Péter)

Cf. Dietz 2000, W. Eck, Zur Neulesung der Iulian-Inschrift von Maʿayan Barukh. *Chiron* 30, 2000, 857-859. Adde AÉp 1973, 544 = Conti 2004, Nr. 13 (kiegészített).

Iulianus és a szarmaták

A II. Constantius ellen 361 őszén lázadó Iulianus 3000 emberével (Zós. III.10.2) a Dunán 11 nap alatt lehajózott Pannonia secundába (XXI.9.1–3, Zós. III.10.3), és Bononiánál szállt partra (Amm. XXI.9.6). Csak négy napot tartózkodott Sirmiumban, majd Thracia felé elvonult (Amm. XXI.10.2). A gyors folyami út, ünnepélyes bevonulás (adventus) rhétorikai leírásra igen alkalmas képe természetesen megihlette az uralkodót támogató és ellenző szerzőket is: Mam. Paneg. Lat. III(XI).6.2–7.3, Lib. Or. XIII.38, 40, XVIII.111–112, Greg. Naz. Or. IV.47, 48, Eutr. X.15.1, Sóz. H. E. V.1.3–5, Ióann. Ant. Frag. 177.³²⁶

Viszonylag kevésbé közismert,³²⁷ hogy számos feliraton az uralkodó győzelmi jelzői között (Germanicus max., Alamannicus max., Francicus max.) utolsóként szerepelt a Sarmaticus maximus is (CIL III 12333 = 13714 = ILS 8945, CIL III 10648 = ILS 8946, AÉp 1969/70, 631, AÉp 1907, 191, AÉp 1992, 1510, kiegészített: AÉp 1973, 544 = Conti 2004, Nr. 1). Ezt a legtöbbben II. Constantius győzelmeivel hozták kapcsolatba (Iulianus esetleg később presztízsből vette fel: Arce 1984)³²⁸, de felmerült annak a lehetősége is, hogy perzsa hadjárata alatt a

326 MacCormack 1972. kül. 733–734; MacCormack 1981, 73–74; Ando 2000, 197–199.

327 E.g. Mócsy 1962, 575; Mócsy 1972, 91; Mócsy 1974, 290; PRK 48.

328 Stein 1912; Stein 1921; Patsch 1929, 6; Alföldi 1942, 735 j. 98; Arnaldi 1977, 100–101; Arce

távollétében került sor összetűzésre helyi szinten.³²⁹ Az első felvetés támogatói leginkább azzal érvelnek, hogy rövid sirmiumi és naissusi tartózkodása során Iulianusnak nem volt lehetősége és ideje még egy szarmaták elleni fellépésre is, továbbá egyetlen forrás sem említ ilyen katonai akciót. Ugyanígy a perzsák elleni háborúja alatt sem érkeztek hírek a dunai barbárok betöréséről, sőt kifejezetten az al-dunai erődöket erősítette meg Ammianus, sőt egy al-dunai hadjáratot éppen a következő szakasz alapján zárhatunk ki: XXII.7.7–8, cf. Eunapios Frag. 22.1, Lib. Or. XII.78.³³⁰ Iulianus ugyanakkor az athénieknek írt levelében (279D) éppen azt vetette Constantius szemére (némi joggal), hogy míg az alamann győzelmeiket ő aratta, a szarmata–quad diadal pusztán a barbárokkal folytatott tárgyalásokat és egyezményeket népszerűsítő propaganda volt, mégis az uralkodó egyedül mutatott be diadalmenetet.³³¹ Ezek alapján Constantius győzelmeihez köthetően aligha vehette fel Iulianus a Sarmaticus jelzót.

A források látszólagos hallgatását azonban értelmezhetjük másképpen is.³³² A háborús propagandában többször is felhasználta, és maga Iulianus is említette azt a Constantius elleni vádat, mely szerint a polgárháború kitörésekor a rajnai barbárokat uszította ellene, illetve a római területekre, és hogy igyekezett távol tartani Iulianust a leveleivel: (Amm. XXI.3.4 *scribebatque, ut tamquam rupto concordiae pacto subinde conlimitia sibi vicina vexaret, quo Iulianus id metuens nusquam a tutela discederet Galliarum*) (Ep. ad Athen. 286A, B, 287C, Amm. XXI.3.4–5, 4.6 (az alamann Vadomariusszal való levelezés),

1984, 149–153 Nr. 98; Kienast 1996, 324.

329 Piganiol 19722, 146 n. 2; Rosen 2006, 248; Bowersock 2006, 705. (Egy konkrét ismeretlen betörésre gondol 361 őszén.)

330 7 *Nec tamen, cum corrigendis civilibus ita diligenter instaret, omisit castrensia, rectores militibus diu exploratos adponens, urbes quin etiam per Thracias omnes cum munimentis reparans extimis, curansque sollicite, ne arma vel indumenta aut stipendium vel alimenta deessent his quos per supercilia Histri dispersos excursibusque barbarorum oppositos agere vigilanter audiebat et fortiter.* 8 *Quae cum ita divideret nihil segnus agi permittens, suadentibus proximis, ut adgrederetur propinquos Gothos saepe fallaces et perfidos, hostes quaerere se meliores aiebat: illis enim sufficere mercatores Galatas, per quos ubique sine condicionis discrimine venundantur:* Patsch 1928, 39–40; Wolfram 2001, 73; Anm. 47; Heather 1991, 116.

331 Curta 1997, 47–48.

332 Gerasimova-Tomova–Hollenstein 1989, 52–54; Barceló 1985, 527; Dietz 2000, 813; Conti 2004, 44.

Mam. Paneg. Lat. III(XI).6.1, Lib. Or. XVIII.107–108, 113, Sókr. H. E. III.1.38, Sózom. H. E. V.1.2).³³³ Sőt Libanios (és nyomában Sókratés) szerint a hadjárat során ezeket a leveleket elrettentésül az illyricumi városokban is felolvasták: XVIII.113 μεγίστη δὲ συμμαχία τὰ τοῦ δειλοῦ καὶ προδότου γράμματα πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἃ πλέων τε καὶ πεζεύων ἀνεγίνωσκε μὲν πόλειςιν, ἀνεγίνωσκε δὲ στρατοπέδοις παρεξετάζων τοὺς αὐτοῦ πόνους ταῖς καλαῖς ἐπιστολαῖς, továbbá más barbárokat is említ többes számban: XVIII.107 ἐπειδὴ ταῦτα ἦν καὶ πάλιν ἐπὶ ταῦτὸ πάλαισμα Κωνστάντιος ἀφίκτο καλῶν γράμμασι τοὺς βαρβάρους ἢ πρότερον καὶ χάριν αἰτῶν καταδουλοῦσθαι τὴν Ῥωμαίων, ἔπειθεν ἐπιορκεῖν ἐκ πολλῶν ἕνα, Sókr. III.1.38 Καὶ τοὺς μὲν κατ’ ἐπαρχίαν ἄρχοντας ἤμειβεν, διέσυρε δὲ τὸν Κωνστάντιον, κατὰ πόλεις ἀναγινώσκων αὐτοῦ δημοσίᾳ τὰς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐπιστολάς· διόπερ αὐτῷ προσετίθεντο, Κωνσταντίου δὲ ἀφίσταντο <ἅπαντες>. Ha pusztán az alamannokról lett volna szó, ennek aligha lett volna olyan nagy hatása Pannoniában, mint a 358 óta szintén Constantius szövetségeseinek számító quadok és szarmaták említésének. Még ha kevésbé tartjuk is valószínűnek, hogy az uralkodó így járt volna el³³⁴, hasonló tartalmú levelek felolvasása mindenképpen segíthetett Illyricum lakosságát Constantius ellen hangolni. Constantius bizonyosan igyekezett politikai eszközökkel is gyengíteni ellenfelét, ahogyan azt Gaudentius révén Africában is tette (Amm. XXI.7.2–5).³³⁵ Ha a skytha név azonosítása helyes (és nem a szarmatákra vonatkozik), a gótokra vonatkozóan Libanios említi is Constantius azon törekvését, hogy a foedus alapján elnyerje támogatásukat Iulianus ellen (Or. XII.62).³³⁶

Mamertinus (III(XI).7.1–3) és Libanios (Or. XIII.38) is külön említik Iulianus dunai utazásakor a túlpárti barbárokat, azok ijedségét, majd a megadást jelentő³³⁷ térdre ereszkedésüket (7.2 *ad laeuam in miserabiles preces genu nixa barbaria*), az uralkodó ajándék árán megvett eltávozását (XIII.38 τὸ τῶν

333 Thompson 1943, kül. 83–88; Drinkwater 2007, 255–259; Ammianus XXI, 32–41, Szidat 1996, 89–90; Woods 2000.

334 Barceló 2004, 185; Fournier 2010, 19.

335 Barceló 2004, 186–187.

336 Heather 1991, 109 n. 78. Cf. Procopius támogatását: Amm. XXVI.10.3.

337 MacCormack 1981, 184–185.

κοιζομένων δώρων ἐπὶ τὴν ὄχθην κάλλος ὠνουμένων ἐκάστων παραμεῖψαι τὴν σφετέραν τὸν στόλον), illetve a velük való békekötést (7.3 *innumerabilibus barbaris data uenia et munus pacis indultum*).³³⁸ Ha valamiért Iulianusnak meg is kellett bocsátania, az a vele szembeni esetleges tervezett fellépésük lehetett, hiszen 359 óta minden dunai barbárral stabil foedusrendszer létezett. A dunai barbárokat leginkább a quadokkal és szarmatákkal azonosíthatjuk, mivel velük még Constantius kötött szerződést (és ennek értelmében talán kérte is a segítségüket Iulianus ellen). Ennek a szerződésnek a megújítása merülhetett fel forrásainkban. A fentiek alapján (legalábbis a propaganda szintjén, de ehhez ld. Iulianus véleményét Constantius szarmata háborúiról: Ep. ad. Athen. 279D) szóba kerülhetett, hogy a szarmaták is Constantius támogatói között vannak, vagyis újra Róma ellenfeleivé váltak, ezért velük új szövetséget kellett kötni. Mindezen felvetések alapján jogos a feltételezés, hogy Iulianus Apostata ezek alapján vindikált magának jogot a Sarmaticus cím használatára, még ha tényleges harci cselekményekre nem is került sor, de formális deditióra igen. Másra a forrásaink nemigen adnak lehetőséget.³³⁹ Csak ezekre az eseményekre utalhatott vissza Libanios a szarmatákkal kapcsolatban két beszédében is, melyeket az uralkodó emlékére röviddel annak halála után tartott (Or. XVII.30, XVIII.290)³⁴⁰, akik másokkal együtt nyomban kihasználták Iulianus halálát (cf. Amm. XXVI.4.5³⁴¹).

338 Lieu 1989, 18–19 notes 20–23; Nixon–Saylor Rodgers 1994, 405.406 notes 46–52; Norman 1969, 24–25.

339 Nem lehet véletlen, hogy több feliraton is mint valamennyi barbár (értsd elsősorban az európaiakat) legyőzője tűnik fel: *barbarorum extincitor*: CIL III 10648, AÉp 1907, 191, *omnium barbarorum gentium debellator*: AÉp 1924, 71, δεσπότης καὶ νικητὴς παντὸς ἔθνους βαρβαρικοῦ: AÉp 1983, 895, *domitor hostium*: CIL VIII 2387, *dominus totius orbis ... ex Oceano Britannico viis per barbaras gentes strage resistentium patefactis adusque Tigridem una aestate transvectus*: CIL III 247 = ILS 754: cf. Amm. XXI.5.9, Dietz 2000, 821–822.

340 Bowersock 2006, 705.

341 Tomlin 1979, 470–478; Ammianus XXVI, 87–88.

VALENTINIANUS URALKODÁSA

(Kr. u. 364–375)

Szarmata–quad betörés, 364

Libanios

Orationes

XVII.

30.

ἀναπνεύσατε, Κελτοί. χορεύσατε, Σκύθαι. παιανίσατε, Σαυρομάται. ὁ ζυγὸς
ὑμῖν συντέτριπται καὶ οἱ αὐχένες ἐλεύθεροι.

Lélegezzetek fel, kelták, táncoljatok, gótok, ujjongjatok, szarmaták, az igá-
tok eltörött, és nyakatok szabad!

(Fordította: Kovács Péter)

A rhetor XVII. oratiója – tulajdonképpen egy gyászdal Iulianus Apostata
363. júniusi halála után két évvel – éppen a szarmatákra való utalása miatt 365
körül keletkezhetett.

Irodalom:

G. R. Sievers, *Das Leben des Libanios*. Berlin 1868, 253–254, PWRE XII (1925)
col. 2502, Norman 1969, 259–261.

XVIII.

290.

Σκύθαι δὲ καὶ Σαυρομάται καὶ Κελτοὶ καὶ πᾶν ὅσον βάρβαρον ἡγάπα ζῆν ἐν σπονδαῖς, αὐθις τὰ ξίφη θήξαντες ἐπιστρατεύουσι, διαπλέουσιν, ἀπειλοῦσι, δρῶσι, διώκοντες αἰροῦσι, διωκόμενοι κρατοῦσιν, ὥσπερ οἰκέται πονηροὶ δεσπότης τετελευτηκός ὄρφανοῖς ἐπανιστάμενοι.

A gótok, a szarmaták, a kelták, minden törzs, akik korábban szerencsésebbnek vélték békében élni, újra kivonják kardjukat, és hadra kelnek. Átkelnek a folyókön, fenyegetnek és üldöznek minket, rabolnak, fogságba ejtenek, mint a gonosz szolgák, akik uruk halála után felkelnek az árvák ellen.

(Fordította: Kovács Péter)

Libanios az uralkodó életét és tetteit bemutató XVIII. oratóját, azaz Iulianus gyászbeszédét (epitaphios) is később írta, a földrengésre való utalása miatt leginkább 365-ben.

Irodalom:

PWRE XII (1925) col. 2502, Norman 1969, 476–477 n.b, Bowersock 2006, 705.

Ammianus Marcellinus

XXVI. 4.5.

Hoc tempore velut per universum orbem Romanum bellicum canentibus bucinis excitae gentes saevissimae limites sibi proximos persultabant. Gallias Raetiasque simul Alamanni populabantur, Sarmatae Pannonias et Quadi, Picti, Saxonesque et Scotti et Attacotti Brittannos aerumnis vexavere continuis, Austoriani Mauricaeque aliae gentes Africam solito acrius incursabant, Thracias et diripiebant praedatorii globi Gothorum.

Mintha ebben az időben az egész római birodalomban megszólalt volna a harci riadó, úgy támadtak fel a legvadabb népek és rontottak be hozzájuk legközelebb fekvő határainkon. Galliát Raetiával együtt az alamannusok pusztították, Pannoniát a sarmaták és a quadusok; Britanniát a pictusok, a szászok, a skótok és az attacottusok sanyargatták szüntelenül; az austorianusok és egyéb mór népek Afrikát kalandozták be szokatlan merészséggel; Thraciát gót martalóchadak fosztogatták.

(Fordította: Pirchala Imre)

Ezen a helyen Ammianus a birodalom általános helyzetét ismerteti Valentinianus uralkodásának elején (a korábbi vélekedésekkel szemben nem az egész uralkodására vonatkozóan).

Cf. Zós. IV.3.4–5.

Irodalom:

Sabbah 1978, 274–276, Tomlin, 1979, Ammianus XXVI, 87–88.

Ausonius³⁴²

Mosella

Kiadás: Decimi Magni Ausonii Burdigalensis opuscula. Ed. S. Prete. Leipzig 1978, Decimi Magni Ausonii Burdigalensis opuscula, Leipzig 1978, Decimi Magni Ausonii opera. Ed. R. P. H. Green. Oxford 1999, Green 1991.

7–9.

Praetereo arentem sitientibus undique terris

342 A burdigalai születésű Ausonius (kb. 310–392) korának leghíresebb ókeresztény költője, rhetora, Gratianus nevelője, egyben befolyásos politikusa (consul 379-ben). Számos költeménye közül talán a legnevezetesebb a 375-ben írt Mosella (483 hexameter), amelyben a Treveri és Bingium (Bingen) között a Moselen és a Rajnán 368-ban tett útját örökítette meg.

*Dumnissum riguasque perenni fonte Tabernas
aruaque Sauromatum nuper metata colonis: ...*

Elmegyek a száraz Dumnissum mellett – körülötte a földek is szárazak –, és az állandó forrása által öntözött Tabernae mellett, és a szarmatáknak nemrégiben a földművesek számára kimért földjei mellett ...

(Fordította: Kovács Péter)

A *nuper* időhatározó alapján Constantius vagy Valentinianus uralkodása alatt szarmatákat (mint gentilest) telepítettek a Mosella/Mosel folyó környékére Galliában. A belőlük és talán a korábban betelepítettekől felállított csapattes-tek még jóval később is a galliai *magister militum* rendelkezésre álltak.

Cf. Not. Dig. Occ. XLII,64–70.

Irodalom:

Barkóczi 1959, 444, 449, 452, Hoffmann 1969, 163, Istvánovits–Kulcsár 2017, 347. Green 1991, 465, Sivan 1993, 106, D. Magnus Ausonius, Mosella. Bissula. Briefwechsel mit Paulinus Nolanus. Herausgegeben und übersetzt von Paul Dräger. Düsseldorf Zürich 2002, 151, Gruber 2013, 107–109, A., Coşkun, Die gens Ausoniana an der Macht. Untersuchungen zu Decimus Magnus Ausonius und seiner Familie. Oxford 2002.

Sókratés

Historia Ecclesiastica

IV.12.4.

Οὔτοι γράμματα τῶν ἐν Σελευκείᾳ διακριθέντων ἐπικομιζόμενοι τὴν παλαιὰν Ῥώμην κατέλαβον·καὶ τῷ βασιλεῖ μὲν οὐκ ἐντυγχάνουσι·περὶ τὰς Γαλλίας γὰρ ἠσχολεῖτο, Σαυρομάτας ἐκεῖ πολεμῶν·Λιβερίῳ δὲ τὰς ἐπιστολὰς ἐγχειρίζουσιν.

Ezek (sc. Esutathios, Silvanos és Theophilos) megérkeztek a régi Rómába, és magukkal vitték azoknak a levelét, akik Seleuciában elítélték (sc. Akakiost). Az uralkodót (sc. Valentinianust) nem találták ott, mert éppen Galliában tartózkodott a szarmaták elleni háború miatt, de a levelet átadták Liberiusnak. (Fordította: Kovács Péter)

Sókratés Egyháztörténetében számol be arról az eseményről, amikor a keleti semiarianusok küldöttségét indítottak Rómába az uralkodóhoz és Liberius pápához Eustathios vezetésével, de az uralkodót nem találták, mivel az „Galliában” hadjáratot készült indítani a szarmaták ellen (IV.12.4). A Gallia nyilvánvalóan tévedés az alamannok helyett, de jól mutatja, hogy egy szarmata betörés ebben a periódusban (364–365) sem zárható ki. Sókratés Pannoniát többször is tévesen Galliába helyezi.

Irodalom:

H. C. Brennecke A. von Stockhausen (Hrsg.), Athanasius Werk 3/1: Dokumente zur Geschichte des arianischen Streites. Lieferung 5: Bis zum Vorabend der Synode von Konstantinopel (381). Berlin–Boston 2020, 713–716 Nr. 77.5.

Megjegyzések a 364-es szarmata–quad betöréshez

A Pannonia-kutatásban Ammianus egyik szöveghelye alapján (XXVI.4.5), ahol a birodalmat fenyegető külső ellenségeket írta le a hatalomátvétel után, sokáig általános feltételezés volt, hogy a szarmaták és quadok a perzsa hadjáratot és a magukat korábban formálisan megadó – leginkább *deditio* formájában: Sarmaticus jelzője: CIL III 12333 = 13714 = ILS 8945, CIL III 10648 = ILS 8946, AÉp 1969/70, 631, AÉp 1907, 191, AÉp 1992, 1510, kiegészített: AÉp 1973, 544, a megadásra: Paneg. Lat. III(XI).7.1–3) és Libanios (Or. XIII.38 – Iulianus halálát követő bizonytalan helyzetet egy újabb pannoniai betörésre használtak fel.³⁴³

343 Alföldi 1942, 683; Nagy 1962, 60; Mócsy 1962, 576; Mócsy 1972, 91; Mócsy 1974, 291.

Ezzel az eseménnyel kapcsolták össze az Ausonius Mosellájában említett (Mos. 9), „nemrég” (*nuper*) történt szarmata betelepítéseket is.³⁴⁴ Újabban többen is a betörés ellen érveltek, miszerint Ammianus a birodalom általános külső helyzetét írja le Valentinianus uralkodása alatt (a történetíró *hoc tempore* kifejezése az egész uralkodásukra vonatkozna), így a szarmaták és quadok említése azok 374-es betörésére utal, míg Ausonius adata korábbi telepítésre is utalhat (cf. Orig. Const. VI.32, Eus. v. Const. 4.6)³⁴⁵, ezért az bizonytalan.³⁴⁶ Az is tény, hogy az uralkodók győzelmi jelzői között a Sarmaticus jelző sohasem jelent meg,³⁴⁷ továbbá Zósimos a párhuzamos helyen nem említi a szarmatákat (Zós. IV.3.4–5).³⁴⁸ Bármennyire is meggyőzőnek látszik az utóbbi érvelés, a helyzet és a források összességének vizsgálata korántsem ilyen egyszerű. Libanios temetési beszéde egyik részének (Or. XVIII.290) és az ammianusi szöveghelynek a hasonlóságára már G. Sabbah felhívta a figyelmet.³⁴⁹ A kérdéses helyen, illetve egy másik, szintén 365 körül³⁵⁰ keletkezett beszédében (XVII.30) Libanios a szarmatákat is megemlíti a Julianus halála felett ujjongó, a birodalomra támadó barbárok – mindkét helyen scythák (gótok), szarmaták, kelták (germánok) stb. – között, akik másokkal együtt nyomban kihasználták az uralkodó halálát.³⁵¹ Mindezek alapján egyáltalában nem zárható ki egy kisebb, leginkább 363 második felére, 364 elejére keltezhető szarmata–quad betörés, amelyet a tartományi katonai parancsnokok helyi szinten kezelni tudtak.

344 Barkóczy 1959, 444, 449, 452.

345 Gruber 2013, 107–109.

346 PRK 299 j. 2; Tomlin 1979, 470–478, kül. 472–473, Hughes 2013, 25.

347 Arnaldi 1980.

348 Paschoud 1979, 338–339 n. 112.

349 Sabbah 1978, 274–276, Ammianus XXVI, 87–88.

350 Sievers 1868, 253–254; PWRE XII (1925) col. 2502; Norman 1969, 251, 277, 477 n.b.

351 Bowersock 2006, 705.

Szarmata–quad betörések (Kr. u. 374–375)

Libanios

Orationes

XXIV.12.

διέβησαν τὸν Ἴστρον Σαυρομάται τὴν ἄρρηκτον στρατιὰν τοῦ πρεσβυτέρου μὴ δέισαντες, κατέσυραν ἀνθοῦν τοῖς ἅπασιν ἔθνος τὸ Ἰλλυριῶν, μετήνεγκαν εἰς τὴν αὐτῶν μεγάλην εὐδαιμονίαν, ἔργον χρόνου μακροῦ. καὶ τὴν μὲν τοῦ ταύτης τῆς χώρας ἄρχοντος θαυμάσαι τις ἂν λύπην δι' ἦν δακρῶν, οὐχ ὑπάτου στολῆς ἠγήσατο εἶναι τὸν ἐνιαυτὸν αὐτῶ, τὴν τόλμαν δὲ τῶν ἀσθενεστέρων πόθεν χρῆ νομίσαι γεγενῆσθαι.

Átkeltek a Dunán a szarmaták, egyáltalán nem félve az idősebb (sc. Valentinianus) hatalmas seregétől, és teljes elpusztították a minden tekintetben virágzó Illyricum tartományt, és sok kincset elhurcoltak a maguk országába, hosszú idő munkáját. Az ember csodálkozhatna az ottani kormányzó által okozott bánaton, akiről úgy vélték, hogy róla kell elnevezni a gyászévet, pedig még csak nem is consuli rangú, de nekünk inkább azt kell végiggondolnunk, honnan ered a nálunk gyengébbek merészsége.

(Fordította: Kovács Péter)

Libanios Iulianus halálának megbosszulásáról szóló 24. beszéde Gratianusnak íródott 379 körül. Érdekes módon már nála (és Jeromosnál, továbbá az egyházi történetíróknál) is csak a szarmaták jelennek meg a tartomány támadójaként, ahogyan az a későbbi bizánci hagyományba is bekerült. Ennek inkább az lehetett, hogy a nagyobb pusztítás a nevükhöz fűződött.

Irodalom:

Norman 1969, 469–470.

Themistios

Orationes

XIII.23 179c. (Kr. u. 376 első fele)

τί ἄν τις τῶδε ἐπονομάζοι τῷ αὐτοκράτορι, τῷ ἀναστέλλοντι μὲν Γερμανούς, φοβεῖτον δὲ Ἀχαιμενίδας, Γέτας δὲ ἐξαιρείτον καὶ Σαυρομάτας, λαμπρὰν τε εἰρήνην παρασχόντε ἐξ ἄκρας εἰς ἄκραν διὰ πάντων τῶν μεταξὺ τεταγμένων.

Hogyan is nevezhetnénk a két uralkodót (sc. Valentinianust és Valenst), akik elkergették a germánokat, félelmet hoztak az achaimenidákra (sc. perzsákra), legyőzték a getákat és a szarmatákat, és fényes békét hoztak a világ egyik végétől a másikig, és ami közte van.

(Fordította: Kovács Péter)

A rhetor 376-ban Rómában Gratianusnak az uralkodói szépségről (sókratészi értelemben) tartott beszédében utalt vissza Valentinianus szarmaták elleni sikerére, illetve a békekötésre. Érdeemes megfigyelni, hogy Themistios művében ettől kezdve már csak a szarmata név fordul elő, míg korábban (II. Constantius alatt) a jazigokat említi.

Irodalom:

Themistios, 238 Anm. 140.

Hieronimus

Chronicon

247g

Quia superiori anno Sarmatae Pannonias vastaverant, idem consules permansere.

Mivel az előző évben a szarmaták elpusztították a két Pannoniát, ugyanazok a consulok maradtak.

(Fordította: Kovács Péter)

Jeromos a Pannonia és Dalmatia határán található Stridon szülöttként jól ismerte korának illyricumi eseményeit, így a *Chronicon* folytatásában alighanem saját forrásból számolt be a 374. év eseményeiről. Érdeemes megfigyelni, hogy a tartomány eseményeit illetően jól tájékozott Jeromos csak a szarmatákat említi, holott az ammianusi beszámoló alapján világos, hogy Valentinianus a fő ellenfélnek a quadokat tartotta, mert a tényleges hadi cselekmények ellenük folytak, illetve folytak volna 376-ban. A háborús helyzet miatt a 374-es év consulai, így Equitius is tisztségükben maradtak a következő évre, helyesebben az utóbbi évnek nem voltak consulai; a consulkeltezés ez esetben *post ...* volt (de cf. Amm. XXX.3.1).

Irodalom:

Bagnall 1987, 282–285, A. R. Birley, A.D. 375: a year with non consuls. In: E. Dabrowa, *Studies in the late Roman history*. Kraków 2007, 15–30.

Pseudo-Hieronymus

Epistula ad Praesidium de cereo paschali

Kiadás: PL XXX (1846) 182–188, G. Morin, Pour l'authenticité de la lettre de saint Jérôme à Précidius. *Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne* 3, 1913, 52–60, itt: 54–58.

Ep. 18.4.

Nuper, inquit, Imperator Valentinianus cum adversus Sarmatas, Quadosque propter Illyrii vastationem in consistorio saevius infremeret, et totius gentis excidium rigidus minaretur, sanguine erumpente, discrepuit.

Nemrégiben, úgymond, az uralkodó Valentinianus – miután a szarmatákra és quadokra Illyricum elpusztítása miatt a tanácsban igen keményen dühbe jött, és az egész népség kiirtásával fenyegetőzött keményen – vérömlés következtében elhunyt.

(Fordította: Kovács Péter)

A Jeromos neve alatt fennmaradt – Morin ellenérvei dacára máig vitatott eredetiségű –, Praesidius diaconusnak címzett levélben, amely a keleti húsvéti liturgiában használatos gyertyáról szól, Valentinianus halála kapcsán megemlíti az uralkodó hadjáratát kiváltó szarmata–quad betörést. (Az egyházatya egy másik, hiteles levelében is beszámol az uralkodó halálának körülményeiről.)

Cf. Ep. LX.15.3.

Irodalom:

G. Morin, Un écrit méconnue de Jérôme saint Jérôme La ‘Lettre à Présidius’ sur le cierge pascal. *Revue bénédictine* 8, 1891, 20–27, S. Rebenich, Hieronymus und sein Kreis: Prosopographische und sozialgeschichtliche Untersuchungen. Stuttgart 1992, 170 Anm. 182, H. M. Pabel, Herculean Labours: Erasmus and the Editing of St. Jerome’s Letters in the Renaissance. Leiden–Boston 2008, 158–159.

Panegyrici Latini

Pacati dictus Theodosio (Paneg. Lat. XII)

5.2.

Iam se mihi Sarmatica caede sanguineus Hister obiciet.

Már a szarmaták legyilkolásától véres Duna áll velem szemben.

(Fordította: Kovács Péter)

5.4.

Cum ipse Saxonicus, ipse Sarmaticus, ipse Alamannicus diceretur, et quantum tota res publica habet hostium, tantum una familia ostenderet et triumphorum.

Hívhatná magát Saxonicusnak, Sarmaticusnak, Alamannicusnak, és egy család annyi diadalmenetet mutathatna be, amennyi ellensége van az államnak.

(Fordította: Kovács Péter)

Mindkét utóbbi hely Pacatus beszédének azon részéből származik, amelyben az uralkodó apjának (PLRE I, Theodosius 3) hadi érdemeit sorolja fel. Az idősebbik Theodosius (PLRE Flavius Theodosius 3) mint magister equitum 372–373 körül ért el hadi sikereket a szarmaták ellen. Valentinianushoz hasonlóan Theodosius sohasem viselte a Sarmaticus melléknevet.

A galliai Latinius Drepanius Pacatus Theodosius császárnak 389 nyarán a római senatus épületében tartotta dicsőítő beszédét a nyugati ellencsászár, Magnus Maximus felett aratott győzelme alkalmából. A szerző részletesen beszámol a polgárháború pannoniai eseményeiről, a sisciai és a poetovioi ütközetekről (utóbbihoz ld. részletesen: Kovács 2019, 246–250). Életéről viszonylag keveset tudunk (PLRE I, Latinius Drepanius Pacatus), retorikai képzettségét Burdigalában szerezte, ahol később maga is oktatott. Szoros viszonyt ápolt Ausoniusszal, aki verseit is igen nagyra tartotta. Később Africa proconsula (390), majd a Kelet *comes rei privatae* lett (393).

Irodalom:

Saylor–Rodgers 1994, 454 n. 20, 517–519, Pacatus dicsőítő beszéde Theodosius császárhoz. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a kísérő tanulmányt írta Székely Melinda. Szeged-Budapest 2019, C. H. Dirks, The historical value of Pacatus' panegyric upon Theodosius I (with special reference to the usurpation of Magnus Maximus). MA Thesis Ottawa 1976, Pacatus, Panegyric to the Emperor Theodosius. Translated with an introduction by C.E.V. Nixon. Liverpool 1987, S. Lunn-Rockliffe, Commemorating the Usurper Magnus Maximus: Ekphrasis,

Poetry, and History in Pacatus' Panegyric of Theodosius. *Journal of Late Antiquity* 3, 2010, 316–336.

Rufinus

Historia Ecclesiastica

XI.12.

Interea cum ad bellum Sarmaticum Valentinianus de Galliae partibus venisset Illyricum, ibi vixdum coepto bello ...

Miután Valentinianus a galliai birodalomrészből a szarmaták elleni háború miatt Illyricumba érkezett, alig kezdődött meg a háború ...

(Fordította: Kovács Péter)

Rufinus Egyháztörténete csak kis részben saját munka, a mű nagy része Eusebios, majd Gelasios latin fordítása. Sajátjának tudható be viszont ez a Valentinianus halálára vonatkozó szakasz.

Irodalom:

Amidon 1997, 453 n. 26.

Ammianus Marcellinus

XXIX.

6.6.

Cuius rei tam atrocis disseminatus rumor ilico per diversa et Quados et gentes circumspicit efferavit, regisque flentes interitum, in unum coactae misere vastatorias manus, quae Danubium transgressae, cum nihil exspectaretur hostile, occupatam circa messem agrestem adortae sunt plebem, maioreque

parte truncata, quicquid superfuit, domum cum multitudine varii pecoris abduxerunt. 7 Evenisset profecto tunc inexpiabile scelus, numerandum inter probrosas rei Romanae iacturas – paulo enim afuit, quin filia caperetur Constanti cibum sumens in publica villa, quam appellant Pistrensem, cum duceretur Gratiano nuptura – ni favore propitii numinis praesens Messalla provinciae rector eam iudiciali carpento inpositam ad Sirmium vicensimo sexto lapide disparatam cursu reduxisset effuso. 8 Hoc casu prospero regia virgine periculo miserae servitutis exempta, cuius nisi potuisset impetrari redemptio captae, magnas inussisset rei publicae clades, latius se cum Sarmatis Quadi pandentes, ad raptus et latrocinia gentes aptissimae, praedas hominum virile et muliebre secus agebant et pecorum, villarum cineribus exustarum caesorumque incolentium exultantes aerumnis, quos necopinantes sine ulla parsimonia deleverunt. 9 Per omnia itaque propinqua malorum similium dispersa formidine, praefectus praetorio agens tunc apud Sirmium Probus, nullis bellorum terroribus adsuetus, rerum novarum lugubri visu praestriatus, oculosque vix attollens, haerebat diu, quid capesseret ambigens: et cum paratis velocibus equis noctem proximam destinasset in fugam, monitus tutiore consilio mansit immobilis. 10 Didicerat enim omnes secuturos confestim, qui moenibus claudebantur, tegendos latebris oportunis: quod si contigisset, impropugnata civitas venisset in manus hostiles. 11 Proinde parumper lenito pavore, ad arripienda, quae urgebant, acri animo adsurgens, retersit obrutas rudibus fossas, murorumque maximam partem pacis diuturnitate contemptam et subversam ad usque celsarum turrium minas expedit, studio aedificandi coalitus: hac ratione opere velociter absoluto, quod inpensas aedificandi causa theatri dudum congestas sufficientes ad id, quod efficere maturabat, invenit. atque huic spectato consilio salutare addidit aliud, et sagittariorum cohortem e statione proxima, adfuturam obsidio, si venisset, accivit. 12 His velut obicibus barbari ab oppugnanda urbe depulsi, parum ad has calliditates dimicandi sollertes, sarcinisque inpediti praedarum, ad Aequitii vertuntur indaginem. Et cum ad Valeriae spatia longe remota secessisse raptorum didicissent indiciis, illuc properato petierant gradu freudentes, hacque ex causa iugulo eius intenti, quod per ipsum circumventum regem existimabant

insontem. 13 Quibus concito cursu ruentibus infestius, obviam legiones motae sunt duae, Pannonica et Moesiaca, valida proeliis manus: quae si conspirasset, abierat procul dubio victrix. sed dum discretim grassatores adoriri festinant, ortis inter se discordiis inpediti de honore certabant et dignitate. 14 Quo intellecto Sarmatae sagacissimi, non exspectato certandi signo sollemni, Moesiacam primam incessunt, dumque milites arma tardius per tumultum expediunt, interfectis plurimis aucti fiducia, aciem perrupere Pannonicam, disiectaque agminis mole, geminatis ictibus omnem paene delessent, ni periculo mortis aliquos citum extraxisset effugium. 15 Inter haec fortunae dispendia tristioris dux Moesiae Theodosius iunior, prima etiam tum lanugine iuvenis, princeps postea perspectissimus, Sarmatas Liberos ad discretionem servorum rebellium appellatos, conlimitia nostra ex alio latere invadentes, aliquotiens expulit et adflixit, congressibus densis adtritros, adeoque obsistentes fortissime turbas confluentes oppressit, ut caesorum plurium alites iuste sanguine satiaret et feras. 16 Unde residui tumore iam deflagrante metuentes, ne idem dux virtutis, ut apparuit, expeditae, in primo finium aditu incursantes cuneos sterneret aut fugaret, vel insidias per silvarum locaret occulta, post multos perrumpendi conatus subinde temptatos in cassum, abiecta pugnandi fiducia concessionem petivere praeteritorum et veniam, victique ad tempus indultae foederibus pacis nihil egere contrarium, eo maxime timore percussi quod ad tutelam Illyrici Gallicani militis validum accesserat robur.

E szörnyű tettnek híre azonnal elterjedt mindenfelé és felháborította a quadusokat és a szomszéd népeket. Királyuk halálát siratva egybegyűltek és dúló csapatokat küldtek ki; ezek átkeltek a Dunán és megtámadták az aratással elfoglalt népet, amely nem is gondolt ellenséges támadásra. Miután nagyobb részét lekaszabolták, mind azt, a mi még megmaradt belőlük, temérdek mindenféle házi állattal együtt haza hajtották. Ekkor bizony jóvá nem tehető sérelem történt volna, amelyet Róma szégyenletes vereségei közé kellett volna sorolni, – kevés híja volt ugyanis, hogy el nem fogták Constantius leányát, aki útban lévén jövendőbeli férjéhez, Gratianushoz, egy Pistra nevű állambirtokon ebédelt – ha az istenség kegyes rendelke-

zéséből ott levő Messalla, a provincia rectora, tisztii fogatra nem ülteti és vágatva vissza nem viszi a 26 mérföldnyire levő Sirmiumba. E szerencsés véletlen folytán szálnalmas rabságtól szabadult meg a fejedelmi hajadon; pedig ha fogságba kerül és nem sikerül az ő kiváltása, ez nagy vereség szégyenét hozta volna a birodalomra. Most a quadusok a sarmatákkal egyesülve mind messzebbre terjeszkedtek, mert rabláshoz és fosztogatáshoz ezek a népek nagyon értettek. Embereket, vegyest férfit és nőt, és állatokat zsákmányul hajtottak el és ujjongó kárörömmel nézték a felégetett majrok üszkeit és a kardélre hányt lakosok szenvedéseit, akiket a nélkül, hogy ezek jöttüket sejtették volna, irgalom nélkül legyilkoltak. Midőn a hasonló bajoktól való félelem elterjedt az egész szomszédságban, Probus, az akkor Sirmiumban tartózkodó praefectus praetorio, aki sehogy sem volt hozzá szokva a háború borzalmaihoz, e szokatlan események szomorú látványától megbénulva alig merte felvetni a szemét és sokáig habozott, nem tudván, mihez fogjon. Már gyors lovakat tartott készen és a következő nap éjszakájára tűzte ki menekülését; ele mások figyelmeztetésére jobbat gondolt és veszteg maradt. Megtudta ugyanis, hogy mindazok, akik a falak oltalma alatt élnek, azonnal utána indulnának, bogy alkalmas rejtekhelyeken elbújdosanak; ha pedig ez bekövetkezik, akkor a város védtelenül kerül az ellenség kezébe. Tehát kissé lecsillapodott a félelme és nagy buzgalommal hozzá látott a legsürgősebb teendőkhez; kitisztíttatta az omladékkal betemetett árkokat és helyreállíttatta a hosszú béke alatt nagyrészt elhanyagolt és bedőlt falakat a magas tornyok ormáig, minthogy különben is kedve telt az építkezésben. A munka már csak azért is gyorsan haladt, mivel készen talált egy színház építésére régóta gyűjtött összeget, amely elegendő volt arra, amit most sürgősen kellett elkészíteni. Ehhez a helyes intézkedéshez még egy célszerű másikat is csatolt, t. i. egy íjász-cohorst hozatott a legközelebbi állomásra, hogy ostrom esetén segítségükre legyen. Ezek az óvintézkedések elriasztották a város ostromlásától a barbárokat, akik nem sokat értettek a hadviselés e mesterkedéseire és a magukkal cipelt zsákmánytól is nehézkesen mozogtak; egyet fordultak tehát és Aequitius felkeresésére indultak. Mivel akékre kerített emberek vallomásaiból arról értesültek, hogy ez a távoli Valeria tartományba vonult el, boszút lihegve

gyors menetben oda siettek; ő neki akarták ugyanis nyakát szegni azért, mert azt hitték, hogy ő hálózta be mit sem vétett királyukat. amint így ellenséges szándékkal sebes iramodásbán előre rohantak, két legio ment eléjük, a pannoniai és a moesiai, egy harcokban kipróbált had, amely, ha jó egyetértésben működött volna, kétségkívül győzedelmeskedett volna. De mialatt különválva igyekeztek megtámadni a martalócokat, kezüket megkötötte a köztük támadt viszály, amennyiben rangról és érdemről versengtek egymással. amint ezt észrevették a ravasz sarmaták, a nélkül, hogy bevárták volna a harcra hívó szokott jelt, előbb a moesiai légiót támadták meg és, mialatt katonáink a zűrzavarban lassan fegyverkeztek, nagy részüket levágták; azután fokozott önbizalommal átszakították a pannoniai csatarendet; szétugrasztották a hadosztály tömegét és egymást érő csapásokkal úgyszólván valamennyit megsemmisítettek volna, ha néhányan gyors futással nem menekültek volna a halálos veszedelemből. E szomorú sorscsapások közben Moesia vezérlő tábornoka, az ifjabbik Theodosius, akkor még pelyhedző állú ifjú, akiből később a dicső császár lett, ismételve elűzte és tönkre verte a fellázadt rabszolgáiktól való megkülönböztetés végett szabadoznak nevezett sarmatákat, akik más oldalról támadtak a mi végvidékünkre. Sűrű ütközetekben leverte őket és, midőn csapatjaik mindig újra összeverődtek és vitéz ellentállást fejtettek ki, annyira a nyakukra hágott, hogy a sok elesett ellenség vérével érdemük szerint a ragadozó madarakat és vadállatokat hizlalta. Ennélfogva a megmaradottakban már lelohadt az elbizakodottság, mert attól tartottak, hogy az a hadvezér, aki oly hősie serénységről tett bizonyoságot, az őha doszlopaikat az első becsapásnál, amellyel átlépik a határt, le fogja verni, vagy meg fogja szalasztani, vagy az erdők mélyében lesbe fog állani ellenük. Miután tehát egymásután sok hiábavaló kísérletet tettek, hogy keresztülvágják magukat, elment a kedvük a további harctól, és elnézést és bocsánatot kértek a múltakért és legyőzetésük után nem is követtek el a szerződésben biztosított béke ideje alatt semmiféle ellenségeskedést; ettől ugyanis elriasztotta őket különösen az a körülmény, hogy Illyricum védelmére a galliai hadseregnek egy erős hadosztálya vonult be.

(Fordította: Pirchala Imre)

Ld. lejjebb részletesen!

Irodalom:

Ammianus XXIX, 231–246.

XXX.

3.1.

Secuto post haec anno, Gratiano adscito in trabeae societatem Aequitio consule, Valentiniano post vastatos aliquos Alamanniae pagos munimentum aedificanti prope Basiliam, quod appellant accolae Robur, offertur praefecti relatio Probi, docentis Illyrici clades. 2 Quibus ille ut cunctatorem decuerat ducem, examinatus lectis, attonitus cogitationibus anxiis, Paterniano notario misso negotium scrupulosa quaesivit indagine, moxque veris per eum nuntiis gestorum acceptis, evolare protinus festinabat, ausos temerare limitem barbaros primo fragore, ut mente conceperat, oppressurus armorum.

A következő évben, amikor Gratianus Equitiust emelte maga melle a consuli méltóságba, Valentinianus néhány alamannus kerület feldúlása után Basilia közelébe várat épített, amelyet az odavalók Roburnak hívnak. Ott vette Probus praefectusnak jelentését az Illyricumot ért csapásról. Miután ez, amint ily óvatos hadvezértől várni lehetett, nagy figyelemmel elolvasta, súlyos aggodalmaktól nyugtalanítva elküldte Paternianus notariust, hogy szerezzen pontos értesülést a dolgok állásáról. Miután általa csakhamar megbízható híreket kapott a történekről, azonnal sietve útnak akart indulni, hogy a barbároknak, akik megsérteni merték a birodalmi határt, amint képzelte, fegyvereinek első neszére nyakukra hágjon.

(Fordította: Pirchala Imre)

5.1.

Pubescente iam vere Valentinianus a Treveris motus, per nota itinera gradu celeri contendebat, eique regiones adventanti, quas petebat, legatio Sarmatarum offertur: pedibusque eius prostrata orabat pacifica prece, ut propitius veniret et lenis, nullius diri facinoris participes popularis suos

inventurus aut conscios. 2 Quibus saepe eadem iterantibus, hactenus perpensa deliberatione respondit, haec in locis, ubi dicuntur admissa, quaerenda verissimis documentis et vindicanda.

A tavasz előrehaladtával Valentinianus elindult Treveriből, és gyors menetben haladt az ismert utakon. Amikor arra a vidékre ért, ahová igyekezett, elébe ment a sarmaták követsége, lábához borult, és békés szándékkal könyörögve kérte, jöjjön hozzájuk kegyesen és jóindulattal, mert meg fog róla győződni, hogy népük semmilyen gonosztettet nem követett el, és ilyesmiről tudomása sem volt. Mivel ezt többször elismételték, a császár alapos mérlegelés után azt válaszolta, hogy mindezeket a helyszínen, ahol állítólag történtek, kell majd hiteles bizonyítékok alapján megvizsgálni és megbeszszelni.

(Fordította: Pirchala Imre)

7.10.

Similique fortitudine clades ingemiscendas Illyrici vindicasset, ni morte praeventus reliquisset rem seriam imperfectam.

Hasonló bátorsággal háráította volna el az Illyricumra zúduló sajnálatos csapásokat, de a hirtelen bekövetkezett halál miatt ezt a nagy feladatot nem tudta teljesíteni.

(Fordította: Pirchala Imre)

Irodalom:

Ammianus XXX, 161.

9.1.

... unde Britannici strepitus et Africanae clades et vastitas emersit Illyrici.

Ennek az után Britanniában zavargás, Africában sok csapás, Illyricumban pusztítás lett a következménye.

(Fordította: Pirchala Imre)

Az utóbbi két helyen Ammianus az uralkodó halála után szokásos, igen bőséges összefoglaló értékelése (XXX.7–9), jellemzése során tért ki Illyricumra, azaz jelen esetben az előző (XXIX.) könyvben részletesen tárgyalt pannoniai eseményekre, illetve 375-ös hadjárata befejezetlen voltára.

Irodalom:

Ammianus XXX, 186–187.

Orosius

VII. 32.14.

Anno autem undecimo imperii sui Valentinianus, cum Sarmatae sese per Pannonias diffudissent easque vastarent, bellum in eos parans ...

Uralkodása 11. évében Valentinianus, miután a szarmaták elárasztották és elpusztították a pannon tartományokat, háborút készített elő ellenük ...

(Fordította: Kovács Péter)

Orosius művében a fő forrásként használt Jeromos Chroniconja nyomán itt is csak a szarmaták jelennek meg támadó félként.

Irodalom:

Fear 2010, 380 n. 352.

Sókratés

Historia Ecclesiastica

IV.31.1.

μετὰ δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς, Σαυροματῶν ἐπεξεληθόντων τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ, ἐπ' αὐτοὺς ἐχώρει μετὰ πλείστης παρασκευῆς. 2. ταύτην οὐκ ἦνεγκαν τὴν

παρασκευὴν ἀκούσαντες οἱ βάρβαροι, ἀλλὰ πρεσβευσάμενοι πρὸς αὐτὸν ἤτοῦντο ἐπὶ συνθήκαις εἰρήνης τυχεῖν. 3. τῶν πρέσβειων δὲ εἰσελθόντων καὶ φανέντων οὐκ ἀξιοπρεπῶν ἠρώτησεν εἰ τοιοῦτοι Σαυρομάται πάντες εἰσίν. 4. ἀποκριναμένων δὲ τῶν πρέσβειων τοὺς ἀρίστους Σαυροματῶν ἤκειν πρὸς αὐτόν, πληροῦται θυμοῦ Οὐαλεντινιανός καὶ μέγα βοῶν ἔλεγεν κακῶς πράττειν τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν περιελθοῦσαν εἰς αὐτόν, ὅπου τοιοῦτο βαρβάρων γένος εὐτελὲς οὐκ ἀγαπᾷ παρ' ἑαυτῷ μένειν σωζόμενον, ἀλλ' ὄπλα αἰρεῖται καὶ Ῥωμαίων ὄρους πατεῖ καὶ εἰς πόλεμον θρασύνεται.

Miután a szarmaták a Római Birodalomra támadtak, igen nagy sereggel ellenük vonult. Amikor a barbárok meghallották a háborús készülődés mértékét, követeket küldtek hozzá, hogy bizonyos feltételekkel békét kérjenek. Miután a követek bementek, és nem igazán tűntek méltónak, megkérdezte, hogy minden szarmata így néz-e ki. Azt válaszolták, hogy a legjobbjukat küldték hozzá követségbe. Valentinianus erre felettébb dühös lett, és nagy hangon azt kiabálta, hogy csak a rossz sors vezette a birodalom élére, ha egy ilyen hitvány barbár nép nem akar épségben a saját területén maradni, hanem a fegyvereket választja, átlépi a római határokat, és háborút merészel indítani.

(Fordította: Kovács Péter)

Sózomenos

Historia Ecclesiastica

VI.36.1.

καταδραμόντων δὲ Σαυροματῶν χωρία τινὰ τῆς πρὸς δύσιν ἀρχομένης ἐπεστράτευσεν τούτοις Οὐαλεντινιανός. 2 οἱ δὲ τῆς στρατιᾶς τὸ πλῆθος καὶ τὴν παρασκευὴν ἀκούσαντες, πρέσβεις πέμψαντες εἰρήνην ἤτουν. ἰδὼν δὲ τούτους, εἰ τοιοῦτοι Σαυρομάται πάντες εἰσίν ἐπυνθάνετο. τῶν δὲ τοὺς ἀρίστους παρεῖναι καὶ πρεσβεύειν φησάντων ἐμπίπλαται ὀργῆς, 3 καὶ μέγα κεκραγῶς ἢ δεινὰ τοὺς ὑπηκόους ὑπομένειν ἔφη καὶ τὴν Ῥωμαίων

δυσπραγεῖν ἀρχὴν εἰς αὐτὸν περιστᾶσαν, εἰ Σαυρομάται, βάρβαρον ἔθνος ὦν ἄριστοι οὔτοι, οὐκ ἀγαπῶσιν ἐφ' ἑαυτῶν μένοντες ζῆν, ἀλλ' ἐπιβῆναι τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀρχομένης ἐθάρρησαν καὶ πολεμεῖν ὅλως πρὸς Ῥωμαίους φαντάζονται.

A szarmaták megtámadták a nyugati birodalomrész egyik területét, mire Valentinianus háborút indított ellenük. Amint a szarmaták meghallották serege nagyságát és a háborús készülődést, ezért békét kérő követeket küldtek. Amikor meglátta őket (az uralkodó), megkérdezte, hogy mindannyian így néznek-e ki. Amikor a követek azt válaszolták, hogy közülük a legjobbak van itt követségben, haraggal telt el, és nagy hangon azt kiabálta, hogy szörnyű dolgok várnak az alattvalóira, és a balsors révén került irányítása alá a római állam, ha a szarmaták, ez a barbár nép, akik közül ezek a legjobbak, nem elégednek meg azzal, hogy a saját területükön nyugalomban éljenek, hanem felbátorodtak, és rátámadtak birodalmára, és azt képzelik, hogy teljes háborút indítanak Róma ellen.

(Fordította: Kovács Péter)

Mindkét egyháztörténész az uralkodó elé járuló szarmata követeket emelte ki, ami Theophanes Confessor révén bekerült a bizánci krónikahagyományba is (ld. lejjebb!). Az eseményt összekeverték a Valentinianus halálát kiváltó quad követséggel (Amm. XXX.6), a szarmata követek ugyanis még a hadjárat legelején keresték fel az uralkodót (XXX.5.1–2).

Cf. Theoph. Conf. p. 61 AM 5867.

Irodalom:

Mango –Scott 1997, 96 n. 1–3.

Consularia Italica

Kiadás: Chronica minora I. Ed. Th. Mommsen. MGH AA IX (1892) p. 249–339.

Chron. Min. I p. 296 (Fasti Vindobonenses priores)

490

His cons. Sarmatae totam Pannoniam devastaverunt.

Ezek consulsága alatt a szarmaták egész Pannoniát elpusztították.
(Fordította: Kovács Péter)

Az összefoglaló néven Consularia Italica néven ismert késő antik forráscsoport több olyan consullistát és rövid történeti bejegyzéseket tartalmazó művet takar, amelynek eredetijét Italiában állították össze, és ami valószínűleg Hieronymus Chroniconját folytatja Kr. u. 379–493 között. E művek közé tartozik a bécsinek nevezett két Fasti is, amelyek közül a *priores* a Kr. e. 44. – Kr. u. 403, ill. a 455–493 közötti időszakot öleli fel. A Jeromosra visszamenő passusban (ld. az azonos szóhasználatot, a quadok hiányát) is csak a szarmaták szerepelnek a támadók között.

Irodalom:

Burgess–Kulikowski 2013.

Zósimos

IV.

16.3.

... ὅπερ ἀπαγγελθέν εἰκότως Οὐαλεντινιανὸν συνετάραξεν· καὶ παραχρῆμα τάγματά τινα στρατιωτικὰ τὴν ἐν Παιονίᾳ καὶ Μυσίᾳ τῇ ἄνω καταλιπόντα φυλακὴν ἐπὶ Λιβύῃν ἐκπλεῦσαι προσέταξε. 4 τούτου δὴ γενομένου Σαυρομάται καὶ Κουάδοι, καὶ πρότερον ὄντες ἔγκοτοι τῷ τὴν ἐν τούτοις

ἐπιτετραμμένῳ τοῖς τόποις φυλακὴν (ἦν δὲ Κελέστιος), μετὰ τὴν τῶν στρατιωτῶν εἰς Λιβύην ἀποδημίαν ἐπέθεντο Παῖοσί τε καὶ Μυσοῖς· τοῦ γὰρ Κελεστίου τὸν τούτων ἄρχοντα πίστεσιν ἐνόρκους παραγαγόντος, ἀνελόντος τε δόλῳ τῆς τραπέζης ἔτι προκειμένης, εἰκότως οἱ βάρβαροι τῆς ἐφόδου ταύτην ἔχοντες πρόφασιν τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον ἐλήζοντο, πᾶν, εἴ τι τῶν πόλεων ἦν ἐκτός, διαρπάζοντες. 5 ἀλλὰ Παῖονες μὲν εἰς ἀρπαγὴν τοῖς βαρβάροις προέκειντο, τῶν στρατιωτῶν ἐκμελῶς πρὸς τὸ φυλάττειν τὰς πόλεις ἐχόντων καὶ τοῖς ἐνδοτέρῳ τοῦ ποταμοῦ τόποις οὐχ ἦττον ἢ οἱ βάρβαροι παρενοχλοῦντων. 6 Μυσία δὲ οὐδενὸς ἐπειράθη κακοῦ, Θεοδοσίου τοῦ τὴν στρατιωτικὴν ἀρχὴν ἔχοντος ἀνδρείως στάντος καὶ τοὺς ἐπιόντας ἀποδιώξαντος ...

Mivel a hírek természetesen felizgatták Valentinianust, nyomban elrendelte, hogy a Pannoniában és Felső Moesiában állomásozó katonaság táborhelyét elhagyva hajózzon Libyába. Ahogy ez megtörtént, a szarmaták és quadok, akik már korábban haragosai voltak az ottani területek védelmével megbízott Caelestiusnak, a római csapatok eltávoztával rátámadtak Pannoniára és Moesiára. Caelestius ugyanis hamis esküvel rászedte királyukat, és orvul megölette egy lakoma alkalmából. Ezt ürügyül használva elpusztították a Duna menti területeket, és mindent elhurcoltak, amit a városokon kívül találtak. A pannoniaiak ki voltak téve a barbárok fosztogatásának, mivel az ottani katonaság gondatlanul őrizte a városokat, és nem kevesebb kárt okoztak a folyón inneni területeknek, mint a barbárok. Moesia azonban semmiféle kárt nem szenvedett, mivel a katonai parancsnok, Theodosius vitézül ellenállt, és elűldözte a támadókat.

(Fordította: Kovács Péter)

Érdekes megfigyelni, hogy a háborúskodást kiváltó Marcellianus neve itt Caelestius. A Celestius név talán Marcellianus signuma lehetett. Ammianushoz hasonlóan a későbbi uralkodó, I. Theodosius (PLRE I, Theodosius 4) sikeres moesiai ellenállása is szerepel a történetírónál.

Cf. Amm. XXIX.6.15.

Irodalom:

Paschoud 1979, 364.

17.1.

Οὐαλεντινιανὸς δὲ τὴν ἀκοὴν τῶν ἀπαγγελεθέντων οὐκ ἐνεγκῶν, ἐκ Κελτῶν ὀρμήσας ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίδα διέβαινε, βουλευόμενος περὶ τοῦ πρὸς Κουάδους καὶ Σαυρομάτας πολέμου· Μεροβαύδην δέ, στρατιωτικῶν ἔργων ἐμπειρίαν ἔχειν παρὰ τοὺς ἄλλους δοκοῦντα, παντὸς τοῦ στρατοπέδου προΐσθησι.

Valentinianus annyira nehezen viselte a hallott híreket, hogy Galliából útnak indult Illyricumba azzal a szándékkal, hogy háborút indít a quadok és a szarmaták ellen. Főparancsnokává Merobaudest nevezte ki, mivel úgy vélte, hogy hadi dolgokban való tapasztalatával mindenki mást megelőz.

(Fordította: Kovács Péter)

Theophanes Confessor

Chronographia

Kiadás: p. 61 AM 5867

τούτῳ τῷ ἔτει Οὐαλεντινιανὸς ὁ μέγας ἐτελεύτησεν ἐτῶν πδ', βασιλεύσας ἔτη ια', τρόπῳ τοιῶδε· Σαυρομάται, ἔθνος [μικρὸν τε καὶ] οἰκτρόν, ἐπαναστάντες αὐτῷ καὶ ἠττηθέντες πρέσβεις ἐπεμψαν αἰτοῦντες τὴν εἰρήνην. Οὐαλεντινιανοῦ δὲ τοὺς πρέσβεις ἐρωτῶντος, εἰ πάντες οἱ Σαυρομάται τοιοῦτοὶ εἰσι τοῖς σώμασιν οἰκτροί, καὶ αὐτῶν εἰπόντων, ὅτι “τοὺς κρείττονας πάντων ὧδε ἔχεις καὶ ὀρθῶς” ἀνακράζας βιαίως ἔφη· “δεινὰ Ῥωμαίων ἢ βασιλεία ὑπομένει εἰς Οὐαλεντινιανὸν λήξασα, εἰ Σαυρομάται τοιοῦτοι ὄντες Ῥωμαίων κατεξανίστανται.”

Ebben az évben (a Teremtés 5867. évében) a nagy Valentinianus 11 év uralkodás után 84 évesen elhunyt a következő módon: A szarmaták, egy kis és

szánalmas nép, miután fellázadt ellene és vereséget szenvedett, békét kérő követeket küldött. Amikor Valentinianus megkérdezte a követeket, hogy a testi adottságaikra nézve minden szarmata ilyen hitvány-e, azt válaszolták, hogy közülünk a legerősebbeket látod itt magad előtt. Erre haragosan azt kiabálta, hogy szörnyű világ vár Rómára, és Valentinianusszal véget is ér, ha még az ilyen szarmaták is fellázadnak a rómaiak ellen.

(Fordította: Kovács Péter)

Theophanes jelen szakasza a fent idézett egyháztörténeti munkákra megy vissza.

Cf. Theod. Lec. Epit. III.210, Georgius Cedrenus Compend. hist. p. 547.1–10, Georgius Monachus Chron. breve 688.11.

Megjegyzések a 374. évi quad–szarmata betöréshez és előzményeihez

A Pannoniát sújtó 374. évi quad–szarmata támadás eseményeit és következményeit már sokan vizsgálták.³⁵² Ennek régészeti nyomait (pusztulási rétegek, elrejtett kincsletek (2. tábla), tömegsírok³⁵³, a gödi erőd feltárása³⁵⁴) több helyen is sikerült kimutatni (ld. a 2. táblázatot).³⁵⁵ Ammianus részletes beszámolója miatt azonban elmaradt az eseményre vonatkozó egyéb szöveghelyek részletes vizsgálata. E helyen az események rövid ismertetése mellett a forrásokkal is foglalkozom.

A betörésnek Ammianus beszámolója szerint két indoka volt: 1. a hadi ügyekben egyébként mindig elővigyázatos (XXX.9.4) uralkodó utasítására

352 Patsch 1929; Alföldi 1942, 684–686; Nagl 1948, 2183–2184; Stein 1959, 182–183; Nagy 1962, 64–65; Mócsy 1962, 576–577; Mócsy 1972, 92–93; Mócsy 1974, 293–295; Soproni 1978; Dittrich 1984, 86–119; PRK 49; Mráv 1998; Hughes 2013, 120–121, 126–130, 135–138.

353 Éry–Nádorfői 2009.

354 Mráv 2003; Mráv 2005.

355 Alföldi 1949. Tokorcs; Alföldi 2001, 308–331.

(XXIX.6.2 *aedificari praesidiaria castra mandavit*) a quadok földjén megindult erődépítés, illetve 2. az emiatt tiltakozó Gabinius király orvul való meggyilkolása (6.5, XXX.1.1, Zós. IV.16.4). Gabiniusék küldöttsége egyértelműen a második volt; Equitius és a korábbi dux – aki bár Ammianus nem nevezi néven, egyértelműen Frigeridusz – helyt adtak a korábbi tiltkozásnak, és az építkezés abbamaradt (6.4 *admissa copia rogandi suspensum*). Ezt használta ki Equitius lejáratására (ezért nevezhette nyakasnak (*pervicax*) és tunyának (*deses*): 6.3) Valentinianus másik pannoniai kegyeltje, Maximinus, aki elérte az uralkodónál, hogy Maxentianus a fiát Valeria duxává nevezze ki (6.3). Az ifjú kormányzó folytatta a félbehagyott építkezést (6.4), illetve az újabb küldöttséget vezető Gabinius quad királyt és kíséretét a vendégjog megsértésével legyilkoltatta (6.5). Nem tudjuk, milyen hamis indokokkal (*figmenta*) próbálták meg a földjeikről elűzni (nyilván a part menti sávból: ld. lejjebb) az érintett quadokat (6.4 *figmenta regionum suarum faciebant extorres*). Erről Ammianus mellett Zósimos is beszámol (IV.16.4), az eseményeket egyébként Ammianushoz hasonló előadó történetíró szerint a merényletért Κελέστιος, a τούτων ἄρχων, vagyis a dux volt a felelős.³⁵⁶ A Celestius név talán Marcellianus signuma lehetett. A Caelestius Marcellianus név kizárható, hiszen apja, Maximinus után (CIL X 8026=AÉp 2009, 451) ő is Flavius Marcellianus volt (PLRE I, Celestius, Marcellianus 2). Az eseményeknek mindenképpen 374 tavaszán kellett lezajlaniuk, nem sokkal nyári aratás idejére keltezhető betörés előtt (6.6), de az építkezés Frigeridus hivatali idejében már 373-ban megindulhatott. A gödi erőd helyén folyó feltárások (Frigeridus téglabélyege) megerősítették a jogosan feltételezett azonosítást, azonban régészetileg még mindenképpen ki kell mutatni a megkezdett munka abbamaradását, majd folytatását. Mindenesetre ezen tényből, illetve az uralkodó hadjáratának irányából következően (Aquincumtól északra található hegyes vidék, i.e. a Börzsöny) jogos az a feltételezés³⁵⁷, hogy az érintettek a quadok és a szarmaták között lakó kevert *Transiugitani* lehettek (Amm. XVII.12.12).³⁵⁸

356 Paschoud 1979, 364.

357 Mráv 1998, 95–96.

358 PWRE VI (1937) 2158; Dittrich 1984, 131 Anm. 6; Vaday 2001, 182, 187 n. 35; Kovács 2016, 106. A quad-szarmata határterületről ld. Kulcsár 1997, 705–709.

Ammianus szöveghelyének (XXIX.6.2–6) vizsgálata közben már többen is észlelték, hogy mennyire párhuzamos események figyelhetők meg a szintén barbaricum montium Piruson (valahol Heidelberg környékén³⁵⁹) épült erőd esetében Germaniában (XXVIII.5.2–9).³⁶⁰ Ezeket táblázatos formában adom közre (Tábla 1). Több esetben is egyezés figyelhető meg a történetíró szóhasználatában, illetve az események lefolyásában is. Így mindkét helyen többször is használja a *munimentum*, *castra praesidiaria* szavakat (Germania esetében: XXVIII.2.4); az erőd felépítésére vonatkozóan műveltető jelzőt használ; Germaniában és Pannoniában is csak egy erősség építéséről van szó (ld. a *munimentum*, *opus* szavak használatát³⁶¹). Azonos a hely a folyón túl (*trans* ...) a Barbaricumban, azonosak a körülmények (fennálló békeszerződések, túsok), azonos az ottani barbárok tiltakozása és követjárása Ennek ellenére mindkét helyen folytatódik az építkezés, mind Germaniában, mind Valeriában új duxot neveznek ki, és mindkét helyen sor kerül a barbár támadásra, amelynek következményeként rómaiakat, Germaniában katonákat, Pannoniában a provinciális lakosságot mészárolják le (*obtruncabant*, ill. *maioreque parte truncata*), és legfőképpen mindkét erősség befejezetlen marad. A hasonlóságok ellenére azonban jelentős különbségek is megfigyelhetők. Valeriában eredményes az első tiltakozás (itt viszont nincs említés túsokról), majd az új dux folytatja az építkezést. Itt a barbár támadás közvetlen kiváltó oka Gabinius király jogtalan lemészárlása. Utólag a germaniai építkezést felügyelő Syagrius kegyvesztett lesz, míg Equitius és Marcellianus is elkerülik a felelősségre vonást (XXX.5.3). II. Constantius szarmaták elleni hadjáratának vizsgálata során arra következtetésre jutottam, hogy az események szinte teljesen azonos leírása, illetve Acimincum Aquincummal való felcserélése arra vezethető vissza, hogy Ammianus egy hadjárat eseményeit írta le két változatban (XVII.12–13, XIX.11).³⁶² Szó lehet-e ugyanerről a jelen esetben is? Elméletileg ezt a lehetőséget sem lehet kizárni, hiszen mennyire valószínű, hogy ugyanazon uralkodó két külön tartomány határán kívül egy-egy külön katonai

359 Ammianus XXVIII, 130.

360 Dittrich 1984, 91–92; Mráv 1998, 92; Ammianus XXVIII, 133–134; Ammianus XXIX, 224.

361 Már Mócsy 1972, 92; Dittrich 1984, 94–95.

362 Kovács 2016, 115–130.

tábor erősítését kezdi meg, mindkét esetben sikertelenül? Továbbá a különbségek abból is adódhattak, hogy a forrásában szereplő eseményeket szelektíven örökítette meg (pl. Gabiniusék legyilkolása csak Pannonia, míg az építkezést kivitelező katonák legyilkolása csak Germania esetében szerepel). Az említett eltérések, Gabinius halálának Ammianustól független említése (Zós. IV.16.4) a történetben szereplő konkrét személyek ismerete miatt azonban inkább arra a következtetésre kell jutnunk, hogy két, egymástól független eseménnyel állunk szemben, amelyeket a történetíró (talán hiányos forrásai miatt) közel azonos módon örökített meg. A szóhasználatában megfigyelhető hasonlóságok semmi esetre sem tekinthetők véletlennek.

1. Tábla – Hasonlóságok és különbségek a germaniai és pannoniai Barbaricumban épülő erődök között

Esemény	XXVIII.2.5–9	XXIX.6.2–6, XXX.1.1, 6.2
Hely:	<i>trans Rhenum in mons Piri, qui barbaricus locus est</i>	<i>trans flumen Histrum in ipsis Quadorum</i>
Építés:	<i>munimentum extruere disposuit</i>	<i>aedificari praesidiaria castra mandavit</i>
Megbízottak:	Syagrius, Arator és Hermogenes duxok	Equitius régi (Frigeridus) és új (Marcellianus) dux
duxok cseréje	+	+
építés:	<i>statim fodereque per militem, quem duxit, fundamenta exorsus</i>	<i>nec dum opere ... consummato munimentum absque ulla causatione consurgeret munimentum extrui coeptum</i>
követség:	<i>optimates Alamanni ... supplicabant</i>	<i>accolae ferentes indigne, suique cautiore, legatione tenus interim et susurris arcebant</i>

Tűszok	+	–
Távozás	<i>discesserunt</i>	–
Félbehagyás:	–	<i>admissa copia rogandi suspensum</i>
Folytatás:	–	<i>opus paulo ante inchoatum adgreditur</i>
királyi követség és annak legyilkolása	–	+ cf. Zós. IV.16.4
Támadás:	<i>adortusque milites seminudos, humum etiam tum gestantes</i>	tartományi lakosság ellen
Eredmény	<i>obtruncabant, inter quos etiam duces ambo sunt caesi</i>	<i>maioreque parte truncata</i> ...
Utóhatás:	Syagrius megmenekülése és kegyvesztettsége	Equitius helyén marad, Marcellianus: cf. XXX.5.3 <i>neque in Gabinii regis inquireret necem</i>

Maga a betörés módja (először Pannonia II, majd Valeria, ha nem egyszerre történt, akkor is inkább fordítva³⁶³) nyilvánvalóan nem felel meg az ammiannusi leírásnak (6.6–16). A quadok és szarmaták együttes betörése (6.6 *in unum coactae misere vastatorias manus*), aligha csak Pannonia secundára irányult kezdetben (6.7 a Sirmium környéki eseményekkel), ezt erősítik meg a jelentős számban ismertté vált felső-pannoniai kincsleletek is³⁶⁴, de egyéb források is: Hier. Chron. 247g *Sarmatae Pannonias vasta*, Oros. VII.32.14 *Sarmatae sese per Pannonias diffudissent easque uastarent*. Chron. min. I p. 296 *Sarmatae totam*

363 Šašel Kos 1996, 167.

364 Már így Alföldi 1949. A kincsleletekből azonban aligha lehet útvonalat rekonstruálni. Az előkerülő kincsleletek és éremforgalom vizsgálatából csak annyi vált nyilvánvalóvá, hogy a limesen folyó építkezéseket nyilvánvalóan főként a sisciai verde érméivel finanszírozták, majd a betörés során a verde átmenetileg szünetelt, és a korábbi veretek jutnak az uralkodóval a tartományba jövő nyugati comitatenses kezébe: cf. Lányi 1969; Soproni 1969; Alföldi 2001, 315–324.

Pannoniam devastaverunt. Valentinianus alatt Pannonia hosszú békét élvezhetett (6.11 *pacis diuturnitate* cf. Lib. Or. XXIV.12), ezért valamennyi kincsleletet, amelyből hiányoznak II. Valentinianus veretei (Árpás, Pécs, Szőny, Takácsi, Tokorcs, Barbaricum: Pest, Öcsöd), ehhez az eseményhez kell kötnünk. A történetíró leírása nyilvánvalóan csak a főbb eseményekre összpontosít. Ezek közül három eseményt tartott a történetíró fontosnak kiemelni: 1. Constantia és az őt kísérő helytartó, Messala kis híján való elfogását Sirmium közelében (XXVI MP-re a várostól található Pistrensis (Prista?) nevű villa publicánál a Singidunum–Sirmium–Cibalae–Mursa főútvonal mentén (a mai Šid környéke): 6.7)³⁶⁵, 2. Sirmium megostromlásának veszélyét és a rémületet, amelyet Probus PPO hárít el a városfalak és a védművek megerősítésével (6.9)³⁶⁶ és a legközelebbi erősségből (Bononia, ahonnan közvetlen út vezetett Sirmiumba cf. CIL III 3704 mérföldkövet Sirmiumból, amelynek *caput viae*-ja Malata/Bononia volt) egy íjász cohors átvezénylésével (6.11 *sagittariorum cohortem e statione proxima ... accivit*)³⁶⁷, 3. illetve a menekülő Equitius üldözését Valeriában (6.12), és két comitatensis legioja (*legio Pannonica* és *Moesiaca*: nyilvánvalóan a Notitia Dignitatumban is szereplő *Pannoniciani seniores* és *Moesiaci seniores*: Not. Dig. Occ. V,149–150, VII, 7–8³⁶⁸) megsemmisítését (6.13). A betörő csapatok hosszúságú ostromokra nyilvánvalóan nem voltak képesek, az áldozat is inkább a vidéki provinciális lakosság és a villa rusticák voltak (6.6, 8, ugyanígy Zós. IV.16.6), a betörés is inkább rablóhadjárat volt (6.8 *ad raptus et latrocinia gentes aptissimae, praedas hominum virile et muliebre secus agebant et pecorum*), amit számos régészeti megfigyelés is megerősít. A sokszor végleg elpusztult villák mellett (mint a szabadbattyáni³⁶⁹) olyan katonai erősségekben is kimutatható egy

365 Mirković 1971, 19; Dittrich 1984, 102 Anm. 68.

366 Mirković 1971, 45–46, 59 (a színházról, amelynek összehordott kőanyagából a védművek készültek).

367 A NotDig alapján *equites sagittarii* (lovass íjászok) állomásoztak Cucciumban és Acuminumban, míg Sirmiumban egy ala (ala Sirmensis) (Occ. XXXII, 32, 35, 54), de a cohors azonos lehet azzal is, amelyiket még Iulianus hagyott hátra Sirmiumban: Amm. XXI.11.2: Hoffmann 1969–1970, 212; Eadie, 1982, 38 n. 6, Ammianus XXIX, 239.

368 Hoffmann 1969–1970, 322–323.

369 Éry–Nádorfői 2009.

Valentinianus-kori pusztulási réteg, mint a *Thermae maiores Aquincumban*³⁷⁰, az alsóhetényi és ságvári belső erődök³⁷¹, vagy az annamatiai *castellum* ÉNy-i saroktornya éremkincsekkel és égési réteg a tábor porta decumanájánál.³⁷² Ekkor kerülhetett földbe a Seuso-kincsnek nevezett ezüst kincselet is (legalábbis a bizonyosan pannoniai része).³⁷³ Az éremleletek térképének legfigyelemremélőbb különlegessége, hogy éppen a kérdéses ÉK-pannoniai limesszakasról hiányoznak, inkább a Nyugat- és Dél-Dunántúl területéről ismertek.³⁷⁴ Probus rémületének érzékletes leírása túlságosan is jól illik Ammianusnak a praefectus praetorióról alkotott negatív véleményébe (Id. Amm. XXVII.11.1–7).³⁷⁵ A szabad rablásba kezdő barbárok az előre küldött galliai, azaz nyugati comitatenses csapatok érkezésének hírére vonulnak csak ki (6.15).³⁷⁶ A támadást kihasználni akaró (a többiekhez hasonló foedusszal bíró), Moesiára támadó egykor hatalmas *Sarmatae liberi* maradványait hamar észhez térítette a leendő uralkodó, az akkor még ifjú katonai kormányzó Theodosius (PLRE I, Theodosius 4: Amm. XXIX.6.15, Zós. IV.16.6).³⁷⁷ Pacatus (Pan. Lat. II.5.2, 4) későbbi beszámolója szerint már az apja is felléphetett a szarmaták ellen a 370-es évek elején.³⁷⁸ A máshol nem adatolt betörés azonban Pannoniát aligha érinthette. A tartomány védtelenségét az is okozhatta, hogy Valentinianus Firmus ellen Africába pannoniai és moesiái csapatokat is vezényelt (Zós. IV.16.3–4 cf. Amm. XXIX.5.4), akik 374-ben nyilvánvalóan hiányoztak.³⁷⁹ Az Ammianustól és Zósimostól eltérő antik forrásaink rendszerint csak a betörés tényét rögzítik, csak a szarmatákat említik (Hier. Chron. 246f, 247g, Ep. 60.15.3, Lib. Or. XXIV.12, Them. Or.

370 Kaba 1983, 55, 61.

371 Tóth 2009, 67–71.

372 Kovács 2005, 73, 84–89.

373 Visy-Mráv 2012.

374 Cf. Tokorcs, 58.

375 Ammianus XXVII, 251–265; Ammianus XXIX, 236, 240.

376 A megjegyzés a *Sarmatae liberire* vonatkozik, de nyilvánvalóan hasonlóan viselkedtek a Pannoniában tartózkodók is. A végleges kivonulás ideje nyilvánvalóan valamikor ősze esett.

377 Patsch 1929, 22–23; Lippold 1973, 839; Lippold 1980, 13; Williams–Friell 1995, 10; Ammianus XXIX, 242–243.

378 Nixon – Saylor Rodgers 1994, 517–519.

379 Paschoud 1979, 364; Ammianus XXIX, 158–159.

XIII.23 179c, Ruf. H. E. XI.12, Orosius VII.32.14, Sókr. IV.31.1, Sóz. VI.36.1, Chron. Min. I p. 296, Theophanes Conf. Chron. p. 61 AM 5867, Theodorus Lector Epit. III.210, Symeon Logothetes Chron. 92.6, Georg. Cedrr. Compend. hist. p. 547.1–10, Georg. Mon. Chron. breve 688.11), illetve Jeromos a Chroniconjában még annyit tesz hozzá, hogy a háborús helyzet miatt a 374. év consulai, így Equitius is a következő évrre is tisztségükben maradtak (Hier. Chron. 247g). Helyesebben az utóbbi évrre nem voltak consulai, a consuljelölés ez esetben *post ...* volt (de cf. Amm. XXX.3.1).³⁸⁰ A Libanios Or. XXIV.12 által említett consuli helytartót (ταύτης τῆς χώρας ἄρχων ... οὐχ ὑπάτου στολῆς) nem Probusszal, hanem Equitiusszal kell azonosítanunk.³⁸¹

2. Tábla – A 374–375-ben Pannoniában elrejtett éremleletek

Lelőhely	Irodalom
Pannonia	
Alsóhetény	SMK 2, 1975, 175 ³⁸²
Baracs	Kovács 2005, 73, 84–89
Döbrönte	VMMK 13, 1971, 51–88
Gölle	FolArch 20, 1969, 63–68
Győrszentiván	Közöletlen
Jabing	Numismatische Zeitschrift 29, 1936, 61–68
Kazsok	NumKözl 66–67, 1967/1968, 3–22
Mernye	FolArch 29, 1978, 135–150
Öregcsém	NumKözl 41, 1942, 11–23
Pécs	JPMÉ 16, 1971, 105–122
Pécsvárads	FolArch 38, 1987, 171–192
Szabadbattyán	Seuso-kincs és Pannonia, 124

380 Bagnall 1987, 282–285; Birley 2007.

381 Ammianus XXIX, p. XVII.

382 Bíró Schey K., Alsóhetény (Iovia) szórvány- és ásatási érmeinek értékelése. in: Torbágyi M. (Szerk.), Numizmatika és a társadalomtudományok IV. Budapest 2002, 31–36, kül. 33.

Szókedencs	Alföldi 1949
Szóny	FolArch 25, 1964, 147–160
Wien-Krottenbach	Numismatische Zeitschrift 18–19, 1925, 127–132
Barbaricum:	
Tedej	DMÉ 9, 1966–1967, 91–117

THEODOSIUS ÉS HONORIUS URALKODÁSÁNAK ELSŐ FELE (Kr. u. 379-től 406-ig)

Ambrosius

Jeromos mellett a legjelentősebb latin egyházatyja a 4. század végén Szent Ambrus, Mediolanum püspöke volt (339–397), aki az orthodoxia híveként elősegítette az arianizmus nyugati visszaszorítását, és nagy befolyással volt Theodosiusra, továbbá számos etikai jellegű művet is írt a hitről (*De fide ad Gratianum Augustum*), a keresztény tanításról. Készített továbbá szentírási kommentárokat (a jelen munka a neve alatt fennmaradt *Ambrosiaster*), ószövetségi homiliákat, temetési beszédeket (II. Valentinianus, Theodosius), 91 levelet, himnuszokat. Beszédei csak töredékesen maradtak fenn. Összefoglalóan: McLynn 1994; Williams 1995; Marksches 1995; Dassmann 2004; Babura 1924.

Expositio Evangelii in Lucam

Kiadás: S. Ambrosii opera Pars IIII. Expositio evangelii secundum Lucam. Ed. C. Schenkl. CSEL 32/4. Wien 1902, Mediolanensis Ambrosius, *Expositio evangelii secundum Lucam*. Fragmenta in Esaiam. Ed. M. Adriaen–P.A. Ballerini. CCSL 14. Turnhout 1957.

X.10. (Kr. u. 377 után, de még 388 előtt)

Quanta enim praelia, et quas opiniones accepimus praeliorum! Chunni in Alanos, Alani in Gothos, Gothi in Tayfalos et Sarmatas insurrexerunt. Nos autem in Illyrico exsules patriae Gothorum exsilia ferunt et nondum est finis.

Mekkora háborúk voltak, mekkora ütközetek híre jutott el hozzánk! A hunok az alánokra, az alánok a gótokra, a gótok a taifalokra és a szarmatákra támadtak. Minket pedig Illyricumban tesz száműzőtté a gótok menekülése, és még nincs vége.

(Fordította: Kovács Péter)

A mediolanumi egyházatya a Luk. 21.9 által említett világvége várásával kapcsolatosan írta ezeket a sorokat. Ammianus és Ambrosius adata is nyilvánvaló teszi, hogy a migrációs hullámok a szarmatákat (ld. Athanarich támadását), a markomannokat és a quadokat is elérték, akik emiatt kényszerültek arra, hogy újból átlépjék a Dunát.

Cf. Amm. XXXI. 4.2.13.

Irodalom:

Patsch 1928, 65, Schmidt 1941, 405, Maenchen-Helfen 1973, 33, Wolfram 2001, 82, Alemany 2000, 31, N. Lenski, *Initium mali Romano imperio: Contemporary Reactions to the Battle of Adrianople*. TAPhA 127, 1997, 129–168, kül. 151, S. Krautschick, *Byzantinische Zeitschrift* 92, 1999, 10–67, kül. 19, M. W. Graham, *News and Frontier Consciousness in the Late Roman Empire*. Ann Arbor 2006, 144, Batty 2007, 380, Istvánovits–Kulcsár 2017, 385.

Ausonius

Precatio consulis designati

2.28–35. (Kr. u. 379)

*Iane, veni: novus anne, veni: renovate veni Sol.
Hostibus edomitis, qua Francia mixta Suebis
certat ad obsequium, Latiis ut militet armis,
qua vaga Sauromates sibi iunxerant agmina Chuni
quaque Getes sociis Histrum adsultabat Alanis.
Hoc mihi praepetibus Victoria nuntiat alis:*

*iam venit Augustus, nostros ut comat honores
officio exornans, quos participare cupisset.*

Jöjj, Janus, új év, jöjj! Jöjj, megújult Nap! Amerre csak a suebekkel egyesült frank verseng az engedelmességben, hogy latin fegyverekkel harcolhasson, amerre a hunok kóbor serege magához kötötte a szarmatákat, amerre a géta alán szövetségeseikkel a Histert dúlták, ott mind legyőzték az ellenséget, ezt nekem a gyors szárnyú Victoria hozta hírül, lám megjött már Augustus, hogy kegyességével elhalmozva hivatali méltóságra emelvén, mintegy koronázza tisztségeimet.

(Velencei Katalin fordítása)

Ausonius verse, amely tulajdonképpen a következő évre (379) kijelölt consul nyilvánosság előtt elhangzott könyörgése, aligha keltezhető 379 januárjánál későbbre. Kérdéses, hogy itt valóban a hunokkal együttműködő szarmatákra kell-e gondolnunk, vagy esetleg a hunok által leigázott alánokra. Theodosius sikeres szarmaták elleni fellépése, illetve a mű 379 januári keltezése nyomán inkább az előbbi lehetőségre kell gondolnunk. Ez azért nem mindegy, mert a trónhoz vezető sikerét a szarmaták ellen még 378-ban Gratianus hadvezéréként érte el, míg 379-ben annak társuralkodójaként volt sikeres az Al-Dunánál a gótok-alánok-hunok ellen (cf. Epit. de Caes. 47.3, 48.5, Chron. min. I p. 243, II p. 60, Oros. VII.34.5). Utóbbi esetben a szarmaták inkább az alánokkal azonosítandók: ld. részletesen Kovács 2019, 229 (további irodalommal).

Cf. Grat. act. Gratiano 2.7–8, Epig. I.5–10, Themistios Or. XIV.182c, XV.194a, XV.198a, Pacatus Or. II(XII).10.2, Ambr. De fide 2.140, Olymp. Frag. 27 (hunok-szarmaták), Epit. de Caes. 47.3 (hunok-alánok), Syn. De regno 5 (katonai sikere emeli trónra Theodosiust), Theod. H. E. V.5 (barbárok elleni győzelem Thráciában még a trónra emelése előtt), Zón. XIII.17.9 (scythák feletti győzelem), Claud. De III cos. Hon. 148.

Irodalom:

Nagy 1971, 316, Maenchen-Helfen 1973, 35, Green 1991, 533–536 n. 31, Alemany 2000, 43–44.

Gratiarum actio Gratiano

2.7–8. (Kr. u. 379)

Aguntur enim gratiae non propter maiestatis ambitum nec sine argumentis imperatori fortissimo: testis est uno pacatus in anno et Danuvii limes et Rheni ... Possum ire per omnes appellationes tuas, quas olim virtus dedit, quas proxime fortuna concessit, quas adhuc indulgentia divina meditatur: vocarem Germanicum deditione gentilium, Alamannicum traductione captorum, vincendo et ignoscendo Sarmaticum.

A legbátrabb uralkodónak fejezem ki köszönetemet, nem hízelgésből vagy bizonyíték nélkül. Tanúja ennek az ugyanazon évben lecsendesített dunai és rajnai limes... Felsorolhatnám valamennyi címedet, amelyeket egykor hadi érdemed biztosított, vagy nemrégiben a szerencse engedett meg, vagy amelyekről az isteni kegy fog gondoskodni: hívhatnálak Germanicusnak a *gentiles* megadása, Alamannicusnak a hadifoglyok áttelepítése, Sarmaticusnak a legyőzésük és megbocsátásod alapján.

(Fordította: Kovács Péter)

A korábbi nevelőjének, Ausoniusnak consulságot adó Gratianusnak egykori mestere 379 második felében Sirmiumban (cf. 9.42)³⁸³ vagy már Trierben tartotta jelen hálaadóbeszédét. Apjához, Valentinianushoz hasonlóan Gratianus sem viselte a Sarmaticus jelzőt. E szöveghely alapján is bizonyosan számolnunk 378-ban egy szarmata betöréssel, amelyet Theodosius háritott el (még nem uralkodóként) Gratianus nevében. A betörés a hadi helyzet miatt rövid úton békekötéssel kellett hogy záródjon (Ausoniusnál: *ignoscendo*).

Irodalom:

Maenchen-Helfen 1973, 36, Green 1991, 537-553, de kül. 535, 541.

Epigrammata XXVI.8–10

383 Green 1991, 540, 547–548 n. 42; Sivan 1993, 119–120.

Epig. XXVI.

8–10. (Kr. u. 379)

*Arma inter Chunosque truces furtoque nocentes
Sauromatas, quantum cessat de tempore belli,
indulget clariis tantum inter castra Camenis.*

Fegyverben a vad hunok és a csellel ártó szarmaták között háború idején – amennyi szünete (sc. Gratianusnak) van – a táborban csak a klarosi Múzsákkal foglalkozik.

(Fordította: Kovács Péter)

Ebben a leginkább szintén 379-re (mindenképpen 383 előttre) keltezhető epigrammájában (amely az epigrammáinak újabb kiadását vezethette be, más-ként Green) Ausonius a háborús állapotok között is művészetekkel foglalkozó uralkodót jellemzi az alábbi módon. A csalárdtság a szkíta népekhez tartozó toposszá lett a római irodalomban: Hor. Carm. I.35.9, IV.14.42. A szarmatákon az alánokat is érthette a szerző, ez azonban nem szükségszerű, mivel a szarmaták tevékenysége is adatolt ekkor.

Irodalom:

Maenchen-Helfen 1973, 36, Green 1991, 532–533.

Themistios**Orationes**

XIV.

182c (Kr. u. 379)

ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ σὲ ἐκάλουν ἐπὶ τὴν βασιλείαν Ῥωμαῖοι, ἐξότου Σαυρομάτας
λυττῶντας καὶ τὴν πρὸς τῷ ποταμῷ γῆν ἅπασαν ἐπιδραμόντας μόνος

ἀνέστειλας, ὑποστὰς σὺν ὀλίγῃ δυνάμει καὶ οὐδὲ ταύτῃ ἐξειλεγμένη.

Emiatt hívtak meg téged a trónra a rómaiak, mivel te egyedül visszaűzted a dühös, a folyónál levő egész tartományt lerohanó szarmatákat, kevés, nem is e célból összeállított haderővel álltál ellen.

(Fordította: Kovács Péter)

Themistios elsőször a gótok elleni fellépésre készülő (181c) új uralkodót köszöntő – 379 késő tavaszára, kora nyarára keltezhető – XIV. beszédében utal vissza Theodosiusnak a folyón (sc. Dunán) átkelő szarmaták elleni győzelmére (Or. XIV.182c).

Irodalom:

Heather–Moncur 2001, 219, 228 n. 67, Themistios, 243 Anm. 17.

XV.

194a (Kr. u. 381)

σοι ἐκεῖθεν αἱ ἐπωνυμῖαι, ὁ σωτήρ, ὁ πολιεύς, ὁ ξένιος, ὁ ἰκέσιος, τοῦ Γερμανικοῦ ὑψηλότερα ὀνόματα καὶ τοῦ Σαρματικοῦ. ἤξουσιν μὲν γὰρ καὶ αὐταὶ αἱ ἐπρρήσεις οὐκ εἰς μακρὰν ...

Minden onnan származó mellékneved birtoklod: megmentő, városvédő, a vendégek barátja, oltalomkeresők védője. Ezek mind magasztosabbak, mint a Germanicus vagy a Sarmaticus. Az utóbbiakat hamar el fogod érni ...

(Fordította: Kovács Péter)

198a (Kr. u. 381)

ὥσπερ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Λάκωνες τετρακόσιοι ὄντες οὐκ εἶξαν μυριάσι βαρβάρων ἀναριθμήτοις, οὐ Λούκουλος Τιγράνη, οὐδὲ Πομπήιος Μιθριδάτῃ, οὐδὲ Καῖσαρ Γαλάταις οὐδὲ ἰπάρχων Σαυρομάταις.

... ahogy a spártaiak is négyszázan voltak, de nem hátráltak meg tízezernyi barbárnak, ahogy Lucullus sem Tigranesnek, vagy Pompeius Mithridatesnek, vagy Caesar a galloknak, vagy a lovassági parancsnok (sc. magister equitum, azaz Theodosius) a szarmatáknak.

(Fordította: Kovács Péter)

A rhetor a 381 januárjában ugyancsak az uralkodót köszöntő, Constantino-
polisban tartott XV. beszédében is visszaütal a szarmaták elleni harcokra (Sar-
maticus jelző: XV.194a, magister equitum (ἱππάρχων) megbízatása a szarmaták
ellen: 198a). Ezek a jelzők Zeus melléknevei.

Irodalom: Heather–Moncur 2001, 247 n. 132, 253 n. 154, Themistios, 263 Anm.
68.

Pacatus

Panegyrici Latini

II. (XII. 10.2)

*Vix tecta Hispana succeseras: iam Sarmaticis tabernaculis tegebaris. Vix
emerita arma suspenderas: iam hosti armatus instabas. Vix tuum Hispanum
videras: iam Histro praetendebas.*

Alig érted el hispaniai otthonodat, már a szarmata sátrak fedtek. Alig
akasztottad szögre fegyvereidet a hadjárat befejeztével, már újra fegyverben
kellett állnod az ellenségtől szorongatva. Alig láttad meg hispán folyódat
[Iberus], már a Dunánál táboroztál.

(Fordította: Kovács Péter)

Pacatus a dicsőítő beszéd második részében (a 8. fejezettől) az uralkodó ér-
demeire utal, akit a hadrianopolisi ütközetet követően hívtak Hispaniából újra
szolgálatba, és 378 őszén először a betörő szarmaták ellen kellett harcolnia. Pa-

catus panegyricusa, amely Theodosius utazásának gyorsaságát említi (még ha túloz is), mindenképpen arra utal, hogy sokkal hamarabb (i.e. 378 előtt) nem kerülhetett sor a visszahívására.

Irodalom:

Nixon–Saylor–Rodgers 1994, 460 n. 38.

Ammianus Marcellinus

XXXI.

4.2.

Quicquid ad Pontum a Marcomannis praetenditur et Quadis, multitudinem barbaram abditarum nationum vi subita sedibus pulsam circa flumen Istrum vagari cum caritatibus suis disseminantes.

Úgy mondták, hogy az egész területen, amely a marcomannusok és a quadusok földjétől a Fekete-tengerig terjed, ismeretlen barbár népek tömege kóborol családostul szerte-széjjel az Ister folyó körül, mert valamely hirtelen támadt erőszak kizavarta őket hazájukból.

(Fordította: Pirchala Imre)

A hirtelen támadt erő, amely a gótok mellett más népeket is menekülésre kényszerített, természetesen a hunok európai megjelenése volt. A 4.13 és Ambr. Ex. In Lucam X.10 alapján teljesen bizonyos, hogy az itt említett népek közé a szarmaták is beletartoztak.

Irodalom:

Ammianus XXXI, 57.

4.13.

Quam simultatem veritus ut adhuc durantem, ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium cum suis omnibus declinavit, Sarmatis inde extrusis.

Most attól tartott, hogy ezért a neheztelés még tart, tehát elkanyarodott egész népével Caucalandának a magas hegyek és erdők miatt nehezen hozzáférhető vidéke felé, és elűzte onnan a sarmatákat.

(Fordította: Pirchala Imre)

Athanasius gót király 376-ban még nem kelt át a Dunán. Valensszal szembeni korábbi viselkedése miatt tartott a rómaiaktól (erről ld. itt, illetve XXVII.5.9), Ammianus beszámolója szerint a sarmatákat elűzve elfoglalta a mítikus Caucalandot (i.e. a Bánátot), ez talán a germán Hauha/Hochland szóösszetételből származik. Zósimos beszámolója (Zós. IV.34.4) sem teszi lehetővé, hogy a területet az Olt mentére (ahol már aligha éltek roxolánok) vagy Erdélybe lokalizáljuk, csak a Bánátból volt lehetséges sarmatákat elűzni.

Irodalom:

Patsch 1928, 64–67, K. K. Klein, Kaukaland ‘Siebenburgen’ – Die ‘genitalis terra’ des Herzogs Athanasius. Zu Ammianus Marcellinus XXXI 4, 13. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 79, 1957, 302–307, Manenchen-Helfen 1973, 25–26, Wolfram 2001, 82–83, 102, H. Wolfram, Gothic Studies: Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter. München 2005, 128–130, Kovács 2019, 233–234, Ammianus XXXI, 78–79.

Olympiodóros

Fr. 27.

Kiadás: Blockley 1983, 152–221.

πάραυτα καὶ μετ’ ὀλίγας ἡμέρας πρῶτον μὲν τὸ τῶν Γότθων ἔθνος πᾶσαν ἐπιτρέχει τὴν Θράκην· ἔμελλε δὲ μικρὸν ὕστερον καὶ τὸ τῶν Οὐννων καὶ τὸ τῶν Σαρματῶν καταδραμεῖσθαι τὸ τε Ἰλλυρικὸν καὶ αὐτὴν τὴν Θράκην.

Néhány nap múlva elsőként a gótok népe rohanta le egész Thraciát, majd a hunok és a szarmaták készültek megtámadni Illyricumot és Thraciát is.

(Fordította: Kovács Péter)

Ezt a töredéket is Phótios patriarcha munkája őrizte meg. A történetíró elbeszélése szerint egy Valerius nevű (PLRE II, Valerius 4) thraciai helytartó Constantius uralkodása – itt Kelet-Róma uralkodójának, II. Theodosiusnak kellene szerepelnie – idején elásott kincset találtak Thracia és Illyricum határán. Az uralkodó utasítására odasiető helytartó három megköttözött kezű barbárt ábrázoló ezüstsobrot talált, amelyeket korábban a barbárok elriasztása céljából állítatott fel. A szobrok eltávolítását rögtön követte a gót, majd a hun-szarmata betörés. Az Olympiodóros által említett esemény pontos ideje ismeretlen. Javasolták már II. Constantius uralkodását (W. Ensslin, Valerius 14. In: PWRE VII (1948) 2298) – ekkor azonban hunok még nem lehettek –, míg valószínűbb módon az uralkodón inkább Valenst kell értenünk, aki alatt valóban történt gót, majd utána hun-szarmata (alán) betörés (Matthews). Treadgold a történeti munka kronológiája alapján 416-ra (de egy korábbi, II. Constantius alatti betörés elbeszéléssel), míg Croke 1977 az eseményeket inkább 421-422 körülre keltezi, és a 422-es hun betöréssel hozza kapcsolatba. A gótok és a szarmaták mint alávetett népek vettek volna részt a hadjáratban. A sokszor pontatlan történetíró (a forrása esetleg 426 körüli) a legvalószínűbb módon mégis a 376–378-as eseményekre utalhatott vissza.

Az egyiptomi Thébából származó Olympiodóros II. Theodosius udvarában (diplomáciai karrierjére ld. követjárását a hunoknál: Fr. 19) Eunapios munkáját

folytatva 22 könyvben örökítette meg a Kr. u. 407–425 közötti eseményeket. A munka szinte csak töredékekben maradt fenn Phótiosnál (összesen 46), bár az első évek esetében Zósimos, a későbbiekre vonatkozóan Sózomenos is felhasználta.

Irodalom:

J. F. Matthews, Olympiodorus of Thebes and the History of the West (A.D. 407–425). JRS 60, 1970, 79–97, kül. 96, Croke 1977, 358–365, Blockley 1981, 27–48, 107–112, kül. 164 n. 20, A. Gillett, The date and circumstances of Olympiodorus of Thebes. Traditio 48, 1993, 1–29, kül. 15–16, W. Treadgold, The Diplomatic Career and Historical Work of Olympiodorus of Thebes: The International History Review 26, 2004, 709–733, kül. 715–717, A. Baldini Ricerche di tarda storiografia (da Olimpiodoro di Tebe). Bologna 2004, F. Paschoud, Eunape, Olympiodore, Zosime. Bari 2006.

Symmachus

Relationes

Kr. u. 384–385

Kiadás: Q. Aurelii Symmachi quae supersunt. Ed. O. Seeck. MGH AA VI. Berlin 1883.

47.1.

Bellorum quidem vestrorum gloriosos exitus fama non occulit, sed maior est victoriae fides quae oculis approbatur, ddd. imppp. Valentiniani Theodosi et Arcadi inclyti victores ac triumphatores semper Augusti. Dudum fando acceperat Romanus populus caesorum funera Sarmatarum. At nunc confirmata est nuntiorum laetitia spectaculo triumphali. iam minores non sumus vetustatis exemplis. Vidimus quae lecta miramur, catenatum agmen victae gentis induci illosque iam pridem truces vultus misero pallore mutatos. Stetit harenae medio subiecta voluptati, quae fuit ante formidini, et assuetae

armis gentilibus manus gladiatoria instrumenta tenuerunt. 2 Felicem nimis belli istius ducem, qui divitiae clementiae vestrae fretus auspiciis ex hostium numero alios ad securitatem provinciarum penitus extinxit alios ad laetitiam plebis Martiae reservavit. Neque enim tanta devotio digniorem possit invenire praeconem. Sit vobis frequens usus ac facilis laurearum, et eos, qui forte ausus impios in Romanum nomen extulerint, fortitudo militum capiat, harena urbis expendat.

Háborúitok dicsőséges kimenetelét a hír nem titkolja el, de nagyobb a legyőzhetetlen és mindig győztes uraink, Valentinianus, Theodosius és Arcadius győzelmének a hitele, ha azt az ember a saját szemével látja. A római nép szóban már régen értesült a levágott szarmaták haláláról, de most a jó híreket megerősítik a diadalmenet látványosságai. Ezek nem maradnak el a régi időkhöz képest. Olyan dolgokat láttunk, amelyeken meglepődtünk, amikor felolvasták. Így láttuk, ahogyan bevezetik a legyőzött nép láncra vert csapatát, és mint változott meg vad ábrázatuk a szálnalmas félelemtől. Az, aki valaha félelmetes volt, most az aréna közepén állt a mi szórakoztatásunkra, barbár fegyverekhez szokott csapatuk most a gladiátorok fegyvereit fogta. Láttuk továbbá a háború igen szerencsés parancsnokát, aki isteni kegyelmek előjeleiben bízva az ellenség soraiból egyeseket a tartományok biztonsága érdekében teljesen kiirtott, másokat Mars népének szórakoztatására megkímélt. Semmiféle fogadalom nem talált volna méltóbb hirdetőjére. Gyakran és jogosan szerepeljen győzelmi leveleitekben, és azokat a gonoszokat, akik netán a rómaiak ellen merészelnének támadni, a katonák bátorsága fogja el, és a városi aréna büntesse meg.

(Fordította: Kovács Péter)

A 380 utáni első Pannonia környéki barbár betörés újra a szarmaták számlájára írható Kr. u. 384 körül, de annak pontos helye (Valeria, Pannonia II vagy Moesia I) ismeretlen, mivel Symmachus művében csak a három uralkodó (Theodosius, Arcadius, II. Valentinianus), helyesebben II. Valentinianus győzelméről, illetve a Róma városi diadalmeneten felvonultatott hadifoglyokról (akik később gladiátorként lépnek fel) és ludus Sarmaticusról (Symmachusnál

spectaculum triumphale) esik szó, ahol az említett *dux* – Seeck véleményével összhangban – alighanem csak Bauto lehetett.³⁸⁴

Valószínűleg ehhez a győzelemhez és triumphushoz kapcsolódnak II. Valentinianus TRIVMFATOR GENT(IVM) BARB(ARARVM) köriratós Róma városi ezüst veretei (multipla) (RIC IX (1951) 32, 52).

A galliai Q. Aurelius Memmius Eusebius Symmachus (kb. 342–402/403: PLRE I, Symmachus 4) a római pogány senatori arisztokrácia egyik utolsó vezéralakja volt. Pogánysága ellenére magas senatusi funkciókhoz jutott (praefectus urbi: 384, consul: 391) annak ellenére, hogy Theodosius ellenében Magnus Maximus uzurpációját támogatta. Számos beszédet tartott az uralkodók (Valentinianus és Gratianus) előtt. Fennmaradt három teljes, további öt töredékes műve, továbbá 900 feletti számú leveleinek kilenc könyve. Symmachus mint a 384. év Róma város praefectus urbija írt jelentéseket (49 Relationes) az uralkodónak (II. Valentinianus), amelyet a levelek 10. könyvének is tartanak.

Irodalom:

Seeck 1921, V, 208, Alföldi 1926, 63, Ensslin 1948, col. 2213, Stein 1959, 2014 n. 80, Mócsy 1962, 578, Várady 1969, 425 Anm. 111, Maenchen-Helfen 1973, 40, Prefect and Emperor: The Relationes of Symmachus, A.D. 384 with Translation, introduction and notes by R.H. Barrow. Oxford 1973, 69, 229, D. Vera, Commento storico alle Relationes di Quinto Aurelio Simmaco. Introduzione, commento, testo, traduzione, appendice sul libro X,1–2, indici. Pisa 1981, 386, D. Vera, Lotta politica e antagonismi religiosi nella Roma tardoantica: la vittoria sarmatica di Valentiniano II. Koinonia 7, 1983, 133–155, kül. 140–142, M. McCormick, Eternal victory. Triumphal rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West. Cambridge–Paris 1986, 42–43. A korszak ludus Sarmaticusaihoz ld. G. Alföldy, Ein bellum Sarmaticum und ein ludus Sarmaticus in der Historia Augusta. In: Bonner Historiae Augustae Colloquium 1964/1965. Bonn 1966. 21–34 = G. Alföldy, Die Krise des Römischen Reiches. Geschichte, Geschichtsschreibung und Geschichtsbetrachtung. Ausgewählte

384 Seeck 1921, V, 208.

Beiträge. HABES 5. Stuttgart 1989, 390–405, kül. 401. Symmachusról: R. Klein, Symmachus. Eine tragische Gestalt des ausgehenden Heidentums. Darmstadt 1971, C. Sogno, Q. Aurelius Symmachus: A Political Biography. Ann Arbor 2006, A. Cameron, The Last Pagans of Rome. Oxford 2011, 353–398, Q. Aurelius Symmachus, Reden. Herausgegeben, übersetzt und erläutert von Angela Pabst. Darmstadt 1989, The letters of Symmachus: Book I. Translation by Michele Renee Salzman and Michael Roberts. General Introduction and Commentary by Michele Renee Salzman. Atlanta 2011, Symmaque, Lettres I–IV. Texte établi et traduit par Jean-Pierre Callu. Paris 1972–2009, V. Discours – Rapports. Paris 2009.

Claudius Claudianus³⁸⁵

Panegyricus dictus Olybrio et Probino consulibus

Kiadás: Claudii Claudiani Carmina. Ed. Th. Birt. MGH AA X. Berlin 1892, Claudii Claudii carmina. Ed. J. B. Hall. Leipzig 1985.

Panegyricus de consulatu Probini et Olybrini 131–132

Non ego vel Libycos cessem tolerare labores

Sarmaticosve pati medio sub frigore Cauros,

si tu, Roma, velis, pro te quascumque per oras

ibimus et nulla sub tempestate timentes

solstitio Meroen, bruma temptabimus Histrum.

385 Az alexandriai születésű görög Claudius Claudianus (kb. 370–404/408) 395 előtt került Rómába, ahol Stilicho kegyeltjeként jutott magas (senatori) pozíciókba, görög–latin nyelvű szoborbázisa alapján tribunus et notarius tisztséget viselt (CIL VI 1710 p. 3173, 3813, 4740=IG XIV 1074=IGUR I 63). Kétnyelvűsége ellenére minden fennmaradt műve latinul íródott. Vallási hovatartozása (pogány vagy keresztény) a művei alapján bizonytalan. Utolsó műve 404-re keltezhető, életéről utána semmit sem tudunk. Mindenképpen Stilicho 408-as bukása előtt hunyt el. Irodalom: Koch 1889; Cameron 1970; Levy 1971; Frings 1975; Olechowska 1978; Lehner 1984; Barr 1981; Bertini 1988; Dewar 1996; Long 1996; Ware 2012; Wasdin 2014; Coombe 2018; Platnauer 1922; Weiß-Wiener 2020; Hajdú 2002; Mezei 1988.

Én bizonyosan nem késlekednék elviselni a lybiai hőséget,
 vagy a szarmata északi (sc. északnyugati) szeleket a tél közepén,
 ha te, Róma, ezt akarnád. Érted bármely vidékre elmegyünk,
 és egyetlen évszaktól sem tartva nyáron
 Meroét, télen az Ister vidékét járjuk be.

(Fordította: Kovács Péter)

A munka Claudianus Probinus et Olybrinus consulságának alkalmából 395-ben előadott, vergiliusi hatásokat is mutató panegyricusa. A mű elbeszélője Róma istennő, akiért az uralkodó a távoli vidékeken, így az északi Sarmatiában is kész háborúzni. Ennek alapján keletre is gondolhatnánk, de a folytatásból világosan kiderül, hogy a költő a Duna vidékére gondolt.

Irodalom:

Claudius Claudianus, Panegyricus dictus Olybrio et Probino consulibus. Text, Übersetzung, Kommentar von Werner Taegert. München 1988, 71, 162, V. Berlincourt, Lien intertextuel et contexte dans l'œuvre-source: Claudien Ol. Prob. 163, Symmaque et les laudes Italiae virgiliennes. Philologus 160, 2016, 305–321.

In Rufinum

I. 308–322.

*Iamque Getas Histrumque movet Scythiamque receptat
 auxilio traditque suas hostilibus armis
 reliquias. Mixtis descendit Sarmata Dacis,
 et qui cornipedes in pocula vulnerat audax
 Massagetes caesamque bibens Maeotin Alanus
 membraque qui ferro gaudet pinxisse Gelonus,
 Rufino collecta manus. Vetat ille domari
 innectitque moras et congrua tempora differt.
 Nam tua cum Geticas stravisset dextra catervas,
 ulta ducis socii letum, parsque una maneret
 debilior facilisque capi, tunc inpius ille*

*proditor imperii coniuratusque Getarum
distulit instantes eluso principe pugas,
Hunorum laturus opem, quos adfore bello
norat et invisit mox se coniungere castris.*

Fölveri most a geták tömegét, föl az Ister erőit,
föl Scythiát, s önnön csapatát, mit bosszúja sokszor
megtizedelt. Már jönnek a sauromaták, meg a dákok,
s ménjeiket sarkantyúval véresre lovalló
massageták, a jeges Maeótis-menti alánok,
és a gelónus törzs, tetovált orcával: e sok nép
képezi Rúfínus seregét. Ám fél a csatától,
s húzza-halasztja az ütközetet, jobb pillanatot vár.
Így, amikor, Stilichó, a geták bandáira törtél,
s megbosszulva Valens vesztét hadaiddal elálltad
körben a megtépett hordát, ez az esztelen örült
összebeszél velük ott, országot, népet elárult,
s Theodosiust megtévesztvén elodázta a harcot,
csak hogy a hun tengert, mely – vélte – hamar hadat
s rómaid ölni rohan rögvest, megnyerje magának.
(Mezei Balázs fordítása)

Claudianus Stilicho híveként írta meg két könyvben a Kelet régensének számító Rufinus praefectus praetorio (PPO: PLRE I, Rufinus 18) elleni invektíváját legkésőbb annak 395-ös bukása után két évvel. A Rufinus elleni vádak egyik fő pontja a barbárokkal való szövetekezés volt. Ezek szerint Rufinus már 392-ben a Flavius Promotus (PLRE I, Flavius Promotus) magister equitum vesztét okozó barbárokkal is szövetekezett volna, akiket még az Eugenius elleni polgárháború előtt Theodosius és Stilicho (mint magister utriusque militiae per Thracias?: PLRE I, Flavius Stilicho) győzött le Thraciában (Hebrus). A szarmaták és alánok utóbbi listában szerepelnek a fő ellenfél, a gótok szövetségeseiként. A szarmatákkal összekeveredő dákok azonosítása kérdéses, leginkább az egykori Dacia területén élő valamelyik germán törzsről (taifalok) gondolhatunk, akik valóban

összekeveredve élhettek a szarmatákkal (ld. a szabad szarmaták hozzájuk való menekülését a század közepén). A gelonusok alighanem a hunok voltak.

Cf. Zós. IV.51.1–3.

Irodalom:

A. Guldenpenning–J. Ifland, *Der Kaiser Theodosius der Grosse. Ein Beitrag zur römischen Kaisergeschichte*. Halle 1878, 134–137, Koch 1899, Cameron 1970, 63–92, kül. 71–72, Levy 1971, 91, Maenchen-Helfen 1973, 50 n. 165, Alemany 2000, 45, Hughes 2010, 55–56, Mathisen 2011, 27, Ware 2012, 118 n. 5.

In Eutropium

II, 338–340.

*... Si Chunus feriat, si Sarmata portas,
solliciti scaenae, Romam contemnere sueti
mirarique suas, quas Bosphorus obruat [vagy horruit, adluit] aedes!*

Ha a hunok vagy a szarmaták törnének a kapukra,
a színházaiért aggódnának, hozzászoktak ők már Rómát lenézni,
és csak a saját házaikat csodálni, a Bosporus öntené el azokat! [vagy: amelyekről a Bosporus is visszaretten, amelyeket a Bosporus öntöz].

(Fordította: Kovács Péter)

Claudianus 399 elején két könyvben írt munkája a Rufinus politikai örökösének (és ezáltal Stilicho ellenfelének) számító Eutropius eunuch ellen irányuló invektíva. Itt már a bukás előtt álló eunuchot támogató, elpuhult konstantinápolyiakat jellemzi a költő, hogy mit tennének, ha a várost esetleg hunok, szarmaták (alánok?) ostromolnák. A 340. sor szöveghagyománya bizonytalan, a három legvalószínűbb olvasatot vagy emendatiót tüntettük fel.

Irodalom:

A. Cameron, *Notes on Claudian's Invectives*. *Classical Quarterly* 62, 1968, 387–411, kül. 407–408, Cameron 1970, 124–155, Long 1996, 258–259.

De III consulatu Honorii

148.

... *Sarmaticas pariter prostravimus (sc. Theodosius és Stilicho) alas ...*

... hasonlóképpen levertük a szarmata lovasságot ...

(Fordította: Kovács Péter)

Claudianus ezt a panegyricusát Honorius harmadik consulsága alkalmából írta és adta elő az uralkodó előtt 396 januárjában. E helyen is Stilicho 392-es thraciai, Promotus elesését megbosszuló hadjáratára utal vissza, amikor a gótok mellett a szarmatákat is legyőzte. A barbár seregben Claudianus többszörös utalása szerint szarmaták is voltak.

Irodalom:

Keller 1884, 21–22, Cameron 1970, 71–72, Liebschuetz 1990, 52–53, Hughes 2010, 55–56.

204.

*Obvia quid mirum vinci, cum barbarus ultro
iam cupiat servire tibi? tua Sarmata discors
sacramenta petit, proiecta pelle Gelonus
militat, in Latios ritus transistis Alani.*

Miért csodálatos az, hogy az ellenséges népek vereséget szenvednek, amióta a barbár önként kíván neked szolgálni. Noked akar hűségesküt tenni a viszálykodó szarmata, bőrét levette katonáskodik a gelonus, latin szokásra tértek át az alánok.

(Velencei Katalin fordítása)

Claudianus ezt a panegyricusát Honorius negyedik consulsága alkalmából írta 398-ban. E helyen Stilicho nyugati seregében szolgáló szövetségesként je-

lentek meg a szarmaták, akik itt bizonyosan nem azonosíthatók az alánokkal. A szöveg alapján az ezt megelőző legyőzésük után békés/szerződéses viszony állhatott fenn a szarmatákkal is.

Irodalom:

Barr 1981, 86, Lehner 1984, 94, Alemany 2000, 46.

Fescennina de nuptiis Honorii et Mariae

IV.14. (Kr. u. 398)

*Dices o! quotiens hoc mihi dulcius
quam flavos deciens vincere Sarmatas.*

Hányszor fogod mondani, ez mennyivel kedvesebb nekem,
mint tízszer legyőzni a szőke szarmatákat.

(Fordította: Kovács Péter)

E rövidebb munkáját Claudianus 398-ban az ifjú Honorius és Stilicho lánya, Maria esküvője alkalmából szerezte 398-ban. Műfaja, a fescennina az eredetileg ősi italiai népi versformában íródott alkalmi (így esküvőkön is szokásos) játékos vers volt, amelyből az alkalomra négyet is írt a költő (és egy hosszabb epithalamiumot). Az itt általánosságban elhangzott acclamatio nem egy konkrét eseményre vonatkozik, de mindenképpen adat a szarmatákkal való korábbi rossz kapcsolatokra. A „szőke szarmaták” kifejezés az iráni törzs indoeurópai származására utal, ami Ammianusnál az alánok jellemzésében jelenik meg (XXXI.2.21).³⁸⁶ Régóta feltételezik, hogy 395 körül Pannoniába a dunai barbárok is betörték; leginkább a markomannokat szokták felhozni minden konkrét forrás nélkül.³⁸⁷ Két kincslelet is kapcsolatba hozható az eseményekkel: az egyik

³⁸⁶ Ammianus XXXI, 35; Alemany 2000, 35–37.

³⁸⁷ Schmidt 1941, 426; Swoboda 1964, 77–78; Cameron 1969, 268, Cameron 1970, 38, 58; Hughes 2010, 148.

a vindobonai, a másik a Budapest-Lónyay utcai.³⁸⁸ Ezek alapján legalább is sejt-
hetjük, hogy a gótok mellett más népek, a quadok, markomannok és szarmaták
betörése sem zárható ki. Az utóbbiak menekülése már a hunoknak az Alföldön
való feltűnése miatt sem zárható ki. Ennek a lehetőségnek ez az egyetlen szöve-
ges forrása (bár csak általánosságban megfogalmazva).

Irodalom:

Bertini 1988, 76, Wasdin 2014, 58, Coombe 2018, 170.

Epithalamium Palladii

83–89. (Kr. u. 399)

*... Paulatim vectus ad altum
princeps militiae, qua non inlustrior extat
altera, cunctorum tabulas adsignat honorum,
regnorum tractat numeros, constringit in unum
sparsas imperii vires cuneosque recenset
dispositos: quae Sarmaticis custodia ripis
quae saevis obiecta Getis ...*

Lassan jutott el a csúcsra,
és lett a katonaság parancsnoka (sc. *primicerius notariorum*),
amelynél nem létezik előkelőbb (sc. *vir illustris*),
minden tisztség megbízási okmányát (*tabulae*) kiosztja,
számontartja a tartományi csapatokat, összevonja a birodalom
szétszórt erőit, és eldönti, melyik egység
állomásozzon a szarmata vonalon (*ripa Sarmatica*),
és melyik szálljon szembe a vad gótokkal.

(Fordította: Kovács Péter)

388 Alföldi 1924, 38–40, 50–52.

Palladius tribunus et notarius (PLRE II, Palladius 2) és Celerina esküvőjének alkalmából írt ünnepi versében (epithalamium) Claudianus Celerina apjának mint primicerius notariorumnak a feladatai között sorolja fel a hadsereg adminisztratív felügyeletét. Ez az egyetlen hely, ahol a *ripa Sarmatica* kifejezés szerepel. A geták/gótok katonai felügyelete már nem a birodalom határain, az egykori *ripa Gothica* (cf. Anon. Vales. VI.35) mentén történt, hanem a birodalom területén belül állomásozó Alarich csapataira vonatkozik. A szöveghely alapján az illyricumi csapatoknak (*cunei*) két feladata volt (két *quaevel* kezdődő mellékmonddal felosztva) a *ripa Sarmatica*, tehát a határvédelem, illetve a gótokat Nyugat- és Kelet-Illyricum határánál továbbra is felügyelni. A *cuneus* szó itt nem lovasegység értelemben használatos, mindenféle csapategységet értünk alatta, ahogy a felsorolásban szinonimaként később szereplő *legio* és *cohors* is.

Irodalom:

Bury 1920, 131, Alföldi 1926, 84, Patsch 1929, 16, Mazzarino 1942, 145, 154, Várady 1969, 133–136, Lotter 2003, 41, 87.

Laus Stilichonis vagy De I consulatu Stilichonis

I. 109–111.

*Nec te terrisonus stridor venientis Alani
nec vaga Chunorum feritas, non falce Gelonus,
non arcu pepulere Getae, non Sarmata conto.*

Szíved nem remegett meg a szörnyű alán hadizajtól,
hun hordáktól sem féltél, se gelón csatabárdtól,
sarmata lándzsától, geta nyílvevesszők sűrűjétől.

(Mezei Balázs fordítása)

Claudianus ezt a panegyricusát Stilicho első consulságának alkalmából írta három könyvben Kr. u. 400-ban. Itt is Stilicho thraciai, Promotus elestét meg-

bosszuló 392-es hadjáratára utal vissza. A barbár seregben Claudianus többszörös utalása szerint szarmaták is voltak.

Irodalom:

Keller 1884, 21–22, Cameron 1970, 71–72, Liebschuetz 1990, 52–53, Hughes 2010, 55–56, Alemany 2000, 46, Mathisen 2011, 27.

Prudentius

Contra Symmachum

Kiadás: Aurelii Prudentii Clementis Carmina. Ed. J. Bergman. CSEL 61. Wien 1926, 215–288, Prudence, Psychomachie. Contre Symmaque. Texte établi et traduit par M. Lavarenne. Paris 1963².

808–811. (Kr. u. 402–403)

*Denique Romanus, Daha, Sarmata, Vandalus, Hunnus,
Gaetulus, Alamannus, Saxo, Galaulas
una omnes gradiuntur humo, caelum omnibus unum est,
unus et oceanus, nostrum qui continet orbem.*

Végül is a római, daha, szarmata, vandál, hun,
gaetulus, alamann, szász, galaula
együtt vándorol a földön, az ég mindenkinek ugyanaz,
és ugyanaz az óceán is, amely földünket körbefogja.

(Fordította: Kovács Péter)

Prudentius utóbbi, két könyvből álló művében a Symmachus vezette pogány körök ellen lépett fel éppen Alarich gótjainak első itáliai betörése idején. A mű keletkezésének indoka Symmachus utolsó római útja és kísérlete (384 után) a Victoria-oltár visszaállítására. A birodalmon kívüli barbár népek felsorolása

véletlenszerűnek tűnik (a gótok ezért hiányozhatnak), nem állt kapcsolatban az aktuális politikai helyzettel.

Irodalom:

T. D. Barnes, The Historical Setting of Prudentius' *Contra Symmachum*. *American Journal of Philology* 97, 1976, 373–386, GLQFM IV, 240–241, 511–512, J. Dümmer, Der Fremde in der christlichen Spätantike. In: J. Dümmer–M. Vielberg (Hrsg.), *Der Fremde. Freund oder Feind?: Überlegungen zu dem Bild des Fremden als Leitbild*. Stuttgart 2004, 68, Prudentius, *Contra Symmachum*. Gegen Symmachus. Übersetzt und eingeleitet von Hermann Tränkle. *Fontes Christiani* 85. Turnhout 2008.

Hieronymus

Ep. LX.

16. (Kr. u. 396)

Horret animus temporum nostrorum ruinas persequi. Viginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et Alpes Iuliae cotidie Romanus anguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Thessaliam, Dardaniam, Daciam, Epiros, Dalmatiam Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Huni, Vandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt. Quot matronae, quot virgines Dei, et ingenua nobiliaque corpora, his belluis fuere ludibrio? Capti episcopi, interfecti presbyteri et diversorum officia clericorum. Subversae ecclesiae, ad altaria Christi stabulati equi, martyrum effossae reliquiae. Ubique luctus, ubique gemitus et plurima mortis imago. Romanus orbis ruit, et tamen cervix nostra erecta non flectitur.

Lelkünk borzad a jelenkor szörnyűségeit követni. Húsznál is több éve már, hogy Constantinopolis és az Alpes Iuliae között mindennap kiontják a római vért. Scythiát, Thraciát, Macedoniát, Thessaliát, Dardaniát, Daciát,

Epirust, Dalmatiát és a Pannoniákat a gótok, szarmaták, quadok, alánok, hunok, vandálok és markomannok pusztítják, fosztogatják és rabolják. Hány matróna, Istennek hány szüze, mennyi tiszta és nemes test lett játékszere ezeknek a vadállatoknak? Fogságba ejtettek püspököket, presbitereket és a klérus mindenféle tagjait meg legyilkolták. Felforgatták a templomokat, Krisztus oltárainál lovakat legeltettek, a mártírok ereklyéit kiásták. Mindenhol gyász, sírás és a halál igen sokféle fajtája. Pusztul a római világ, de egyenes nyakunk nem hajlik meg.

(Fordította: Kovács Péter)

Hieronymus 396-ban barátjához, Heliodorushoz írt levelében korábbi tanítványa, Nepotianus halálát gyászolta, akinek ezeket a szörnyű eseményeket már nem kellett megélnie. Híres passusa nem sokat segít az események pontos azonosításában. Az egyházatya Illyricum, így Pannonia – a 374-es quad-szarmata betöréstől számított – több mint húsz évének valamennyi pusztítását igyekezett felsorolni. A vandálokat és a markomannokat más források sehol sem említik, ezért a gótok mellett őket is komolyan számításba kell vennünk a Kr. u. 395-ös pannoniai betörésekben. A szarmatákon inkább csak a korábbi eseményekre gondolhatott.

Irodalom:

J. Straub, *Christliche Apologetik in der Krise des römischen Reiches*. Historia 1, 1950, 55–57, J.-R. Palanque, *St Jerome and the Barbarians*. In: F. X. Murphy (Ed.), *A monument to Saint Jerome. Essays on Some Aspects of His Life, Works, and Influence*. New York 1952, 182–185, Nagy 1939, 198–199, Maenchen–Helfen 1973, 459–461 J. H. D. Scourfield, *Consoling Heliodorus: A Commentary on Jerome, Letter 60*. Oxford 1993, 209–211, Alemany 2000, 56–57, Rebenich 2009, 52, Kovács 2016a, 592–594, GLQFM IV, 513, *Szent Jeromos, Levelek*. Szerk. Takács L. Budapest 2005.

Adversus Iovinianum

Kiadás: Saint Jerome, Adversus Iovinianum. Turnhout 2010.

2.7. (Kr. u. 393 körül)

Sarmatae, Quadi, Vandali et innumerabiles aliae gentes equorum et vulpium carnibus delectantur.

A szarmaták, quadok, vandálok és megszámlálhatatlan más törzs a lovak és a rókák húsát élvezi.

(Fordította: Kovács Péter)

Jeromos 393 körül írta meg két könyvben az aszkétizmust támadó, korábban Mediolanumban elítélt szerzetes, Iovinianus elleni munkáját. Ebben a barbárnak tartott északi népeknek, köztük a szarmatáknak a róhaitól idegen étkezési szokásait is felemlegette. (Érdekesek a Jeromos által jól ismert többi Kárpát-medencei nép, a quadok, vandálok szokásai is.)

Irodalom:

M. J. Kelly, Life and Times as Revealed in the Writings of St. Jerome Exclusive of His Letters. Washington 1944, 16, Kelly 1975, 26, GLFQM IV, 515.

A SZARMATÁK KÉSEI EMLÍTÉSEI

Térképek

Tabula Peutingeriana

Kiadás: Weber 1976.

Seg. V.5–VII.1

Sarmat(a)e vagi

A kóborló szarmaták
(Fordította: Kovács Péter)

Cf. Ptol. III.7.1, 7.2, 8.1, VIII.11.1, Ov. Trist. I.191.

Seg. VI.5–VII.1.

Solitudines Sarmatarum

A szarmaták síksága
(Fordította: Kovács Péter)

A térképen a Duna folyótól északra található keskeny csíkban szerepelnek a dunai barbár népek nevei, így a pannoniai szakaszon a jazigoknak megfelelő vándorló szarmaták (Ptolemaiosnál: Metanastae), míg a moesia szakaszon a szarmaták síksága elnevezés.

Irodalom: Miller 1916, 615–616.

Jelen állapotában a korábbi tulajdonosáról, Konrad Peutingerről elnevezett Tabula Peutingeriana egy, még a principatus korában (legkésőbb tetrarchia) ké-

szült római úti térkép (itinerarium pictum) 13. századi másolata. A térképet a későrómai korban még aktualizálták. Az eredeti is bizonyosan egy hellénisztikus eredetű világtérkép római viszonyokra alkalmazott, kiegészített változata. II. Theodosius korában, 435-ben valóban sor került egy világtérkép kijavítására, vagy inkább korábbiak alapján, azokat kijavítva egy új készítésére, ahogyan arról Dicuil 9. századi, illetve az Anthologia Palatina verses tudósításából értesülhetünk (De mens. orb. terrae 1.1, 5.4 (=Anth. Lat. Suppl. 724). Utóbbi talán azonosítható a Tabula Peutingerianával.

Irodalom: K. Miller, Die Weltkarte des Castorius genannt Die Peutingersche Tafel. Ravensburg 1887, K. Miller, Mappae mundi. Die ältesten Weltkarten VI. Stuttgart 1898, A. Levi–M. Levi, Levi, Itineraria picta: Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana. Roma 1967, Weber 1976, L. Bosio, La Tabula Peutingeriana: una descrizione pittorica del mondo antico. Rimini 1983, F. Prontera, Tabula Peutingeriana: Le antiche vie del mondo. Firenze 2003 R. J. A. Talbert, Rome's World. The Peutinger Map Reconsidered. Cambridge 2010, E. Albu, The medieval Peutinger map: imperial Roman revival in a German empire. Cambridge 2014, E. Weber, Die Datierungen des antiken Originals der Tabula Peutingeriana. Orbis terrarum 14, 2016, 229–258, Tabula Peutingeriana. Die einzige Weltkarte aus der Antike. Eingeleitet und kommentiert von Michael Rathmann. Darmstadt Darmstadt 2018.

Honorius

A Iulius Honorius (Orator) néven ismert szerzőről csak annyit tudunk, hogy a késő antikvitás korában (talán az 5. században) tanított földrajzot, műve is oktatási célra készülhetett, valószínűleg valamelyik tanítványa jegyezte le. Az Agrippa térképén és kommentárjain alapuló munka a négy óceán által négy részre osztott világ tengereit, hegyeit, tartományait, városait, folyóit és népeit sorolja fel. A műben még a principatuskori állapotoknak megfelelően szerepelnek a nyugati barbárok között a Római Birodalom Duna vidéki ellenfelei, így a quadok mellett a Kárpát-medencei szarmaták is. Irodalom: Kubitschek 1885; Nicolet–Gautier Dalché 1986.

Cosmographia

Kiadás: Riese 1878, 24–55.

26.

Gentes occidentales oceani. ... Marcomanni gens / †manni gens / Heruli gens / Quadi gens / Sarmatae gens / Basternae gens / Carpi gens / † Gothi gens / Duli (sc. Vanduli) gens / Gippedi gens.

Az Oceanus nyugati törzsei a következők: ... markomannok, alamannok (?), herulok, quadok, szarmaták, bastarnák, karpok, gótok, vandálok, gepidák.
(Fordította: Kovács Péter)

Cf. ad c. 38 az „északi” törzseket.

Pseudo-Aethicus

Cosmographia

Kiadás: Riese 1878, 71-103.

26.

Oceanus occidentalis habet gentes:

<i>Gotos</i>	<i>Alanos</i>	<i>limitem Armorici-</i>
<i>Turingos</i>	<i>Francos</i>	<i>anum</i>
<i>Herulos</i>	<i>Alamannos</i>	<i>Morinos</i>
<i>Sarmatas</i>	<i>Tolosantes</i>	<i>Amsibarios</i>
<i>Marcomannos</i>	<i>gentes VIII, po-</i>	<i>Langiones</i>
<i>Langobardos</i>	<i>pulum Narbo-</i>	<i>Burgundiones</i>
	<i>nensem, qui</i>	
	<i>sunt gentes VIII</i>	
<i>Gippidas</i>	<i>†Gypeos</i>	<i>Varros</i>

<i>Armolaos</i>	<i>Hunnos</i>	<i>Tungros</i>
<i>†manianos</i>	<i>†Saturianos</i>	<i>Basternas</i>
<i>Quadi Uastos</i>	<i>†Franciscanos</i>	<i>Carpio Gotos</i>
<i>Ne Capi Dulos</i>	<i>Rugos</i>	<i>Senatum po-</i>
<i>Hettios</i>	<i>Hasmos</i>	<i>pulumque Romanum</i>
		<i>gentemque togatam.</i>

A nyugati Oceanust a következő népek lakják: gótok, thüringek, herulok, szarmaták, marcomannok, langobardok, suebek, alánok, frankok, alamanok, tolosantes, kilenc nép, Narbo kilenc népe, Armoricanus terület [itt: limes, de hivatalosan: tractus] népei, morinusok, amsivariusok, langiones, burgundok, gepidák, armolausok [armilaasini], alamannok, quadok, vandálok, hettiusok [teucterek?], hunok, frankok, rugiak, tungerek, bastarnák, karpok, gótok, valamint a római nép és a senatus, és a tógás nép.

(Fordította: Kovács Péter)

Az Aethicus Ister neve alatt fennmaradt kompilatív keresztény munka annál jóval korábbra, még az 5-6. századra keltezhető, szinte bizonyosan használja Honorius Cosmographiáját és Orosius történeti munkájának földrajzi részeit (ld. Riese 1878, 56–70). A műben még a principatuskori állapotoknak megfelelően szerepelnek a nyugati barbárok között a Római Birodalom Duna vidéki ellenfelei, így a quadok mellett a Kárpát-medencei szarmaták is. A felsorolásban számos népnév torzult formában (akár duplikálva) figyelhető meg.

Duplikációk: Uastos=Basternas első fele, *Gippidas*= *†Gypeos*, *Hasmos*, *Varrus*=*Amsivarii*.

Irodalom:

Pseudo Aethicus, *Cosmographia*. Traduzione e commento di E. G. Spedicato. Roma 2013.

Sidonius Apollinaris³⁸⁹

Carmina

Kiadás: Gai Sollii Apollinaris Sidonii Epistulae et carmina. Recensuit et emendavit Christianus Luetjohann. Accedunt Fausti aliorumque epistulae ad Ruricium aliosque Ruricii epistulae, recensuit et emendavit Bruno Krusch. Berlin 1887.

II.

294–296.

*Dux fugit, insequeris, renovat certamina, vincis,
clauditur, expugnas, elabitur, obruis atque
Sarmaticae paci pretium sua funera ponis.*

A vezér menekül (sc. Hormidac), üldözöd (sc. Anthemius), újra felveszi a harcot, legyőzöd,

körbezáród, megküzdesz vele, elesik, és eltemeted.

A szarmatákkal való békekötésnek az ő halála az ára.

(Fordította: Kovács Péter)

Az Anthemiushoz intézett panegyricusában Apollinaris visszaidézi Anthemius korábbi, kelet-római hadi sikereit is, így a Serdicát elfoglaló, hun Hormidac vezette hun/szarmata csapatok elleni daciai 466-os sikerét is (még mint magister utriusque militiae). A betörés teljes történetét a panegyricus alapján ismerjük: vv. 224–306. Felvetődött az is, hogy a szarmata név itt a hun szinonimájaként szolgál: cf. 239 *Scythicae vaga turba plagae*.

389 Sidonius Apollinaris (kb. 430–489) a Kr. u. 5. században erős galliai keresztény arisztokrácia tagjaként lett elismert költő, politikus (a praefectus urbi tisztséget érte el 468-ban), majd élete utolsó évtizedeiben Clermont püspöke. Költeményei és levelei közül leginkább a három nyugati uralkodóhoz, apósához Avitushoz (455), Maiorianushoz (458) és Anthemiushoz (467–468) intézett verses panegyricusa ismert, de fontos kiterjedt levelezése is.

Irodalom:

Schwarz 1992, 61–62, Maenchen-Helfen 1973, 390, Thompson 1999, 170, Siebigs 2009, 914 Anm. 11, 945.

V.474–479.

*... Bastarna, Suebus,
Pannonius, Neurus, Chunus, Geta, Dacus, Halanus,
Bellonotus, Rugus, Burgundio, Vesus, Alites,
Bisalta, Ostrogothus, Procrustes, Sarmata, Moschus
post aquilas venere tuas. ...*

... A bastarna, sueb,
pannon, neurus, hun, geta, dák, alán,
Bellonotus, rugi, burgund, Vesus, Alites,
Bisalta, ostrogót, Procrustes, szarmata, Moschus
mind hadijelvényeidet követte ...

(Fordította: Kovács Péter)

A Nyugat uralkodójának, Anthemiusnak címzett, Lugdunumban 458 végén előadott panegyricusában a költő az alábbi néplistában sorolta fel a szarmatákat az uralkodó dunai barbárokból álló, 459-ben a vandálok ellen gyűjtött seregében. Számos népnév mítikus, mintsem valós. Érdekes megfigyelni a pannonokat is, akiken nyilván az egykori tartomány területén élő valamelyik barbár népet értette.

Irodalom:

Anderson 1936, 102–103, Loyen 1967, 78–79, Alemany 2000, 71–72, Goffart 2006, 110–111, Mathisen 2011, 26–27.

VII.83–85.

*Sauromatem taceo ac Moschum solitosque cruentum
lac potare Getas ac pocula tingere venis
vel, cum diffugiunt, fugiendos tum mage Persas.*

Nem is említem a szarmatát, a moschust és getákat, akik véres tejet szoktak inni, és vérrel szennyezik be poharaikat, vagy a perzsákat, akik elől inkább akkor kell menekülni, ha szertefutnak (sc. menekülést színlelnek).

(Fordította: Kovács Péter)

455-ben előadott, Avitusnak címzett panegyricusában általánosságban beszél a birodalom régebbi ellenfeleiről a költő, akik között a szarmatákat is említi. A szarmaták említése leginkább a jazig és roxolán háborúk révén jogos a felsorolásban, ezért is szerepel a forráshely ebben a gyűjteményben.

Irodalom:

Battaglia 2016, 65.

XXXIII.241–244.

*hinc si foedera solverentur orbis,
pacem te medio darent feroces
Chunus, Sauromates, Getes, Gelonus ...*

Ha a világ összes szerződését felmondanák,
közvetítéssel (sc. Consentius) ajánlana békét a vad
hun, szarmata, geta és gelonus ...

(Fordította: Kovács Péter)

Apollinaris 462 és 466 között született művében (ld. még Ep. VIII.4), amelyet a narbói szenatori rangú költőnek és politikusnak (cura palatii: PLRE II, Consentius 2) címzett, Consentius erényei között említi meggyőző ékesszólását, amellyel még a barbárokat is békére kényszerítené.

Irodalom:

PLRE II, Apollinaris 6, Anderson 1936, Loyen 1967, J. Harries, Sidonius Apollinaris and the Fall of Rome, AD 407–485. Oxford 1994, F.-M. Kaufmann,

Studien zu Sidonius Apollinaris. Bern–Frankfurt 1995, R. Poignault–A. Stoehr-Monjou (eds.), *Présence de Sidoine Apollinaire*. Clermont-Ferrand 2014.

Jordanes

Getica

L.265.

Sauromatae vero quos Sarmatas dicimus et Cemandri et quidam ex Hunnis parte Illyrici ad Castramartenam urbem sedes sibi datas coluerunt. Ex quo genere fuit Blivila dux Pentapolitanus eiusque germanus Froila et nostri temporis Bessa patricius.

A sauromaták, akiket szarmatának is mondunk, továbbá a cemandri és némely hunok Illyricum területén a Castra Martis városánál kapott földet művelték. Innen származott Blivila, Pentapolis katonai kormányzója és testvére, Froila, valamint a mi időnkben Bessa patricius.

(Fordította: Kovács Péter)

Jordanes adata a birodalom területére a nedaói ütközetet követő rendezés során foederati minőségében betelepülő, katonai szolgálatot teljesítő szarmatákra és hunokra vonatkozik, akiket Dacia ripensisben Castra Martis (Kula) közelében telepítettek le Marcianus uralkodása idején. A Cemandri a szarmaták és hunok között élő keleti germán törzstörődék lehetett. Híresebb leszármazottjaik voltak az egyértelműen germán nevű Blivila (katonai dux Africában), Froila és Jordanes kortársa, Bessa(s), aki gót (cf. Prok. B. G. I.5.3, 16.2) comesként Italia gót uralom alóli felszabadításában vehetett részt (PLRE II, Bessas, Blivila, Froila). A sauromata névforma Jordanes (görög) forrására mehet vissza.

Irodalom:

Maenchen-Helfen 1973, 150, Schwarz 1992, 53–54, Schard 2001, 51, Jordanes, 155 j. 265, Jordanes 2012, 163–164 Anm. 606–611, Jordanes 2020, 365 n. 822–825.

LIV.277.

Quorum exitio Suavorum reges Hunimundus et Halaricus vereti, in Gothos arma moverunt freti auxilio Sarmatarum, qui cum Beuca et Babai regibus suis auxiliarii ei advenissent, ipsasque Scirorum reliquias quasi ad ultionem suam acrius pugnatos accersientes cum Edica et Hunvulfo eorum primatibus habuerunt simul secum tam Gepidas quam ex gente Rugorum non parva solacia, ceterisque hinc inde collectis ingentem multitudinem adgregantes ad annem Bolia in Pannoniis castra metati sunt.

Ezek (sc. scirek) kiirtásán megijedve a suebek királyai, Hunimundus és Halaricus a szarmaták segítségével bízva a gótok ellen indultak, akik királyaik, Beuca és Babai vezetésével a segítségükre siettek. A scireket is hívták vezetőikkel, Edicával és Hunvulffal együtt, akik magukat megbosszulandó még keményebben fognak harcolni, továbbá gepidákat és nem jelentéktelen számban rugiakat is. Így miután hatalmas sereget gyűjtöttek egybe, a Bolia folyónál Pannoniában táborot vertek.

(Fordította: Kovács Péter)

A pannoniai Bolia folyó (Ipoly, Sár-víz?) menti ütközet 469-ben zajlott le az akkor még Pannoniában élő gótok és a scirek vezetésével az ellenük szövetkező népek, így a szarmaták között. A csata az utóbbiak teljes vereségével zárult, ami még inkább fokozta az Alföldön élő szarmata maradékok korábban megindult elvándorlását, akik így részben idegen, leginkább gepida uralom alá kerültek. Két királyuk nevét ezenkívül még a Getica említi.

Irodalom:

Schmidt 1941, 275, Várady 1969, 339–340, Wolfram 2001, 265–267, Pohl 1980, 266, Bóna 1984, 292, A. Kiss, Die goldene Schildrahmen von Sárvíz aus dem 5. Jahrhundert und der Skirenkönig Edica. Alba Regia 26, 1989–1992, 83–131, M. Kiss–F. Fazekas, Wo fand die Schlacht am Fluss–Bolia statt? Specimina Nova 16, 2000, 243–250, Istvánovits–Kulcsár 2017, 429–430, Jordanes, 158 j. 274, Jordanes 2012, 169–170 Anm. 650–651, Jordanes 2020, 351 n. 858. A Kiss A. által közzétett lelet újraértékeléséhez: J. Kleem-

ann, Bemerkungen zum Cloisonnierten Goldbeschlag vom Sárvíz. ArchÉrt 132, 2007, 123–141.

LV.282.

Qui Theodoricus iam aduliscentiae annos contingens expleta pueritia, decem et octo annos peragens, ascitis certis ex satellitibus patris et ex populo amatores sibi clientesque consocians, paene sex milia viros, cum quibus inconscio patre emenso Danubio super Babai Sarmatarum rege discurrit, qui tunc de Camundo duce Romanorum victoria potitus superbiae tumore regnabat, eoque superveniens Theodoricus interemit familiaque et censu depraedans ad genitorem suum cum victoria repedavit. Singidunum dehinc civitatem, quam ipsi Sarmatae occupassent, invadens, non Romanis reddidit, sed suae subdedit dicioni.

Miután Theoderich felcseperedett, és betöltötte 18. életévét, apja bizalmasai közül néhányat hívatott, továbbá népéből a híveit és clienseit, majdnem hatezret. Ezekkel atyja tudta nélkül átkelt a Dunán, és Babaira, a szarmaták királyára rontott, aki miután Camundust, a római hadvezért legyőzte, elbizakodottan uralkodott itt. Meglepte és megölte őt, családját és vagyonát megszerezte, majd győztesen tért vissza apjához. Megtámadta Singidunum városát is, amelyet korábban a szarmaták foglaltak el, de nem adta vissza a rómaiaknak, hanem saját uralma alá vette.

(Fordította: Kovács Péter)

Jordanes beszámolója szerint a Bolia menti ütközet következményeként – vagy esetleg már korábban – a délebbre húzódó szarmaták királyuk, Babai vezetésével (legalábbis részben) római területre léptek, és elfoglalták Singidunumot (Belgrád). A legyőzött római vezér, Camundus Moesia prima katonai helytartója (dux) lehetett viszonylag kevés reguláris erővel (PLRE II, Camundus). Itt érte őket Kr. u. 471-ben az ifjú Theoderich vezette gót támadás, amely a király halálával végződött.

Irodalom:

Schmidt 1941, 277, W. Ensslin, Theoderich der Grosse. München 1959², 33–34, D. Claude, Zur Königserhebung Theoderichs des Großen, in: K. Hauck–H. Mordek (Hrsg.), Geschichtsschreibung und geistiges Leben im Mittelalter. Festschrift für Heinz Löwe. Köln–Wien 1978, 1–13, Wolfram 1990, 267, Pohl 1980, 276, Bóna 1984, 292, Schwarz 1992, 64–65, Goltz 2008, 148, 289–290, Siebigs 2010, 914 Anm. 11, Istvánovits–Kulcsár 2017, 430, Jordanes, 159 j. 276, Jordanes 2020, 353 n. 871–872. Régészeti anyagukhoz: Vaday A., Késő szarmata periódus sírja Jánoshalmán – Ein Grab aus der spätsarmatischen Periode in Jánoshalma (Kom. Bács-Kiskun, Ungarn). In: Korom A. et al. (szerk.) *Relationes rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Budapest 2018, 269–290.

LVI.285.

Thiudimer autem, frater senior, cum suis transit Saum amnem Sarmatis militibusque interminans bellum, si aliqui ei obstaret. Quod illi verentes quiescunt, immo nec praevalent ad tantam multitudinem.

Thiudimer a bátyja katonáival átkelt a Savuson, és háborúval fenyegette a szarmatákat, ha ellenállnának. Ezek félelmükben tétlenek maradtak, de nem is bírtak volna ekkora sokasággal.

(Fordította: Kovács Péter)

Thiudimernek a szarmaták elleni katonai fellépése 473-ban a balkáni gót hadjárat bevezetéseként is mutatja, hogy a szarmaták részben római területen is laktak. Theoderich sikere ellenére ekkor még függetlenek maradtak, de politikai önállóságukat teljesen elvesztették (majd gepida befolyás alá kerültek). A DK-i irányba tartó gót csapatok a Száván átkelve Singidunum környékén szükségszerűen a szarmatákkal találták szembe magukat.

Irodalom:

Schmidt 1941, 277, Wolfram 1990, 267, Pohl 1980, 276, Istvánovits–Kulcsár 2017, 430, Jordanes, 159 j. 279, Jordanes 2020, 355 n. 877.

Ennodius

Panegyricus

Kiadás: Magni Felicis Ennodii opera omnia ex recensione Gvilelmi Harteli. CSEL 6. Wien 1882, 261–286.

35

Transeo Sarmatas cum statione migrantes, et plebem conflictuum numeratam sileo de tropeis.

Nem is beszélek a szálláshelyüket elhagyó szarmatákról és a háborúban összeszámlált egyéb népekről, és hallgatok a győzelmekről.

(Fordította: Kovács Péter)

Theoderichnek címzett dicsőítő beszédében Ennodius viszonylag részletesen beszámolt a Moesiából Odoacer ellen induló gótok hadjáratának eseményeiről, így a Sirmium környéki gepidák legyőzéséről is – akik 473 után szereztek meg Sirmiumot (Diculescu 1923, 106–107, Pohl 1980, 291–292) – a Hiulca palus környékén. Ennek kapcsán tette hozzá az utóbbi megjegyzést a szerző. A mondatot leginkább úgy lehet értelmezni, hogy a hadjárat során legyőzte a gepidákkal szövetséges szarmatákat is. Ez lenne a dunai szarmaták aktivitásáról szóló utolsó tudósítás, de azt sem zárhatjuk ki, hogy Ennodius itt egyszerűen visszautalt a gót király ifjúkori győzelmére a szarmaták felett, amit Jordanes örökített meg.

Cf. Jord. Get. LV.282.

Irodalom:

Ennodio, Panegirico del clementissimo re Teodorico I. A cura di Simona Rota. Roma 2002, 325, Diculescu 1923, 105, Schmidt 1941, 294 Anm. 7, Ennslin 1959, 64, Pohl 1980, 267, 276, I. Bóna, Das erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. Studia Turco-Hungarica 5, 1981, 95, Wolfram 2001, 290, Schwarz 1992, 82.

Paulus Diaconus

Historia Langobardum

Kiadás: MGH Scriptorum Rerum Langobardicarum et Italicarum 1 (1878) pp. 12-178.

II.26.

Certum est autem, tunc Alboin multos secum ex diversis, quas vel alii reges vel ipse ceperat, gentibus ad Italiam adduxisse. Unde usque hodie eorum in quibus habitant vicos Gepidos, Vulgares, Sarmatas, Pannonios, Suavos, Noricos, sive aliis huiuscemodi nominibus appellamus.

Bizonyos, hogy Alboin sok más népet is magával vitt Italiába, akiket maga vagy más királyok hódítottak meg. A mai napig róluk nevezik el azon falvakat, amelyekben laknak: gepidák, bulgarok, szarmaták, pannoniaiak, suebek, noricumiai és más effélék.

(Fordította: Kovács Péter)

Paulus Diaconus langobard történetének e szakasza volna az utolsó említése a valaha a Kárpát-medence területén élt szarmatáknak (és pannonoknak), akiknek maradványai 568-ban a Pannoniát is elfoglaló avarok elől a langobardokkal és több más néptörzsekkel együtt Italiába költöztek. A *Vulgares* talán a hunok egy visszamaradt törzse lehetett, ha nem anakronizmus. A néplista (különösen a pannoniaiak) eredetisége azonban legalábbis részben kétséges. Jó néhány népvét, mint a szarmatát az egykori itáliai *gentiles*-hez köthető helynevek alapján (mint Sarmarate: cf. Bachrach 1973) és a menekülő pannonok leszármazottainak nevéből maga a történetíró ötlhetette ki. Más forrás híján a szarmaták vagy a provinciális lakosság túlélésére ez önmagában aligha szolgálhat bizonyítékkal. Még kevésbé jelenti a fenti auctorhely a szarmaták egyes csoportjainak pannoniai megtelepedését.

Cf. II.6, III.6 a valóban a langobardokkal tartó százszokra vonatkozóan.

Irodalom:

H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*. Wien–Köln–Weimar 1992, 29–35, Bóna 1994, 57, továbbá Diculescu 1923, 211–214, Schmidt 1941, 584–585, Werner 1962, 14, Maenchen-Helfen 1973, 127–129, Lotter 2003, 144, Pohl 2018, 112–113, Kardaras 2018, 28, Istvánovits–Kulcsár 2017, 430–431.

Stephanos Byzantios

Ethnica

Kiadás: *Stephani Byzantii Ethnica II. Recensuerunt, Germanice vertunt, adnotationibus indicibusque instruxerunt Margarethe Billerbeck et Christian Zubler*. Berlin–New York 2011.

I.4

Ἰάζυγες ἔθνος Εὐρωπαϊον ὡς Μαρκιανὸς ἐν περιπλῶ.

A jazigok egy nép Európában, ahogy Markianos a Periplusban (sc. elbeszéli).
(Fordította: Kovács Péter)

A bizánci Stephanos Iustinianus kortársaként készítette el töredékesen, illetve kivonatokban fennmaradt nagy munkáját, etnikai lexikonát, amelyben az ókori szerzők (a jelen esetben Markianos) révén ismert nép- és földrajzi nevek teljes helynévtárát igyekezett összegyűjteni. Ebben van a jazig népnév egyik legkésőbbi előfordulása.

Cf. Markianos II.38=GGM I, 558.

Irodalom:

Ibid., 258–259.

SZARMATÁK NYUGATON A KR. U. 5. SZÁZADBAN

Hieronimus

Ep. CXXIII.

15. (Kr. u. 409)

Innumerabiles et ferocissimae nationes universas Gallias occuparunt. Quidquid inter Alpes et Pyrenaeum est, quod Oceano Rhenoque includitur, Quadus, Vandalus, Sarmata, Halani, Gipedes, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alemanni, et, o lugenda respublica, hostes Pannonii vastaverunt.

Megszámlálhatatlan igen vad nemzet foglalta el egész Galliát. Mindent, ami az Alpok és Pyrenusok között van, illetve az Oceanus és a Rhenus fog közre, a quad, a vandál, a szarmaták, az alánok, a gepidák, a herulok, a szászok, a burgundok, az alemannok, és ó, gyászolni való állam, a pannon ellenség pusztította.

(Fordította: Kovács Péter)

Jeromos 396-os, már idézett 60. leveléhez hasonlóan a 409-ben Geruchiának címzett művében a három évvel korábban a Rajnán átkelt és Galliát elárasztó barbár vandálok, alánok és suebek vezette sokaságra utal, akik a hunok elől menekültek; között szarmaták is voltak. Hogy Jeromosnak a távolból mennyire voltak pontosan az értesülései, illetve nem fiktív-e a néplistája, arra éppen a népmozgalomban részt vevő szarmaták esete utal, hiszen galliai szarmata pusztításról éppen a Paulinusnak tulajdonított epigramma szól. Abban a vandálok és az alánok külön szerepelnek, ezért a szarmatákkal aligha keverhetők össze. E helyen találunk először utalást egy Pannoniában letelepedett ellenségre.

Cf. Paulin. Ep. 18–19.

Irodalom:

Schmidt 1942, 109, 134, Schmidt 1942, 16–18, Várady 1969, 218–223, 20, Demougeot 1979, 430–435, M. Kulikowski, Barbarians in Gaul, usurpers in Britain. *Britannia* 31, 2000, 325–345, Alemany 2000, 57–58, Scharf 2005, 121–123, Goffart 2006, 73–119, T. Schäfer, Die Teilnehmer an der Barbareninvasion am Silvestertag des Jahres 406. *Chronica* 7–8, 2008, 184–191, H. Castritius, Die Völkerlawine der Silvesternacht 405 oder 406 und die Gründung des Wormser Burgunderreichs. In: V. Gallé (Hrsg.), *Die Burgunder. Ethnogenese und Assimilation eines Volkes*. Worms 2008, 11–28, küll. 8, Rebenich 2009, P. Heather, Why Did the Barbarian Cross the Rhine? *Journal of Late Antiquity* 2, 2009, 3–29, küll. 21–23, Salzman 2009, Mathisen 2011, R. Steinacher, *Die Vandalen. Aufstieg und Fall eines Barbarenreichs*. Stuttgart 2016, 49–52 és 52–57 (a levélre vonatkozóan), GLFQM IV, 513–514.

Notitia Dignitatum

Kiadás: O. Seeck, *Notitia Dignitatum accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et latercula prouinciarum*. Berlin 1876.

Occ. XLII,46–70

Praefectus Sarmatarum gentilium Apuliae et Calabriae. Item in provincia Italia:

Praefectus Sarmatarum gentilium per Brittios et Lucaniam.

Item in provincia Italia mediterranea:

Praefectus Sarmatarum gentilium Apulia et Calabriae.

Praefectus Sarmatarum gentilium Brutios et Lucaniam.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Foro Fuluiensi.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Opittergii.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Patauio.

Praefectus Sarmatarum gentilium, ...

Praefectus Sarmatarum gentilium, Cremonae.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Taurinis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Aquis siue Tertona.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Novariae.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Vercellis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Regionis Samnitis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Bononiae in Aemilia.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Quadratis et Eporizio.

Praefectus Sarmatarum gentilium, (in Liguria) Pollentia.

In Gallia:

.. Praefectus Sarmatarum et Taifalorum gentilium, Pictavis.

Praefectus Sarmatarum gentilium, a Chora Parisios usque.

Praefectus Sarmatarum gentilium, inter Renos et Tambianos provinciae Belgicae secundae.

Praefectus Sarmatarum gentilium, per tractum Rodunensem et Alaunorum.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Lingonas.

Praefectus Sarmatarum gentilium, Au....

...

Ugyanígy Italiában:

A szarmata gentilisek parancsnoka Apuliában és Calabriában

A szarmata gentilisek parancsnoka Bruttiumban és Lucaniában

Ugyanígy Italia mediterraneában:

A szarmata gentilisek parancsnoka Apuliában és Calabriában

A szarmata gentilisek parancsnoka Bruttiumban és Lucaniában

A szarmata gentilisek parancsnoka Forum Fulviumban

A szarmata gentilisek parancsnoka Opitergiumban

A szarmata gentilisek parancsnoka Pataviumban

A szarmata gentilisek parancsnoka ...

A szarmata gentilisek parancsnoka Cremonában

A szarmata gentilisek parancsnoka Taurinumban

A szarmata gentilisek parancsnoka Aquaeaban vagy Tertonában

A szarmata gentilisek parancsnoka Novariában

A szarmata gentilisek parancsnoka Vercellaeben

A szarmata gentilisek parancsnoka Samnium területén

A szarmata gentilisek parancsnoka az aemiliai Bononiában

A szarmata gentilisek parancsnoka Quadratában és Eporiziumban [liguriai Eporedia]

A szarmata gentilisek parancsnoka a liguriai Pollentiában

Ugyanígy Galliában:

A szarmata és taifal gentilisek parancsnoka Pictaviumban [Poitiers]

A szarmata gentilisek parancsnoka Chorától Parisiumig [?]

A szarmata gentilisek parancsnoka Belgica secundában a Rhenus és Tambiani (sc. Ambiani/Amiens) közt

A szarmata gentilisek parancsnoka <Ve>rodunum?] és <Cat>alauni területén

A szarmata gentilisek parancsnoka Lingonesben [Langres]

A szarmata gentilisek parancsnoka Au...ban

... [egy folium hiányzik]

(Fordította: Kovács Péter)

A 4. századi nagy telepítések hatására (Constantinus és II. Constantius alatt) nagy tömegben kerültek szarmaták Italiába és Galliába, akik mint gentiles teljesítettek katonai szolgálatot. Alapvetően a germán laetihez hasonlóan katonai szolgálat fejében, közvetlen katonai felügyelet mellett kaptak letelepedési engedélyt állami földeken, a birodalmon belül. Méretükre jellemző, hogy még a 4. század végén összeállított (425–430-ig frissített), de korábbi listákat is felhasználó késő antik méltóságjegyzékben, a Notitia Dignitumban is feltűnnek. E szerint a szarmaták a nyugati magister militum pedalis és külön praefecti alá beosztva Italiában a Pó vidékén és délen, továbbá Gallia Lugdunensis és Belgica I és II területén laktak és teljesítettek katonai szolgálatot. Sajnos a fennmaradt lista korántsem teljes.

Cf. Korábbi egységek: Not. Dig.Or. XXVIII,26, Occ. XL,54.

Irodalom:

Barkóczi 1959, Várady 1961, 37–38, E. Demougeot, Laeti et gentiles dans la Gaule du IV^e siècle. In: Actes du Colloque d'Histoire Sociale de l'Université de

Besançon, 20–21 avril 1970. Besançon 1972, 101–112, Bachrach 1974, 28–41, Chr. J. Simpson, Laeti in the Notitia Dignitatum. “Regular” Soldiers vs. “Soldier-Farmers”. *Revue Belge de Philologie et d’Histoire* 66, 1988, 80–85, Alemany 2000, 60, Lebedynsky 2016, 216–221, Istvánovits–Kulcsár 2017, 347. O. Seeck, *Quaestiones de Notitia dignitatum*. Berlin 1872, J. B. Bury, *The Notitia dignitatum*. *JRS* 10, 1920, 131–154, F. Lot, *La Notitia dignitatum utriusque imperii: ses tares, sa date de composition, sa valeur*. *Revue des Études Anciennes* 38, 1936, 287–338, G. Clemente, *La “Notitia dignitatum”*. *Cagliari* 1968, J. H. Ward, *The Notitia dignitatum*. *Latomus* 33, 1974, 97–434, E. Demougeot, *La “Notitia dignitatum” et l’histoire de l’Empire d’Occident au début du V^e siècle*. *Latomus* 34, 1975, 1079–1134, R. Goodburn – P. Bartholomew (eds.), *Aspects of the Notitia dignitatum*. Papers presented to the conference in Oxford, December 13 to 15, 1974. Oxford 1976, P. C. Berger, *The insignia of the Notitia dignitatum*. New York–London 1981, M. Kulikowski, *The Notitia Dignitatum as a Historical Source*. *Historia* 49, 2000, 358–377, R. Scharf, *Der Dux Mogontiaccensis und die Notitia Dignitatum. Eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung*. Berlin 2005, B. M. Di Dario, *La Notitia Dignitatum. Immagini e simboli del Tardo Impero Romano*. Padova 2006, Pannonia: T. Nagy, *Die Militärbezirke der Valeria nach der Notitia dignitatum*. *Acta ArchHung* 7, 1959, 183–194, S. Soproni, *Beiträge zur Frage der Liste von Valeria der Notitia dignitatum*. *Acta ArchHung* 26, 1974, 59–70.

Codex Theodosianus

Kiadás: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*. Ed. Th. Mommsen – P. M. Meyer – J. Sirmond. Berlin 1905.

VII.20.12pr. (Kr. u. 400 január 30)

Impp. Arcadius et Honorius aa. Stilichoni magistro utriusque militiae. Plerique testimonialibus fraude quaesitis fiunt veterani, qui milites non fuerint, nonnulli inter exordia militiae in ipso aetatis flore discedunt. Quisquis igitur laetus Alamannus Sarmata vagus vel filius veterani aut cuiuslibet corporis dilectui obnoxius et florentissimis legionibus inserendus

testimoniales ex protectoribus vel cuiuslibet dignitatis obtinuit vel eas, quae nonnumquam comitum auctoritate praestantur, ne delitiscat, tirociniis castrensibus inbuatur.

Az uralkodók, Arcadius és Honorius augustusok Stilicho magister utriusque millitiae. Többen is csalárd módon megszerzett igazolás révén váltak veteránná, olyanok, akik nem is voltak katonák, némelyek pedig erejük teljében hagyták ott a katonaságot. Ezért, ha valamely laetus, alamann, kóbor szarmata, vagy veterán fia, vagy bármely testület tagja, aki hadköteles és be kellene sorozni az igen kiváló legiókba, de igazolást szerzett protectorságáról vagy bármilyen más rangról, vagy olyan igazolásuk van, amit a comesek tekintélye hitelesít, azok kiképzőtáborban kapjanak kiképzést, nehogy elrejtőzhessenek.

(Fordította: Kovács Péter)

A Codex Theodosianusban fennmaradt uralkodói rendelet címzettje, Stilicho a Nyugat magister militum volt. A rendelet elsősorban Italia és Gallia területére vonatkozik, és a katonai szolgálat elkerülésének kikapuit szándékozott bezárni minden hadköteles, így a Notitia Dignitatum révén ismert szarmata gentiles előtt is.

Irodalom:

Mazzarino 1942, 186 n. 2, Jones 1964, 1257 n. 26, R. Mathisen, Provinciales, Gentiles, and Marriages between Romans and Barbarians in the Late Roman Empire. JRS 99, 2009, 140–155, kül. 153, S. Kerneis, Francus ciuis, miles Romanus: les barbares de l'Empire dans le Code Théodosien. In: J.-J. Aubert – Ph. Blanchard (eds.), Droit, religion et société dans le Code Théodosien. Troisième Journées d'Etude sur le Code Théodosien. Neuchâtel, 15–17 février 2007. Genève 2009, 377–399, kül. 386.

Sidonius Apollinaris

VII. 235–238.

... Vincitur illic

*cursu Herulus, Chunus iaculis Francusque natatu,
Sauromata clipeo, Salius pede, falce Gelonus ...*

Legyőzte (sc. Avitus) ott gyorsaságban a herult, dárdavetésben a hunt,
úszásban a frankot,
pajzshasználatban a szarmatát, menetelésben a saliuat [frankot], harci csá-
kányozásban a gelonust ...

(Fordította: Kovács Péter)

Ez a munka Sidonius Apollinaris apósának, Avitus császárnak írt verses panegyricus, amelyre annak consulsága adott alkalmat, így 456 január elsején hangozhatott el Rómában. Ebben visszautal Avitus fiatal korára, amikor Aetius hadvezéreként a 430-as évek első felében részt vett a hadjáratokban (vv. 233–234), majd ennek kapcsán említi a szövetséges népeket, így a szarmatákat is. A gelonus itt leginkább az alánnal azonosítható.

Irodalom:

Loyen 1967, 43–44, Zecchini 1983, 216, Battaglia 2016, 24–25.

Dracontius

Romulea

Kiadás: MGH AA XIV (1905) p. 132–196, Blossius Aemilius Dracontius, *Carmina profana*. Ed. O. Zwierlein. Berlin–Boston 2017.

V.35–37.

*Reddite bella, duces,
inimicas reddite gentes:
barbarus omnia eat, rapiant
simul arma Suevus
Sarmata Persa Gothus
Alamannus Francus Alanus
vel quaecunque latent gentes
aquilone remotae
in nos tela parent ...*

Hozzátok vissza a háborúkat, a hadvezéreket, hívjátok vissza az ellenséges népeket, vonuljanak mind a barbárok, raboljon a sueb, a sarmata, a perzsa, a gót, az alemann, a frank és az alán, és minden távoli északi nép készítse ellenünk fegyverét ...

(Fordította: Kovács Péter)

Az africai vandál királyságban élő keresztény Dracontius leghíresebb a munkája a világ teremtéstörténetét is feldolgozó háromkötetes *De laudibus Dei*. Világi költeményeit Romulea összefoglaló néven adta ki. Ezek közül az ötödik egy bátor férfi szobrára íródott (*De statua viri fortis*). Ebben azt próbálja bemutatni, hogy a belső ellenség sokkal rosszabb, mint a külső, akik ellen a falakkal sikeresen lehet védekezni. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik az *exclamatio*, amelyben a távoli észak ellenséges barbár népeit sorolja fel.

Irodalom:

Bachrach 1974, 57–58, Velencei 1978, 151, Alemany 2000, 51–52, J. M. Diaz de Bustamento, *Draconcio y sus carmina profana. Estudio biografico, intruccion y edicion critica.* Santiago de Compostela 1978, 114 n. 61, 156, Mathissen 2011, 25, O. Zwierlein, *Die “Carmina Profana” des Dracontius Dracontius’ “Carmina Profana”: Prolegomena and Critical Commentary on “Editio Teubneriana” – with an Appendix: Dracontius and the “Aegritudo Perdicae”. Prolegomena und kritischer Kommentar zur Editio Teubneriana. Mit einem Anhang: Dracontius und die ‘Aegritudo Perdicae.’* Berlin–Boston 2017, PLRE II, Dracontius 2.

Jordanes

Getica

XXXVI. 191.

A parte vero Romanorum tanta patricii Aetii providentia fuit, cui tunc innitebatur res publica Hesperiae plagae, ut undique bellatoribus congregatis adversus ferocem et infinitam multitudinem non impar occurreret. Hi enim adfuerunt auxiliares: Franci, Sarmatae, Armoriciani, Liticiani, Burgundiones, Saxones, Ripari, Olibriones, quondam milites Romani, tunc vero iam in numero auxiliarium exquisiti, aliaeque nonnulli Celticae vel Germanie nationes.

A római oldalról Aetius patricius, akin a nyugati birodalomrész ügyei múltak, volt oly előrelátó, hogy a mindenfelől összegyűlt seregével ne tűnjön gyengébbnek a vad és végtelen sokasághoz képest. Ezek voltak ugyanis a segédcapatai: frankok, szarmaták, armoricanusok, liticanusok, burgundok, szászok, ripariusok, olibriók – akik valaha római katonák voltak, és most behívták őket a segédcapatokba –, és néhány más kelta és germán törzs.

(Fordította: Kovács Péter)

Az Aetius seregében 451-ben Attila hunjai ellen vonulók a negyedik században letelepített szarmaták voltak – gentiles, ahogyan a liticianusok neve is az egykori *laeti*-re vezethető vissza (terrae laetici) –, de a 406-os menekülthulám leszármazottai is lehettek. Elméletileg azt sem lehet kizárni, hogy a szarmatákon az ütközetben központi szerepet játszó, de a listában nem szereplő alánokat kell értenünk. Ugyanakkor tény, hogy nem Aetius seregében, hanem saját királyuk alatt vonultak hadba a gótokhoz hasonlóan.

Irodalom:

Várady 1961, 38, U. Täckholm, Aetius and the Battle on the Catalaunian Fields. *Opuscula Romana* 7, 1969, 259–276, Wolfram 2001, 183, S. J. B. Barnish, Old Kaspars: Attila's Invasion of Gaul in the Literary Sources. In: J. Drinkwater–H. Elton, *Fifth-Century Gaul: A Crisis of Identity?* Cambridge 1992, 37–48, R. Scharf, Ripari und Olibriones? Zwei Teilnehmer an der Schlacht auf den Kataunischen Feldern. *MIÖG* 107, 1999, 1–11, Stickler 2002, 141, Jordanes, 145–146 j. 211, S. MacDowall, *Catalaunian fields AD 451. Rome's last great battle.* Oxford 2016, 31–34, E. M. Schultheis, *The battle of the Catalaunian Fields, AD 451. Flavius Aetius, Attila the Hun and the transformation of Gaul.* Yorkshire–Philadelphia 2019, 29–30, Jordanes 2020, 312 n. 625.

S. Paulinus

[**Codex Parisinus 7558**]

Kiadás: CSEL XVI p. 504.

18–21.

*Et tamen heu si quid vastavit Sarmata, si quid
Vandulus incendit veloxque abduxit Alanus
ambiguus spebus licet et conatibus aegris
nitimur in quandam speciem reparare.*

De jaj, ha valamit elpusztított a szarmata, ha valamit
 felgyújtott a vandál, elvitte a gyors alán,
 noha kétségek gyötörnek, gyenge próbálkozással
 mégis az eredeti állapotában törekszünk helyreállítani.

(Fordította: Kovács Péter)

A 9. századi Codex Parisinus 7558 tartalmaz egy 5. század első feléből származó epigrammát, amely valahol Dél-Galliában keletkezett, és amelyet Szt. Paulinusnak (PLRE II, Paulinus 5, Bitterrae püspöke?) tulajdonítottak. A 110 hexameterből álló hosszú vers a Thesbon és a fiatalabb Salamon szerzetes közötti beszélgetést tartalmazza. Salamon utóbb visszatért szülővárosába, és ennek kapcsán számol be az Isten büntetésének tulajdonított galliai barbár (szarmata) pusztításokról.

Irodalom:

Velencei 1978, 54, 126–127, K. Smolarek, Zwischen Bukolik und Satire: Das sogenannte “Sancti Paulini Epigramma”. International Journal of the Classical Tradition 6, 1999, 3–20, Alemany 2000, 65–66, GLQFM IV, 511.

Martinus Bracarensis

[Anthologia Latina]

Kiadás: IHC 349a=MGH AA VI/2 p. 195=ICUR II, p. 269=ICERV 275=C. W. Barlow, Martini episcopi Bracarensis opera omnia. New Haven 1950, 283. Versus beati Martini Dumiensis episcopi in basilica

349.

... *Immanes variasque pio sub foedere Christi*
Adsciscis gentes: Alamannus, Saxo, Toringus,
Pannonius, Rugus, Sclavus, Nara, Sarmata, Datus,
Ostrogothus, Francus, Burgundio, Dacus, Alanus

*te duce nosse deum gaudent, tua signa Suevus
admirans didicit, fidei quo tramite pergat.*

Nagy és különféle törzseket fogadsz be Krisztus
jámbor szövetségébe: alamann, szász, thüring,
pannoniai, rugi, szláv, neurus, szarmata, dák,
ostrogót, frank, burgund, dák, alán
örvendeznek, hogy irányításoddal megismerték az istent, a sueb
a te útmutatásod csodálva tanulja, hogy a hit melyik ösvényén haladjon.
(Fordította: Kovács Péter)

A pannoniai születésű Martinus Bracarensis (sírfelirata †579, továbbá Greg. Tur. Hist. Franc. V.37, Venant. Fort. Carm. V.2,21) 30 évig Braga püspöke, a dumiói monostor alapítója elsősorban az arianus suebek apostolaként ismert. Manno feliratgyűjteményében (egy 9. századi codex: Cod. Par. 2832) három neki tulajdonított felirat maradt fenn (sírfelirata, valamint egy másik a bragai basilicában, a bejárat felett a déli oldalon (cf. Greg. Tur. Hist. Franc. V.37), a harmadik pedig a refectoriumban), amelyek közül ez a szöveg a másodikból származik. A püspök által (részben még a Duna vidékén) megtérített népek listája erősen emlékeztet – nyilván onnan is származik – Sidonius Apollinarisére (V.474–478), aki a Maiorianusnak címzett panegyricusában az uralkodó által a vandálok ellen, a dunai népek közül toborzott sereg (erősen fiktív) etnikai összetételét sorolta fel. A Datus nyilvánvalóan a dák duplikációja. A névlistát és a szarmaták említését is felettebb óvatosan kell kezelnünk.

Irodalom:

Bachrach 1973, 75, J. Šašel, Opera selecta. Ljubljana 1992, 740–745, 756, P. Farmhouse Alberto, Para uma revalorização dos poemas de Martinho de Braga, Euphrosyne 22, 1994, 215–223. Alemany 2000, 143–144, Mathisen 2011, 26, 30.

Római uralkodók Sarmaticus jelzői

(Kneissl 1969, 248, Rösch 1978, 60–61, 92–93 és Kienast 2017 nyomán)

Uralkodó	Cognomen	Időpont Kr. u.
Domitianus	csak Martialisnál: Sarmaticus	92
Marcus Aurelius	Sarmaticus	175 (178 után nem)
Commodus	Sarmaticus	175–178, 180 után
Sept. Severus	Sarmaticus	195–197 nem hivatalos: AÉp 1999, 1861, IGRR IV 4664
Maximinus Thrax	Sarmaticus max.	236
Maximus Caes.	Sarmaticus max.	236
Aurelianus	Sarmaticus max. nem hivatalos	270–271 HA v. Aur. XXX.5, CIL III 12333
Probus	Sarmaticus	– (fiktív HA v. Probi 11.9)
Diocletianus	Sarmaticus max. I–IV	285–299/300
Maximianus	Sarmaticus max. I–III	289–299/300
I. Constantius	Sarmaticus max. I–III	294–302
Galerius	Sarmaticus max. I–V	294–310
Maximinus Daia	Sarmaticus max.	313
Licinius	Sarmaticus	310
Licinius	Sarmaticus max.	315
I. Constantinus	Sarmaticus max. I–III	313–328/334
Crispus	Sarmaticus max. (apja után)	324
II. Constantinus	Sarmaticus max. (apja után)	324
Constans	Sarmaticus max.	337–340
II. Constantius	Sarmaticus max. I–II	337/340–358
Iulianus	Sarmaticus max.	362

III. Valentinianus	Sarmaticus inclitus	452 Forrás: ACO III/2 p. 346
Marcianus	Sarmaticus inclitus	452 Forrás: ACO III/2 p. 347
Anastasius	Sarmaticus inclitus	516 Forrás: Coll. Avell. II Nr. 113 p. 506

BIBLIOGRÁFIA

- Ackeren 2012.** Ackeren, Marcel van (ed.): *Blackwell companion to Marcus Aurelius*. Wiley-Blackwell, Malden, 2012.
- Adams 2012.** Adams, Geoff W.: *Marcus Aurelius in the Historia Augusta and Beyond*. Lexington Books, Plymouth, 2012.
- Alemaný 2000.** Alemaný, Augustí: *Sources on the Alans*. Brill, Leiden, 2000.
- Alföldi 1921.** Alföldi, Adrea: Il tesoro di Nagytétény. *Rivista italiana di numismatica* 34, 1921, 113–190.
- Alföldi 1923.** Alföldi András: A nagytétényi pénzlelet. *Országos Régészeti Társulat Évkönyve* 1. (1923) 65–72.
- Alföldi 1924.** Alföldi, Andreas: *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I–II*. De Gruyter, Berlin–Leipzig, 1924–1926.
- Alföldi 1939.** Alföldi András: Epigraphica II. *Archeologiai Értesítő*, 52. (1939) 101–114, 262–267.
- Alföldi 1940.** Alföldi, Andreas: Die Roxolanen in der Walachei. In: *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie. Berlin, 21–26. August, 1939*. De Gruyter, Berlin, 1940. 528–538.
- Alföldi 1941.** Alföldi András: Epigraphica IV. *Archeologiai Értesítő*, 2. 1941. 30–59.
- Alföldi 1942.** Alföldi András: A pesti oldal új urai. In: Szendy Károly (Szerk.): *Budapest története* I. Budapest, 1942. 172–235.
- Alföldi 1942b** Alföldi András: Aquincum a későrómai világban. In: *Budapest története* I. Budapest, 1942. 670–746.
- Alföldi 1943.** Alföldi András: Keletmagyarország a római korban. In: Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I. kötet. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, Budapest, 1943. 1–93.
- Alföldi 1949.** Alföldi, Mária: A szőkedencsi későrómai éremlelet. Néhány adat a 374-75. év történetéhez – Monnaies du Bas Empire découvertes à Szőkedencs. Contributions de la circulation monétaire à la connaissance de l'histoire années 374-75. *Antiquitas Hungarica*, 3. (1949) 86–92.

- Alföldi 1956.** Alföldi, Andreas: Wo lag das Regnum Vannianum? *Südost-Forschungen*, 15. (1956) 48–53.
- Alföldi 1957.** Alföldi, Maria R. et al.: *Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957. (Archaeology Hungarica SN 36.)
- Alföldy 1966.** Alföldy, Géza: Ein bellum Sarmaticum und ein ludus Sarmaticus in der Historia Augusta. In: *Bonner Historia-Augusta-Colloquium*, 1964/1965. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1966. 21–34 = Alföldy 1989. 390–405.
- Alföldi 1967.** Alföldi, Andreas: *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1967.
- Alföldy 1971.** Alföldy, Géza: Der Friedensschluß des Kaisers Commodus mit den Germanen. *Historia*, 20. (1971) 84–109. = Alföldy 1989. 25–68.
- Alföldy 1977.** Alföldy, Géza: *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht.* Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1977. [Antiquitas Reihe 1, Abhandlungen zur alten Geschichte 27.]
- Alföldy 1989.** Alföldy, Géza: *Die Krise des Römischen Reiches. Geschichte, Geschichtsschreibung und Geschichtsbetrachtung. Ausgewählte Beiträge.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1989. (Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien 5.)
- Alföldy 1989a** Alföldy, Géza: Marcius Turbo, Septicius Clarus, Sueton und die Historia Augusta. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 36. (1989) 233–253. = *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962–1985.* Brill, Amsterdam 1987, (Mavors. Roman Army Researches 3.) 66–88, 88, Strobel 1986a, 915–930, Piso 2013, 101–104
- Alföldi 2001.** Alföldi, Maria R.-: *Gloria Romanorum. Schriften zur Spätantike.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2001. (Historia Einzelschriften 153.)
- Alföldi 2004.** Alföldi András: *Magyarország népei és a római birodalom. Kelet-magyarország a római korban.* Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.
- Altmayer 2014.** Altmayer, Klaus: *Die Herrschaft des Carus, Carinus und Numerianus als Vorläufer der Tetrarchie.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2014. (Historia Einzelschriften 230.)

- Ammianus XXI.** Boeft, Jan den – Hengst, Daniël den – Teitler, Hans C. (eds.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXI*. Egbert Forsten, Groningen, 1991.
- Ammianus XXVII** Boeft, Jan den – Drijvers, Jan Willem – Hengst, Daniël den – Teitler Hans C. (eds.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXVII*. Brill, Leiden–Boston, 2009.
- Ammianus XXVIII** Boeft, Jan den – Drijvers, Jan Willem – Hengst, Daniël den – Teitler Hans C. (eds.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXVIII*. Brill, Leiden–Boston, 2011.
- Ammianus XXIX** Boeft, Jan den – Drijvers, Jan Willem – Hengst, Daniël den – Teitler Hans C. (eds.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXIX*. Brill, Leiden–Boston, 2013.
- Ammianus XXX** Boeft, Jan den – Drijvers, Jan Willem – Hengst, Daniël den – Teitler Hans C. (eds.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXX*. Brill, Leiden–Boston, 2015.
- Ammianus XXXI** Boeft, Jan den – Drijvers, Jan Willem – Hengst, Daniël den – Teitler Hans C. (eds.): *Philological and Historical Commentary on Ammianus Marcellinus XXXI*. Brill, Leiden–Boston, 2017.
- Ammien Sabbah**, Guy (Trad.): *Ammien Marcellin: Histoire II. Livres XVII–XIX. Texte établi, trad. et annoté par Guy Sabbah*. Les belles lettres, Paris, 1970.
- Anderson 1936.** Anderson, W. B. (Transl.) *Sidonius. Poems and Letters I*. Harvard University Press, Cambridge/Mass. 1936. (Loeb Classical Library No. 296.)
- Ando 2000.** Ando, Clifford: *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. University of California Press, Berkeley, 2000.
- Angelicoussis 1984.** Angelicoussis, Elizabeth: The panel reliefs of Marcus Aurelius. *Römische Mitteilungen*, 91. (1984) 141–205.
- Arce 1982.** Arce, Javier: The inscription of Troesmis (ILS 724) and the first victories of Constantius II as Caesar. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 48. (1982) 245–249.
- Arce 1984.** Arce, Javier: Constantius II Sarmaticus and Persicus: A reply. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 57. (1984) 225–229.

- Arnaldi 1976.** Arnaldi, Adelina: La sucesione de i cognomina devictarum gentium e le loro iterazioni nella titolatura di Constantino il Grande. In: *Contributi di storia antic in onore di Albino Garzetti*. Istituto di storia antica e scienze ausiliarie, Genova, 1976. 175–202.
- Arnaldi 1977.** Arnaldi, Adelina: I cognomina devictarum gentium dei succesori di Costantino il Grande. *Epigraphica*, 39. (1977) 91–102.
- Arnaldi 1980.** Arnaldi, Adelina: I cognomina devictarum gentium di Valentiniano I, Valente e Graziano. *Istituto lombardo accademia di scienze e lettere. Classe di lettere scienze morali e storiche*, 114. (1980) 41–51.
- Babura 1924.** Babura László: *Szent Ambrus élete*. Szent István Társulat, Budapest, 1924.
- Bachrach 1973.** Bachrach, Bernard S.: History of the Alans in the West from their first appearance in the sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1973.
- Bagnall 1987.** Bagnall, Roger S. – Cameron, Alan – Schwartz, Seth R. – Worp, Klaas A.: *Consuls of the Later Roman Empire*. Atlanta: American Philological Association, Atlanta, 1987. (Philological Monographs of the American Philological Association 36.)
- Baladié 1989.** Baladié, Raoul (Trad.): *Strabon, Géographie IV. Livre VII. Texte établi et traduit par Raoul Baladié*. Les Belles Lettres, Paris, 1989.
- Balás 1961.** Balás Vilmos: Az alföldi hosszanti sáncok. Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum, Budapest. 1961. (Régészeti Füzetek, II/ 9.)
- Balla 1969.** Balla Lajos: Guerre Iazyge aux frontières de la Dacie en 107/108. *Acta Classica* 5. (1969) 111–113.
- Banchich 2009.** Banchich, Thomas M. – Lane, Eugen N. (Transl.): *The history of Zonaras from Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*. Routledge, London–New York, 2009. (Routledge Classical Translations)
- Bârcă 2013.** Bârcă, Vitalie: Nomads of the steppes on the Danube frontier of the Roman Empire in the 1st century CE. Historical sketch and chronological remarks. *Dacia*, 57. (2013) 99–125.
- Barceló 1981.** Barceló, Pedro: *Roms auswärtige Beziehungen unter der Constantinischen Dynastie (306-363)*. Pustet, Regensburg, 1981. (Eichstätter Beiträge 3.)

- Barceló 1985.** Barceló, Pedro: Rezension von: Arce, J.: Estudios sobre el emperador Fl. Cl. Juliano (1984). *Gnomon*, 57. (1985) 525–528.
- Barceló 1992.** Barceló, Pedro: Constantius II. und die Limiganten: einige Präzisionen zu Amm. Marc. XIX 11. *Historia*, 74. (1992) 422–430.
- Barceló 2004.** Barceló, Pedro: *Constantius der Zweite und seine Zeit. Die Anfänge des Staats-kirchentums*. Klett-Cotta, Stuttgart, 2004.
- Barkóczy 1954.** Barkóczy, László: Grundzüge der Geschichte von Intercisa. In: Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. *Archaeologia Hungarica*, S.n. XXXVI (1957) 497–544.
- Barkóczy 1959.** Barkóczy, László: Transplantation of Sarmatians and Roxolans in the Danube Basin. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 7. (1959) 443–453. = Szarmata-roxolán áttelepítések a Dunamedencében. *Antik Tanulmányok*, 6. (1959) 244–252.
- Barnes 1975.** Barnes, Timothy David: Publilius Optatianus Poprphyrus. *The American Journal of Philology*, 96/2. (1975) 173–186.
- Barnes 1976.** Barnes, Timothy David: Imperial campaigns A. D. 285–311. *Phoenix*, 30/2. (1976) 174–193.
- Barnes 1978.** Barnes, Timothy David: *The sources of the Historia Augusta*. Latomus Revue d'Études Latines, Bruxelles, 1978. (Collection Latomus 155.)
- Barnes 1980.** Barnes, Timothy David: Imperial Chronology, A. D. 337–350. *Phoenix*, 34. (1980) 160–166.
- Barnes 1981.** Barnes, Timothy David: *Constantine and Eusebius*. Harvard University Press, London, 1981.
- Barnes 1982.** Barnes, Timothy David: *The new empire of Diocletian and Constantine*. Harvard University Press, Cambridge/Mass.–London, 1982.
- Barnes 1983.** Barnes, Timothy David: Two Victory Titles of Constantius. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 52. (1983) 229–235.
- Barnes 1993.** Barnes, Timothy David: *Athanasius and Constantius: theology and politics in the Constantinian Empire*. Harvard University Press, Cambridge/Mass.–London, 1993.
- Barnes 1998.** Barnes, Timothy David: *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Cornell University Press, Ithaca–London, 1998.

- Barnes 2011.** Barnes, Timothy David: *Constantine. Dynasty, religion and power in the Later Roman Empire*. John Wiley & Sons Inc., Malden–Oxford, 2011.
- Barr 1981.** Barr, William: *Claudian's Panegyric on the Fourth Consulate of Honorius: introduction, text, translation and commentary*. Francis Cairns, Liverpool, 1981. (Liverpool Latin Texts 2.)
- Battaglia 2016.** Battaglia, Piergiuseppe: *Sidonio Apollinare e il panegirico ad Avito. Tra doctrine, laus ed exempla*. Palermo, 2016. (Kézirat. PhD disszertáció: <https://sidonapol.org/wp-content/uploads/2018/07/Battaglia-Sidonio-Apollinare-e-il-Panegirico-ad-Avito.pdf>. Utolsó megtekintés: 2021.12.11.)
- Batty 1994.** Batty, Roger: On Getic and Sarmatian Shores: Ovid's Account of the Danube Lands. *Historia*, 43, (1994) 88–111.
- Batty 2007.** Batty, Roger: *Rome and the Nomads. The Pontic–Danubian realm in Antiquity*. Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Becatti 1960.** Becatti, Giovanni: *La colonna coclide istoriata*. L'Erma Di Bretschneider, Roma, 1960.
- Beckmann 2011.** Beckmann, Martin: *The Column of Marcus Aurelius. The genesis and meaning of a Roman Imperial monument*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2011.
- Bellezza 1964.** Bellezza, Angela: *Massimino il Trace*, Fratelli Pagano, Genova, 1964.
- Bennett 1997.** Bennett, Julian: *Trajan. Optimus princeps*. Routledge, London–New York, 1997.
- Bersanetti 1940.** Bersanetti, di G. M.: *Studi sull'imperatore Massimino il Trace*. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1940.
- Bersanetti 1941.** Bersanetti, di G. M.: Studi su Massimino il Trace, VII. Le acclamazioni imperiali. *Epigraphica*, 3. (1941) 5–13.
- Bertini 1988.** Bertini Conidi, Rosanna (Trans.): *Claudio Claudiano: Fescennini et epitalamio per le nozze di Onorio e Maria. Introduzione, testo, traduzione e note*. Herder, Roma, 1988. (Collana di studi e testi 3.)
- Bertók 1995.** Bertók, Gábor: Contra Bononia – a Roman fort in the Barbaricum. In: *Luftbildarchäologie in Ost- und Mitteleuropa /Aerial Archaeology in Eastern and Central Europe: Internationales Symposium 26.-30.9.1994*.

- Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege, Potsdam, 1995. 219–226. (Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 3.)
- Berwig 1970.** Berwig, Dieter: *Mark Aurel und die Christen*. München, 1970. (Kézirat. Doktori disszertáció)
- Bird 1984.** Bird, Harry W. (Transl.): *Sextus Aurelius Victor. A historiographical study*. Francis Cairns, Liverpool, 1984.
- Bird 1993.** Bird, Harry W. (Transl.): *Eutropius: Breviarium. Translated with an introduction and commentary by H. W. Bird*. Francis Cairns, Liverpool, 1993.
- Bird 1994.** Bird, Harry W. (Transl.): *Aurelius Victor: de Caesaribus. Translated with an introduction and commentary by H. W. Bird*. Francis Cairns, Liverpool, 1994.
- Birley 1971.** Birley, Anthony R.: Roman frontier policy under Marcus Aurelius. In: Shimon And Mordekhai Gihon Applebaum (eds): *Roman Frontier Studies 1967. the Proceedings of the 7th International Congress Held at Tel Aviv* Tel Aviv University, Tel Aviv, 1971. 7–12.
- Birley 1979.** Birley, Anthony R.: Die Außen – und Grenzpolitik unter der Regierung Marc Aurels. In: Klein, Richard (Hg.): *Marc Aurel*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1979. 473–502.
- Birley 1987.** Birley, Anthony R.: *Marcus Aurelius. A biography*. Routledge, New Haven, 1987².
- Birley 1997.** Birley, Anthony R.: Hadrian. *The restless emperor*. Routledge, London–New York, 1997.
- Birley 1997a** Birley, Anthony R.: Marius Maximus: the consular biographer. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II. 34/3. De Gruyter, Berlin–New York, 1997. 2679–2757.
- Birley 1999.** Birley, Anthony R.: *Septimius Severus: The African emperor*. Routledge, London, 1999.²
- Birley 2005.** Birley, Anthony R.: *The Roman Government of Britain*. Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Birley 2007.** Birley, Anthony R.: A.D. 375: a year with non consuls. In: Dabrowa, Edward (ed.): *Studies in the late Roman history*. Jagiellonian University Press, Kraków, 2007. 15–30.

- Birley 2013.** Birley, Anthony R.: Marcus Aurelius and the Sarmatians. In: Eck, Werner – Fehér, Bence – Kovács, Péter: *Studia Epigraphica in memoriam Géza Alföldy*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2013. 39–50. (Antiquitas Reihe I/61.)
- Bíró Sey 2002.** Bíró Sey Katalin: Alsóhetény (Iovia) szórvány- és ásatási érmeinek értékelése. In: Torbágyi Melinda (szerk.): *Numizmatika és a társadalomtudományok IV. Konferencia Esztergomban, 1999. október 1-3.* Argumentum Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Numizmatikai Társaság, Budapest, 2002. 31–36.
- Bleckmann 1992.** Bleckmann, Bruno: *Die Reichskrise des III. Jahrhunderts in der spätantiken und byzantinischen Geschichtsschreibung: Untersuchungen zu den nachdionischen Quellen der Chronik des Johannes Zonaras. Quellen und Forschungen zur antiken Welt.* Utzverlag, München, 1992.
- Bleckmann 1995.** Bleckmann, Bruno: Constantin und die Donaubarbaren. *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 38. (1995) 38–66.
- Bleckmann 1999.** Bleckmann, Bruno: Die Schlacht von Mursa und die zeitgenössische Deutung eines spätantiken Bürgerkrieges. In: Brandt, Hartwin (Hrsg.), *Gedeutete Realität. Krisen, Wirklichkeiten, Interpretationen (3.–6. Jh. n. Chr.)*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1999. (Historia Einzelschriften 134.) 47–101.
- Bleckmann 2007.** Bleckmann, Bruno: Vom Tsunami von 365 zum Mimas-Orakel: Ammianus Marcellinus als Zeithistoriker und die spätgriechische Tradition. In: Boeft, Jan den – Drijvers, Jan Willem – Hengst, Daniël den – Teitler Hans C. (eds.): *Ammianus after Julian. The reign of Valentinian and Valens in books 26–31 of the Res gestae*. Brill, Leiden, 2007. 7–31.
- Blockley 1975.** Blockley, R. C.: *Ammianus Marcellinus. A study of his historiography and political thought*. Latomus, Bruxelles, 1975. (Coll. Latomus 141.)
- Blockley 1981–1983.** Blockley, R. C.: *The fragmentary classicizing historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus I–II*. Francis Cairns, Liverpool, 1981–1983.
- Bóna 1984.** Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 265–373.

- Bóna 1986.** Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 15–91.
- Bóna 1986a** Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Makkai László – Mócsy András. (szerk.): *Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 107–234.
- Bóna 1991.** Bóna, István: *Das Hunnenreich.* Corvina Kiadó, Budapest, 1991.
- Borzásák 1936.** Borzásák, István: *Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1936. (Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici Series I. Fasc. 6.)
- Bowersock 2006.** Bowersock, Glen Warren: The epigraphy of the Emperor Julian. *Journal of Roman Archaeology*, 19. (2006) 703–705.
- Böhme 1975.** Böhme, Horst Wolfgram: Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.). *JRGZM*, 22 (1975) 153–217.
- Börner 2012.** Börner, Susanne: *Marc Aurel im Spiegel seiner Münzen und Medaillons. Eine vergleichende Analyse der stadtrömischen Prägungen zwischen 138 und 180 n. Chr.* Rudolf Habert Verlag, Bonn 2012. (Antiquitas. Reihe 1: Abhandlungen zur alten Geschichte 58.)
- Bradbury 2000.** Bradbury, Scott: A Sophistic Prefect: Anatolius of Berytus in the Letters of Libanius. *Classical Philology*, 95/2. (2000) 172–186.
- Bradbury 2000.** Bradbury, Scott (transl.): *Selected Letters of Libanius from the age of Constantius and Julian. Translated with an introduction by Scott Bradbury.* Liverpool University Press, Liverpool, 2004.
- Bray 1997.** Bray, John: *Gallienus. A study in reformist and sexual politics.* Wakefield Press, Kent Town, 1997.
- Brecht 1999.** Brecht, Stephanie: *Die römische Reichskrise von ihrem Ausbruch bis zu ihrem Höhepunkt in der Darstellung byzantinischer Autoren.* Leidorf, Rahden, 1999. (Althistorische Studien der Universität Würzburg 1.)
- Breeze 2011.** Breeze, David: The Roman Military Occupation of Northern England. *Transactions of the Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society*, 11 (2011) 113–136.

- Brennan 1980.** Brennan, Peter: Combined legionary detachments as artillery units in late Roman Danubian bridgehead dispositions. *Chiron*, 10 (1980) 553–567.
- Bringmann 2004.** Bringmann, Klaus: *Kaiser Julian*. Primus, Darmstadt, 2004.
- Bruun 1961.** Bruun, Patrick: *Studies in Constantinian chronology*. The American Numismatic Society, New York, 1961. (Numismatic notes and monographs 146.)
- B. Thomas 1963.** B. Thomas, Edit: Lar angusti clavi. *Folia Archaeologica*, 15. (1963) 21–42.
- B. Thomas 1964.** B. Thomas, Edit: *Baláca. Mozaik, Freskó, Stukkó*. Akadémiai Nyomda, Budapest, 1964.
- B. Thomas 1965.** B. Thomas, Edit: *A nagydémi lararium*. Bakonyi Múzeum, Veszprém, 1965.
- Burgess 1993.** Burgess, Richard W. (ed.): *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two contemporary accounts of the final years of the Roman Empire*. Oxford University Press, Oxford, 1993.
- Burgess 1999.** Burgess, Richard W.: *Studies in Eusebian and post-Eusebian chronography. 1. The Chronici Canones of Eusebius of Caesarea: structure, content and chronology, AD 282–325. 2. The Continuatio Antiochensis Eusebii: A chronicle of Antioch and the Roman Near East during the reigns of Constantine and Constantius II, AD 325–350*. Franz Steiner, Stuttgart, 1999. (Historia Einzelschriften 135.)
- Burgess 2008.** Burgess, Richard W.: The summer of blood: The “Great Massacre” of 337 and the promotion of the sons of Constantine. *Dumbarton Oaks Papers*, 62 (2008) 5–51.
- Burgess 2013.** Burgess, Richard W.: Morte e successione costantiniana. In: *Costantino I. Enciclopedia costantiniana sulla figura e l’immagine dell’imperatore del cosiddetto editto di Milano 313–2013: sotto l’alto patronato del Presidente della Repubblica*. Istituto della enciclopedia italiana, Roma, 2013. 89–104.
- Burgess–Kulikowski 2013.** Burgess, R. W. – Kulikowski, Michael: *Mosaics of time. The Latin Chronicle Traditions from the First Century BC to the Sixth Century AD I: A Historical Introduction to the Chronicle Genrec from its*

Origins to the High Middle Ages. Brepols, Turnhout, 2013. (Studies in the Early Middle Ages 33.)

- Bursche 2003.** Bursche, Aleksander: The Victoria Sarmatica of AD 340 and three gold medallions from Barbaricum. In: Carnap-Bornheim, C. von (Hrsg.), *Kontakt, Kooperation, Konflikt: Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität Marburg, 12.–16. Februar*. Wachholtz, Neumünster, 2003. 407–413.
- Camden 1607.** Camden, William: *Britannia, sive Florentissimorum regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae, et insularum adiacentium*. George Bishop and John Norton, London, 1607.
- Cameron 1969.** Cameron, Alan: Theodosius the Great and the Regency of Stilicho. *Harvard Studies in Classical Philology*, 73. (1969) 247–280.
- Cameron 1970.** Cameron, Alan: *Claudian. Poetry and propaganda at the court of Honorius*. British Academy, Oxford, 1970.
- Caprino 1955.** Caprino, Catia (et al.): *La colonna di Marco Aurelio*. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1955.
- Cary 1914-1927.** Cary, Earnest (transl.): Dio's Roman history. I-IX. W. Heinemann - Macmillan, London - New York, 1914-1927.
- Castritius 2007.** Castritius, Helmut: *Die Vandalen: Etappen einer Spurensuche*. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 2007. (Urban-Taschenbücher 605.)
- Cedilnik 2009.** Cedilnik, Alenka: Der Krieg des Theodosius gegen die Goten (379–382). *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft*, 12 (2009) 45–97.
- Češka 1964.** Češka, Josef: Ob istreblenii limigantov. In: J. Češka – G. Hejzlar (eds.): *Mnema Vladimír Groh*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1964. 57–69.
- Christensen 2002.** Christensen, Arne S.: *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Museum Tusulanum Press, Copenhagen, 2002.
- Christol 1975.** Christol, Michael: Les régnes de Valérien et de Gallien (253–268). In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II/2. De Gruyter, Berlin–New York, 1975, 804–827.

- Cichorius 1893.** Cichorius, Conrad: Ala. In: *PWRE* I. J. B. Metzler, Stuttgart, 1893. col. 1223–1270.
- Cichorius 1896–1900.** Cichorius, Conrad: Die Reliefs der Traianssäule I–II. Georg Reimer, Berlin, 1896–1900.
- Cizek 1994.** Cizek, Eugen: *L'empereur Aurélien et son temps*. Les belles lettres, Paris, 1994.
- Chronica 2017.** *Gallische Chroniken. Ediert von Jan-Markus Kötter und Carlo Scardino Einleitung und Text*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2017. (Kleine und fragmentarische Historiker der Spätantike G7–8.)
- Coarelli 1999.** Coarelli, Filippo: *La Colonna Traiana*. Colombo, Roma, 1999.
- Coarelli 2008.** Coarelli, Filippo: *La colonna di Marco Aurelio – The column of Marcus Aurelius*. Colombo, Roma, 2008.
- Coleman 1988.** *Staius, Silvae IV. Editted with an English translation and commentary by Kathleen M. Coleman*. Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Colombo 2006.** Colombo, Maurizio: Le invasioni barbariche prima delle grandi invasioni: letteratura e storia contemporanea in Lucano. *Museum Helveticum*, 63. (2006) 89–99.
- Colombo 2008.** Colombo, Maurizio: I soprannomi trionfali di Costantino: una revisione critica della cronologia corrente. *Arctos*, 42. (2008) 45–64.
- Colombo 2010.** Colombo, Maurizio: La presenza dei Sarmati e dei altri populi nei trionfi di Gallieno, Aureliano e Probo: contributo alla storia dei Sarmati e all'esegesi della *Historia Augusta*. *Hermes*, 138. (2010) 470–486.
- Consularia 2016.** Becker, M. – Bleckmann, Bruno – Gross, Jonathan – Nickbakht, Mehran A. (Hrsg.): *Consularia Constantinopolitana und verwandte Quellen. Consularia Constantinopolitana. Fastenquelle des Sokrates. Berliner Chronik. Alexandrinische Weltchronik*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2016. (Kleine und Fragmentarische Historiker der Spätantike G1–4.)
- Conti 2004.** Conti, Stefano: *Die Inschriften Kaiser Julians*. Franz Steiner, Stuttgart, 2004. (Alturtumswissenschaftliches Kolloquium. Interdisziplinäre Studien Zur Antike Und Zu Ihrem Nachleben)
- Coombe 2018.** Coombe, Clare: *Claudian the Poet*. Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

- Coulston 2017.** Coulston, Jonathan: Roman victory and barbarian defeat on the pedestal reliefs of Trajan's column. In: Mitthof, Fritz – Schörner, Günter (Hrsg.): *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013.* Holzhausen, Wien, 2017. 95–112.
- Cox 1958.** Cox, Dorothy Hannah: *Coins from the excavations at Curium 1932–1953.* American Numismatic Society, New York, 1959. (Numismatic notes and monographs 145.)
- Croke 1977.** Croke, Brian: Evidence for the Hun invasion of Thrace in A.D. 422. *Greek Roman and Byzantine Studies*, 18. (1977) 347–367.
- Cs. Sebestyén 1926.** Cs. Sebestyén Károly: A szegedi vár legrégebbi története. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből*, 2. (1926) 144–154.
- Curta 1997.** Curta, Florin: Kaiserliche Lobrede und politisches Programm: die dritte Rede des Julianus Caesars. *Eranos*, 95. (1997) 39–56.
- Daicoviciu 1939.** Daicoviciu, Constantin: Bănatul și iazigiile. *Apulum*, 1. (1939–1942) 98–108.
- Dan 2017.** Dan, Anca: The Sarmatians: Some thoughts on the historiographical invention of a West Iranian Migration. In: Wiedemann, Felix – Hofmann, Kerstin P. – Gehrke, Hans-Joachim (Hrsg.), *Vom Wandern der Völker. Migrationserzählungen in den Altertumswissenschaften.* Edition Topoi, Berlin, 2017. (Berlin Studies of the Ancient World 41.) 97–134.
- Dassmann 2004.** Dassmann, Ernst: *Ambrosius von Mailand – Leben und Werk.* Kohlhammer, Stuttgart, 2004.
- Dautova-Ruševljan 1972–1973.** Dautova-Ruševljan, Velika: Zaštitno iskopavanje antičkog lokaliteta “Kova” kod Begeća. *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 21–22. (1972–1973) 141–152.
- Davies 1976.** Davies, R. W.: ‘Singulares’ and Roman Britain. *Britannia*, 7. (1976) 134–144.
- De Blois 1976.** De Blois, Lukas: *The Policy of the Emperor Gallienus.* Brill, Leiden, 1976.
- De Maria 1988.** De Maria, Sandro: *Gli archi onorari di Roma e dell’Italia romana.* Lerma di Bretschneider, Roma, 1988.

- Depeyrot 2008.** Depeyrot, Georges: *Légions romaines en champagne: La colonne Trajane*. Errance, Paris, 2008.
- Dettmer 1872.** Dettmer, H.: *Geschichte des markomannischen Krieges. Forschungen zur deutschen Geschichte* 12. (1872) 167–223.
- Dewar 1996.** *Claudian. Panegyricus de Sexto Consulatu Honorii Augusti*. Edited with introduction, translation, and literary commentary by Michael Dewar. Oxford University Press, Oxford, 1996.
- Dietz 2000.** Dietz, Karlheinz: Kaiser Julian in Phönizien. *Chiron*, 30. 807–856.
- Dimitrijević–Gabričević–Vilotijević 1974.** Dimitrijević, D. –, M. –, D.: “Kuva”, Begeč-rimsko utvrđene Onagrinum no levoj obali Dunava. *Arheoloski pregled*, 16. (1974) 86–89.
- Diner 1883.** Diner, Joseph: Archäologisch-epigraphischer Bericht aus Ungarn 1878–81. *Archäologisch-epigraphischen Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, VII/1. (1883) 84–106.
- Dittrich 1984.** Dittrich, Ursula-Barbara: *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im vierten Jahrhundert n. Chr.: (nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus)*. Habelt, Bonn, 1984.
- Dimitrijević 1996.** Dimitrijević, Danica: Die Häfen der classis Flavia Pannonica des Donausektors von Bassianae (Taurunum-Cusum). In: Petrović, Petar (ed.): *Roman limes on the Middle and Lower Danube*. Archaeological Institute, Belgrade, 1996. (Cahiers des Portes de Fer, Monographies 2) 143–157.
- Dobó 1975.** Dobó, Árpád: *Inscriptiones extra fines Pannoniae-Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975⁴.
- Dobson 1978.** Dobson, Brian: *Die primipilares: Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersranges*. Rheinland Verlag - Rudolf Habelt Verlag, Köln - Bonn, 1978.
- Domaszewski 1895.** Domaszewski, Alfred von: Die Chronologie des Bellum Germanicum et Sarmaticum, 166–175 n. Chr. *Neue Heidelberger Jahrbücher*, 5. (1895) 107–123.
- Drew–Bear 1981.** Drew-Bear, Thomas: Les voyages d’Aurelius Gaius, soldat de Dioclétien. In: *La géographie administrative et politique d’Alexandre Maho-*

met. *Actes du Colloque de Strasbourg, 14–16 juin 1979*. Brill, Leiden, 1981. 93–141.

Drinkwater 1987. Drinkwater, John F.: *The Gallic Empire. Separatism and Continuity in the North–Western Provinces of the Roman Empire A.D. 260–274*. 52. Franz Steiner, Stuttgart, 1987. (Historia Einzelschriften Heft)

Drinkwater 2007. Drinkwater, John F.: *The Alamanni and Rome 213–496: Caracalla to Clovis*. Oxford University Press, Oxford, 2007.

Dudás 1902. Dudás Gyula: A begecsi ásatásokról. *Archaeologiai Értesítő*, 22. (1902) 350.

Eadie 1967. Eadie, John W. (ed.): *The Breviarium of Festus. A critical edition with historical commentary by J. W. Eadie*. The Athlone Press, London, 1967.

Eadie 1982. Eadie, John W.: City and countryside in Late Roman Pannonia: the regio Sirmiensis. In: Hohlfelder, Robert L. (ed.): *City, Town and Countryside in the Early Byzantine Era*. Columbia University Press, New York, 1982. (East European monographs 120. Byzantine series 1.) 25–42.

Edwards 2000. Edwards, Ben J. N.: *The Romans at Ribchester: Discovery and Excavation*. University of Lancaster, Centre for North-West Regional Studies, Lancaster, 2000.

Edwards 2010. Edwards, Ben J. N.: Roman Garrisons in North–West England. *Transactions of the Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society*, 10. (2010) 119–135.

Engels 1999. Engels, Johannes: *Augusteische Oikumenegeographie und Universalhistorie im Werk Strabons von Amaseia*. Franz Steiner, Stuttgart, 1999. (Geographica Historica 12.)

Ensslin 1930. Ensslin, Wilhelm: Galerius Maximianus. In: *PWRE XIV*. J. B. Metzler, Stuttgart, 1930. col. 2516–2528.

Ensslin 1948. Ensslin, Wilhelm: Valerius Diocletianus. In: *PWRE VII A*. J. B. Metzler, Stuttgart, 1948. col. 2419–2495.

Érdy 1847. Érdy /Luczenbacher/ János: A pogány magyar sírok körül tett felfedezések. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 1847. 282–289.

Éri 1972. Éri István et al.: *Magyarország régészeti topográfiája 4. A pápai és a zirci járás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

- Éry-Nádorfői 2009.** Éry Kinga – Nádorfői Gabriella: Késő római kori tömegsír Szabadbattyán határában. *Alba Regia*, 38. (2009) 15–29.
- Fear 2010.** Fear, Andrew T. (Transl.): *Orosius, Seven books of history against the pagans. Translated with an introduction and notes by Fear.* Liverpool University Press, Liverpool, 2010. (Translated Texts for Historians 54.)
- Fehér 2009.** Fehér, Bence: Syrian Names Given in Pannonia Inferior. *Acta Classica*, 45. (2009) 95–109.
- Fehér 2011.** Fehér, Bence: The cities of the Iazygians. *Acta Classica*, 47. (2011) 171–184.
- Fehér 2015.** Fehér Bence: Iazygok és gyógyvizek. In: Galambos István – Michalkó Gábor – Törzsök András – Wirth Gábor (Szerk.): *Fürdővárosok.* Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2015. (TITE Könyvek 7.) 31–43.
- Ferguson 1970.** Ferguson, John: *The Religions of the Roman Empire.* Cornell University Press, Ithaca, 1970. (Aspects of Greek and Roman Life)
- Ferris 2009.** Ferris, Iain: *Hate and War: The Column of Marcus Aurelius.* The History Press, Stroud, 2009.
- Festy 1999.** Festy, Michael (Trad.): *Pseudo-Aurélius Victor, Abrégé des Césars. Text établi, traduit et commenté par M. Festy.* Les Belles Lettres, Paris, 1999.
- Fiedler 1986.** Fiedler, Uwe: Zur Datierung der Langwälle an der mittleren und unteren Donau. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 16. (1986) 457–465.
- Fiedler 2016.** Fiedler, Uwe: Nochmals zur Datierung der Wall- und Grabenzüge an der mittleren Donau. Vorgelagerter Grenzschutz des spätrömische Reiches oder Machtdemonstration der awarischen Herrscher? In: *Zwischen Byzanz und der Steppe: Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, Budapest, 2016. 35–349.
- Fischer 2012.** Fischer, Thomas: Archaeological Evidence of the Marcomannic Wars of Marcus Aurelius (AD 166–80). In: Ackeren, van Marcel (ed.): *Companion to Marcus Aurelius* Wiley-Blackwell, Malden-Oxford, 2012. 29–44.
- Fitz 1961.** Fitz, Jenő: Maßnahmen zur militärischen Sicherheit von Pannonia Inferior unter Commodus. *Klio*, 39. (1961) 199–214.

- Fitz 1962.** Fitz, Jenő: A military history of Pannonia from the Marcomann wars to the death of Alexander Severus (180–235). *Acta Archaeologia Hungarica*, 14. (1962) 25–112.
- Fitz 1966.** Fitz, Jenő: *Ingenuus et Régalien*. Latomus, Bruxelles, 1966. (Collection Latomus LXXXI.)
- Fitz 1972.** Fitz, Jenő: *Les Syriens à Intercisa*. Latomus, Bruxelles, 1972. (Collection Latomus. CXXII.)
- Fitz 1976.** Fitz, Jenő: *La Pannonie sous Gallien*. Latomus, Bruxelles, 1976. (Collection Latomus 148.)
- Fitz 1978.** Fitz, Jenő: *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts*. Rudolf Habert Verlag – Akadémiai Kiadó, Budapest – Bonn, 1978.
- Fitz 1979.** Fitz, Jenő: Contra Acinco et Bononia. *Alba Regia*, 17. (1979) 354.
- Fitz 1985.** Fitz, Jenő: Ti. Claudius Pompeianus und die geplante Provinz Sarmatia. In: *Lebendige Altertumswissenschaft. Festgabe H. Vettters*. Holzhausen, Wien, 1985. 123–125.
- Fitz 1993–1995.** Fitz, Jenő: *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit I–IV*. Encyclopedia, Budapest, 1993–1995.
- Florescu 1965.** Florescu, Florea Bobu: *Das Siegesdenkmal von Adamklissi. Tropaeum Traiani*. Verlag der Akademie der rumänischen Volksrepublik – Rudolf Habelt, Bukarest–Bonn, 1965.
- Florescu 1969.** Florescu, Florea Bobu: *Die Trajanssäule I. Grundfragen und Tafeln*. Verlag der Akademie der rumänischen Volksrepublik – Rudolf Habelt, Bukarest–Bonn, 1969.
- Fortina 1953.** Fortina, Marcello: *L'imperatore Graziano*. Società editrice internazionale, Torino, 1953.
- Fournier 2010.** Fournier, Eric: The adventus of Julian at Sirmium: The literary construction of historical reality in Ammianus Marcellinus. In: Frakes, Robert, M. – Digeser, Elizabeth De Palma – Stephens, Justin (eds.): *The Rhetoric of Power in Late Antiquity: Religion and Politics in Byzantium, Europe and the early Islamic World*. I. B. Tauris, London–New York, 2010. (Library of Classical Studies 213–44.)

- FPA 1** Fehér Bence – Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae 1. Korai földrajzi szerzők – A római hódítás kora*. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003.
- FPA 2** Fehér Bence – Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae 2. Kr. u. 54–166*. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004.
- FPA 3** Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae ab a. D. CLXVI usque ad annum D. CXCII*. Pan Kiadó, Budapest, 2006.
- FPA 4** Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae in aetate Severorum*. Pan Kiadó, Budapest, 2007.
- FPA 5** Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae antiquae ab anno D. CCXXXV usque ad annum CCLXXXIV*. Pan Kiadó, Budapest, 2013².
- FPA 6** Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae in aetate tetrarcharum I*. Pan Kiadó, Budapest, 2013².
- FPA 7** Kovács Péter (ed.): *Fontes Pannoniae Antiquae in aetate Constantini*. Pan Kiadó, Budapest, 2012.
- Frakes 1995**. Frakes, Robert: Cross-references to the lost books of Ammianus Marcellinus. *Phoenix*, 49. (1995) 232–246.
- Freis 1967**. Freis, Helmut: *Die cohortes urbanae*. Böhlau Verlag, Cologne et Graz, 1967. (Epigraphische Studien 2, Beihefte der Bonner Jahrbücher 21.)
- Friedlaender 1886**. Friedlaender Ludwig (ed.): *M. Valerii Martialis Epigrammaton libri mit erklärenden Anmerkungen Ludwig Friedlaender I–II*. Hirzel, Leipzig, 1886.
- Frings 1975**. Frings, Udo (Komm.): *Claudius Claudianus, Epithalamium de nuptiis Honorii Augusti. Einleitung und Kommentar von Udo Frings*. Hain, Meisenheim am Glan, 1975.
- Gabler 1972**. Gabler Dénes: Későrómai éremlelet Ács–Vaspusztáról. *Archeológiai Értesítő*, 99. (1972) 232–239.
- Gabler 1989**. Gabler, Dénes (ed.): The Roman fort at Ács–Vaspusztza on the Danubian limes. British Archaeological Reports, Oxford, 1989. (British Archaeological Reports. International Series 531.)
- Gabler 2010**. Gabler Dénes: Utak Pannonia és Dacia között a Barbaricumon át. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 3. (2010) 43–54. =

Verkehrsverbindungen zwischen Pannonien und dem “Barbaricum” im Spiegel römischer Funde. In: Voß, Hans-Ulrich – Müller-Scheeßel, Nils (Hrsg.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen). Internationales Kolloquium Frankfurt am Main, 19–22 März 2009.* Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2016. 911–924.

Gabler-Szőnyi-Tomka 1990. Gabler, Dénes – Szőnyi, Eszter – Tomka, Péter: The settlement history of Győr (Arrabona) in the Roman period and in the Middle ages. In: Gerevich, László (ed.): *Towns in medieval Hungary.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 9–25.

Galim Vioque 2012. Guillermo Galim Vioque: *Martial, book VII. A commentary.* Translated by J. J. Zoltowsky. Brill, Leiden–Boston–Köln, 2012.

Galinier 2000. Galinier, Martin: La colonne de Marc Aurèle: Réflexions sur une gestuelle narrative. In: Scheid, John – Huet, Val (eds.): *La colonne Aurélienne. Autour de la colonne Aurélienne. Geste et image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome.* Brepols, Turnhout, 2000. 141–161.

Gamber 1964. Gamber, Ortwin: Dakische und sarmatische Waffen auf den Reliefs der Traianssäule. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlung in Wien*, 60. (1964) 7–34.

Gardiner-Garden 1986. Gardiner-Garden, John R.: Fourth Century Conceptions of Maiotian Ethnography. *Historia*, 35. (1986) 192–225.

Garrido González 1984. Garrido González, Elisa: Observaciones sobre un emperador cristiano: Fl. Jul. Constante. *Lucentum* 3. (1984) 261–278.

Garuti 1979. Garuti, Giovanni (ed.): *Cl. Claudiani De bello Gothico. Edizione critica, traduzione et commento di Giovanni Garuti.* Patron, Bologna, 1979.

Gavin 2008. Gavin, Kelly: *Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian.* Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Gechter, Marianne: Zur Überlieferung der Bauinschrift des Kastells Divitia (Deutz). *Kölner Jahrbuch*, 24. (1991) 377–380.

Geiger 2013. Geiger, Michael: *Gallienus.* Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, 2013.

- Gerasimova-Tomova-Hollenste 1989.** Gerasimova-Tomova, Vasilka – Hollenstein, Lorenz: Drei unpublizierte Meilensteine aus Bulgarien. In: Herzig, Heinz E. – Frei-Stolba, Regula (Hrsg.): *Labor omnibus unus. Gerold Walser zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern.* Franz Steiner, Stuttgart, 1989. 45–58.
- Gerov 1977.** Gerov, Boris: Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde I. Das II. und III. Jahrhundert (101–284). In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II/6. De Gruyter, Berlin–New York, 1977. 110–181. = In: Gerov, Boris: *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien. Gesammelte Aufsätze.* Hakkert, Amsterdam, 1980. 361–432.
- GGM Müller, Karl (ed.):** *Geographi Graeci Minores* I–II. Firmin-Didot, Parisiis, 1882.
- Gibson 2006.** Gibson, Brian (ed.): *Stadius, Silvae 5. Edited with introduction, translation and commentary by Brian Gibson.* Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Glare 1968–1982.** Glare, P. G. W.: *Oxford Latin dictionary.* Oxford University Press – Clarendon Press, Oxford, 1968–1982.
- Glas 2014.** Glas, Toni: *Valerian. Kaisertum und Reformansätze in der Krisenphase des Römischen Reiches.* Brill, Paderborn, 2014.
- GLQFM Herrmann, Joachim (Hrsg.):** *Griechische und Lateinische Quelle zur Frühgeschichte Mitteleuropas* I–IV. Akademie-Verlag, Berlin, 1988–1992.
- Gnecchi 1912.** Gnecchi, Francesco: *I medaglioni romani* II: Bronzo. Ulrico Hoepli, Milano, 1912.
- Goffart 1988.** Goffart, Walter: *The narrators of Barbarian history. (A.D. 550–800). Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon.* Princeton University Press, Princeton, 1988.
- Goffart 2006.** Goffart, Walter: *Barbarian tides: The Migration Age and the Later Roman Empire.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2006.
- Goltz 2008.** Goltz, Andreas: *Barbar – König – Tyrann. Das Bild Theoderichs des Großen in der Überlieferung des 5. bis 9. Jahrhunderts.* De Gruyter, Berlin–New York, 2008. (Millenium Studien 12.)

- Goltz–Hartmann 2008.** Goltz, Andreas – Hartmann, Udo: Valerianus und Gallienus. In: Johne, Klaus-Peter (Hrsg): *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235-284)*. Akademie Verlag, Berlin, 2008, 223–295.
- Gordon 1979.** Gordon, Elizabeth: *The panel reliefs of Marcus Aurelius*. [Kézirat. Doktori disszertáció: The Institute of Fine Arts New York, 1979.]
- Göbl 1970.** Göbl, Robert: *Regalianus und Dryantilla. Dokumentation. Münzen, Texte, Epigraphisches*. Hermann Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1970. (Denkschriften – Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse 101.)
- Green 1991.** Green, R. P. H. (ed.): *The works of Ausonius. Edited with introduction and commentary by R. P. H. Green*. Clarendon Press, Oxford, 1991.
- Griebel 2013.** Griebel, Johannes: *Der Kaiser im Krieg. Die Bilder der Säule des Marc Aurel*. De Gruyter, Berlin, 2013.
- Gróf–Gróh 1998–1999.** Gróf, Péter – Gróh, Dániel: Spätromischer Wachturm und Statuenfund von Visegrád–Lepence. *Folia Archeologica*, 47. (1998–1999). 103–116.
- Grosso 1964.** Grosso, Fulvio: *La lotta politica al tempo di Commodo*. Accademia delle Scienze, Torino, 1964.
- Gruber 2013.** Gruber, Joachim (Komm.): *D. Magnus Ausonius, “Mosella”*. Kritische Ausgabe, Übersetzung, Kommentar von Joachim Gruber. De Gruyter, Berlin–Boston, 2013.
- Gubitza 1907.** Gubitza Kálmán: A begecsi romok. *Bács-Bodrog Vármegyei Történeti Társulat Évkönyve* 23/2. (1907) 80–82.
- Gudea 1994.** Gudea, Nicolae: Dacia Porolissensis und die Markomannenkriege. In: *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*. 6. Internationales Symposium “Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet”, Wien, 23.-26. November 1993. Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, 1994. 371–386.
- Gudea 2001.** Gudea, Nicolae: *Die Nordgrenze der römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer Geschichte*. 2001. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, (Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 48/2.)

- Hajdú 2002.** Hajdú Péter: *Claudius Claudianus eposzai*. Argumentum, Budapest, 2002. (Apollo Könyvtár)
- Halfmann 1986.** Halfmann, Helmut: *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich*. Franz Steiner, Stuttgart, 1986. (Heidelberger althistorische Beiträge und epigraphische Studien II.)
- Hampl 1960.** Hampl, Franz: Kaiser Marc Aurel und die Völker jenseits der Donaugrenze. Eine quellenkritische Studie. In: Fischer, Wilhelm (Bearb.): *Festschrift für R. Heuberger*. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck, 1960. (Schlern-Schriften 206.) 33–40.
- Hansen 2008.** Hansen, Günter Christian (Überz.): *Anonymus von Cyzicus, Historia Ecclesiastica – Kirchengeschichte I–II. Übersetzt und eingeleitet von Günter Christian Hansen*. Brepols, Turnhout, 2008. (Fontes Christiani 49.)
- Harmatta 1941.** Harmatta János: *Forrástanulmányok Herodotos Skythika-jához – Quellenstudien zu den Skythika des Herodot*. Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet, Budapest, 1941.
- Harmatta 1949.** Harmatta János: A magyarországi szarmaták eredetének és bevándorlásának kérdéséhez. *Archeologiai Értesítő*, 76. (1949) 30–36.
- Harmatta 1950.** Harmatta János: A magyarországi szarmaták történetéhez. *Archeologiai Értesítő*, 77. (1950) 10–18.
- Harmatta 1970.** J. Harmatta: *Studies in the history and the language of the Sarmatians*. Szeged, 1970. (Acta Antiqua et Archaeologica 13.)
- Harmatta 1970a** J. Harmatta: The last century of Pannonia. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18. (1970) 361–369.
- Harmatta 2002.** J. Harmatta: Danubius Sarmatas ac Romana disterminet. *Antik Tanulmányok*, 46. (2002) 141–146.
- Haynes 2013.** Haynes, Ian: *Blood of the Provinces. The Roman Auxilia and the Making of Provincial Society from Augustus to the Severans*. Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Heather 1986.** Heather, Peter: The crossing of the Danube and the Gothic conversion. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 27. (1986) 289–318.
- Heather 1994.** Heather, Peter: *Goths and Romans 332–489*. Oxford University Press, Oxford, 1994.

- Heather – Matthews 1991.** Heather, Peter – Matthews, John: *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool University Press, Liverpool. 1991.
- Heather – Moncur 2001.** Heather, Peter – Moncur, David: *Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century. Themistius' Select Orations*. Liverpool University Press, Liverpool, 2001. (Translated Texts for Historians 36.)
- Hekster 2002.** Hekster, Olivier: *Commodus. An emperor at the crossroads*. Brill, Amsterdam, 2002. (Dutch monography on Ancient history and archaeology 23.)
- Henriksén 1998–1999.** Henriksén, Christer: *A Commentary on Martial, Epigrams Book 9 I–II*. Oxford University Press, Oxford–New York, 1998–1999.
- Heubner 1968–1992.** Heubner, Heinz: *P. Cornelius Tacitus, Die Historien, Buch 1–5. Kommentar I–V*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 1968–1982.
- Hind 2007.** Hind, J. G. E.: Ovid and the Barbarians beyond the Lower Danube (Tristia 2. 191–2, Strabo, Geogr. 7.3.17). *Dacia*, 51. (2007) 241–245.
- Hoffmann 1969–1970.** Hoffmann, Dietrich: *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*. ES 7. Rheinland Verlag, Düsseldorf, 1969–1970. (Epigraphische Studien 7.I–II.)
- Hölscher 1999.** Hölscher, Tonio: Alle Welt für Traian. Beobachtungen zur Darstellung von Fremdvölkern an traianischen Staatsdenkmälern. In: Blanc, Nicole – Buisson, Amdré (eds.): *Imago antiquitatis. Religions et iconographie du monde Romain. Mélanges offerts à Robert Turcan*. De Boccard, Paris, 1999. 281–289.
- Hölscher 2000.** Hölscher, Tonio: Die Säule des Marcus Aurelius. Narrative Struktur und ideologische Botschaft. In: Scheid, John – Huet, Valérie (eds.): *La colonne Aurélienne. Autour de la Colonne Aurélienne. Geste et image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome*. Brepols, Turnhout, 2000. 89–105. (Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Section des Sciences Religieuses 108.)
- Hölscher 2017.** Hölscher, Tonio: Ideologie der Realität – Realität der Ideologie. Narrative Struktur, Sachkultur und (Un-)Sichtbarkeit eines bildlichen Kriegsberichts. In: Mitthof, Fritz – Schörner, Günter (Hrsg.): *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der*

- Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013.* Holzhausen, Wien, 2017. 15–38.
- Hughes 2010.** Hughes, Ian: *Stilicho. The Vandal who saved Rome.* Pen & Sword Military, Barnsley, 2010.
- Hughes 2013.** Hughes, Ian: *Imperial brothers: Valentinian, Valens and the disaster of Hadrianople.* Pen and Sword Military, Barnsley, 2013.
- Hüttl 1936.** Hüttl, Willy: *Antoninus Pius I–II.* Calve, Prag, 1936.
- Instinsky 1972.** Instinsky, Hans Ulrich: Cassius Dio, Mark Aurel und die Jazygen. *Chiron*, 2. (1972) 475–482.
- Istvánovits–Kulcsár 2007.** Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Az első szarmaták az Alföldön. (Gondolatok a Kárpátmedencei jazig foglalásról.). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve* 48. (2006) 203–237.
- Istvánovits–Kulcsár 2010.** Istvánovits, Eszter – Kulcsár, Valéria: Actual State of Research of the Csörsz or Devil’s Dyke. In: Actual State of Research of the Csörsz- or Devil’s Dyke. In: Horea Pop et al. (eds.): *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică.* Editura Mega, Cluj–Napoca, 2010. 311–321. = Gondolatok az alföldi sáncok kutatásának jelenlegi helyzetéről In: Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila (Szerk.): *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MÖT, Budapest, 2014. 73–83.
- Istvánovits–Kulcsár 2015.** E. Istvánovits – V. Kulcsár, A szarmaták és Dacia provincia megszervezése (a történeti források fényében). In: Dobos Alpár et al. (eds.): *Archaeologia Transylvanica Studia in honorem Stephani Bajusz.* Transylvanian Museum Society – Mureș County Museum – Martin Opitz Publishing House, Cluj–Napoca – Târgu Mureș – Budapest, 2015. 97–105.
- Istvánovits–Kulcsár 2017.** Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár: *Sarmatians. History and archaeology of a forgotten people.* Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 2017. (Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 123.) = “... Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza – Szeged, 2018.

- Istvánovits–Kulcsár 2018.** Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár: The first Sarmatians in the Great Hungarian Plain (Some ideas on the Jazygian migration into the Carpathian Basin). In: Péter Kovács (ed.): *Tiberius in Illyricum. Contributions to the history of the Danubian provinces under Tiberius' reign.* Eötvös Loránd University – University of Debrecen, Budapest – Debrecen, 2017. 85–101. (Hungarian Polis Studies 24.)
- Jehne 1996.** Jehne, Martin: Überlegungen zur Chronologie der Jahre 259 bis 261 n. Chr. im Lichte der neuen Postumus–Inscription. *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 61. (1996) 185–206.
- Jarrett 1994.** Jarrett, Michael G.: Non–legionary Troops in Roman Britain: Part One, The Units. *Britannia*, 25. (1994) 35–77.
- Jobst 2001.** Jobst, Werner: *Das Heidentor von Carnuntum. Ein spätantikes Triumphalmonument am Donaulimes.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2001.
- Jobst 2002.** Jobst, Werner: *Das Heidentor von Carnuntum. Ein Führer.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2002.
- Johne 2008.** Johne, Klaus-Peter (Hrsg.): *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)* I–II. Akademie Verlag, Berlin, 2008.
- Jones 1992.** Jones, Brian W.: *The emperor Domitian.* Routledge, London–New York, 1992.
- Jonge 1977.** de Jonge, P.: *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus XVII.* Brill, Groningen, 1977.
- Jonge 1982.** de Jonge, P.: *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus XIX.* Brill, Groningen, 1982.
- Jordan-Ruwe 1990.** Jordan-Ruwe, Martina: Zur Rekonstruktion und Datierung der Marcussäule. *Boreas. Münstersche Beiträge zur Archäologi*, 13. (1990) 53–69.
- Jordanes 2005.** Kiss Magdolna (Szerk.): *Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei.* Közreadja Kiss Magdolna. L'Harmattan, Budapest, 2005.
- Jordanes 2012.** Jordanes: *Die Gotengeschichte. Übersetzt, eingeleitet und erläutert von Lenelotte Möller.* Marixverlag, Wiesbaden, 2012.

- Jordanes 2020.** *Jordanes, Romana and Getica. Translated with an introduction and notes by Peter van Nuffelen and Lieve van Hoof.* Liverpool University Press, Liverpool, 2020.
- Juntunen 2013.** Juntunen, Kai Johannes: The lost books of Cassius Dio. *Chiron*, 33. (2013) 459–486.
- Juntunen 2013a** Juntunen, Kai Johannes: Pharasmenes and the Jazyges. The date of the two embassies in Cassius Dio 69.15.2. *Historia*, 62. (2013) 108–124.
- Kaba 1983.** Kaba Melinda: *Thermae legionis II adiutricis.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1983. (Monumenta Historica Budapestinensia VII.)
- Keller 1884.** Keller, Rudolf: *Stilicho oder die Geschichte des Weströmischen Reiches von 395–408.* Verlag von E. Le Coutre, Berlin, 1884.
- Kennedy 1952.** Kennedy, Myron Leo: *The reign of emperor Probus 276–282 A.D.* 1952. [Kézirat. PhD disszertáció: University of Minnesota]
- Kennedy 1983.** Kennedy, David: C. Velius Rufus. *Britannia*, 14. (1983) 183–196.
- Kerler 1970.** Kerler, Gerhard: *Die Außenpolitik in der Historia Augusta.* Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1970. (Habelts Dissertationsdrücke. Reihe Alte Geschichte 10.)
- Kienast 1996.** Kienast, Dietmar: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischer Kaiserchronologie.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1996².
- Kienast 2017.** Eck, Werner – Heil, Matthaus – Kienast, Dietmar: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2017⁶.
- Klein 1914.** Klein, Walter: *Ammianus Marcellinus, sein Werk und seine historischen Quelle.* Laupp, Berlin, 1914.
- Klein 1979.** Klein, Richard (Hrsg.): *Mark Aurel. Wege der Forschung 550.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1979.
- Klose 1934.** Klose, Johannes: *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlicher Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.* Verlag M. und H. Marcus, Breslau, 1934. (Historische Untersuchungen 14.)

- Kneissl 1969.** Kneissl, Peter: *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1969. (Hypomnemata 23.)
- Koch 1889.** Koch, Julius: Claudian und die Ereignisse der Jahre 395 bis 398. *Rheinisches Museum*, 44. (1889) 575–612.
- Koch 1899.** Koch, Wilhelm: *Kaiser Julian der Abtrünnige. Seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantius (331–361). Eine Quellenuntersuchung*. B. G. Teubner, Leipzig, 1899.
- Koeppel 1986.** Koeppel, Gerhard M.: Die historischen Reliefs der römischen Kaiserzeit IV. *Bonner Jahrbücher*, 186. (1986) 1–90.
- Koeppel 1991.** Koeppel, Gerhard M.: Die historischen Reliefs der römischen Kaiserzeit VIII. Der Fries der Trajanssäule in Rom. Teil 1: Der Erste Dakische Krieg, Szenen I–LXXVIII. *Bonner Jahrbücher*, 191. (1991) 135–198.
- Koeppel 1992.** Koeppel, Gerhard, M.: Die historischen Reliefs der römischen Kaiserzeit IX. Der Fries der Trajanssäule in Rom. Teil 2: Der Zweite Dakische Krieg, Szenen LXXIX–CLV. *Bonner Jahrbücher*, 192. (1992) 61–122.
- Kolb 1972.** Kolb, Frank: *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1972. (Antiquitas, 4/9.)
- Kolnik 1977.** Kolnik, Titus: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: Chropovsky, Bohuslav (red.): *Ausklang der Latène–Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Veda, Bratislava, 1977, 143–173.
- Kovács 2000.** Kovács, Péter: *Matrica – Excavations in the Roman fort at Százhalombatta (1993–1997)*. Kirké, Budapest, 2000. (Studia Classica – Series Historica 3.)
- Kovács 2001.** Kovács Péter: Adatok a tetrarchia-kori katonai építkezésekről Pannoniában. *Antik Tanulmányok*, 45. (2001) 141–168.
- Kovács 2004.** Kovács Péter: Héródianos és Pannonia. In: Horváth László – Laczkó Krisztina – Mayer Gyula – Takács László (szerk.): *Genesia. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Typotex, Budapest, 2004.
- Kovács 2005.** Kovács, Péter: *Excavations in the Roman auxiliary fort of Annamatia (Baracs) between 1999 and 2005*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2005.

- Kovács 2008.** Kovács, Péter: Burgus building inscriptions of Commodus from Pannonia. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*, 6. (2008) 125–138.
- Kovács 2009.** Kovács, Péter: *Marcus Aurelius' rain miracle and the Marcomannic wars*. Brill, Leiden, 2009. (Mnemosyne supplements 308.)
- Kovács 2010.** Kovács, Péter: A Phrygian soldier in Pannonia. *Anodos*, 8. (2008) [2010] 241–247.
- Kovács 2014.** Kovács, Péter: *A history of Pannonia during the Principate*. Rudolf Habelt, Bonn, 2014. (Antiquitas. Reihe 1. Abhandlungen zur alten Geschichte 65.)
- Kovács 2014a** Kovács, Péter: *Die antiken Quellen zu Pannonien in der Spätantike Teil I: 284–337 n. Chr.* Phoibos Verlag, Wien, 2014.
- Kovács 2016.** Kovács, Péter: *A history of Pannonia in the late Roman period I (284–363 AD)*. Rudolf Habelt, Bonn, 2016. (Antiquitas Reihe 1. Abhandlungen zur alten Geschichte 67.)
- Kovács 2016a** Kovács, Péter: Some notes on the 'Pannonian' foederati. In: Wolff, Catherine – Faure, Patrice (eds.): *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fédérés. Actes du sixième Congrès de Lyon (23 – 25 octobre 2014)*. Diffusion Librairie de Boccard, Lyon, 2016. 251–292. (Collection études et recherches sur l'Occident Romain 51)
- Kovács 2019.** Kovács, Péter: *Pannonia története a későrómai korban I (Kr. u. 284–395)*. Pytheas Könyvmanufaktúra, Budapest, 2019.
- Kovács–Prohászka 2003.** Kovács Péter – Prohászka Péter: Új római feliratos emlékek a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárából. *Antik Tanulmányok*, 47. (2003) 291–303.
- König 1987.** König, Ingemar: *Origo Constantini, Anonymus Valesianus*, Teil 1. Wissenschaftlicher Verlag Trier, Trier, 1987. (Trierer historische Forschungen 11.)
- Körner 2002.** Körner, Christian: *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch–severischen Prinzipat*. De Gruyter, Berlin, 2002. (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 61)
- Köstlin 1910.** Köstlin, Ernst: *Die Donaukriege Domitians*. Wentworth Press, Tübingen, 1910.

- Kreucher 2003.** Kreucher, Gerald: *Der Kaiser Marcus Aurelius Probus und seine Zeit*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2003. (Historia - Einzelschriften 174.)
- Krumbacher 1897.** Krumbacher, Karl: *Geschichte der byzantinischen Literatur*. Beck, München, 1897².
- Kubitschek 1885.** Kubitschek, Wilhelm: Die Erdtafel des Iulius Honorius. *Wiener Studien*, 77 (1885) 1–24.
- Kuhoff 2001.** Kuhoff, Wolfgang: *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie: das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.)*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2001.
- Kulcsár 1997.** Kulcsár, Valéria: New Data on the Germanic–Sarmatian Border Contacts in Northern Hungary. In: Nicolae Gudea (ed.): *Romani Și Barbari la Frontierele Daciei Romane / Römer und Barbaren an den Grenzen des Römischen Dakiens*. Muzeul Județean de istorie și arta, Zalău, 1997. (Acta Musei Porolissensis 21.) 705–716.
- Kuzsinszky 1934.** Kuzsinszky, Valentin: *Aquincum. Ausgrabungen und Funde. Führer mit einer topographischen und geschichtlichen Einleitung*. Szerzőségi közlés, Budapest, 1934.
- Lakatos 1966.** Lakatos, Pál: Funde der Römerzeit vom Gebiet der Szegediner Festung. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1964-1965/1. (1966) 65–82.
- Lange–Madsen 2016.** Lange, Carsten Hjort – Madsen, Jesper Majbom (eds.): *Cassius Dio: Greek intellectual and Roman politician*. Brill, Leiden–Boston, 2016.
- Larfeld 1914.** Larfeld, Wilhelm: Griechische Epigraphik. C.H. Beck – O. Bech, München, 1914. (Handbuch der Altertumswissenschaft 5/1.)
- Lányi 1969.** Lányi, Vera: The coinage of Valentinian I in Siscia. *Acta Archaeologica Hungarica*, 21. (1969) 33–46.
- Leadbatter 2009.** Leadbatter, Bill: *Galerius and the will of Diocletian*, Routledge, London–New York, 2009.
- Lebedynsky 2016.** Lebedynsky, Jaroslav: *Les Sarmates. Amazones et lanciers cuirassés entre Oural et Danube (VII^e siècle apr. J.–C.)*. Errance, Arles, 2016². (Collection «civilisations et cultures»)

- Leberl 2004.** Leberl, Jens: *Domitian und die Dichter. Poesie als Medium der Herrschaftsdarstellung.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004. (Hypomnemata: Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben 154.)
- Lehmann-Hartleben 1926.** Lehmann-Hartleben, Karl: *Die Trajanssäule. Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike.* De Gruyter, Berlin–Leipzig, 1926.
- Lehner 1984.** Lehner, Jakob: *Poesie und Politik in Claudians Panegyrikus auf das vierte Consulat des Kaisers Honorius.* Anton Hain, Königstein, 1984. (Beiträge zur Klassischen Philologie 163.)
- Lennartz 1969.** Lennartz, Karl: *Zwischeneuropa in den geographischen Vorstellungen und der Kriegführung der Römer in der Zeit von Caesar bis Marcus Aurelius.* Bonn 1969. [Kézirat. Disszertáció: Rheinische Friedrich Wilhelms Universität.]
- Lepper – Frere 1988.** Lepper, Frank – Frere, Sheppard: *Trajan's Column. A New Edition of the Cichorius Plates. Introduction, Commentary and Notes.* Sutton Pub, Gloucester, 1988.
- Leppin 2003.** Leppin, Hartmut: *Theodosius der Große: auf dem Weg zum christlichen Imperium.* Primus, Darmstadt, 2003.
- Levick 1999.** Levick, Barbara: *Vespasian.* Routledge, London, 1999.
- Levy 1971.** Levy, Harry L.: *Claudian's In Rufinum. An Exegetical Commentary.* American Philological Association, Princeton, 1971.
- Liddel–Scott 1996.** Liddell, Henry George – Scott, Robert (comp.): *A Greek–English lexicon with a revised supplement.* Clarendon Press, Oxford, 1996⁹.
- Liebschuetz 1990.** Liebschuetz, J. H. W. G.: *Barbarians and bishops. Army, church, and state in the age of Arcadius and Chrysostom.* Clarendon Press, Oxford, 1990.
- Lieu 1989.** Lieu, Samuel N. C.: *Emperor Julian. Panegyric and polemic.* Liverpool University Press, Liverpool, 1989.
- Lippold 1973.** Lippold, Adolf: Theodosius. In: *PWRE Suppl. XIII.* J. B. Metzler, Stuttgart, 1973. col. 837–961.
- Lippold 1980.** Lippold, Adolf: *Theodosius der Große und seine Zeit.* Beck, München, 1980².

- Lippold 1991.** Lippold, Adolf: *Kommentar zur Vita Maximini Duo der Historia Augusta*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1991. (Antiquitas Reihe 4. Beiträge zur Historia–Augusta–Forschung. Serie 3: Kommentare.)
- Lippold 1998.** Lippold, Adolf (ed.): *Orosio, Le storie contro i pagani. A cura di Adolf Lippold*. I-II. Traduzione di Aldo Bartalucci e Gioachino Chiarini. A. Mondadori, Milano, 1998³.
- Long 1996.** Long, Jacqueline: *Claudian's In Eutropium, or, how, when, and why to slander a eunuch*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1996.
- Loyen 1967.** Loyen, André: *Recherches historiques sur les panégyriques de Sidoine Apollinaire*. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1967.
- Lőrincz 2001.** Lőrincz, Barnabás: *Die Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Phoibos, Wien, 2001. (Wiener Archäologische Studien 3)
- Lőrincz 2010.** Lőrincz, Barnabás: *Zur Militärgeschichte der Donauprovinzen des Römischen Reiches I–II*. Debreceni Egyetem, Budapest–Debrecen, 2010–2011. (Hungarian Polis Studies 18–19.)
- MacCormack 1972.** MacCormack, Sabine: Change and Continuity in Late Antiquity: The Ceremony of “Adventus”. *Historia*, 21. (1972) 721–752.
- MacCormack 1981.** MacCormack, Sabine: *Art and Ceremony in Late Antiquity*. University of California Press, Berkeley, 1981.
- Madsen 2020.** Madsen, Jesper Majbom: *Cassius Dio (Ancients in Action)*. Bloomsbury Academic, London–New York–Oxford– New Delhi–Sydney, 2020.
- Maenchen-Helfen 1973.** Maenchen-Helfen, Otto J.: *The world of the Huns. Studies in their histories and culture*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1973.
- Maffei 1990.** Maffei, Sonia: La Felicitas imperatoris e il dominio sui elementi. *Studi Classici e Orientali*, 40. (1990) 327–367.
- Makkay 1997.** Makkay János: 'A tempore regis Atile conservata' Új történetek Szent László királyról. Szerzői kiadás, Budapest, 1997.
- Mango –Scott 1997.** Mango, Cyril – Scott, Roger: *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813. Translated with*

- Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex.* Clarendon Press, Oxford, 1997.
- Mann 1963.** Mann, J. C.: The raising of new legions during the principate. *Hermes* 91. (1963) 483–489.
- Mantzilas 2014.** Mantzilas, Dimitris: Le témoignage d’Ovide sur les peuples de la région du Pont–Euxin. In: Březina, Petr (ed.): *Pontus Euxinus. Commentarii Pilsnenses*. Srní, 2014, 15–36.
- Marciniak 2018.** Marciniak, Maciej: “Caesar (...) quo agnito per purpureum signum draconis (...)” In: Sommer, C. Sebastian – Matešić, Suzana (Hrsg.): *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies Ingolstadt 2015. Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015*. Nünnerich-Asmus Verlag, Mainz, 2018. 314–321. (Beiträge zum Welterbe Limes Sonderband 4/I)
- Marcos 2014.** Marcos, Moysés: Constantine, Dalmatius Caesar, and the summer of A.D. 337. *Latomus*, 73. (2014) 748–774.
- Marcus-Säule** Petersen, Eugen – Domaszewski, Alfred von – Calderini, Guglielmo (Hrsg.): *Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom*. F. Bruckmann, München, 1896.
- Markschies 1995.** Markschies, Christoph Johannes: *Ambrosius von Mailand und die Trinitätstheologie. Kirchen- und theologiegeschichtliche Studien zu Antiarianismus und Neunizänismus bei Ambrosius und im lateinischen Westen (364–381 n. Chr.)*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1995. (Beiträge zur historischen Theologie 90.)
- Martines 2000.** Martines, Giangiacomo: Architettura. In: Scheid, John et al. (eds.): *Autour de la colonne Auré-lienne. Geste et image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome*. Brepols, Turnhout, 2000. (Bibliothèque de l’École des Hautes Études. Section des Sciences Religieuses 108.) 19–88.
- Matei–Popescu 2017.** Matei–Popescu, Florian: Ovid at Tomis: the Early History of the Left Pontus under the Roman Rule. *Civiltà Romana*, 4. (2017) 17–25.
- Maxfield 1981.** Maxfield, Valerie A.: *The military decorations of the Roman army*. Batsford, London, 1981.

- Mazzarino 1942.** Mazzarino, Santo: *Stilicone: la crisi imperiale dopo Teodosio*. Rizzoli, Roma, 1942.
- McCullagh 2016.** McCullagh, Barney: Winter on the Steppes: *Tristia*, 2.187–20, 3.10.7–16 & 58–60, 3.12.1–2. Învățământ, Cercetare, Creație, 2. (2016) 48–67.
- McGowan 2009.** McGowan, Matthew: *Ovid in Exile. Power and Poetic Redress in the Tristia and Epistulae ex Ponto*. Brill, Leiden–Boston, 2009. (Mnemosyne Supplements 309.)
- McLynn 1994.** McLynn, Neil B.: *Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*, University of California Press, Berkeley, 1994.
- Meloni 1948.** Meloni, Piero: *Il regno di Caro, Nueriano e Carino*. Università, Cagliari, 1948. (Annali della Facoltà di lettere, Filosofia e Magistero della Università di Cagliari 15/2.)
- Merkelbach 1968.** Merkelbach, Reinhold: Ein korrupter Satz im Brief Marc Aurels über das Regenwunder im Feldzug gegen die Quaden. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16. (1968) 339–341.
- Merten 1968.** Merten, Elke W.: *Zwei Herrscherfeste in der Historia Augusta. Untersuchungen zu den pompae der Kaiser Gallienus und Aurelianus*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1968. (Antiquitas IV/5.)
- Merten 1986.** Merten, Elke W.: *Stellenbibliographie zur Historia Augusta 3. Maximini Duo – Tyranni Triginta, mit Korrekturen und Ergänzungen zu Band 1 und 2 der Stellenbibliographie*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1986. (Antiquitas Reihe 4. Beiträge zur Historia–Augusta–Forschung. Serie 2, Bibliographien 3.)
- Merten 1987.** Merten, Elke W.: *Stellenbibliographie zur Historia Augusta 4. Claudius – Carus, Carinus und Numerianus. Mit Korrekturen und Ergänzungen zu Band 1 bis 3*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1987. (Antiquitas Reihe 4. Beiträge zur Historia–Augusta–Forschung. Serie 2, Bibliographien 4.)
- Mezei 1988.** Mezei Balázs (ford.): *Claudius Claudianus versei*. (Válogatta, fordította az utószót és a jegyzeteket írta: Mezei Balázs). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

- Michael 1880.** Michael, Hugo: *Die verlorenen Bücher des Ammianus Marcellinus. Ein Beitrag zur römischen Literaturgeschichte.* Maruschke & Berendt, Breslau, 1880.
- Millar 1964.** *A Study of Cassius Dio.* Clarendon Press, Oxford, 1964.
- Mirković 1971.** Mirković, Miroslav: Sirmium – its history from the I century A. D. to 582 A. D. In: Popović, Vladislav – Ochsenschlager, Edward L. (eds.): *Sirmium. Archaeological investigations in Syrmian Pannonia.* Arheoloski institut u Beogradu, Beograd, 1971. 5–60.
- Mirković 2017.** Mirković, Miroslav: *Sirmium – its history from the I century A. D. to 582 A. D.* Faculty of Philosophy, Novi Sad, 2017.
- Mócsy 1962.** Mócsy, András: Pannonia. In: *PWRE IX.* Suppl. J. B. Metzler, Stuttgart, 1962. 515–776.
- Mócsy 1962a** Mócsy, András: Plus est provinciam retinere quam facere. *Antik Tanulmányok*, 9/3-4. (1962) 191–201.
- Mócsy 1963.** Mócsy, András: Die Expansionsfrage im 1. und 2. Jh. und die Ertragsfähigkeit der Grenzprovinzen. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiniensis*, 5. (1963) 3–13. = id., In: Pannonien und das römische Heer. *Mavors Roman army researches*, VII. (1992) 8–18.
- Mócsy 1966.** Mócsy András: Tampius Flavianus Pannoniában – Tampius Flavianus in Pannonien. *Archeologiai Értésítő*, 93. (1966) 203–206.
- Mócsy 1968 A.** Mócsy, Limigantes. In: *PWRE XI.* Supplementum. J. B. Metzler, Stuttgart 1968. col. 873–876.
- Mócsy 1971.** A. Mócsy, Das Gerücht von neuen Donauprovinzen unter Marcus Aurelius. *Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 7. (1971) 63–66. = id., Pannonien und das römische Heer. *Mavors Roman army researches*, VII. (1992) 19–22.
- Mócsy 1972.** Mócsy András: A római–barbár szomszédság utolsó évszázada hazánk területén – Das letzte Jahrhundert der römisch–barbarischen Nachbarschaft auf dem Gebiet unseres Landes. *Cumania*, 1. (1972) 83–101.
- Mócsy 1974.** Mócsy, András: *Pannonia and Upper Moesia.* Routledge, London–Boston, 1974.
- Mócsy 1977.** Mócsy, András: Die Einwanderung der Iazygen. *ActaAnt*, 25. (1977) 439–446.

- Moreau 1959.** Moreau, J.: II. Constantius. *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 2. (1959) 162–179.
- Moreno Soldevila–Marina Castillo–Valverde 2019.** Soldevila, Rosario Moreno – Castillo, Alberto Marina – Valverde, Juan Fernández: *A Prosopography to Martial's Epigrams*. De Gruyter, Berlin–Boston, 2019.
- Morris 1952.** Morris, John: The dating of the column of Marcus Aurelius. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 15. (1952) 33–47. = Die Datierung der Marcus-Säule. In: Klein, Richard (Hg.): *Marc Aurel*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 67–104.
- Motschmann 2002.** Motschmann, Cornelius: *Die Religionspolitik Marc Aurels*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002. (Hermes-Einzelschriften 88.)
- Mráv 1998.** Mráv Zsolt: “Valentinianus ... in ipsis Quadorum terris quasi Romana iuri iam vindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit” (Amm. Marc. XXIX 6.2.). I. Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus szöveghely tükrében. In: Gaál Attila (Szerk.): *Pannoniai kutatások: A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai – Bölcske, 1998. október 7.* Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd, 1999. 77–111.
- Mráv 2003.** Mráv, Zsolt: Archäologische Forschungen 2000 – 2001 im Gebiet der spätrömischen Festung von Göd–Bócsaújtelep. (Vorbericht) *CommArchaeologia Hungarica*, 2003. 83–114.
- Mráv 2005.** Mráv, Zsolt: Quadian Policy of Valentinian I. and the never-finished Late Roman Fortress at Göd-Bócsaújtelep. In: Visy, Zsolt (ed.): *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies Held in Pécs, Hungary, September 2003*. University of Pécs, Pécs, 2005. 773–784.
- Muhlberger 1990.** Muhlberger, Steven: *The fifth-century chroniclers: Prosper, Hydatius, and the Gallic Chronicler of 452*. Francis Cairns, Leeds, 1990.
- Nagl 1948.** Nagl, Assunta: Valentinianus. In: *PWRE VII*. J. B. Metzler, Stuttgart, 1948. col. 2158–2204.
- Nagy 1939.** Nagy Tibor: *A pannoniai kereszténység története a római véderőrendszer összeomlásáig*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségügyi Intézete, Budapest, 1939. (Dissertationes Pannonicae

- ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes: II/12.)
- Nagy 1946.** Nagy Lajos: *Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse*. Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete, Budapest, 1946.
- Nagy 1962.** Nagy Tibor: Buda régészeti emlékei. In: Pogány Frigyes (Szerk.): *Budapest műemlékei II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 13–116.
- Nagy 1971.** Nagy, Tibor: The last century of Pannonia in the judgement of a new monograph. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19. (1971) 299–345.
- Nagy 1989.** Nagy, Tibor: Die Nordpolitik des Tiberius an der Mitteldonau. Die zweite Mission des Drusus Caesar und die Errichtung des Regnum Vannianum. *Acta Archaeologia Hungarica*, 41. (1989) 61–1.
- Nauta 2002.** Nauta, Ruurd R.: *Poetry for patrons: literary communication in the age of Domitian*. Brill, Leiden–Boston–Köln, 2002.
- Newmyer 1979.** Newmyer, Stephen Thomas: *The Silvae of Statius: structure and theme*. Brill, Leiden, 1979.
- Nicolet–Gautier Dalché 1986.** Nicolet, Claude – Gautier Dalché, Patrick: Les quatre sages de Jules César et la mesure du monde selon Julius Honorius. *Journal des Savants*, 1986/4. 157–218.
- Nixon–Saylor Rodgers 1994.** Nixon, C. E. V. – Saylor Rodgers, Barbara: *In praise of later Roman Emperors. the panegyrici Latini. Introduction, translation, and historical commentary with Latin text of R. A. B. Mynors*. University of California Press, Berkeley, 1994.
- Norman 1969.** Norman, A. F. (ed.): *Libanius. Selected orations*. Edited and translated by A. F. Norman I–II. Harvard University Press, Cambridge/Mass. 1969–1977. (Loeb Classical Library 451–452.)
- Nuffelen 2004.** Nuffelen, Peter van: *Un héritage de paix et de piété. Étude sur les histoires ecclésiastiques de Socrate et de Sozomène*. Peeters, Leuven, 2004. (Orientalia Lovaniensia Analecta 142.)
- Oliva 1986.** Oliva, Pavel: Marcomannia Provincia? *Studii Classice* 24. (1986) 125–129.

- Olechowska 1978.** Olechowska, Elzbieta M.: *Claudii Claudiani De Bello Gildonico. Texte établi, traduit et commenté.* Leiden, Brill, 1978. (Roma Aeterna X.)
- Oppermann 1985.** Oppermann, Manfred: *Römische Kaiserreliefs.* E.A. Seemann, Leipzig, 1985.
- Palotás 2011.** Palotás György: A római sárkányos zászló, a draco. Katonai felszerelés vagy hatalmi szimbólum? *Belvedere*, 23. (2011) 94–105.
- Párducz 1941.** Párducz Mihály: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I. – Denkmäler der Sarmatenzeit ngarns I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1941. (Archeologia Hungarica XXVIII.)
- Párducz 1944.** Párducz Mihály: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1944. (Archeologia Hungarica XXIX.)
- Párducz 1950.** Párducz Mihály: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1950. (Archeologia Hungarica XXX.)
- Párducz 1956.** Párducz, Mihály: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. *Acta Archaeologia Hungarica*, 7. (1956) 139–180.
- Paschoud 1979.** Paschoud, François (Trad.): *Zosime. Histoire nouvelle II. Livres III.* Les Belles Lettres, Paris, 1979.
- Paschoud 1986.** Paschoud François (Trad.): *Zosime, Histoire nouvelle III. 1^{re} partie (Livre V). Texte établi et traduit par François Paschoud.* Les Belles Lettres, Paris, 1986.
- Paschoud 1996.** Paschoud, François (Trad.): *Histoire Auguste Tome V 1^{ère} partie. Vies d'Aurélien, Tacite. Texte établi, traduit et commenté par François Paschoud.* Les Belles Lettres, Paris, 1996.
- Paschoud 2000.** Paschoud, François (Trad.): *Zosime. Histoire nouvelle I. Livres I–II.* Les Belles Lettres, Paris, 2000².
- Paschoud 2001.** Paschoud, François: *Histoire Auguste Tome V 2^{ième} partie. Vies de Probus, Firmus, Saturnin, Proculus et Bonose, Carus, Numérien et Carin.* Texte établi, traduit et commenté par François Paschoud. Les Belles Lettres, Paris, 2001.

- Pastor 2020.** Pastor, Simone: Diplomazia, storia e iconografia nella scena C della colonna di Traiano. *Archeologia Classica*, LXXI. (2020) 659–669.
- Patay 2005.** Patay Pál: Római út a Bácskában? *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 2005. 393–406.
- Patsch 1900.** Patsch, G.: Constantia. In: *PWRE* VII. J. B. Metzler, Stuttgart, 1900. col. 7.
- Patsch 1925.** Patsch, Carl: *Beiträge zur Völkerkunde Südosteuropas 2. Banater Sarmaten*. Hölder-Pichler-Tempsky, Wien und Leipzig, 1925. 181–216. (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.–hist. Klasse, 62.)
- Patsch 1928.** Patsch, Carl: *Beiträge zur Völkerkunde Südosteuropas 3. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius 1. Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien*. Hölder-Pichler-Tempsky, Wien und Leipzig, 1928. (Sitzungsberichte Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.–hist. Klasse 208/2; 209/5; 214/1; 217/1; 215/3.)
- Patsch 1929.** Patsch, Carl: *Beiträge zur Völkerkunde Südosteuropas 4. Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374/75*. Hölder-Pichler-Tempsky, Wien und Leipzig, 1929. (Sitzungsberichte Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.–hist. Klasse 209/5.)
- Patsch 1937.** Patsch, Carl: *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V: 2*. Hölder-Pichler-Tempsky, Wien und Leipzig, 1937. (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.–hist. Klasse 217/1.)
- Peachin 1990.** Peachin, Michael: *Roman Imperial Titulature and Chronology A.D. 235–284*. Gleben, Amsterdam, 1990. (Studia Amstelodamensia 29.)
- Petersen 1899.** Petersen, Eugen: Adolf Hermann: *Trajans dakische Kriege. Nach dem Säulenrelief erzählt. I. Der erste Krieg*. B. G. Teubner, Leipzig, 1899.
- Petersen 1903.** Petersen, Eugen: *Trajans dakische Kriege. Nach dem Säulenrelief erzählt. II. Der zweite Krieg*. B. G. Teubner, Leipzig, 1903.
- Pflaum 1960.** Pflaum, Hans-Georg: *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romaine I–IV*. Librairie orientaliste Paul Geuthner, Pa-

ris, 1960–1961. (Institut français d'archéologie de Beyrouth, bibliothèque archéologique et historique, LVII.)

Pflaum 1966. Pflaum, Hans-Georg: Rec. J. Fitz, Ingenuus et Régalien. Collection Latomus, 81. (1966) *Revue des Etudes latines*, XLIV. (1966) 538–542.

Pflaum 1975–1976. Pflaum, Hans-Georg: Épigraphie latin impériale. *Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études, IVe section*. 1975–1976. 323–330.

Philostorgius Amidon, Philip R. (Trans.): *Philostorgius: Church History. Translated with an Introduction and Notes by Philip R. Amidon*. Society of Biblical Literature, Atlanta, 2007. (Writings from the Greco–Roman World 23.)

Philostorgios 2015. Bleckmann, Bruno - Stein, Markus (eds.): *Philostorgios, Kirchengeschichte. Ediert von Bruno Bleckmann und Markus Stein*. Schöningh, Paderborn, 2015. (Kleine und fragmentarische Historiker der Spätantike E7).

Pieta 1982. Pieta, Karol: *Die Púchov-Kultur*. Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra, Nitra, 1982.

Pieta 1994. Pieta, Karol: Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkriege. In: Friesinger, Herwig - Tejral, Jaroslav - Stuppner, Alois (Hrsg.): *Markomannenkriege. Ursache und Wirkungen. VI. Internationales Symposium "Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet"*, Wien, 23.-26. November 1993. Spisy Archeologického ústavu, Brno, 1994. 256–257.

Pietri 1997. Pietri, Charles: *Christiana respublica*. Éléments d'une enquête sur le christianisme antique I-II. Ecole française de Rome, Palais Farnèse, Rome, 1997. (Collection de l'Ecole française de Rome 234.)

Piganiol 1972. Piganiol, André: *L'empire chrétien (325–395)*. Presses Universitaires de France, Paris, 1972.

Pirson 1996. Pirson, Felix: Style and message on the Column of Marcus Aurelius. *Papers of the British School at Rome*, 64. (1996) 139–179.

Piso 1993. Piso, Ioan: *Fasti Provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1993. (Antiquitas I/43.)

Piso 2013. Piso, Ioan: *Fasti Provinciae Daciae II. Die ritterlichen Amtsträger*. Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 2013. (Antiquitas I/60.)

- Platnauer 1922.** Platnauer, Maurice: *Claudian I-II. With an English Translation by Maurice Platnauer.* Harvard University Press, Cambridge/Mass.–London, 1922. (Loeb Classical Library 135–136.)
- Podossinov 1987.** Podossinov, Alexander: *Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Schwarzmeergebiets.* Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1987.
- Pohl 1980.** Pohl, Walter: Die Gepiden und die Gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches. In: Wolfram, Herwig – Daim, Falko (Hrsg.): *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert.* Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, 239–305.
- Polara 1973.** Polara, Giovanni: *Publilii Optatiani Porfyrii carmina. Recensuit Iohannes Polara II. Commentarium criticum et exegeticum.* G. B. Paravia. Torino, 1973. (Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum)
- Portmann 1999.** Portmann, Werner: Die politische Krise zwischen den Kaisern Constantius II. und Constans. *Historia*, 48. (1999) 301–329.
- PRK Mócsy András – Fitz Jenő (Szerk.):** *Pannonia régészeti kézikönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Prohászka 2005.** Prohászka Péter: *Kincsek a levéltárból.* Martin Opitz, Budapest, 2005.
- Radt 2002–2011.** Radt, Stefan Lorenz (Hrsg.): *Strabons Geographika I–X.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2002–2011.
- Radnóti 1935–1936.** Radnóti Aladár: A börgöndi éremlelet. *Numizmatikai Közlöny*, 34–35. (1935–1936) 24–34.
- Raimondi 2001.** Raimondi, Milena di: *Valentiniano I e la scelta dell'Occidente.* Edizioni Dell Orso, Torino, 2001. (Studi di storia greca e romana 5.)
- Rance 2004.** Rance, Philip: Drungus, ΔΡΟΥΤΤΟΣ, and ΔΡΟΥΤΤΙΣΤΙ: a Gallicism and Continuity in Roman Cavalry Tactics. *Phoenix*, 58. (2004) 96–130.
- Ratti 1997.** Ratti, Stéphane: Jérôme et Nicomaque Flavier: sur les sources de la Chronique pour les années 357–364. *Historia*, 46. (1997) 479–508.
- Ratti 2000.** Ratti, Stéphane (trad.): *Histoire Auguste Tome IV 2ème partie. Vies des deux Valériens et des deux Galliens.* Texte établi par Olivier Desbordes et Stéphane Ratti. Traduit et commenté par Stéphane Ratti. Les Belles Lettres, Paris, 2000.

- Rebenich 2009.** Rebenich, Stefan: Christian Asceticism and Barbarian Incursion: The Making of a Christian Catastrophe. *Journal of Late Antiquity*, 2. (2009) 49–59.
- Reinach 1909.** Reinach, Salomon: *Répertoire de reliefs grecs et romaines I. Les ensembles*. E. Leroux, Paris, 1909.
- Richmond 1945.** Richmond, Ian A.: The Sarmatae, Bremetennacvm Veteranorvm and the Regio Bremetennacensis. *The Journal of Roman Studies*, 35. (1945) 15–29.
- Richmond 1967.** Richmond, Ian A.: Adamklissi. *Papers of the British School at Rome*, 35. (1967) 29–39.
- Riese 1878.** Riese, Alexander: *Geographi Latini minores. Collegit, recensuit prolegomenis instruxit. Alexander Riese*. Henninger, Heilbronn, 1878.
- Ritterling 1925.** E. Ritterling, Legio. In: *PWRE I*. J. B. Metzler, Stuttgart, XII. (1924–1925) col. 1121–1829.
- Ritterling 1927.** Ritterling, Emil: Pannonia Inferior helytartói (legati pro praetore) Traianustól kezdve – Die Legati pro praetore von Pannonia seit Trajan. *Archeologiai Értesítő*, 41. (1927) 58–88, 281–301.
- Rohrbacher 2006.** Rohrbacher, David: The sources for the lost books of Ammianus Marcellinus. *Historia*, 55. (2006) 106–124.
- Roller 2014.** Roller, Duane W.: *The Geography of Strabo. An English translation with introduction and notes*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- Roller 2018.** Roller, Duane W.: *A historical and topographical guide to the Geography of Strabo*. Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- Rosen 1982.** Rosen, Klaus: *Ammianus Marcellinus*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1982.
- Rosen 2006.** Rosen, Klaus: *Julian. Kaiser, Gott und Christenhasser*. Klett-Cotta, Stuttgart, 2006.
- Rosenberger 1992.** Rosenberger, Veit: *Bella et expeditiones. Die antike Terminologie der Kriege Roms*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1992. (Heidelberger althistorische Beiträge und Epigraphische Studien 12)
- Rossignol 2016.** Rossignol, Benoît: Nouvelles unités auxiliaires et troupes de renforts dans les guerres du règne de Marc Aurèle. In: Wolff, Catherine – Faure, Patrice (eds.): *Les auxiliaires de l'armée romaine. Des alliés aux fé-*

- dérés. *Actes du sixième Congrès de Lyon (23 – 25 octobre 2014)*. Diffusion Librairie de Boccard, Lyon, 2016. 251–292. (Collection études et recherches sur l'Occident Romain 51)
- Rösch 1978.** Rösch, Gerhard: *Onoma Basileias: Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1978.
- Ryle 1987.** Ryle, S. F.: Rome and the Roxolani in Tacitus, “Histories I”. *Hermathena*, 143. (1987) 93–97.
- Sabbah 1978.** Sabbah, Guy: *La méthode d'Ammien Marcellin. Recherches sur la construction du discours historique dans les Res Gestae*. Les Belles Lettres, Paris, 1978.
- Salzman 2009.** Salzman, Michele Renee: Apocalypse Then? Jerome and the Fall of Rome in 410. In: Scott, Russell T. – Harvey, Paul B. – Conybeare, Catherine (eds.): *Maxima Debetur Magistro Reverentia. Essays on Rome and the Roman Tradition in Honor of Russell T. Scott*. 2009. 175–192. (Biblioteca di Athenaeum, 54.)
- Sartre 1983.** Sartre, Maurice: Les voyages d'Aurelius Gaius, soldat de Diocletien, et la nomenclature provinciale. *Epigraphica Anatolica*, 2. (1983) 25–32.
- Šašel 1971.** Šašel, Jaroslav: The Struggle between Magnentius and Constantius II for Italy and Illyricum. *Živa Antika* 21. (1971) 205–216 = id., *Opera selecta*. Narodni muzej, Ljubljana, 1992. (Situla : razprave Narodnega muzeja v Ljubljani 30.) 716–722.
- Šašel Kos 1986.** Šašel Kos, Marjeta: *Zgodovinska podoba prsotora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti Znanstvenoraziskovalni center, Institut za arheologijo, Ljubljana, 1986.
- Šašel Kos 1996.** Šašel Kos, Marjeta: The defensive policy of Valentinian I in Pannonia: a reminiscence of Marcus Aurelius? In: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*. Narodni Muzej, Ljubljana, 1996. 145–175. (Situla 34.)
- Šašel Kos 2005.** Šašel Kos, Marjeta: *Appian and Illyricum*. Narodni Muzej, Ljubljana, 2005. (Situla 43.)

- Saunders 1992.** Saunders, Randall T.: Aurelian's two Iuthungian wars. *Historia*, 41. (1992) 311–327.
- Scharf 2005.** Scharf, Ralf: *Foederati. Von der völkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung*. Holzhausen Verlag, Wien, 2001. (Tyche: Supplementbände zur gleichnamigen Zeitschrift 4.)
- Scharf 2005.** Scharf, Ralf: *Der Dux Mogontiacensis und die Notitia Dignitatum. Eine Studie zur spätantiken Grenzverteidigung*. De Gruyter, Berlin–New York, 2005. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 50.)
- Scheid–Huet 2000.** Scheid, John – Huet, Valerie (ed.): *La colonne Aurélienne. Autour de la colonne Aurélienne. Geste e image sur la colonne de Marc Aurèle à Rome*. Brepols, Turnhout, 2000.
- Schlumberger 1974.** Schlumberger, Jörg: *Epitome de Caesaribus. Untersuchungen zu heidnischen Geschichtsschreibung des 4. Jahrhunderts n. Chr.* Beck, München, 1974. (Vestigia: Beiträge zur alten Geschichte 18.)
- Schmidt 1941.** Schmidt, Ludwig: *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung I. Die Ostgermanen*. Beck, München, 1941.
- Schmidt 1942.** Schmidt, Ludwig: *Geschichte der Wandalen*. Beck, München, 1942.
- Schwendemann 1923.** Schwendemann, Joseph: *Der historische Wert der Vita Marci bei den Scriptoribus Historiae Augustae*. Carl Winter, Heidelberg, 1923.
- Schöffel 2002.** Schöffel, Christian: *Martial, Buch 8. Einleitung Text, Übersetzung Kommentar*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2002.
- Scott Ryberg 1967.** Scott Ryberg, Inez: *Panel reliefs of Marcus Aurelius*. Archaeological Institute of America, New York, 1967. (Monographs on archaeology and Fine arts XIV.)
- Seager 1999.** Seager, Robin: Roman Policy on the Rhine and the Danube in Ammianus. *Classical Quarterly*, 49. (1999) 579–605.
- Seeck 1898.** Seeck, Otto: Zu den Festmünzen Constantins und seiner Familie. *Zeitschrift für Numismatik*, 21. (1898) 17–65.
- Seeck 1900a** Seeck, Otto: Constans 3. In: *PWRE IV*. J. B. Metzler, Stuttgart, 1900. 948–952.

- Seeck 1900b** Seeck, Otto: Constantius 4. In: *PWRE* IV. J. B. Metzler, Stuttgart, 1900. 1044–1094.
- Seeck 1919.** Seeck, Otto: *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr. Vorarbeit zu einer Prosopographie der christlichen Kaiserzeit.* J. B. Metzler, Stuttgart, 1919.
- Seeck 1921.** Seeck, Otto: *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* I–VI. J. B. Metzler, Stuttgart, 1921⁴.
- Sey 1964.** Bíró-Sey Katalin: A perbáli éremlelet – A hoard of Roman coins from Perbál. *Folia archaeologica*, 16. (1964) 63–77.
- Siebiggs 2010.** Siebiggs, Gereon: *Kaiser Leo I. Das oströmische Reich in den ersten drei Jahren seiner Regierung (457–460 n. Chr.).* De Gruyter, Berlin–New York, 2010. (Beiträge zur Altertumskunde 276.)
- Sievers 1868.** Sievers, Gottlob Reinhold: *Das Leben des Libanios.* Weidmann, Berlin, 1868.
- Simonenko 1993.** Simonenko, Alexander: Sarmatian tribes of the Great Hungarian Plain and the North Pontic region. Problem of migrations. *Specimina Nova Dissertationum ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis*, 9. (1993) 59–64.
- Simonenko 2015.** Симоненко, А. В. Сарматские всадники Северного Причерноморья. Издание 2-е, исправленное и дополненное (*The Sarmatian horsemen of North Pontic region*). Издатель Олег Филюк, Киев, 2015.
- Sivan 1993.** Sivan, Hagith: *Ausonius of Bordeaux. Genesis of a Gallic aristocracy.* Routledge, London–New York, 1993.
- Skythen** Gerstacker, Andreas – Kuhnert, Anne – Oldemeier, Fritz – Quenouille, Nadine (Hrsg.): *Skythen in der lateinischen Literatur.* De Gruyter, Berlin, 2015.
- Smirnov 1984.** Смирнов, К.Ф.: Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Наука, Москва, 1984.
- Sólyom 2020.** Sólyom Márk (ford.): *Rövid könyv az imperatorok életéről és erkölcséről. Epitome de Caesaribus.* Fordította, a kommentárt és a tanulmányt írta Sólyom Márk. Attraktor, Máriabesnyő, 2020.

- Soproni 1963–1964.** Soproni Sándor: Az ercsi éremlelet. *Numizmatikai Köz-
löny*, 62–63. (1963–1964) 9–17.
- Soproni 1969.** Soproni Sándor: Limes Sarmatiae. *Archeologiai Értesítő*, 96.
(1969) 43–52 = Limes Sarmatiae. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1969/2.
117–133.
- Soproni 1977.** Soproni, Sándor: Contra Acinco et Bononia. Bemerkungen zu
den Fasti des Hydatius. In: Haupt, Dorothea - Horn, Heinz Günter (eds.):
Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Rheinland-Verlag, Köln, 1977. 393–
397.
- Soproni 1978.** Soproni, Sándor: *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom
und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahr-
hundert*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Soproni 1985.** Soproni, Sándor: *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*.
C. H. Beck, München, 1985. (Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschi-
chte Band 38.)
- Soproni 1990.** Soproni, Sándor: Előzetes jelentés a bölcskei késő római el-
lenerőd kutatásáról – Vorläufige Bericht über die Erforschung der spätrö-
mischen Gegenfestung von Bölcske. *Communicationes Archaeologicae
Hungariae* 1990. 133–142.
- Soproni 1993.** Soproni, Sándor: *CIL III 10481 Budapest régiségei*, 30. 1993.
177–183.
- Soproni 1996.** Soproni, Sándor: Zu den Burgusbau-Inschriften von Commo-
dus. In: Gyula Fülöp (Red.): *Festschrift für Jenő Fitz*. Székesfehérvár, 1996.
91–94.
- Soproni 2003.** Garam, Éva – Patay, Pál – Soproni, Sándor: *Sarmatischen Wallsy-
stem im Karpatenbecken*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2003². (Ré-
gészeti Füzetek II. 23.)
- Southern 1989.** Southern, Pat: The Numeri of the Roman Imperial Army. *Bri-
tannia*, 20. (1989) 81–140.
- Southern 1997.** Southern, Pat: *Domitian. Tragic tyrant*. Routledge, London–
New York, 1997. (Roman Imperial Biographies)
- Spaul 2000.** Spaul, John: *Cohors²: The Evidence for and a Short History of the
Auxiliary Infantry Units of the Roman Imperial Army*. British Archaeolo-

- gical Reports, Oxford 2000. (British Archaeological Reports International Series International Series 841.)
- Stein 1912.** Stein, Ernst von: Germanicus. In: *PWRE* VII. J. B. Metzler, Stuttgart, 1912. 1257.
- Stein 1921.** Stein, Ernst von: Sarmaticu. In: *PWRE* IIA. J. B. Metzler, Stuttgart, 1921. 23.
- Stein 1928.** Stein, Ernst von: *Geschichte des spätrömischen Reiches I: Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476 n. Chr.)*. L. W. Seidel and Son, Wien, 1928.
- Stein 1940.** Stein, Arthur: *Die Legaten von Moesien*. Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete, Budapest, 1940. (Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici I/11.)
- Stein 1944.** Stein, Arthur: *Die Reichsbeamten von Dazien*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1944. (Dissertationes Pannonicae Musei Nationalis Hungarici I/12.).
- Stein 1959.** Stein, Ernst: *Histoire du Bas-Empire* I. Desclée de Brouwer, Paris, 1959.
- Steinby 1993.** Steinby, Eva Margareta: *Lexicon topographicum urbis Romae*. Edizioni Quasar, Roma, 1993.
- Stephens 1987.** Stephens, G. R.: A Severan Vexillation at Ribchester. *Britannia*, 18. (1987) 239–242.
- Stickler 2002.** Stickler, Timo: *Aetius. Gestaltungsspielräume eines Heermeisters im ausgehenden Weströmischen Reich*. Beck. München, 2002.
- Strobel 1984.** Strobel, Karl: *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Traians*. Rudolf Habert, Bonn, 1984. (Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der Hohen Kaiserzeit. Antiquitas Reihe I/33.)
- Strobel 1986.** Strobel, Karl: Zur Rekonstruktion der Laufbahn des C. Velius Rufus. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 64. (1986) 265–286.
- Strobel 1986a** Strobel, Karl: Die Jahre 117 bis 119 n. Chr., eine Krisenphase der römischen Herrschaft and der mittleren und unteren Donau. In: Kalcyk, Hans-Jörg – Gullath, Brigitte – Graeber, Andreas (Hrsg.): *Studien zur alten Geschichte. Siegfried Lauffer zum 70. Geburtstag am 4. August 1981 dar-*

gebracht von Freunden, Kollegen und Schülern III. G. Bretschneider, Roma, 1986, 905–967.

Strobel 1989. Strobel, Karl: *Die Donaukriege Domitians.* Rudolf Habelt, Bonn, 1989. (Antiquitas I/38.)

Strobel 2001. Strobel, Karl: Die “Markomannenkriege” und die neuen Provinzen Marc Aurels: Ein Modelfall für die Verflechtung von Innen – und Außenpolitik des Römischen Reiches. In: Friedrich W Leitner (Hrsg.): *Carinthia Romana und die römische Welt.* Geschichtsverein für Kärnten, Klagenfurt, 2001. 103–124.

Strobel 2010. Strobel, Karl: *Kaiser Traian. Eine Epoche der Weltgeschichte.* Pustet, Regensburg, 2010.

Strobel 2017. Strobel, Karl: Ein Kommentar zum Bildbericht des zweiten Dakerkrieges auf der Traianssäule. In: Mitthof, Fritz – Schörner, Günther (Hrsg.): *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013.* Holzhausen, Wien, 2017. 309–330.

Sulimirski 1970. Sulimirski, Tadeusz: *The Sarmatians.* Thames and Hudson, New York–Washington, 1970.

Swan 2004. Swan, Peter Michael: *The Augustan Succession: An Historical Commentary on Cassius Dio’s Roman History Books 55–56 (9 B.C.–A.D. 14).* Oxford University Press, Oxford, 2004. (American Classical Studies 47.)

Swoboda 1964. Swoboda, Erich: *Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler.* Hermann Böhlau, Graz–Köln, 1964⁴.

Syme 1928. Syme, Ronald: Rhine and Danube legions under Domitian. *The Journal of Roman Studies*, 18. (1928) [1929] 41–55.

Syme 1971. Syme, Ronald: *Danubian papers.* Association International D’Etudes Du Sud-Est European, Bucharest, 1971.

Syme 1971a Syme, Ronald: *Emperors and biography. Studies in the Historia Augusta.* Clarendon, Oxford, 1971.

Syme 1978. Syme, Ronald: *History in Ovid.* Oxford University Press, Oxford, 1978.

- Szabó–Tóth 2003.** Szabó, Ádám –Tóth, Endre (Hrsg.): *Bölcske. Römische Inschriften und Funde*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2003. (Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. II.)
- Szádeczky-Kardos 1953.** Szádeczky-Kardos, Samu: The name of the river Tisza. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2. (1953) 77–115.
- Szádeczky-Kardos 1959.** Szádeczky-Kardos, Samu: A Tisza nevének a története a honfoglalásig. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Ethnographica et Linguistica*, 1959/3–4. (1959) 99–113.
- Szidat 1972.** Szidat, Joachim: Der Feldzug Constantius' II. an der mittleren Donau im Jahre 358 n. Chr. *Historia*, 21. (1972) 712–720.
- Szidat 1975.** Szidat, Joachim: Zur Ankunft Julians in Sirmium 361 n. Chr. auf seinem Zug gegen Constantius II. *Historia*, 24. (1975) 375–378.
- Szidat 1996.** Szidat, Joachim: *Historischer Kommentar zu Ammianus Marcellinus Buch XX–XXI. Teil III: Die Konfrontation*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1996. (Historia Einzelschriften 89.)
- Talbert 2000.** Talbert, R. J. A.: *Map-by-map directory to accompany Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton University Press, Princeton (NJ), 2000.
- Tantillo 1997.** Tantillo, Ignazio: *La prima orazione di Giuliano a Costanzo: Introduzione, traduzione e commento*. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1997.
- Täubler 1909.** Täubler, Eugen: Zur Geschichte der Alanen. *Klio*, 9. (1909) 9–28.
- Tausend 1999.** Tausend, Klaus: Einige Bemerkungen zum Wandaleneinfall des Jahres 271. *Historia*, 48. (1999) 119–127.
- Themistios** Leppin, Hartmut – Portmann, Werner: *Themistios, Staatsreden*. Hrsg. mit Übersetzung, Einführung und Erläuterungen von Hartmut Leppin und Werner Portmann. Hiersemann, Stuttgart, 1998. (Bibliothek der griechischen Literatur 46.)
- Thomasson 1984.** Thomasson, Bengt E.: *Laterculi praesidum*. Editiones Radii, Göteborg, 1984.
- Thompson 1943.** Thompson, Edward Arthur: Three Notes on Julian in 361AD. *Hermathena*, 62. (1943) 83–95.
- Thompson 1947.** Thompson, Edward Arthur: The historical work of Ammianus Marcellinus. University Press, Cambridge, 1947.

- Thompson 1956.** Thompson, Edward Arthur: Constantine, Constantius II., and the Lower Danube frontier. *Hermes*, 84. (1956) 372–381.
- Thompson 1999.** Thompson, Edward Arthur: *The Huns*. John Wiley & Sons, Oxford, 1999.
- TIR Soproni, Sándor (ed.):** *Tabula Imperii Romani : Aquincum, Sarmizegetusa, Sirmium : auf dem Grunde der Weltkarte 1:1.000.000, L 34*. Adolf M. Hakker, Amsterdam, 1968.
- Tiro 2016.** Becker, Maria – Kötter Jan-Markus (ed.): *Prosper Tiro, Chronik. Laterculus regum Vandalorum et Alanorum. Ediert von Maria Becker und Jan-Markus Kötter. Einleitung und Text*. Brill-Schöningh, Paderborn, 2016. (Kleine und fragmentarische Historiker der Spätantike G5–6.)
- Tokorcs Sey Bíró, Katalin – Medgyes, Magdolna – Torbágyi, Melinda:** *Der spätrömische Münzschatzfund von Tokorcs*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1998.
- Tomlin 1979.** Tomlin, Roger Simon Ouin: Ammianus Marcellinus 26.4.5–6. *Classical Quarterly* 29. (1979) 470–478.
- Tomlin 2018.** Tomlin, Roger Simon Ouin: *Britannia Romana. Roman Inscriptions And Roman Britain*. Oxbow Books, Oxford–Philadelphia, 2018.
- Tóth 1980.** Tóth Endre: Vitás kérdések Pannonia 4. századi történetében I. Contra Acinco et Bononia. *Antik Tanulmányok*, 27. (1980) 131–137. = id., Contra Acinco et Bononia. *Arheološki Vestnik* 33. (1982) 68–78.
- Tóth 2009.** Tóth Endre: *Studia Valeriana. Az alsóhetényi és ságvári római erődök kutatásának eredményei. Mráv Zsolt és Kriston Vízi József tanulmányaival*. Dombóvári Városszépítő és Városvédő Közhasznú Egyesület, Dombóvár, 2009. (Helytörténeti sorozat 8.)
- Tóth 2009a** Tóth Endre: Die spätrömische Militärarchitektur in Transdanubien. *Archeologiai Értesítő*, 134. (2009) 31–61.
- Toutain 1891.** Toutain, Jules: Une nouvelle inscription de Troesmis (Iglitza). *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 11. (1891) 241–260.
- Töpfer 2011.** Töpfer, Karl Michael: *Signa Militaria. Die römischen Feldzeichen in der Republik und im Prinzipat*. Romisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 2011. (Monographien Des Romisch-Germanischen Zentralmuseums 91)

- Vaday 1977.** Vaday, Andrea: Rasparaganus rex Roxolanorum. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 7. (1977) 27–31.
- Vaday 2001.** Vaday, Andrea: Military system of the Sarmatians. In: Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár (eds.): *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Jóna András Múzeum, Aszód – Nyíregyháza, 2001, 171–193. (Jóna András Múzeum Kiadványai 47.)
- Vaday 2003.** Vaday Andrea: A szarmata barbaricum központjai a Kr. u. 2. században – Centres of the Sarmatian Barbaricum in the 2nd century. *Barbarikumi Szemle* 1. (2003) 9–22.
- Vaday–Szekeres 2001.** Vaday Andrea – Szekeres Ágnes: Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez (a jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica*, 7. (2001) 231–298.
- Vanderspoel 1995.** Vanderspoel, John: *Themistius and the Imperial Court. Oratory, Civic Duty, and Paideia from Constantius to Theodosius.* The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995.
- Várady 1961.** Várady László: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjai. A Római Birodalom utolsó évszázada 376–476.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Várady 1969.** Várady, László: *Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376–476.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Velenczei 1978.** Velenczei Katalin: *Alánok a Római Birodalom utolsó évszázadában (375-476). Kommentárral ellátott bilingvis forrásgyűjtemény.* Szeged 1978. [Kézirat. Doktori disszertáció: Szegedi Tudományegyetem <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3561/> (utolsó megtekintés: 2021.12.21.)
- Vellenrajter 1958.** Vellenrajter, P. P.: Castellum Ongarinum. *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 7. (1958) 126–132.
- Visy 1970.** Visy, Zsolt: Die Daker am Gebiet von Ungarn. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1. (1970) 5–29.
- Visy 1978.** Visy, Zsolt: Der Beginn der Donaukriege des Domitian. *Acta Archaeologia Hungarica*, 30. (1978) 37–60.

- Visy 2003.** Visy, Zsolt: *The ripa Pannonica in Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. = id., *A ripa Pannonica Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000.
- Visy–Mráv 2012.** Visy Zsolt – Mráv Zsolt (eds.): *A Seuso–kincs és Pannonia. Magyarországi tanulmányok a Seuso–kincsről – The Seuso treasure and Pannonia. Scientific contributions to the Seuso treasure from Hungary*. Genianet Kiadó, Pécs, 2012.
- Whitby 1999.** Whitby, Michael L.: Images of Constantius. In: Drijvers, Jan Willem – Hunt, David (eds.): *The late Roman world and its historian: interpreting Ammianus Marcellinus*. Routledge, London, 1999. 77–88. (Routledge Classical Monographs)
- Vitucci 1952.** Vitucci, Giovanni: *L'Imperatore Probo*. A. Signorelli, Roma, 1952. (Studi pubblicati dall' Istituto Italiano per la storia antica 8.)
- Vörös 1998.** Vörös Gabriella: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: Havassy Péter (szerk.): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1998. 49–66. (Gyulai katalógusok 6.)
- Vulić 1929–1930.** Vulić, Nikola: Konstantius' Sarmatenkrieg im Jahre 358 und 359. *Byzantinische Zeitschrift* 30. (1929–1930) 374–375.
- Vulpe 2002.** Vulpe, Radu: *Columna lui Traian – Trajan's Column*. Cimec, București, 2002².
- Ware 2012.** Ware, Catherine: *Claudian and the Roman Epic Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
- Wasdin 2014.** Wasdin, Katherine: Honorius triumphant: poetry and politics in Claudian's wedding poems. *Classical Philology*, 109. (2014) 48–65.
- Watson 1999.** Watson, Alaric: *Aurelian and the Third Century*. Routledge, London, 1999.
- Webster 1998.** Webster, Graham: *The Roman Imperial Army of the first and second centuries A.D.* University of Oklahoma Press, Norman, 1998³.
- Wegner 1931.** Wegner, Max: Die kunstgeschichtliche Stellung der Marcussäule. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 46. (1931) 61–174.
- Wegner 1938.** Wegner, Max: Bemerkungen zu Ehrendenkmalern des Marcus Aurelius. *Archäologischer Anzeiger* 15. (1938) 155–195.

- Weiß-Wiener 2020.** Weiß, Philipp – Wiener, Claudia (Hrsg.): *Claudius Claudianus: Band I. Politische Gedichte. Carmina maiora. Lateinisch-deutsch.* Hrsg. und übersetzt von Philipp Weiß und Claudia Wiener. De Gruyter, Berlin/Boston, 2020. (Sammlung Tusculum)
- Wellesley 2000.** Wellesley, Kenneth: *The year of the four emperors.* Routledge, London–New York, 2000³.
- Whittaker 1969–1970.** Whittaker, C. R.: *Herodian in two volumes with an English translation.* Harvard University Press, Cambridge/MA–London, 1969–1970. (Loeb Classical Library 455.)
- Wienand 2012.** Wienand, Johannes: *Der Kaiser als Sieger Metamorphosen triumphaler Herrschaft unter Konstantin.* Akademie Verlag, Berlin, 2012.
- Wilkes 1985.** Wilkes, J. J.: Romans, Dacians and Sarmatians in the first and early second centuries. In: Hartley, Brian – Wachter, John (eds.): *Rome and her Northern Provinces. Papers presented to Sheppard Frere in honour of his retirement from the Chair of the Archaeology of the Roman Empire, University of Oxford.* Alan Sutton, Gloucester, 1985. 255–289.
- Wilkinson 2012.** Wilkinson, K. W.: The Sarmatian and the Indians: A New Satirical Epigram on the Victory Titles of Galerius. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 183. (2012) 39–52.
- Wilkinson 2012a** Wilkinson, K. W.: Aurelius Gaius (AE 1981.777) and imperial journeys, 293–299. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 183. (2012) 53–58.
- Williams 1995.** Williams, Daniel H.: *Ambrose of Milan and the End of the Arian-Nicene Conflicts.* Oxford University Press, Oxford, 1995.
- Williams–Friell 1995.** Williams, Stephen – Friell, Gerard: *Theodosius. The Empire at Bay.* Yale University Press, New Haven 1995. (Roman Imperial Biographies)
- Wolfram 2001.** Wolfram, Herwig: *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie.* Beck, München, 1990⁴.
- Wolff 1990.** Wolff, H.: Welchen Zeitraum stellt der Bildfries der Marcus-Säule dar? *Ostbairische Grenzmarken*, 32. (1990) 9–29.

- Woods 2000.** Woods, David: The rex Alamannorum Vadomarus. *Mnemosyne*, 53. (2000) 690–710.
- Woods 2004.** Woods, David: The Constantinian origin of Justina (Themistius, Or.3.43b). *Classical Quarterly*, 54. (2004) 325–327.
- Wright–Richmond 1955.** Wright, R. P. – Richmond, I. A.: *Catalogue of the Roman inscribed and sculptured stones in the Grosvenor Museum*. Chester and North Wales Archeological Society, Chester, 1955.
- Zecchini 1983.** Zecchini, Giuseppe: *Aezio, l'ultima difesa dell Occidente romano*. L'Erma Di Bretschneider, Roma, 1983.
- Zeiller 1918.** Zeiller, Jacques: *Les origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes de l'Empire Romain*. E. de Boccard, Paris, 1918. (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome CXII.)
- Zwicker 1941.** Zwicker, Willem: *Studien zur Marcussäule I*. Amsterdam, 1941. (Archaeologisch-historische Bijdragen; Bd. 8.)

KÉPEK JEGYZÉKE



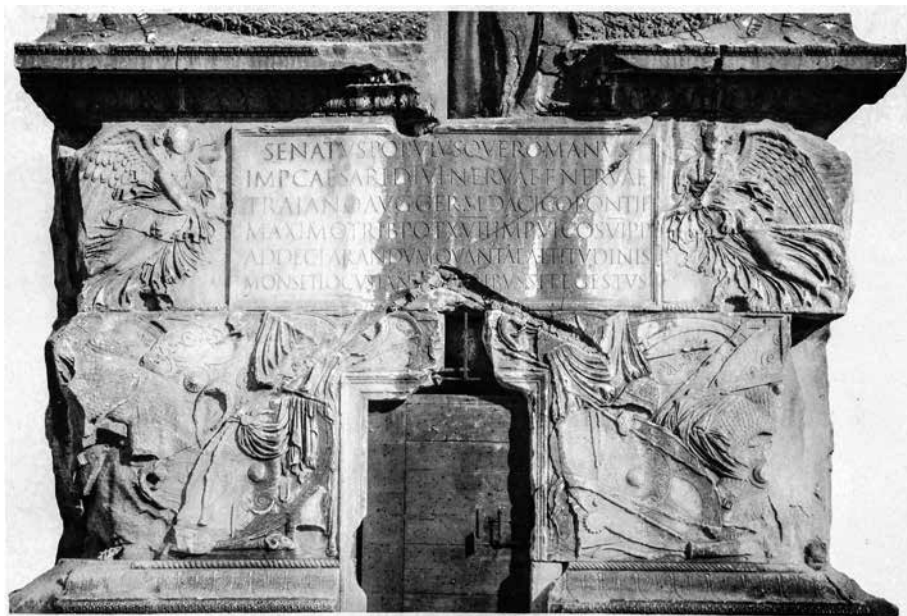
1. kép: Szarmata roxolán lovasok a Traianus-oszlop XXXI. jelenetén
(„A betörő dák csapatok átkelése a folyón” – Cichorius 1896, Taf. [XXII–]XXIII)



2. kép: Szarmata roxolán lovasok a Traianus-oszlop XXXVII. jelenetén
(„Lovasütközet a szarmaták ellen” – Cichorius 1896, Taf. XXVIII)



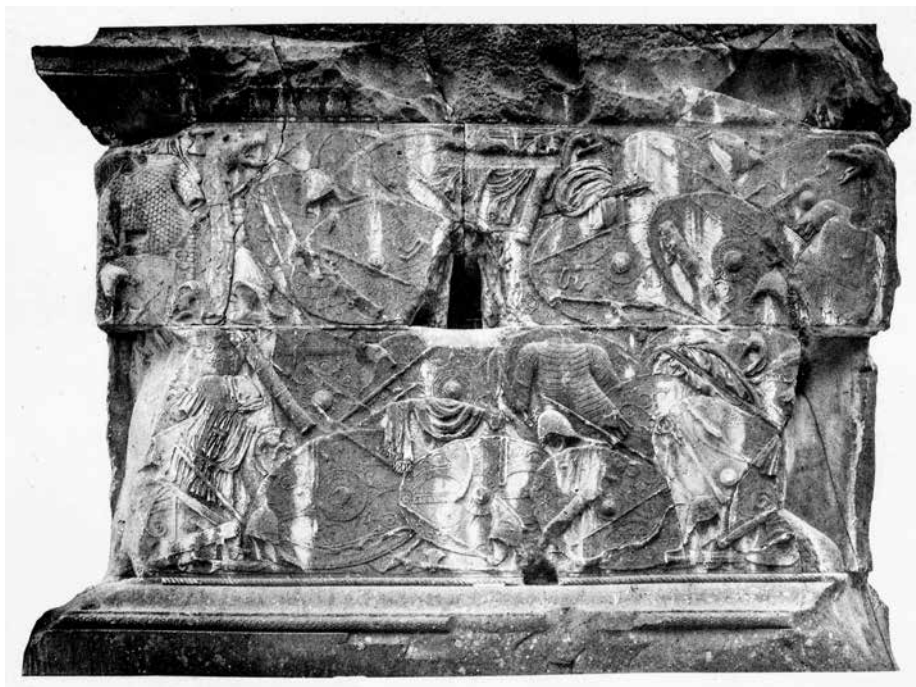
3. kép: Szarmatákhoz köthető fegyverzet LXXVIII. jeleneten
(„Victoria és tropaeumok” – Cichorius 1896, Taf. LVII)



4/a kép: A Traianus-oszlop talapzatának délkeleti oldala (Cichorius 1896, Taf. II)



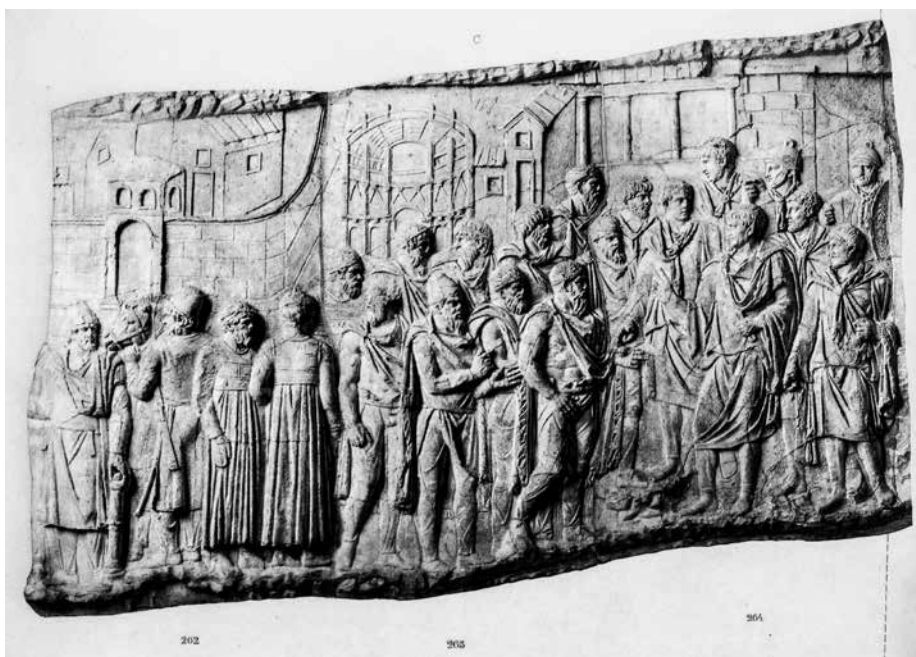
4/b kép: A Traianus-oszlop talapzatának délnyugati oldala
(Cichorius 1896, Taf. III)



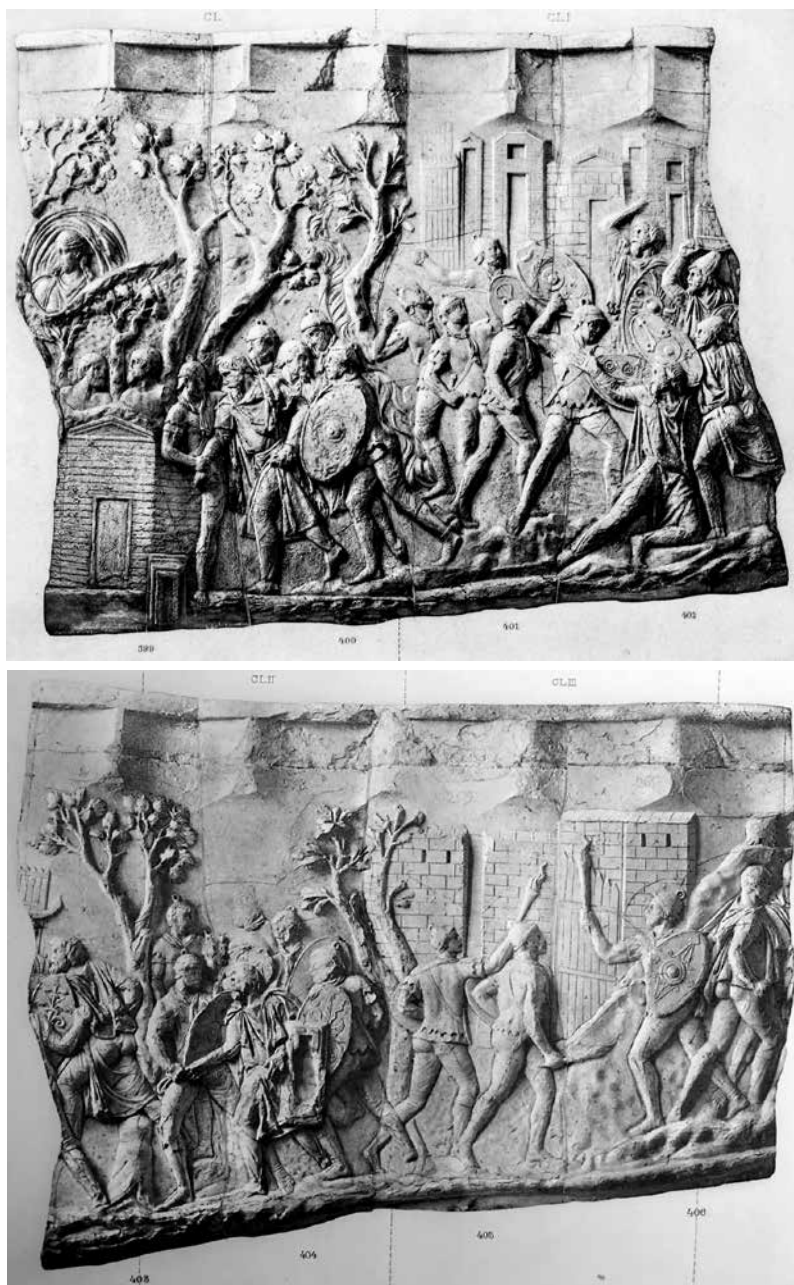
4/c kép: A Traianus-oszlop talapzatának északkeleti oldala
(Cichorius 1896, Taf. II)



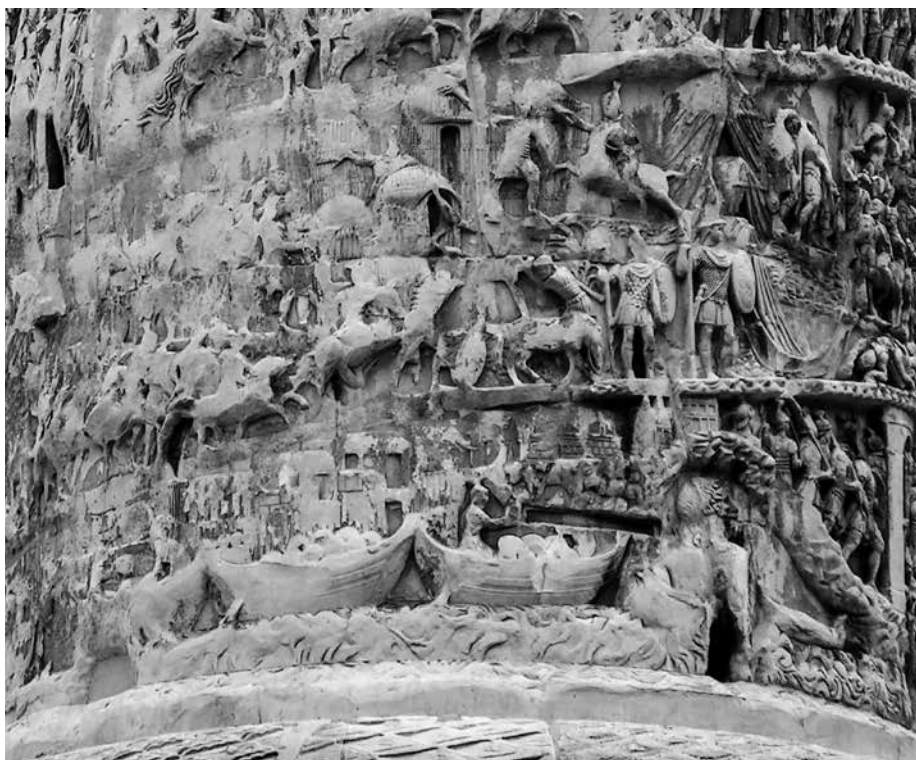
4/d kép: A Traianus-oszlop talapzatának északnyugati oldala
(Cichorius 1896, Taf. III)



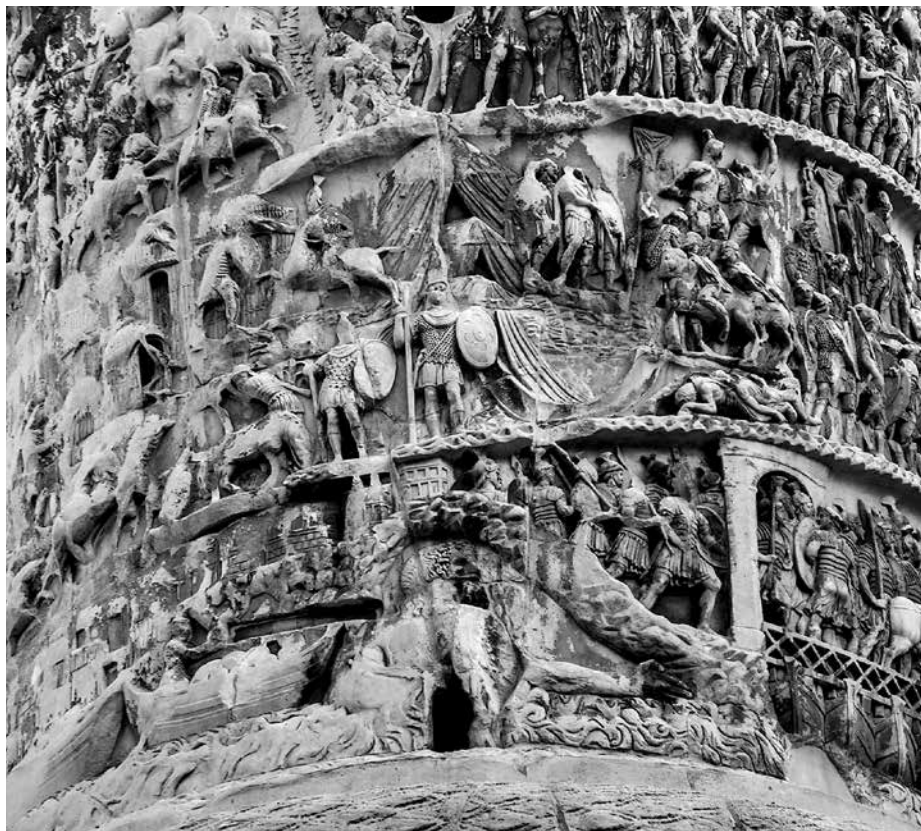
5. kép: Szarmata jazit követek a C. jeleneten
(„Traianus idegen küldötteket fogad” – Cichorius 1900, Taf. [LXXII.–]LXXIII)



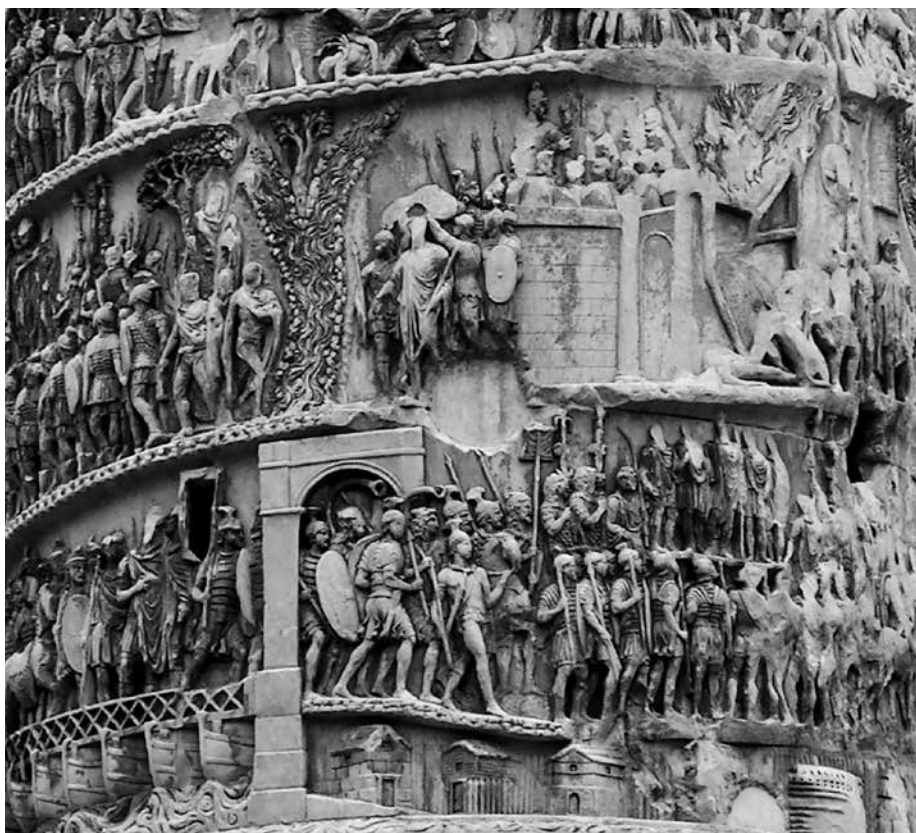
6. a-b kép: Szarmata harcosok a CLI. jeleneten (401–403. szelvények)
(„A dák háború utolsó ütközete” – Cichorius 1900, Taf. CX–CXI)



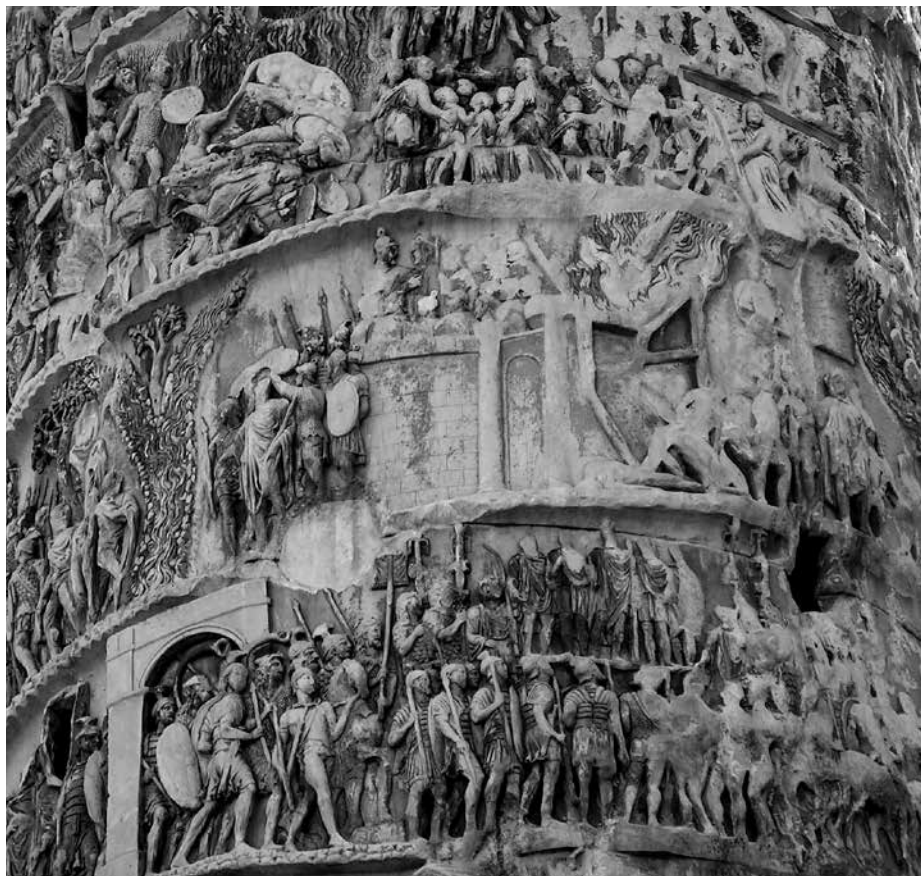
7–32. kép: A Marcus-oszlop I–CXVI. jelenetei
(részletesen lásd: A Marcus-oszlop jelenetei és a szarmaták c. fejezet végén)



8. kép



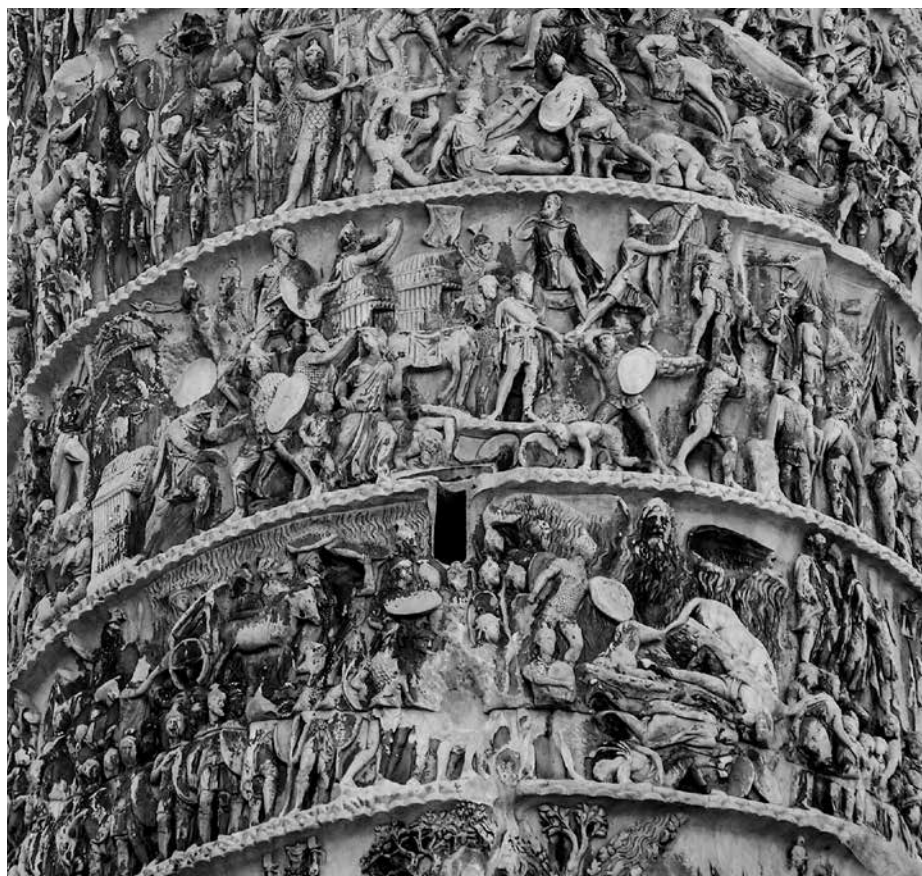
9. kép



10. kép



11. kép



12. kép



13. kép



14. kép



15. kép



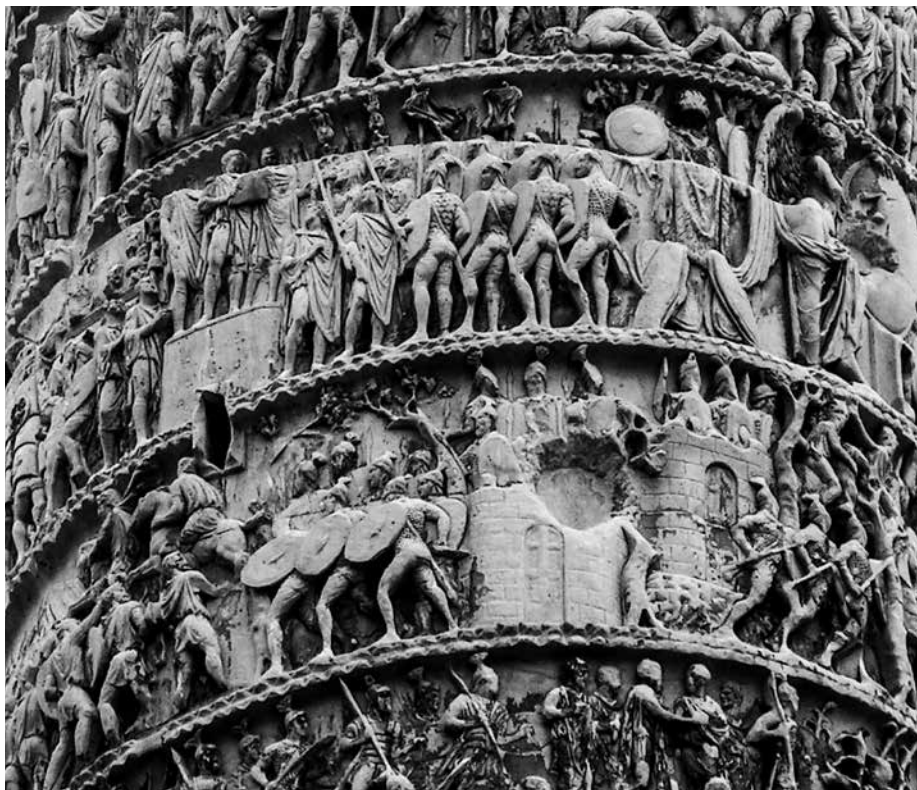
16. kép



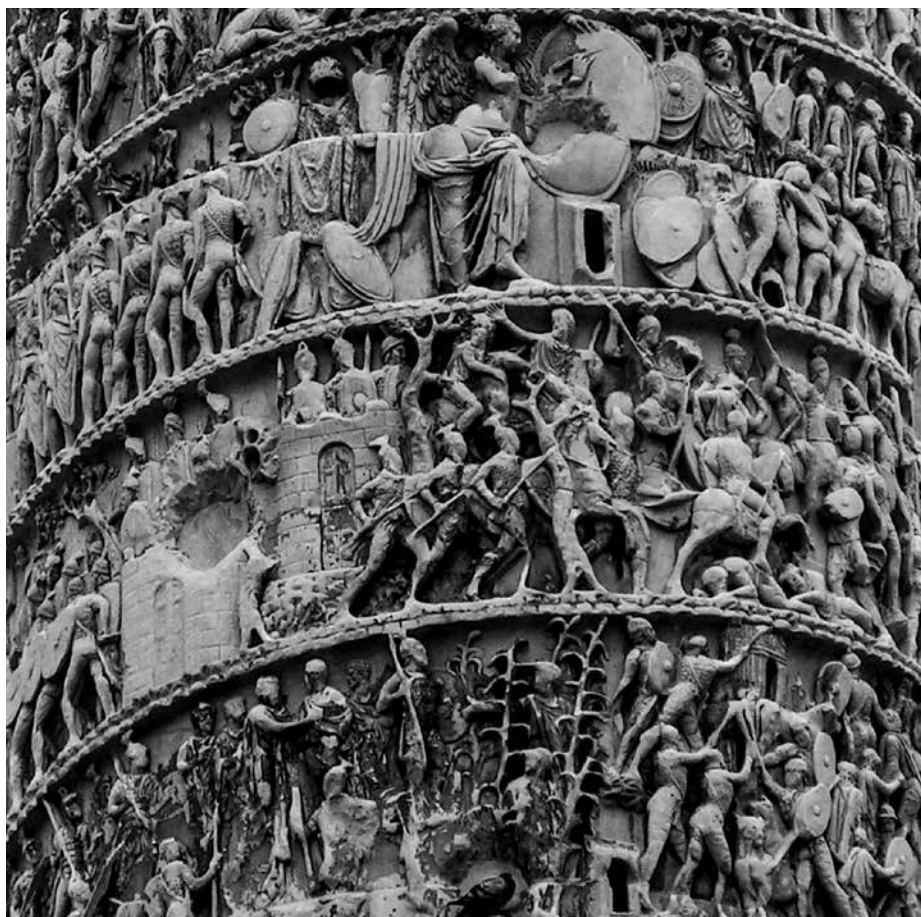
17. kép



18. kép



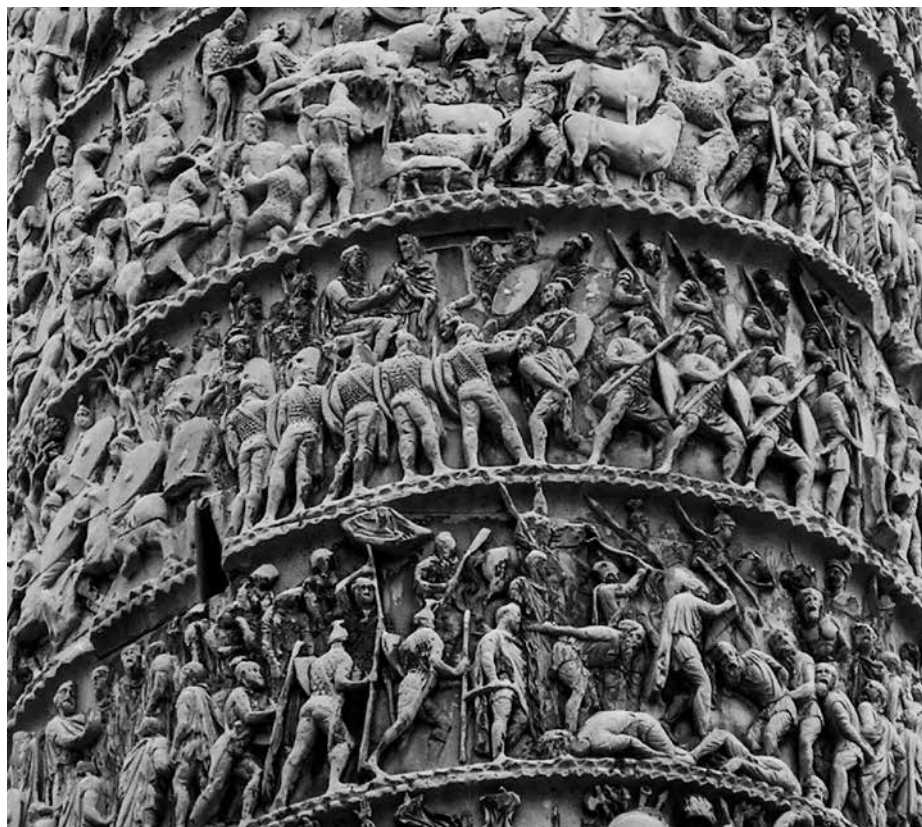
19. kép



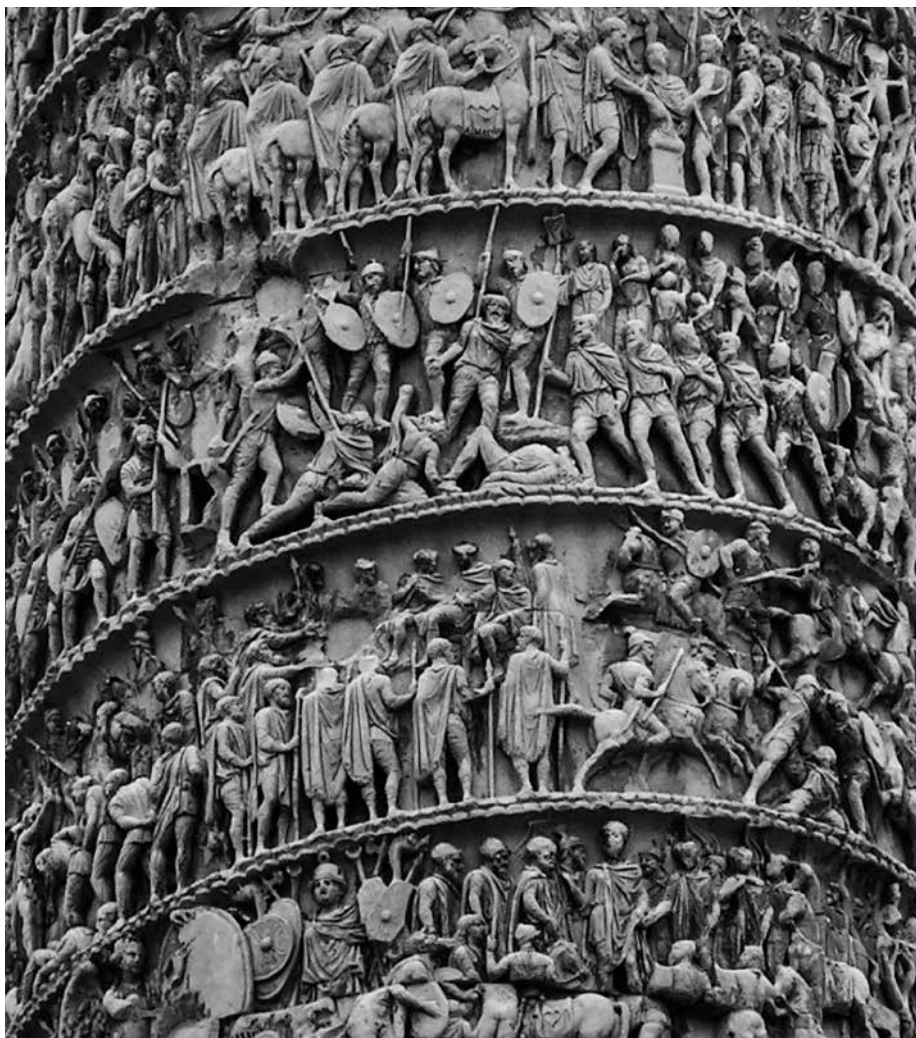
20. kép



21. kép



22. kép



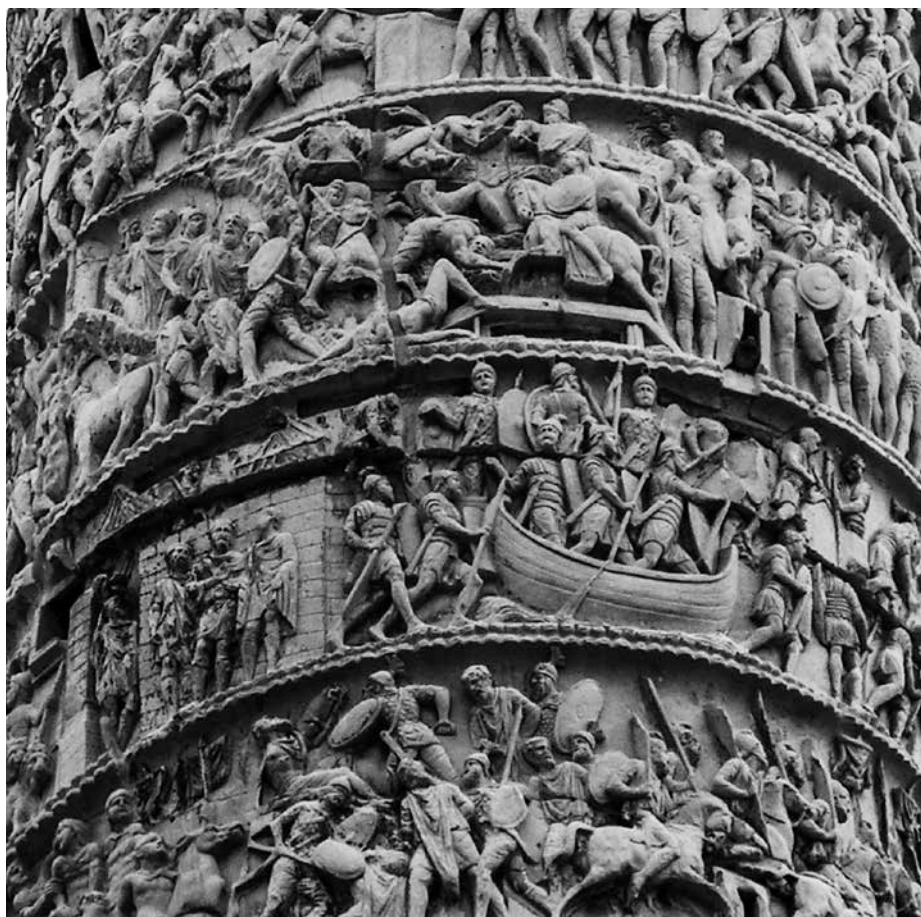
23. kép



24. kép



25. kép



26. kép



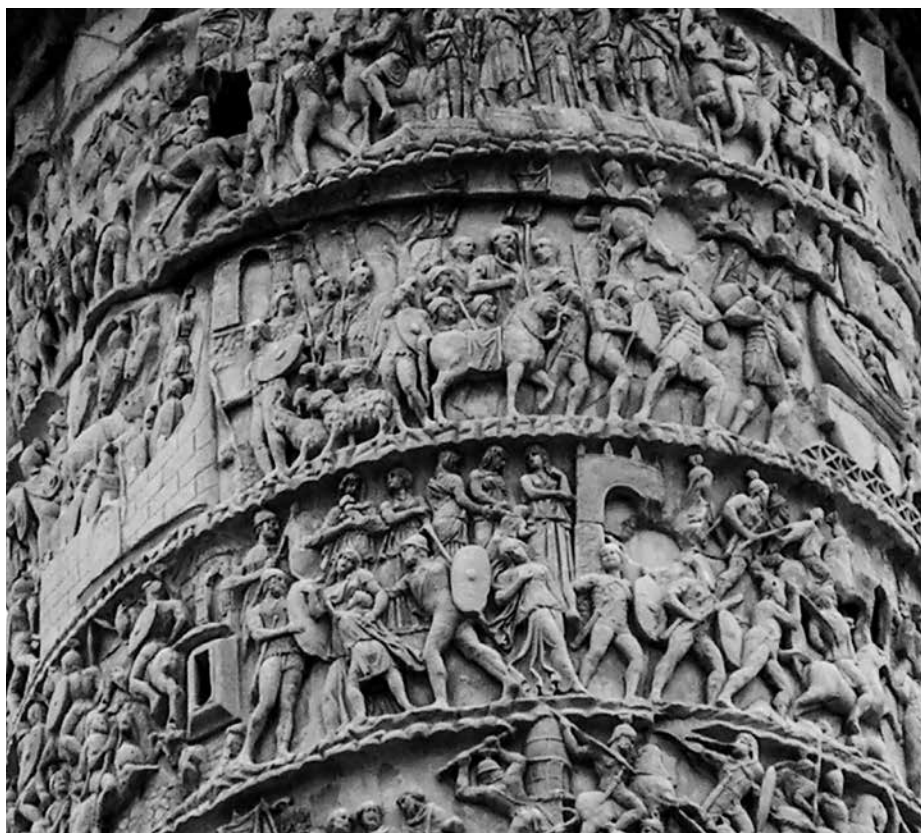
27. kép



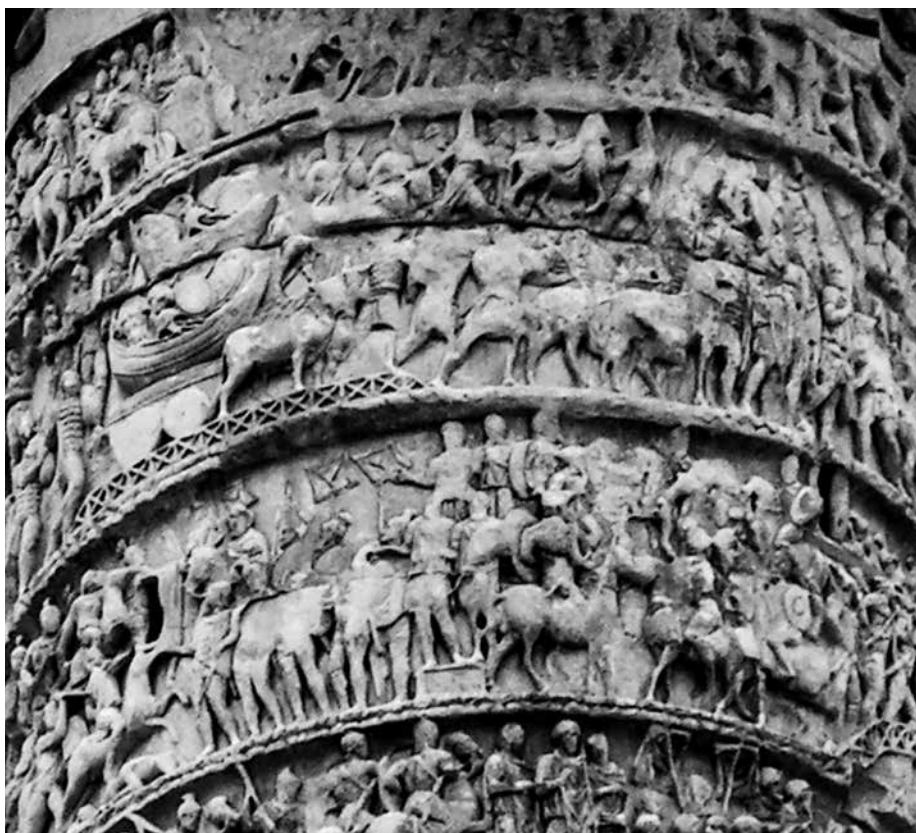
28. kép



29. kép



30. kép



31. kép



32. kép



33. kép: Constantinus lugdunumi bronz verete (RIC 214, Kr. u. 323-324)
a hátoldalán Victoria istennővel, akinek a lábai előtt egy hátrakötözött
kezű szarmata hadifogoly ül.

Az érme körirata: SARMATIA DEVICTA, azaz Sarmatia legyőzetett.
(fotó: Kovács Péter)

A kötetet a Magyarorsághatató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarorsághatató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Mati Márton

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila



Fontes Sarmatarum in Hungaria habitantium – A magyarországi szarmatákra vonatkozó antik forrásaink

„A nyelvére nézve iráni eredetű lovasnomád nép, a szarmaták egyik legnagyobb törzse, a jazigok a Pannoniát meghódító Augustus császár halálát (Kr. u. 14) követő évtizedekben költöztek a mai Alföld területére. Itt letelepedtek, az uralmukat néhány évtized múlva a Tiszán túlra is kiterjesztették, majd évszázadokon keresztül szoros – hol baráti, hol ellenséges – kapcsolatban álltak a római Pannonia és Dacia tartományokkal. Számos nagy háborút vívtak szoros szövetségben a szomszédos germán törzsszel, a felvidéki quadokkal a rómaiak ellen. Ennek során több alkalommal is elpusztították a szomszédos római tartományokat. Ezen események közül kiemelkednek a Marcus Aurelius császár uralkodása idején (Kr. u. 161–180) vívott háborúk, amelyek során az uralkodó személyes jelenléte ellenére sem sikerült a szarmatákat véglegesen legyőzni. Ugyanitt élték meg a római uralom megszűnését és a hunok hódítását is a Kr. u. 5. században. Végül utolsó maradékaik vagy római területre költöztek, vagy felolvadtak a Kárpát-medencét megszálló népvándorláskori népek tengerében. Keleti testvéreikkel, különösen a Havasalföld területén lakó roxolánokkal mindig is szoros kapcsolatban maradtak. Régészeti adataink tanúsága szerint az évszázadok folyamán kelet felől több hullámban újabb és újabb szarmata népcsoportok költöztek be a Kárpát-medencébe, ezért a Dunától keletre alig-alig létezik olyan mai település, ahol régészeti nyomaik, hatalmas temetőik és településeik ne volnának megfigyelhetők.

Mivel a Római Birodalom közvetlen szomszédságában éltek, számos antik latin és görög forrás is említi a szarmatákat. Természetesen ezek mindig a rómaiak szempontjából szemlélik, említik a számukra idegen és megbízhatatlan »barbárokat«, de régészeti leleteken kívül csak a jelen munkában összegyűjtött írott és feliratos, valamint néhány képi ábrázolás maradt fenn a magyarországi szarmatákról. Ugyancsak ennek köszönhető, hogy több szarmata uralkodó neve és egy-két nyelvemlékük is fennmaradt. Jelen munkában ezen írott szöveghelyek (továbbá a rájuk vonatkozó néhány feliratos, numizmatikai és papirologiai forrás) és fordításuk, valamint az azokat magyarázó kommentárok találhatóak.”

